Τμήμα Γεωγραφίας,

Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Διδακτορική Διατριβή

ΔΙΑ-ΕΘΝΙΚΕΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

Διαπραγματεύσεις συνόρων και ορίων

Λαφαζάνη Όλγα,

Τριμελής επιτροπή: Βαΐου Ντίνα, Παπαδόπουλος Απόστολος, Χατζημιχάλης Κωστής (επιβλέπων)

Αυτή η έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ESF) και από ελληνικούς εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Πρόγραμμα Χρηματοδότησης Έρευνας: «Ηράκλειτος ΙΙ. Επενδύοντας στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου».

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

ΕΣΠΑ 2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Για όσους-ες είναι καθ’οδόν

ΔΙΑ-ΕΘΝΙΚΕΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

Διαπραγματεύσεις συνόρων και ορίων

-περίληψη-

Σε αυτή τη διατριβή ανιχνεύονται οι διασυνδέσεις και οι αλληλοσυσχετίσεις μεταξύ της μετανάστευσης και των ορίων/συνόρων. Οι μετανάστες-ριες αντιμετωπίζονται ως ενεργά υποκείμενα ενώ η μετανάστευση εννοιολογείται ως μια οικονομική, χωρική, πολιτική και πολιτισμική διαδικασία η οποία λαμβάνει χώρα μέσα σε (αλλά και παράγει) δια-εθνικά κοινωνικά πεδία. Δουλεύοντας την ιδέα των συνόρων ως καθεστώτων, θα προσπαθήσω να διερευνήσω την παραγωγή τους σε συγκεκριμένους χρόνους και χώρους από πολλαπλούς δρώντες των οποίων οι πρακτικές συνδέονται ενώ έχουν άνισες θέσεις εξουσίας. Υπό αυτή την οπτική τα σύνορα δεν αντιμετωπίζονται μόνο ως νομικοπολιτικές ή χωρικές δομές που παράγονται από τα πάνω, αλλά ως κοινωνικοί και πολιτικοί χώροι διαπραγμάτευσης και σύγκρουσης που εκτείνονται από τις συνοριακές ζώνες μέχρι τα κέντρα των μεγάλων πόλεων.

Μια βασική αφετηρία της έρευνας είναι η καθημερινή ζωή ως θεωρητικό και μεθοδολογικό εργαλείο. Σύμφωνα με τον H. Lefebvre, η καθημερινή ζωή εννοιολογείται όχι μόνο ως μια διαδικασία συνεχών προσαρμογών αλλά και ως πεδίο συγκρούσεων συνδεδεμένο με διαδικασίες ατομικής και συλλογικής χειραφέτησης. Η εκκίνηση από την καθημερινή ζωή είναι μια είσοδος στη μελέτη διαδικασιών οι οποίες λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικές και αλληλοδιαπλεκόμενες χωρικές κλίμακες, από το σώμα στο παγκόσμιο σύστημα, ενώ την ίδια στιγμή είναι μια θεωρητική επιλογή που αποδέχεται την «τοποθέτησή» της αρνούμενη τον μύθο του «αντικειμενικού ερευνητή» που είναι έξω από τον χώρο και τον χρόνο.

Η έρευνα επικεντρώνεται στις εμπειρίες και τις πρακτικές ανδρών και γυναικών που μεταναστεύουν από το Αφγανιστάν, καθώς τα τελευταία χρόνια οι Αφγανοί-ές φτάνουν μαζικά στην Ελλάδα και είτε επιλέγουν να εγκατασταθούν στη χώρα είτε αποτελεί για αυτούς μια τράνζιτ στάση στις διαδρομές τους. Μέσα από τις ιστορίες της ζωής τους, όπως μου τις αφηγήθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας, ξεχωρίζουν κάποιοι «κόμβοι» και «περάσματα» - σημεία των τράνζιτ διαδρομών όπου με πολλαπλούς τρόπους «πυκνώνει» η διαπραγμάτευση των συνόρων/ορίων. Από τα σύνορα μεταξύ Αφγανιστάν και Ιράν μέχρι τον Έβρο, από την Τεχεράνη μέχρι την Αθήνα, από την Ισταμπούλ μέχρι την Πάτρα διερευνώ τα περάσματα πολλαπλών συνόρων/ορίων στις διαδρομές των μεταναστών-ριών. Τους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες-ριες φέρουν το σύνορο στο σώμα τους, το επιτελούν ενώ ταυτόχρονα το αμφισβητούν υποσκάπτοντας τις πολιτικές ελέγχου και τις πρακτικές οριοθέτησής τους.

TRANSNATIONAL GEOGRAPHIES OF MIGRATION

Negotiations of borders and boundaries

-Abstract-

This dissertation is an attempt to trace the articulations and interrelations of migration, borders and boundaries. Migrants are conceived as active agents and migration as a social, economic, spatial and cultural process that takes place in and at the same time produces transnational social fields. Working on the idea of borders as regimes, I will try to trace their production in concrete times and spaces by a multitude of actors whose practices relate to each other but are not ordered in the form of a central logic or rationality; rather, the concept of “regime” implies a space of negotiating practices. From this point of view borders are conceptualized not only as social and spatial structures but mainly as social and political spaces of negotiation that expand from the borderlands to the very centre of capital cities.

One basic stand point of research is everyday life as a theoretical and methodological concept. Inspired by H. Lefebvre, I conceptualize every day life not only as a procedure of continuous adaptation but also as a field of conflict, connected with procedures of individual or collective awareness and with the possibility of emancipation. To start researching everyday life is an entrance in studying procedures that take place in different and interweaving geographical scales, from the body to the global regime while, at the same time, is a theoretical choice that accepts its own positionality denying the myth of “objective researcher” who is outside space and time.

The research focuses on migrant men and women from Afghanistan, which, within the last years arrive in mass numbers in Greece and either choose to live in the country or use it as a transit station to their journey. From their life histories, as they were narrated to me, some “hubs” and “passages” of their routes have been emphasized, places where the border negotiations are intensified. In these “hubs” and “passages” I do the field research combining literature, observation and informal meetings and discussions. From the borders between Iran and Afghanistan to Evros, from Tehran to Athens, from Istanbul to Patras I attempt to understand the multiple border crossings in migrant’s routes. The ways in wich migrants embody and perform the border while, at the same time, they challenge it, undermining control policies and practices of delimitation.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ με όλη μου την καρδιά τον επιβλέποντα της διατριβής, Κωστή Χατζημιχάλη. Δεν θα μπορούσα να έχω καλύτερο δάσκαλο, όχι μόνο σε επίπεδο γνώσεων και συγκρότησης, αλλά και καθημερινής επαφής και υποστήριξης σε όλα τα στάδια της διατριβής. Έκανε αυτή την εξαιρετικά δύσκολη διαδικασία συγγραφής, λιγότερο μοναχική. Επίσης ευχαριστώ την Ντίνα Βαΐου, που με μύησε σε τρόπους σκέψης αποτελώντας παράλληλα συνεχή πηγή έμπνευσης αλλά και ενθάρρυνσης σε «πολλαπλές κλίμακες» της ζωής μου. Τέλος, ευχαριστώ τον Απόστολο Παπαδόπουλο, ο οποίος έκανε καίριες παρατηρήσεις στην πορεία της διατριβής, συχνά «γειώνοντας» τη δική μου πιο αφηρημένη σκέψη. Ευχαριστώ, επίσης, την Μάρα Νικολαίδου, Ιδρυματική Υπεύθυνη του Προγράμματος Υποτροφιών «Ηράκλειτος ΙΙ», και τις Ιωάννα Καραθάνου και Ζωή Φουλίδη για την πολύτιμη «διοικητική» υποστήριξη που προσέφεραν.

Ευχαριστώ θερμά τη μητέρα μου, Ζέλα Φυκούρα αλλά και τις άλλες γυναίκες της οικογένειάς μου, ιδιαίτερα τις μεγαλύτερες από αυτές, την γιαγιά μου, Όλγα Φυκούρα και την θεία μου, Ελένη Στεφανάτου, που με στηρίζουν σε κάθε βήμα της ζωής μου. Ευχαριστώ επίσης τον πατέρα μου, Παναγιώτη Λαφαζάνη, που όταν τον χρειάζομαι είναι δίπλα μου.

Ευχαριστώ θερμά τους φίλους μου και «προνομιακούς πληροφορητές» της έρευνας Μουμπάρακ Σαχ και Νασίμ Λομανί. Μοιράστηκαν μαζί μου γνώσεις, επαφές, οπτικές και εμπειρίες τόσο στα πρώτα στάδια των διερευνήσεων όσο και στη διαδικασία της έρευνας και της συγγραφής. Χωρίς αυτούς αυτό το διδακτορικό δεν θα ήταν το ίδιο.

Επίσης ευχαριστώ πολύ την Αρχοντία Κούκου, που έκανε τη διόρθωση και επιμέλεια του κειμένου, τον Αλέκο Χατζιδάκη και τη Χρυσαυγή Δασκάλα, που έφτιαξαν το εξώφυλλο και τους χάρτες που παρουσιάζονται στη διατριβή.

Ευχαριστώ τις φίλες και τους φίλους μου που εμπλούτισαν με σκέψεις, ιδέες και προτάσεις την παρούσα διατριβή, βοηθώντας με να συγκροτήσω ερωτήματα και απαντήσεις: τον Γιώργο Μανιάτη, τον Βασίλη Τσιάνο, τη Σαλίνια Στρούξ, τη Μαρίλυ Στρούξ, τη Ρεγγίνα Μαντανίκα, τη Νέλλη Καμπούρη και τον Δημήτρη Παρσάνογλου.

Ευχαριστώ τις φίλες και τους φίλους μου που ήταν δίπλα μου –όπως πάντα– και σε αυτή τη δοκιμασία: τη Μαργαρίτα Γεωργανοπούλου, τη Μαρία Γαβριηλίδου, τη Μαριώ Βρυχέα, τον Αγγελή Μιχαλόπουλο, τη Φλώρα Μιχαλοπούλου και την Αγγελική Βελισσαρίου.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά τους μετανάστες-ριες που δέχθηκαν να μοιραστούν μαζί μου θραύσματα των διαδρομών, των εμπειριών, των σκέψεων και των επιθυμιών τους. Ένας από αυτούς, ο Γουλάμ, τον οποίο είχα συναντήσει στη Θεσσαλονίκη, μου είπε: «Αν από καρδιά σου το γράψεις αυτό το βιβλίο, αν έρθει από μέσα σου, σίγουρα θα βγει καλό». Ελπίζω να τα κατάφερα.

Περιεχόμενα

Α' ΜΕΡΟΣ: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ, ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ, ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ 15

Εισαγωγή 15

1. Σύνορα και μετανάστευση 26

1.1 Σύνορα στη γεωγραφία 26

1.2 Σύνορα και μετανάστευση στην κριτική βιβλιογραφία 52

2. Ευρωπαϊκές πολιτικές συνόρων - μετανάστευσης 76

2.1 Η συνθήκη Σένγκεν 76

2.2 Πολιτικές, κανονισμοί και σώματα ασφαλείας 78

2.3 Εξωτερικοποίηση και εσωτερικοποίηση συνόρων 88

2.4 Η έννοια της ασφάλειας στην Ευρώπη 91

3. Η Ελλάδα της μετανάστευσης 95

3.1 Από τη δεκαετία του '90 μέχρι την εποχή της κρίσης 95

3.2 Κεντρικά θέματα συζήτησης στην ελληνική βιβλιογραφία 104

3.3 Παιχνίδια με τους αριθμούς ή Πόσοι μπαίνουν «παράνομα» στη χώρα; 108

3.4 Χαρτογραφήσεις της μετανάστευσης 116

4. Ερευνητικά ερωτήματα, βασικές έννοιες και μεθοδολογία 121

4.1 Βασικά ερωτήματα και έννοιες 122

4.2 Μεθοδολογίες έρευνας πεδίου 139

Β' ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ 151

Εισαγωγή: Μετανάστευση από το Αφγανιστάν 151

5.Πέρασμα Αφγανιστάν – Ιράν: Διαδρομές χαραγμένες στο χρόνο και στο χώρο 157

6. Κόμβος Τεχεράνης: «Εγώ γεννήθηκα ξένος, σε μια ξένη χώρα» 161

6.1 Μετανάστευση προς το Ιράν 161

6.2 Εργασία, κοινωνικά δικαιώματα, ρατσισμός 167

6.3 Τρεις μικρές ιστορίες από την Τεχεράνη 175

7. Πέρασμα Ιράν- Τουρκία: «λαθρέμποροι» 181

8. Κόμβος Ισταμπούλ: Άτυπη εργασία σε μια τράνζιτ πόλη 187

8.1 Από τους «muhacir» στους «*Gastarbeiter*» και στους «παράνομους» 187

8.2 Μετανάστευση μεταξύ Αφγανιστάν και Τουρκίας. Η γειτονιά του Zeytinburnu ... 196

8.3 Εργασία 200

9. Πέρασμα Έβρου: Πολιτικές ελέγχου και καταστολής της μετανάστευσης 206

9.1 Κέντρα Κράτησης στον Έβρο 210

9.2 Frontex, Τείχος και Επιχείρηση «Ασπίδα» 218

10. Πέρασμα του Αιγαίου: «Ασφαλής αποτροπή» 228
10.1 Πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης 228
10.2 Διασχίζοντας το Αιγαίο: Αφηγήσεις μεταναστών 235
11. Κόμβος Λέσβου: Τόπος υποδοχής και αλληλεγγύης 239
11.1 Η Λέσβος ως κόμβος των σύγχρονων μεταναστεύσεων 240
11.2 Αλληλεγγύη στους μετανάστες-ριες 243
12. Κόμβος Αθήνας: Σύγκρουση και συνύπαρξη στις γειτονιές της πόλης 256
12.1 Το κέντρο της Αθήνας: Κυρίαρχος λόγος και πολιτικές 257
12.2 Άγιος Παντελεήμονας 271
12.3 Η Αθήνα μέσα από τις αφηγήσεις των μεταναστών-ριών 283
13. Κόμβος Πάτρας: Το σύνορο μέσα στο σύνορο 294
13.1 Ο καταυλισμός και η πόλη 295
13.2 Ο «πόλεμος» ενάντια στον καταυλισμό 299
14. Πέρασμα Φλώρινα - Μπίτολα: Ξανανοίγοντας ιστορικούς δρόμους 305
Γ' ΜΕΡΟΣ: ΚΑΤΟΙΚΩΝΤΑΣ ΤΟ ΣΥΝΟΡΟ 309
15. Χαρτογραφώντας διαδρομές 313
16. Διαπραγματεύσεις συνόρων/ορίων στην καθημερινή ζωή 317
16.1 Διασχίζοντας τα εθνικά σύνορα 317
16.2 Σώματα στην πόλη ή συναντώντας «τον ξένο» 322
16.3 Εργασία – Πειθάρχηση – Αντίσταση 329
16.4 Γυναικείες διαδρομές 333
16.5 Τράνζιτ 335
Όλα είναι δρόμος 343
Παραρτήματα 352
Βιβλιογραφία 370

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1: Ο Lord Curzon of Kedleston ως αντιβασιλέας της Ινδίας. Πηγή: http://en.wikipedia.org/ ... 28
Εικόνα 2: Ο γερμανός γεωγράφος Friedrich Ratzel. Πηγή: http://en.wikipedia.org/ ... 30
Εικόνα 3: Ο Sir Thomas Holdich. Πηγή: http://www.holdiches.org/thomasholdich.htm ... 31
Εικόνα 4: Πορτραίτο της Gloria E. Anzaldúa. Πηγή: http://www.trinity.edu ... 40
Εικόνες 5, 6: «Εσωτερικά» σύνορα της Σένγκεν μεταξύ Ολλανδίας, Βελγίου και Γερμανίας. Πηγή: http://en.wikipedia.org ... 77
Εικόνα 7: Το «εξωτερικό σύνορο» στην ισπανική πόλη Ceuta. Πηγή: http://www.elmundo.es ... 77
Εικόνα 8: Το κέντρο κράτησης στη Lampedusa της Ιταλίας. Πηγή: http://www.alternet.org ... 77
Εικόνα 9: Πίνακας περιεχομένων της Ετήσιας Ανάλυσης Ρίσκου 2013 (Frontex 2013a). ... 80
Εικόνα 10: Ανίχνευση κρυμμένων ανθρώπων σε φορτηγό με χρήση υπέρυθρων ακτίνων. Πηγή: http://euobserver.com/justice/116340. Φωτογραφία: Hans Op De Beeck ... 81
Εικόνα 11: Δελτίο δακτυλικών και παλαμικών αποτυπωμάτων γυναικών. Πηγή: Tsianos & Kuster 2013. Φωτογραφία: N. Kambouri. ... 83
Εικόνες 12, 13: Αφίσες της καμπάνιας για την αποθάρρυνση της γυναικείας μετανάστευσης από τη Λατινική Αμερική, συγχρηματοδοτούμενες από την ΕΕ. Πηγή: αρχείο Claudia Pedone. ... 88
Εικόνα 14: Απόσπασμα από βίντεο της καμπάνιας του IOM για τους κινδύνους της παράνομης μετανάστευσης προς την Ευρώπη, συγχρηματοδοτούμενο από την ελβετική κυβέρνηση και την ΕΕ. Πηγή: http://www.youtube.com/watch?v=LNx6Alh33mU ... 88
Εικόνες 15, 16: Συλλήψεις στα ελληνοτουρκικά σύνορα για τα έτη 2009 και 2010. Πηγή: εφημερίδα *το Βήμα*, 19/10/2010 ... 112
Εικόνα 17: «Πίνακας συλληφθέντων λαθρομεταναστών από αστυνομικές και λιμενικές αρχές προερχόμενων από Τουρκία», όπως δημοσιεύεται από το υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη. ... 113
Εικόνα 18: Δημοσίευση σε σχέση με την αύξηση της εισόδου μεταναστών από το Αιγαίο. Πηγή: http://www.tsantiri.gr/ellada/nisia-egeou-sos-%E2%80%93-vouliazoun-apo-paranomous-metanastes.html ... 113
Εικόνες 19, 20: α) Από το πανεπιστήμιο της Καμπούλ τη δεκαετία του ‘50. β) Γυναίκες που εργάζονται στην Καμπούλ το 2010. Πηγή: http://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_rights_in_Afghanistan ... 153
Εικόνα 21: Το σήμα της οργάνωσης RAWA. Πηγή: www.rawa.org ... 154
Εικόνες 22, 23: Άτυπο υπόγειο αφγανικό σχολείο στην πόλη Kerman. Πηγή: http://www.payvand.com/news/11/nov/1129.html ... 173
Εικόνα 24: Ιρανοί καταδικάζουν το ρατσισμό εναντίον Αφγανών. Σε ένα από τα πλακάτ γράφει «είμαστε όλοι Αφγανοί». Πηγή: http://www.rferl.org/content/iran_afghan_racism/24535458.html ... 174
Εικόνα 25: Τα πορτραίτα των Αγιατολάχ Χομεϊνί και Χαμενεΐ δεσπόζουν στον συνοριακό σταθμό του Esendere. Πηγή: http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-10819765 ... 181
Εικόνα 26: Τα βουνά στα σύνορα Ιράν - Τουρκίας. Πηγή: http://www.guardian.co.uk/world/2010/nov/28/american-escape-iran-horse-turkey ... 183
Εικόνα 27, 28: Το κέντρο κράτησης στο Kumkapi. Πηγή: http://www.demotix.com/photo/414059/protest-kumkapi-detention-center-immigrants-istanbul. 191
Εικόνες 29, 30: Τα υπόγεια ραφεία. Πηγή: http://noorimages.com/project/the-flowers-of-afghanistan/ ... 198
Εικόνα 31: Το τραμ προς Zeytinburnu. Πηγή: http://onthebosphorus.co.uk/?page_id=187 ... 198
Εικόνες 32, 33: Τα υπόγεια ραφεία. Πηγή: http://noorimages.com/project/the-flowers-of-afghanistan/ ... 199

Εικόνες 34, 35, 36, 37: Η γειτονιά του Aksaray. Πηγή: Εικόνες 36, 37 προσωπικό αρχείο, Εικόνες 38,39: http://noorimages.com/project/the-flowers-of-afghanistan/ 202
Εικόνα 38: Το αστυνομικό τμήμα στο κέντρο του χωριού και απέναντι από το δημαρχείο χρησιμοποιείται ως κέντρο κράτησης. Πηγή: αρχείο έρευνας 213
Εικόνα 39: Το πίσω τμήμα του κέντρου κράτησης Φερών. Πηγή: Tsapopulou, Tzaferakou & Stroux 2012 213
Εικόνα 40: Το εσωτερικό του κέντρου κράτησης στο Σουφλί. Πηγή: European Union Agency for Fundamental Rights, 2011 214
Εικόνα 41: Κέντρο κράτησης Τυχερού. Πηγή: Tsapopulou, Tzeferakou, Stroux 2012 215
Εικόνες 42 ,43, 44: Φωτογραφίες του κέντρου κράτησης στο Φυλάκιο. Πηγή: αρχείο έρευνας 216
Εικόνα 45: Διαδήλωση ενάντια στα κέντρα κράτησης στο Φυλάκιο, Μάιος 2007. Πηγή: προσωπικό αρχείο 217
Εικόνες 46, 47: Αποσπάσματα από βίντεο της Frontex όπου διαφημίζεται ο τεχνολογικά προηγμένος εξοπλισμός που χρησιμοποιείται στη φύλαξη των συνόρων. Οι εικόνες δείχνουν, μέσα από θερμικές κάμερες, μια βραδινή επιχείρηση καταδίωξης μεταναστών-ριών στον Έβρο. Πηγή: http://www.youtube.com/watch?v=RSLVtaUpqI0 222
Εικόνα 48: Ο Χ.Παπουτσής στα εγκαίνια των εργασιών του «φράχτη». Πηγή: Εφημερίδα *Έθνος*, 8/04/2012 223
Εικόνα 49: Το ομοίωμα του φράχτη που χρησιμοποιήθηκε για τα εγκαίνια των εργασιών. Πηγή: Εφημερίδα *Έθνος*, 8/4/2012 223
Εικόνα 50: Το σχέδιο του φράχτη όπως δόθηκε στη δημοσιότητα από την κατασκευάστρια εταιρεία. 224
Εικόνα 51: Η μόνη ένδειξη για τους ομαδικούς τάφους μεταναστών στον Έβρο. Πηγή: http://w2eu.net/2010/08/09/mass-grave-of-refugees-in-evros-uncovered/ 227
Εικόνες 52, 53, 54: Οι χώροι κράτησης στο λιμάνι, στη ΒΙΑΛ και στο Μερσινίδι της Χίου. Πηγή: http://www.lathra.gr/ 230
Εικόνα 55: Ο χώρος κράτησης έξω από το Βαθύ της Σάμου. Πηγή: Αρχείο Δικτύου Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών..... 231
Εικόνα 56: Το κέντρο κράτησης στην Παγανή της Λέσβου. Πηγή: προσωπικό αρχείο 232
Εικόνες 57, 58: Φωτογραφίες από το υπό κατασκευή κέντρο κράτησης στη Μόρια της Λέσβου τον Σεπτέμβριο του 2013. Πηγή: αρχείο Μαρίλυ Στρουξ 232
Εικόνες 59, 60: Φωτογραφίες από τους τάφους μεταναστών-ριών στο νεκροταφείο της Λέσβου. Πηγή: αρχείο έρευνας 241
Εικόνα 61: Αυτοκόλλητο του NoBorder Camp της Λέσβου. Πηγή: προσωπικό αρχείο..... 243
Εικόνες 62, 63, 64, 65: Φωτογραφίες από τις διαμαρτυρίες μέσα και έξω από το κέντρο κράτησης της Παγανής. Πηγή: προσωπικό αρχείο 245
Εικόνες 66, 67, 68: Φωτογραφίες από την απελευθέρωση μεταναστών-ριών από το κέντρο κράτησης της Παγανής. Πηγή: προσωπικό αρχείο 246
Εικόνες 69, 70, 71: Τα εκθέματα της έκθεσης που έγινε στο κτήριο της Παγανής το καλοκαίρι του 2010, ένα χρόνο μετά το κλείσιμό του κέντρου κράτησης. Πηγή: http://traces.w2eu.net/ 247
Εικόνες 72, 73, 74, 75, 76: Αφίσες και φωτογραφίες από τις δράσεις ενάντια στη Frontex κατά τη διάρκεια του NoBorder Camp στη Λέσβο..... 248
Εικόνα 77: Κάρτα από το NoBorder Camp στη Λέσβο. Πηγή: προσωπικό αρχείο 249
Εικόνα 78: Στο «Χωριό του Όλοι Μαζί». Πηγή: αρχείο Μαρίλυ Στρουξ 253
Εικόνα 79: Το εσωτερικό από τα σπιτάκια στο «Χωριό του Όλοι Μαζί». Πηγή: αρχείο Μαρίλυ Στρούξ 253
Εικόνα 80: Η κουζίνα στο «Χωριό του Όλοι Μαζί». Πηγή: αρχείο Μαρίλυ Στρούξ..... 254
Εικόνες 81, 82: Στο «Χωριό του Όλοι Μαζί». Πηγή: αρχείο Μαρίλυ Στρουξ 255

Εικόνες 83, 84: Εικόνες και βίντεο από τις επιχειρήσεις-σκούπα κατακλύζουν τα τηλεοπτικά δελτία και τις εφημερίδες. Πηγή: Εικόνα 87: http://www.megatv.com/. Εικόνα 88: *Έθνος* 21/03/2012..... 261
Εικόνες 85, 86: Εικόνες από την αστυνομική επιχείρηση «Ξένιος Δίας». Πηγή: Ελληνική Αστυνομία, 29/05/2013 263
Εικόνα 87: Χάρτης με τις «επικίνδυνες» περιοχές του κέντρου. Πηγή: δελτίο ειδήσεων του Alpha, 06/10/2012 (Γιαγτζογλου & Καρσιώτης 2012)..... 264
Εικόνες 88, 89, 90: Ρεπορτάζ στο δελτίο ειδήσεων του Ant1 στις 23/01/2011. Πηγή: http://www.antenna.gr/..... 264
Εικόνες 91, 92: Από το δελτίο ειδήσεων του ΣΚΑΙ στις 04/04/2012. Πηγή: http://www.youtube.com/watch?v=qNMTj-wCkYU 265
Εικόνες 93, 94: Εκπομπή του Ν.Ευαγγελάτου στις 05/04/2012. Πηγή: http://www.youtube.com/watch?v=TA5Gz4jiYTg&feature=player_embedded..... 265
Εικόνες 95, 96, 97, 98: Εικόνες από το ρεπορτάζ της εκπομπής «Κοινωνία Ώρα Mega». Πηγή: http://www.megatv.com/ 266
Εικόνες 99, 100: Εικόνες από ρεπορτάζ του Alpha για το κέντρο της Αθήνας στις 19/03/2012 και 07/06/2013. Πηγή: http://www.alphatv.gr 267
Εικόνες 101, 102, 103: Ρεπορτάζ στο δελτίο ειδήσεων του Ant1 για την επιχείρηση «Ξένιος Δίας», 04/08/2012. 268
Εικόνα 104: Το κτήριο όπου στεγαζόταν το «αφγανικό ξενοδοχείο». Πηγή: αρχείο έρευνας 272
Εικόνες 105, 106, 107: Αφγανοί μετανάστες στην Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα το 2008. Πηγή: αρχείο έρευνας 273
Εικόνες 108, 109: Διαμαρτυρία έξω από το Α.Τ. Αγίου Παντελεήμονα τον Μάιο του 2006 στο πλαίσιο του 6ου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Φόρουμ. Πηγή: αρχείο έρευνας 276
Εικόνες 110, 111, 112, 113: Φωτογραφίες από εκδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν στην Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα στις 08/02/2009 και στις 21/05/2009. Πηγή: αρχείο έρευνας 278
Εικόνες 114, 115, 116, 117: Η παιδική χαρά στην Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα πριν και μετά το «σφράγισμα». Πηγή: Εικόνες 119,121: αρχείο έρευνας. Εικόνες 120, 122: *Lifo*, 11/06/2009 279
Εικόνες 118, 119: Κινητοποιήσεις της Χρυσής Αυγής στην Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα. Στη δεύτερη φωτογραφία φαίνεται η «συνύπαρξη» των μελών της οργάνωσης με τα ΜΑΤ. Πηγή: Αρχείο Δικτύου Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών 280
Εικόνες 120, 121, 122, 123: Στελέχη της Χρυσής Αυγής συστηματικά παρουσιάζονται σε πολλά τηλεοπτικά κανάλια ως «κάτοικοι» των αντίστοιχων περιοχών. Πηγή: jungle report 2010, left.gr 2013 281
Εικόνα 124 (επάνω): Φωτογραφία από τον καταυλισμό του Calais στη Γαλλία..... 294
Εικόνα 125 (κάτω): Φωτογραφία από τον καταυλισμό της Πάτρας στην Ελλάδα. Πηγή: αρχείο έρευνας..... 294
Εικόνες 126, 127: Φωτογραφίες από την καθημερινότητα των Αφγανών στην Πάτρα. Πηγή: ομάδα Φωτοφράξια 296
Εικόνες 128, 129, 130: Στον καταυλισμό των μεταναστών. Πηγή: ομάδα Φωτοφράξια 297
Εικόνες 131, 132, 133, 134: Φωτογραφίες από την καθημερινή ζωή των μεταναστών στην Πάτρα. Πηγή: ομάδα Φωτοφράξια 298
Εικόνα 135: Η πόλη σταδιακά επεκτάθηκε προς τον καταυλισμό. Πηγή: αρχείο έρευνας 299
Εικόνα 136: Γύρω από τον καταυλισμό χτίζονταν διαρκώς νέες πολυκατοικίες. Πηγή: αρχείο έρευνας 300
Εικόνα 137: Αυτοσχέδιο κουρείο στον καταυλισμό. Πηγή: ομάδα Φωτοφράξια..... 300
Εικόνες 138, 139, 140: Φωτογραφίες από τη διαδήλωση στην Πάτρα τον Ιανουάριο του 2008. Πηγή: ομάδα Φωτοφράξια 301
Εικόνες 141, 142: Το γκρέμισμα και το κάψιμο του άτυπου καταυλισμού της Πάτρας. Πηγή: αρχείο έρευνας..... 303

Εικόνα 143: «Σε πολιτισμούς χωρίς πλοία, τα όνειρα στεγνώνουν, η κατασκοπία παίρνει το ρόλο της περιπέτειας και η αστυνομία τον ρόλο των πειρατών» (Foucault 1998). Πηγή: ομάδα Φωτοφράξια304
Εικόνα 144: Εξώφυλλο της εφημερίδας *Πρώτο Θέμα* 01/04/2012. Πηγή: http://www.prototothema.gr/ 366
Εικόνα 145, 146: Οι δυνάμεις των ΜΑΤ σε συνεργασία με ακροδεξιούς και νεοναζιστές επιτίθενται στο παλιό Εφετείο. Πηγή: *Ελευθεροτυπία,* 11/05/2009 367
Εικόνα 147: Επιθέσεις κατά μεταναστών στην οδό Αθηνάς. Πηγή: athens.indymedia.org..... 368

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1: Περιφερειακή κατανομή απασχολούμενων μεταναστών-ριών. Πηγή: ΕΣΥΕ, *Απογραφή πληθυσμού της 18ης Μαρτίου 2001, Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2003-04,* σ. 83, ΕΚΚΕ-Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα 2005. 95
Διάγραμμα 2: Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν και Αριθμός Απασχολούμενων 1990-2012. Πηγή: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ- ΑΔΕΔΥ, 2012..... 101
Διάγραμμα 3: Συλλήψεις μεταναστών χωρίς χαρτιά (συνολικός αριθμός και αριθμός αλβανών συλληφθέντων) ανά έτος στο σύνολο της επικράτειας. Πηγή: επεξεργασία στατιστικών στοιχείων από την Ελληνική Αστυνομία 109
Διάγραμμα 4: Συλλήψεις μεταναστών χωρίς χαρτιά ανά περιφέρεια 2007-2012. Πηγή: επεξεργασία στατιστικών στοιχείων από την Ελληνική Αστυνομία 111
Διάγραμμα 5: «Συλλήψεις Αλλοδαπών Ανατολικό Αιγαίο». Διάγραμμα που παρουσιάστηκε σε σύσκεψη του υπουργείου Ναυτιλίας. Πηγή: http://www.hcg.gr/node/3276..... 114
Διάγραμμα 6: Συλλήψεις στα ελληνοτουρκικά χερσαία σύνορα και συλλήψεις Αφγανών στο σύνολο της χώρας τα έτη 2007-20012. Πηγή: επεξεργασία δεδομένων υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη 151
Διαγράμματα 7, 8, 9: Σύγκριση του αριθμού των συλλήψεων σε σχέση με τις καταθέσεις αιτημάτων ασύλου για υπηκόους του Μπαγκλαντές, του Πακιστάν και του Αφγανιστάν. Πηγή: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, Ύπατη αρμοστεία για τους πρόσφυγες..... 152
Διάγραμμα 10: Συλλήψεις μεταναστών-ριών στα σύνορα της Ευρώπης. Πηγή: Frontex, Fran Q1, 2011 219
Διάγραμμα 11: Συλλήψεις στην περιοχή του Έβρου ανά μήνα από τον Ιανουάριο 2010 έως τον Ιούλιο 2012. Πηγή: επεξεργασία στοιχείων από την Ελληνική Αστυνομία..... 221
Διάγραμμα 12: Συλλήψεις μεταναστών χωρίς χαρτιά στα ανατολικά σύνορα της χώρας. Πηγή: επεξεργασία στοιχείων από την Ελληνική Αστυνομία 234
Διάγραμμα 13: Απασχολούμενοι αλλοδαποί στην περιφέρεια Αττικής. Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή πληθυσμού της 18ης Μαρτίου 2001*, Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2003-04*. 258

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1: Συλλήψεις μεταναστών-ριων στα Ανατολικά σύνορα της χώρας. Πηγή: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης..... 219
Πίνακας 2: Εκτίμηση για τον αριθμό των εισόδων μέσω χερσαίων, θαλάσσιων και αέριων συνόρων στις χώρες-μέλη της Σένγκεν το έτος 2009. Παρατίθεται από Carera και Guild 2010, σ. 10. 220
Πίνακας 3: Επιχειρήσεις της Frontex στο Αιγαίο. Πηγή: επεξεργασία στοιχείων από http://www.frontex.europa.eu 233

Κατάλογος Χαρτών

Χάρτης 1: Οι κόμβοι και τα περάσματα στις διαδρομές των Αφγανών που μεταναστεύουν προς Ευρώπη. 25
Χάρτης 2: Martin Pratt, International Boundaries Research Unit. Πηγή: https://www.dur.ac.uk/ibru/27
Χάρτης 3: Ο χάρτης της Ευρώπης το 1923 μετά τις αλλαγές που επέφερε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Πηγή: http://en.wikipedia.org. 32
Χάρτης 4: Βουλγαρικός εθνολογικός χάρτης για την περιοχή της Μακεδονίας. 33
Χάρτης 5: Σερβικός εθνολογικός χάρτης για την περιοχή της Μακεδονίας. 33
Χάρτης 6: Η συνθήκη Σένγκεν σε σχέση με την Ευρωπαϊκή Ένωση. 76
Χάρτης 7: Χάρτης των κέντρων κράτησης στην Ευρώπη αλλά και στις γειτονικές χώρες. Πηγή: http://www.migreurop.org/IMG/jpg/map_18-1_L_Europe_des_camps_2011_v11_EN.jpg 84
Χάρτης 8: Χάρτης των κέντρων κράτησης στην Ελλάδα – τμήμα του χάρτη της Migreurop για την Ευρώπη (για το υπόμνημα βλ. Χάρτης 6). Πηγή: http://www.migreurop.org/IMG/jpg/map_18-1_L_Europe_des_camps_2011_v11_EN.jpg 86
Χάρτης 9: Χαρτογράφηση της ευρωπαϊκής πολιτικής βίζας. Πηγή: http://ec.europa.eu 89
Χάρτες 10, 11: Χάρτες της Frontex που δείχνουν τις μεταναστευτικές κινήσεις προς την Ευρώπη. Πηγή: (Frontex 2010c; Frontex 2013c) 116
Χάρτης 12: Χάρτης που δείχνει τις χώρες προέλευσης υποψήφιων υπηκόων. Δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Το Βήμα*, 14/02/2010. Πηγή: (Αντωνιάδου 2010) 117
Χάρτης 13: Χάρτης με τίτλο «Από πού έρχονται και προς τα πού κατευθύνονται οι λαθρομετανάστες», δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Έθνος*, 12/06/2009. Πηγή: (Μαλαγκιονιάρης 2009) 117
Χάρτης 14: Χάρτης της οργάνωσης Migreurop που δείχνει τα τείχη και τα φράγματα που υψώνονται για τον έλεγχο της μετανάστευσης. Πηγή: (Lambert & Vallet 2012) 118
Χάρτης 15: Οι λόγοι που συγκροτούν τις μεταναστευτικές πολιτικές της ΕΕ. Πηγή: http://www.transitmigration.org/migmap/home_map2.html 119
Χάρτης 16: Οι πολύπλοκες ροές μεταναστών, κεφαλαίου και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων μεταξύ Ευρώπης και Αφρικής. Πηγή: (Hackitectura 2004) 120
Χάρτης 17: Κόμβοι και περάσματα στις δια-εθνικές μεταναστευτικές διαδρομές των Αφγανών προς την Ευρώπη. 150
Χάρτης 18: Οι περιοχές όπου κατοικούν οι κυριότερες εθνοτικές ομάδες του Πακιστάν και των γύρω χωρών. Με ροζ φαίνεται η έκταση των περιοχών όπου κατοικούν οι Baloch. Πηγή: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Major_ethnic_groups_of_Pakistan_in_1980.jpg 157
Χάρτης 19: Συνοριακή περιοχή μεταξύ Αφγανιστάν και Ιράν. Πηγή: http://foundationfordemocraticadvancement.blogspot.gr/2010/07/black-hole-of-afghanistan.html 158
Χάρτης 20: Χάρτης της συνοριακής περιοχής μεταξύ Ιράν και Αφγανιστάν. Πηγή: googlemaps.com 161
Χάρτης 21: Χάρτης με τις απαγορευμένες περιφέρειες του Ιράν. 169
Χάρτης 22: Τα περάσματα στα σύνορα μεταξύ Ιράν και Τουρκίας. Πηγή: Migreurop 2010-2011 181
Χάρτης 23: Περιοχές που κατοικούν Κούρδοι στη Μέση Ανατολή. Πηγή: U.S. Central Intelligence Agency, wikipedia.org 182
Χάρτης 24: Το Zeytinburnu στην Ισταμπούλ. Πηγή: http://en.wikipedia.org 196
Χάρτης 25: Τα χερσαία σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Πηγή: https://maps.google.gr/ 206
Χάρτης 26: Χάρτης με τα κέντρα κράτησης στον Έβρο την περίοδο 2005-2006. Πηγή: Λαφαζάνη2006 211
Χάρτης 27: Τα σύνορα στον Έβρο. Με κόκκινη γραμμή το τμήμα των συνόρων στο οποίο χτίστηκε ο «φράχτης». 224
Χάρτης 28: Οι διαδρομές των πλοίων από Πάτρα προς Ιταλία. Πηγή: Εργαστήριο ανθρωπογεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο 295

Χάρτης 29: Τα σύνορα στην ευρύτερη περιοχή. 306
Χάρτης 30: Το ορεινό ανάγλυφο και οι εγκάρσιες συνδέσεις. Πηγή: (Γκιρτή & Στάμου 2011) 306
Χάρτης 31: Η διαδρομή του Αμανολάι μεταξύ Αφγανιστάν και Ελλάδας. 315
Χάρτης 32: Η διαδρομή του Ραχίμ καθώς προσπαθεί να φύγει από την Ελλάδα. 316

Α' ΜΕΡΟΣ: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ, ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ, ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Εισαγωγή

Εάν τα προηγούμενα χρόνια η ενασχόληση με τα σύνορα ήταν κυρίως μέλημα των γεωγράφων, των ιστορικών και των πολιτικών επιστημόνων, τις τελευταίες δεκαετίες τα σύνορα, τόσο με την «κυριολεκτική» έννοια –των συνόρων που διαχωρίζουν τις εδαφικές επικράτειες των εθνών-κρατών– όσο και με μια μεταφορική έννοια –ως ορίων στον χώρο, στις κοινωνικές σχέσεις, στα σώματα, στη διαμόρφωση υποκειμενικοτήτων–, απασχολούν ανθρωπολόγους, ψυχολόγους, φιλοσόφους, κοινωνιολόγους και καλλιτέχνες οι οποίοι εισάγουν διαφορετικούς τόπους σκέψης στη διερεύνηση των συνόρων και των ορίων.

Στην παρούσα διατριβή, επικεντρώνοντας το βλέμμα μου στις εμπειρίες και τις διαδρομές της μετανάστευσης και συνδυάζοντας θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία επιχειρώ να συζητήσω τις έννοιες των συνόρων και των ορίων. Να τις συζητήσω, δηλαδή να τις σκεφτώ, να τις διευρύνω, να εμβαθύνω στην κατανόησή τους, να αναδείξω διαφορετικές οπτικές τους, αλλά όχι να τις ορίσω. Τα σύνορα και τα όρια παραμένουν από την αρχή μέχρι το τέλος της διατριβής ανοιχτά ερωτήματα. Και αυτό γιατί θεωρώ πως η μελέτη τους ως τέτοιων, δηλαδή ως διαδικασίες, ως ερωτήματα και όχι ως γραμμές αυστηρά ορισμένες ή έννοιες επαρκώς οριοθετημένες (είτε στους χάρτες είτε στις κοινωνικές σχέσεις) εισάγει ουσιαστικούς τρόπους σκέψης και εμβάθυνσης σε μια σύνθετη πραγματικότητα.

Από την άλλη, η ενασχόλησή μου με το θέμα της μετανάστευσης έγινε αρχικά μέσα από τη συμμετοχή μου σε συλλογικότητες του αντιρατσιστικού κινήματος και αργότερα «μεταφράστηκε» σε ερευνητικό ενδιαφέρον. Αυτό σημαίνει πως η οπτική μου για τα θέματα της μετανάστευσης και των συνόρων/ορίων έχει αρχικά διαμορφωθεί σε ένα πλαίσιο συζήτησης και δράσης πολύ διαφορετικό από το ακαδημαϊκό, γεγονός που ήταν ταυτόχρονα πλεονέκτημα και μειονέκτημα. Πλεονέκτημα από την άποψη ότι είχα ήδη μια συσσωρευμένη εμπειρία για «το πεδίο μου» μέσα από την καθημερινή τριβή με τις αντιφάσεις και τις διεκδικήσεις της μετανάστευσης, κατανοώντας τις πολλαπλές διαστάσεις του ζητήματος και έχοντας δεκάδες ανοιχτά «ερωτήματα». Μειονέκτημα, γιατί μαζί με τα δεκάδες ανοιχτά ερωτήματα είχα δώσει απαντήσεις και σε δεκάδες άλλα. Θεωρούσα, δηλαδή, πολλά ζητήματα «αυτονόητα» ενώ είχα και εδραιωμένους κάποιους τρόπους σκέψης και έκφρασης γύρω από τα ζητήματα της μετανάστευσης. Χρειάστηκε, για να το θέσω συνοπτικά, κόπος, ώστε να αρχίσω να σκέφτομαι και να γράφω με «επιστημονικούς» όρους –δηλαδή με άλλο επίπεδο εμβάθυνσης και αφαίρεσης– αναφερόμενη, παράλληλα, σε άλλα ακροατήρια. Παρ' όλα αυτά, η προσπάθεια αυτή ήταν για μένα μια δημιουργική διαδικασία: Κάποιες από τις αρχικές μου θέσεις και απόψεις επιβεβαιώθηκαν, κάποιες αναθεωρήθηκαν, αν και το σημαντικότερο ήταν ότι ήρθα σε επαφή, τόσο μέσα από το διάβασμα όσο και μέσα από την έρευνα πεδίου, με άλλες οπτικές και διαστάσεις της μετανάστευσης και των συνόρων/ορίων.

Όπως θα φανεί και μέσα από το κεφάλαιο της βιβλιογραφικής επισκόπησης γύρω από το θέμα των συνόρων στην πολιτική γεωγραφία, είναι πλέον σχετικά συνηθισμένο στην επιστημονική συζήτηση να λέγεται πως τα σύνορα δεν είναι (μόνο) γραμμές στους πολιτικούς χάρτες αλλά κατασκευάζονται στ0 πλαίσιο ευρύτερων κοινωνικών πρακτικών. Παρ' όλα αυτά, τέτοιου τύπου διατυπώσεις συχνά μένουν μετέωρες, σε ένα αφηρημένο πλαίσιο όπου τα πάντα, εν τέλει, μπορούν να είναι κοινωνική κατασκευή. Στη συγκεκριμένη διατριβή προσπαθώ να δώσω μια «υλικότητα» σε αυτές τις διατυπώσεις. Να ρωτήσω, με άλλα λόγια, πώς παράγονται τα σύνορα; Από ποιους-ες; Σε ποιους χώρους; Μέσα από ποιες σχέσεις, πράξεις, συναντήσεις, λόγους, διαδικασίες, αντιφάσεις και πρακτικές;

Η συνάντηση των διερευνήσεων των συνόρων/ορίων με τη μετανάστευση είναι, όπως θα αναδειχθεί και στο σχετικό κεφάλαιο, αν μη τι άλλο, μια παραγωγική συνάντηση. Και αυτό γιατί βλέποντας τη μετανάστευση ως μια διαδικασία κατά την οποία διαπραγματεύονται πολλαπλά όρια και σύνορα, αναδεικνύεται η δυναμικότητά της, οι αντιφάσεις της, οι συγκρούσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπη και τις οποίες με τη σειρά της παράγει· συγκρούσεις και αντιφάσεις που εκτείνονται σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες, από το σώμα στο παγκόσμιο. Από την άλλη, συζητώντας την έννοια των συνόρων και των ορίων σε σχέση με τη μετανάστευση στο σημερινό γεωπολιτικό πλαίσιο, τίθενται πολλαπλά κομβικά ζητήματα. Χωρίς να θέλω να ισχυριστώ πως δεν έχουν σημασία, για παράδειγμα, οι μελέτες που γίνονται για τις πρακτικές των κατοίκων στα ολλανδογερμανικά σύνορα, θεωρώ πως η έμφαση στο ζήτημα της μετανάστευσης στα εξωτερικά σύνορα της Ευρώπης, αλλά και πέρα από αυτά, αγγίζει καίρια ζητήματα –διαφορετικά αλλά αλληλοσυνδεόμενα– που έχουν να κάνουν με την εργασία, το έθνος-κράτος, την ιδιότητα του πολίτη, τις κυρίαρχες πολιτικές και λόγους, την άνοδο της Ακροδεξιάς, τις σχέσεις εξουσίας αλλά και τους τρόπους αμφισβήτησής της.

Ως προνομιακό πεδίο για τη μελέτη αυτών των ερωτημάτων επέλεξα την *καθημερινή ζωή,* όπως επίσης και τη μελέτη των συνόρων ως *καθεστώτων* που διαμορφώνονται σε συγκεκριμένους χώρους και χρόνους από πολλαπλούς δρώντες. Η καθημερινή ζωή δεν έχει περιεχόμενο σταθερό και δεδομένο: Είναι μια συνεχής διαδικασία. Από αυτή την άποψη, η μελέτη των συνόρων/ορίων μέσα από την καθημερινή ζωή των μεταναστών-ριών αναδεικνύει πως η παραγωγή τους δεν είναι η εφάπαξ χάραξη μιας γραμμής στον πολιτικό χάρτη ή ένα σύνολο νόμων και πολιτικών, αλλά ότι τα σύνορα παράγονται, αναπαράγονται και αμφισβητούνται μέσα από πολλαπλούς λόγους, πρακτικές, συναντήσεις και εμπειρίες της καθημερινότητας.

Η έρευνα πεδίου επικεντρώνεται στις τράνζιτ βιογραφίες των αφγανών μεταναστών-ριών. Οι Αφγανοί αποτελούν μια από τις πλειοψηφικές εθνοτικές ομάδες που διασχίζουν τα ανατολικά σύνορα της Ελλάδας και είτε εγκαθίστανται στη χώρα είτε επιχειρούν να συνεχίσουν το ταξίδι τους προς άλλους προορισμούς στην Ευρώπη. Μέσα από τις αφηγήσεις τους προέκυψαν οι «κόμβοι» και τα «περάσματα», τόποι με ιδιαίτερη σημασία στις διαδρομές τους. Ως «περάσματα» έχουν κατηγοριοποιηθεί, στο πλαίσιο της έρευνας, οι τόποι εκείνοι όπου διασχίζονται τα εθνικά σύνορα: μεταξύ Αφγανιστάν και Ιράν, μεταξύ Ιράν και Τουρκίας, ο Έβρος, το Αιγαίο, η διαδρομή φυγής από την Ελλάδα μέσω Φλώρινας. Ως «κόμβοι» αναφέρονται οι τόποι εκείνοι όπου κάποιοι μετανάστες-ριες σταματούν, για λίγο ή για περισσότερο, αναγκαστικά ή εθελούσια: Η Τεχεράνη, που

αποτελεί για πολλούς Αφγανούς αρχικό προορισμό της μετανάστευσής τους, συχνά με τις οικογένειές τους σε μικρή ηλικία· η Ισταμπούλ, από όπου οι περισσότεροι-ες περνούν για να οργανώσουν το περαιτέρω ταξίδι τους ή/και για να δουλέψουν ένα διάστημα μαζεύοντας λεφτά να συνεχίσουν· η Λέσβος, όπου η τοπική κοινωνία δημιουργεί, ως ένα βαθμό, ένα περιβάλλον υποδοχής στα πρώτα βήματα στην Ευρώπη· η Αθήνα, που για κάποιους αποτελεί τόπο εγκατάστασης και για κάποιους πέρασμα, για κάποιους πόλη υποδοχής και για άλλους πόλη εχθρική· η Πάτρα, όπου συχνά αναγκάζονται να μείνουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα μέχρι να καταφέρουν να φύγουν από την Ελλάδα. Πέρα από τις βιογραφικές συνεντεύξεις, στους κόμβους των διαδρομών έγινε και έρευνα πεδίου μέσα από δευτερογενείς πηγές αλλά και επιτόπια παρατήρηση, όπως θα συζητηθεί αναλυτικά στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας. Έτσι, μέσα από τις αφηγήσεις ζωής των μεταναστών-ριών, μέσα από την παρατήρηση σε κόμβους και περάσματα των διαδρομών τους, επιχειρώ να συζητήσω τις διαπραγματεύσεις των συνόρων/ορίων στην καθημερινή ζωή.

Παρ' όλο που δίνεται έμφαση στον λόγο, στις εμπειρίες και στις πρακτικές των μεταναστών-ριών, αυτή δεν είναι μια έρευνα που επιχειρεί να «δώσει φωνή» σε αυτούς που «δεν έχουν φωνή» –όπως κάποιες έρευνες σε αντίστοιχα πεδία ισχυρίζονται ότι κάνουν. Κατ' αρχάς, γιατί θεωρώ πως οι μελέτες που ισχυρίζονται ότι στοχεύουν σε κάτι αντίστοιχο έχουν μια στρεβλή εικόνα για το κατά πόσο μια έρευνα μπορεί να επηρεάσει τις ευρύτερες κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές σχέσεις ενώ, ταυτόχρονα, υιοθετούν ένα βλέμμα ανωτερότητας ως προς τα υποκείμενα της έρευνάς τους. Κυρίως, όμως, γιατί δεν θεωρώ ότι υπάρχουν κάποιοι-ες που «δεν έχουν φωνή». Η εμπειρία μου, τόσο στο αντιρατσιστικό κίνημα όσο και στο πεδίο της έρευνας, μου έχει δείξει με βεβαιότητα πως οι μετανάστες-ριες, ακόμα και στις περιπτώσεις εκείνες που είναι τελείως «αποκλεισμένοι» από τη δημόσια σφαίρα, εκφέρουν λόγο αλλά και πράττουν. Το γεγονός ότι η φωνή τους αλλά και η δράση τους (όπως και πολλών άλλων κοινωνικών υποκειμένων και ομάδων) σπάνια εκφέρεται και αποτυπώνεται στον δημόσιο λόγο είναι αποτέλεσμα σχέσεων εξουσίας/δύναμης και αποτελεί επίδικο του ευρύτερου κοινωνικού ανταγωνισμού. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα έρευνα επιχειρεί να συνεισφέρει στο να ξανασκεφτούμε έννοιες, κατηγοριοποιήσεις και πρακτικές που είναι κυρίαρχες και θεωρούνται δεδομένες και να θέσει ερωτήματα για τους (πολλαπλούς) τρόπους αμφισβήτησής τους.

Δομή της διατριβής

Η διατριβή χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο Πρώτο μέρος της διατριβής παρουσιάζονται οι βιβλιογραφικές διερευνήσεις που έγιναν γύρω από τα θέματα συνόρων/ μετανάστευσης, γίνεται μια συνοπτική παρουσίαση των πολιτικών και των κυρίαρχων λόγων σε επίπεδο ΕΕ και Ελλάδας, «οριοθετούνται» οι βασικές έννοιες και, τέλος, παρουσιάζονται τα ερωτήματα της διατριβής και η μεθοδολογία έρευνάς τους. Στο Δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η έρευνα πεδίου μέσα από τους «κόμβους» και τα «περάσματα» των διαδρομών των Αφγανών μεταναστών-ριών. Τέλος, στο Τρίτο μέρος, μέσα από «συναντήσεις» στην καθημερινή ζωή των μεταναστών-ριων, γίνεται μια απόπειρα σύνθεσης των θεωρητικών διερευνήσεων με την έρευνα πεδίου και αναλύονται κάποια βασικά ευρήματα της διατριβής.

Α' Μέρος: Βιβλιογραφική διερεύνηση, ερωτήματα, μεθοδολογία

Το πρώτο κεφάλαιο της διατριβής ανοίγει με μια παρουσίαση των συζητήσεων περί συνόρων στη γεωγραφική σκέψη. Από τις αρχές του 20ού αιώνα και επιλέγοντας συγκεκριμένους συγγραφείς που επηρέασαν τη σχετική συζήτηση, επιχειρώ να αναδείξω τις αλλαγές στον τρόπο πρόσληψης των συνόρων στη γεωγραφία, προσπαθώντας ταυτόχρονα να «τοποθετήσω» αυτούς τους τρόπους νοηματοδότησης στην εποχή τους, σε σχέση με τις γενικότερες κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και γεωγραφικές εξελίξεις. Φτάνοντας στη δεκαετία του 1980, τα σύνορα πλέον δεν διαβάζονται (μόνο) ως δεδομένες γραμμές στους πολιτικούς χάρτες, όπου ευθύνη των γεωγράφων είναι η χάραξή τους, αλλά, μέσα από ρεύματα κριτικής σκέψης ανοίγει μια συζήτηση για τα σύνορα ως χωροκοινωνικές κατασκευές που επηρεάζουν τις ταυτότητες των ανθρώπων σε πολλαπλά επίπεδα. Από εκείνη την περίοδο και μέχρι σήμερα δίνεται έμφαση (και) σε θέματα που έχουν να κάνουν με την αμφισβήτηση του έθνους-κράτους, την εδαφικότητα αλλά και τις ταυτότητες των κατοίκων των συνοριακών περιοχών. Στο δεύτερο τμήμα αυτού του κεφαλαίου γίνεται μια απόπειρα να εντοπιστούν οι συνδέσεις των επιστημονικών συζητήσεων για τα σύνορα με τις συζητήσεις για τη μετανάστευση στη βιβλιογραφία των δύο τελευταίων δεκαετιών. Έμφαση στη σχετική συζήτηση δίνεται στις κριτικές θεωρήσεις που συνδυάζουν τα σύνορα με τη μετανάστευση, συζητήσεις που περιλαμβάνουν έννοιες όπως η δια-εθνικότητα, η διασπορά, ο υβριδισμός, η σύνδεση των συνόρων και της μετανάστευσης με θέματα εργασίας, οι έννοιες του «στρατοπέδου» και της «γυμνής ζωής» που εισήγαγε ο Agamben, η αυτονομία της μετανάστευσης, η ιδιότητα του πολίτη, τα σύνορα ως θέαμα, η ψηφιοποίηση του ελέγχου.

Το δεύτερο κεφάλαιο της διατριβής επικεντρώνει στις ευρωπαϊκές πολιτικές συνόρων και μετανάστευσης. Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται συνοπτικά οι διαφορετικές συνθήκες, συμβάσεις, κανονισμοί και σώματα ασφαλείας που διαμορφώνουν τα σύνορα του χώρου της Σένγκεν. Έμφαση δίνεται στις διαδικασίες εξωτερικοποίησης των ευρωπαϊκών συνόρων –όχι μόνο σε χώρες που γειτνιάζουν με την ΕΕ αλλά ακόμα και σε χώρες καταγωγής των μεταναστών-ριών– και στις διαδικασίες εσωτερικοποίησης των συνόρων, με συνεχείς ελέγχους, κέντρα κράτησης και απελάσεις στην κατά τα άλλα ενοποιημένη και χωρίς εσωτερικά σύνορα Ευρώπη. Το κεφάλαιο αυτό κλείνει με μια αναφορά στο πώς κατασκευάζεται η έννοια της ασφάλειας στην Ευρώπη και πώς οι μετανάστες-ριες παρουσιάζονται όλο και περισσότερο ως «εχθροί».

Το τρίτο κεφάλαιο επιχειρεί μια επισκόπηση των τρόπων εννοιολόγησης και αντιμετώπισης της μετανάστευσης στην Ελλάδα από τις αρχές της δεκαετίας του ’90. Από την πρώτη αυτή περίοδο, που οι μετανάστες αντιμετωπίζονταν με έντονο ρατσισμό, μέχρι τους αγώνες για την πρώτη νομιμοποίηση το 1997, από την περίοδο της ένταξης στην Ευρωζώνη μέχρι την οικονομική κρίση που άρχισε να γίνεται αισθητή από το 2008, γίνεται μια απόπειρα να σκιαγραφηθεί το πλαίσιο των γενικότερων οικονομικών, κοινωνικών, και πολιτικών εξελίξεων οι οποίες διαμόρφωναν και διαμορφώνονταν από τις κινήσεις και τους αγώνες των μεταναστών-ριών. Σε αυτό το κεφάλαιο συνδυάζονται βιβλιογραφικές πηγές, στατιστικά στοιχεία, πολιτικές, αποσπάσματα από τον λόγο των ΜΜΕ και δράσεις του μεταναστευτικού-αντιρατσιστικού κινήματος, επικεντρώνοντας σε κάποιες κομβικές περιόδους με στόχο να παρουσιαστεί το πλέγμα των λόγων, σχέσεων και πρακτικών που διαμορφώνουν τους όρους «υποδοχής» της μετανάστευσης σε μια κοινωνία. Τα δύο τελευταία υποκεφάλαια παρουσιάζουν, μέσα από στατιστικές και χάρτες, τους τρόπους αναπαράστασης της μετανάστευσης με όρους «επικινδυνότητας» και «εισβολής». Έτσι, στο υποκεφάλαιο 3.3, με αφορμή τις διαθέσιμες στατιστικές για το πόσοι μετανάστες διασχίζουν «παράνομα» τα σύνορα της Ελλάδας, εξετάζω τους τρόπους με τους οποίους αυτά τα ήδη ανεπαρκή στοιχεία χαλκεύονται στον λόγο τόσο των Αρχών όσο και των ΜΜΕ για να παρουσιάσουν μια εικόνα εισβολής. Στο υποκεφάλαιο 3.4, εκκινώντας από τους χάρτες οι οποίοι παράγονται είτε από επίσημους φορείς της ΕΕ –όπως η Frontex– είτε από εφημερίδες και έντυπα και αναπαριστούν τη μετανάστευση ως «εισβολή», καταλήγω στην παρουσίαση κάποιων εγχειρημάτων εναλλακτικής χαρτογράφησης της μετανάστευσης.

Στο πρώτο μέρος του τέταρτου κεφαλαίου επιχειρώ, συνδυάζοντας τις διερευνήσεις των τριών προηγούμενων κεφαλαίων και δίνοντας έμφαση στο πλαίσιο μέσα στο οποίο γράφτηκε η παρούσα διατριβή, να αναδείξω τις βασικές θεωρητικές έννοιες με βάση τις οποίες προσεγγίζω το πεδίο μου. Στο κεφάλαιο αυτό αναδεικνύεται η προσέγγιση των μεταναστών-ριων όχι μόνο ως «θύματα» των παγκόσμιων πολιτικών αλλά ως δρώντα υποκείμενα των οποίων οι πρακτικές, οι επιθυμίες, οι διαδρομές και οι εμπειρίες παίζουν αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων. Παράλληλα, υιοθετείται μια προσέγγιση των συνόρων/ορίων όχι ως συνθηκών που καθορίζονται μόνο από πολιτικές «από τα πάνω», αλλά ως καθεστώτων που διαμορφώνονται από πολλαπλούς δρώντες με άνισες μεταξύ τους σχέσεις εξουσίας σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες. Τέλος, παρουσιάζεται η έννοια της καθημερινής ζωής, που αποτελεί αφετηρία για τη μελέτη πολύπλοκων και αλληλοδιαπλεκόμενων διαδικασιών –όπως τα σύνορα και η μετανάστευση– που λαμβάνουν χώρα σε πολλαπλές κλίμακες: από το σώμα στο παγκόσμιο. Μέσα στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής δίνεται έμφαση τόσο στους τρόπους που τα σύνορα και οι οριοθετήσεις πειθαρχούν, ιεραρχούν και καθυποτάσσουν όσο και στις διαδικασίες αμφισβήτησης και ανατροπής αυτών των πολλαπλών συνόρων και οριοθετήσεων. Στο δεύτερο μέρος του τέταρτου κεφαλαίου παρουσιάζονται οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα. Πέρα από τη βιβλιογραφική επισκόπηση, η έρευνα πεδίου περιλάμβανε συνεντεύξεις ζωής με 25 αφγανούς μετανάστες-ριες, τους οποίους συνάντησα σε διαφορετικές πόλεις, και συστηματική επιτόπια έρευνα στους «κόμβους» και τα «περάσματα» των διαδρομών τους.

Β' μέρος: Κόμβοι, περάσματα, διαδρομές

Η δομή της διατριβής ακολούθησε τις διαδρομές των Αφγανών που μεταναστεύουν, αναδεικνύοντας τους κόμβους και τα περάσματα των ταξιδιών τους. Έγινε μια απόπειρα κατανόησης και περιγραφής των μεταναστευτικών διαδρομών, όχι ως ευθύγραμμες, γραμμικές πορείες από ένα σημείο σε κάποιο άλλο (όπως συχνά αναπαρίστανται σε κείμενα ή χάρτες που μιλούν για τη μετανάστευση), αλλά ως διαδρομές που χαράσσονται βήμα βήμα: Με στάσεις –για μεγαλύτερα ή μικρότερα χρονικά διαστήματα–, με επιστροφές –εθελούσιες ή αναγκαστικές–, με δυσκολίες που σε κάθε βήμα πρέπει να αντιμετωπιστούν, αλλά και με την αποφασιστικότητα της επιθυμίας για καλύτερη ζωή να αποτελεί κινητήρια δύναμη.

Υπό αυτή την έννοια, η μετανάστευση των Αφγανών δεν εξετάζεται μόνο στη συνάντησή τους με το σύνορο της Ελλάδας –δηλαδή μέσα στο εθνικό πλαίσιο μιας χώρας υποδοχής–, αλλά σαν ένα συνεχές, μια πορεία που έχει εκκινήσει αλλού σε μια άλλη χρονική στιγμή. Σε κάθε κόμβο, σύμφωνα τόσο με το υλικό των συνεντεύξεων ζωής όσο και με την επιτόπια παρατήρηση, αναδεικνύεται και μια διαφορετική «διάσταση» των μεταναστευτικών ταξιδιών, μια παράμετρος των καθεστώτων συνόρων.

Κόμβος Τεχεράνης: «Εγώ γεννήθηκα ξένος, σε μια ξένη χώρα»

Εγώ γεννήθηκα στο Ιράν και από όταν γεννήθηκα ήμουν ξένος, σε μια ξένη χώρα.
(Γουλάμ, 23 χρόνων, 21.05.2011, 29.05.2011, Αθήνα)

Σε αντίθεση με την ευρεία και λογικοφανή πεποίθηση πως οι Αφγανοί μεταναστεύουν από το Αφγανιστάν, το μεγαλύτερο ίσως μέρος των Αφγανών που φτάνουν στην Ευρώπη έρχεται από το Ιράν. Ένα μεγάλο τμήμα των Αφγανών που μεταναστεύουν είτε γεννήθηκαν στο Ιράν από γονείς που είχαν μεταναστεύσει εκεί τη δεκαετία του ΄80 είτε μετανάστευσαν σε νεαρή ηλικία στο Ιράν για να ζήσουν και να δουλέψουν εκεί. Άλλωστε, οι μετακινήσεις των Αφγανών προς το –αρκετά πλουσιότερο– Ιράν για εργασία είναι εξαιρετικά διαδεδομένη πρακτική. Η μαζική μετανάστευση Αφγανών προς την Ευρώπη οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αλλαγή στις πολιτικές για τη μετανάστευση του ιρανικού κράτους την τελευταία δεκαετία, στην αύξηση των περιορισμών και τη στέρηση ακόμα και στοιχειωδών δικαιωμάτων στους αφγανούς κατοίκους. Έτσι, στον κόμβο της Τεχεράνης αναδεικνύεται το μετέωρο καθεστώς μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας στο οποίο ζουν ακόμα και οι Αφγανοί που γεννήθηκαν εκεί: Αναδεικνύεται η καθημερινή διαπραγμάτευση συνόρων και ορίων στον δημόσιο χώρο, στη μετακίνηση, την κατοικία, την εργασία, την απόκτηση χαρτιών. Σε αυτές τις συνθήκες, η μετανάστευση προς την Ευρώπη αποτελεί, ίσως, το μόνο δρόμο διαφυγής.

Περάσματα Αφγανιστάν-Ιράν: Διαδρομές χαραγμένες στο χώρο και στο χρόνο

Πέρασμα Ιράν-Τουρκία: «Λαθρέμποροι»

Ξέραμε ότι ήμασταν σε κίνδυνο να πεθάνουμε, γιατί είχε πολύ χιόνι τότε. Έτσι, πλάκα κάναμε για να μην το σκεφτόμαστε αυτό το πράγμα και λέγαμε, φαντάσου αύριο εσύ θα είσαι Γερμανία, εγώ θα είμαι Γαλλία, αυτός Σουηδία.
(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Στις σύντομες περιγραφές των περασμάτων από το Αφγανιστάν προς το Ιράν και από το Ιράν προς την Τουρκία αναδεικνύονται οι κακουχίες και οι δυσκολίες του περάσματος των συνόρων αλλά και οι σχέσεις αλληλεγγύης και αμοιβαιότητας που χτίζονται μεταξύ των «παράνομων» ταξιδιωτών, σχέσεις που κάνουν όχι μόνο εφικτό αλλά και υποφερτό το ταξίδι. Έμφαση δίνεται στον ρόλο των «λαθρέμπορων» που οργανώνουν αυτά τα ταξίδια αλλά και στον ρόλο του λαθρεμπορίου για τις τοπικές κοινωνίες. Σε σχέση με τις κυρίαρχες οπτικές που αντιμετωπίζουν το ζήτημα της διακίνησης των μεταναστών-ριών απλοϊκά, ως παράνομη πράξη που συντελείται από δίκτυα εγκληματικών οργανώσεων, η έμφαση στους χώρους, τους χρόνους και τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες εντός των οποίων συντελείται η διακίνηση των ανθρώπων αναδεικνύει πως σε κάποιες περιπτώσεις το «λαθρεμπόριο» βασίζεται σε παραδοσιακές τοπικές κοινωνικές δομές και εμπορικά δίκτυα, καλύπτοντας τόσο οικονομικές ανάγκες των τοπικών κοινωνιών όσο και την ανάγκη των ίδιων των μεταναστών-ριών να υλοποιήσουν το ταξίδι.

Κόμβος Ισταμπούλ: Άτυπη εργασία σε μια τράνζιτ πόλη

Εάν μου δώσεις δυο φωτογραφίες σου, σου εγγυώμαι ότι θα σε στείλω σε όποιο σημείο του κόσμου μου ζητήσεις – με το αζημείωτο, φυσικά.
Απόσπασμα από συνέντευξη με διακινητή στην Ισταμπούλ
(παρατίθεται από Içduygu & Toktas 2002, σ.43)

Η Ισταμπούλ αποτελεί για τους περισσότερους Αφγανούς-ες, αλλά και για άλλους μετανάστες-ριες που κατευθύνονται προς την Ευρώπη, ενδιάμεσο σταθμό στα ταξίδια τους. Η ελαστική –σε σχέση με την αντίστοιχη ευρωπαϊκή– πολιτική βίζας της Τουρκίας την κάνει έναν σχετικά προσβάσιμο προορισμό στον οποίο οι μετανάστες μπορεί να μείνουν από μερικές μέρες μέχρι και χρόνια. Όντας και ιστορικά μια πολυεθνική πόλη, η Ισταμπούλ φαίνεται να είναι και σήμερα κοινωνία υποδοχής και αποδοχής –σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό– των ξένων. Η Ισταμπούλ αποτελεί κόμβο στις «παράνομες» διαδρομές, καθώς παρέχει μια σειρά «υπηρεσίες» απαραίτητες για τη συνέχιση του ταξιδιού: καλά οργανωμένα και εύκολα προσβάσιμα δίκτυα διακινητών, άτυπα και φτηνά «ξενοδοχεία» για βραχυχρόνια διαμονή, κοινωνικά δίκτυα ανταλλαγής πληροφοριών και υποστήριξης. Το σημαντικότερο, όμως, που αναδεικνύεται και στον κόμβο της Ισταμπούλ είναι η εύκολη πρόσβαση σε μια διευρυμένη άτυπη αγορά εργασίας για σύντομα χρονικά διαστήματα ώστε να συγκεντρωθούν τα απαραίτητα χρήματα για τη συνέχιση του ταξιδιού.

Πέρασμα Έβρου: Πολιτικές ελέγχου και καταστολής της μετανάστευσης

Η χώρα μας δεν είναι πια ξέφραγο αμπέλι
Δήλωση υπ. Δημόσιας Τάξης Ν. Δένδια, 12/04/2013, από την Ορεστιάδα (*Καθημερινή* 2013)

Ο Έβρος αποτελεί ένα από τα πιο «πολυσύχναστα» περάσματα των μεταναστών-ριών προς την Ευρώπη, καθώς είναι το μόνο σημείο όπου υπάρχουν χερσαία σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Ταυτόχρονα, όμως, και με έμφαση στην τελευταία πενταετία, στον Έβρο εφαρμόζονται ακραίες πολιτικές ελέγχου και καταστολής της μετανάστευσης. Στο πέρασμα του Έβρου αναδεικνύονται αυτές οι πολιτικές ποινικοποίησης της μετανάστευσης: Οι ειδικές αποστολές των δυνάμεων της Frontex (RABIT) και της Ελληνικής Αστυνομίας (Επιχείρηση «Ασπίδα»), το χτίσιμο του τείχους μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, τα κέντρα κράτησης, όπου φυλακίζονται σε άθλιες συνθήκες χιλιάδες μετανάστες-ριες, καθιστούν τον Έβρο ένα από τα πιο στρατιωτικοποιημένα σύνορα της Ευρώπης.

Πέρασμα Αιγαίου: «Ασφαλής αποτροπή»

Είναι όλοι τους [οι μετανάστες] άνδρες μεταξύ 15 και 35 ετών. (…) Η Ευρώπη πρέπει να καταλάβει ότι μια πραγματική απειλή πλησιάζει. Πιστεύω ότι έχουμε να κάνουμε με μια ισλαμική εισβολή.
Δηλώσεις του πρώην Λιμενάρχη Λέσβου, Α. Μικρομάστορα (Μπαλάσκας 2007)

Από το Αιγαίο περνούν, συνήθως με μικρές πλαστικές βάρκες, χιλιάδες μετανάστες-ριες που έχουν φτάσει στα παράλια της Τουρκίας. Στο πέρασμα του Αιγαίου τονίζονται όχι μόνο οι επίσημες πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης, όπως η κράτηση ή οι απελάσεις, αλλά κυρίως, εκείνες οι ημιεπίσημες ή/και άτυπες πολιτικές, οι πρακτικές των συνοριοφυλάκων, των λιμενικών και της αστυνομίας, ο λόγος των τοπικών Αρχών που διαμορφώνουν, εν τέλει, σε κάθε τόπο, τα καθεστώτα πειθάρχησης της μετανάστευσης. Σε αντίστιξη με τα παραπάνω, στο πέρασμα του Αιγαίου αναδεικνύονται επίσης οι στρατηγικές και οι πρακτικές που οι μετανάστες-ριες υιοθετούν για να καταφέρουν να περάσουν το σύνορο.

Κόμβος Λέσβου: Τόπος υποδοχής και αλληλεγγύης

Να κλείσει τώρα το Κέντρο Κράτησης της Παγανής. Χωρίς εάν, χωρίς αλλά. (…) Να απελευθερωθούν τα παιδιά, οι γυναίκες και οι άντρες. Χωρίς εάν, χωρίς αλλά. Οι μετανάστες-ριες θα πρέπει να μπορούν να φτάσουν και να εγκατασταθούν με ασφάλεια και να μπορούν να γίνουν πολίτες της Ευρώπης – εάν αυτό επιθυμούν.
Απόσπασμα από κείμενο αλληλεγγύης στους μετανάστες (Citizens of Europa 2009)

Στη Λέσβο φτάνουν από τις αρχές του 2000 μετανάστες-ριες οι οποίοι κατά κανόνα μένουν σχετικά για λίγο στο νησί, συνήθως κρατούμενοι, μέχρι να πάρουν το «άσπρο χαρτί» της διοικητικής απέλασης και να καταφέρουν να επιβιβαστούν σε ένα από τα πλοία για την Αθήνα. Στον κόμβο της Λέσβου δίνεται έμφαση σε έναν παράγοντα διαμόρφωσης των καθεστώτων συνόρων εξαιρετικά υποτιμημένο από τις κυρίαρχες αφηγήσεις: Στις τοπικές κοινωνίες και στα κινήματα αλληλεγγύης. Έτσι, στη Λέσβο αναδεικνύεται πώς οι στάσεις, οι αντιλήψεις, ο λόγος αλλά και οι διεκδικήσεις και οι αγώνες τόσο των τοπικών κοινωνιών όσο και υπερτοπικών και διεθνών κινημάτων αλληλεγγύης στους μετανάστες μπορούν να λειτουργήσουν καθοριστικά στη διαμόρφωση των συνοριακών καθεστώτων.

Κόμβος Αθήνας: Σύγκρουση και συνύπαρξη στις γειτονιές της πόλης

Όταν έφτασα πρώτη φορά, η Αθήνα ήταν μια φιλική πόλη, τώρα, ε,
έχει γίνει μια πόλη που τρώει τους ανθρώπους της.
(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Η Αθήνα, ως το μεγαλύτερο αστικό κέντρο της Ελλάδας, υποδέχεται μετανάστες-ριες εδώ και τουλάχιστον 25 χρόνια. Αποτελεί, πια, τόπο μόνιμης κατοικίας χιλιάδων μεταναστών-ριών, τόπο καταγωγής χιλιάδων παιδιών μεταναστών που μεγάλωσαν στην πόλη, ενώ ταυτόχρονα είναι και μια πόλη τράνζιτ για τους νεοεισερχόμενους μετανάστες από την Ασία και την Αφρική. Στον κόμβο της Αθήνας, μέσα από τις εμπειρίες των αφγανών μεταναστών-ριών δίνεται βάρος στις σχέσεις μεταξύ ντόπιων και ξένων που συγκροτούνται στην καθημερινή ζωή: στο δημόσιο χώρο, στην εργασία, στην κατοικία, στη γειτονιά. Τόσο οι διαπραγματεύσεις των ορίων/συνόρων μέσα από τις «συναντήσεις» ντόπιων και ξένων όσο και η αλλαγή που συντελείται στην Αθήνα, η οποία φαίνεται να μεταμορφώνεται από μια πόλη «υποδοχής» και ανοχής σε μια πόλη που όλο και περισσότερο κυριαρχούν ο φόβος, η καχυποψία, ακόμα και το μίσος για τον «ξένο», αποτελούν θέματα που αναδεικνύονται στον κόμβο της Αθήνας.

Κόμβος Πάτρας: Το σύνορο μέσα στο σύνορο

Σε πολιτισμούς χωρίς πλοία τα όνειρα στεγνώνουν, η κατασκοπία παίρνει το ρόλο της
περιπέτειας και η αστυνομία το ρόλο των πειρατών
(Foucault 1998)

Η Πάτρα είναι μια πόλη-λιμάνι στα δυτικά σύνορα της Ελλάδας με την Ιταλία, μια πόλη που λόγω της θέσης της αποτελεί σταθμό στα ταξίδια της μετανάστευσης για πάνω από μια δεκαπενταετία. Στην πόλη πριν από περίπου δέκα χρόνια άρχισε να χτίζεται ένας αυτοοργανωμένος και άτυπος καταυλισμός στον οποίο έμεναν προσωρινά οι μετανάστες μέχρι να καταφέρουν να κρυφτούν σε κάποιο πλοίο και να διασχίσουν το σύνορο προς Ιταλία. Ο καταυλισμός στην Πάτρα άρχισε να αποτελεί πεδίο έντονης πολιτικής και κοινωνικής διαμάχης από το 2007, με αποτέλεσμα την κατεδάφισή του το 2009. Σε αντίθεση με τους άλλους κόμβους, όπου οι τράνζιτ μετανάστες-ριες «συγκατοικούν» με τους ντόπιους στις γειτονιές των πόλεων, στην περίπτωση της Πάτρας οι τράνζιτ μετανάστες κατοικούσαν σε έναν αυστηρά οριοθετημένο χώρο στα όρια της πόλης. Στον κόμβο της Πάτρας γίνεται μια ανάγνωση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών σχέσεων μεταξύ της πόλης και του αυστηρά χωρικά οριοθετημένου καταυλισμού.

Πέρασμα Φλώρινα-Μπίτολα: Ξανανοίγοντας ιστορικούς δρόμους

Πρέπει να περάσω. Και όσο αντέχω θα περπατάω, θα πηγαίνω μπροστά. Πίσω δεν πάω.
(Γιακούμπ, 21 χρόνων, 25.04.2011, Αθήνα/28.02.2012, Πάτρα)

Μετά το «κλείσιμο» λόγω άγριας καταστολής και αστυνόμευσης των περασμάτων της Πάτρας και της Ηγουμενίτσας προς την Ευρώπη «άνοιξε» ο οδικός δρόμος μέσω Φλώρινας

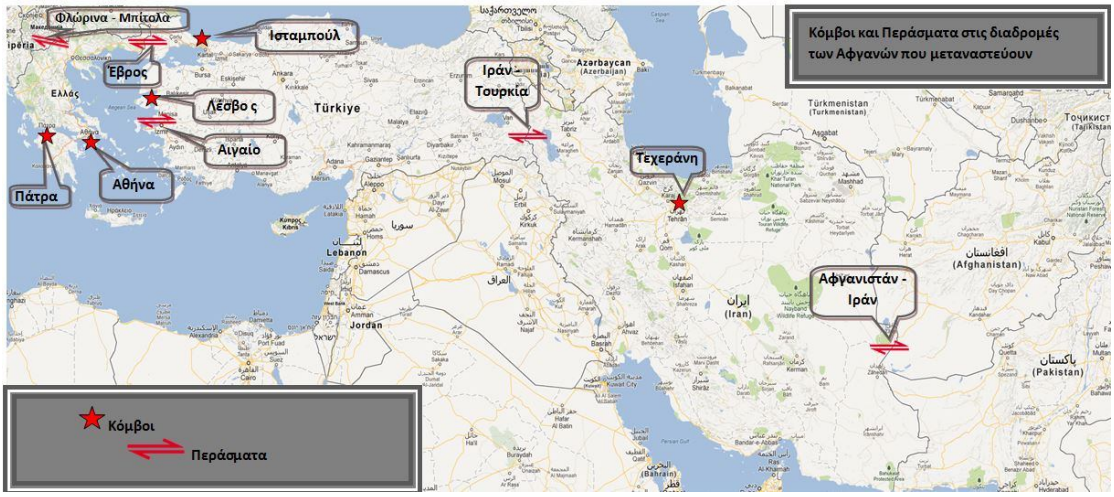
και Μπίτολα προς Βόρεια Ευρώπη, ένας ιστορικός δρόμος, όπως αναδεικνύεται στο αντίστοιχο κεφάλαιο. Έτσι, περίπου από το 2009, αρκετοί μετανάστες-ριες επιχειρούν να φτάσουν οδικώς μέσω των χωρών των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης στη Γερμανία ή την Αυστρία. Στο πέρασμα των Βαλκανίων, ακολουθώντας την αφήγηση του Γιακούμπ που περιγράφει τις απόπειρες που έκανε να φτάσει στη Νορβηγία, δίνεται μια εικόνα για τα δίκτυα πληροφορίας, τους τρόπους μετακίνησης, τη γνώση της γεωγραφίας, τις τυχαίες συναντήσεις, τις πρακτικές και τις στρατηγικές που επιστρατεύονται για να γίνουν εφικτά τα «παράνομα» ταξίδια.

Γ' Μέρος: Κατοικώντας το σύνορο

Στο τρίτο μέρος της διατριβής επιχειρώ να συνοψίσω και ταυτόχρονα να συνδυάσω το πρώτο μέρος της διατριβής με την έρευνα πεδίου, ή, με άλλα λόγια, να αναλύσω τους τρόπους που η θεωρία αλληλοδιαπλέκεται με την πράξη της έρευνας. Συνδυάζοντας τους κόμβους και τα περάσματα των μεταναστευτικών διαδρομών και εκκινώντας από τις πιο «μικρές» ιστορίες, τις καθημερινές συναντήσεις στις πλατείες, στους δρόμους, στα μέσα μαζικής μεταφοράς, στους χώρους εργασίας, στα σπίτια των μεταναστών-ριών που είναι σε τράνζιτ, επιχειρώ να «απαντήσω» στο βασικό ερώτημα της έρευνας, με ποιους τρόπους, δηλαδή, τα σύνορα παράγονται μέσα από διαπραγματεύσεις και συγκρούσεις σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες. Τέλος, προτείνω κάποιους τρόπους σκέψης σε σχέση με τα σύνορα, τη μετανάστευση και τον χώρο.

Κλείνοντας την εισαγωγή να σημειώσω πως όλα τα αποσπάσματα από ξενόγλωσσα βιβλία στα οποία δεν αναφέρεται ο μεταφραστής είναι δικές μου μεταφράσεις. Επίσης, μέσα στο κείμενο της διατριβής χρησιμοποιούνται συχνά αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις ζωής με τους αφγανούς μετανάστες-ριες· κάποια από τα αποσπάσματα αυτά είναι εντός του κειμένου – αυτά τα οποία χρησιμοποιώ για να εξηγήσω/αναλύσω παραπάνω το θέμα που πραγματεύομαι στη συγκεκριμένη ενότητα· κάποια άλλα αποσπάσματα μπαίνουν σε πλαίσιο δίπλα στο κείμενο: Αυτά χρησιμοποιούνται για να «εικονογραφήσουν» τη συνθήκη/άποψη που περιγράφεται στη συγκεκριμένη ενότητα αλλά δεν αναλύονται εντός του βασικού κειμένου της διατριβής και άρα η διατριβή μπορεί να διαβαστεί και χωρίς αυτά. Τέλος, να αναφέρω ότι η συλλογή στοιχείων και δεδομένων τελείωσε τον Ιούνιο του 2013.

Χάρτης 1

Χάρτης 1: Οι κόμβοι και τα περάσματα στις διαδρομές των Αφγανών που μεταναστεύουν προς Ευρώπη.

1. Σύνορα και μετανάστευση

Στο πρώτο μέρος αυτού του κεφαλαίου γίνεται μια επισκόπηση των βιβλιογραφικών συζητήσεων για τα σύνορα στη γεωγραφία. Ξεκινώντας από τις αρχές του 20ού αιώνα και φτάνοντας στις μέρες μας, επιχειρώ να αναδείξω πώς οι επιστημονικοί λόγοι για τα σύνορα έχουν αλλάξει, σύμφωνα πάντα με την «εποχή τους», με τις ευρύτερες δηλαδή κοινωνικές, γεωπολιτικές και οικονομικές αλλαγές στον κόσμο.

Το δεύτερο μέρος του κεφαλαίου ανιχνεύει τις συναντήσεις των συζητήσεων για τα σύνορα/όρια με τις συζητήσεις για τη μετανάστευση, ανοίγοντας «παράθυρα» και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους, από την ιστορία μέχρι τη φιλοσοφία. Γίνεται μια επισκόπηση και εν μέρει ανάλυση της κριτικής βιβλιογραφικής συζήτησης που αγγίζει θέματα όπως η εργασία, η δια-εθνικότητα, το έθνος-κράτος, οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης, η ιδιότητα του πολίτη και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Καθώς το θέμα που αυτή η διατριβή διαπραγματεύεται είναι εξαιρετικά ευρύ, αφού άπτεται –άμεσα ή έμμεσα– πολλαπλών πτυχών του κοινωνικού, η βιβλιογραφική συζήτηση που ανοίγει στο κεφάλαιο αυτό είναι κάθε άλλο παρά πλήρης (για μια αναλυτική επισκόπηση των σχετικών συζητήσεων βλ. Van Houtum, Kramsch & Zierhofer 2005; Wastl-Walter 2011; Wilson & Donnan 2012). Περισσότερο αποσκοπεί στο να περιγράψει με αδρές γραμμές ένα πλαίσιο θεωρητικών συζητήσεων μέσα στο οποίο κινείται στη συνέχεια η έρευνα πεδίου.

1.1 Σύνορα στη γεωγραφία

Τα σύνορα, όπως τα ξέρουμε σήμερα, αποτελούν βασικό μέλημα της γεωγραφίας. Η ενασχόληση των γεωγράφων με τα σύνορα αρχίζει ίσως πριν αυτά χαραχτούν στο έδαφος, αφού κύρια ευθύνη των γεωγράφων ήταν κατά τον 17ο αιώνα και μετά η χάραξή τους.

Αλλά τα σύνορα δεν εσώκλειαν πάντοτε εθνικές περιοχές ούτε είχαν γραμμική μορφή, όπως παρουσιάζονται στους πολιτικούς χάρτες. Στην Ευρώπη του Μεσαίωνα το σύνορο μπορούσε να είναι ένα φράγμα, ένα τείχος, ένα οχυρό, μια τάφρος ή μια ακατοίκητη ζώνη και να περικλείει μια πόλη, ένα βασίλειο, μια ενορία, ένα δουκάτο ή ένα φέουδο, μεταξύ άλλων. Η υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης της Βεστφαλίας το 1648 εισάγει στην Ευρώπη την έννοια του έθνους-κράτους και της εδαφοκυριαρχίας επί αυστηρά οριοθετημένων περιοχών. Όπως αναφέρει και ο Κ. Χατζημιχάλης (2009), τα όρια και η εδαφοκυριαρχία προϋποθέτουν έναν ορθολογισμό και μια αποδοχή των αρχών ιδιοκτησίας –ατομικής και συλλογικής– επί του εδάφους και των προνομίων που πηγάζουν από αυτό, κάτι που δεν υπήρχε σε όλες τις κοινωνίες και τους πολιτισμούς. Ήταν, με άλλα λόγια, μια «δυτική» προσέγγιση ορίων/συνόρων με καταβολές κυρίως από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία (για περισσότερα βλ. Χατζημιχάλης 2009). Σταδιακά εντός Ευρώπης οι προηγούμενες μορφές οριοθέτησης του χώρου, που ήταν πολύ πιο σημαντικές από τα εθνικά σύνορα, αρχίζουν να χάνουν τη σημασία τους όσον αφορά τη συλλογή φόρων, την καταγραφή του πληθυσμού και τη στρατιωτική οργάνωση (Walters 2002).

Ταυτόχρονα, η αποικιοκρατία και ο ιμπεριαλισμός της Ευρώπης επιβάλλουν τη δημιουργία εθνών-κρατών και, κατά συνέπεια, τη χάραξη συνόρων σε ολόκληρες ηπείρους όπου, μέχρι τότε, η οργάνωση του χώρου αλλά και της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής γινόταν με τελείως διαφορετικούς όρους. Έτσι, τα περισσότερα από τα υπάρχοντα πολιτικά σύνορα εκτός Ευρώπης δημιουργήθηκαν από τα ευρωπαϊκά κράτη, σε τέτοιο βαθμό, ώστε είναι δύσκολο να βρεθεί ένα διεθνές σύνορο το οποίο δεν έχει ευθέως συμπεριλάβει ένα ευρωπαϊκό κράτος σε κάποιο στάδιο της διαμόρφωσής του (Paasi 2005a). Για παράδειγμα, το 42% του συνολικού μήκους των συνόρων στην Αφρική έχουν χαραχτεί με βάση παράλληλους, ισημερινούς και ισαπέχουσες ευθείες, χωρίς να λαμβάνονται καθόλου υπόψη τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του τόπου, ενώ το 37% των χερσαίων συνόρων επιβλήθηκαν στην Αφρική από τις βρετανικές ή τις γαλλικές αποικιοκρατικές δυνάμεις, οι οποίες ενδιαφέρονταν μόνο για το μοίρασμα του εδάφους μεταξύ τους (Kolossov 2005).

Χάρτης 2: Martin Pratt, International Boundaries Research Unit. Πηγή: https://www.dur.ac.uk/ibru/

Στο εσωτερικό της Γεωγραφικής Επιστήμης η συζήτηση περί συνόρων έχει μετατοπιστεί αρκετά, πάντα σε σχέση με γενικότερες κοινωνικές, γεωπολιτικές και οικονομικές συνθήκες, αλλά και με τις επιστημονικές συζητήσεις σε άλλους κλάδους. Τα σύνορα δεν αποτελούν πλέον πεδίο ενασχόλησης μόνο της πολιτικής γεωγραφίας αλλά και της οικονομικής, της κοινωνικής και της πολιτισμικής, με καθεμιά από αυτές τις κατευθύνσεις να προσδίδει νέα νοήματα, έννοιες, τρόπους κατανόησης και μεθοδολογίες έρευνας στη συζήτηση περί συνόρων.

Στη συνέχεια, θα ακολουθήσουμε σχηματικά τις διαδρομές των συνόρων εντός και εκτός της γεωγραφικής σκέψης. Αν και τα όρια μεταξύ των επιστημονικών κλάδων είναι σε μεγάλο βαθμό ρευστά, είναι δυστυχώς αδύνατον να παρουσιαστεί μια επισκόπηση χωρίς κάποιας μορφής ταξινόμηση και οριοθέτηση.

Μέχρι το 1970: τα σύνορα στη γεωγραφική σκέψη

Το ενδιαφέρον στο να διαβάζει κανείς σήμερα μια συζήτηση που γινόταν στις αρχές του 20ού αιώνα είναι πολλαπλό. Αφενός, εντοπίζονται οι δομικές διαφορές τόσο στο περιεχόμενο, στον τρόπο σκέψης και στις άρρητες υποθέσεις στις οποίες βασιζόταν, αλλά και στο λόγο και τις εκφράσεις που δομούσαν την ακαδημαϊκή συζήτηση. Εκτός αυτού, «τοποθετώντας» κάποιες βασικές θεωρητικές ιδέες στην εποχή τους, δηλαδή στο γεωπολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο των αρχών του 20ού αιώνα, γίνεται πιο

απτή η ιδέα ότι η επιστήμη και η γνώση σε πολλές περιπτώσεις ταυτίζονται με και δικαιολογούν την εξουσία, ενώ, ακόμα περισσότερο, γίνεται κατανοητό το ότι και η σημερινή ακαδημαϊκή παραγωγή είναι «τοποθετημένη» στην εποχή της και κινείται από ανάλογες παραδοχές και προτεραιότητες. Πιο ενδιαφέρον όμως έχει ο εντοπισμός των ιδεών που, πρωτόλειες τότε και σχηματικές, σήμερα πια κυριαρχούν στην ακαδημαϊκή σκέψη. Και με μια ακόμα ανάγνωση, εξίσου σημαντικός είναι ο εντοπισμός εκείνων των ιδεών που θεωρούνται ίσως ξεπερασμένες ή κοινότυπες στον επιστημονικό λόγο σήμερα, αλλά συνεχίζουν να αποτελούν βασικές αφετηριακές έννοιες στη γεωπολιτική, όπως πιθανόν και στη σκέψη των ανθρώπων εκτός των ακαδημαϊκών κύκλων. Μέσα από αυτές τις πολλαπλές οπτικές θα προσπαθήσω να διαβάσω κάποιες από τις βασικές ιδέες και έννοιες που διαμόρφωσαν τη συζήτηση εκείνης της περιόδου, φτάνοντας μέχρι το σήμερα.

Η συζήτηση για τα σύνορα από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι περίπου τα μέσα του 20ού εκτυλίσσεται εντός συντηρητικών κύκλων, από πολιτικούς ή επιστήμονες, κυρίως άντρες, που κατέχουν θέσεις-κλειδιά στους διοικητικούς μηχανισμούς των ιμπεριαλιστικών και αποικιοκρατικών χωρών.

> *Τα σύνορα είναι στην πραγματικότητα η κόψη του ξυραφιού στην οποία αιωρούνται όλα τα μοντέρνα ζητήματα του πολέμου ή της ειρήνης, της ζωής ή του θανάτου των εθνών (…) Έτσι όπως η προστασία του σπιτιού αποτελεί ζωτική ανάγκη κάθε πολίτη, έτσι και η ακεραιότητα των συνόρων είναι όρος ύπαρξης του κράτους.*
>
> (Curzon 1908, σ.7)

Το παραπάνω απόσπασμα από το βιβλίο *Frontiers* του Lord Curzon είναι από αυτά που αναφέρονται σε δεκάδες κείμενα που συζητούν το θέμα των συνόρων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι μια καλή εισαγωγή στη συζήτηση για τα σύνορα στην πολιτική γεωγραφία, όχι μόνο για τον προφανή λόγο ότι αναδεικνύει με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο τη σχέση συνόρου και έθνους-κράτους (σχέση που θα συζητηθεί εκτενώς στη συνέχεια) αλλά, κυρίως, γιατί η βιογραφία του ίδιου του συγγραφέα τοποθετεί την αφετηρία της σχετικής συζήτησης σε ένα ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο. Ο Lord Curzon γεννήθηκε το 1859 και σπούδασε, μεταξύ άλλων στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Μέλος του συντηρητικού κόμματος, διατέλεσε το μεγαλύτερο μέρος της καριέρας του όντας αρχικά γραμματέας και αργότερα αντιβασιλέας των Ινδιών. Το 1905 επέστρεψε στην Αγγλία όπου και ηγήθηκε της εκστρατείας ενάντια στο κίνημα για την ψήφο των γυναικών (suffrage) στη Βουλή των Λόρδων, ενώ διατέλεσε και Γραμματέας Εξωτερικών της Βρετανίας μέχρι το 1924[1].

Εικόνα 1: Ο Lord Curzon of Kedleston ως αντιβασιλέας της Ινδίας. Πηγή: http://en.wikipedia.org/

[1] Αναλυτικά για τη βιογραφία του βλ. http://en.wikipedia.org/wiki/George_Curzon,_1st_Marquess_Curzon_of_Kedleston.

Βασικό μέλημα εκείνης της περιόδου είναι η χάραξη των συνόρων: Να καθοριστούν οι συνοριογραμμές και να αξιολογηθούν τα διάφορα εθνικά σύνορα με βάση τη μορφολογία, τα φυσικά τους χαρακτηριστικά, την προέλευση και την ιστορία τους. Ο Lord Curzon διαχωρίζει τα φυσικά από τα τεχνητά σύνορα δίνοντας πολλαπλούς ορισμούς και διαβαθμίσεις στα χαρακτηριστικά τους. Σε σχέση με τα φυσικά σύνορα, τα βουνά αποτελούν για τον Lord Curzon «τα πιο παλιά και πιο προφανή σύνορα» ενώ η θάλασσα είναι «η πιο ασυμβίβαστη, η πιο άκαμπτη αλλά και η πιο αποτελεσματική», καθώς αποτελεί ταυτόχρονα ένα άκαμπτο σύνορο αλλά και έναν δεσμό, έναν τόπο επικοινωνίας. Ακόμα πιο αδιαπέραστο σύνορο από τη θάλασσα αποτελεί η έρημος, ενώ το ποτάμι, παρ' όλο που θα μπορούσε να αποτελέσει το κατεξοχήν φυσικό σύνορο, στην πραγματικότητα χρησιμεύει περισσότερο σαν πλωτός δρόμος ενώ «δεν είναι απίθανο η ίδια φυλή να κατοικεί και στις δύο πλευρές του». Όπως όμως αναγνωρίζει:

> «Στις πρόσφατες μέρες, οι έρημοι σαν σύνορα έχουν χάσει το μεγαλύτερο μέρος τόσο του τρόμου όσο και της δύναμής τους. Όπως τα πιο απόκρημνα βουνά, όπως οι πιο ταραγμένοι ωκεανοί, όλα υποχώρησαν στην –τα πάντα– κατακτούσα δύναμη του ατμού» (Curzon 1907, σ.7)

Τα τεχνητά σύνορα φτιάχνονται, πάντα σύμφωνα με τον Lord Curzon, εκεί όπου δεν υπήρχαν φυσικά σύνορα και οι κύριες μορφές που παίρνουν είναι οχυρώματα, φράγματα, προπύργια, τείχη και τάφροι. Μια ιδιαίτερη κατηγορία τεχνητών συνόρων είναι οι ουδέτερες περιοχές ή ζώνες (buffer zones) που, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει:

> «εκεί που οι πρωτόγονες κοινότητες κατασκεύαζαν μια έρημο για να προστατευτούν από κατοχή (…) τα μοντέρνα κράτη κατασκευάζουν την προστασία τους με διπλωματικές συνθήκες και αναζητούν την κατοχύρωση του Διεθνούς Νόμου» (Curzon 1908, σελ. 19).

Αναφέρεται επίσης στους τρόπους με τους οποίους τα σύγχρονα κράτη χαράζουν πλέον τα σύνορά τους διαχωρίζοντας α) το γεωδαιτικό/τοπογραφικό σύνορο, που ακολουθεί έναν παράλληλο, ένα γεωγραφικό πλάτος ή μήκος, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το σύνορο μεταξύ ΗΠΑ και Καναδά που ακολουθεί τον 49ο παράλληλο, β) τη μαθηματική γραμμή που συνδέει δύο σημεία, επίσης ιδιαίτερα δημοφιλής στην Αμερική για τη χάραξη των εσωτερικών συνόρων των πολιτειών αλλά και τη δομή των πόλεων και των δρόμων και γ) τα σύνορα που χαράσσονται με αναφορά σε κάτι άλλο, για παράδειγμα το κέντρο ενός κύκλου, όπως συχνά γίνεται στην Αφρική.

Αυτές οι διαφορετικές ποιότητες φυσικών και τεχνητών συνόρων συνοδεύονται στο κείμενο από αναλύσεις σε σχέση με το αν αποτελούν απλές οριοθετήσεις ή θέσεις μάχης, σε σχέση με τον στρατηγικό τους ρόλο στη διάρκεια πολέμων αλλά και με παραδείγματα για το πώς χρησιμοποιήθηκαν από στρατούς σε συγκεκριμένες περιπτώσεις στην Ιστορία εξετάζοντας τη δύναμη ή την αδυναμία τους. Όπως σχολίαζε και ο Jones για τον Lord Curzon και το έργο του περίπου 50 χρόνια αργότερα: «Νομίζω ότι οποιοσδήποτε θα συμφωνούσε, αφού διάβαζε τη διάλεξή του, ότι ο ιμπεριαλισμός ήταν ο πυρήνας αυτού του ανθρώπου. Η χάραξη συνόρων γι' αυτόν, ήταν σε μεγάλο βαθμό μια μονομερής, δυνατή, σοφή, δίκαιη ιμπεριαλιστική δύναμη που χάραζε καλά σύνορα» (Jones 1959, σελ.250).

Εάν το κράτος ήταν ένα σώμα, τότε το σύνορο θα ήταν το δέρμα του.
Friedrich Ratzel (παρατίθεται από van Dijk 1999)

Εικόνα 2: Ο γερμανός γεωγράφος Friedrich Ratzel. Πηγή: http://en.wikipedia.org/

Με το θέμα των συνόρων ασχολήθηκε και ο γερμανός γεωγράφος Friedrich Ratzel[2] που θεωρείται ιδρυτής της πολιτικής γεωγραφίας και ο πρώτος που εισήγαγε τους όρους γεωπολιτική και ανθρωπογεωγραφία. Ακολουθώντας μεταφορές από τη βιολογία –έχοντας και ο ίδιος σπουδάσει ζωολογία– παρουσίαζε το κράτος, όπως και τα φυτά ή τα ζώα, σαν ένα ζωντανό οργανισμό, με εσωτερικά όργανα, εξωτερικά προστατευτικά σύνορα και μια εσωτερική ώθηση για επέκταση ως στρατηγική επιβίωσης. Η επέκταση του ζωτικού χώρου (*Lebensraum)* ενός κράτους ήταν για τον Ratzel δείγμα ότι το κράτος είναι ζωντανό και ταυτόχρονα ένδειξη της υγείας του έθνους. Ο Ratzel επίσης αναφέρει πως τα σαφώς οριοθετημένα σύνορα αποτελούν χαρακτηριστικό των αναπτυγμένων πολιτισμών και ότι μπορούμε να δούμε τη σχεδόν τέλεια έκφρασή τους στην Ευρώπη σε αντίθεση με τους μη επιστημονικούς ανθρώπους εκτός Ευρώπης, που δεν φτιάχνουν γραμμές για να ορίσουν τις περιοχές τους, ενώ προτιμούν να περιβάλλουν τους εαυτούς τους από ακατοίκητες ή αραιοκατοικημένες περιοχές οι οποίες δεν ήταν αντικείμενο καμίας αποκλειστικής ή ευθείας μορφής κυριαρχίας (Cuttitta 2006, σελ.34).

Ο Ratzel είχε στόχο να ορίσει τη γεωγραφία ως μια ολιστική επιστήμη εισάγοντας φυσικά και ανθρώπινα στοιχεία στη γεωγραφική σκέψη, ακολουθώντας τους δαρβινικούς νόμους της φυσικής επιλογής και της εξέλιξης (Van Houtum & Scott 2005, σελ.5). Στο έργο του, σύμφυτη με τον έντονο βιολογισμό, βλέπουμε τη δικαιολόγηση των επεκτατικών και ιμπεριαλιστικών πολιτικών αλλά και την επιστημονική τεκμηρίωση των γραμμικών συνόρων ως ανώτερη και πιο αναπτυγμένη μορφή οριοθέτησης. Τα γραπτά του Ratzel τοποθετούνται στην περίοδο της άνθησης της γερμανικής βιομηχανίας μετά τον Γαλλοπρωσικό πόλεμο και την αναζήτηση νέων αγορών, που έφερναν αντιπαραθέσεις με την Βρετανία. Μεγάλο μέρος της δουλειάς του θεωρείται ότι οδηγήθηκε από την ανάγκη να δικαιολογήσει την εδαφική επέκταση της Γερμανίας, αλλά και αντίστροφα, πολλές από τις έννοιες που εισήγαγε, αποτέλεσαν βασικά εργαλεία της ναζιστικής ιδεολογίας, όπως για παράδειγμα πως η επέκταση του ζωτικού χώρου (*Lebensraum)* ενός κράτους είναι νόμος της φύσης. Άλλωστε, ένας από τους πιο γνωστούς μαθητές του Ratzel, ο Σουηδός Rudolf Kjellén που ανέπτυξε περαιτέρω τη θεωρία του «οργανικού κράτους» (state as a life-form) αποτέλεσε έναν από τους βασικούς θεωρητικούς εμπνευστές του χιτλερικού καθεστώτος.

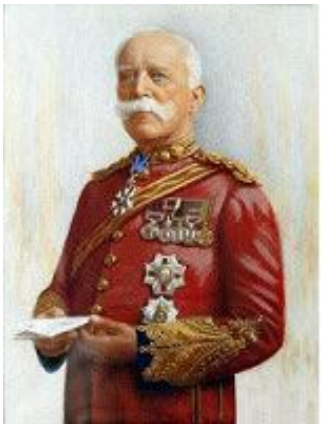
Μια από τις ελάχιστες γυναίκες που συμμετείχαν στην τότε συζήτηση ήταν η αμερικανίδα γεωγράφος Ellen Churchill Semple, η οποία, αν και αυτή μαθήτρια του Friedrich Ratzel και επηρεασμένη από το έργο του, ακολουθεί μια πολύ διαφορετική

[2] Καθώς, δυστυχώς, δεν έχει μεταφραστεί η δουλειά του στα αγγλικά, οι πληροφορίες που παρουσιάζονται γι' αυτόν προέρχονται από δευτερογενείς πηγές, όσο το δυνατόν πιο διασταυρωμένες.

διαδρομή. Οι μελέτες της επικεντρώνονται περισσότερο στην ανθρωπογεωγραφία ενώ η ίδια τονίζει τη σημασία της έρευνας πεδίου ως βασικής μεθόδου επιστημονικής μελέτης. Στη δουλειά της βρίσκουμε κάποια πρώτα ίχνη αμφισβήτησης της σταθερότητας/κανονικότητας του συνόρου αφού, όπως χαρακτηριστικά γράφει, «η φύση απεχθάνεται τις δεδομένες συνοριακές γραμμές» και γι' αυτό τα σύνορα σπάνια ισορροπούν αλλά είναι θέμα μόνιμης διαπραγμάτευσης (Semple 1903). Σε αυτό το πλαίσιο η Semple θεωρεί τη συνειδητή χάραξη και τα τεχνητά σύνορα «απορρίμματα». Βέβαια, ενώ αναδεικνύει μια βασική ιδέα της σημερινής συζήτησης για τη μη σταθερότητα και την προσωρινότητα των συνόρων, η αφετηρία της σκέψης της είναι πολύ διαφορετική, καθώς κάνει μια ανάγνωση βασισμένη στον περιβαλλοντικό ντετερμινισμό θεωρώντας ότι η φύση είναι αυτή που απεχθάνεται τα τεχνητά ή σταθερά σύνορα και όχι, για παράδειγμα, οι κοινωνικές, οικονομικές ή πολιτισμικές σχέσεις, όπως πιθανόν να διαβάζαμε σήμερα.

Τα σύνορα πρέπει να είναι φράγματα – αν όχι γεωγραφικά και φυσικά τότε πρέπει να είναι τόσο τεχνητά και δυνατά όσο μπορούν να τα κάνουν τα στρατιωτικά τεχνάσματα.
(Holdich 1916, σ.46)

Ο Thomas Holdich, ή για την ακρίβεια ο Colonel Sir Thomas Holdich, ήταν άγγλος γεωγράφος και πρόεδρος της Βασιλικής Γεωγραφικής Κοινότητας (1917-1919), ενώ συμμετείχε στις επιτροπές χάραξης πολλών συνόρων εκείνης της περιόδου (Αφγανιστάν 1884-86, Τασμάρ 1894, Παμίρ 1895 και Περσίας - Baluchistan 1896). Ο Holdich, γράφοντας κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, έκανε κριτική σε κάποια κράτη της Κεντρικής Ευρώπης γιατί αναζητούσαν διευρυμένα εθνογραφικά σύνορα αντί να επιλέγουν δυνατά στρατηγικά σύνορα, τα οποία πιθανόν να άφηναν κάποιες μειονότητες εκτός αλλά θα εγγυούνταν μεγαλύτερη ασφάλεια για τους κατοίκους εντός των συνόρων.

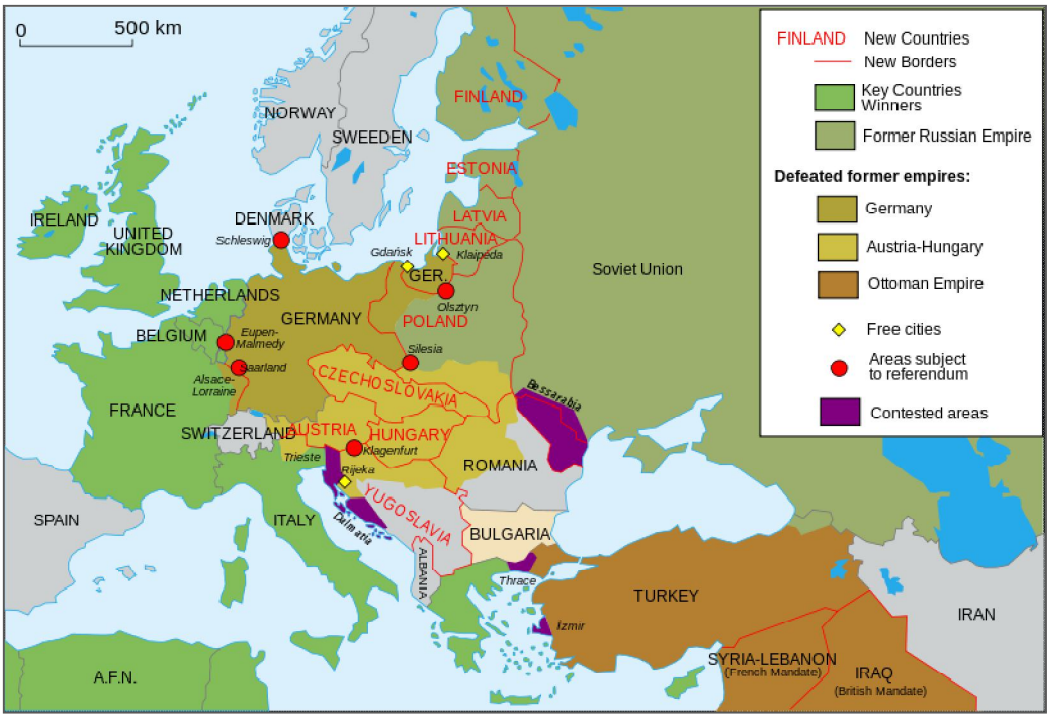
Εικόνα 3: Ο Sir Thomas Holdich. Πηγή: http://www.holdiches.org/thomasholdich.htm

Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η διάκριση «καλών» και «κακών» συνόρων συνεχίζει να αποτελεί επίδικο της σχετικής συζήτησης, συνδεδεμένη κυρίως με ζητήματα στρατιωτικά. Έτσι, τα «καλά» σύνορα είναι αυτά που είναι δεδομένα από τη φύση και είναι λιγότερο πιθανόν να αποτελέσουν αιτίες πολέμου (βουνά, λίμνες ή έρημοι) ενώ τα «κακά» σύνορα είναι τα τεχνητά, όπως οι γεωγραφικοί κάθετοι ή παράλληλοι (Holdich 1918). Ο Fawcett (1918), έχοντας μικρή εκτίμηση στα τεχνητά σύνορα, καθώς τα θεωρούσε αναποτελεσματικά αφού δεν χαράσσονταν βάσει γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών, αναφέρει χαρακτηριστικά πως ο 49ος παράλληλος που ακολουθήθηκε για τη χάραξη του συνόρου μεταξύ ΗΠΑ και Καναδά είναι μια «πηγή αστείων τόσο προκλητική όσο και η πεθερά» (για μια εκτενέστερη ανάλυση βλ. Minghi 1963).

Ταυτόχρονα, όμως, και άλλες απόψεις αρχίζουν να αναδύονται, όπως ότι τα σύνορα θα έπρεπε να δρουν θετικά, ενθαρρύνοντας την ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ των

κρατών (για περισσότερα βλ. Paasi 2005a). Για παράδειγμα, ο Lyde (1915) προτείνει τα ποτάμια ως ένα είδος συνόρων που ενθαρρύνουν την αρμονική συνύπαρξη. Ο Brigham (1919) τοποθετεί το ερώτημα των «καλών» ή «κακών» συνόρων όχι σε σχέση με το αν είναι φυσικά ή τεχνητά, συνδέοντάς το περισσότερο με την οικονομία και όχι με τις στρατιωτικές ανάγκες. Αναφέρει, λοιπόν, πως στην Ευρώπη συγκρούονται από τη μια οι δυνάμεις του εθνικισμού που παράγουν μικρά κράτη και, από την άλλη, οι δυνάμεις που επιδιώκουν οικονομίες μεγάλης κλίμακας και απαιτούν μεγάλα κράτη. Αναπτύσσοντας την ιδέα του για την οικονομική ισορροπία στα σύνορα εκφράζει την άποψη πως τα οικονομικά αφύσικα σύνορα –δηλαδή αυτά που αντιστέκονται στις οικονομίες κλίμακας– είναι λανθασμένα, άσχετα με το αν είναι φυσικά ή τεχνητά. Την αντίληψη ότι τα σύνορα είναι γέφυρες και όχι φράγματα, αλλά και τη σχέση των συνόρων με την οικονομία, τη συναντάμε έντονα και σήμερα στη σχετική βιβλιογραφία – ακόμα και αν οι παραδοχές της είναι πολύ διαφορετικές.

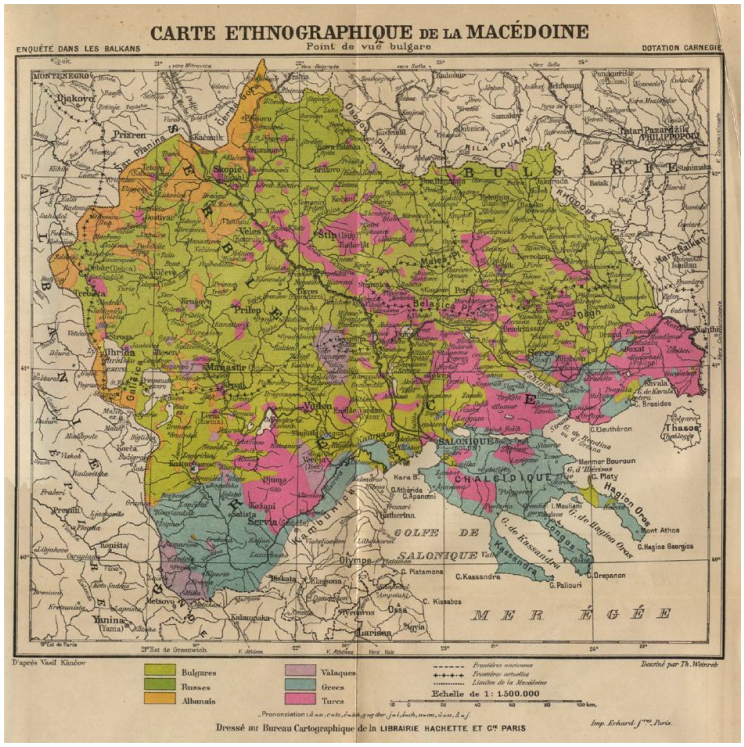
Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου με την υπογραφή της Συνθήκης των Βερσαλιών το καλοκαίρι του 1919 σήμανε και το τέλος των μεγάλων αυτοκρατοριών στην Ευρώπη: η Γερμανική, η Ρωσική, η Αυστροουγγρική και η Οθωμανική αυτοκρατορία δεν υπήρχαν πια· οι δύο πρώτες έχασαν σημαντικό μέρος των εδαφών τους και οι δύο τελευταίες διαμελίστηκαν σε νέα, μικρότερα κράτη. Ο χάρτης της Ευρώπης ξαναφτιάχτηκε εκείνη την περίοδο, με χαράξεις νέων συνόρων και δημιουργία νέων κρατών.

Χάρτης 3: Ο χάρτης της Ευρώπης το 1923 μετά τις αλλαγές που επέφερε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Πηγή: http://en.wikipedia.org

Η κυρίαρχη άποψη των μελών της συνόδου των Βερσαλιών ήταν η χάραξη συνόρων γύρω από ήδη υπάρχουσες εθνικές ομάδες. Ο ορισμός, όμως, της εθνικής ομάδας πριν την ύπαρξη του έθνους-κράτους ήταν πολύ σχετικός, όπως χαρακτηριστικά φαίνεται στα Βαλκάνια. Από τον 19ο αιώνα μέχρι και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, πάνω από 200 διαφορετικοί εθνογραφικοί χάρτες της περιοχής των Βαλκανίων συνταγμένοι από

συγκρουόμενες γεωπολιτικές σκοπιές προσπαθούν να επηρεάσουν τη χάραξη των συνόρων της περιοχής (Γερολύμπου, Καλογήρου & Χατζημιχάλης 1988). Σε κάποιους από αυτούς τους χάρτες και στις αντίστοιχες στατιστικές η εθνικότητα ορίζεται με βάση τη γλώσσα, σε άλλους με βάση τη θρησκεία, ανάλογα το συντάκτη και τις επιδιώξεις της εξουσίας που υπηρετεί. Ο άγγλος γεωγράφος H.R. Wilkinson (1951) έχει συγκεντρώσει τους περισσότερους από αυτούς – και τους έχει επανασχεδιάσει με ίδια σύμβολα– σε μια ενδιαφέρουσα μελέτη όπου η σχέση πολιτικής, χάραξης συνόρων και γεωγραφίας είναι εύγλωττη. Ειδικά η περιοχή της Μακεδονίας, τόσο λόγω της γεωγραφικής της θέσης ως περάσματος από την Κεντρική Ευρώπη στο Αιγαίο όσο και λόγω του σχετικού παραγωγικού δυναμισμού της εκείνη την περίοδο, αποτελεί «επίδικο» για τα νεοσυστατα τότε κράτη.

Χάρτης 4: Βουλγαρικός εθνολογικός χάρτης για την περιοχή της Μακεδονίας.
Χάρτης 5: Σερβικός εθνολογικός χάρτης για την περιοχή της Μακεδονίας.
Πηγή: : http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/history_balkans

Η επιστημονική γεωγραφική έρευνα για τα σύνορα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της όλα τα είδη συνόρων και όλες τις λειτουργίες τους.

(Boggs 1932*)*

Στην περίοδο μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων, όπου ο λειτουργισμός είναι ένα ρεύμα σκέψης με επιρροή τόσο στις Διεθνείς Σχέσεις όσο και στην κοινωνιολογία, η συζήτηση για τα σύνορα κάνει μια σημαντική στροφή προς τη μελέτη των λειτουργιών τους. Όπως αναφέρει ο W. Boggs (1932), μέχρι τότε όλη η έρευνα για τα σύνορα ήταν προσανατολισμένη στα διεθνή σύνορα θεωρώντας ότι οι λειτουργίες τους είναι ομοιόμορφες και στατικές. Προτείνει, λοιπόν, σε ένα δισέλιδο κείμενο που δημοσιεύεται στο *Annals of American Geographers* πως τα σύνορα πρέπει να μελετηθούν σφαιρικά και να συμπεριληφθούν όλα τα είδη συνόρων και όλες οι λειτουργίες τους – μια πρόταση που, αν και με διαφορετικές διατυπώσεις, εμφανίζεται και σε τωρινά κείμενα της βιβλιογραφίας.

Ο Richard Hartshorne λίγα χρόνια αργότερα προτείνει μια ταξινόμηση των συνόρων όχι σε σχέση με τη γεωμορφολογία τους, αλλά σε σχέση με το πολιτισμικό τοπίο που υπήρχε πριν τη χάραξή τους. Με βάση την ανάλυση του R. Hartshorne (1936), ένα *προηγηθέν* (antecedent) σύνορο είναι αυτό που προηγείται της ανάπτυξης των χαρακτηριστικών ενός πολιτισμικού τοπίου, ένα *πρωτοπόρο* (pioneer) σύνορο προηγείται της όποιας εγκατάστασης και τριγύρω του υπάρχει μια ακατοίκητη ζώνη, ένα *επακολουθόν* (subsequent) σύνορο είναι αυτό που ακολουθεί, ως κάποιο βαθμό, τους φυσικούς και πολιτισμικούς διαχωρισμούς, και, τέλος, ένα σύνορο στη χάραξη του οποίου δεν υπάρχει καμία ακολουθία με τα φυσικά και πολιτισμικά στοιχεία που το περιβάλλουν λέγεται *υπερεπιβεβλημένο* (superimposed). Αυτό που έχει μεγάλο ενδιαφέρον είναι πως ο R. Hartshorne, παρ' όλο που προτείνει αυτή τη διάκριση σε σχέση με τη στιγμή της χάραξης των συνόρων, αναγνωρίζει πως, άσχετα με τις σχέσεις που υπήρχαν όταν χαράχτηκε, με το πέρασμα του χρόνου το σύνορο γίνεται τμήμα της πολιτισμικής δομής της περιοχής που το περιβάλλει. Η ιδέα ότι το σύνορο διαμορφώνει τις κοινωνικές και πολιτισμικές ταυτότητες των ανθρώπων που ζουν στις συνοριακές περιοχές είναι μια ιδέα που συζητιέται έντονα τη δεκαετία του '90 τόσο από γεωγράφους αλλά κυρίως από ανθρωπολόγους και κοινωνικούς επιστήμονες και τεκμηριώθηκε με μια σειρά εμπειρικών μελετών. Συνεχίζοντας την ίδια συζήτηση ο Boggs (Boggs 1940) προτείνει μια κατηγοριοποίηση των συνόρων σε φυσικά, γεωμετρικά, ανθρωπογεωγραφικά και σύνθετα, ενώ εισάγει την ιδέα ότι κάθε σύνορο είναι *διαπερατό* και με το πέρασμα του καιρού υπάρχει μια κάποια όσμωση. Εισάγει επίσης την ιδέα πως, καθώς η ταχύτητα των επικοινωνιών και των μεταφορών αυξάνεται ενώ το κόστος τους πέφτει, ο κόσμος αλλάζει: «Ατμόπλοια, σιδηρόδρομοι, αυτοκίνητα και αεροπλάνα, τηλέγραφοι, καλώδια και ραδιόφωνα και πολλές άλλες συσκευές και τεχνικές μεταμορφώνουν το ανθρώπινο περιβάλλον (…)» (Boggs 1941, σελ.127-128)). Ταυτόχρονα αναφέρει πως φαίνεται να «γίνεται μη πρακτική η ανάπτυξη στην Ευρώπη με βάση τις εθνικιστικές γραμμές πολλών μικρών κρατών» (Boggs 1941, σελ.119). Στα λεγόμενα του Boggs μπορούμε να εντοπίσουμε ίχνη της σημερινής συζήτησης για την παγκοσμιοποίηση και τη χωροχρονική συμπίεση σε σχέση με τις μεταφορές και τις νέες τεχνολογίες αλλά και την ιδέα μιας Ευρώπης χωρίς σύνορα, ιδέα που θα υλοποιηθεί κάποιες δεκαετίες αργότερα.

Οι συνοριακές περιοχές εξετάζονται επίσης υπό το πρίσμα των οικονομικών λειτουργιών τους εκείνη την περίοδο και ο August Lösch (1954) συζητάει την επίδραση των συνόρων στις ροές αγαθών και εμπορευμάτων και την περαιτέρω χωρική τους κατανομή. Σημειώνει πως μια αλλαγή στα πολιτικά σύνορα συχνά σημαίνει ότι οι οικονομίες των νέων συνοριακών περιοχών καταστρέφονται, καθώς πρέπει να αναπροσανατολίσουν την παραδοσιακή οικονομική τους δραστηριότητα.

Το σύνορο δεν είναι μόνο μια γραμμή διαχωρισμού ανάμεσα σε νομικά συστήματα αλλά επίσης ένα σημείο επικοινωνίας χωρικών δομών εξουσίας.

(Spykman 1942, σελ.437)

Ο Spykman γράφοντας στην περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αναζητεί λύσεις για τους κανόνες με βάση τους οποίους θα χαραχθούν τα σύνορα στο τέλος του πολέμου. Ασχολείται ιδιαίτερα με το θέμα της χωρικής ασφάλειας σε σχέση με τα κράτη και τα σύνορα και βλέπει τα σύνορα όχι τόσο ως γραμμές, αλλά ως ζώνες στις οποίες αντανακλάται η εξουσία των κρατών που χωρίζουν. Αναγνωρίζει πως το θέμα της ασφάλειας είναι τόσο γεωγραφικό όσο και πολιτικό και προκύπτει ως αποτέλεσμα των τεράστιων διαφορών σε στρατιωτική δύναμη μεταξύ κρατών που ζουν σε μια διεθνή κοινότητα χωρίς διεθνή διακυβέρνηση (Spykman 1942, σελ.439). Βλέποντας τα σύνορα ως ζώνες ,αναπτύσσει την ιδέα των ενδιάμεσων και ουδέτερων κρατών (buffer states) τα οποία λειτουργούν ως συνοριακές ζώνες σε περιόδους πολέμων ανάμεσα σε μεγάλα και ισχυρά κράτη – ως παράδειγμα χρησιμοποιεί μεταξύ άλλων το Βέλγιο και την Πολωνία, παίρνοντας παραδείγματα από τις εξελίξεις στους παγκόσμιους πολέμους. Αναγνωρίζει όμως, ταυτόχρονα, πως τόσο τα σύνορα καθαυτά όσο και τα ενδιάμεσα κράτη ως σύνορα χάνουν την αξία τους καθώς οι επιχειρήσεις από αέρος απομακρύνουν τη μάχη από τη συνοριογραμμή και «το μέτωπο, με την τεχνική έννοια του όρου έχει εξαφανιστεί (…) στον τρισδιάστατο πόλεμο». Υπό αυτή την οπτική ο Spykman θεωρεί πως η χωρική ασφάλεια αποτελεί εν τέλει ένα πρόβλημα ουδετεροποίησης των διαφορών εξουσίας μεταξύ των γειτονικών κρατών και καλεί γεωγράφους και πολιτικούς επιστήμονες να συνεργαστούν με στόχο να καταφέρουν την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εξίσωση των δυνάμεων μεταξύ των χωρικών μονάδων. Όσο και αν ακούγεται αφελής και στατική με βάση τα σημερινά δεδομένα η χάραξη νέων συνόρων που να διαχωρίζουν ισορροπημένα την εξουσία ανάμεσα σε διαφορετικά κράτη, η βάση της ιδέας του Spykman, ότι ένα πιο ισχυρό κράτος μπορεί να ορίσει τα σύνορά του σε σχέση με ένα πιο αδύναμο, βρίσκει εφαρμογή σε άπειρα ιστορικά παραδείγματα μέχρι σήμερα (από τα σύνορα της Παλαιστίνης που ορίζονται από το Ισραήλ μέχρι το διεθνές σύνορο μεταξύ «Δύσης» και «Ισλάμ» που επέβαλαν οι ΗΠΑ μετά την 11η Σεπτέμβρη).

Ο Stephen Jones, ένας αμερικανός γεωγράφος, δημοσιεύει μια επισκόπηση των θεωριών για τα σύνορα το 1959 με τίτλο « Θεωρίες συνόρων στο υπόβαθρο του χρόνου και του χώρου» μια επισκόπηση που τοποθετεί τις διάφορες ιδέες και θεωρίες σε σχέση με τα σύνορα στο ιστορικό και πολιτικό τους πλαίσιο (Jones 1959). Η επισκόπησή του δεν

περιορίζεται στον χώρο της Ευρώπης ή της Βόρειας Αμερικής αλλά ξεκινάει από τις θεωρίες συνόρων των «φυλών» (tribal) για να προχωρήσει στις πρακτικές χάραξης συνόρων στην Ασία, στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία και τη μεσαιωνική Ευρώπη φτάνοντας μέχρι την εποχή μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως χαρακτηριστικά λέει «από την εποχή της σφεντόνας στην εποχή του δορυφόρου». Είναι προφανές ότι ο δικαιολογητικός λόγος του ιμπεριαλισμού για τα «καλά», γραμμικά ευρωπαϊκά σύνορα έχει υποχωρήσει και έχει δώσει τη θέση του σε πιο σχετικοποιημένες και διεθνείς οπτικές για την έννοια του συνόρου. Στο άρθρο του βλέπει με κριτική ματιά την ιδέα των φυσικών συνόρων, των γεωμετρικών συνόρων αλλά και τις ιμπεριαλιστικές προσλήψεις του συνόρου. Έχει ενδιαφέρον ότι βλέπει με κριτική ματιά, τοποθετώντας το σε ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο, και το δικό του βιβλίο (Jones 1945) που είχε εκδοθεί πριν από 15 χρόνια:

> «Αυτό το βιβλίο γράφτηκε την περίοδο του πολέμου, ειδικά για χρήση στις μεταπολεμικές συνθήκες που θα ξαναχάραζαν τα σύνορα. Με την ύστερη γνώση, μπορεί να ονομαστεί μια περίπτωση της «προετοιμασίας» για την τελευταία ειρήνη. (…) Σκεφτόμασταν με όρους επίσημων συνεδρίων ειρήνης. Ελπίζαμε ότι οι νικητές θα ενώνονταν αναζητώντας μια ειρήνη που θα κρατούσε και θα διαμόρφωναν τις χωρικές δομές υπό αυτή την οπτική. Ήμασταν περίεργα τυφλοί στις ταραγμένες δυνάμεις – την τρέλα των Ναζί, το ακλόνητο κομμουνιστικό ενδιαφέρον για αταξία (έξω από τη δική τους κυριότητα) και τη δύναμη των κενών που δημιουργήθηκαν από την καταστροφή» (Jones 1959, σελ.252).

Η αναφορά του συγγραφέα στο έργο του ως «παιδί της εποχής του» έχει ενδιαφέρον, καθώς δίνει μια δυνατότητα να κατανοήσουμε τόσο το πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφωνόταν η συζήτηση περί συνόρων εκείνη την περίοδο, αλλά ταυτόχρονα είναι και μια μεθοδολογικά ενδιαφέρουσα προσέγγιση, καθώς υπαινίσσεται τη μη αυθεντία του «αντικειμενικού» επιστήμονα και την τοποθέτησή του (positionality) στην κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα στην οποία ζει, προσεγγίσεις που θα εισαχθούν ως συγκροτημένα μεθοδολογικά εργαλεία (και) στη γεωγραφική σκέψη μέσα από τη φεμινιστική κριτική των επόμενων δεκαετιών.

> *Επειδή τα πολιτικά σύνορα αποτελούν τη χωρική έκφραση των ορίων της δικαιοδοσίας και της εξουσίας του συστήματος στο οποίο ανήκουν, είναι ίσως τα πιο απτά φαινόμενα στην πολιτική γεωγραφία.*
> (Minghi 1963, σ.407)

Ο Julian Minghi το 1963 δημοσιεύει ένα από τα πρώτα άρθρα όπου επιχειρεί μια επισκόπηση της μέχρι τότε βιβλιογραφίας ενώ ταυτόχρονα είναι ίσως η πρώτη φορά που αναφέρεται ο όρος Boundary Studies που αργότερα, αλλάζοντας σε Border Studies, θα χαρακτηρίσει τον αντίστοιχο κλάδο (Van Houtum 2005). Το άρθρο δημοσιεύεται στο περιοδικό *Annals of the Association of American Geographers*, όπου έχει εκτυλιχθεί ένα μεγάλο μέρος της συζήτησης που σκιαγραφήθηκε παραπάνω, συζήτηση που περιλάμβανε κυρίως τον αγγλοσαξονικό λόγο, όπως άλλωστε και η επισκόπηση του J. Minghi, η οποία

δεν περιλαμβάνει, για παράδειγμα, γερμανούς γεωγράφους, όπως ο Friedrich Ratzel, που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο.

Ο Minghi επιχειρεί για πρώτη φορά μια κατηγοριοποίηση και ταξινόμηση των σπουδών που έχουν γίνει στα σύνορα και διακρίνει τις εξής κατηγορίες: 1) Μελέτες σε αμφισβητήσιμες περιοχές, 2) μελέτες για την επίδραση της αλλαγής των συνόρων, 3) μελέτες για την εξέλιξη των συνόρων, 4) μελέτες για τη χάραξη και τον ορισμό των συνόρων, 5) μελέτες θυλάκων και πολύ μικρών κρατών, 6) μελέτες συνόρων που δεν βρίσκονται στη στεριά, 7) μελέτες στα σύνορα σε σχέση με φιλονικίες για φυσικές πηγές, 8) μελέτες εσωτερικών συνόρων (Minghi 1963, σελ.415). Όπως φαίνεται από τις θεματικές, τα βασικά ερωτήματα που απασχολούσαν εκείνη την περίοδο τους γεωγράφους ήταν σε σχέση με τη «φύση» των συνόρων, αν ήταν «καλά» ή «κακά» από μια στρατιωτική οπτική, ταυτόχρονα με το ζήτημα της επαναχάραξης ή χάραξης καινούργιων συνόρων μετά από τους δύο παγκόσμιους πολέμους.

Ο Minghi κάνει την παρατήρηση πως «η περισσότερη βιβλιογραφία για τα σύνορα γράφτηκε κατά τη διάρκεια των δύο παγκοσμίων πολέμων ή στον απόηχό τους. (…) ενώ το ενδιαφέρον για τα σύνορα δεν ήταν και τόσο σπουδαίο σε πιο “κανονικούς” καιρούς» (Minghi 1963, σ.408), παρατήρηση που μπορεί να έχει ενδιαφέρον και σε σχέση με την αναζωπύρωση, την τελευταία εικοσαετία, της συζήτησης για τα σύνορα.

Ένα σύνορο δεν υπάρχει στη φύση ή από μόνο του.
Πάντα χρωστάει την ύπαρξή του στον άνθρωπο.

(Kristof 1959, σ.275)

Ο Ladis Kristof, σε ένα άρθρο του δημοσιευμένο το 1959 στο *Annals of American Geographers*, επισημαίνει τις διαφορές μεταξύ των μεθόριων περιοχών (frontiers) και των συνόρων (boundaries). Τονίζει ότι, ενώ στην καθομιλουμένη χρησιμοποιούνται με τον ίδιο τρόπο, η έννοια της μεθορίου αναφέρεται σε μια εμπροσθογραμμή που δεν ήταν μια νομική ή πολιτική έννοια, αλλά έδειχνε, για παράδειγμα, στην αρχαιότητα τα όρια του κατοικημένου κόσμου ή κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας τα όρια του δυτικού πολιτισμού. Αντίθετα, ο όρος σύνορο είναι ένας όρος συνδεδεμένος με το κράτος όπως το ξέρουμε σήμερα, δηλαδή το κράτος σαν μια αυτόνομη κυρίαρχη ενότητα ανάμεσα σε πολλές. Στη συνέχεια του άρθρου αντιπαραθέτει διάφορα χαρακτηριστικά των μεθόριων περιοχών που είναι προσανατολισμένες προς το «έξω», –νοηματοδοτούμενες από τους κατοίκους τους ή ως παραγόντων ενσωμάτωσης– και των συνόρων που είναι προσανατολισμένα προς το «εσωτερικό», –νοηματοδοτούμενα από την κυρίαρχη εξουσία του κράτους ή ως παραγόντων διαχωρισμού. Σημειώνει πως ενώ οι μεθόριες περιοχές, ως φαινόμενα της Ιστορίας, είναι πιο δύσκολο να επιδεχθούν συγκεκριμένους ορισμούς και ιδιότητες, τα σύνορα, ως ορισμένα και ρυθμιζόμενα από το νόμο, έχουν πιο ομοιόμορφα χαρακτηριστικά και μπορούν να οριστούν με σχετική ακρίβεια. Στη συνέχεια του άρθρου του ο Kristof αναφέρει πως τα σύνορα δεν καθορίζονται από τους φυσικούς ή ηθικούς νόμους αλλά από συγκεκριμένα νομικά πλαίσια, καταλήγει, δηλαδή, να γράφει «Για την ακρίβεια, όχι μόνο τα σύνορα αλλά όλα τα όρια που εγγράφονται σε μια περιοχή –σε κάθε

διαμορφωμένη περιοχή αλλά και σε μια μη πολιτική, τελείως φυσική γεωγραφική και τελείως ακατοίκητη περιοχή– είναι πάντα υποκειμενικά. Ορίζονται ανθρωποκεντρικά: Τόσο η περιοχή όσο και τα όριά της γίνονται κατανοητά μέσα από τα μάτια του ανθρώπου και τα αντιλαμβανόμαστε με τους όρους των ανθρώπινων αντιλήψεων για τη ζωή.» (Kristof 1959, σ.277). Το άρθρο του Kristof, διαχωρίζοντας τις μεθορίους από τα σύνορα και διευκρινίζοντας ότι τα τελευταία ορίζονται σε σχέση με τα κράτη και τα αντίστοιχα νομικά συστήματα, είναι η πρώτη ουσιαστική αμφισβήτηση των αντιλήψεων περί «φυσικών» και «κατασκευασμένων» συνόρων αφού, όπως υποστηρίζει, όλα τα σύνορα είναι κατασκευασμένα από τους ανθρώπους. Κλείνει το άρθρο του «αξιολογώντας» τα σύνορα σε σχέση με τις μεθορίους, κρίνοντας τα πρώτα ως πιο λογικά και κεντρικά συντονισμένα, καθώς εγγυώνται τη σταθερότητα των πολιτικών δομών προσφέροντας τον απαραίτητο διαχωρισμό μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής.

Ο κίνδυνος της υποκειμενικότητας είναι πιθανόν μεγαλύτερος στην πολιτική γεωγραφία απ' ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο θέμα
(Prescott 1965, p.9)

Ο αυστραλός γεωγράφος V. Prescott δημοσίευσε το 1965 ένα καθοριστικό βιβλίο γι' αυτό που σήμερα ονομάζουμε σπουδές συνόρων, με τίτλο *Η Γεωγραφία των Μεθοριακών Περιοχών και των Συνόρων* (Prescott 1965). Στο βιβλίο αυτό στόχευε να εξετάσει διεξοδικά τη σημασία των παραγόντων που καθορίζουν τόσο τη θέση όσο και τον χαρακτήρα των συνόρων/μεθοριακών περιοχών και να συζητήσει τη σημασία των γεωγραφικών χαρακτηριστικών στην ίδρυση των συνόρων. Όπως αναφέρει ο ίδιος στο απόσπασμα που παρατίθεται παραπάνω και σύμφωνα με το πνεύμα της δεκαετίας του ΄60, σκοπός του ήταν η ακαδημαϊκή ταξινόμηση των σχετικών κατηγοριών που θα ήταν αντικειμενική και ουδέτερη. Όπως επισημαίνει ο A. Paasi (Paasi 2005b), η βασική συνεισφορά του βιβλίου του Prescott ήταν ότι χρησιμοποίησε αναλυτικό εμπειρικό υλικό από διαφορετικές μελέτες συγκεκριμένων συνόρων με σκοπό να σκιαγραφήσει τα πιο γενικά πολιτικογεωγραφικά κείμενα που στόχευαν στη διασαφήνιση της ορολογίας των σπουδών συνόρων. Οι ήδη υπάρχουσες τυπολογίες συνόρων (frontier, boundary, border or border area) αναλύθηκαν στο βιβλίο εκτεταμένα. Για τον Prescott τόσο τα σύνορα όσο και οι μεθοριακές περιοχές φαίνεται να ήταν συγκεκριμένα εμπειρικά φαινόμενα που έπρεπε να μελετηθούν χρησιμοποιώντας εμπειρικά στοιχεία και ότι οι γενικεύσεις σε σχέση με τα σύνορα είναι εξαιρετικά δύσκολες. Τέλος, η σημασία της μελέτης των συμπεριφορών/στάσεων των κατοίκων των συνόρων επισημάνθηκε σε αυτό το πρώτο βιβλίο του Prescott χωρίς να αναλυθεί περαιτέρω. Κάποιες από τις ιδέες του Prescott για τις εμπειρικές μελέτες στα σύνορα, για τη μη δυνατότητα γενίκευσης αλλά και για τη σημασία των αντιλήψεων των κατοίκων των συνόρων είναι εξαιρετικά διαδεδομένες και στη σημερινή συζήτηση περί συνόρων. Έχει, τέλος, ενδιαφέρον ότι ο Prescott συνεχίζει να δημοσιεύει άρθρα και βιβλία με θέμα τα σύνορα και με αρκετά παρόμοια όχι μόνο θεματολογία αλλά και τίτλους μέχρι σήμερα (π.χ. *International Boundaries and Frontiers*, Prescott & Triggs 2008).

Αμφισβητώντας τη «φύση» των συνόρων

Στις δεκαετίες του ΄70 και κυρίως του ΄80 η συζήτηση για τα σύνορα αρχίζει σταδιακά να μεταβάλλεται, παρ' όλο που αυτή την εικοσαετία στην Ευρώπη τα ακαδημαϊκά κείμενα που κυκλοφορούν αποκλειστικά για το θέμα των συνόρων είναι εξαιρετικά περιορισμένα. Είναι μια περίοδος που ο Μάης του '68, τα μεγάλα κινήματα των μαύρων της Αμερικής, η ριζοσπαστική γεωγραφία, η φεμινιστική κριτική αλλά και η μετααποικιακή θεωρία από τις λεγόμενες εκείνη την εποχή χώρες του «Τρίτου Κόσμου» φέρνουν στο προσκήνιο κριτικές προσεγγίσεις του κοινωνικού γίγνεσθαι.

Τα σύνορα δεν νοούνται πια ως δεδομένες και σταθερές γραμμές που ευθύνη των γεωγράφων είναι ο ορισμός ή η χάραξή τους, αλλά σαν χωροκοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές και πολιτικές κατασκευές. Ταυτόχρονα, νέες διεπιστημονικές προσεγγίσεις αρχίζουν να κάνουν την εμφάνισή τους και το θέμα των συνόρων διευρύνεται πέρα από γεωγράφους, ιστορικούς και πολιτικούς επιστήμονες.

Εκείνη την περίοδο έρχεται από τις Αμερικές μια προβληματική σε σχέση με το θέμα συνόρων/ορίων που είναι πιο συσχετισμένη με θέματα φυλής, φύλου και τάξης και πιο ριζοσπαστική από τη σχετική ευρωπαϊκή συζήτηση. Η ευρείας κλίμακας μετανάστευση από τη Λατινική Αμερική κυρίως προς τις ΗΠΑ, η εμπειρία του «σκληρού» συνόρου ΗΠΑ - Μεξικού, οι συνθήκες ζωής και εργασίας στις συνοριακές πόλεις, τα κινήματα για πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα των λατινοαμερικανών δίνουν το στίγμα της σχετικής συζήτησης και οδηγούν σε αμφισβητήσεις των «δεδομένων» συνόρων (Fernández-Kelly 1983; Calavita 1984; Anderson & Pickering 1986; Cockcroft 1986).

to live in the borderland means you

are neither hispana, india, negra, espanola

ni gabacha, eres mestiza, mulata, half-breed

caught in the crossfire between camps

while carrying all five races on your back

not knowing which side to turn to, run from…

(Anzaldúa 1987, p.194)

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά βιβλία που επικεντρώνεται στο θέμα των συνόρων και αντανακλά το κλίμα της εποχής έρχεται από μια μη γεωγράφο. Η Gloria E. Anzaldúa δημοσιεύει το 1987 ένα βιβλίο με τίτλο *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*[3]. Η Anzaldúa αυτοπροσδιοριζόταν ως «chicana», όρος που χρησιμοποιούταν αρχικά υποτιμητικά για να περιγράψει τους Μεξικάνους που ζούσαν στις ΗΠΑ, τον οποίο στη συνέχεια οικειοποιήθηκαν οι ίδιοι-ες στο πλαίσιο του αγώνα για πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα μιλώντας για τις υβριδικές τους ταυτότητες «μεταξύ» των δύο χωρών. Στο βιβλίο της η Anzaldúa τοποθετεί τον εαυτό της, ως γυναίκα, λεσβία, φεμινίστρια, ακτιβίστρια και «chicana» σε σχέση με την εμπειρία του συνόρου. Αναφέρει πως ο φράχτης των συνόρων δεν χωρίζει απλά δύο χώρες αλλά επηρεάζει κοινωνικά και ψυχολογικά. Όπως χαρακτηριστικά γράφει, οι έγχρωμοι άντρες και γυναίκες που περνούν το σύνορο, είτε νόμιμα είτε όχι, «βιάζονται, ακρωτηριάζονται, πυροβολούνται» ενώ «οι άσπροι άνθρωποι έχουν ένα ελεύθερο πάσο να περνούν το σύνορο όσο συχνά θέλουν, νόμιμα ή παράνομα». Το βιβλίο είναι ταυτόχρονα γραμμένο σε πολλές γλώσσες και, όπως η ίδια γράφει:

Εικόνα 4: Πορτραίτο της Gloria E. Anzaldúa. Πηγή: http://www.trinity.edu

> «Η αλλαγή μεταξύ "κωδικών" σε αυτό το βιβλίο από αγγλικά σε καστιλιάνικα ισπανικά, στη βόρεια μεξικανική διάλεκτο, σε Tex-Mex, σε λίγα Nahuatl, σε ένα μείγμα όλων αυτών, αντανακλά τη γλώσσα μου, μια νέα γλώσσα, τη γλώσσα της Γης των Συνόρων. Εκεί, στο σημείο σύνδεσης των διαφορετικών κουλτούρων, οι γλώσσες γονιμοποιούν η μια την άλλη και αναζωογονούνται, πεθαίνουν και γεννιούνται. Στο παρόν, αυτή η νηπιακή γλώσσα, αυτή η μπάσταρδη γλώσσα, τα Chicano Spanish, δεν εγκρίνεται από καμία κοινωνία. Αλλά εμείς οι Chicanos δεν νιώθουμε πια ότι πρέπει να ικετεύουμε για την είσοδο, ότι πρέπει πάντα να κάνουμε το πρώτο βήμα, να μεταφράζουμε σε αγγλικά, μεξικανικά, λατινοαμερικανικά, ενώ αυτή η απολογία να βγαίνει από τα στόματά μας σε κάθε μας βήμα. Σήμερα ζητάμε να μας βρείτε στα μισά του

[3] Ο όρος mestiza σημαίνει άνθρωπος που προέρχεται από μείξη φυλών, μιγάς ή μπάσταρδος. Καθώς, όμως, στην ισπανική γλώσσα έχει ιδιαίτερο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό φορτίο στο κείμενο παραμένει αμετάφραστος.

δρόμου. Αυτό το βιβλίο είναι η πρόσκλησή μας – από τους νέους mestizas.»
(Anzaldúa 1987, εισαγωγή)

Εκτός από τα εθνικά σύνορα και τη γλώσσα ως μορφή ορίου, η Anzaldúa εξερευνά και τα όρια του φύλου και της σεξουαλικότητας στο βιβλίο της. Αναφέρει πως η κουλτούρα αναμένει από τις γυναίκες να δείχνουν μεγαλύτερη αποδοχή ή και δέσμευση στο σύστημα αξιών, γεγονός που διαμορφώνει τις ταυτότητες των γυναικών και τους κοινωνικούς τους ρόλους. Ταυτόχρονα το βιβλίο της δεν είναι σε καμία περίπτωση «μόνο» ακαδημαϊκό, καθώς χρησιμοποιεί ποίηση και λογοτεχνία για να εκφράσει τόσο τις κοινωνικές συνθήκες όσο και τα συναισθήματα που πηγάζουν από τα πολλαπλά σύνορα που διαπραγματεύεται. Όπως χαρακτηριστικά γράφει, οι λατινοαμερικανοί δεν διαχωρίζουν «το καλλιτεχνικό από το λειτουργικό, το ιερό από το κοσμικό, την τέχνη από την καθημερινή ζωή» (Anzaldúa 1987, σ.88). Δεν είναι τυχαίο ότι μέχρι σήμερα το βιβλίο της Anzaldúa, συζητιέται στους ακαδημαϊκούς κύκλους όχι μόνο της γεωγραφίας, αλλά και ίσως κυρίως, των πολιτισμικών σπουδών και των σπουδών φύλου (βλ. μεταξύ άλλων Feghali 2011).

9/11/1989: Από την πτώση του τείχους του Βερολίνου σε έναν κόσμο χωρίς σύνορα;

Η συζήτηση στην Ευρώπη κινείται μέσα σε ένα πολύ διαφορετικό πλαίσιο. Η πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού ξαναφέρνει με εμφατικό τρόπο στο προσκήνιο τη συζήτηση για τα σύνορα της Ευρώπης (και) στον ακαδημαϊκό χώρο. Η κατάρρευση του συνόρου μεταξύ «πρώτου» και «δεύτερου» κόσμου, σύμφωνα με την ορολογία της εποχής, συνοδεύεται από την απόλυτη επικράτηση του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού σε παγκόσμια πλέον κλίμακα αλλά και από την χάραξη πολλών νέων συνόρων και την άνοδο των εθνικισμών στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Σε σχέση με αυτές τις εξελίξεις μια μεγάλη συζήτηση αρχίζει για τη «νέα εποχή» της παγκοσμιοποίησης, συζήτηση που για τους εκπροσώπους της στιγματίζεται από την αισιοδοξία για έναν κόσμο χωρίς σύνορα, με παγκόσμια ασφάλεια, ευμάρεια και δικαιοσύνη, στον οποίο οι αντιπαραθέσεις θα λύνονται με διαπραγμάτευση και η οικονομική ανάπτυξη θα είναι εξασφαλισμένη. Έντονος, βέβαια, είναι και ο αντίλογος σε αυτές τις απόψεις, που έρχεται σε μεγάλο βαθμό από γεωγράφους αλλά και από ανθρωπολόγους και κοινωνικούς επιστήμονες, οι οποίοι εξετάζουν κριτικά τους νέους εθνικισμούς που συνοδεύουν την κατάρρευση του Ανατολικού Μπλοκ και την επαναχάραξη δεκάδων συνόρων στα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη.

Σε μια οικονομία χωρίς σύνορα, οι εθνοκεντρικοί χάρτες που τυπικά χρησιμοποιούσαμε για να καταλάβουμε την παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα είναι θλιβερά παραπλανητικοί. Πρέπει, τόσο οι μάνατζερ όσο και οι πολιτικοί, να αντιμετωπίσουν την περίεργη και άβολη αλήθεια: η παλιά χαρτογραφία δεν δουλεύει πια. Δεν είναι τίποτα παραπάνω από μια ψευδαίσθηση.

(Ohmae 1995, p.20)

Ένας από τους πιο ακραίους αλλά και χαρακτηριστικούς εκπροσώπους της άποψης της μείωσης της σημασίας τόσο των συνόρων όσο και της κυριαρχίας των εθνών-κρατών είναι ο Kenichi Ohmae, ο οποίος για 23 χρόνια εργαζόταν στην McKinsey & Company, μια

από τις πιο γνωστές εταιρίες συμβούλων για θέματα μάνατζμεντ. Τα πιο χαρακτηριστικά του βιβλία, στα οποία αναφέρονται –κριτικά ή όχι– οι περισσότερες αντίστοιχες γεωγραφικές συζητήσεις, είναι το *The Borderless World. Power and strategy in the interlinked economy* (Ohmae 1990) και το *The end of the nation state. The rise of regional economies* (Ohmae 1995). Στην εισαγωγή του *The end of the nation state* διαβάζουμε τον ενθουσιασμό και την αισιοδοξία των υποστηρικτών της ελεύθερης αγοράς σε σχέση με την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού:

> «Με το τέλος του παγωμένου(frigid) Πεντηκονταετούς Πολέμου μεταξύ του σοβιετικού τύπου κομμουνισμού και της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας, κάποιοι παρατηρητές –ο Francis Fukuyama, πιο συγκεκριμένα– ανακοίνωσαν ότι είχαμε φτάσει το «τέλος της ιστορίας». Τίποτα δεν μπορούσε να είναι πιο μακριά από την αλήθεια. Στην πραγματικότητα, τώρα που η πικρή ιδεολογική αντιπαράθεση η οποία αναζωπυρωνόταν από την σύγκρουση των "-ισμών" αυτού του αιώνα έσβησε, μεγαλύτερος αριθμός ανθρώπων από περισσότερα σημεία της γης απ' ό,τι προηγούμενα έχουν επιθετικά βγει μπροστά για να συμμετάσχουν στην Ιστορία. Αφήνουν πίσω τους αιώνες ή χιλιετίες αφάνειας (…) για να διεκδικήσουν από την παγκόσμια κοινότητα –και από την παγκόσμια οικονομία που την ενώνει– μια αξιοπρεπή ζωή (…). Έχουν εισέλθει στην Ιστορία με εκδικητική διάθεση και έχουν αιτήματα –οικονομικά αιτήματα– να θέσουν.»
>
> (Ohmae 1995, p.1)

Ο Ohmae υποστηρίζει πως η τάξη του κόσμου που βασιζόταν σε ένα σύστημα ξεχωριστών, αυτόνομων εθνών κρατών, η φιλελεύθερη δημοκρατία της Δύσης αλλά ακόμα και η έννοια της πολιτικής κυριαρχίας, φαίνεται να έχουν σοβαρή ανάγκη για επαναπροσδιορισμό ή ίσως για αντικατάσταση. Επισημαίνει πως, καθώς πλησιάζει ο 21ος αιώνας και αυτό που αποκαλεί ως τα τέσσερα «I's» –βιομηχανία, επενδύσεις, άτομα και πληροφορία– ρέουν σχεδόν ανενόχλητα διασχίζοντας τα εθνικά σύνορα, τα μοντέλα του 19ου αιώνα που βασίζονταν στο πρότυπο των κλειστών συνόρων είναι αναχρονισμοί από μια απαρχαιωμένη περίοδο, της οποίας το ξεπέρασμα είναι μέτρο της παγκόσμιας προόδου.

Για πολλούς συγγραφείς ο ορισμός της παγκοσμιοποίησης είναι απόλυτα συνδεδεμένος με τη διάβρωση των συνόρων και τη μείωση της σημασίας της εδαφικότητας:

> «οι παγκόσμιες σχέσεις δεν αποτελούν συνδέσεις μεταξύ περιοχών που βρίσκονται σε απόσταση, αλλά συνθήκες χωρίς απόσταση και σχετικά αποσυνδεδεμένες από συγκεκριμένες τοποθεσίες» (Scholte 1996, p.49)

Ο τίτλος του βιβλίου του οικονομολόγου R. O'Brien *Global financial integration: the end of Geography* είναι ενδεικτικός προς αυτή την κατεύθυνση (O'Brien 1992).

Σχηματικά, ο λόγος για τον «κόσμο χωρίς σύνορα» πηγάζει κυρίως στο πλαίσιο κάποιων –συχνά αλληλοσυνδεόμενων– βασικών παραδοχών: 1/Φιλελευθεροποίηση του νομικού πλαισίου για την ελεύθερη διακίνηση χρηματιστηριακού κεφαλαίου και (σε μικρότερο βαθμό) προϊόντων. 2/Αύξηση του όγκου των διασυνοριακών «ροών», κυρίως

όσον αφορά την οικονομική δραστηριότητα, το χρηματιστηριακό κεφάλαιο, τα εμπορεύματα, τις μετακινήσεις ατόμων. 3/Ανάπτυξη νέων τεχνολογιών στους τομείς της πληροφορίας, της επικοινωνίας, των μεταφορών και του κυβερνοχώρου. Οι υποστηρικτές της άποψης της εξαφάνισης των συνόρων και των εθνών-κρατών περιγράφουν το τέλος του Ψυχρού Πολέμου με λέξεις-κλειδιά, όπως αποεδαφοποίηση, ταχύτητα, ταυτοχρονία, αλληλοσύνδεση και αποκέντρωση, περιγράφοντας ταυτόχρονα τις δομικές κοινωνικές αλλαγές.

Παράλληλα με τα παραπάνω, κοινωνιολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες συζητούν τις αλλαγές που έχουν σημειωθεί ή που αναμένεται να προκύψουν μέσα από τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης στις κοινωνικές σχέσεις, τις ταυτότητες και την έννοια του πολίτη. Έτσι, λοιπόν, η προβληματοποίηση των εθνικών συνόρων ως αυτά που οριοθετούν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από την ιδιότητα του πολίτη αμφισβητείται κυρίως σε σχέση με δύο συνθήκες. Η πρώτη τονίζει πως η ολοένα και αυξανόμενη διεθνοποίηση των πολιτικών αποφάσεων, που σε πολλές περιπτώσεις λαμβάνονται πλέον από υπερεθνικούς οργανισμούς (π.χ. ΔΝΤ, ΕΕ), καταργεί την υποτιθέμενη δημοκρατική συνθήκη της ιδιότητας του πολίτη, βάσει της οποίας οι πολίτες ενός κράτους έχουν λόγο στις αποφάσεις που αφορούν τις ζωές τους και εκλέγουν κυβερνήσεις οι οποίες λογοδοτούν σε αυτούς. Η δεύτερη συνθήκη αναδεικνύει τον οικουμενικό λόγο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την ενεργή συμμετοχή σε πολλαπλούς τομείς της κοινωνικής ζωής «μη πολιτών» αλλά και τη δημιουργία δια-εθνικών κοινοτήτων μέσω κυρίως της ανάπτυξης νέων τεχνολογιών, αφενός, σαν υπέρβαση της απονομής δικαιωμάτων μόνο από ένα κυρίαρχο κράτος και, αφετέρου, σαν έναρξη μιας διαδικασίας που θα οδηγήσει σε μια «μεταεθνική», «παγκόσμια» η «κοσμοπολίτικη» ιδιότητα του πολίτη (Isin & Turner 2002).

Ενώ οι υποστηρικτές της άποψης «ενός κόσμου χωρίς σύνορα» είναι κυρίως οικονομολόγοι και θεωρητικοί των διεθνών σχέσεων και –από μια άλλη σκοπιά όπως αναφέρθηκε παραπάνω– πολιτικοί επιστήμονες και κοινωνιολόγοι, ένα μεγάλο μέρος του αντίλογου στην ιδέα της διάβρωσης των συνόρων και της μείωσης της σημασίας της εδαφικότητας έρχεται από γεωγράφους. Καθώς οι τελευταίοι (και) λόγω ακαδημαϊκής κατεύθυνσης προκρίνουν τη σημασία του χώρου ως μια από τις καθοριστικές παραμέτρους του κοινωνικού, δεν βιάζονται να διατυπώσουν συμπεράσματα για το τέλος της εδαφοκυριαρχίας, των εθνικών συνόρων και των κρατών καθαυτών. Συνοπτικά, η γενική αφετηρία της θέσης τους είναι πως, ενώ προφανώς σημειώνονται σημαντικές αλλαγές σε όλα τα πεδία του κοινωνικού με την τεράστια αύξηση της ελεύθερης μετακίνησης κεφαλαίου, προϊόντων, πληροφοριών και ανθρώπων και η παγκοσμιοποίηση έχει όντως αλλάξει τη συνθήκη εδαφοκυριαρχίας συγκεκριμένων κρατών αλλά και τη σημασία συγκεκριμένων συνόρων, αυτές οι αλλαγές αποτελούν μια αφετηρία σκέψης και σε καμία περίπτωση παγιωμένη, επιβεβαιωμένη και αμετάβλητη συνθήκη.

Ο L. Cox (Cox 2004) αμφισβητώντας την άποψη της μείωσης της εδαφοκυριαρχίας των κρατών στην εποχή της παγκοσμιοποίησης τονίζει πως η αφετηρία αυτής της σκέψης είναι λανθασμένη. Αμφισβητεί, δηλαδή, το γεγονός ότι υπήρξε μια περίοδος στην Ιστορία κατά την οποία τα κράτη ήταν απολύτως αυτόνομες και διακριτές οντότητες με απόλυτη κυριαρχία επί του εδάφους και των πολιτών τους. Όπως υπογραμμίζει, τα κράτη μάλλον

ευελπιστούσαν σε μια τέτοιου τύπου κυριαρχία, παρά ήταν αυτή που τα όριζε και τα νοηματοδοτούσε. Συνεχίζοντας στην ίδια γραμμή σκέψης, σημειώνει πως δεν υπάρχει στον κόσμο ένα παρόμοιο μοντέλο «κράτους» αλλά υπάρχουν τεράστιες διαφορές μεταξύ τους, στα χαρακτηριστικά, στη λειτουργία τους αλλά και στις μεταξύ τους άνισες σχέσεις – είτε αυτές έχουν να κάνουν με τις τεράστιες διαφορές δύναμης μεταξύ των κρατών του παγκόσμιου «Βορρά» και «Νότου» είτε με τις επίσης τεράστιες διαφορές μεταξύ των κρατών του «Βορρά» ή του «Νότου». Καταλήγει λοιπόν στο συμπέρασμα πως η παγκοσμιοποίηση δεν έχει –και ούτε θα μπορούσε να έχει– κοινή επίδραση σε όλα τα κράτη ή τα σύνορα του κόσμου.

Η S. Sassen (Sassen 2003 [1996]) επεξεργάζεται από τη σκοπιά της οικονομικής γεωγραφίας το ζήτημα της παγκοσμιοποίησης ως προς τη σχέση του με το κράτος, την εδαφοκυριαρχία και τα σύνορα. Προτείνει μια πιο επεξεργασμένη ανάγνωση αυτής της σχέσης, με βάση την οποία η αποδυνάμωση/χαλάρωση των ελέγχων που αφορούν τη διακίνηση αγαθών, πληροφοριών και κεφαλαίου συνοδεύεται από μια ενδυνάμωση και άσκηση του κυριαρχικού δικαιώματος ελέγχου των συνόρων όσον αφορά τη μετακίνηση ανθρώπων ή, πιο συγκεκριμένα, ορισμένων κατηγοριών ανθρώπων, όπως οι μετανάστες-ριες. Όπως χαρακτηριστικά γράφει, «η οικονομική παγκοσμιοποίηση απεθνικοποιεί τις εθνικές οικονομίες. Αντίθετα, η μετανάστευση επανεθνικοποιεί την πολιτική.» (Sassen 2003 [1996], σ.125). Η μετανάστευση –όπως θα συζητηθεί πιο αναλυτικά στη συνέχεια του κεφαλαίου– αποτελεί προνομιακό πεδίο εξέτασης των ερωτημάτων που σχετίζονται με θέματα συνόρων/ορίων, κράτους και εδαφοκυριαρχίας, καθώς διερευνά τις συγκεκριμένες σχέσεις και αλλαγές μέσα από ένα πολύ διαφορετικό πρίσμα από αυτό των οικονομικών ροών, των χρηματιστηριακών κινήσεων και του παγκόσμιου εμπορίου.

Τέλος, πολλοί-ές γεωγράφοι, εντοπίζοντας την «οικονομίστικη» διάσταση του επιχειρήματος της χωροχρονικής συμπίεσης, τονίζουν πως τόσο οι εμπειρίες του χρόνου και του χώρου όσο και οι ταυτότητες δεν καθορίζονται μόνο με βάση οικονομικούς όρους αλλά από ευρύτερες κοινωνικές, πολιτισμικές, ιστορικές, και πολιτικές διαδικασίες (βλ. μεταξύ άλλων Paasi 2005a).

Χαρακτηριστικό ως προς αυτή την κατεύθυνση είναι το άρθρο της D. Massey με τίτλο «Η παγκοσμιότητα του Τοπικού» (Massey 1995 [1991]). Στο άρθρο αυτό η Massey «γειώνει» τη γενική και συχνά αφηρημένη συζήτηση περί χωροχρονικής συμπίεσης[4] επανατοποθετώντας τη στην κλίμακα του τοπικού, στη γειτονιά, στην πόλη και στην καθημερινή ζωή. Θέτει ερωτήματα για το τι καθορίζει εν τέλει τον βαθμό κινητικότητας του κάθε ανθρώπου, όπως επίσης και τον βαθμό ελέγχου αυτής της κινητικότητας, τονίζοντας ζητήματα όπως το φύλο, η εθνοτική καταγωγή και η ταξική θέση. Προτείνει ουσιαστικά μια ανάλυση της «γεωμετρίας της εξουσίας της χωροχρονικής συμπίεσης» καθώς, όπως χαρακτηριστικά γράφει, «απέναντι στις ροές και τις αλληλοδιασυνδέσεις αυτές, διαφορετικές κοινωνικές ομάδες αλλά και διαφορετικά άτομα βρίσκονται σε θέσεις τελείως διαφορετικές» (Massey 1995 [1991], σ.58). Τέλος, αναφερόμενη στον δυτικοκεντρικό

[4] Όρος που εισάγεται από τον David Harvey στο βιβλίο του *The condition of Postmodernity: An Inquiry into the origins of cultural change* (Harvey 1989).

χαρακτήρα της έννοιας της χωροχρονικής συμπίεσης, θέτει το ερώτημα αν, τελικά, «η δική μας σχετική κινητικότητα και ο έλεγχος στις μετακινήσεις και την επικοινωνία μας περιχαρακώνει τον εγκλεισμό και την καταναγκαστική ακινησία άλλων κοινωνικών ομάδων.» (Massey 1995 [1991], σ.58).

Εθνικισμός /ταυτότητες στα σύνορα

Το έθνος-κράτος τίθεται υπό αμφισβήτηση και από μια τελείως διαφορετική σκοπιά. Η συζήτηση αυτή εκκινεί κυρίως από ιστορικούς, πολιτικούς επιστήμονες και κοινωνιολόγους και στόχος της είναι η «αποφυσικοποίηση» της ιδέας μιας αδιαφιλονίκητης και διαχρονικής εθνικής ταυτότητας που θεωρείται σταθερά της πολιτικής ζωής, ακόμα και όταν γίνονται αναφορές σε περιόδους ριζικά διαφορετικές από τη σημερινή. Η βιβλιογραφία αυτή, που έχει αναπτυχθεί περίπου τα τελευταία τριάντα χρόνια, αναδεικνύει πως, παρ' όλο που σε μεγάλο μέρος των κατοίκων του κόσμου ο παγκόσμιος χάρτης φαντάζει αδιανόητος χωρίς τα πολιτικά σύνορα που χωρίζουν τα έθνη-κράτη, αυτά απουσίαζαν όχι μόνο ως πραγματικότητα αλλά και ως όραμα από το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας και μόνο στα τέλη του 18ου αιώνα η πολιτισμική ταυτότητα άρχισε να προσλαμβάνει τον σαφή εθνικό χαρακτήρα που γνωρίζουμε σήμερα.

Ένα από τα βιβλία που στιγμάτισαν αυτή τη συζήτηση είναι αυτό του B. Anderson που δημοσιεύτηκε το 1983 με τίτλο *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού* (Anderson 1997 [1983]). Στο βιβλίο αυτό ο B. Anderson ορίζει το έθνος ως μια «φαντασιακή κοινότητα», φαντασιακή καθώς ποτέ τα μέλη της δεν θα γνωριστούν μεταξύ τους, ούτε καν θα συναντηθούν, αλλά και κοινότητα γιατί νοείται ως μια οριζόντια βαθιά συντροφική σχέση καλλιεργώντας ένα αίσθημα αδελφότητας ανάμεσα στα μέλη της, ανεξάρτητα από την ουσιαστική εκμετάλλευση και ανισότητα που κυριαρχεί στο εσωτερικό της.

Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης αναδεικνύεται πως τόσο ο ιστορικός χρόνος όσο και ο χώρος «επαναγράφονται» μέσα από το πρίσμα των εθνικών αφηγήσεων, ενώ τόσο η ιστορία όσο και η γεωγραφία αναπτύχθηκαν στη σύγχρονη εποχή ως εθνικώς εμφορούμενες συστηματοποιήσεις της σχετική γνώσης (Λέκκας 2001, σ.256). Με βάση τη διατύπωση του Έλι Κεντούρι το παρελθόν είναι εκείνο που προσφέρει στο έθνος ταυτότητα, νόημα και προοπτική (Kedourie 1999 [1960]). Η προβολή της ιδιαιτερότητας του κάθε έθνους και η ταυτόχρονη διάκρισή του από τα άλλα έθνη απαιτεί μια μοναδική και ιδιαίτερη ιστορική συνέχεια «τοποθετημένη» σε συγκεκριμένο χώρο, σε μια ενιαία και συνεχόμενη περιοχή επί της οποίας διεκδικεί αναφαίρετα ιστορικά δικαιώματα ιδιοκτησίας και ελέγχου. Και καθώς ο χώρος δεν μπορεί παρά να έχει μονοσήμαντα εθνικό χαρακτήρα – γεγονός το οποίο συνεπάγεται την αποκλειστική κυριαρχία ενός και μόνο έθνους σε συγκεκριμένο χώρο–, όλες οι εθνικές διαμάχες αποκτούν και εδαφικές αξιώσεις ενώ τα επακόλουθα τους σχετίζονται άμεσα με το θέμα της εδαφικής κυριαρχίας: εθνικές μειονότητες, συνοριακές προστριβές, αλυτρωτισμός και νέοι αποσχιστικοί εθνικισμοί αλλά και προσφυγιά, εθνικές διακρίσεις και εθνικές εκκαθαρίσεις.

Όπως σχολιάζει ο B. Anderson, τρεις θεσμοί εξουσίας, η *απογραφή*, ο *χάρτης* και το *μουσείο* διαμόρφωσαν τον τρόπο με τον οποίο το κράτος «συνέλαβε την κυριαρχία του – τη

φύση των ανθρώπων που εξουσίασε, τη γεωγραφία της επικράτειάς του και τη νομιμότητα της καταγωγής του» (Anderson 1997 [1983], σ.245). Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη νοερή σύλληψη του εθνικού χώρου ως «πατρίδας» έχουν οι χάρτες. Όπως αναδεικνύεται και από την *Ιστορία της Χαρτογραφίας* των J.B. Harley και G.Woodward, η χαρτογραφία δεν είναι μια αξιακά ουδέτερη διαδικασία: Είτε ως συνειδητό και σκόπιμο προπαγανδιστικό μέσο είτε ως απεικόνιση που ενσωματώνει ασυνείδητες γεωμετρίες, σιωπές, αποκλεισμούς και ιεραρχήσεις, ο χάρτης υφαίνει την κοσμοθεώρηση της εποχής του και τις επιδιώξεις των δημιουργών του (Harley & Woodward 1987). Οι χάρτες τονίζεται πως έχουν άλλη μια λειτουργία σε σχέση με το έθνος, τη διδακτική. Διαπαιδαγωγούν τις γενιές των ανθρώπων ως προς το ποιος είναι ή πρέπει να είναι ο φυσικός χώρος που τους ανήκει ή, πράγμα που εν τέλει είναι το ίδιο, πού ανήκουν οι ίδιοι στο χώρο. Όπως αναφέρει και ο Π. Λέκκας, ως ιδεολογικό εργαλείο ο χάρτης αποτελεί σημαίνον που διαθέτει το εγγενές πλεονέκτημα να παρακάμπτει τις μακροσκελείς φράσεις και τα σύνθετα επιχειρήματα και να δηλώνει το εκάστοτε σημαινόμενο με ακρίβεια και συντομία (Λέκκας 2001, σ.252).

Η συζήτηση που παρουσιάστηκε επιγραμματικά παραπάνω οδήγησε σε μια προσπάθεια «ξεπεράσματος» του εθνικού χώρου ως βάσης της μελέτης διαφόρων κοινωνικών διαδικασιών και έχει ανοίξει αρκετούς δρόμους σκέψης, όπως θα δούμε παρακάτω, όχι μόνο στον κλάδο της γεωγραφίας αλλά και στις μεταναστευτικές σπουδές (δια-εθνική μετανάστευση) και σε ζητήματα μεθοδολογίας (μεθοδολογικός εθνικισμός).

Ταυτότητα/ετερότητα στα σύνορα: ανθρωπολογικές προσεγγίσεις

Όσον αφορά τη συζήτηση περί συνόρων, η αμφισβήτηση της εθνικής ταυτότητας και του εθνικού χώρου ως δεδομένων γεννά ερωτήματα για τις ταυτότητες των κατοίκων των συνοριακών περιοχών, για το πώς βιώνουν τα σύνορα και για το πώς διαπραγματεύονται την εθνική τους ταυτότητα. Η συζήτηση αυτή εμπλέκει καθοριστικά και τους ανθρωπολόγους, καθώς στον κλάδο της ανθρωπολογίας γίνεται ήδη από τις δεκαετίες του ’60 και του ’70 μια έντονη κριτική στο αποικιοκρατικό βλέμμα του (συνήθως) δυτικού και άντρα ανθρωπολόγου, στην κατασκευή της «ετερότητας», στη σχέση ερευνητή - ερευνώμενου. Ανοίγει, λοιπόν, μια συζήτηση μέσα στον κλάδο της ανθρωπολογίας που επεξεργάζεται πιο πολύπλοκους τρόπους υποκειμενοποίησης (π.χ. υβριδικές και διασπορικές ταυτότητες) ενώ ταυτόχρονα αναζητά νέους «τόπους» έρευνας που δεν θα φυσικοποιούν την πολιτισμική διαφορά και την ετερότητα του «άλλου», όπως οι δυτικές μητροπόλεις και οι συνοριακές περιοχές (για μια εκτενή επισκόπηση της ανθρωπολογικής συζήτησης σε σχέση με τα σύνορα βλ.Cheater 1998, σ.3-7).

Οι αμερικανοί ανθρωπολόγοι Gupta και Ferguson επιμελούνται το 1992 ένα τεύχος του περιοδικού *Cultural Anthropology*, το οποίο και αποτελεί μια από τις αφετηρίες της περαιτέρω συζήτησης για το θέμα της κουλτούρας, του χώρου, της ταυτότητας και της ετερότητας (Gupta & Ferguson 1992). Στο εισαγωγικό τους άρθρο επιχειρηματολογούν ισχυρά υπέρ της ανάγκης να ξανασκεφτούμε τον χώρο όχι απλά ως ένα υπόβαθρο αλλά ως μια βασική συνιστώσα του κοινωνικού – επιχειρηματολογώντας στην ουσία υπέρ της «χωρικής στροφής» που λαμβάνει χώρα εκείνη περίπου την περίοδο στις κοινωνικές επιστήμες. Ασκώντας κριτική στους χάρτες αλλά και στις κυρίαρχες κοινωνικές αναπαραστάσεις που παρουσιάζουν τον εθνικό χώρο ταυτόσημο με συγκεκριμένους πολιτισμούς, γράφουν:

> «Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ο χώρος γίνεται ένα ουδέτερο πλέγμα πάνω στο οποίο η πολιτισμική διαφορά, η ιστορική μνήμη και η κοινωνική οργάνωση είναι εγγεγραμμένα. Κατ’ αυτόν τον τρόπο ο χώρος λειτουργεί σαν μια βασική οργανωτική αρχή στις κοινωνικές επιστήμες, ενώ ταυτόχρονα εξαφανίζεται από την αναλυτική σκοπιά.» (Gupta & Ferguson 1992, σ.7).

Στην επιχειρηματολογία τους για την ανάγκη αμφισβήτησης της ισομορφίας του χώρου και του τόπου με συγκεκριμένες πολιτισμικές ταυτότητες (π.χ. στην Ελλάδα ένας τουρίστας συναντάει τον «ελληνικό πολιτισμό») αναδεικνύουν ότι οι τόποι κατοικούνται από υποκείμενα με διαφορετικές κοινωνικές θέσεις (εθνικότητα, τάξη, φύλο, σεξουαλικότητα) αλλά και ιστορίες (μετανάστες, πρόσφυγες, υποκουλτούρες). Ταυτόχρονα τονίζουν πως κανένας τόπος δεν έχει διαμορφωθεί αφ’ εαυτού, αλλά συνδεόμενος με πολλαπλούς τρόπους με άλλους τόπους, συνήθως σε ιεραρχικά δίκτυα (για μια πιο διευρυμένη ανάλυση της έννοιας του τόπου βλ. επίσης Massey 1994; 1995 [1991]). Όπως χαρακτηριστικά γράφουν, αναφερόμενοι στην όλο και μεγαλύτερη κινητικότητα των ανθρώπων του πλανήτη, «σε αυτό το πολιτισμικό παιχνίδι της διασποράς, οι οικείες γραμμές μεταξύ του “εδώ” και του “εκεί”, του κέντρου και της περιφέρειας, της αποικίας και της μητρόπολης θολώνουν.» (Gupta & Ferguson 1992, σ.10)

Αυτό που προτείνουν, εν τέλει, στο άρθρο τους, είναι η πολιτικοποίηση των ερωτημάτων που έχουν να κάνουν με την αδιαμφισβήτητη θέση ότι ο χώρος κατασκευάζεται κοινωνικά: «Εάν η διαδικασία απόδοσης νοήματος γίνει αντιληπτή σαν πρακτική, πώς εδραιώνονται τα χωρικά νοήματα; Ποιος έχει τη δύναμη να φτιάξει τόπους από χώρους; Ποιος το αντικρούει αυτό; Τι διακυβεύεται;» (Gupta & Ferguson 1992, σ.11). Για τη διερεύνηση αυτών των ερωτημάτων προτείνουν ως τόπους-κλειδιά τις συνοριακές ζώνες, τόποι όπου αναδεικνύονται πολλαπλές αντιθέσεις. Όπως σημειώνουν, με τον όρο συνοριακή ζώνη δεν εννοούν μια δεδομένη περιοχή μεταξύ δύο άλλων δεδομένων περιοχών, αλλά μια «ενδιάμεση ζώνη εκτοπισμού και αποεδαφοποίησης, η οποία διαμορφώνει την ταυτότητα υβριδικών υποκειμένων.» (Gupta & Ferguson 1992, σ.18). Συμπληρώνουν, επίσης, πως οι συνοριακές ζώνες δεν είναι απομονωμένοι και περιορισμένοι χώροι μικρής σημασίας, αλλά μάλλον αποτελούν τον τόπο της «κανονικότητας» για το μετανεωτερικό υποκείμενο.

Οι ιρλανδοί ανθρωπολόγοι Wilson και Donnan –οι οποίοι συμμετέχουν αργότερα και στην ίδρυση του Centre for International Border Research στο Queens University του Μπέλφαστ– επιμελούνται τη δεκαετία του 1990 δύο συλλογικούς τόμους και ένα βιβλίο, όπου διαπραγματεύονται την ανθρωπολογία των συνόρων (Donnan & Wilson 1994; 1998a; Donnan & Wilson 1999). Ο πρώτος τόμος διερευνά πώς η εθνικότητα, ο εθνικισμός και οι πολιτισμικές ταυτότητες διαμορφώνονται μέσα από την καθημερινή ζωή στα σύνορα, μέσα από επιτόπιες έρευνες στη Δυτική Αφρική, στο σύνορο μεταξύ Τουρκίας και Συρίας, σε συνοριακές περιοχές της Ινδίας, στα σύνορα μεταξύ Γερμανίας - Γαλλίας, Ισπανίας - Πορτογαλίας και στην Ιρλανδία (Donnan & Wilson 1994).

Ο δεύτερος τόμος, ο οποίος έχει ιδιαίτερο αντίκτυπο και στις σημερινές συζητήσεις για τα σχετικά θέματα, με τίτλο *Border identities: Nation and state at international frontiers*, εξετάζει, όπως οι ίδιοι αναφέρουν, «πώς, γιατί και αν τα σύνορα είναι σημαντικά στις ζωές των ανθρώπων» (Wilson & Donnan 1998b, σ.11) που ζουν στις υπό έρευνα συνοριακές ζώνες της Τουρκίας, της Ισπανίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας, του Ισραήλ, της Ζιμπάμπουε, της Μαλαισίας, των ΗΠΑ και του Μεξικού. Όπως υποστηρίζουν στην εισαγωγή του τόμου, ο μεταμοντέρνος λόγος που διαπραγματεύεται ζητήματα υποκειμενικότητας και διαμόρφωσης ταυτοτήτων μόνο σε σχέση με συμβολισμούς, αμφισβητήσεις και αναπαραστάσεις υποεκτιμά τον ρόλο που συνεχίζει να παίζει το κράτος στην καθημερινή ζωή τόσο των πολιτών του αλλά και άλλων πολιτών. Επισημαίνουν πως οι αφηγήσεις για το τέλος του έθνους-κράτους και ενός κόσμου χωρίς σύνορα αποτυγχάνουν να εξετάσουν τον ιστορικά κυρίαρχο ρόλο του κράτους ως φορέα ελέγχου, βίας, τάξης και οργάνωσης για αυτούς των οποίων οι ταυτότητες αλλάζουν μέσα στο παγκόσμιο σύστημα. Υποστηρίζουν, λοιπόν, πως και οι δύο προσεγγίσεις (τόσο το συμβολικό επίπεδο όσο και το «πραγματικό») είναι εξίσου σημαντικές στην πολιτική ανθρωπολογία όσο επηρεάζουν με «χειροπιαστούς τρόπους τις εμπειρίες όσων ζουν ή διασχίζουν τις εθνικές συνοριογραμμές και καλούνται να διαχειριστούν τις αναρίθμητες δομές του κράτους που εγκαθιδρύουν μικροσύνορα σε κάθε σημείο της επικράτειάς του, όπως τα αεροδρόμια, τα τελωνεία, τα σημεία ελέγχου μετανάστευσης, τις υπηρεσίες διαβατηρίων, τα ένοπλα σώματα (…)» (Wilson & Donnan 1998b, σ.3).

Το σύνολο των άρθρων που περιέχονται στο συλλογικό αυτόν τόμο επικεντρώνουν στο πώς οι κοινωνικές ταυτότητες διαμορφώνονται στις συνοριακές περιοχές και μπορεί να προκύψουν σαν αποτέλεσμα ή σαν απάντηση στις προσπάθειες του κράτους να ορίσει τα σύνορά του. Όπως τονίζεται και στην εισαγωγή, εξαιτίας της οριακής και συχνά αντικρουόμενης φύσης τους, τα σύνορα τείνουν να χαρακτηρίζονται από πολύπλοκες και ρευστές ταυτότητες μέσα από τις οποίες οι άνθρωποι νοηματοδοτούν τις εμπειρίες της ζωής στα σύνορα. Τα θέματα στα οποία επικεντρώνονται τα άρθρα του συλλογικού τόμου – και παρουσιάζονται περιληπτικά παρακάτω– αποτελούν μέχρι σήμερα βασικούς άξονες στις συζητήσεις που διαπραγματεύονται το θέμα των ταυτοτήτων στα σύνορα.

Κάποια από τα άρθρα του βιβλίου επικεντρώνονται στην κατασκευή μειονοτήτων και πλειονοτήτων στις συνοριακές περιοχές, στις μεταξύ τους σχέσεις αλλά και στις σχέσεις τους με το οικείο και τα γειτονικά κράτη (Douglas 1998; Hann & Beller Hann 1998; Rabinowitz 1998; Strokes 1998). Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δύο μελέτες του συλλογικού τόμου για δυο διαφορετικές συνοριακές περιοχές της Τουρκίας: Τα νοτιοανατολικά της σύνορα με τη Συρία (Strokes 1998) και τα βορειοανατολικά της σύνορά με τη Ρωσία (Hann & Beller Hann 1998), όπου αναδεικνύεται ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο κατασκευάζεται η εθνική ταυτότητα, η σχέση με το οικείο κράτος και οι σχέσεις με τους κατοίκους της γειτονικής χώρας ανάλογα με τον τρόπο και τις συνθήκες χάραξης των συγκεκριμένων συνόρων, τις πολιτισμικές διαφορές και ομοιότητες (θρησκεία, γλώσσα), τις σχέσεις των δύο κρατών και τα γεωπολιτικά επίδικα της εκάστοτε περιόδου. Το ζήτημα των πλειονοτικών και μειονοτικών πληθυσμών διαπραγματεύεται και ο Rabinowitz στη μελέτη του για την Natzerat Illit, μια πόλη στην οποία γίνεται ισραηλινός εποικισμός με σκοπό τον αποκλεισμό των Παλαιστινίων (Rabinowitz 1998). Το άρθρο του έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς, μέσα από τις δραστηριότητες και τις σχέσεις που αναπτύσσονται με επίκεντρο το σχολείο της πόλης, αναδεικνύει πως δεν πρέπει να θεωρούμε ότι κάθε συνάντηση πληθυσμών στα σύνορα οδηγεί σε υβριδικές ταυτότητες, αφού, πολύ συχνά, στους μειονοτικούς πληθυσμούς όχι μόνο δεν αναγνωρίζεται το δικαίωμά τους για ελεύθερη έκφραση αλλά υπόκεινται σε ποικίλους περιορισμούς και καταναγκασμούς από το κράτος για απεμπόληση της εθνοτικής/πολιτισμικής τους ταυτότητας.

Το θέμα των έμφυλων σχέσεων και ταυτοτήτων βρίσκεται επίσης στο επίκεντρο κάποιων άρθρων του συλλογικού τόμου(Strokes 1998; Carter & Merrill 2007). Η μελέτη του Bonreman για το πριν και το μετά της πτώσης του τείχους του Βερολίνου βασίζεται κυρίως στην αφήγηση της ζωής μιας γυναίκας και των κοντινών της ανθρώπων, αναδεικνύοντας έντονα πώς το φύλο, η σεξουαλικότητα και η εθνικότητα επηρέαζαν και επηρεάζουν την πρόσληψη τόσο του συνόρου όσο και των τεράστιων αλλαγών που επέφερε η πτώση του ή, όπως χαρακτηριστικά γράφει, «ελπίζοντας πως η ιστορία της μπορεί να δράσει σαν μια διαφορετική οπτική και να αποκαλύψει νέα μοντέλα και σχέσεις στην κατασκευή και κατάρρευση των συνόρων» (Borneman 1998, σ.189). Αντίστοιχα, η μελέτη της Cheater για τα σύνορα της Ζιμπάμπουε αναδεικνύει επίσης τις διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις από πλευράς του κράτους και προσλήψεις του συνόρου σε σχέση με το φύλο (Cheater 1998). Αναφέρει χαρακτηριστικά πως το νεοϊδρυθέν κράτος της Ζιμπάμπουε ακολουθεί, όσον αφορά την απονομή της ιδιότητας του πολίτη, τη δομή της πατριαρχικής ελίτ, με αποτέλεσμα οι γυναίκες που έχουν παντρευτεί με άντρες από «αλλού» να μην αναγνωρίζονται ως πολίτες. Ταυτόχρονα, η παραδοσιακή οικονομική δραστηριότητα ενός

σημαντικού ποσοστού των γυναικών αυτών, το διασυνοριακό εμπόριο, τις φέρνει αντιμέτωπες με την ανάγκη να «υπερβαίνουν» το κράτος, κατασκευάζοντας οριακές ταυτότητες χωρίς ιδιαίτερη αναφορά στην εθνικότητα, με τρόπους που υποσκάπτουν τους διαδεδομένους αντρικούς ορισμούς της ιδιότητας του πολίτη.

Επίσης, οι μελέτες που παρουσιάζονται για τα σύνορα στην Αφρική (Cheater 1998) και τη Μαλαισία (Carsten 1998) αποδεικνύουν –μεταξύ άλλων– ότι δεν θα πρέπει να «εξάγονται» οι ευρωπαϊκές εμπειρίες του συνόρου σε περιοχές του κόσμου όπου η ιστορική διαμόρφωση, η νοηματοδότηση και η εμπειρία της ζωής στα σύνορα είναι πολύ διαφορετικές. Η μελέτη του Carsten, πιο συγκεκριμένα, δείχνει ότι η εξουσία και η εδαφοκυριαρχία του κράτους στη Μαλαισία –σε αντίθεση με το ευρωπαϊκό μοντέλο– εξασθενεί όσο επεκτείνεται από το κέντρο στις συνοριακές περιοχές, με αποτέλεσμα να είναι δυνατή η συμπερίληψη κατοίκων συνοριακών περιοχών στο κράτος ή και η εγκατάλειψη άλλων, ανάλογα με την ισχύ της κεντρικής εξουσίας.

Σπουδές συνόρων

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες και με έμφαση μετά το 2000 σημειώνεται μια διεύρυνση των σπουδών συνόρων, οι οποίες πλέον εμφανίζονται ως αυτόνομος κλάδος. Από τις αρχές του 20ού αιώνα, βέβαια, μέχρι τις αρχές του 21^{ου}, η συζήτηση για τα σύνορα έχει αλλάξει ριζικά. Πλέον δεν τίθενται ερωτήματα για τη «φύση» των συνόρων –αν είναι φυσικά ή τεχνητά, καλά ή κακά–, καθώς είναι πλέον αποδεκτό από το σύνολο σχεδόν της σχετικής επιστημονικής συζήτησης πως τα σύνορα είναι κοινωνικά κατασκευασμένα. Όπως επισημαίνει ο H. Van Houtum, «οι σύγχρονες σπουδές συνόρων μπορούν να χαρακτηριστούν ως μελέτη των ανθρώπινων πρακτικών που συγκροτούν και αναπαριστούν τη διαφορά στον χώρο.» (Van Houtum 2005, σ.672).

Έτσι, τα θέματα της συζήτησης εντός του κλάδου των συνοριακών σπουδών είναι πολλαπλά και συχνά εκκινούν από τελείως διαφορετικές αφετηρίες. Στη σχετική συζήτηση υπάρχουν αναφορές στην εδαφικότητα, το έθνος-κράτος, την κυριαρχία, τις οικονομικές σχέσεις, το εμπόριο, τις ταυτότητες των κατοίκων στις συνοριακές περιοχές, τη μετανάστευση, την κινητικότητα, το περιβάλλον και την οικολογία, την εργασία, τις πολιτικές συνόρων, την ασφάλεια.

Η ένωση Association for Borderland Studies[5] (ABS), που εκδίδει το *Journal of Borderland Studies*[6] και οργανώνει διεθνή συνέδρια σε όλο τον κόσμο, είναι η μεγαλύτερη δικτύωση επιστημόνων που ασχολούνται με θέματα συνόρων. Υπάρχουν όμως και άλλες δικτυώσεις, όπως το δίκτυο Border Regions in Transition[7](BRIT) και το Critical Border Studies[8] (CBS).

Στις ΗΠΑ οι σπουδές συνόρων είναι στενά συνδεδεμένες με τη μετανάστευση – άλλωστε, το κυρίως «σύνορο» που έχουν να διαπραγματευτούν είναι αυτό μεταξύ ΗΠΑ και

[5] Για περισσότερα βλ. http://absborderlands.org/
[6] Για περισσότερα βλ. http://www.tandfonline.com/toc/rjbs20/current#.UuqGcftqG2U
[7] Για περισσότερα βλ. http://www.brit2014.org/index.php/about-britxiv/
[8] Για περισσότερα βλ. http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/pais/people/vaughan-williams/critical_border_studies/

Μεξικού– ενώ υπάρχουν κέντρα έρευνας και ινστιτούτα σε πολλά πανεπιστήμια, όπως το Texas Center for Border and Transnational Studies[9], το Center for Latin American and Border Studies[10], το Center for Inter-American and Border Studies[11] (CIBS) και το Border Studies Program[12].

Στην Ευρώπη η έρευνα σε σχέση με τα σύνορα δεν επικεντρώνεται τόσο σε θέματα μετανάστευσης αλλά περισσότερο σε ζητήματα εδαφοκυριαρχίας, ταυτοτήτων, διασυνοριακής συνεργασίας και οικονομίας. Έτσι, το International Boundaries Research Unit[13] στο πανεπιστήμιο του Durham επικεντρώνει σε ζητήματα χάραξης συνόρων και επίλυσης συνοριακών διαφορών, το Centre for International Borders Research[14] στο Queens University της Ιρλανδίας έχει μια ανθρωπολογική οπτική και μεγάλο μέρος της έρευνας αφορά τις ταυτότητες των κατοίκων στις συνοριακές περιοχές, ενώ το Nijmegen Centre for Border Research[15] στο Radboud University –στενά συνδεδεμένο με το τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου– δίνει μεγαλύτερο βάρος σε μελέτες που έχουν σχέση με την εδαφοκυριαρχία, το έθνος-κράτος, τη διασυνοριακή οικονομία και συνεργασία.

Πέρα από το *Journal of Borderland Studies,* όπου δημοσιεύονται κυρίως έρευνες και μελέτες από συγκεκριμένες συνοριακές περιοχές του κόσμου*,* υπάρχει και το περιοδικό *Borderlnads e-journal* το οποίο, υιοθετώντας μια διευρυμένη έννοια για το σύνορο, δημοσιεύει διεπιστημονικά άρθρα από τις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες επιδιώκοντας να «ανοίξει έναν χώρο για νέες μορφές σκέψης και γραφής[16]». Προετοιμάζεται, επίσης, και η έκδοση ενός νέου περιοδικού που θα συνδυάζει τις σπουδές συνόρων και μετανάστευσης, με τίτλο *International Journal of Migration and Border Studies*.[17]

Τέλος, μετά το 2010 κυκλοφόρησαν και δύο συλλογικοί τόμοι ως «εγχειρίδια» για νέους ερευνητές-ριες του κλάδου – εγκαθιδρύοντας, ταυτόχρονα, και τις σπουδές συνόρων ως αυτόνομο κλάδο. Σχηματικά, ο πρώτος συλλογικός τόμος με τίτλο *The Ashgate Research Companion to Border Studies* (Wastl-Walter 2011) δίνει έμφαση σε ιστορικές, θεωρητικές και γεωπολιτικές οπτικές των συνόρων και ο δεύτερος, με τίτλο *A Companion to Border Studies* (Wilson & Donnan 2012) υιοθετεί μια περισσότερο ανθρωπολογική ματιά, αναδεικνύοντας (και) θέματα ταυτοτήτων και υποκειμενικοτήτων στις συνοριακές περιοχές.

[9] Για περισσότερα βλ. http://www.utb.edu/vpaa/cbts/Pages/default.aspx
[10] Για περισσότερα βλ. http://clabs.nmsu.edu/
[11] Για περισσότερα βλ. http://www.utep.edu/cibs/
[12] Για περισσότερα βλ. http://legacy.earlham.edu/~borders/index.html
[13]Για περισσότερα βλ. https://www.dur.ac.uk/ibru/
[14] Για περισσότερα βλ. http://www.qub.ac.uk/research-centres/CentreforInternationalBordersResearch/
[15] Για περισσότερα βλ. http://www.ru.nl/ncbr/
[16] Για περισσότερα βλ. http://www.borderlands.net.au/index.html
[17] Για περισσότερα βλ. http://www.inderscience.com/jhome.php?jcode=ijmbs

1.2 Σύνορα και μετανάστευση στην κριτική βιβλιογραφία

Το θέμα της μετανάστευσης είναι εξαιρετικά ευρύ και τέμνεται με όλες τις πτυχές του κοινωνικού, ενώ αγγίζει ζητήματα κομβικής σημασίας στην τρέχουσα συζήτηση των κοινωνικών επιστημών, όπως το έθνος-κράτος, η δημοκρατία, η ιδιότητα του πολίτη, οι έμφυλες σχέσεις, η συγκρότηση της πόλης και της υπαίθρου, η εργασία, η παγκόσμια ανισότητα, η κοινωνική δικαιοσύνη, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η γλώσσα, η εκπαίδευση, η «ένταξη», η έννοια του «ξένου» και ζητήματα ταυτότητας και ετερότητας. Υπό αυτή την οπτική, η μετανάστευση θεωρείται ένα από τα κατεξοχήν διεπιστημονικά ζητήματα, καθώς στη συζήτηση των παραπάνω θεμάτων συμμετέχουν κοινωνιολόγοι, ανθρωπολόγοι, πολιτικοί επιστήμονες, ιστορικοί, φιλόσοφοι αλλά και γεωγράφοι. Σε αυτή τη βάση κάποιοι από τους πιο αναγνωρισμένους ακαδημαϊκούς των μεταναστευτικών σπουδών σε ένα πρόσφατο ειδικό τεύχος του *Journal of Ethnic and Migration Studies* προτείνουν μια «επανατοποθέτηση» του ζητήματος της μετανάστευσης στην καρδιά των ευρύτερων συζητήσεων περί κοινωνικής αλλαγής (Castles 2010; Faist 2010; Portes 2010). Με άλλα λόγια, προτείνουν η μετανάστευση να μην αντιμετωπίζεται πλέον ως μερικό ή/και ειδικό ζήτημα το οποίο επηρεάζεται από τις ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές, αλλά ως ζήτημα που ταυτόχρονα επηρεάζει και διαμορφώνει τις κοινωνικές δυναμικές σε πολλαπλές κλίμακες.

Καθώς, λοιπόν, το θέμα της μετανάστευσης είναι εξαιρετικά ευρύ και τέμνεται με πολλαπλές πτυχές του κοινωνικού, το παρόν υποκεφάλαιο ξεκινάει με μια σκιαγράφηση των θεωριών για τη διεθνή μετανάστευση. Με αυτήν τη σχηματική παρουσίαση γίνεται απόπειρα να δοθεί μια εικόνα του ευρύτερου πλαισίου της συζήτησης, εξέλιξη της οποίας αποτελεί και η κριτική συζήτηση γύρω από τα σύνορα και τη μετανάστευση, στην οποία εμβαθύνει η παρούσα διατριβή.

Διεθνής μετανάστευση: μια ματιά στις επικρατέστερες θεωρίες

Στο παρόν υποκεφάλαιο, όπως επισημάνθηκε και παραπάνω, δεν θα γίνει μια συνολική επισκόπηση των θεωριών για τη μετανάστευση. Παρ' όλα αυτά, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν εντελώς σχηματικά κάποια από τα θεωρητικά ρεύματα που έχουν διαμορφώσει τη συζήτηση περί διεθνούς μετανάστευσης στον ακαδημαϊκό χώρο.

Τα κλασικά, νεοκλασικά και φιλελεύθερα θεωρητικά σχήματα που μιλούν για τη μετανάστευση και, εν μέρει, για τα σύνορα, έχουν αναλυθεί εκτενώς –και από κριτική σκοπιά–στη διεθνή βιβλιογραφία (Castles & Miller 1993; Massey, κ.α. 1993; Faist 2000b). Στα θεωρητικά αυτά μοντέλα –παρ' όλο που έχουν εμποτίσει τις ακαδημαϊκές συζητήσεις για τη μετανάστευση αλλά και τον κυρίαρχο λόγο– δεν θα δοθεί έμφαση σε αυτή τη διατριβή, καθώς αποτελούν, στην καλύτερη περίπτωση, χυδαίες απλοποιήσεις της μεταναστευτικής συνθήκης. Για παράδειγμα, το νεοκλασικό μοντέλο που ερμηνεύει τις διεθνείς μεταναστευτικές κινήσεις αναφέρει ότι αυτές βασίζονται στην άνιση χωρική κατανομή των συντελεστών παραγωγής, κυρίως της εργασίας και του κεφαλαίου. Σε κάποιες χώρες/περιοχές υπάρχει διαθέσιμη εργασία αλλά όχι αρκετό κεφάλαιο και άρα χαμηλοί μισθοί, ενώ σε κάποιες άλλες υπάρχει περίσσεια κεφαλαίου αλλά όχι αρκετό εργατικό δυναμικό και άρα υψηλότεροι μισθοί. Στο μικρο-επίπεδο οι εργάτες-ριες κάτοικοι των παραπάνω περιοχών, έχοντας τέλεια πληροφόρηση, κάνουν μια ορθολογική ανάλυση κόστους - οφέλους και λαμβάνουν τις αποφάσεις τους για μετανάστευση. Έτσι, οι εργάτες-ριες από τις οικονομίες με χαμηλούς μισθούς κινούνται προς τις οικονομίες με υψηλότερους μισθούς με συνέπεια να αλλάζουν οι όροι προσφοράς και ζήτησης της εργασίας και στις δυο περιοχές, γεγονός που οδηγεί, εν τέλει στην εξάλειψη των μισθολογικών διαφορών και άρα και της μετανάστευσης (βλ. επίσης King 2012). Από τους *Νόμους της Μετανάστευσης* που δημοσιεύτηκαν το 1885 (Ravenstein) μέχρι και πιο σύγχρονες νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις της μετανάστευσης, οι βασικές υποθέσεις του θεωρητικού μοντέλου –τέλεια πληροφόρηση, ελευθερία μετακίνησης, ατομική επιλογή, ισορροπία που επέρχεται αυτόματα από την ελεύθερη αγορά– απλά δεν ισχύουν (για μια αναλυτική κριτική του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος σε σχέση με τη μετανάστευση βλ.μεταξύ άλλων Arango 2004; Green 2004 [2002]). Αξίζει ίσως να σημειωθεί εδώ πως τόσο οι κλασικές οικονομικές θεωρίες όσο και οι νεοφιλελεύθερες στο θεωρητικό τους μοντέλο υποστηρίζουν έναν κόσμο ελεύθερης κινητικότητας για όλους τους συντελεστές της παραγωγής, παρ' όλο που στην «εφαρμογή» του νεοφιλελευθερισμού το κεφάλαιο και τα εμπορεύματα κυκλοφορούν σχεδόν ελεύθερα ενώ πλείστοι φραγμοί και περιορισμοί επιβάλλονται στην εργασία (βλ. παρακάτω υποκεφάλαιο Σύνορα - μετανάστευση - εργασία). Υπάρχουν, όμως, και θεωρητικοί του φιλελευθερισμού, όπως για παράδειγμα ο Αμερικανός J. Rawls –ο οποίος θεωρείται από τους μεγαλύτερους φιλελεύθερους πολιτικούς φιλοσόφους του αιώνα–, που υποστηρίζουν τους συνοριακούς ελέγχους για τη μετανάστευση. Ο Rawls σχηματικά υποστηρίζει πως οι λαοί έχουν δικαίωμα να προστατεύουν τον πολιτικό πολιτισμό τους και τα συνταγματικά τους δικαιώματα μέσω των συνοριακών ελέγχων αλλά και ότι η μη μετανάστευση είναι ζήτημα «υπευθυνότητας»:

> «Οι άνθρωποι πρέπει να καταλάβουν πως δεν μπορούν να επανορθώσουν για την αποτυχία τους να ελέγχουν τους αριθμούς τους ή να νοιάζονται για τη γη τους κάνοντας επεκτατικούς πολέμους ή

μεταναστεύοντας στην περιοχή άλλων ανθρώπων χωρίς τη συγκατάθεσή τους» (Rawls 1999, σ.8).

Στο θεωρητικό έργο του Rawls έχει ασκηθεί σημαντική κριτική τόσο από τη σκοπιά της εσωτερικής συνάφειας των επιχειρημάτων του όσο και από τη σκοπιά της κοινωνικής δικαιοσύνης (βλ. μεταξύ άλλων Benhabib 2004).

Για την εξήγηση της διεθνούς μετανάστευσης αναπτύχθηκε μια σειρά θεωριών, κυρίως μετά τη δεκαετία του ’70, σε αντίθεση με τα κλασικά και νεοκλασικά μοντέλα.

Κάποιες από αυτές τις θεωρίες βασίζονται στις μαρξιστικές έννοιες και αναφέρονται στις δυαδικές αγορές εργασίας των αναπτυγμένων χωρών αλλά και στη θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων. Για παράδειγμα, ο M.J. Piore στο βιβλίο του *Birds of Passage* (Piore 1979), το οποίο επηρέασε καθοριστικά τη μετέπειτα συζήτηση, υποστηρίζει πως η διεθνής μετανάστευση εκκινεί ως αποτέλεσμα της δομικής έλξης –σε αντίθεση με θεωρίες που δίνουν έμφαση στους παράγοντες ώθησης– για ευέλικτο και φτηνό εργατικό δυναμικό στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες. Στις χώρες αυτές λειτουργεί μια δυαδική αγορά εργασίας: Μια πρωτεύουσα αγορά ασφαλών και καλά πληρωμένων θέσεων εργασίας κυρίως για ντόπιους εργαζόμενους (αν και συνήθως όχι για τις γυναίκες ή τους νεότερους από αυτούς) και μια δευτερεύουσα αγορά με ανειδίκευτες, κακοπληρωμένες και επισφαλείς θέσεις εργασίας. Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων επίσης προσφέρει ένα αναλυτικό πλαίσιο για τη μετανάστευση (Wallerstein 1974). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρητική προσέγγιση, υπάρχουν χώρες που βρίσκονται στο «κέντρο» της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, από τις οποίες οι φτωχές χώρες της «περιφέρειας» είναι απόλυτα εξαρτημένες – διατηρώντας ποικίλους δεσμούς εμπορίου, μετακινήσεων κεφαλαίου και μετανάστευσης που έχουν εν μέρει τη βάση τους στην εποχή της αποικιοκρατίας (για μια πιο αναλυτική προσέγγιση βλ. μεταξύ άλλων Cohen 1988; Potts & Bond 1990). Ταυτόχρονα, υπάρχουν και χώρες στην ημιπεριφέρεια με διαφορετικούς βαθμούς εξάρτησης. Σχηματικά, τα μαρξιστικά θεωρητικά μοντέλα, σε αντίθεση με τη νεοκλασική ανάλυση που υποθέτει ότι η μετανάστευση εξισορροπεί την παγκόσμια ανισότητα, υποστηρίζουν ότι η μετανάστευση αποτελεί συνέπεια της παγκόσμιας ανισότητας την οποία σε μεγάλο βαθμό επιβεβαιώνει και αναπαράγει. Ταυτόχρονα, όμως, σε αυτού του τύπου τις μαρξιστικές προσεγγίσεις της δεκαετίας του ’70 και του ’80 ασκείται η κριτική ότι, αφενός, εμπεριέχουν έναν σαφή ιστορικό ντετερμινισμό και ότι, αφετέρου, οι μετανάστες-ριες παρουσιάζονται ως παθητικοί δέκτες των παγκόσμιων εξελίξεων και όχι ως δρώντα υποκείμενα .

Η φράση του Ch. Tilly «δεν είναι άνθρωποι που μεταναστεύουν αλλά δίκτυα» (Tilly 1990, σ.75), η οποία αναφέρεται σε δεκάδες άρθρα και βιβλία των τελευταίων 20 χρόνων, σηματοδοτεί μια στροφή στη συζήτηση γύρω από τη μετανάστευση: Η μετανάστευση εκκινεί, συγκροτείται και επιτυγχάνεται όχι από «άτομα» αλλά σε σχέση με ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα. Τα μεταναστευτικά αυτά δίκτυα, δηλαδή οι διαπροσωπικοί δεσμοί που συνδέουν μετανάστες, μη μετανάστες και πρώην μετανάστες με σχέσεις οικειότητας, φιλίας ή/και καταγωγής, αποτελούν μια μορφή κοινωνικού κεφαλαίου που εκτείνεται στους χώρους της μετανάστευσης και διευκολύνει τη μετακίνηση, την εγκατάσταση και την «ένταξη» στις χώρες προορισμού (Massey 1998; King 2012). Η θεωρία των μεταναστευτικών

δικτύων αναδεικνύει ζητήματα όπως οι εθνοτικοί θύλακες, η μεταναστευτική επιχειρηματικότητα αλλά και τα διευρυμένα οικογενειακά δίκτυα και ο σημαντικός ρόλος των γυναικών στη συγκρότησή τους. Ως τμήμα της θεωρίας των δικτύων αναδεικνύεται και η θεωρία της δια-εθνικότητας (transnationalism), η οποία επίσης έχει μεγάλη απήχηση στη συζήτηση των τελευταίων χρόνων και, καθώς θέτει τα σύνορα ως κομβικό σημείο των δια-εθνικών μεταναστεύσεων, θα παρουσιαστεί αναλυτικά παρακάτω.

Συνδεδεμένη με τη θεωρία των δικτύων είναι και η προσέγγιση της «νέας οικονομίας της μετανάστευσης», που αποτελεί μετεξέλιξη των κλασικών και νεοκλασικών θεωριών της μετανάστευσης σχηματικά αντικαθιστώντας το «ορθολογικό άτομο» με την «ορθολογική οικογένεια», η οποία λαμβάνει αποφάσεις για το πώς θα κατανείμει το εργατικό δυναμικό που διαθέτει συνυπολογίζοντας το ρίσκο ώστε να επιτευχθεί η μεγιστοποίηση των οικονομικών της ωφελειών (Stark & Bloom 1985; Stark 1991; Taylor 1999). Αν και ως θεωρητικό σχήμα απομακρύνεται από τον ατομικισμό των κλασικών οικονομικών προσεγγίσεων, η προσέγγιση με όρους οικογένειας αποτελεί και αυτή μια απλούστευση: Τόσο γιατί οι ορθολογικές οικονομικές αποφάσεις υπάρχουν μόνο στη θεωρία (καθώς στην πραγματικότητα οι αποφάσεις των ανθρώπων είναι συνάρτηση πολλών άλλων παραγόντων, συναισθημάτων, συνθηκών) όσο και γιατί η οικογένεια σχηματοποιείται ως μια ομάδα ανθρώπων με κοινά συμφέροντα και οπτικές, συνθήκη που επίσης αποκρύπτει τις συγκρούσεις και τις εσωτερικές εντάσεις σε οικογενειακό επίπεδο. Ο S. Mezzandra, αναφέροντας πως η «*νέα οικονομία της μετανάστευσης*» έχει εξελιχθεί στη «*νέα ορθοδοξία*» των μεταναστευτικών σπουδών, αναδεικνύει τον προβληματικό χαρακτήρα των προσεγγίσεων που επικεντρώνονται, σε τελευταία ανάλυση, στην ένταξη, βλέποντας τους μετανάστες-ριες πάντα μέσα από τους φακούς της κοινωνίας υποδοχής (Mezzandra 2011).

Καθώς αυτή η διατριβή εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κριτικής σκέψης ως προς τα ζητήματα που διαπραγματεύεται, επέλεξα να δώσω έμφαση και να παρουσιάσω πιο αναλυτικά τις αντίστοιχες κριτικές θεωρήσεις του φαινομένου επιχειρώντας μια σύνδεση και βιβλιογραφική επισκόπηση που μέχρι στιγμής δεν υπάρχει στη διεθνή βιβλιογραφία.

Κινητικότητα, δια-εθνικότητα, διασπορά, υβριδισμός

Στενά συνδεδεμένη με τη θεωρία των μεταναστευτικών δικτύων, όπως παρουσιάστηκε σχηματικά παραπάνω, η έννοια της δια-εθνικότητας αποτελεί μια από τις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις της μετανάστευσης τα τελευταία χρόνια[18].

Στις αρχές τις δεκαετίας του ’90 οι επεξεργασίες των Nina Glick Schiller, Linda Basch και Cristina Blanc-Szanton (Schiller, Basch & Blanc-Szanton 1992; 1992; Basch, Schiller &

[18] Στην ελληνική βιβλιογραφία η νέα αυτή τάση στις μεταναστευτικές σπουδές εμφανίζεται ελάχιστα. Εξαίρεση αποτελεί το αφιέρωμα στο περιοδικό *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 92, 2006 με τίτλο «Σύγχρονες Θεωρήσεις του Μεταναστευτικού Φαινομένου» και επιμέλεια των Λίνα Βεντούρα και Σεβαστή Τρουμπέτα, στο οποίο αναλύονται διεξοδικά τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και μέσα από ερευνητικές προσεγγίσεις οι έννοιες της δια-εθνικότητας, της διασποράς και του υβριδισμού.

Szanton Blanc 1994)έδωσαν τα αφετηριακά εργαλεία για την προσέγγιση της δια-εθνικότητας ορίζοντάς την ως τη διαδικασία σύμφωνα με την οποία οι μετανάστες σφυρηλατούν και διατηρούν αμφίδρομες κοινωνικές σχέσεις οι οποίες συνδέουν τις κοινωνίες προέλευσης και εγκατάστασης (Basch, Schiller & Szanton Blanc 1994, σ.7). Υπό αυτή την οπτική, η έννοια της δια-εθνικότητας συνδέεται άμεσα με την απόρριψη της αντιμετώπισης των ορίων των εθνών-κρατών ως φυσικών ορίων των κοινωνικών ομάδων. Μεγάλο μέρος τόσο της θεωρητικής συζήτησης όσο και της παρουσίασης ερευνών υπό το πρίσμα της δια-εθνικότητας εξελίχθηκε στο περιοδικό *Ethnic and Racial Studies* (Portes 1999; Portes, Guarnizo & Landolt 1999; Vertovec 1999; Faist 2000a; Kivisto 2001).

Σχηματικά, στα παραπάνω άρθρα υποστηρίζεται πως οι θεωρητικές προσεγγίσεις των προηγούμενων δεκαετιών είτε επιχειρούσαν να εξηγήσουν τα αίτια της διεθνούς μετανάστευσης είτε επικεντρώνονταν σε ζητήματα ένταξης στις κοινωνίες υποδοχής δίνοντας έμφαση στην προσαρμογή των μεταναστών-ριών στα εθνικά κράτη υποδοχής και στους θεσμούς τους, αναπτύσσοντας και αποδίδοντας κεντρική σημασία σε έννοιες όπως αφομοίωση, ένταξη, ενσωμάτωση και πολυπολιτισμός. Η έρευνα της δια-εθνικής μετανάστευσης αποτελεί εν μέρει έναν επιστημονικό αντίλογο σε αυτές τις προσεγγίσεις. Μια βασική παραδοχή στο πλαίσιο της δια-εθνικότητας είναι η απόρριψη των εθνών-κρατών ως βασικών μονάδων για την ανάλυση και τη μελέτη της μετανάστευσης. Οι μετανάστες-ριες, ίσως πιο έντονα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, διατηρούν συστηματικές σχέσεις τόσο με τον τόπο διαμονής όσο και με τον τόπο προέλευσής τους. Αυτή η συγχρονία συστηματικών σχέσεων με το «εδώ» και το «εκεί» ανατρέπει, σύμφωνα με τους διεθνιστές, την κυρίαρχη άποψη στη θεωρία της μετανάστευσης που συσχετίζει το «εκεί» με το «πριν» και το «εδώ» με το «μετά» και καθιστά παρωχημένη την αντίληψη ότι οι σχέσεις των μεταναστών με την πατρίδα τους αποτελούν φαινόμενο προσωρινό που, αν όμως διατηρηθεί, θα αποτελέσει εμπόδιο στη διαδικασία προσαρμογής τους σε μια νέα κοινωνία (Καραγιάννης 2006). Η έρευνα της δια-εθνικής μετανάστευσης εστιάζει σε οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαδικασίες κατά τις οποίες οι μετανάστες-ριες, είτε ως άτομα είτε ως κοινωνικές ομάδες, δημιουργούν δια-εθνικά κοινωνικά πεδία και χώρους που συνδέουν διαφορετικές κοινωνίες, συνήθως τον τόπο προέλευσης με τον τόπο διαμονής, αλλά πιθανόν και άλλους τόπους. Συνοπτικά, πρόκειται για μια θεώρηση του μεταναστευτικού φαινομένου που, σε αντίθεση με το παρελθόν, δεν εστιάζει σε κοινωνικές διαδικασίες στο πλαίσιο ενός έθνους-κράτους αλλά σε διαδικασίες υπέρβασης των ορίων και των εθνικών συνόρων.

Σε συνάφεια με την έρευνα της δια-εθνικής μετανάστευσης αναπτύσσεται και μια μεθοδολογία έρευνας όσον αφορά τις μεταναστευτικές κινήσεις και όχι μόνο (Wimmer & Schiller 2002a; 2002b; 2003; Chernilo 2006; 2011). Μια μεθοδολογία κριτική σε αυτό που ορίζει ως *μεθοδολογικό εθνικισμό,* δηλαδή την ταύτιση της κοινωνίας με το έθνος-κράτος στις κοινωνικές σπουδές:

> «Οι κοινωνικές επιστήμες είχαν αιχμαλωτιστεί σε αυτό που φαίνεται ως φυσικό και δεδομένο, ενός κόσμου που είναι χωρισμένος σε κοινωνίες οι οποίες ορίζονται από τα έθνη-κράτη (…) Καθώς [οι κοινωνικές επιστήμες] ήταν δομημένες σύμφωνα με τις αρχές του έθνους κράτους, [οι αρχές αυτές] έγιναν

τόσο δεδομένα επαναλαμβανόμενες και τετριμμένες που εξαφανίστηκαν από το οπτικό πεδίο καθ' ολοκληρίαν.» (Wimmer & Schiller 2002a, σ.303-304)

Σε αυτό το πλαίσιο γίνεται ένα κάλεσμα για έρευνες και θεωρητικές επεξεργασίες που δεν θεωρούν δεδομένα τα έθνη-κράτη και τα όριά τους αλλά τα θέτουν και αυτά υπό ερώτηση, ενώ θεωρητικοί όπως ο Ulrich Beck προτείνουν την αντικατάσταση του *μεθοδολογικού εθνικισμού* με έναν *μεθοδολογικό κοσμοπολιτισμό* (Beck 2002).

Η μεταστροφή του βλέμματος των κοινωνικών επιστημόνων από το εθνικό στο πλανητικό επίπεδο, από τα άτομα και τις ομάδες στα δίκτυα, αλλά ταυτόχρονα και στις υποκειμενικότητες των ατόμων που μεταναστεύουν, ανέδειξε και άλλες νέες έννοιες στις μεταναστευτικές σπουδές, όπως η διασπορά και ο υβριδισμός.

Περίπου μέχρι το 1930 ο όρος διασπορά είναι συνδεδεμένος με συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες (τους Εβραίους, τους Αρμένιους και τους Έλληνες) οι οποίες έχουν εκδιωχθεί σε διάφορες ιστορικές περιόδους από τις πατρίδες τους και έχουν διασκορπιστεί ανά τον κόσμο διατηρώντας μεταξύ τους δεσμούς σε πολλαπλά επίπεδα. Το πότε και υπό ποιες συνθήκες ο όρος αυτός άρχισε να χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις σύγχρονες μεταναστευτικές κινήσεις αποτελεί αντικείμενο συζήτησης (βλ. μεταξύ άλλων Tölölyan 2007), είναι πάντως γεγονός ότι από τη δεκαετία του '90 χρησιμοποιείται ευρέως στη σχετική βιβλιογραφία (είναι ενδεικτικό ότι από το 1991 κυκλοφορεί το περιοδικό *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* και από το 2007 το περιοδικό *Diaspora Studies*). Ο σύγχρονος όρος διασπορά έχει συνδεθεί σταδιακά με την εμπειρία του διασκορπισμού όλο και μεγαλύτερου αριθμού πληθυσμιακών ομάδων, όπως επίσης με την πολιτισμική ταυτότητα, τη διαφορετικότητα, τον υβριδισμό, την κοινότητα, τον κοσμοπολιτισμό, την αμφισβήτηση του ηγεμονικού ρόλου του έθνους-κράτους, τους πολλαπλούς τόπους, τη διεθνικότητα και την αναδιοργάνωση του χώρου και του χρόνου (Πετράκου 2006). Η διασπορά δεν αντιμετωπίζεται ως ενιαία κοινότητα, αντίθετα, θεωρείται ότι σχηματίζεται από πολλαπλά διασπαρμένα δίκτυα, μέσα από την κίνηση ανάμεσα σε διάφορους τόπους, τις διασυνδέσεις, τις ανταλλαγές και τις υβριδικές ταυτότητες. Όπως επισημαίνει ο James Clifford (1994), ο λόγος περί διασποράς συναρθρώνει ρίζες και διαδρομές («roots» and «routes»). Η έννοια της διασποράς αναπτύχθηκε για να αντιπαρατεθεί σε αντιλήψεις που υποστασιοποιούν και ομογενοποιούν τις κοινότητες, τις φυλετικές, τις εθνικές, τις εθνοτικές ταυτότητες, τις διαφορές και τις κουλτούρες, αναδεικνύοντας τις διεθνικές δυναμικές, την ποικιλία και τον υβριδισμό (Βεντούρα 2006). Η χρήση της έννοιας ποικίλλει ανάλογα με τις θεωρητικές προσεγγίσεις: Ενίοτε έχει τη σημασία της συνείδησης, της πολιτικής σχέσης ή της κοινωνικής οργάνωσης, ενώ άλλοτε της αποεδαφικοποίησης των ταυτοτήτων, όπου και σχετίζεται με την προσπάθεια υπέρβασης της ουσιοκρατικής αντίληψης της εθνότητας και της φυλής (Πετράκου 2006).

Ένας από αυτούς τους νέους όρους που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή «ενδιάμεσων» διαδικασιών και ταυτοτήτων είναι ο υβριδισμός. Ο συγκεκριμένος όρος προέρχεται από τη βιολογία και τον εισήγαγε ο R. Park, αν και όταν αναφέρεται στην κουλτούρα ο όρος υβριδισμός αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους πολιτισμικά μοντέλα διαχωρίζονται από υπάρχουσες πρακτικές και συνδυάζονται με νέα μοντέλα και νέες πρακτικές (Rösler & Wendl 1999). Σήμερα η χρήση του όρου υβριδισμός είναι

ταυτισμένη με τις μετααποικιακές σπουδές και, αμφισβητώντας το κυρίαρχο κέντρο, εστιάζει στη σύγκλιση ανόμοιων πολιτισμών από την οποία προκύπτει μια νέα σύνθεση μέσα από την οποία τα ανόμοια συνθετικά, αν και αναμεμειγμένα, παραμένουν ενίοτε ευδιάκριτα. Η διαφορά και η ετερότητα αναδεικνύονται σε κεντρικές έννοιες, ενώ ο υβριδισμός προτείνεται σαν μια αντιθετική ή τουλάχιστον εναλλακτική προσέγγιση στον εθνικισμό και τον τοπικισμό (για μια αναλυτική και κριτική προσέγγιση του όρου βλ. μεταξύ άλλων Τρουμπέτα 2006).

Οι παραπάνω αναλυτικές έννοιες, η διεθνικότητα, η διασπορά και ο υβριδισμός, παρέχουν εναλλακτικές αφηγήσεις σε έναν κυρίαρχο λόγο επαναπροσδιορίζοντας τον ρόλο των υποκειμένων στο πεδίο των μεταναστευτικών σπουδών. Έτσι, ενώ σε πολλές θεωρητικές προσεγγίσεις του μεταναστευτικού –είτε στον επιστημονικό είτε στον φιλομεταναστευτικό και αντιρατσιστικό λόγο– οι μετανάστες εμφανίζονται μόνο ως θύματα, στις νεότερες αναγνώσεις οι μετανάστες-ριες αναδεικνύονται σε δρώντα υποκείμενα τα οποία έχουν δικές τους διαδρομές, αφηγήσεις, ιστορίες, ενώ η μετανάστευση αντιμετωπίζεται ως μια διαδικασία που συντελείται στα πλαίσια σύνθετων και εκτεταμένων οικονομικών και κοινωνικών δικτύων και αναδιατάσσει κοινωνικές ιεραρχίες, θέσεις, αξίες, τρόπους ζωής, ατομικές και συλλογικές ταυτότητες.

Στις νέες αυτές προσεγγίσεις που αναφέρθηκαν συνοπτικά παραπάνω έχει ασκηθεί μεγάλη κριτική, κριτική η οποία ξεπερνά τα όρια της συγκεκριμένης εργασίας. Παρ' όλα αυτά, θα σταθώ σε δύο σημεία αυτής της κριτικής που αξιολογώ ως ιδιαίτερα σημαντικά.

Καταρχήν, επισημαίνεται πως από το 1990 και μετά το ζήτημα της μετανάστευσης γίνεται αντιληπτό τόσο από πολιτικούς όσο και από επιστήμονες όλο και περισσότερο μέσα από τα σημαινόμενα του πολιτισμού που μοιάζουν αυτονόητα, όπως το ζήτημα της πολιτισμικής ταυτότητας και της πολυπολιτισμικότητας. Η Φ. Τσιμπιρίδου υποστηρίζει πως η σύνδεση του ζητήματος της μετανάστευσης με την έννοια του πολιτισμού (αρχικά στον λόγο των πολιτικών ελίτ, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, και στη συνέχεια και στο λόγο πολιτικών και κοινωνικών επιστημόνων ως δεδομένη αναλυτική κατηγορία) και η αυτόματη αποσύνδεσή του από αυτήν της κοινωνίας –γεγονός αυτονόητο στη δεκαετία του 1970– δεν μοιάζει να είναι ούτε τυχαία ούτε αθώα. Πρόκειται για κατασκευές οι οποίες προκύπτουν ως πολιτικές θέσεις μέσα σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο και κοινωνικοοικονομικά συμφραζόμενα (Τσιμπιρίδου 2004). Όπως υποστηρίζει και η Nancy Green (2004 [2002]), η μαζική μετανάστευση τουλάχιστον από τον 19ο αιώνα ήταν μετανάστευση για εργασία και οι οικονομικοί παράγοντες συνεχίζουν μέχρι τις μέρες μας να αποτελούν μια από τις πιο σημαντικές –αν όχι τη σημαντικότερη– κινητήριες δυνάμεις των μεταναστευτικών κινήσεων. Ο μετανάστης δεν είναι μόνο ξένος, αλλά τις περισσότερες φορές άντρας και εργάτης. Η προσέγγιση των μεταναστών μόνο ως εθνοτική ομάδα αποκρύπτει τον κοινωνικό ρόλο του μετανάστη, ρόλος ο οποίος είναι καθοριστικός τόσο στην αντιμετώπισή του από τη χώρα υποδοχής όσο και στον τρόπο ένταξής του σε αυτήν (Green 2004 [2002]).

Οι αναλυτικές έννοιες και οι θεωρητικές προσεγγίσεις που σχηματικά περιγράφτηκαν παραπάνω συνδέονται (και) με αυτό που ονομάζεται «mobility turn» στις κοινωνικές επιστήμες (Urry 2000; Sheller & Urry 2006; Cresswell 2010; 2011; Cresswell & Merriman 2011). Έτσι, από τις αρχές της δεκαετίας του '90 άρχισε να αναπτύσσεται ένα

ρεύμα σκέψης που είχε ως βασική του αφετηρία την παραδοχή ότι στην εποχή της παγκοσμιοποίησης έχει αυξηθεί σε όγκο, διαστάσεις και σημασία η κινητικότητα ανθρώπων, προϊόντων, ιδεών, εικόνων και κεφαλαίου. Όπως ισχυρίζονταν κάποιοι από τους θεωρητικούς της κινητικότητας, οι κοινωνικές επιστήμες παραδοσιακά εξέταζαν τους ανθρώπους και τις κοινωνίες στατικά, ενώ την κίνηση είτε την αγνοούσαν είτε την υποτιμούσαν. Ο κοινωνιολόγος John Urry, που θεωρείται «ιδρυτής» της κοινωνιολογίας της κινητικότητας, στο βιβλίο του *Sociology beyond societies: mobilities for the twenty-first century* ακολουθεί τα ταξίδια «ανθρώπων, ιδεών, εικόνων, αντικειμένων, μηνυμάτων, απόβλητων και χρημάτων διαμέσου των εθνικών συνόρων και τις συνεπαγωγές που αυτές οι κινητικότητες δημιουργούν στις εμπειρίες του χρόνου, του χώρου, της μετακίνησης και της ιδιότητας του πολίτη» (Urry 2000: εισαγωγή). Η κινητικότητα –ως δίκτυα, διαδρομές, ροές– συνδεδεμένη με την ταχύτητα, τη μη σταθερότητα αλλά και τις νέες τεχνολογίες, αποτελεί μια νέα θεωρητική πρόταση στις κοινωνικές επιστήμες, που προέρχεται από διάφορους κλάδους και πειθαρχίες: Ο ιστορικός James Clifford υποστηρίζει μια μεταστροφή του βλέμματος από την ανάλυση σε βάθος συγκεκριμένων τόπων στην ανάλυση των διαδρομών που τις συνδέουν (Clifford 1997)· ο κοινωνιολόγος Manuel Castells αναλύει την «*κοινωνία των δικτύων*» προτείνοντας ότι ο «*χώρος των τόπων*» αντικαθιστάται από τον «*χώρο των ροών*» (Castells 1996; Castells & Catterall 2001)· ο ανθρωπολόγος Marc Auge συζητάει τις δυνατότητες μιας ανθρωπολογίας των «μη τόπων», όπως τα αεροδρόμια ή οι αυτοκινητόδρομοι, που χαρακτηρίζονται από συνεχή κινητικότητα, μετάβαση και προσωρινότητα. Στο βιβλίο *Geographies of Mobilities: Practices, Spaces, Subjects*, σε επιμέλεια των γεωγράφων Tim Cresswell και Peter Merriman, γίνεται μια απόπειρα σύνδεσης των νέων θεωριών περί κινητικότητας με συγκεκριμένες γεωγραφίες υποκειμένων (τουρίστες, πρόσφυγες), εμπειριών (περπάτημα, ταξίδι με αεροπλάνο) και χώρων (γέφυρες, αεροδρόμια) που φαίνονται μη συνδεόμενοι με μια πρώτη ματιά (Cresswell & Merriman 2011).

Οι συνδέσεις αυτές επιχειρούν να ενοποιήσουν υπό το ίδιο θεωρητικό πρίσμα υποκείμενα, αντικείμενα, χώρους και πρακτικές με μόνο τους κοινό χαρακτηριστικό την κινητικότητα. Πώς μπορείς να συγκρίνεις, όμως, ένα αυτοκίνητο με έναν τουρίστα, ένα κοντέινερ με έναν μετανάστη, πώς μπορείς, με άλλα λόγια, να διαμορφώσεις ένα ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο το οποίο να περιλαμβάνει οντολογικά τόσο διαφορετικά στοιχεία;

Επιπλέον, σε κάποιες από αυτές τις θεωρήσεις η κινητικότητα, η δια-εθνικότητα και η διασπορά εξυμνούνται ως συνθήκες που ενέχουν τη χειραφέτηση, την αμφισβήτηση, την κοινωνική αλλαγή ή/και την αντίσταση, ενώ συχνά παρουσιάζονται ως εναλλακτικά μοντέλα στο έθνος-κράτος, το οποίο –απλουστευτικά– προβάλλεται ως συνώνυμο της ακινησίας, του αποκλεισμού και της κυριαρχίας. Είναι, όμως, γεγονός ότι, όπως η κινητικότητα δεν ενέχει από μόνη της την αμφισβήτηση ή την αντίσταση, έτσι και η ακινησία δεν μπορεί να συνδεθεί με την κοινωνική στασιμότητα ή ακόμα και τη συντηρητικότητα. Τόσο η κινητικότητα όσο και η ακινησία είναι συνθήκες οι οποίες αποκτούν περιεχόμενο εντός του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου από το οποίο επηρεάζονται και το οποίο επηρεάζουν. Όπως παρατηρεί και η Navaro-Yashin (2003), τμήμα των εθνογραφιών της δια-εθνικότητας διέπονται από έναν κανονιστικό λόγο που δεν λαμβάνει υπόψη τις πολλαπλές «εξαιρέσεις» ακινητοποίησης, καθήλωσης και εγκλεισμού. Με άλλα λόγια, θέτουν ως υπέρτατες αξίες την κινητικότητα και την ευελιξία, ενώ μοιάζουν

να περιφρονούν τις πολιτικές εμπειρίες και τις υποκειμενικότητες περιχαράκωσης και καθήλωσης που παράγονται από τις περιστάσεις της παγκόσμιας κανονικότητας (Αθανασίου 2006). Τα παραπάνω συνδέονται άμεσα και με αυτό που –σε σχέση με την κινητικότητα– η D. Massey παρουσιάζει σαν μια πολύπλοκη γεωμετρία της εξουσίας. Τονίζεται, λοιπόν, πως η κινητικότητα δεν μπορεί να έχει για όλους και όλες τα ίδια οφέλη και μάλιστα επισημαίνεται πως η αύξηση της κινητικότητας κάποιων ομάδων σημαίνει μεγαλύτερη καθήλωση και περιχαράκωση για κάποιες άλλες (Massey 1995 [1991]). Μεγάλες διαβαθμίσεις υπάρχουν ανάμεσα στα υποκείμενα που κινούνται ακόμα και όταν τα ίδια αποφασίζουν να εγκαταλείψουν ένα μέρος, εφόσον εκκινούν με άνισα εφόδια, από διαφορετικά σημεία αφετηρίας, αντιμετωπίζοντας άνισες δυσκολίες στη μετακίνησή τους, ενώ καταλήγουν να εγκαθίστανται σε ποικίλους τόπους κάτω από διαφορετικές συνθήκες. Τέλος, το ερώτημα δεν είναι μόνο το ποιες ομάδες κινούνται και ποιες όχι. Πολύ σημαντικός παράγοντας είναι οι διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στον έλεγχο της μετακίνησης που ασκείται ή δεν ασκείται, σε μεγαλύτερο ή σε μικρότερο βαθμό, από τα υποκείμενα που κινούνται. Υπό αυτή τη λογική, δεν πιστεύω πως μπορεί να υπάρξει ένα ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο για τη μελέτη των μετακινήσεων των τουριστών ή των στελεχών μεγάλων επιχειρήσεων με τους μετανάστες χωρίς χαρτιά, καθώς δεν είναι μόνο η μετακίνηση καθαυτή που έχει σημασία, αλλά το ευρύτερο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτές οι μετακινήσεις λαμβάνουν χώρα.

Σύνορα - Μετανάστευση - Εργασία

Μια σημαντική σχολή σκέψης κυρίως μαρξιστών και νεομαρξιστών θεωρητικών συνδέει τον έλεγχο και την καταστολή της μετανάστευσης στα σύνορα με την εργασία σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες: Από τον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας, τις εθνικές αγορές εργασίας, την κοινωνική αντιμετώπιση του μετανάστη ως εργάτη, αλλά και στους τρόπους υποκειμενοποίησης των μεταναστών μέσα από την επισφάλεια της εργασίας. Στο παρόν υποκεφάλαιο σχηματικά παρουσιάζω τις θέσεις τριών συγγραφέων των οποίων το έργο είναι αφετηριακό και καθοριστικό στη σχετική βιβλιογραφία: της ιστορικού Nancy Green, της κοινωνιολόγου Saskia Sassen και του πολιτικού φιλοσόφου Etienne Balibar. Στόχος αυτής της παρουσίασης είναι να αναδειχθεί (και) η διεπιστημονική προσέγγιση του θέματος αλλά και οι διαφορετικές συνιστώσες και παράμετροι που προκύπτουν από μια τέτοια προσέγγιση.

Η ιστορικός Nancy Green στο βιβλίο της *Οι δρόμοι της μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, το οποίο έχει μεταφραστεί και στα ελληνικά, τονίζει τον δομικό ρόλο που έχει ιστορικά η μετανάστευση στον καπιταλισμό:

> «είτε οικοδομούν το σιδηροδρομικό δίκτυο στις αρχές του 19ου αιώνα είτε τις βιομηχανίες στα τέλη του είτε χρησιμοποιούνται στη γεωργική παραγωγή ή στα μεταλλωρυχεία είτε ανοικοδομούν χώρες μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η οικονομική ανάγκη και παραγωγή των μεταναστών (…) σταδιακά αναγνωρίστηκε ως σχεδόν δομικό στοιχείο για τη λειτουργία [των καπιταλιστικών οικονομιών]» (απόσπασμα απο συνέντευξη της N.Green σε Σωτήρχου 2005)

Όπως αναφέρει η Green, ο παράγοντας εργασία στη διαδικασία της μετανάστευσης είναι θεμελιώδης, αν και όχι αυτόνομος, και γίνεται αντιληπτός σε πολλαπλά επίπεδα. Για τους μετανάστες-ριες αφορά την εξασφάλιση της υλικής τους επιβίωσης και, συχνά, αυτή των οικογενειών τους – είτε ακολουθούν είτε μένουν πίσω. Για το κράτος υποδοχής, όπως χαρακτηριστικά γράφει:

> «ο μετανάστης ως ξένος αποτελεί μέρος ενός "κύματος" που έρχεται να αράξει στις εθνικές ακτές, ως εργάτης έχει άλλους "ρευστούς" προορισμούς. "Βαλβίδα ασφαλείας" για να ρυθμίζει τις πιέσεις ατμού των ασταθών οικονομιών, μέσα από τις πολιτικές και εργοδοτικές "βρύσες" οι ροές συχνά διευθύνονται με τρόπο λίγο πολύ τυπικό.»(Green 2004 [2002], σ.103).

Στο βιβλίο της η Green κάνει μια κριτική τόσο στις κλασικές οικονομικές θεωρίες της μετανάστευσης (laisser-faire) όσο και στα νεοφιλελεύθερα μοντέλα διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών, ανατρέποντας την εικόνα του *homo economicus*, αμφισβητώντας την *ισορροπία* (που έρχεται από το αόρατο χέρι της αγοράς) αλλά και τις προϋποθέσεις της πλήρους πληροφόρησης και της ελευθερίας κίνησης (Green 2004 [2002]).

Η S. Sassen επεξεργάζεται ζητήματα που έχουν να κάνουν με την παγκοσμιοποίηση σε σχέση (και) με τη μετανάστευση, τον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας, τον ρόλο του έθνους-κράτους και της ιδιότητας του πολίτη (Sassen 1988; 1998; 1999; 2003 [1996]; 2006). Τονίζει πως, ενώ στο πλαίσιο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης όλο και περισσότερο γίνεται μια άρση των συνοριακών ελέγχων όσον αφορά τις ροές κεφαλαίου, πληροφορίας και υπηρεσιών, όταν πρόκειται για τους μετανάστες και τους πρόσφυγες τα εθνικά κράτη ασκούν το κυριαρχικό τους δικαίωμα να ελέγχουν τα σύνορά τους. Υπό αυτή την οπτική η Sassen υποστηρίζει πως «η οικονομική παγκοσμιοποίηση αποεθνικοποιεί τις εθνικές οικονομίες. Αντιθέτως, η μετανάστευση επανεθνικοποιεί την πολιτική»(Sassen 2003 [1996], σ.125).

Σύμφωνα με τη Sassen, η εξασφάλιση ενός πολιτικά και οικονομικά βολικού εργατικού δυναμικού υπήρξε κεντρική στην ανάπτυξη του παγκόσμιου καπιταλισμού. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων αιώνων έχουν υπάρξει πολλαπλοί τρόποι ελέγχου και καταμερισμού της εργασίας ανά τον κόσμο στη διαδικασία της καπιταλιστικής οικονομικής δραστηριότητας. Η μετανάστευση είναι ένα σύστημα παγκόσμιας τροφοδότησης εργατικού δυναμικού: «Τα εθνικά σύνορα δεν λειτουργούν τόσο ως φράγματα όσο ως μηχανισμοί που αναπαράγουν το σύστημα του διεθνούς καταμερισμού εργασίας»(Sassen 1988, σ.37). Υπό αυτή την οπτική η Sassen υποστηρίζει πως τα εθνικά σύνορα ανά τον κόσμο είναι μηχανισμοί δημιουργίας εφεδρικής εργασίας για το παγκόσμιο κεφάλαιο.

Με βάση τα παραπάνω, τα κράτη διαμορφώνουν τη μεταναστευτική εργασία σαν μια «ιδιαίτερη κατηγορία εργασίας»:

> «Η μεταναστευτική εργασία δεν είναι οποιαδήποτε εργασία. Είναι μια συνιστώσα του αποθέματος του εργατικού δυναμικού με ένα διακριτό ρόλο στις εργασιακές διαδικασίες που χαρακτηρίζεται από: 1) θεσμική διαφοροποίηση στις διαδικασίες παραγωγής και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης· και 2) μια ιδιαίτερη μορφή ανισχυρότητας (vulnerability), συνδεδεμένη με την επίσημη

απόδοση του καθεστώτος του ξένου, (…) το οποίο συνδέεται με τον άμεσο παρά με τον δομικό έλεγχο του εργατικού δυναμικού.» (Sassen 1988, σ.37).

Αυτό που είναι νέο σε σχέση με τη μεταναστευτική εργασία στην περίοδο της παγκοσμιοποίησης, αναφέρει η Sassen, είναι ο ολοένα και αυξανόμενος ρόλος της, αφενός στον τεταρτογενή τομέα (στον τομέα των υπηρεσιών) στην οικονομία των αναπτυγμένων χωρών και, αφετέρου, στον δευτερογενή (βιομηχανικό) τομέα στις αναπτυσσόμενες περιοχές στις οποίες η βιομηχανία έχει μεταφερθεί. «Η αυξανόμενη συγκέντρωση μεταναστευτικής εργασίας στην προσφορά υπηρεσιών στις αναπτυγμένες περιοχές μπορεί να συσχετιστεί με την εξαγωγή θέσεων εργασίας στον Τρίτο Κόσμο.(…)Αποτελεί το συστημικό ισοδύναμο του offshore προλεταριάτου.» (Sassen 1988, σ. 53).

Ένα από τα πολύ σημαντικά έργα που θέτουν το ζήτημα του ρατσισμού ως κεντρικό στην ανάλυση του καπιταλισμού είναι το βιβλίο *Φυλή, Έθνος, Τάξη: οι διφορούμενος ταυτότητες* των E. Balibar και I. Wallerstein. Σε έναν διάλογο μεταξύ τους οι Balibar και Wallerstein αναλύουν τον «νέο ρατσισμό», που είναι περισσότερο πολιτισμικός παρά φυλετικός, ενώ τονίζουν πως ο ρατσισμός είναι διαταξικό φαινόμενο άμεσα συνδεδεμένο με τον εθνικισμό.

Σε συνέχεια αυτού του προβληματισμού ο E. Balibar, αναλύοντας τις μεταναστευτικές πολιτικές σε ευρωπαϊκό επίπεδο, καταλήγει στο συμπέρασμα πως την ίδια στιγμή οι πολιτικές αυτές τείνουν να απωθούν και να έλκουν τους μετανάστες:

«Δεν υπάρχει, στην πραγματικότητα, κανένα ζήτημα καταστολής των μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη. Αυτές οι ροές είναι απολύτως απαραίτητες για την αναπαραγωγή του παλιού “καπιταλιστικού εφεδρικού στρατού” σε μια περίοδο όπου τμήμα της “εθνικής” εργατικής δύναμης είναι ακόμα (αν και όλο και λιγότερο αποτελεσματικά) προστατευόμενο από κοινωνικά δικαιώματα και ρυθμίσεις τα οποία έχουν “θεσμοποιηθεί”.» (Balibar 2009, σ.203)

Ο Balibar, συμφωνώντας με την Sassen στα βασικά του συμπεράσματα, ακολουθεί στη συνέχεια μια διαφορετική γραμμή σκέψης συνδέοντας την επισφάλεια στην εργασία με την καθυπόταξη των μεταναστών-ριών ως κοινωνικών υποκειμένων (σύνδεση στην οποία θα επανέλθουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια):

«Αυτό σημαίνει ότι οι νέοι προλετάριοι (με την αρχική έννοια του όρου όπως υιοθετήθηκε από τον Μαρξ, ως εργάτες χωρίς κοινωνικό “στάτους” ή αναγνώριση) πρέπει να μεταμορφωθούν σε υποκείμενα και αντικείμενα φόβου, βιώνοντας τον φόβο της απόρριψης και της αποβολής και εμπνέοντας τον φόβο στον “σταθερό” πληθυσμό.» (Balibar 2009, σ.203)

Στις μαρξιστικές προσεγγίσεις αποδίδεται συχνά η κριτική του οικονομισμού και του ντετερμινισμού. Είναι, όμως, γεγονός πως η τρέχουσα βιβλιογραφία για τη μετανάστευση και τα σύνορα περισσότερο «υποφέρει» από παραγνώριση των οικονομικών διαστάσεων της μετανάστευσης, έχοντας κάνει μια «πολιτισμική» (cultural) στροφή και αναδεικνύοντας κυρίως θέματα ταυτότητας/ετερότητας, πολυπολιτισμικότητας, ένταξης/αφομοίωσης, παρά

από μια έμφαση στο οικονομικό[19]. Όπως αναφέρει και η Green, τα τελευταία χρόνια έχει υπάρξει μια στροφή από τις οικονομικές και ταξικές παραμέτρους εξέτασης του μεταναστευτικού φαινομένου στις πολιτισμικές διαστάσεις της μετανάστευσης, ανάγοντάς την, εν τέλει, σε εθνικό ζήτημα. Όπως χαρακτηριστικά, όμως, επισημαίνει, «ο μετανάστης δεν είναι μόνο ένα ξένος αλλά –τις περισσότερες φορές– και ένας εργάτης. (…)Ο «Άλλος» κατασκευάζεται με βάση και τον οικονομικό του ρόλο.» (Green 2004 [2002], σ.102).

Εκτός αυτών, όμως, η τρέχουσα συζήτηση γύρω από θέματα συνόρων, μετανάστευσης και εργασίας, παρ' όλο που αναγνωρίζει τον κεντρικό ρόλο των οικονομικών διαστάσεων της μετανάστευσης σε πολλαπλά επίπεδα, κάθε άλλο παρά περιορίζεται σε αυτόν. Οι συγγραφείς των οποίων τα θεωρητικά σχήματα παρουσίασα συνοπτικά παραπάνω διευρύνουν κατά πολύ τις επεξεργασίες τους. Η Green μέσα από μια ιστορική σύγκριση των μεταναστευτικών «μοντέλων» στις ΗΠΑ και τη Γαλλία συζητάει για τον ξένο, τη μνήμη, τη λήθη, την αφομοίωση, ενώ δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις έμφυλες σχέσεις και στην αναδυόμενη (στη βιβλιογραφία) φιγούρα της μετανάστριας. Η Sassen σχετίζει τους προβληματισμούς της με τα ζητήματα εδαφικότητας, αποεδαφοποίησης, κυριαρχίας, έθνους-κράτους, ιδιότητας του πολίτη αλλά και των εφαρμοζόμενων πολιτικών τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην ΕΕ. Ο Balibar εντάσσει τη θεωρητική του δουλειά για τη μετανάστευση και τα σύνορα στο πλαίσιο ενός ευρύτερου προβληματισμού σε σχέση με την «Ευρώπη» και τις έννοιες της ισότητας, της δημοκρατίας και της ιδιότητας του πολίτη.

Η γυμνή ζωή και το στρατόπεδο ως παράδειγμα: Agamben

Ένας μεγάλος όγκος της βιβλιογραφίας που συνδέει τα σύνορα και τις πολιτικές καταστολής και ελέγχου με τη μετανάστευση έχει εμπνευστεί από τις έννοιες και τα θεωρητικά εργαλεία που εισήγαγε ο G. Agamben (Agamben 1999; 2000; 2005). Ένα από τα πιο σημαντικά βιβλία του έχει μεταφραστεί στα ελληνικά με τίτλο *Homo Sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή* (Agamben 2005 [1995]).

Σχηματικά, ο G. Agamben έχοντας ως αφετηρία τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης θέτει ερωτήματα που αφορούν τη δικαιοκοπολιτική δομή τους αναγνωρίζοντάς τα ως την *κρυφή μήτρα* του πολιτικού χώρου εντός του οποίου εξακολουθούμε και σήμερα να ζούμε. Αναφέρει πως τα στρατόπεδα δεν γεννιούνται από το τακτικό δίκαιο –ή τον μετασχηματισμό του– αλλά από την *κατάσταση εξαίρεσης*, μια έννοια που ο Agamben αντλεί και επεξεργάζεται από τα γραπτά του Schmitt. Όπως αναφέρει, η δικαιική βάση του εγκλεισμού ήταν ένας πρωσικός νόμος για την κατάσταση πολιορκίας, όπου άτομα κρατούνταν ανεξαρτήτως οποιασδήποτε επιλήψιμης διαγωγής, με σκοπό να αποτραπεί ένας κίνδυνος για την ασφάλεια του κράτους. Ο Agamben δίνει έμφαση στη στιγμή που ο θεσμός του στρατοπέδου αποσυνδέεται από την κατάσταση εξαίρεσης πάνω στην οποία θεμελιωνόταν και αρχίζει να ισχύει στη φυσιολογική κατάσταση ή, με άλλα λόγια, στο πώς η κατάσταση εξαίρεσης αρχίζει να γίνεται ο κανόνας.

[19] Είναι ενδεικτικό πως στο πρώτο companion για τις σπουδές συνόρων που εκδόθηκε το 2011 (Doris Wastl-Walter 2011) οι συγγραφείς (των οποίων το έργο σχηματικά παρουσίασα στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο και που θεωρείται καθοριστικό όσον αφορά τη σύνδεση των θεωριών συνόρων και μετανάστευσης) δεν αναφέρονται καθόλου, με εξαίρεση μια αναφορά στον Balibar.

Εκκινώντας από τη φιγούρα του Homo Sacer [20]και τη διαπίστωση της Hannah Arendt πως η έννοια των δικαιωμάτων του ανθρώπου –η οποία θεμελιώνεται στην υποτιθέμενη ύπαρξη ενός ανθρώπινου όντος– καταρρέει μόλις εκείνοι που την επαγγέλλονται βρεθούν απέναντι σε ανθρώπους που έχασαν κάθε άλλη ιδιότητα και ειδική σχέση πέραν του δεδομένου ότι είναι άνθρωποι (π.χ. τους πρόσφυγες), ο Agamben συνθέτει την έννοια της γυμνής ζωής. Τονίζει πως οι έγκλειστοι των στρατοπέδων, όντας απογυμνωμένοι από τα δικαιώματα του πολίτη και αποεθνικοποιημένοι, είχαν αναχθεί σε *γυμνή ζωή,* μια ζωή που, σε αντίθεση με το βίο, δεν διαμεσολαβείται από νομικά και πολιτικά δικαιώματα. Το στρατόπεδο χαρακτηρίζεται ως ο απόλυτος βιοπολιτικός χώρος, καθώς η εξουσία έχει απέναντί της μόνο τη γυμνή ζωή, χωρίς κάποια διαμεσολάβηση· αποτελεί υπό αυτή την οπτική τον χώρο όπου «*όλα είναι δυνατά»* – όπως έγραφε η Hannah Arendt. Ταυτόχρονα, αναδεικνύει ότι το στρατόπεδο, ως χώρος εξαίρεσης, δεν είναι ένας χώρος εκτός δικαιικής τάξης αλλά ένας χώρος που περιλαμβάνεται εντός της διά του ίδιου του αποκλεισμού του. Υπό αυτή την έννοια, τόσο το στρατόπεδο όσο και η γυμνή ζωή δεν βρίσκονται εκτός νόμου αλλά συμπεριλαμβάνονται σε αυτόν μέσω της εκβολής τους.

Ο Agamben γενικεύει τη θέση του περί στρατοπέδου, γράφοντας:

> «Αν η ουσία του στρατοπέδου συνίσταται στην υλοποίηση της κατάστασης εξαίρεσης και στην επακόλουθη δημιουργία ενός χώρου όπου η γυμνή ζωή και ο κανόνας εισέρχονται σε ένα κατώφλι αδιακρισίας[21], τότε οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι βρισκόμαστε δυνητικώς παρουσία ενός στρατοπέδου κάθε φορά που δημιουργείται μια ανάλογη δομή, ανεξαρτήτως της σπουδαιότητας των εγκλημάτων που διαπράττονται και οποιαδήποτε αν είναι η ονομασία και η ειδική τοπογραφία της.» (Agamben 2005 [1995], σ.267)

Σε τέτοιους χώρους –όπως υποστηρίζει ο Agamben– η κανονική τάξη αναστέλλεται εκ των πραγμάτων και το αν διαπράττονται ή όχι φρικαλεότητες δεν εξαρτάται από το δίκαιο παρά μόνο από τον πολιτισμό και το ηθικό αίσθημα της αστυνομίας, η οποία δρα προσωρινά ως κυρίαρχη.

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό γιατί οι θεωρητικές επεξεργασίες του Agamben έχουν βρει πολλαπλές «εφαρμογές» και αντιστοιχίες στην έρευνα γύρω από τις πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης. Σύμφωνα με αυτές τις αναγνώσεις, τα κέντρα κράτησης μεταναστών, οι συνοριακές ζώνες αλλά και κατά περίπτωση συγκεκριμένες γειτονιές των πόλεων αναλύονται ως «στρατόπεδα» σύμφωνα με την εννοιολόγηση του Agamben. Ως χώροι, με άλλα λόγια, όπου «όλα μπορούν να συμβούν» καθώς η κυρίαρχη εξουσία δρα χωρίς νομικό έλεγχο απέναντι στους μετανάστες-ριες οι οποίοι δεν έχουν κανένα νομικό, κοινωνικό και πολιτικό δικαίωμα και αποτελούν, υπό αυτή την έννοια, γυμνές ζωές. Η ανεξέλεγκτη βία που ασκείται από τις Αρχές στα σύνορα, οι «ασφαλείς αποτροπές» και οι απελάσεις, οι συνθήκες εγκλεισμού στα κέντρα κράτησης αλλά και οι

[20] Ο Agamben αναδεικνύει από το ρωμαϊκό ποινικό δίκαιο τη φιγούρα του Homo Sacer, τον οποίο οποιοσδήποτε μπορούσε να φονεύσει χωρίς τιμωρία αλλά, εντούτοις, δεν μπορούσε να θυσιαστεί σύμφωνα με τις τελετουργικές πρακτικές.

[21] Η λέξη indistictinction μεταφράζεται ως αδιακρισία στο ελληνικό κείμενο, αν και νομίζω ότι καταλληλότερη μετάφραση θα ήταν ο όρος «μη διάκριση».

μαζικές επιχειρήσεις-σκούπα ή η δημιουργία γκέτο στις μεγάλες πόλεις μπορούν να αναλυθούν υπό το πρίσμα των θεωρητικών εννοιών του Agamben.

Μεγάλο μέρος της κριτικής βιβλιογραφίας για τη μετανάστευση έδινε ιδιαίτερο βάρος στην έννοια του «αποκλεισμού» από θεσμούς, από δικαιώματα, από την ιδιότητα του πολίτη. Στο έργο του Agamben εισάγεται η έννοια της συμπερίληψης μέσω του αποκλεισμού, δίνεται έμφαση σε αυτές τις αμφιλεγόμενες γκρίζες ζώνες μεταξύ του μέσα και του έξω, αναδεικνύεται η κοινωνική συνθήκη υπό την οποία κάποιος δεν είναι ούτε πλήρως αποκλεισμένος ούτε πλήρως ενταγμένος. Η θεωρητικοποίηση αυτού του ενδιάμεσου χώρου, το *κατώφλι της μη διάκρισης* είναι ίσως από τις σημαντικότερες θεωρητικές συνεισφορές του.

Ταυτόχρονα, όμως, οι μαζικές εξεγέρσεις στα κέντρα κράτησης, οι απεργίες πείνας μεταναστών-ριών που λαμβάνουν χώρα σε όλη την Ευρώπη αλλά και οι δεκάδες πρακτικές και στρατηγικές που οι μετανάστες-ριες χρησιμοποιούν για να καταφέρουν, εν τέλει, να διασχίσουν τα σύνορα, να αποφύγουν τον εγκλεισμό, να επιβιώσουν στις μεγάλες πόλεις δεν «χωράνε» στην έννοια της *γυμνής ζωής*. Με άλλα λόγια, το θεωρητικό σχήμα του Agamben, ενώ μπορεί να ερμηνεύσει –ως ένα σημείο, όπως θα αναδειχθεί στη συνέχεια– την κυριαρχία της εξουσίας, δεν μπορεί να συλλάβει τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους συγκροτείται η δράση και η υποκειμενικότητα των «*θυμάτων*» της. Οδηγείται, λοιπόν, σε ένα σχετικά απλουστευτικό σχήμα στο οποίο δεσπόζει μια εξουσία απόλυτα *κυρίαρχη* απέναντι σε ζωές που είναι απόλυτα *γυμνές*.

Όπως παρατηρεί και ο Π. Σωτήρης διαβάζοντας την έννοια της εξουσίας στον Foucault και στον Agamben, εκεί που ο Foucault περιγράφει ένα ευρύτερο πλέγμα πρακτικών και τεχνολογιών εξουσίας –τοποθετημένων στο χώρο και στο χρόνο– που αφορούν την τάση της καπιταλιστικής εξουσίας να διαπερνά το σύνολο των κοινωνικών πρακτικών, συμπεριλαμβανομένης της υγείας και της βιολογικής ζωής, ο Agamben αντιμετωπίζει την εξουσία υπεριστορικά, ως ένα διαχρονικό και κατά συνέπεια ανιστορικό –και αχωρικό θα μπορούσαμε να προσθέσουμε– συνεχές, όπου «η εξουσία γενικώς εξοντώνει» (Σωτήρης 2012, σ.228-229). Η εξουσία στον Agamben έγκειται πρωτίστως στην απόφαση περί εξόντωσης, συσκοτίζοντας με αυτόν τον τρόπο τις σύνθετες στρατηγικές κοινωνικής αναπαραγωγής και ηγεμονίας που αρθρώνονται μέσα στους μηχανισμούς της εξουσίας (για περισσότερα Σωτήρης 2012).

Αντίστοιχη στο θεωρητικό σχήμα του Agamben είναι η ανάγνωση των υποτελών ως *γυμνές ζωές*. Όπως το θεωρητικό του σχήμα δεν περιλαμβάνει τις ποικίλες πρακτικές σε πολλαπλά επίπεδα που συναρθρώνουν την εξουσία έτσι και η έννοια της «γυμνής ζωής» δεν μπορεί να συμπεριλάβει τις επίσης ποικίλες πράξεις, πρακτικές και στρατηγικές αντίστασης ή/και αμφισβήτησης της εξουσίας των «από κάτω». Δεν περιλαμβάνει, με άλλα λόγια, τη διαλεκτική σχέση μεταξύ εξουσίας και αντίστασης.

Στην περίπτωση των μεταναστών χωρίς χαρτιά, που συχνά απεικονίζονται σε μελέτες που έχουν αφετηρία το έργο του Agamben (μόνο) ως *άνθρωποι χωρίς δικαιώματα*, υιοθετείται μια στατική έννοια των δικαιωμάτων που απλά «δίνονται» από την εξουσία και «κατέχονται» βάσει του νόμου. Μια πρώτη παρατήρηση είναι πως τα δικαιώματα δεν «δίνονται», δεν είναι κάτι στατικό που κατέχεται από κάποιους ή δεν κατέχεται από

κάποιους άλλους, αλλά είναι αποτέλεσμα του κοινωνικού ανταγωνισμού και των αγώνων των υποτελών. Οι αγώνες των μεταναστών-ριών για τη διεκδίκηση δικαιωμάτων στις χώρες υποδοχής και η απόκτηση κάποιων θεσμικών δικαιωμάτων κατά περιόδους (π.χ. νομιμοποίηση, δικαίωμα στην εργασία) αναδεικνύουν αυτή τη διάσταση. Ταυτόχρονα, όπως έχει αναδειχθεί και από τη συζήτηση για την ιδιότητα του πολίτη (citizenship studies), τα δικαιώματα δεν είναι κάτι που μόνο κατέχεται αλλά ασκείται μέσω των συλλογικών αγώνων για τη διεκδίκησή τους και μέσα από δεκάδες πρακτικές στο επίπεδο της καθημερινής ζωής. Έτσι, για παράδειγμα, οι μετανάστες χωρίς χαρτιά δεν έχουν, σύμφωνα με τον νόμο, το δικαίωμα να κατοικούν στις πόλεις ή να εργάζονται: Ασκούν, όμως, αυτό το δικαίωμα και υπό αυτή την έννοια το κατέχουν και παράλληλα το διεκδικούν. Σύμφωνα με τα παραπάνω, η οπτική που αναπαριστά τους μετανάστες ως «ανθρώπους χωρίς δικαιώματα» ή ως «γυμνές ζωές» είναι μια οπτική που τους θυματοποιεί παραβλέποντας συστηματικά το γεγονός πως οι μετανάστες-ριες είναι δρώντα υποκείμενα που παίρνουν αποφάσεις, πράττουν και διεκδικούν – ακόμα και όταν βρίσκονται πιασμένοι στα δίχτυα της εξουσίας.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Agamben, η αποεθνικοποίηση, η απογύμνωση από τα δικαιώματα του πολίτη ανάγει σε *γυμνή ζωή* τους έγκλειστους στο *στρατόπεδο*. Μια τέτοια θεώρηση αδυνατεί να συλλάβει, όμως, πως η αποεθνικοποίηση μπορεί –κατά περίπτωση– να αποτελέσει μια στρατηγική των ίδιων των μεταναστών-ριών στην προσπάθειά τους να δραπετεύσουν από τον έλεγχο της εξουσίας. Το παράδειγμα των μεταναστών-ριών που επιλέγουν να καταστρέψουν τα έγγραφα που αποδεικνύουν την εθνικότητα και το όνομά τους (διαβατήρια, ταυτότητες, διπλώματα κ.λπ.) –να αναχθούν με κάποιο τρόπο σε *γυμνές ζωές*– ώστε, αν εν τέλει συλληφθούν στα σύνορα της ΕΕ, να μην μπορούν να απελαθούν στις χώρες καταγωγής τους, αναδεικνύει ακριβώς αυτή την πολυπλοκότητα αλλά και τις αντιφάσεις των μηχανισμών εξουσίας και των πρακτικών αντίστασης. Αλλά, ακόμα και στις περιπτώσεις εκείνες που οι μετανάστες-ριες καταδικάζονται σε *γυμνές ζωές*, την ίδια τη γυμνή ζωή τους, τη βιολογική δηλαδή τους υπόσταση, τη μετατρέπουν –υπό συγκεκριμένες συνθήκες– σε «όπλο» για την παραγωγή δικαιωμάτων. Οι απεργίες πείνας των μεταναστών-ριών, είτε στα κέντρα κράτησης είτε στις πόλεις, είναι μορφές διαμαρτυρίας που καταδεικνύουν αυτή ακριβώς την αντίφαση: Αυτοί που πιθανόν δεν έχουν κανέναν άλλο τρόπο αντίστασης (θεσμικά ή κοινωνικά) πέρα από το ίδιο τους το σώμα, τη στιγμή που το χρησιμοποιούν ως «όπλο» διεκδίκησης παύουν να είναι *γυμνές ζωές* και μετατρέπονται σε δρώντα πολιτικά υποκείμενα μέσα από τις πράξεις τους και όχι απαραίτητα μέσα από τη θεσμική αναγνώριση των δικαιωμάτων τους (Lafazani 2012).

Τέλος, η έμφαση που δίνεται στο *στρατόπεδο* ως παραδειγματικό χώρο ωθεί και το ρεύμα της σκέψης που ακολουθεί το θεωρητικό σχήμα του Agamben σε έρευνες που επικεντρώνονται στα κέντρα κράτησης ή/και στις συνοριακές ζώνες, ανάγοντάς τα σε χώρους όπου υπάρχει η απόλυτη κυριαρχία της εξουσίας πάνω στη *γυμνή ζωή*. Το να επιλέγεται, όμως, η θεωρητικοποίηση της διαδικασίας της μετανάστευσης με άξονα τους χώρους κράτησης οδηγεί σε δύο εξίσου προβληματικές αναπαραστάσεις:

Η πρώτη είναι ότι επιλέγεται η στιγμή/περίοδος εκείνη της μεταναστευτικής διαδρομής στην οποία όντως οι μετανάστες-ριες έχουν τη μικρότερη πιθανόν δυνατότητα

κίνησης, επιλογών και διεκδίκησης, ενώ ταυτόχρονα η εξουσία –μέσα στο χώρο κράτησης– εμφανίζεται εξαιρετικά ισχυρή. Υπό αυτή την έννοια, η επιλογή θεωρητικοποίησης της διαδικασίας μετανάστευσης με άξονα το κέντρο κράτησης οδηγεί πιθανότητα σε θυματοποίηση των μεταναστών-ριών, επιβεβαιώνοντας εν μέρει την απόλυτη κυριαρχία της εξουσίας στη γυμνή ζωή.

Η δεύτερη είναι πως θέτοντας στο κέντρο του θεωρητικού προβληματισμού και της έρευνας το κέντρο κράτησης υποτιμούνται οι σχέσεις εξουσίας που λειτουργούν σε άλλους χώρους. Όπως αναδεικνύεται μέσα από την επιτόπια έρευνα της διατριβής, οι μετανάστες-ριες «αναμετρώνται» με το σύνορο και την εξουσία σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες και σε διαφορετικές συναντήσεις: στις γειτονιές της πόλης, στους δρόμους, στις πλατείες, στα μέσα μαζικής μεταφοράς, στα λιμάνια, στους χώρους εργασίας, κατά τη διάρκεια ελέγχων και συλλήψεων, στις τυχαίες καθημερινές συναντήσεις τους με ντόπιους και άλλους μετανάστες. Έτσι, από το να τίθεται το κέντρο κράτησης στο επίκεντρο της έρευνας σε σχέση με τα σύνορα και τη μετανάστευση είναι ίσως πιο σημαντική η ανάδειξη (και η απόπειρα θεωρητικοποίησης) των μεταναστευτικών διαδρομών που συνδέουν το κέντρο κράτησης με τις γειτονιές των πόλεων, το σύνορο με το αστικό λεωφορείο, και αναδεικνύουν, εν τέλει, την πολυπλοκότητα των σχέσεων εξουσίας και αντίστασης που διαπερνούν τις μεταναστευτικές διαδρομές.

Αυτονομία της μετανάστευσης

Στον αντίποδα των θεωριών του Agamben θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε το ρεύμα σκέψης που αναδεικνύει την *αυτονομία της μετανάστευσης*. Το ρεύμα της *αυτονομίας της μετανάστευσης* έχει ως αφετηρία τη θεωρητική δουλειά των Negri και Hardt όπως συμπυκνώθηκε στην *Αυτοκρατορία*:

> «Η κινητικότητα των εμπορευμάτων, κατά συνέπεια και του ιδιάζοντος εμπορεύματος που συνιστά η εργατική δύναμη, έχει προβληθεί από την πρώτη ακόμα εμφάνιση της κεφαλαιοκρατίας ως θεμελιακή προϋπόθεση της συσσώρευσης. Εντούτοις, τα είδη της κίνησης των ατόμων, των ομάδων και των πληθυσμών που συναντούμε σήμερα στην Αυτοκρατορία είναι αδύνατον να υποταχθούν απόλυτα στους νόμους της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης – ανά πάσα στιγμή υπερχειλίζουν και συντρίβουν τα δεσμά του μέτρου.(…) Τα διαβατήρια και τα διάφορα νομικά έγγραφα θα έχουν όλο και λιγότερο τη δυνατότητα να ρυθμίζουν τις κινήσεις μας πέραν των συνόρων. Μια νέα γεωγραφία καθιερώνεται από το πλήθος, καθώς οι παραγωγικές ροές των σωμάτων ορίζουν νέους ποταμούς και λιμένες.(…)Μέσω της κυκλοφορίας το πλήθος επανιδιοποιείται το χώρο και αυτοσυγκροτείται ως ενεργό υποκείμενο.» (Hardt & Negri 2002 [2000], σ.524)

Οι Hardt και Negri παρουσιάζουν την κινητικότητα του *πλήθους* ως μια δύναμη που αφενός δεν μπορεί να ελεγχθεί και αφετέρου υπονομεύει την *Αυτοκρατορία,* ενώ συγκροτείται ως πολιτικό υποκείμενο. Υπό αυτή την έννοια θεωρούν ότι τα αιτήματα νομικής αναγνώρισης των μεταναστών-ριών αλλά και, σε δεύτερο χρόνο, το αίτημα ελέγχου

της μετακίνησης από το ίδιο το πλήθος αποτελούν αποφασιστικά ρήγματα στους μηχανισμούς του ελέγχου:

> «Το γενικό δικαίωμα να ελέγχει την κίνησή του είναι το κορυφαίο αίτημα του πλήθους για μια παγκόσμια υπηκοότητα. Το αίτημα αυτό είναι ρηξικέλευθο στον βαθμό που αμφισβητεί τον θεμελιακό μηχανισμό του αυτοκρατορικού ελέγχου επί της παραγωγής και του βίου του πλήθους. Η παγκόσμια υπηκοότητα είναι η δύναμη του πλήθους να επανιδιοποιηθεί τον έλεγχο του χώρου και με αυτόν τον τρόπο να σχεδιάσει μια νέα χαρτογραφία.»(Hardt & Negri 2002 [2000], σ.529)

Στο πλαίσιο της *αυτονομίας της μετανάστευσης* υποστηρίζεται πως ο έλεγχος της κινητικότητας αμφισβητείται από τους ρευστούς, σύνθετους τρόπους κινητικότητας της μετανάστευσης, οι οποίοι λαμβάνουν χώρα σε συγκεκριμένα πλαίσια. Υπό αυτή την οπτική υποστηρίζεται πως οι πολιτικές που προτάσσονται ή/και χαράσσονται από τις ελίτ, συνιστούν αντι-δράση στις πράξεις και τις πολιτικές που πραγματοποιούν οι υποτελείς ή, με άλλα λόγια, οι πράξεις των μεταναστών εξαναγκάζουν τις πολιτικές και άλλες ελίτ να ανασχηματίζουν συνεχώς το εκάστοτε ισχύον καθεστώς μετανάστευσης (Μαρβακης, Παρσάνογλου & Τσιάνος 2006). Αυτή είναι μια κεντρική θέση για την κατανόηση της μετανάστευσης ως μιας κίνησης/κινήματος «που κατέχει γνώση, ακολουθεί τους δικούς της κανόνες και συλλογικά οργανώνει τη δική της πράξη» (Boutang 2002, σ.1). Η μετανάστευση, στο πλαίσιο της προσέγγισης της αυτονομίας, γίνεται κατανοητή ως ένα κοινωνικό κίνημα:

> «Το κοινωνικό κίνημα δεν το εννοούμε εδώ (μόνο) ως μια συσσωμάτωση και συστράτευση κοινωνικών υποκειμένων που δρουν συλλογικά στη βάση συγκεκριμένων κοινωνικών διεκδικήσεων. Το εννοούμε κυρίως ως κοινωνική διαδικασία που απορρέει μέσα από τη συνολική –και όχι μόνο πολιτική/διεκδικητική– συλλογική δράση των εμπλεκόμενων υποκειμένων, είτε αυτά συγκροτούν συλλογικότητες καθαυτές είτε όχι. Το εννοούμε δηλαδή ως έναν, ούτως ή άλλως, παραγωγό κοινωνικών μεταβολών και μετασχηματισμών.» (Μαρβακης, Παρσάνογλου & Τσιάνος 2006, σ.77)

Όπως τονίζεται, η μετανάστευση ως κοινωνικό κίνημα δεν αποτελεί απλά και μόνο αντίδραση σε αποφάσεις, δράσεις και πολιτικές άλλων υποκειμένων, αλλά μπορεί να παίξει ενεργό, δυναμικό και ενίοτε πρωταγωνιστικό ρόλο προκαλώντας τις αντιδράσεις άλλων κοινωνικών και πολιτικών υποκειμένων.

> «(…)οι μετανάστες, διά της γυμνής ύπαρξης και απλής παρουσίας τους επιτίθενται στον κρατικό έλεγχο των συνόρων μιας επικράτειας και υποσκάπτουν αποφασιστικά τις πολιτικές που προσπαθούν να ελέγξουν την κινητικότητα των εργαζομένων. Υποσκάπτουν, επίσης, το συγκεκριμένο και άνισα ιεραρχημένο παγκόσμιο σύστημα καταμερισμού της εργασίας, αρνούμενοι να αποδεχθούν ες αεί και ευλαβικά τη συγκεκριμένη και δεδομένη θέση που τους επιφυλάσσεται σ' αυτό.» (Μαρβακης, Παρσάνογλου & Τσιάνος 2006, σ.78)

Υπό αυτή την οπτική, η μετανάστευση αμφισβητεί τόσο την παγκόσμια συγκεκριμένη κατανομή του πλούτου όσο και την κρατικά συγκεκριμένη διάταξη του χώρου μεταξύ πλούσιων και φτωχών, μεταξύ πολιτών και μη πολιτών.

«Η μετανάστευση ως κοινωνικό κίνημα, ως μορφή/στιγμή ενός διαρκούς κοινωνικού αγώνα που ενσαρκώνει μια γενικότερη τάση του τέλους, ή ίσως της αρχής, της κρίσης του εθνικού κράτους(…), αποτελεί μέρος μιας αντι-παγκοσμιοποίησης ή μιας παγκοσμιοποίησης από τα κάτω. (Αντί)παγκοσμιοποίηση, η οποία αφενός θέτει νέους όρους ως προς την κατοχύρωση πολιτικών ελαστικής και από-εδαφοποιημένης, μετά-εθνικής ιθαγένειας και αφετέρου υπονομεύει έμπρακτα την παγιωμένη διεθνή ανισορροπία ισχύος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, πιο συγκεκριμένα την υπεροχή κεφαλαιακών ροών σε σχέση με την ανελευθερία μετακίνησης της εργασίας.» (Μαρβακης, Παρσάνογλου & Τσιάνος 2006, σ.79)

Ένα αφετηριακό ερώτημα στην προσέγγιση της αυτονομίας της μετανάστευσης αφορά τον όρο (και τις συνδηλώσεις του) «Ευρώπη-Φρούριο». Ο όρος Ευρώπη-Φρούριο, ο οποίος κυριαρχεί τόσο στις κριτικές μελέτες σε σχέση με τη μετανάστευση και τα σύνορα όσο και στο λόγο αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων, παραπέμπει σε μια συνθήκη όπου τα ευρωπαϊκά σύνορα «σφραγίζονται» για να ανακόψουν τις μεταναστευτικές κινήσεις. Όπως όμως υποστηρίζεται στο πλαίσιο της αυτονομίας της μετανάστευσης, τόσο από εθνογραφικές μελέτες όσο και από τα επίσημα στατιστικά στοιχεία αποδεικνύεται πως οι μετανάστες-ριες διασχίζουν καθημερινά τα σύνορα. Υπό αυτή την οπτική τίθεται το ερώτημα «Τι γίνεται εάν η διαπερατότητα είναι τμήμα του τρόπου με τον οποίο τα σύνορα λειτουργούν;» (Tsianos & Karakayali 2010, σ.373). Απαντώντας σε αυτό το ερώτημα προτείνεται μια ανάγνωση των συνόρων ως καθεστώτων που διαμορφώνονται από πολλαπλούς δρώντες.

Η έννοια του *καθεστώτος* (regime) στο πλαίσιο της μετανάστευσης και των συνόρων (για μια ανάλυση της χρήσης του όρου στις κοινωνικές επιστήμες βλ. Tsianos & Karakayali 2010) προτείνεται ως όρος που περιγράφει τις μεταναστευτικές κινήσεις όχι μόνο ως αντικείμενα ελέγχου· Η έννοια του καθεστώτος κάνει εφικτή την κατανόηση του ελέγχου της μετανάστευσης ως αποτέλεσμα κοινωνικών συνθηκών, αντί να δέχεται τον έλεγχο ως λειτουργικά δεδομένο. Με άλλα λόγια, κάνει εφικτή τη συμπερίληψη πολλαπλών δρώντων των οποίων οι πρακτικές συνδέονται αλλά δεν είναι διατεταγμένες στη μορφή μιας κεντρικής λογικής, εισάγοντας ένα χώρο πρακτικών που βρίσκονται υπό διαπραγμάτευση (Tsianos, Hess & Karakayali 2009).

Η προσέγγιση της αυτονομίας της μετανάστευσης δίνει έμφαση στην αλληλοδιαπλοκή της μετανάστευσης και της εργασίας στο πλαίσιο του καπιταλισμού –όπως και οι άλλες μαρξιστικές και νεομαρξιστικές προσεγγίσεις που παρουσιάστηκαν παραπάνω– τονίζοντας την οπτική των αγώνων γύρω από την κινητικότητα της εργασίας.

Ο Mezzandra τοποθετεί την έρευνά του στο πλαίσιο των ερευνών που μελετούν την κινητικότητα της εργασίας στην ιστορία του καπιταλισμού. Όπως επισημαίνει, ο καπιταλισμός έχει σημαδευτεί από αυτή τη δομική ένταση μεταξύ των υποκειμενικών πρακτικών διαμέσου των οποίων εκφράζεται η κινητικότητα της εργασίας (οι οποίες χωρίς αμφιβολία αποτελούν απαντήσεις στις συνεχόμενες ανατροπές των παραδοσιακών κοινωνικών δομών που φέρει η καπιταλιστική ανάπτυξη) και τις απόπειρες του κεφαλαίου

να επιβάλει έναν «δεσποτικό» έλεγχο σε αυτές μέσω της θεμελιώδους διαμεσολάβησης του κράτους:

> «Οι αγώνες για την κινητικότητα διασχίζουν όλη την ιστορία του καπιταλισμού, από τη στιγμή που η πρώτη περίφραξη στην Αγγλία κινητοποίησε τον ντόπιο αγροτικό πληθυσμό αλλά και από τη στιγμή που το πρώτο πλοίο με σκλάβους διέσχισε τον Ατλαντικό. Κάποιος θα μπορούσε να προσθέσει πως η τριβή μεταξύ μιας "πολιτικής της μετανάστευσης" και μιας "πολιτικής ελέγχου" βρίσκεται ακριβώς στην καρδιά της ιστορίας του καπιταλισμού.»(Mezzandra 2011)

Το πλεόνασμα αυτής της κινητικότητας αποτελεί επίδικο: Αφενός, το κεφάλαιο διαμέσου του κράτους επιχειρεί να το εκμεταλλευτεί προς όφελός του –τόσο μέσω της ρύθμισης όσο και του περιορισμού του– και, αφετέρου, αυτό το πλεόνασμα μπορεί να μετατραπεί σε μια δύναμη οργάνωσης και αντίστασης.

Υπό αυτή την οπτική, τόσο ο Mezzandra όσο και άλλοι θεωρητικοί της αυτονομίας της μετανάστευσης υποστηρίζουν πως η μετανάστευση αποτελεί προνομιακό πεδίο για την κριτική κατανόηση του καπιταλισμού και των ταξικών σχέσεων και αγώνων. Ο έλεγχος της κινητικότητας δεν επηρεάζει μόνο τη μεταναστευτική εργασία αλλά το σύνολο των εργασιακών σχέσεων:

> «(…) οι κινήσεις και οι αγώνες των "μη-τυπικών" (irregular) μεταναστών, όπως επίσης και οι πολιτικές ελέγχου που στοχεύουν σε αυτούς, είναι εξαιρετικά σημαντικές υπό το φως των σύγχρονων διαδικασιών που συνδέονται με την ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας και την «πρεκαριοποίηση» της εργασίας.»(Mezzandra 2011)

Η προσέγγιση της αυτονομίας της μετανάστευσης, από την οποία η παρούσα διατριβή αντλεί πολλά στοιχεία, είναι μια προσέγγιση που αναδεικνύει τον ενεργό ρόλο των μεταναστών-ριών οι οποίοι δεν εννοιολογούνται ως παθητικοί δέκτες των συνθηκών που τους «επιβάλλονται από τα πάνω», αλλά ως υποκείμενα που σκέφτονται, δρουν, λαμβάνουν αποφάσεις τις οποίες προσπαθούν –με τα μέσα που διαθέτουν και συνήθως υπό πολύ σκληρές συνθήκες– να υλοποιήσουν. Ταυτόχρονα, η έννοια των καθεστώτων συνόρων/μετανάστευσης δίνει τη δυνατότητα για μια πιο ευρεία κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα σύνορα διαμορφώνονται και λειτουργούν: Μια προσέγγιση η οποία περιλαμβάνει τη δράση πολλαπλών υποκειμένων και όχι μόνο τις πολιτικές και τον λόγο των ισχυρών. Τέλος, όπως και οι άλλες νεομαρξιστικές προσεγγίσεις, συνδέει τον έλεγχο της μετανάστευσης στα σύνορα με την εργασία και με τις συνθήκες επισφάλειας.

Ταυτόχρονα, όμως, η εννοιολόγηση της μετανάστευσης ως κοινωνικού κινήματος που «διά της γυμνής ύπαρξης και απλής παρουσίας της» επιτίθεται στον έλεγχο των συνόρων, στο έθνος-κράτος και στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας μοιάζει μάλλον με «ελπιδοφόρο τρόπο σκέψης» παρά με την περιγραφή/ανάλυση μιας συνθήκης. Όπως επίσης και το αν τα σύνορα ενδυναμώνονται ή αποδυναμώνονται δεν σχετίζεται μόνο με τις κινήσεις της μετανάστευσης αλλά επηρεάζεται από πολλούς άλλους κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες. Κάποιες διατυπώσεις στο πλαίσιο των θεωριών γύρω από την αυτονομία της μετανάστευσης ενέχουν μια τελεολογία η οποία έρχεται σε

αντίθεση με αυτό που, σε τελική ανάλυση, πιστεύω ότι έχει να προσφέρει η συγκεκριμένη θεωρία: Μια οπτική, δηλαδή, της μετανάστευσης ως δυναμικού παράγοντα στο ευρύτερο πλαίσιο του κοινωνικού ανταγωνισμού.

Τέλος, σε ό,τι ακολουθεί επιχειρώ να διακρίνω, εντός του παλισίου της κριτικής συζήτησης περί συνόρων και μετανάστευσης κάποιες έννοιες που διατρέχουν τη σύγχρονη σχετική συζήτηση χωρίς να συνδέονται απαραίτητα με κάποιο ρεύμα ή σχολή σκέψης.

Ιδιότητα του Πολίτη[22]

Η περιθωριοποίηση και καταπίεση ενός μεγάλου τμήματος του παγκόσμιου πληθυσμού τόσο στον Παγκόσμιο Βορρά όσο και στον Παγκόσμιο Νότο θίγεται στις κοινωνικές επιστήμες μετά τη δεκαετία του ’90 (και) μέσα από μια έντονη συζήτηση γύρω από την ιδιότητα του πολίτη. Έτσι, οι αγώνες των ιθαγενών, των μειονοτήτων, των μεταναστών/ριων, των γυναικών, των ομοφυλόφιλων, των φτωχών, των ατόμων με αναπηρίες συνδέονται με τα ερωτήματα που αφορούν την ιδιότητα του πολίτη επικεντρώνοντας, σχηματικά, σε 3 άξονες: (α) το εύρος της ιδιότητας του πολίτη (νόμοι και κοινωνικά πρότυπα συμπερίληψης και αποκλεισμού), (β) το περιεχόμενο της ιδιότητας του πολίτη (δικαιώματα και υποχρεώσεις), και (γ) το βάθος της ιδιότητας του πολίτη (σε τι είδους θεσμικές, κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις αντιστοιχεί) (για περισσότερα βλ.Isin & Turner 2002). Ταυτόχρονα στη σχετική συζήτηση αμφισβητείται και η «οικουμενικότητα» της έννοιας καθώς δίνεται έμφαση στις *γεωγραφίες* της ιδιότητας του πολίτη: πως, δηλαδή, σε διαφορετικά κράτη και ανάλογα με τις ιδιαίτερες οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και ιστορικές διαδρομές τους, η ιδιότητα του πολίτη συνδέεται με διαφορετικά δικαιώματα και υποχρεώσεις. Ακόμα και στις «δημοκρατικές» χώρες του παγκόσμιου Βορά εντοπίζονται σημαντικές διαφορές στο περιεχόμενο και το βάθος της ιδιότητας του πολίτη μεταξύ, για παράδειγμα, των φιλελεύθερων κρατών (όπως οι ΗΠΑ όπου σχηματικά το κράτος εγγυάται τα πολιτικά δικαιώματα ενώ τα κοινωνικά δικαιώματα ρυθμίζονται μέσω της ελεύθερης αγοράς) και των κρατών όπου είναι έντονη η παράδοση της σοσιαλδημοκρατίας (όπως η Σουηδία, η Δανία και η Φιλανδία όπου και τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν μέριμνα του κράτους).

Οι Isin και Turner (2002), συγγραφείς του πρώτου «εγχειριδίου» που ορίζει τη συζήτηση γύρω από την ιδιότητα του πολίτη ως ένα διακριτό πεδίο των κοινωνικών επιστημών (citizenship studies) αναφέρουν πως τις δυο τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης και της μετανεωτερικότητας (postmodernization) αμφισβητούν τον ρόλο του κράτους ως τη μόνη πηγή εξουσίας σε σχέση με τα ζητήματα της ιδιότητας του πολίτη και της δημοκρατίας. Μέσα από αυτές τις

[22] Σε κάποιες μεταφράσεις ο αγγλικός όρος citizenship εμφανίζεται ως πολιτειότητα (βλ. μεταξύ άλλων Κοντογιώργης 2003). Επίσης στην πρόταση Νόμου για την απόκτηση ελληνικής ιθαγένειας επίσης προβλεπόταν η αλλαγή του ότου «ελληνική ιθαγένεια» με τον όρο «ελληνική πολιτειότητα». Στην παρούσα διατριβή, όμως, επιλέγεται ο όρος «ιδιότητα του πολίτη» ο οποίος, παρόλο που είναι πιο «δύσκολος» μέσα στη ροή του κειμένου, θεωρώ ότι ανταποκρίνεται καλύτερα στο αρχικό νόημα.

διαδικασίες η ιδιότητα του πολίτη έρχεται στην ατζέντα της δημόσιας αλλά και της επιστημονικής συζήτησης με διευρυμένους όρους: όχι απλά ως θεσμισμένα δικαιώματα αλλά και ως κοινωνική διαδικασία διαμέσου της οποίας άτομα και κοινωνικές ομάδες διεκδικούν, διευρύνουν ή χάνουν δικαιώματα. Υπό αυτή την οπτική η έννοια της ιδιότητας του πολίτη ως ενός νομικού στάτους που απορρέει από την κρατική εξουσία αμφισβητείται και διευρύνεται εννοιολογικά ώστε να «χωρέσει» πρακτικές και αγώνες που διεκδικούν αναγνώριση, δικαιώματα και αναδιανομή της δύναμης ή/και του πλούτου· με άλλα λόγια δίνεται λιγότερο έμφαση στα θεσμικά πλαίσια και περισσότερο στα κοινωνικά πρότυπα, τις πρακτικές, τα νοήματα και τις ταυτότητες.

Όπως χαρακτηριστικά τονίζει και ο E.Balibar η ιδιότητα του πολίτη δεν είναι μια σταθερή και οριοθετημένη έννοια αλλά πολίτες μπορούν να «γίνουν» μέσα από τις πράξεις και τις διεκδικήσεις τους και οι χωρίς χαρτιά –είτε έχουν είτε δεν έχουν ευρωπαϊκό διαβατήριο (Balibar 2004). Επίσης η A. Ong (Ong 1999; Ong 2006)έχει επεξεργαστεί το θέμα της ιδιότητας του πολίτη σε σχέση (και) με τη μετανάστευση, προτείνοντας μια «ευέλικτη» ιδιότητα του πολίτη.

Οι Painter και Phillo (1995) με το αφιέρωμα «Spaces of Citizenship» στο περιοδικό *Political Geogrpahy* ανοίγουν έναν διάλογο ο οποίος εξελίσσεται μέχρι σήμερα για τις συνδέσεις της γεωγραφίας με τη συζήτηση γύρω από την ιδιότητα του πολίτη. Στα άρθρα του αφιερώματος αναδεικνύονται οι συνδέσεις μεταξύ της πόλης και της ιδιότητας του πολίτη ενώ το κεντρικό ερώτημα που τίθεται μπορεί να συνοψιστεί στο «'ποίος/α' ανήκει 'που'» (βλ. μεταξύ άλλων Bell 1995; Kofman 1995). Επίσης, όμως, η ιδέα του Lefebvre για το δικαίωμα στην πόλη – ένα δικαίωμα που ασκείται παρά κατέχεται – ενέχει εν μέρει τμήμα των προβληματισμών που αναδεικνύονται σήμερα μέσα από το πρίσμα της συζήτησης για την ιδιότητα του πολίτη.

Παρόλα αυτά, παραμένει γεγονός πως η έννοια της ιδιότητας του πολίτη –τόσο ιστορικά όσο και θεωρητικά- βασίζεται στην διάκριση μεταξύ «μέσα» και «έξω», μια διάκριση που δεν είναι εύκολο να ξεπεραστεί εντός του πλαισίου της συζήτησης για την ιδιότητα του πολίτη (Mezzandra 2011). Σε αντιστοιχία με τις πολιτικές ελέγχου των συνόρων και αστυνόμευσης της μετανάστευσης και η ιδιότητα του πολίτη είναι ένας νομικός μηχανισμός που κατηγοριοποιεί και ιεραρχεί τα σώματα και την εργατική τους δύναμη (Bauder 2006). Υπό αυτή την έννοια η «παράνομη» μετανάστευση αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της ιδιότητας του πολίτη καθώς αποτελεί ταυτόχρονα προϊόν της και όρο λειτουργίας της (Mezzandra 2011).

Όπως το θέτουν και οι Papadopoulos και Tsianos (2013), η ανάλυση της μετανάστευσης με όρους διαφορικής ένταξης και ιδιότητας του πολίτη είναι απαραίτητη για να αναλύσουμε τους τρόπους που λειτουργεί ο έλεγχος και η κυριαρχία. Την ίδια στιγμή, όμως, συνεισφέρουμε σε μια ανάλυση που πάντα κατασκευάζει «άλλους». Και αυτό γιατί η ιδιότητα του πολίτη ως μια κατηγορία που δεν ενέχει αποκλεισμούς, ή, με άλλα λόγια μια «ιδιότητα του πολίτη για όλους-ες» είναι μια αντίφαση (Papadopoulos & Tsianos 2013).

Ασφάλεια / Φόβος

Όπως προτείνουν οι Van Houtum and Pijpers (2007) η εξάπλωση του φόβου στο δυτικό κόσμο συναρθρώνεται γύρω από το φόβο να χαθεί μια ζώνη άνεσης και ασφάλειας, γεγονός που ενέχει τον φόβο να χαθεί η οικονομική άνεση, η δημόσια ασφάλεια αλλά και η κοινωνική ταυτότητα. Είναι γεγονός πως μια όλο και πιο διευρυμένη δημόσια συζήτηση αναπτύσσεται γύρω από τα θέματα της ασφάλειας/φόβου, μια συζήτηση η οποία –ρητά ή άρρητα– συνδέεται με την «παράνομη» μετανάστευση: από τις δηλώσεις πολιτικών προσώπων μέχρι άρθρα εφημερίδων και τηλεοπτικά ρεπορτάζ το θέμα της «μεταναστευτικής εισβολής» αποτελεί καθημερινότητα (βλ. αναλυτικά κεφάλαια 2.4, 3, 12).

Ωστόσο, αυτή η συζήτηση γύρω από τα θέματα φόβου, ασφάλειας/ανασφάλειας συνδέοντας τα και με το θέμα της μετανάστευσης δεν περιορίζεται μόνο στο δημόσιο λόγο αλλά αναπτύσσεται και σε επιστημονικούς κύκλους. Στη γεωγραφία την τελευταία δεκαετία έχει ανοίξει μια έντονη και διευρυνόμενη συζήτηση γύρω από το θέμα του «φόβου (Amin & Thrift 2002; Graham 2004; Gregory & Pred 2006; Pain & Smith 2008; Ingram & Dodds 2009; England & Simon 2010).

Όπως, όμως, τονίζει η R. Pain (2010) στις επεξεργασίες της γύρω από τη γεωπολιτική του φόβου, ο ακαδημαικός λόγος δεν μπορεί να αποδέχεται άκριτα και να αναπαράγει τους κυρίαρχους λόγους των ΜΜΕ· Αντίθετα, το θέμα του φόβου, το πως και το εάν εξαπλώνεται, πρέπει να μελετάται με έρευνες πεδίου και συλλογή ποιοτικών δεδομένων που να δίνουν φωνή στα αντικείμενα και τα υποκείμενα του φόβου. Σύμφωνα με την Pain, το γεγονός ότι ένα πλέγμα θεσμών και αρχών –από τα έθνη-κράτη και την Ε.Ε. μέχρι τα κυρίαρχα ΜΜΕ– επιχειρούν να επιβάλλουν τον φόβο, αυτό δεν σημαίνει ότι οι κοινωνίες σαν σύνολο τον αποδέχονται και τον ενσωματώνουν.

Υπό αυτή την οπτική, στην παρούσα διατριβή το θέμα του «φόβου/ανασφάλειας» δεν αποτελεί μια δεδομένη αναλυτική κατηγορία αλλά αναδεικνύονται οι τρόποι με τους οποίους παράγεται αλλά και οι πράξεις μέσα από τις οποίες αμφισβητείται.

Τεχνολογίες ελέγχου

Ένα σημαντικό τμήμα της κριτικής βιβλιογραφίας για τα σύνορα επικεντρώνεται στις τεχνολογίες ελέγχου των συνόρων (για μια κριτική επισκόπηση της σχετικής συζήτησης βλ. Tsianos & Kuster 2013). Ανοίγει, έτσι, μια συζήτηση στο επίκεντρο της οποίας βρίσκεται η ιδέα πως όλο και περισσότερο, -ιδιαίτερα μετά την 11η Σεπτέμβρη 2001 και την έναρξη του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας»- η ιδέα του στρατιωτικοποιημένου συνόρου –με τείχη, περιπολίες, συνοριοφύλακες- υποχωρεί προς όφελος μιας άποψης που προωθεί την «αστυνόμευση από απόσταση» (Bigo & Guild 2005). Υπό αυτή την οπτική, τα ηλεκτρονικά ή ψηφιακά σύνορα αποτελούν ένα καθοριστικό μηχανισμό ελέγχου της κινητικότητας. Η χρήση βιομετρικών δεδομένων στα διαβατήρια, οι ηλεκτρονικές βίζες, η δημιουργία «έξυπνων συνόρων[23]» (smart borders) συνδέεται με τον λόγο περί «ασφάλειας» ενώ

[23] Για τα «έξυπνα σύνορα την ΕΕ βλ. http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-is-new/news/news/2013/20130228_01_en.htm

παρουσιάζεται σαν ένας τρόπος απελευθέρωσης της κινητικότητας. Όπως, όμως, τονίζεται στην σχετική κριτική συζήτηση στην ουσία αποτελούν τεχνικές ελέγχου και παρεμπόδισης της κινητικότητας (Broeders 2007; Bigo 2011). Μια έννοια που έχει καθορίσει τη σχετική συζήτηση είναι η έννοια του Ban-opticon που εισάγεται τον D.Bigo –μια έννοια που έλκει την καταγωγή της από την φουκωική έννοια του πανοπτικού (Φουκω 2004 [1976])– και υποδηλώνει πως η χρήση νέων τεχνολογιών διευρύνει τα καθεστώτα ελέγχου της κινητικότητας πέρα και πάνω από τις συνοριογραμμές (Bigo 2002).

Όπως όμως τονίζουν οι Tsianos και Kuster (2013) μεγάλο τμήμα της σχετικής έρευνας, αντιμετωπίζει την ψηφιοποίηση του ελέγχου μόνο «από τα πάνω», με έρευνες που έχουν ως πηγές τα επίσημα κείμενα της ΕΕ ή συνεντεύξεις με τις Αρχές και το διοικητικό προσωπικό που απασχολείται είτε στη χάραξη πολιτικών είτε στα τμήματα συλλογής και επεξεργασίας των ψηφιακών δεδομένων. Όπως, όμως, τονίζουν, αυτές οι έρευνες δεν θέτουν τα ερωτήματα που προκύπτουν από μια ανάλυση από «τα κάτω», μέσω της οποίας αναδεικνύονται οι τρόποι που κατασκευάζονται τα σύνορα, δηλαδή το ποιοι τα διαχειρίζονται και πώς ελέγχονται. Η έρευνά τους σε σχέση με την Eurodac (Tsianos & Kuster 2013), την βάση βιομετρικών δεδομένων της ΕΕ (βλ. αναλυτικά κεφάλαιο 2.4), που μελετά τους τρόπους λειτουργίας της επικεντρώνοντας σε συγκεκριμένα συνοριακά περάσματα και αναδεικνύοντας τις υποκειμενικές εμπειρίες των μεταναστών-ριων σε σχέση με τις τεχνολογίες ελέγχου αποτελεί μια μεθοδολογική και θεωρητική πρόταση για την περαιτέρω έρευνα.

Τα σύνορα ως θέαμα

Στο βιβλίο της *Walled States, Waning Sovereignty* η W. Brown (2010) –σε αντίστιξη με την επικέντρωση (μόνο) στα «έξυπνα σύνορα» –, αναδεικνύει πως όλο και περισσότερο στην εποχή μας χτίζονται τείχη και φράγματα: για να χωρίσουν τους πλούσιους από τους φτωχούς, για να εμποδίσουν τη διέλευση μεταναστών, τρομοκρατών, ή/και παράνομων προϊόντων. Όπως, όμως υποστηρίζει η Brown τα τείχη αυτά δεν δείχνουν την ενίσχυση της κυριαρχίας του έθνους κράτους: αντιθέτως, εικονογραφούν την τρωτότητά του. Παρά την υλική τους ύπαρξη και λειτουργία, τα τείχη λειτουργούν με ένα θεατρικό τρόπο καθώς στην ουσία προβάλουν την εξουσία και μια αποτελεσματικότητα την οποία δεν μπορούν να ασκήσουν. Τα τείχη κατασκευάζουν το ιδεατό της εθνικής κυριαρχίας και ενώ ισχυρίζονται ότι εμποδίζουν την «παραβίαση» στην ουσία οδηγούν στην «εμπέδωση και τον καθαγιασμό της». Όπως χαρακτηριστικά γράφει στον επίλογο του βιβλίου της: «Τα τείχη των εθνών κρατών είναι οι ναοί της εποχής μας καθώς στεγάζουν το φάντασμα της πολιτικής κυριαρχίας» (Brown 2010, σ.133).

Επίσης ο N. De Genova (2013) επεξεργάζεται την ιδέα των συνόρων ως θέαμα (Border Spectacle). Υποστηρίζει πως το θέαμα των συνόρων –τείχη, περιπολίες, κέντρα κράτησης, απελάσεις– στην ουσία *φετιχοποιεί* την μεταναστευτική «παρανομία» παρουσιάζοντάς την σαν μια εδραιωμένη, αδιαμφισβήτητη και αυταπόδεικτη κατηγορία (βλ. αναλυτικά κεφάλαιο 4.1).Έχει ενδιαφέρον το γεγονός πως αυτή η οπτική εισάγεται στη σχετική συζήτηση από επιστήμονες που έχουν δουλέψει στο σύνορο ΗΠΑ- Μεξικού, σύνορο που εδώ και δύο δεκαετίες στρατιωτικοποιείται όλο και περισσότερο.

Ωστόσο, το να εννοιολογούνται τα σύνορα μόνο ως «θέαμα» αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό την οπτική όσων είναι «εντός των συνόρων» καθώς, όσοι –ες είναι «εκτός» και προσπαθούν να τα διασχίσουν όχι μόνο δεν τα εννοιολογούν ως θέαμα αλλά, αντίθετα, τα βιώνουν ως ζήτημα ζωής και θανάτου. Παρόλα αυτά, η ιδέα πως τα σύνορα (και) ως θέαμα «παράγουν» εικόνες εξουσίας και εθνικής κυριαρχίας ενώ παράλληλα φυσικοποιούν την «παρανομία» των μεταναστών-ριων είναι μια ιδέα που διερευνάται στην πορεία της διατριβής.

Μέσα από αυτή τη διαδρομή στους τρόπους χάραξης και εννοιολόγησης των συνόρων/ορίων σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους –σε σχέση πάντα με συγκεκριμένες χωροκοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις– αλλά και με αναφορά στην πιο πρόσφατη επιστημονική συζήτηση που συνδέει τις διαδικασίες της μετανάστευσης με τα σύνορα, καταλείγω σε κάποιες βασικές έννοιες και θεωρητικές αφετηρίες. Οι βασικές αυτές έννοιες, καθώς συνδέονται και με τα δύο επόμενα κεφάλαια (κεφάλαια 2,3) -που συνοπτικά παρουσιάζουν πολιτικές και κυρίαρχους λόγους σε σχέση με τη μετανάστευση και τα σύνορα στην Ευρώπη και στην Ελλάδα- παρουσιάζονται αναλυτικά στο υποκεφάλαιο 4.1.

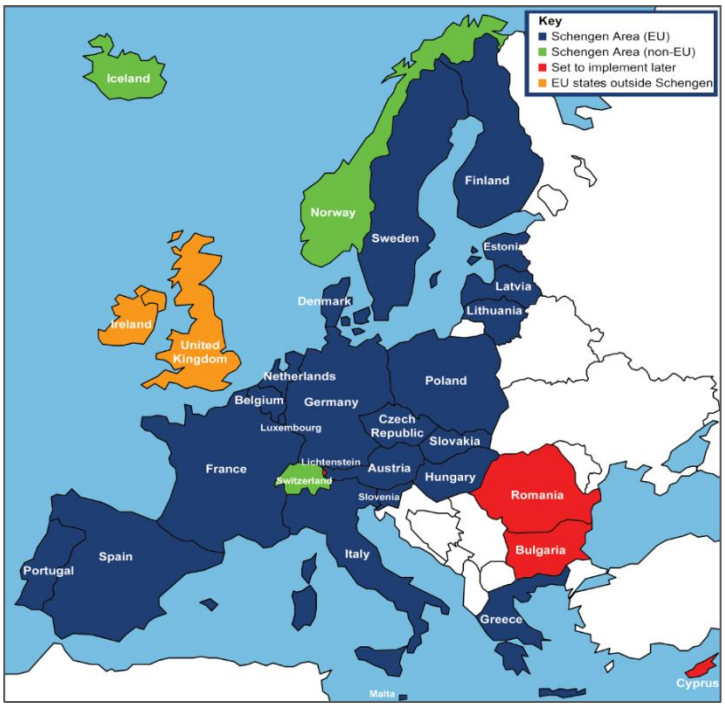
2. Ευρωπαϊκές πολιτικές συνόρων - μετανάστευσης

2.1 Η συνθήκη Σένγκεν

Βεστφαλία, Βιέννη, Βερσαλλίες, Πότσνταμ, Μάαστριχτ …
εάν η ιστορία της μορφοποίησης της Ευρώπης ως (…) ενός χώρου επικρατειών, εθνικών κυριαρχιών, οικονομιών και πολιτισμών μπορεί να ξαναζωντανέψει με την επίκληση αυτών των συμβολικών ονομάτων πόλεων, τότε μάλλον θα πρέπει να προσθέσουμε σε αυτή τη σειρά και το όνομα Σένγκεν.

(Walters 2002: σ.562)

Η συνθήκη Σένγκεν άλλαξε καθοριστικά τη μορφή, τις λειτουργίες και το ρόλο των συνόρων στην Ευρώπη. Η πρώτη απόπειρα δημιουργίας ενός χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα έγινε το 1985 μεταξύ της τότε Δυτικής Γερμανίας, της Γαλλίας, του Βελγίου, της Ολλανδίας και του Λουξεμβούργου. Σταδιακά όλο και περισσότερες χώρες-μέλη της ΕΕ υπέγραφαν τη συνθήκη: η Ιταλία το 1990, η Ισπανία και η Πορτογαλία το 1991, η Ελλάδα το 1992, η Αυστρία το 1995, η Δανία, η Φινλανδία και η Σουηδία το 1996. Η συνθήκη Σένγκεν έγινε τμήμα της ευρωπαϊκής νομοθεσίας μετά την υπογραφή της συνθήκης του Άμστερνταμ, τον Μάιο του 1999. Ακόμα και σήμερα όμως, η Συνθήκη του Σένγκεν δεν περιλαμβάνει όλες τις χώρες-μέλη της ΕΕ, είτε γιατί κάποιες δεν επιθυμούν να απεμπολήσουν τους συνοριακούς ελέγχους στο έδαφός τους (Ιρλανδία, Αγγλία) είτε γιατί άλλες δεν πληρούν ακόμα τους όρους για να συμμετέχουν στο κεκτημένο της Σένγκεν (Βουλγαρία, Κύπρος, Ρουμανία). Ταυτόχρονα, όμως, περιλαμβάνει και χώρες μη μέλη της ΕΕ (Νορβηγία, Ισλανδία, Ελβετία).

Χάρτης 6: Η συνθήκη Σένγκεν σε σχέση με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Πηγή: http://www.gandul.info

Κύριος στόχος της συνθήκης Σένγκεν είναι η κατάργηση των ελέγχων στα «εσωτερικά» σύνορα και η ελεύθερη μετακίνηση εντός του χώρου της Σένγκεν ταυτόχρονα με την ισχυροποίηση των ελέγχων στα εξωτερικά σύνορα. Για την επίτευξη αυτού του στόχου κρίθηκε πως θα έπρεπε να υπάρχει στενότερη συνεργασία μεταξύ των χωρών σε θέματα ασύλου και μεταναστευτικής πολιτικής, αστυνόμευσης και ανταλλαγής

πληροφοριών. Τα κυριότερα σημεία της Συνθήκης, όπως αναλύονται από τον M. Anderson (Anderson 2001: 20-21), είναι τα εξής:

- Αυστηρός έλεγχος των εξωτερικών συνόρων σύμφωνα με κοινούς κανόνες, οι οποίοι αναφέρονται σε εμπιστευτικό έγγραφο για τα εξωτερικά σύνορα της Σένγκεν.
- Ίδρυση συντονιστικής επιτροπής παράλληλα με τεχνικές επιθεωρήσεις των εξωτερικών ορίων για όλα τα κράτη-μέλη αλλά και για τα υπό ένταξη κράτη, για να εξασφαλίζεται ότι ακολουθούν τις προβλεπόμενες ρυθμίσεις.
- Ανταλλαγή πληροφοριών που αφορούν μετανάστες χωρίς χαρτιά, καταζητούμενα άτομα και κλεμμένα οχήματα μέσω του Schengen Information System (SIS), μιας κεντρικής ψηφιακής βάσης δεδομένων που παρέχει πληροφορίες σε, και παίρνει πληροφορίες από, τις εθνικές βάσεις. Η προστασία των δεδομένων αποτελεί αρμοδιότητα ανεξάρτητου συμβουλίου ελέγχου.
- Δημιουργία μιας ειδικής ομάδας που αναλύει τη στρατηγική (analyze intelligence) και το ρόλο που έχουν οργανωμένες ομάδες που διακινούν «παράνομους» μετανάστες-ριες προς την Ευρώπη.
- Ενίσχυση αστυνομικής συνεργασίας μεταξύ των συμμετεχουσών χωρών, ιδιαίτερα στις συνοριακές περιοχές.
- Κινήσεις προς μια κοινή βίζα, άσυλο και μεταναστευτική πολιτική, αλλά και μέτρα που διευκολύνουν τη δικαστική συνεργασία.

Η εφαρμογή της συνθήκης Σένγκεν είχε καθοριστική σημασία για τη διαμόρφωση του ευρωπαϊκού χώρου και των συνόρων του. Αποτέλεσμα της συνθήκης είναι εντελώς οι διαφορετικές ρυθμίσεις, πολιτικές, αναπαραστάσεις και

Εικόνες 5, 6: «Εσωτερικά» σύνορα της Σένγκεν μεταξύ Ολλανδίας, Βελγίου και Γερμανίας. Πηγή: http://en.wikipedia.org

Εικόνα 7: Το «εξωτερικό σύνορο» στην ισπανική πόλη Ceuta. Πηγή: http://www.elmundo.es

Εικόνα 8: Το κέντρο κράτησης στη Lampedusa της Ιταλίας. Πηγή: http://www.alternet.org

νοηματοδοτήσεις των εσωτερικών και εξωτερικών συνόρων: Αφενός, εντός του ευρωπαϊκού χώρου υπάρχουν σύνορα που σηματοδοτούνται με μια γραμμή στο πεζοδρόμιο ή με μια ταμπέλα στην άκρη του δρόμου και, αφετέρου, εξωτερικά σύνορα που σηματοδοτούνται με φράχτες, κέντρα κράτησης, κάμερες και στρατιωτικές περιπολίες (για μια κριτική ανάλυση της συνθήκης Σένγκεν βλ. μεταξύ άλλων Walters 2002; Walters 2004; Balzacq & Carrera 2006; Zaiotti 2011). Όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, όμως, ακόμα και αυτός ο διαχωρισμός εσωτερικών και εξωτερικών συνόρων δεν είναι τόσο σαφής καθώς, στην ουσία, στόχος των συνοριακών πολιτικών της ΕΕ είναι ο έλεγχος της μετακίνησης συγκεκριμένων τμημάτων του πληθυσμού μέσω διαδικασιών εσωτερικοποίησης και εξωτερικοποίησης των συνόρων πέραν της φυσικής συνοριογραμμής.

Περισσότερο από μια ευθεία στρατιωτική απειλή τα σύνορα της ΕΕ, σύμφωνα με τους κυρίαρχους λόγους, καλούνται να αντιμετωπίσουν πολλαπλές «ασύμμετρες» απειλές: «παράνομη» μετανάστευση, σωματεμπορία, λαθρεμπόριο όπλων, ναρκωτικών και, ιδιαίτερα μετά την 11η Σεπτέμβρη, τον κίνδυνο της τρομοκρατίας (βλ. αναλυτικά υποκεφάλαιο 2.4). Μετά την εφαρμογή της Σένγκεν ακολούθησε ένα σύνθετο σύστημα κανονισμών, πολιτικών και συνθηκών σε συνδυασμό με νέα σώματα ασφαλείας και νέες τεχνολογίες για τη φύλαξη των συνόρων, ενώ τα περισσότερα από αυτά έχουν ως άμεσο ή έμμεσο στόχο την «παράνομη» μετανάστευση. Οι συνοριακές και μεταναστευτικές πολιτικές της ΕΕ έχουν αναλυθεί σε βάθος από πολιτικούς επιστήμονες, κοινωνιολόγους, ιστορικούς αλλά και γεωγράφους (βλ. μεταξύ άλλων Bigo 1997; Lahav 2004; Bigo & Guild 2005; Guiraudon & Lahav 2007; Zaiotti 2011). Στο παρόν κεφάλαιο θα γίνει μια συνοπτική επισκόπηση των πιο πρόσφατων ρυθμίσεων που αφορούν τον έλεγχο των μεταναστών-ριών χωρίς χαρτιά.

2.2 Πολιτικές, κανονισμοί και σώματα ασφαλείας

Τα πενταετή προγράμματα για «την ανάπτυξη ενός χώρου δικαιοσύνης, ελευθερίας και ασφάλειας» αποτελούν το βασικό ρυθμιστικό πλαίσιο των θεμάτων που αφορούν τη μετανάστευση και τον έλεγχο των συνόρων στην ΕΕ. Τόσο το Πενταετές Πρόγραμμα της Χάγης όσο και αυτό της Στοκχόλμης θέτουν ως ζήτημα την «ολοκληρωμένη διαχείριση» της μετανάστευσης, δηλαδή την κοινωνική ένταξη των «νόμιμων» μεταναστών, τον σεβασμό των δικαιωμάτων τους και την καταπολέμηση των διακρίσεων ταυτόχρονα με τον έλεγχο της «παράνομης» μετανάστευσης. Στην ουσία, όμως, δεν προτείνεται κανένας τρόπος νόμιμης μετανάστευσης προς την ΕΕ (πέραν της οικογενειακής επανένωσης και της υποβολής αιτήματος ασύλου) και ενώ, ως επί το πλείστον, οι προτάσεις που αφορούν τα ζητήματα ένταξης είναι γενικόλογες και αφηρημένες, οι προτάσεις που αφορούν τον έλεγχο της «παράνομης» μετανάστευσης είναι πολύ συγκεκριμένες και άμεσα εφαρμόσιμες.

Πρόγραμμα της Χάγης 2004-2009

Ακολουθώντας το πρόγραμμα του Τάμπερε (2000-2004), το πρόγραμμα της Χάγης θέτει ως μια από τις βασικές προτεραιότητές του την αντιμετώπιση της παράνομης μετανάστευσης. Το πρόγραμμα ανακοίνωσε τη δημιουργία του οργανισμού της Frontex, σύστησε το Ταμείο Εξωτερικών Συνόρων και το Ταμείο Επιστροφών για τη χρηματοδότηση της φύλαξης των

εξωτερικών συνόρων και των απελάσεων αντίστοιχα, ενώ έθεσε σταδιακά σε ισχύ τη χρήση βιομετρικών δεδομένων στις ταυτότητες και τα διαβατήρια[24].

Πρόγραμμα της Στοκχόλμης 2010-2014

Μια από τις βασικές αιχμές του προγράμματος της Στοκχόλμης για την επόμενη πενταετία είναι «να συνεχιστούν οι προσπάθειες για την πρόληψη, τον έλεγχο και την καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης και της εμπορίας ανθρώπων» μέσω της ενίσχυσης της Frontex, της διεύρυνσης του Eurosur, μέσω μιας «αποτελεσματικής και βιώσιμης πολιτικής επιστροφών» αλλά και μέσω της ενίσχυσης της συνεργασίας με τρίτες χώρες (διέλευσης και καταγωγής)[25].

Frontex

Το Ευρωπαϊκό Σώμα για τη Διαχείριση της Επιχειρησιακής Συνεργασίας στα Εξωτερικά Σύνορα των Κρατών-Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Frontex) ιδρύθηκε το 2004 με στόχο να «προωθήσει, να συντονίσει και να αναπτύξει τη διαχείριση των ευρωπαϊκών συνόρων». Για την επίτευξη αυτού του στόχου και σύμφωνα με τον ιδρυτικό της κανονισμό (2007/2004) και την τροποποίησή του (1168/2011), η Frontex δρα στους εξής τομείς[26]:

Κοινές επιχειρήσεις: Η Frontex σχεδιάζει, συντονίζει, εφαρμόζει και αξιολογεί κοινές επιχειρήσεις που υλοποιούνται με τη χρήση ανθρώπινου δυναμικού και εξοπλισμού των κρατών-μελών στα εξωτερικά σύνορα (θαλάσσια, χερσαία και αέρια).

Εκπαίδευση: Η Frontex είναι υπεύθυνη για την ανάπτυξη κοινού επιπέδου εκπαίδευσης και ειδικών εργαλείων.

Ανάλυση ρίσκου: Η Frontex συγκρίνει και αναλύει πληροφορίες για την κατάσταση στα εξωτερικά σύνορα. Το υλικό της προέρχεται από τα σημεία συνοριακής διέλευσης και από άλλες επιχειρησιακές πληροφορίες, καθώς και από τα κράτη-μέλη αλλά και ανοιχτές πηγές όπως τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η πανεπιστημιακή έρευνα.

Παροχή άμεσης υποστήριξης: Η Frontex έχει τη δυνατότητα, σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης στα εξωτερικά σύνορα, να διαθέσει εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό και τεχνολογικό εξοπλισμό, να δημιουργήσει ένα απόθεμα με τη μορφή Ευρωπαϊκών Ομάδων Συνοριακής Φύλαξης (EBGT), καθώς και μια ευρεία βάση διαθέσιμου εξοπλισμού. Η μοναδική μέχρι στιγμής χρήση των ομάδων ταχείας επέμβασης (RABIT) έγινε στον Έβρο το 2010 (βλ. αναλυτικά υποκεφάλαιο 9.2).

[24] Περισσότερες πληροφορίες για το πρόγραμμα της Χάγης: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/citizenship_of_the_union/l16002_el.htm.
[25] Αναλυτικά το πρόγραμμα της Στοκχόλμης: http://eyc2013.ypes.gr/wp-content/uploads/2013/08/programmaST.pdf , http://europa.eu/legislation_summaries/human_rights/fundamental_rights_within_european_union/jl0034_el.htm.
[26] Frontex, Mission and Tasks: http://www.frontex.europa.eu/about-frontex/mission-and-tasks.

Παροχή βοήθειας στα κράτη-μέλη στις κοινές επιχειρήσεις επιστροφών: Η Frontex συντονίζει τις επιχειρήσεις επιστροφών των κρατών-μελών με στόχο τη μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητας και τη μείωση του κόστους.

Πληροφοριακά συστήματα και ανταλλαγή πληροφοριών: Μέσω της Ανάλυσης Ρίσκου οι πληροφορίες που συγκεντρώνει η Frontex διαχέονται μεταξύ των κρατών-μελών, ενώ ταυτόχρονα η Frontex αναπτύσσει και λειτουργεί το Δίκτυο Πληροφοριών και Συντονισμού και το Ευρωπαϊκό Σύστημα Συνοριακής Επιτήρησης (Eurosur).

3. Situational picture in 2012 #13
3.1. Passenger flow across the EU's external borders #13
3.2. Visa #14
3.3. Illegal border-crossing #19
3.4. Detections of facilitators #35
3.5. Document fraud #37
3.6. Refusals of entry #40
3.7. Detections of illegal stay #41
3.8. Asylum applications #43
3.9. Returns #44
3.10. Other illegal activities #45

Εικόνα 9: Πίνακας περιεχομένων της Ετήσιας Ανάλυσης Ρίσκου 2013 (Frontex 2013a).

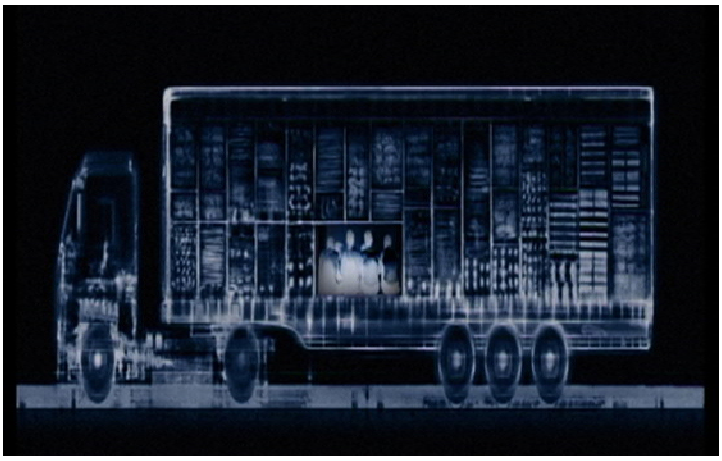
Το τμήμα ανάλυσης ρίσκου της Frontex δημοσιεύει κάθε τρίμηνο μια αναφορά για τη δράση της και τις συνθήκες που επικρατούν στα εξωτερικά σύνορα (FRAN Quarterly), καθώς και μια ετήσια αναλυτική αναφορά (ARA). Από τις αναφορές αυτές γίνεται φανερό ότι ο «κίνδυνος» που αντιμετωπίζουν τα εξωτερικά σύνορα της Ευρώπης –και άρα καλείται να αντιμετωπίσει η Frontex– είναι η «παράνομη» μετανάστευση (βλ. για παράδειγμα τα περιεχόμενα του ARA 2013, Εικόνα 9). Τα τελευταία χρόνια η χρηματοδότηση της Frontex κυμαίνεται από 90 έως 120 εκατομμύρια ευρώ ανά έτος, σύμφωνα με τις ετήσιες αναφορές του οργανισμού (κατά μέσο όρο η ετήσια χρηματοδότηση 2010-2012 ήταν περίπου 100 εκατομμύρια ευρώ)(Frontex 2011a; 2012; 2013b).

Στη Frontex ασκείται έντονη κριτική τόσο από Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις όσο και από αντιρατσιστικές ομάδες και συλλογικότητες. Η κριτική αυτή έχει κυρίως τρεις αιχμές: Η πρώτη, που εντοπίζεται κυρίως στον λόγο των ΜΚΟ, είναι ότι ενώ η Frontex διακηρύσσει ότι σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα, στην ουσία τα καταπατά (βλ. μεταξύ άλλων Human Rights Watch 2011 καθώς επίσης και υποκεφάλαιο Αιγαίο). Η δεύτερη είναι ότι ενώ ισχυρίζεται ότι μόνο «συντονίζει» τις επιχειρήσεις των κρατών-μελών στην ουσία τις οργανώνει και τις υλοποιεί χωρίς, όμως, να είναι υπόλογη για ό,τι συμβαίνει στα σύνορα (κράτηση, απελάσεις, επαναπροωθήσεις). Η τρίτη αιχμή της κριτικής –κυρίως από αντιρατσιστικές συλλογικότητες– είναι ότι στην ουσία πρόκειται για ένα σώμα «κυνηγών κεφαλών» μεταναστών-ριών για το οποίο δαπανώνται υπέρογκα ποσά χωρίς να υπάρχει ουσιαστική ανάγκη φύλαξης των συνόρων από τους μετανάστες-ριες[27].

Στα υποκεφάλαια της επιτόπιας έρευνας που αφορούν τον Έβρο και το Αιγαίο παρέχονται αναλυτικά στοιχεία για τη δράση της Frontex στα εξωτερικά σύνορα της Ελλάδας αλλά και τις κινητοποιήσεις εναντίον της.

[27] Αναλυτικά τα κείμενα κριτικής στη Frontex αλλά και κινητοποιήσεις εναντίον της δράσης της: http://frontexplode.eu/, http://w2eu.net/tag/frontex/, http://www.noborder.org/.

Eurosur

Εικόνα 10: Ανίχνευση κρυμμένων ανθρώπων σε φορτηγό με χρήση υπέρυθρων ακτίνων. Πηγή: http://euobserver.com/justice/116340. Φωτογραφία: Hans Op De Beeck

Από το 2008 υπήρχε η συζήτηση στην Κομισιόν για τη δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Συστήματος Επιτήρησης των Συνόρων (Eurosur) το οποίο θα συνεισέφερε στη δικτύωση και επικοινωνία μεταξύ των υπεύθυνων αρχών των κρατών-μελών, ενώ ταυτόχρονα θα εξασφάλιζε τη χρήση προηγμένης τεχνολογίας για τη φύλαξη των συνόρων. Στην τροποποίηση του κανονισμού λειτουργίας της Frontex το 2011[28] το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο και η Κομισιόν ανέθεσαν στη Frontex την κατασκευή του συστήματος Eurosur, το οποίο και εγκρίθηκε στις αρχές Οκτωβρίου του 2013 και αναμένεται να τεθεί σε εφαρμογή σταδιακά από τον Δεκέμβριο του 2013. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από τη Frontex, το Eurosur αποσκοπεί στην καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης αλλά και στη μείωση των θανάτων στα εξωτερικά σύνορα[29]. Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πηγές, το Eurosur θα αποτελεί ένα σύστημα συνεχούς επιτήρησης μέσω δορυφόρων και μη επανδρωμένων αεροσκαφών (surveillance drones), αλλά και ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των κρατών-μελών, ενώ το Ευρωκοινοβούλιο έχει προϋπολογίσει 340 εκατομμύρια ευρώ για τη λειτουργία του συστήματος τα επόμενα 9 χρόνια (Berger 2013). Σύμφωνα με την αναλυτική έκθεση «Borderline» του Heinrich Böll Foundation, που αφορά τις νέες τεχνολογίες συνοριακής φύλαξης στην Ευρώπη, το κόστος λειτουργίας του Eurosur μπορεί να φτάσει τα 847 εκατομμύρια ευρώ (Hayes & Vermeulen 2012). Άλλωστε, υπέρογκα ποσά έχουν ήδη διατεθεί για την προπαρασκευή του συστήματος. Στην πρώτη φάση χρηματοδότησης του 7ου Ευρωπαϊκού Πλαισίου Χρηματοδότησης Έρευνας (FP7) τουλάχιστον 50 εκατομμύρια διατέθηκαν σε 6 ερευνητικά προγράμματα για την επιτήρηση των ευρωπαϊκών συνόρων, στα οποία συμμετείχαν οι μεγάλες εταιρείες κατασκευής όπλων όπως η BAE Systems, η Finmeccanica, η Thales, η EADS, η Dassault Aviation, η Sagem και η Israel Aircraft Industries (Hayes 2010). Εκτός αυτών, μόνο για τη συμμετοχή τους σε επίδειξη τηλεκατευθυνόμενων αεροσκαφών (Drones) που έλαβε χώρα στο Άκτιο τον Οκτώβριο του 2011, οι 13 εταιρείες κατασκευής όπλων και συστημάτων ασφαλείας[30] που έλαβαν μέρος αποζημιώθηκαν με ποσά που κυμαίνονταν μεταξύ 10.000 και 198.000 ευρώ, ανάλογα με την εταιρεία (Fotiadis & Ciobanu 2013).

[28] Η τροποποίηση του κανονισμού 1168/2011 http://frontex.europa.eu/assets/About_Frontex/frontex_amended_regulation_2011.pdf.

[29] Σύντομη παρουσίαση του Eurosur: http://www.frontex.europa.eu/eurosur.

[30] Οι εταιρείες που συμμετείχαν ήταν οι: Israel Aerospace Industries, Lockheed Martin, FAST Protect AG, L-3 Communications, FLIR Systems, SCOTTY Group Austria, Diamond Airborne Sensing, Inmarsat, Thales, AeroVision, AeroVironment, Altus, BlueBird (Fotiadis & Ciobanu 2013).

Κανονισμός Δουβλίνο ΙΙ

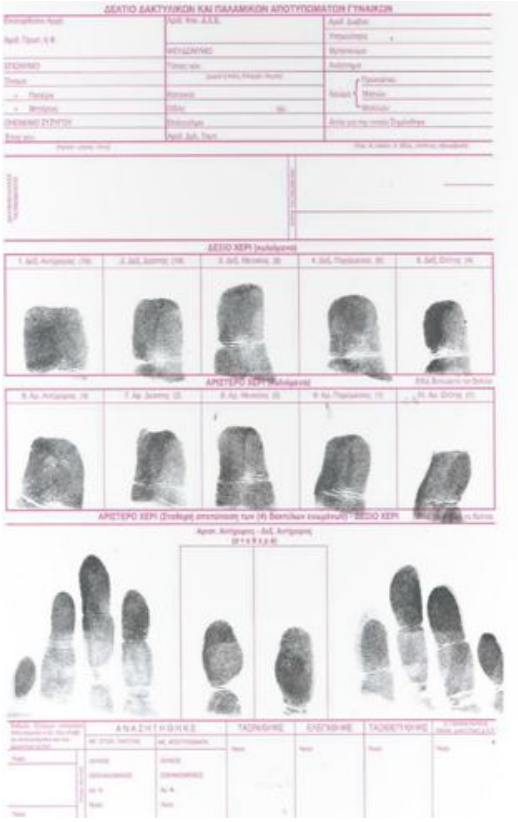
Το Δουβλίνο ΙΙ ορίζει πως μόνο ένα κράτος-μέλος της ΕΕ είναι υπεύθυνο για την εξέταση μιας αίτησης ασύλου. Στόχος, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στη σύντομη παρουσίαση του κανονισμού, είναι «η αποτροπή της κατάχρησης του συστήματος με την υποβολή περισσότερων αιτήσεων ασύλου από ένα μόνο άτομο». Η γενική αρχή είναι πως το κράτος-μέλος στο οποίο έφτασε ο αιτών άσυλο –νόμιμα ή παράνομα– είναι υπεύθυνο για την εξέταση του αιτήματος ασύλου του, με κάποιες εξαιρέσεις που αφορούν κυρίως περιπτώσεις οικογενειακής ένωσης. Ο κανονισμός Δουβλίνο ΙΙ προβλέπει ότι εάν κάποιος αιτών άσυλο φύγει από την πρώτη χώρα εισόδου και φτάσει σε κάποιο άλλο κράτος-μέλος, θα επιστραφεί στην αρχική χώρα εισόδου ώστε να υποβάλει εκεί αίτημα ασύλου.

Ο κανονισμός αυτός παράγει και μια «νέα» γεωγραφία στην Ευρώπη, καθώς συνεπάγεται πως οι χώρες που βρίσκονται στα εξωτερικά σύνορα της Ευρώπης έχουν όχι μόνο την ευθύνη για τη φύλαξη των ευρωπαϊκών συνόρων, αλλά επιπλέον και την ευθύνη για την υποδοχή των προσφύγων, τη διεκπεραίωση των αιτημάτων ασύλου και, κατά συνέπεια σύμφωνα με την ευρωπαϊκή νομοθεσία, την ευθύνη της απέλασης όσων κρίνεται ότι δεν χρήζουν διεθνούς προστασίας. Με άλλα λόγια, ο έλεγχος και η διαχείριση της «παράνομης» μετανάστευσης εναπόκεινται στις χώρες των ευρωπαϊκών συνόρων, ενώ το «κέντρο» της Ευρώπης υποδέχεται μόνο τις ήδη «φιλτραρισμένες ροές» μεταναστών-ριών.

Ο κανονισμός Δουβλίνο ΙΙ επικρίνεται τόσο στην Ελλάδα όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Στο ελληνικό πλαίσιο η κριτική στο Δουβλίνο ΙΙ εκκινεί από δύο τελείως διαφορετικές αφετηρίες: Αφενός, ένα δημόσιο λόγο που αντιμετωπίζει τη μετανάστευση ως πρόβλημα το οποίο οι ευρωπαίοι εταίροι «φορτώνουν» στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες των εξωτερικών συνόρων και, αφετέρου, ένα λόγο υποστήριξης των μεταναστών-ριών που εν συντομία στηρίζει το δικαίωμα της ελεύθερης μετακίνησης και το δικαίωμα της επιλογής του τόπου εγκατάστασης για τους μετανάστες-ριες. Ταυτόχρονα, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, μια μεγάλη καμπάνια ενάντια στο Δουβλίνο ΙΙ από τη σκοπιά της υποστήριξης των δικαιωμάτων των μεταναστών-ριών είναι σε εξέλιξη και σε κάποιες περιπτώσεις είχε ως αποτέλεσμα την προσωρινή διακοπή των επιστροφών αιτούντων άσυλο βάσει του Δουβλίνο ΙΙ από κάποιες χώρες της ΕΕ προς την Ελλάδα (βλ. μεταξύ άλλων Amnesty International 2010; Ngalikpima & Hennessy 2013).

Eurodac

Το σύστημα Eurodac αποτελεί, σύμφωνα με τον κανονισμό του, ένα εργαλείο για την εφαρμογή της συνθήκης Δουβλίνο ΙΙ. Είναι μια βάση δεδομένων όπου αποθηκεύονται βιομετρικά και άλλα στοιχεία των αιτούντων άσυλο και των μεταναστών που συνελήφθησαν για παράνομη είσοδο. Πρακτικά αυτό σημαίνει πως ένας μετανάστης ή αιτών άσυλο που θα φτάσει, για παράδειγμα, στον Έβρο, θα ταυτοποιηθεί από τις εκεί αστυνομικές αρχές και στη βάση δεδομένων του Eurodac θα καταγραφούν μεταξύ άλλων τα δακτυλικά του αποτυπώματα, η χώρα καταγωγής, το φύλο, ο τόπος και η ημερομηνία υποβολής αίτησης ασύλου ή σύλληψης, η ημερομηνία λήψης των δακτυλικών αποτυπωμάτων. Με βάση αυτή την καταχώρηση, εάν ο μετανάστης καταφέρει να φτάσει αργότερα, για παράδειγμα, στη Νορβηγία, θα επιστραφεί πίσω στην Ελλάδα για να υποβάλει εκεί το αίτημα ασύλου του. Για τους αιτούντες άσυλο τα στοιχεία διατηρούνται για 10 χρόνια, ενώ για τους «παράνομους» μετανάστες 2 χρόνια εκτός εάν, σε αυτό το διάστημα, υπάρξει μια νομική ρύθμιση του καθεστώτος παραμονής τους[31] (για μια κριτική ανάλυση του Eurodac βλ. Tsianos & Kuster 2013).

Εικόνα 11: Δελτίο δακτυλικών και παλαμικών αποτυπωμάτων γυναικών. Πηγή: Tsianos & Kuster 2013. Φωτογραφία: N. Kambouri

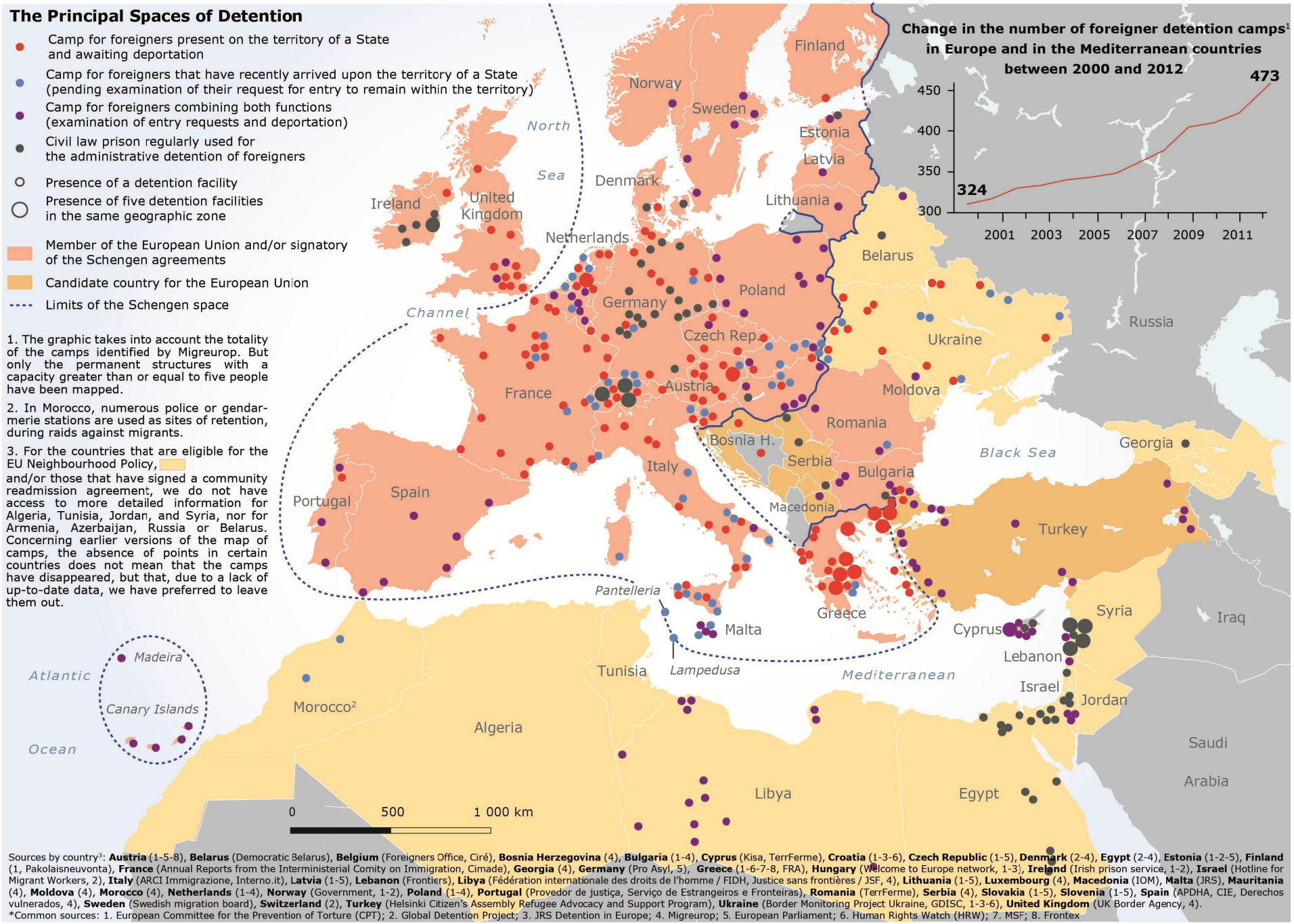
Κέντρα κράτησης

Κάθε χρόνο η γαλλική οργάνωση Migreurop δημοσιεύει έναν χάρτη του οποίου τα κεντρικά σημεία δεν είναι οι μεγάλες μητροπόλεις της Δύσης, αλλά τα κέντρα κράτησης μεταναστών-ριών (Χάρτης 6).

Σήμερα στην Ευρώπη τα κέντρα κράτησης μεταναστών-ριών ποικίλλουν από χώρα σε χώρα και διέπονται από διαφορετικά θεσμικά πλαίσια: Από τις φυλακές στη Γερμανία και την Ιρλανδία μέχρι τα ιταλικά «κέντρα προσωρινής παραμονής και βοήθειας» και τις γαλλικές «ζώνες αναμονής», από κλειστά κέντρα για αιτούντες άσυλο στο Βέλγιο μέχρι τα μεικτά κέντρα κράτησης τα οποία ξαναγράφουν τα σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ισπανία (Ceuta, Melilla), στη Μάλτα, τη Λαμπεντούζα, τον Έβρο και το Αιγαίο. Μια αναλυτική καταγραφή των κέντρων κράτησης παγκοσμίως –όπου περιγράφονται τα θεσμικά πλαίσια, οι ρυθμίσεις, οι εφαρμοζόμενες πολιτικές, η χωρητικότητα, οι συνθήκες κράτησης, η πρόσβαση σε συγκεκριμένες υπηρεσίες, τα δικαιώματα των κρατουμένων, ο χρόνος κράτησης κ.ά.– γίνεται από το Global Detention Project (Flynn & Cannon 2010).

[31] Αναλυτικά οι κανονισμοί και οι αξιολογήσεις του συστήματος Eurodac: https://secure.edps.europa.eu/EDPSWEB/edps/Supervision/Eurodac.

Χάρτης 7: Χάρτης των κέντρων κράτησης στην Ευρώπη αλλά και στις γειτονικές Χώρες. Πηγή: http://www.migreurop.org/IMG/jpg/map_18-1_L_Europe_des_camps_2011_v11_EN.jpg

Sources by country[3]: **Austria** (1-5-8), **Belarus** (Democratic Belarus), **Belgium** (Foreigners Office, Ciré), **Bosnia Herzegovina** (4), **Bulgaria** (1-4), **Cyprus** (Kisa, TerrFerme), **Croatia** (1-3-6), **Czech Republic** (1-5), **Denmark** (2-4), **Egypt** (2-4), **Estonia** (1-2-5), **Finland** (1, Pakolaisneuvonta), **France** (Annual Reports from the Interministerial Comity on Immigration, Cimade), **Georgia** (4), **Germany** (Pro Asyl, 5), **Greece** (1-6-7-8, FRA), **Hungary** (Welcome to Europe network, 1-3), **Ireland** (Irish prison service, 1-2), **Israel** (Hotline for Migrant Workers, 2), **Italy** (ARCI Immigrazione, Interno.it), **Latvia** (1-5), **Lebanon** (Frontiers), **Libya** (Fédération internationale des droits de l'homme / FIDH, Justice sans frontières / JSF, 4), **Lithuania** (1-5), **Luxembourg** (4), **Macedonia** (IOM), **Malta** (JRS), **Mauritania** (4), **Moldova** (4), **Morocco** (4), **Netherlands** (1-4), **Norway** (Government, 1-2), **Poland** (1-4), **Portugal** (Provedor de justiça, Serviço de Estrangeiros e Fronteiras), **Romania** (TerrFerme), **Serbia** (4), **Slovakia** (1-5), **Slovenia** (1-5), **Spain** (APDHA, CIE, Derechos vulnerados, 4), **Sweden** (Swedish migration board), **Switzerland** (2), **Turkey** (Helsinki Citizen's Assembly Refugee Advocacy and Support Program), **Ukraine** (Border Monitoring Project Ukraine, GDISC, 1-3-6), **United Kingdom** (UK Border Agency, 4).
*Common sources: 1. European Committee for the Prevention of Torture (CPT); 2. Global Detention Project; 3. JRS Detention in Europe; 4. Migreurop; 5. European Parliament; 6. Human Rights Watch (HRW); 7. MSF; 8. Frontex

Αλλά το να επιμείνουμε σε συγκεκριμένους ορισμούς και ιδιαιτερότητες των κέντρων κράτησης, όπως η διαφοροποίηση σε διοικητικές πρακτικές ή σε πολλαπλούς –είτε τεχνικούς είτε ανθρωπιστικούς– όρους, θα απέκρυπτε μια σημαντική πλευρά της κράτησης, καθώς τα κέντρα που υπάρχουν σχεδόν σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, αν και έχουν πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά, έχουν και κάποια κοινά. Το πρώτο είναι οι «κρατούμενοι»: Πολίτες μη ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίοι δεν έχουν διαπράξει κανένα αδίκημα ή έγκλημα, πέραν του ότι πέρασαν ή προσπάθησαν να περάσουν τα ευρωπαϊκά σύνορα χωρίς χαρτιά. Ένα δεύτερο κοινό στοιχείο είναι ότι οι «παράνομοι» μετανάστες θεωρούνται ενιαία ομάδα και αντιμετωπίζονται ως τέτοια και όχι ως μεμονωμένα άτομα με τις δικές τους προσωπικές ιστορίες, αντιμετώπιση ιδιαίτερα διαδεδομένη για τον μεταναστευτικό πληθυσμό όχι μόνο στα σύνορα αλλά και στις μητροπόλεις των ευρωπαϊκών κρατών. Τέλος, φαίνεται αδύνατον να διασφαλιστούν τα στοιχειώδη δικαιώματα σε αυτούς τους χώρους, ενώ η απάνθρωπη και συχνά εξευτελιστική συμπεριφορά προς τους έγκλειστους τείνει να είναι ο κανόνας. Ο εγκλεισμός είναι μέρος μιας σειράς μέτρων τα οποία αναφέρονται ως «κοινή μεταναστευτική πολιτική» και στοχεύουν να μεταθέσουν τον έλεγχο της εισόδου στην Ευρωπαϊκή Ένωση στα κράτη που βρίσκονται στα εξωτερικά σύνορα της Ένωσης, αλλά ακόμα και πέρα από αυτά. Υπό αυτή την έννοια, ο χάρτης της Migreurop οπτικοποιεί μια ακόμα διάσταση των ευρωπαϊκών πολιτικών για τα σύνορα: Ο έλεγχος της μετανάστευσης δεν περιορίζεται στα εξωτερικά σύνορα της Σένγκεν· αντίθετα, εκτείνεται τόσο στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών χωρών –όπου υπάρχει, σύμφωνα με τη Σένγκεν, ελευθερία μετακίνησης– όσο και εκτός των ευρωπαϊκών συνόρων στις γειτονικές χώρες ή ακόμα και στις χώρες αποστολής.

Στην Ελλάδα χώροι κράτησης φτιάχτηκαν περίπου στα μέσα της δεκαετίας του ’90 στην ελληνοαλβανική μεθόριο και στις αρχές του 2000 στα ανατολικά σύνορα της χώρας. Μέσα σε αυτή την 20ετία έχει αλλάξει σημαντικά ο τρόπος λειτουργίας τους και οι τεχνικοί, ανθρωπιστικοί και νομικοί όροι που ρυθμίζουν την κράτηση. Στα ανατολικά σύνορα της επικράτειας υπήρχαν κέντρα κράτησης μεταναστών ήδη από τις αρχές του 2000 και με μεγαλύτερη έμφαση μετά το 2004 σε νησιά του Αιγαίου (Χίος, Σάμος, Λέσβος), στη Ροδόπη αλλά και στον Έβρο. Σχηματικά, την πρώτη πενταετία του 2000 τα κέντρα κράτησης που λειτουργούσαν στην Ελλάδα ήταν εγκαταλειμμένοι χώροι –συνήθως παλιές αποθήκες, βιομηχανικοί χώροι, ξενοδοχεία κ.λπ.– που είχαν «μετασχηματιστεί κατάλληλα» ώστε να κρατούνται μετανάστες-ριες. Οι συνθήκες κράτησης ήταν άθλιες: εκατοντάδες άτομα στοιβαγμένα, γενικά κοινοί χώροι για άντρες, γυναίκες και παιδιά, με ελάχιστες τουαλέτες, συνήθως χωρίς ζεστό νερό και θέρμανση, συχνά χωρίς καθόλου προαυλισμό. Η πρόσβαση, όμως, τοπικών ομάδων ή επιτροπών από αντιρατσιστικές ή μη κυβερνητικές οργανώσεις επιτρεπόταν κατά περίπτωση, ιδιαίτερα στις περιοχές εκείνες όπου υπήρχαν ομάδες αλληλεγγύης για να διεκδικούν την πρόσβαση στα κέντρα κράτησης (Χίος, Σάμος, Λέσβος). Ταυτόχρονα, η κράτηση των μεταναστών –που τότε όπως και τώρα– γινόταν *με σκοπό την απέλασή τους*, είχε χρονικό όριο τους 3 μήνες, ενώ σε πολλές περιπτώσεις ήταν πολύ συντομότερη.

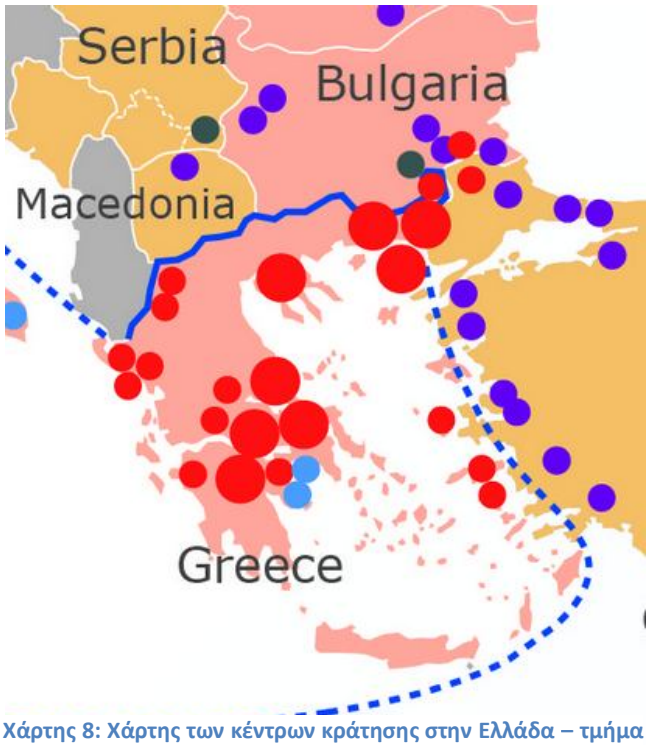
Τα πρώτα «πρότυπα» κέντρα κράτησης στην ελληνική επικράτεια λειτούργησαν το 2007-2008 στο Βαθύ της Σάμου και στο Φυλάκιο του νομού Έβρου. Τα νέα αυτά κέντρα κράτησης δημιουργήθηκαν εν μέρει σαν απάντηση στις καταγγελίες αντιρατσιστικών ομάδων, μη κυβερνητικών οργανώσεων αλλά και θεσμικών φορέων της ΕΕ για τις συνθήκες

κράτησης. Ενώ όμως θεωρητικά στους νέους χώρους κράτησης οι συνθήκες διαβίωσης ήταν καλύτερες (αν και στην πράξη, όταν κρατούνται πάνω από 1.000 άτομα σε χώρους που προορίζονται για 400, οι συνθήκες είναι πάλι άθλιες), τα νέα κέντρα κράτησης ήρθαν να υπηρετήσουν έναν τελείως διαφορετικό ρόλο: Στην ουσία θεσμοποίησαν την κράτηση, η οποία μέχρι τότε είχε μια πιο άτυπη, συγκεχυμένη και κατά τόπο και περίπτωση μορφή. Ταυτόχρονα συνέβαλαν στην περαιτέρω εννοιολόγηση και αντιμετώπιση της μετανάστευσης χωρίς χαρτιά ως αξιόποινης πράξης, η οποία φέρει και αυτεπάγγελτη ποινή φυλάκισης. Ενδεικτικά είναι τα δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο όταν είχε ξεκινήσει η κατασκευή του Κέντρου Κράτησης Φυλακίου, καθώς επαινούν την, θεωρούμενη αναγκαία, «αναβάθμιση» της φύλαξης:

> «Εντυπωσιακά θα είναι τα μέτρα ασφαλείας του κέντρου υποδοχής, τα οποία θα ακολουθούν προδιαγραφές του ΝΑΤΟ. Θα έχει διπλή εξωτερική περίφραξη στον περίγυρο, περιμετρικά φρούρια, ενώ κάμερες θα παρακολουθούν τα πάντα τόσο εντός των θαλάμων όσο και στους εξωτερικούς χώρους.»
>
> (Μπαλάσκας 2011)

Το 2009 αλλάζει και η νομοθεσία για τον χρόνο κράτησης των μεταναστών υπό απέλαση και από 3 μήνες γίνεται 6, ενώ σύμφωνα με απόφαση του Σ.τ.Ε. το 2012 ο χρόνος παραμονής στα κέντρα κράτησης δύναται να επεκταθεί έως και 12 μήνες, ώστε να ολοκληρώνονται οι χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες για τις απελάσεις.

Πιθανόν το ελληνικό υπουργείο Δημόσιας Τάξης στην ερώτηση για το πόσα κέντρα κράτησης μεταναστών λειτουργούν σήμερα στην Ελλάδα θα απαντούσε περί τα 14: στο Τυχερό, στις Φέρες, στο Σουφλί και στο Φυλάκιο Έβρου, στις Πρώην Σχολές Αστυφυλάκων στην Ξάνθη και την Κομοτηνή, στη Βέννα της Ροδόπης, στο Παρανέστι της Δράμας, στο Τμήμα Αλλοδαπών της Θεσσαλονίκης, στο Μερσινίδι της Χίου και στο Βαθύ της Σάμου, στην Αμυγδαλέζα και στο Τμήμα Αλλοδαπών της Πέτρου Ράλλη στην Αττική, στο Στρατόπεδο Καλογερογιάννη στην Κόρινθο. Αυτή η λίστα όμως περιλαμβάνει τους χώρους που λειτουργούν αποκλειστικά και μόνο ως κέντρα κράτησης μεταναστών. Δεν περιλαμβάνει δηλαδή τα δεκάδες αστυνομικά τμήματα των οποίων τα κρατητήρια –που κατά κανόνα προορίζονται για ολιγοήμερη κράτηση– λειτουργούν σαν φυλακές μεταναστών-ριών για μήνες. Ούτε περιλαμβάνει τους χώρους που στήνονται ad hoc στα σύνορα αν

Χάρτης 8: Χάρτης των κέντρων κράτησης στην Ελλάδα – τμήμα του χάρτη της Migreurop για την Ευρώπη (για το υπόμνημα βλ. Χάρτης 6). Πηγή: http://www.migreurop.org/IMG/jpg/map_18-1_L_Europe_des_camps_2011_v11_EN.jpg

τύχει να βρεθεί εκεί μια καραβιά με μετανάστες-ριες όπως στη Λέρο, στην Πάτμο, στην Κρήτη ή στο Αγαθονήσι. Ούτε περιλαμβάνει επίσης άλλους χώρους που λειτουργούν ταυτόχρονα και ως μονάδες συνοριακής φύλαξης ή που έχουν λειτουργήσει ως κέντρα κράτησης και τώρα είναι κλειστά, αλλά αν υπάρξει ανάγκη επαναχρησιμοποιούνται. Στη χαρτογράφηση της Migreurop για το 2011 αναφέρεται πως στην Ελλάδα λειτουργούσαν 52 κέντρα κράτησης (Migreurop 2010-2011).

2.3 Εξωτερικοποίηση και εσωτερικοποίηση συνόρων

Όπως φαίνεται στο χάρτη της Migreurop (Χάρτης 6), τα κέντρα κράτησης εκτείνονται σε όλες σχεδόν τις γειτονικές χώρες που διατηρούν εξωτερικά σύνορα με την ΕΕ. Μέσα από διμερείς συμφωνίες η Ευρώπη χρηματοδοτεί τις γείτονες χώρες για να αναλάβουν τη «φύλαξη» των εξωτερικών συνόρων της. Η «εξωτερικοποίηση» των συνόρων έχει ιδιαίτερη σημασία, όχι μόνο για τους μετανάστες και τις μετανάστριες αλλά και για τη σχέση της Ευρώπης με τρίτες χώρες, αναγκάζοντας τις τελευταίες να συνεργαστούν στη μάχη εναντίον της «παράνομης» μετανάστευσης. Οι υπό ένταξη χώρες, όπως ήταν η Τσεχία, η Ουγγαρία και η Πολωνία, αναγκάστηκαν να ακολουθήσουν τις οδηγίες τις Σένγκεν πολύ πριν μπουν στην ΕΕ. Αλλά και άλλες χώρες, όπως για παράδειγμα το Μαρόκο (Casas-Cortes, Cobarrubias & Pickles 2010), η Λιβύη (Andrijasevic 2010), η Σερβία (No Racism 2012) και η Τουρκία (βλ. αναλυτικά υποκεφάλαιο 8.1) χρηματοδοτούνται συστηματικά από την ΕΕ για να αποτρέπουν τους «παράνομους» μετανάστες από το να εισέλθουν σε ευρωπαϊκό έδαφος ή για να δέχονται πίσω τους μετανάστες-ριες που οι χώρες της ΕΕ αποφασίζουν να απελάσουν. Έτσι, οι χώρες αυτές μετατρέπονται σε «φύλακες» των ευρωπαϊκών συνόρων, στοιχείο καθοριστικό για τις σχέσεις της Ευρώπης με τις γειτονικές της χώρες.

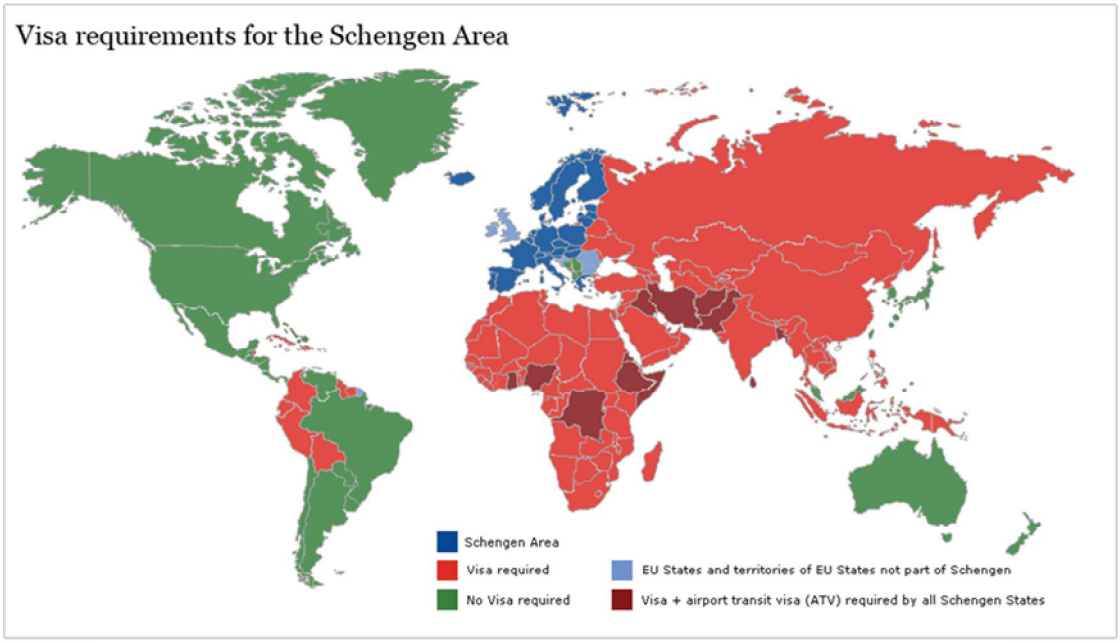
Εικόνες 12, 13: Αφίσες της καμπάνιας για την αποθάρρυνση της γυναικείας μετανάστευσης από τη Λατινική Αμερική, συγχρηματοδοτούμενες από την ΕΕ. Πηγή: αρχείο Claudia Pedone.

Εικόνα 14: Απόσπασμα από βίντεο της καμπάνιας του IOM για τους κινδύνους της παράνομης μετανάστευσης προς την Ευρώπη, συγχρηματοδοτούμενο από την ελβετική κυβέρνηση και την ΕΕ. Πηγή: http://www.youtube.com/watch?v=LNx6AIh33mU

Ταυτόχρονα η ΕΕ υπογράφει και διμερείς συμφωνίες με κάποιες χώρες καταγωγής ή διέλευσης, με στόχο είτε τον περιορισμό της μετανάστευσης είτε, συνήθως, την αποδοχή των υπό απέλαση μεταναστών-ριών. Για παράδειγμα, η Συμφωνία Επανεισδοχής που υπογράφτηκε το 2010 μεταξύ ΕΕ και Πακιστάν προβλέπει πως το Πακιστάν οφείλει να δέχεται πίσω όλους τους υπηκόους του που είτε εισήλθαν χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα στην Ευρώπη είτε τα νομιμοποιητικά τους έγγραφα δεν είναι πλέον έγκυρα, καθώς και όλους τους υπηκόους άλλων κρατών οι οποίοι μπήκαν

«παράνομα» στην ΕΕ μέσω αεροπορικών πτήσεων απευθείας από το Πακιστάν[32]. Τέλος, η ΕΕ χρηματοδοτεί άμεσα και καμπάνιες σε διάφορα μέρη του κόσμου για την αποθάρρυνση της «παράνομης» μετανάστευσης προς την Ευρώπη (βλ. και εικόνες 12, 13, 14).

Τέλος, η πολιτική βίζας αποτελεί –όχι μόνο για την ΕΕ αλλά για τις περισσότερες χώρες του κόσμου– μια πολιτική «εξ αποστάσεως» ελέγχου των συνόρων αλλά και ρύθμισης των διεθνών σχέσεων μεταξύ κρατών. Η πολιτική με βάση την οποία δίνεται βίζα εισόδου για τις χώρες της Σένγκεν είναι εξαιρετικά αυστηρή: Ο κόσμος χωρίζεται σε μια «άσπρη λίστα» κρατών των οποίων οι πολίτες μπορούν χωρίς βίζα να εισέλθουν στο έδαφος της Σένγκεν και σε μια «μαύρη λίστα» κρατών των οποίων οι κάτοικοι πρέπει να πάρουν βίζα εισόδου για να μείνουν ή ακόμα και να διασχίσουν τις χώρες της Σένγκεν. Από τα 195 κράτη που υπάρχουν στον κόσμο μόνο τα 60 είναι στην «άσπρη λίστα» ενώ τα υπόλοιπα 135 είναι στην «μαύρη λίστα» της Σένγκεν (βλ. Χάρτης 8).

Χάρτης 9: Χαρτογράφηση της ευρωπαϊκής πολιτικής βίζας. Πηγή: http://ec.europa.eu

Όπως αναφέρει ο H. Van Houtum, από όλους τους πιθανούς τρόπους να δούμε τον κόσμο, η ΕΕ έχει επιλέξει να εισαγάγει μια απόλυτη και διαχωριστική συνοριογραμμή στον πλανήτη, χωρίζοντας τους κατοίκους συγκεκριμένων χωρών (μαύρη λίστα), οι οποίοι είναι καταρχήν ανεπιθύμητοι, από εκείνους άλλων χωρών (άσπρη λίστα), που είναι καλοδεχούμενοι. Ο Van Houtum ταυτίζει την πολιτική βίζας της ΕΕ με τη γεωπολιτική του απαρτχάιντ, καθώς διαχωρίζει τους ανθρώπους με μόνο κριτήριο τον τόπο γέννησής τους – γεγονός το οποίο χαρακτηρίζει απαρχαιωμένο αλλά και ανήθικο (van Houtum 2010). Αλλά και οι M. Casas-Cortes, S. Cobarrubias και J. Pickles (2013) αναδεικνύουν τους τρόπους με τους οποίους η πολιτική βίζας, η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονιάς[33] αλλά και η Παγκόσμια

[32]Αναλυτικές πληροφορίες για τη διμερή συμφωνία με το Πακιστάν: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/jl0057_en.htm.
[33] Αναλυτικά για την Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονιάς: http://eeas.europa.eu/enp/.

Προσέγγιση της Μετανάστευσης και της Κινητικότητας (European Commission 2011b) εκ μέρους της ΕΕ διευρύνουν τα σύνορα πέρα από την εξωτερική συνοριογραμμή της Σένγκεν.

Στις διαφορετικές πολιτικές εξωτερικοποίησης των συνόρων της Σένγκεν συνίσταται και μια σημαντική διαφορά μεταξύ του «τείχους» της Ευρώπης και του αντίστοιχου που έχει υψωθεί στα σύνορα των ΗΠΑ με το Μεξικό, όπως παρατηρούν κάποιοι συγγραφείς (βλ. μεταξύ άλλων Andreas & Snyder 2000). Έτσι, ενώ το τελευταίο μπορεί να είναι πολύ πιο ορατό, με φράχτες, τείχη, περιπολίες και τεχνικά μέσα περιφρούρησης των συνόρων, είναι στην ουσία πολύ πιο περιορισμένο σε έκταση, καθώς περιορίζεται σε μια συγκεκριμένη ζώνη και δεν εκτείνεται πέραν αυτής. Αντίθετα, τα σύνορα της Ευρώπης με διμερείς συμφωνίες με τα γειτονικά της κράτη, είτε αυτά είναι σε πορεία ένταξης στην ΕΕ είτε όχι, την πολιτική βίζας αλλά και συμφωνίες με τις χώρες καταγωγής των μεταναστών-ριών, εκτείνονται πολύ περά από τη φυσική συνοριογραμμή.

Αλλά και στο εσωτερικό της Σένγκεν η ελευθερία μετακίνησης αναστέλλεται κατά περίπτωση ακόμα και για τους κατόχους ευρωπαϊκών διαβατηρίων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι μεγάλες ευρωπαϊκές διαδηλώσεις που οργάνωνε το κίνημα ενάντια στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, κατά τη διάρκεια των οποίων σε πολλούς διαδηλωτές-ριες δεν επιτρεπόταν η έξοδος από τη χώρα διαμονής τους ή η είσοδός στη χώρα όπου οργανωνόταν η κινητοποίηση. Για παράδειγμα, κατά την άφιξη των πούλμαν από την Ελλάδα στην Ανκόνα για τη διαδήλωση της Γένοβας το 2001, σε περίπου 150 διαδηλωτές-ριες δεν επετράπη η είσοδος στο ιταλικό έδαφος και απελάθηκαν πίσω στην Ελλάδα (Μπίτσικα 2001; Ριζοσπάστης 2001). Η ελευθερία της μετακίνησης τίθεται υπό αίρεση και τα εσωτερικά σύνορα της Σένγκεν αποκτούν ξανά την ισχύ τους, εάν οι ευρωπαίοι πολίτες δεν ταξιδεύουν για δουλειά ή για τουρισμό αλλά για να διαδηλώσουν ενάντια στις ευρωπαϊκές πολιτικές. Τέτοιου τύπου γεγονότα, αν και είναι μεμονωμένα, καταδεικνύουν πως η ελευθερία μετακίνησης εντός Σένγκεν δεν αποτελεί αναφαίρετο δικαίωμα των πολιτών της Ευρώπης βάσει των Ευρωπαϊκών Αρχών, όπως συνήθως παρουσιάζεται, αλλά τίθεται υπό αίρεση όταν παύει να εξυπηρετεί ή αντιτίθεται στα συμφέροντα των κυρίαρχων ελίτ.

Αλλά και καθημερινά, τελείως ασύνδετα με περιπτώσεις «έκτακτης ανάγκης», οι έλεγχοι και οι εξακριβώσεις στοιχείων σε αεροδρόμια και σταθμούς, σε μέσα μαζικής μεταφοράς αλλά και στους δρόμους και στις πλατείες αποτελούν μια επέκταση των συνόρων στο εσωτερικό των μητροπόλεων της Δύσης. Οι επιχειρήσεις-σκούπα στο κέντρο της Αθήνας, σε πλατείες, μέσα μαζικής μεταφοράς αλλά ακόμα και σε σπίτια μεταναστών-ριών αποτελούν μια εμβληματική εικόνα αυτής της διεύρυνσης των συνόρων (αναλυτικά στα υποκεφάλαια της επιτόπιας έρευνας Αθήνα - Πάτρα). Ειδικά όσον αφορά τους χωρίς χαρτιά, η βάση βιομετρικών δεδομένων Eurodac αποτελεί τεράστιο περιορισμό της ελευθερίας μετακίνησης εντός Σένγκεν.

Η κατά τα άλλα ενοποιημένη Ευρώπη χωρίζεται σε ζώνες στις οποίες ποικίλλει η ένταση των ελέγχων, με σκοπό όχι μόνο τον έλεγχο των μεταναστευτικών κινήσεων, αλλά και τη διεύρυνση του καθεστώτος ελέγχου συνολικά.

2.4 Η έννοια της ασφάλειας στην Ευρώπη

Και τώρα τι θα γένουμε χωρίς βαρβάρους.
Οι άνθρωποι αυτοί ήσαν μια κάποια λύσις.

(Κωνσταντίνος Καβάφης, «Περιμένοντας τους Βαρβάρους»)

Καθώς η βασική νομιμοποίηση της εξουσίας του κράτους πηγάζει από την ικανότητά του να υπερασπίζεται την ασφάλεια των πολιτών του, κάποια τέτοια απειλή πρέπει να υπάρχει. Η εξαφάνιση μιας ευθείας στρατιωτικής απειλής στο ευρωπαϊκό έδαφος, του τύπου που κάποτε αντιπροσώπευε η ύπαρξη της Σοβιετικής Ένωσης, φέρνει νέους εχθρούς στο προσκήνιο. Οι απειλές για την ασφάλεια των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης παίρνουν τώρα περισσότερο τη μορφή της «εγκληματικότητας», παρά των παραδοσιακών στρατιωτικών απειλών: μαφία, ναρκωτικά, παράνομη μετανάστευση, διακίνηση ανθρώπων, παράνομο εμπόριο ή απειλές στη δημόσια τάξη από «βίαια» στοιχεία (διαδηλωτές, φίλαθλους). Σε συνδυασμό με τα παραπάνω ο «πόλεμος εναντίον της τρομοκρατίας» και ο «πόλεμος των πολιτισμών» αποτελούν τα νέα δόγματα που, σύμφωνα με τον κυρίαρχο λόγο των ΗΠΑ και της Ευρώπης, ορίζουν τις νέες απειλές για τους κατοίκους των αναπτυγμένων χωρών.

Σύμφωνα με τα παραπάνω και ιδιαίτερα μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001, το θέμα της μετανάστευσης συνδέεται άμεσα και με την απειλή για τρομοκρατία, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι οι «παράνομοι» μετανάστες απεικονίζονται ως εχθροί. Η I.M. Young υπογραμμίζει πως χρειάζεται λίγη ιστορική φαντασία για να δούμε στον συνεχή πόλεμο ενάντια στην τρομοκρατία μια συνέχιση αυτού που για πολλά χρόνια αποτελούσε συνεχή πόλεμο ενάντια στον κομμουνισμό (Young 2004, σ. 271). Φαίνεται πως ο δημόσιος λόγος για τη «μεταναστευτική απειλή» και την «τρομοκρατία» έρχεται να υπηρετήσει τώρα τον ίδιο ιδεολογικό ρόλο της διεισδυτικής και επικείμενης εξωτερικής απειλής για τη σταθερότητα και την ασφάλεια του «δυτικού» κόσμου που υπηρετούσε ο «κομμουνισμός» κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου (De Genova 2007).

Αξίζει εδώ να αναφερθεί πως τόσο στις πολιτικές σε σχέση με τη μετανάστευση όσο και σε επίσημες ανακοινώσεις εκπροσώπων της Κομισιόν και αρκετών ΜΚΟ, είναι εξαιρετικά συνηθισμένη η σύνδεση της «παράνομης» μετανάστευσης με την παράνομη διακίνηση (smuggling) και το τράφικινγκ[34]. Τέτοιου τύπου συνδέσεις είναι εξαιρετικά προβληματικές για τουλάχιστον δύο λόγους: Αφενός, γιατί στόχος τους, όπως φαίνεται από αναλύσεις των αντίστοιχων πολιτικών (βλ. για παράδειγμα Καμπούρη 2013), δεν είναι τόσο η προστασία των θυμάτων του τράφικινγκ, όσο η διεύρυνση της ποινικοποίησης της μετανάστευσης και η περαιτέρω σύνδεσή της στο δημόσιο λόγο με «το οργανωμένο έγκλημα», όπως συνήθως αναφέρεται. Αφετέρου, οι διακινητές παρουσιάζονται ως υπεύθυνοι για την εκμετάλλευση και την κακομεταχείριση των μεταναστών-ριών αλλά και

[34] Για το τράφικινγκ και την παράνομη διακίνηση υπάρχει μια εξαιρετικά διευρυμένη συζήτηση η οποία ξεπερνά το πλαίσιο της διατριβής. Για τη διασαφήνιση των δύο όρων έχει χυθεί πολύ μελάνι τόσο σε επιστημονικά κείμενα όσο και στις εκθέσεις ΜΚΟ και κρατικών ή διακρατικών φορέων (Içduygu & Toktas 2002).

για τους θανάτους μεταναστών στα σύνορα της Ευρώπης. Ο Ο. Seiffarth, παρουσιάζοντας το Eurosur σε μια διάλεξή του το 2009 ανέφερε χαρακτηριστικά πως η καταπολέμηση του τράφικινγκ είναι εξαιρετικής σημασίας καθώς δεν μεταφέρονται μόνο μετανάστες αλλά και όπλα και ναρκωτικά, θέτοντας την ερώτηση: «Τι είναι πιο ανθρωπιστικό; Να γίνεται πιο δύσκολο για τους πρόσφυγες με την έννοια της συνθήκης της Γενεύης να φτάσουν στα ευρωπαϊκά σύνορα ή να εμποδίσουμε τους πνιγμούς τους στη θάλασσα;». Με τους ίδιους όρους τέθηκε και το ζήτημα μετά το ναυάγιο στη Λαμπεντούζα, όπου πνίγηκαν περισσότεροι από 360 μετανάστες-ριες: Προτάθηκαν πολιτικές για την εντονότερη φύλαξη των ευρωπαϊκών συνόρων, για την καταπολέμηση της διακίνησης, του τράφικινγκ και του οργανωμένου εγκλήματος[35], ενώ, κάποιους μήνες αργότερα συνελήφθη ένας 24χρονος Σομαλός ως διακινητής και υπαίτιος του πολύνεκρου ναυαγίου. Το να παρουσιάζονται οι διακινητές ως υπαίτιοι των ναυαγίων και της εκμετάλλευσης των μεταναστών αποκρύπτει μια σημαντική πλευρά της πραγματικότητας: Ότι οι διακινητές δεν θα υπήρχαν αν υπήρχαν νόμιμοι τρόποι μετανάστευσης προς την Ευρώπη. Με άλλα λόγια, οι ευρωπαϊκές πολιτικές καταστολής της μετανάστευσης και ελέγχου των συνόρων –που στην ουσία «δημιουργούν» τους διακινητές– ισχυρίζονται πως στόχος τους είναι η καταπολέμηση της διακίνησης.

Σε αυτό το πλαίσιο, όροι «πολέμου» χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν και να αντιμετωπίσουν τη μετανάστευση: στρατιωτικός εξοπλισμός προηγμένης τεχνολογίας για ελέγχους στη θάλασσα, τείχη, περιπολίες και ναρκοπέδια στα χερσαία σύνορα, κέντρα κράτησης και επιλεκτικές απελάσεις. Άλλωστε, όπως αναδεικνύεται από εκθέσεις και αναφορές, ένας συνεχής, χαμηλής έντασης, και μερικά αναποτελεσματικός «πόλεμος» στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ είναι εξαιρετικά επικερδής για τις μεγάλες εταιρείες της πολεμικής βιομηχανίας (Hayes 2006).

Η δημόσια εικόνα των μεταναστών, όπως καλλιεργείται σε μεγάλο βαθμό από τον κυρίαρχο λόγο, τους προβάλλει ως ανεπιθύμητους, αποκλειστικά ευθυνόμενους όσο και επωφελούμενους από την παρουσία τους στη χώρα υποδοχής, ενώ, την ίδια στιγμή, η μετανάστευση γίνεται κατανοητή ως αποτέλεσμα της προσωπικής δράσης των μεταναστών και η χώρα υποδοχής θεωρείται παθητικός παράγοντας (Sassen 2003 [1996]). Με βάση τα παραπάνω, το κράτος δεν έχει καμία δέσμευση και υποχρέωση απέναντι στους μετανάστες. Εν μέρει και ως συνέπεια της (απουσίας) κρατικής πολιτικής, μεγάλα ποσοστά μεταναστών-ριών ζουν και εργάζονται παράνομα στις χώρες υποδοχής, ιδιαίτερα στον Νότο της Ευρώπης.

Όλα τα παραπάνω συνοδεύονται και από ένα λόγο πανικού για τη «μαζική εισροή λαθρομεταναστών». Βέβαια, μια πιο προσεκτική ματιά στην ιστορική εξέλιξη των χαρακτηριστικών της μετανάστευσης παγκοσμίως, όπως υποστηρίζει η Saskia Sassen, αποκαλύπτει ότι σε περιόδους κατά τις οποίες δεν υπήρχαν έλεγχοι, οι άνθρωποι δεν εγκατέλειπαν τις φτωχότερες περιοχές για να πάνε στις πλουσιότερες, ακόμα και όταν υπήρχε στην Ευρώπη αφθονία τέτοιων ευκαιριών σε λογική απόσταση (Sassen 2003 [1996]). Σύμφωνα με στατιστικά δεδομένα, το σύνολο των μεταναστών που συνελήφθησαν στην προσπάθειά τους να περάσουν τα σύνορα της ΕΕ χωρίς χαρτιά ήταν 106.000 *(The*

[35] Για περισσότερα σε σχέση με τις προτάσεις νέων πολιτικών μετά το ναυάγιο της Λαμπεντούζα: http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/malmstrom/news/archives/2013/12/20131204_en.htm.

Economist 2010). Αυτά τα νούμερα παρουσιάζονται ως «εισβολή» αλλά αν τα δούμε σε σχέση με τον πληθυσμό της ΕΕ, που φτάνει περίπου τα 800 εκατομμύρια, δεν αποτελούν παρά το 0,0125% του συνολικού πληθυσμού.

Για το 2013, βάσει των εκτιμήσεων των Ηνωμένων Εθνών, ο παγκόσμιος πληθυσμός των μεταναστών-ριών έφτανε τα 232 εκατομμύρια. Όμως, παρά την εικόνα που παρουσιάζεται συνήθως στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική, μόνο οι μισοί από αυτούς βρίσκονται στις χώρες του Παγκόσμιου Βορρά. Αντίστοιχα, από τα 15,4 εκατομμύρια πρόσφυγες το 2012, σύμφωνα με την καταγραφή της Ύπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες, μόνο το 19% έχει καταφύγει στον Παγκόσμιο Βορρά (UNHCR 2013). Για το 2009 οι πέντε χώρες που φιλοξενούσαν τον μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων –το 47% των προσφύγων παγκοσμίως– ήταν το Πακιστάν (1.7 εκατομμύρια), η Συρία (1.05 εκατομμύρια), το Ιράν (1 εκατομμύριο), η Γερμανία (549.000) και η Ιορδανία (451.000) (UNHCR 2009a).

Αλλά και η εικόνα που ευρέως παρουσιάζεται της «μαζικής εισβολής» στα εξωτερικά σύνορα της Σένγκεν (βλ. κεφάλαιο για χαρτογραφήσεις της μετανάστευσης) είναι επίσης μια εικόνα κατασκευής εντυπώσεων: Το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών που φτάνουν «παράνομα» στην Ευρώπη έρχονται αεροπορικώς με τουριστικές βίζες και απλά παραμένουν στην Ευρώπη μετά τη λήξη της βίζας τους. Με βάση την έρευνα του K. Koser (2008, σ. 11) που αφορούσε τη διακίνηση μεταναστών-ριών από το Πακιστάν και το Αφγανιστάν, προκύπτει πως το 50% των μεταναστών ήρθαν από το Πακιστάν αεροπορικώς απευθείας στην Ευρώπη, το 45% έφτασε αεροπορικώς με έναν ενδιάμεσο σταθμό και μόλις το 5% ήρθαν από το χερσαίο δρόμο. Όπως σημειώνει και η S. Sassen, εάν οι αρχές ήθελαν όντως να σταματήσουν την «παράνομη» μετανάστευση, δεν θα στρατιωτικοποιούσαν τα σύνορα αλλά θα έκαναν αυστηρότερους ελέγχους στις παραβιάσεις βίζας και στους χώρους εργασίας (Sassen 2006).

Εκτός αυτών, όπως προτείνουν κάποιοι επιστήμονες, οι σκληρότεροι συνοριακοί έλεγχοι συχνά αναγκάζουν τους μετανάστες-ριες να εγκαταλείψουν άλλους τρόπους μετανάστευσης, όπως για παράδειγμα η κυκλική μετανάστευση, και να εγκατασταθούν στις χώρες όπου βρίσκουν δουλειά φέρνοντας και τις οικογένειές τους. Αντί να σταματούν τη μετανάστευση, οι σκληρότεροι συνοριακοί έλεγχοι μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της μεταναστευτικής παρουσίας (Castles 2004a; Portes & De Wind 2007).

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, διαψεύδεται η ευρέως διαδεδομένη αντίληψη περί μαζικής εισβολής των «φτωχών», «εξαθλιωμένων» αλλά και «επικίνδυνων» στον Παγκόσμιο Βορρά. Εάν εξετάσουμε άλλωστε το θέμα της παγκόσμιας μετανάστευσης από μια ευρύτερη ιστορική άποψη από αυτή που συνήθως υιοθετείται, θα ήταν ίσως εύλογο να αναρωτηθούμε *όχι γιατί τόσο πολλοί άνθρωποι μετακινούνται αλλά γιατί τόσο λίγοι*, αφού εάν δεχτούμε πως ο αριθμός μεταναστών και προσφύγων είναι περίπου 232 εκατομμύρια, το νούμερο αυτό είναι μόλις το 3,2% του παγκόσμιου πληθυσμού (Torpey 2000).

Έτσι τα σύνορα της Σένγκεν, τα εξωτερικά σύνορα της Ευρώπης, δεν καλούνται να αντιμετωπίσουν κάποια ευθεία στρατιωτική απειλή αλλά περισσότερο να φιλτράρουν τις ανεπιθύμητες ροές, κυρίως τους «παράνομους» μετανάστες. Είναι όμως αποτελεσματικοί οι έλεγχοι των συνόρων για την αποτροπή των παράνομων μεταναστών; Παρ' όλες τις

προσπάθειες στρατιωτικοποίησης των συνόρων και έντασης της φύλαξής τους, η ορμή της επιβίωσης ξεπερνά τις επιταγές των κυρίαρχων και, τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη, οι «παράνομοι» βρίσκουν τρόπο να εισέλθουν. Άλλωστε και αριθμητικά στοιχεία για τους «χωρίς χαρτιά» που ζουν στο ευρωπαϊκό έδαφος αποδεικνύουν εν μέρει την αναποτελεσματικότητα των ελέγχων. Οι έλεγχοι στα σύνορα χρησιμεύουν εξίσου, αν όχι κυρίως, για να πειθαρχούν όσους ζουν στις επικράτειές τους και να νομιμοποιούν την κρατική εξουσία. Οι τεράστιες ουρές που σχηματίζονται σε διάφορα «επικίνδυνα εξωτερικά σύνορα» αποτελούν μια καθημερινή υπενθύμιση ότι ο διαχωρισμός μεταξύ Βορρά και Νότου επιμένει ακόμα και σήμερα. Φυσικά, στα αεροδρόμια της Ευρώπης υπάρχουν διαχωρισμένες είσοδοι για αυτούς που έρχονται από τις χώρες της Σένγκεν και αυτούς που είναι «εκτός Σένγκεν», με τους τελευταίους να υφίστανται μεγαλύτερη ταλαιπωρία και πιο έντονους ελέγχους. Αυτού του τύπου οι πρακτικές δεν εξυπηρετούν μόνο οργανικές λειτουργίες αστυνόμευσης, αλλά ίσως πολύ περισσότερο ενισχύουν τον τρόπο που γίνονται αντιληπτές οι διαφορές μεταξύ αυτών που είναι εντός των συνόρων και μεταξύ αυτών που είναι εκτός. Τα σύνορα και η εμπέδωσή τους χρησιμεύουν όχι μόνο για να αποκλείουν ή να ελέγχουν τους «έξω» αλλά και για να πειθαρχούν τους «μέσα» (Andreas & Snyder 2000).

3. Η Ελλάδα της μετανάστευσης

3.1 Από τη δεκαετία του ’90 μέχρι την εποχή της κρίσης

Από τη δεκαετία του ’90

Καθ’ όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα, πολλαπλά μεταναστευτικά και προσφυγικά ρεύματα κατευθύνθηκαν προς την Ελλάδα, αλλά και πολλοί έλληνες εργάτες-ριες μετανάστευσαν προς το εξωτερικό, κυρίως προς χώρες της Βόρειας Ευρώπης, την Αμερική και την Αυστραλία (βλ. μεταξύ άλλων Βεντούρα 1999; Σταυράκης 1999; Λαλιώτου 2006; Μπενέκος 2007). Στις αρχές του ’90, οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές στη γεωγραφία των Βαλκανίων και της πρώην ΕΣΣΔ ταυτόχρονα με τη σχετική οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας στην ίδια περίοδο έφεραν μια σημαντική αλλαγή στις μεταναστευτικές μετακινήσεις (και) προς την Ελλάδα. Εκείνη την περίοδο χιλιάδες μετανάστες-ριες, κυρίως από την Αλβανία αλλά και από άλλες χώρες των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης όπως η Βουλγαρία, η Γεωργία, η Ρουμανία και η Ουκρανία, φτάνουν στην Ελλάδα και εγκαθίστανται, κατά κύριο λόγο, στην Αθήνα (Διάγραμμα 1). Η σχετική οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας των αρχών του ‘90 δημιουργεί αυξημένη ζήτηση για ένα φτηνό και ευέλικτο μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό κυρίως στις αστικές περιοχές αλλά και στον αγροτικό χώρο.

Διάγραμμα 1: Περιφερειακή κατανομή απασχολούμενων μεταναστών-ριών. Πηγή: ΕΣΥΕ, *Απογραφή πληθυσμού της 18ης Μαρτίου 2001, Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2003-04,* σ. 83, ΕΚΚΕ-Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα 2005.

Οι μετανάστες εκείνη την περίοδο αντιμετωπίστηκαν με έντονο ρατσισμό, ενώ ο ξενοφοβικός λόγος περιλάμβανε ευφυολογήματα όπως «άνοιξαν οι φυλακές και ήρθαν

όλοι οι εγκληματίες» αλλά και τα «κλασικά» ρατσιστικά επιχειρήματα όπως «μας παίρνουν τις δουλειές», «είναι εγκληματίες», «βρωμάνε» (Καρύδης 1996; Triandafyllidou 1999; Κωνσταντινίδου 1999). Δημοσιεύματα εφημερίδων με τίτλους όπως «Λαθρομετανάστες: η ανησυχία έγινε τρόμος» (*Καθημερινή* 1991) ή «Αλβανοί: Μαζικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις σε όλη τη χώρα – τους στέλνουν από εκεί που ήρθαν» (*Ελευθεροτυπία* 1991b) αποτελούν μάλλον τον κανόνα. Χαρακτηριστικός για το κλίμα της περιόδου ο τίτλος άρθρου της, κατά τα άλλα προοδευτικής εφημερίδας, *Ελευθεροτυπίας* τον Δεκέμβριο του 1991: «Αλβανοί – Βάλθηκαν να ξυπνήσουν το ρατσισμό μας – η Πείνα, η Βία, το Έγκλημα» (*Ελευθεροτυπία* 1991a). Στον τίτλο του άρθρου διατυπώνεται με σαφήνεια μια αρκετά διαδεδομένη θεώρηση που κυριαρχεί μέχρι σήμερα: Για τον ρατσισμό ευθύνονται οι μετανάστες-ριες, δηλαδή τα «θύματά» του. Υποτιμάται το γεγονός ότι ο ρατσισμός έχει πάντα ως πυρήνα τον αποκλεισμό από δημόσια και κοινωνικά αγαθά και την ανισότιμη συμμετοχή σε αυτά, και άρα μπορεί να εμφανιστεί μόνο σε συνθήκες ανισομερούς κατανομής της κοινωνικής ή/και πολιτικής δύναμης και αποκλειστικά από την πλευρά των ισχυρών(Τσιάκαλος 2000). Το θέμα του ρατσισμού και του κοινωνικού αποκλεισμού απασχολεί την ελληνική επιστημονική συζήτηση από τις αρχές της δεκαετίας του ’90 (Πανουργιά 1992; Triandafyllidou & Mikrakis 1995; Βούλγαρης, κ.α. 1995).

Η επικύρωση και τροποποίηση το 1991 του Νόμου 1975 Περί Αλλοδαπών αναδεικνύει τη μη διάθεση προσαρμογής του κράτους και της νομοθεσίας στις νέες συνθήκες μετανάστευσης. Ο Νόμος 1975/91 δίνει το κύριο βάρος στην πάταξη της «λαθρομετανάστευσης» από την αστυνομία αλλά και τον στρατό, σώματα τα οποία μέχρι και σήμερα έχουν την κύρια ευθύνη για τη διαχείριση της μετανάστευσης κατηγοριοποιώντας από την αρχή τη μετανάστευση ως απειλή για τη δημόσια τάξη (για περισσότερα Κούρτοβικ 2001; Πετράκου 2001). Ταυτόχρονα, με τον Νόμο 1975/91 ο όρος «λαθρομετανάστευση» μεταφέρεται από την καθομιλουμένη σε νομικά κείμενα και πλέον οι «λαθρομετανάστες» αποκτούν και νομική υπόσταση.

Οι συνθήκες ζωής και εργασίας των μεταναστών εκείνη την περίοδο είναι πολύ κακές και συχνά γίνεται λόγος για ακραία εκμετάλλευση, απλήρωτη εργασία και βίαια περιστατικά, τα οποία στο δημόσιο λόγο θεωρούνται μεμονωμένα (Psimmenos 1995; Lazaridis & Psimmenos 1999).

Περί το 1995 αρχίζουν να εμφανίζονται οι πρώτες αντιρατσιστικές οργανώσεις και δημιουργείται στην Αθήνα το Συντονιστικό Αντιρατσιστικών και Μεταναστευτικών Κοινοτήτων (για ένα πλαίσιο των απόψεων και θέσεων του αντιρατσιστικού κινήματος βλ. Γιαννόπουλος 2001). Οι πρώτοι αντιρατσιστικοί αγώνες έχουν ως βασικό αίτημα τη «νομιμοποίηση όλων των μεταναστών», καθώς μέχρι και το 1997 δεν υπάρχει σχεδόν καμία ρύθμιση για το νομικό τους καθεστώς. Εκείνη την περίοδο διοργανώνονται μεγάλες και δυναμικές διαδηλώσεις με συμμετοχή πολλών μεταναστών-ριών, ενώ συγκροτούνται και οι πρώτες μεταναστευτικές κοινότητες και σύλλογοι (για μια επισκόπηση του αντιρατσιστικού κινήματος στην Ελλάδα βλ. Δίκτυο για τα Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα 2007).Ταυτόχρονα ξεκινάει και η ετήσια διοργάνωση του Αντιρατσιστικού Φεστιβάλ από το Συντονιστικό Αντιρατσιστικών και Μεταναστευτικών Κοινοτήτων στην Αθήνα, ένας θεσμός του αντιρατσιστικού κινήματος που εξαπλώνεται τα επόμενα χρόνια και σε πολλές άλλες πόλεις της Ελλάδας όπως η Θεσσαλονίκη, η Λάρισα, ο Βόλος, τα Γιάννενα, τα Χανιά, το

Ρέθυμνο, η Πάτρα, η Τρίπολη, η Χίος και η Σάμος (Γκλαρνέτατζης 2001; Γρηγορίου & Κούταλης 2001)[36].

Το 1997, (και) υπό την πίεση των αντιρατσιστικών αγώνων, η ελληνική κυβέρνηση υλοποιεί μια μαζική διαδικασία νομιμοποίησης, ενώ ακολουθούν αντίστοιχες διαδικασίες το 2001 και το 2005. Πέρα από ελάχιστες προσπάθειες στατιστικής καταγραφής των μεταναστών-ριών πριν το 1997 (Πετρινιώτη 1993), τα αρχεία της πρώτης νομιμοποίησης χρησιμοποιούνται από τους ερευνητές για την εξαγωγή των πρώτων ποσοτικών δεδομένων που αφορούν τον μεταναστευτικό πληθυσμό της Ελλάδας (Καβουνίδη & Χατζάκη 1999). Από τότε και μέχρι σήμερα ένα από τα κεντρικά ερωτήματα της έρευνας γύρω από τη μετανάστευση στην Ελλάδα είναι το «πόσοι είναι οι μετανάστες», όπως αναλύεται και στη συνέχεια.

Εκείνη την περίοδο η αναπτυσσόμενη οικονομία απορροφούσε τη μεταναστευτική εργατική δύναμη, ενώ ταυτόχρονα οι μαζικές νομιμοποιήσεις έφεραν σημαντικά έσοδα στο κράτος (με υψηλά παράβολα κατά άτομο), ενώ ισχυροποιήθηκε η άποψη τόσο στο δημόσιο λόγο (βλ. μεταξύ άλλων Μουτούση 2005; Δεληθαναση 2006; Σαλούρου 2006) όσο και σε ερευνητικό επίπεδο (Linardos Rylmon 2000; Kapsalis 2009) ότι οι νέοι και εργαζόμενοι μετανάστες-ριες συνεισφέρουν στην ανάπτυξη και διασώζουν τα ασφαλιστικά ταμεία. Ταυτόχρονα εμφανίζονται και δημοσιεύματα που επιχειρούν να αποσυνδέσουν την εγκληματικότητα και τη βία από τους μετανάστες. Όπως χαρακτηριστικά διαβάζουμε σε δημοσίευμα του *Βήματος* τον Μάρτιο του 1998:

> «Είναι μύθος ότι για την αύξηση της εγκληματικότητας στην Ελλάδα ευθύνονται αποκλειστικά και μόνον οι αλλοδαποί. Οι απόψεις που διατυπώνονται για τη δημιουργία «στρατοπέδων συγκέντρωσης για τους αλλοδαπούς», ώστε να προστατευθεί η δημόσια ασφάλεια, οι προτροπές για «τη δημιουργία ομάδων αυτοπροστασίας από τους αλλοδαπούς» και οι συνταγές για «επιτήρηση των συνόρων της εγκληματικότητας από ιδιωτικές εταιρείες προστασίας» όχι μόνο δεν έχουν πραγματική υπόσταση αλλά ευνοούν την ανάπτυξη φαινομένων ρατσισμού, τα οποία μάλιστα καταβάλλεται προσπάθεια να εκμεταλλευθούν διάφοροι κύκλοι που απεργάζονται πολιτικές λύσεις λεπενικού τύπου»
>
> (Νικολακόπουλος 1998)

Πολιτικές για τη μετανάστευση

Οι πολιτικές σε σχέση με τη μετανάστευση αποτελούν μάλλον το πρωτεύον ζήτημα που αναδεικνύεται από την ελληνική βιβλιογραφία. Σχηματικά, μπορούμε να πούμε πως ήδη από το 1991 μέχρι και σήμερα ένα μεγάλο τμήμα της σχετικής βιβλιογραφίας αφορά τις πολιτικές γύρω από τη μετανάστευση δίνοντας έμφαση σε διαφορετικές πτυχές: τις πολιτικές νομιμοποίησης, ένταξης, το θεσμικό πλαίσιο στην Ελλάδα σε σχέση με την Ευρώπη, τα κοινωνικά δικαιώματα και την εκπαίδευση[37]. Αν και η αναλυτική επισκόπηση

[36] Για περισσότερα βλ. http://www.antiracistfestival.gr/.

[37] Βλ. (Μουσούρου 1991; Sitaropoulos 1992; Θεοδωρόπουλος & Σικιώτου 1994; Glytsos 1995; Katrougalos 1995; Lazaridis 1996; Triandafyllidou 1996; Baldwin-Edwards 1997; Κούρτοβικ 1997;

αυτής της βιβλιογραφίας ξεπερνά το πλαίσιο της συγκεκριμένης διατριβής, αξίζει να γίνει μια παρατήρηση που σχετίζεται άμεσα με το θέμα που πραγματεύεται η διατριβή· η ελληνική μεταναστευτική πολιτική, όπως περιγράφεται συνοπτικά στη συνέχεια, χαρακτηρίζεται, αφενός, από τις πολιτικές εκείνες που περιγραφικά θα ορίζαμε ως πολιτικές ένταξης/υποδοχής (νομιμοποίηση, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα) και, αφετέρου, από τις πολιτικές ελέγχου/αποτροπής (στρατιωτικοποίηση των συνόρων, κέντρα κράτησης, απελάσεις). Το συντριπτικό ποσοστό της σχετικής ελληνικής βιβλιογραφίας για τις μεταναστευτικές πολιτικές δεν αναφέρεται καθόλου στις πολιτικές αποτροπής και ελέγχου ενώ επικεντρώνει μόνο στο θεσμικό πλαίσιο που αφορά τους μετανάστες-ριες αφότου έχουν εισέλθει ή/και εγκατασταθεί στη χώρα. Μόλις μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης και την ανάδειξη της «παράνομης» μετανάστευσης στον δημόσιο λόγο και στις πολιτικές ως πρωτεύοντος προβλήματος της χώρας υπήρξε μια σχετική επιστημονική συζήτηση, αν και συχνά με όρους πλήρους αποδοχής των κυρίαρχων πολιτικών, όπως αναλύεται στη συνέχεια.

Σχηματικά, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως οι πολιτικές στην Ελλάδα σε σχέση με τη μετανάστευση χαρακτηρίζονται από ένα δίπολο: Από τη μια, αποσπασματικές και ανεπαρκείς (συνήθως εκ των υστέρων) ρυθμίσεις όσον αφορά την παραμονή των μεταναστών στη χώρα και, από την άλλη, επίσης αποσπασματικές αλλά σίγουρα πιο επίμονες, στοχευμένες και φιλόδοξες προσπάθειες ελέγχου της «παράνομης» εισόδου.

Στις περισσότερες έρευνες και μελέτες γύρω από τη μετανάστευση αναφέρεται πως η Ελλάδα ήταν μια χώρα αποστολής μεταναστών και η μετατροπή της σε χώρα υποδοχής ήταν ένα «σοκ» που την «έπιασε απροετοίμαστη». Αν και είναι γεγονός ότι υπήρξε μια μαζικοποίηση των μεταναστευτικών κινήσεων κατά τη δεκαετία του ’90 προς την Ελλάδα, τέτοιου τύπου αναλύσεις –ειδικά όταν συνεχίζουν να διατυπώνονται 20 χρόνια αργότερα– χρησιμεύουν περισσότερο για να δικαιολογήσουν την έλλειψη απόδοσης δικαιωμάτων και την αποσπασματικότητα των οποιοδήποτε ρυθμίσεων από πλευράς τους κράτους (για περισσότερα βλ. Παρσάνογλου 2009). Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αποσπασματικότητας και ανεπάρκειας των πολιτικών είναι οι διαδικασίες νομιμοποίησης των μεταναστών-ριών, οι οποίες έγιναν εκ των υστέρων, σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους, θέτοντας όρους και προϋποθέσεις που μόνο ένα τμήμα –και συχνά μικρό– των μεταναστών χωρίς χαρτιά που ζούσαν στη χώρα μπορούσαν να ικανοποιήσουν. Επίσης, η ανανέωση των αδειών παραμονής σχετιζόταν πάντα με τα ετήσια ένσημα (οι μετανάστες που δεν είχαν συγκεκριμένο αριθμό ενσήμων ανά έτος δεν μπορούσαν να ανανεώσουν) γεγονός που σήμαινε πως πολλοί-ές έχασαν μέσα στα χρόνια τις άδειες παραμονής τους. Τέτοιου τύπου πολιτικές, που συνδέουν την παραμονή με τα ένσημα, παραβλέπουν πλήρως το γεγονός ότι μεγάλο τμήμα των μεταναστών στην Ελλάδα βρίσκει δουλειά στον άτυπο τομέα της οικονομίας, δουλεύοντας σε επισφαλείς συνθήκες χωρίς ένσημα, ενώ ταυτόχρονα δεν υπάρχει σχεδόν κανένας έλεγχος ή προσπάθεια ρύθμισης από μεριάς του

Lazaridis & Poyago-Theotoky 1999; Papantoniou, Frangoulis & Leventi 2000; Αμίτσης & Λαζαρίδη 2001; Baldwin-Edwards 2002a; Skordas 2002; Fakiolas 2003; Kiprianos, Balias & Passas 2003; Κασιμάτη 2003; Κασιμάτη & Ψημμένος 2003; Τριανταφυλλίδου 2005; Κοντιάδης & Παπαθεοδώρου 2007; Βαρουξή 2009; Γεωργαράκης 2009; Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης 2010; Ναγόπουλος 2012)

κράτους των συνθηκών «άτυπης» εργασίας (Βαϊου & Χατζημιχάλης 1997). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι οικιακές εργάτριες, οι οποίες είτε αναγκάζονται να κάνουν αυτασφάλιση και άρα το κόστος του εργοδότη μετακυλίεται στις ίδιες είτε, εάν είναι παντρεμένες στην Ελλάδα, αποκτούν νομιμοποιητικά έγγραφα μέσω του συζύγου τους, γεγονός που τις «δένει» μαζί του (για περισσότερα βλ. Καμπούρη 2007; Βαΐου & Στρατηγάκη 2008). Αυτή η συχνά καταγγελλόμενη ως «έλλειψη» μεταναστευτικής πολιτικής αποτελεί συγκεκριμένη πολιτική επιλογή. Το ελληνικό κράτος επιλέγει να αφήνει σε καθεστώς μη ρύθμισης ή προσωρινών ρυθμίσεων τους μετανάστες, κρατώντας τους σε διαρκή ομηρία και επισφάλεια, δημιουργώντας ένα πρόθυμο και πειθαρχημένο εργατικό δυναμικό.

Οι πολιτικές ελέγχου και καταστολής της «παράνομης» μετανάστευσης ήταν πολύ πιο συγκροτημένες και φιλόδοξες, με τη συνεπικουρία και τις «οδηγίες» της ΕΕ. Από το 2000 και μετά συγκροτούνται σώματα συνοριακής φύλαξης (και με «συντονισμό» της Frontex από το 2007 και μετά), κατασκευάζονται κέντρα κράτησης στα σύνορα, γίνονται άτυπες επαναπροωθήσεις τόσο στον Έβρο όσο και στο Αιγαίο και επιλεκτικές απελάσεις. Από τις συνοριακές περιοχές μέχρι το κέντρο της Αθήνας γίνονται επιχειρήσεις-σκούπα και επιλεκτικές συλλήψεις, ενώ σχεδόν όλα τα κρατητήρια των αστυνομικών τμημάτων της χώρας λειτουργούν και ως ad hoc κέντρα κράτησης. Παραμένει όμως γεγονός πως ακόμα και όσοι συλλαμβάνονται και κρατούνται –καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις για διοικητικούς ή άλλους λόγους δεν μπορούν να απελαθούν– αφήνονται ελεύθεροι μετά από ένα χρονικό διάστημα που συνήθως δεν ξεπερνά το τρίμηνο, με το έγγραφο της «διοικητικής απέλασης» που τους δίνει ένα χρονικό περιθώριο (συνήθως ένα μήνα) για να εγκαταλείψουν τη χώρα «με ίδια μέσα». Παρά τη βία, τις απαράδεκτες συνθήκες κράτησης αλλά και τον εξευτελισμό των μεταναστών-ριών στα σύνορα (Pro Asyl 2007; Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012), στις περισσότερες περιπτώσεις οι μετανάστες-ριες καταφέρνουν εν τέλει να φτάσουν στο εσωτερικό της χώρας (βλ. υποκεφάλαια επιτόπιας έρευνας Έβρος - Αιγαίο).

Ταυτόχρονα, όμως, στα «κενά» αυτών των αποσπασματικών και ελλιπών πολιτικών ρύθμισης, πολλοί νεοεισερχόμενοι μετανάστες-ριες βρήκαν χώρο να ζήσουν και να δουλέψουν χωρίς χαρτιά, καθώς τόσο η πρόσβαση στην αγορά εργασίας όσο και στην κατοικία αλλά και σε κάποιες άλλες κοινωνικές παροχές (σχολεία, νηπιαγωγεία, έκτακτα περιστατικά στα νοσοκομεία) ήταν –αν και με δυσκολίες και συχνά σε συνθήκες ακραίας εκμετάλλευσης– εφικτή. Εν μέρει, οι ελλείψεις των κρατικών πολιτικών συμπληρώνονται από «τα κάτω», όπου τόσο το αντιρατσιστικό κίνημα, οι μεταναστευτικές κοινότητες και δικτυώσεις όσο και η καθημερινή συναναστροφή των μεταναστών-ριών με ντόπιους-ες σε εργασιακούς χώρους, στη γειτονιά και στην πόλη διαμορφώνουν ένα πλαίσιο άτυπης ένταξης, στήριξης και αποδοχής (Βαΐου, κ.α. 2007; Βαΐου, Λαφαζάνη & Λυκογιάννη 2013).

Στην «ισχυρή Ελλάδα» των αρχών της χιλιετίας

Στις αρχές της χιλιετίας, ο κυρίαρχος λόγος των κυβερνήσεων και των ΜΜΕ κατακλύζεται από φράσεις-κλειδιά όπως «εκσυγχρονισμός» και «ισχυρή Ελλάδα» και η χώρα μπαίνει στο 2000 με προσδοκίες για ένα πολλά υποσχόμενο μέλλον στην «Ευρωπαϊκή Οικογένεια», με υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης – ο οικοδομικός τομέας, για παράδειγμα, κατέγραφε πολύ υψηλά ποσοστά ανόδου την περίοδο εκείνη (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος 2009). Η είσοδος στη ζώνη του ευρώ το 2002, όπως και η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004, αποτέλεσαν ορόσημα της εθνικής υπερηφάνειας και γιορτάστηκαν ως συνώνυμα της ανάπτυξης και της προόδου, οικονομικής και κοινωνικής. Το όραμα της «ισχυρής Ελλάδας» συμπληρώνεται από μια επεκτατική οικονομική πολιτική στα «ανασυγκροτούμενα» τότε Βαλκάνια (Μπιτζένης 2005) αλλά και από την καλλιέργεια μιας νέας «εθνικής υπερηφάνειας», μιας εθνικής ταυτότητας πολιτισμικής και κοινωνικής υπεροχής σε σχέση με τους κατοίκους των γειτονικών χωρών αλλά και τους μετανάστες-ριες. Τα ζητήματα της επαναδιαπραγμάτευσης της ελληνικής εθνικής ταυτότητας σε σχέση με την άφιξη και εγκατάσταση μεταναστευτικών πληθυσμών αλλά και η σχέση μεταξύ εθνικισμού, ρατσισμού και μετανάστευσης απασχολούν και τη σχετική ελληνική βιβλιογραφία (Βεντούρα 1994; Βιδάλη 1996; Πετράκου 2001; Χριστόπουλος 2001; Triandafyllidou & Veikou 2002; Βεντούρα 2004).

Στον δημόσιο λόγο της περιόδου η μετανάστευση αντιμετωπίζεται ως περιφερειακό και δευτερεύον ζήτημα, ενώ ταυτόχρονα εμφανίζεται ένας λόγος περί πολυπολιτισμού που αφορά κυρίως την Αθήνα και ιδιαίτερα συγκεκριμένες γειτονιές της (βλ. υποκεφάλαιο 12.1). Ο λόγος, όμως, περί πολυπολιτισμού και ανοχής συνυπάρχει με λόγους υπεροχής και υφέρποντα ρατσισμό (βλ. επίσης Παύλου 2001). Το πογκρόμ ενάντια σε αλβανούς μετανάστες που πανηγύριζαν στους δρόμους τη νίκη της εθνικής ομάδας ποδοσφαίρου της Αλβανίας επί της Ελλάδας το 2004 αποτελεί εμβληματικό γεγονός της περιόδου (Γκολφινόπουλος 2007). Από τη μια, είναι το πρώτο μαζικό πογκρόμ εναντίον μεταναστών σε πολλές πόλεις της χώρας παράλληλα, το οποίο άφησε έναν νεκρό στην Κέρκυρα και δεκάδες τραυματίες (Ψαράς 2012). Από την άλλη, το σύνθημα που κυριαρχεί είναι «Δεν θα γίνεις Έλληνας ποτέ, Αλβανέ, Αλβανέ» καταδεικνύοντας, αφενός, τον πανταχού παρόντα ρατσισμό που διατρέχει την ελληνική κοινωνία και, αφετέρου, ότι σε μια περίοδο που οι μετανάστες έχουν αποκτήσει βιοτικούς δεσμούς στη χώρα και έχει αρχίσει να κάνει αισθητή την παρουσία της μια «δεύτερη γενιά» μεταναστών, το επίδικο πλέον δεν είναι πια να φύγουν όλοι, αλλά να μην «ελληνοποιηθούν».

Εκείνη την περίοδο εμφανίζεται και ένας σημαντικός αριθμός Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων οι οποίες αναπαράγουν, ως έναν βαθμό, τον λόγο της ΕΕ σε σχέση με τα ζητήματα της μετανάστευσης, τονίζοντας αφενός τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ένταξη αλλά θέτοντας, αφετέρου, μια αυστηρή διαχωριστική γραμμή μεταξύ νόμιμων μεταναστών, αιτούντων άσυλο και «παράνομων» μεταναστών (είναι ενδεικτικό πως για να επωφεληθεί κάποιος-α από τις υπηρεσίες των περισσότερων ΜΚΟ πρέπει να έχει νόμιμα χαρτιά ενώ αρκετές ΜΚΟ δεν δέχονται παρά μόνο αιτούντες άσυλο). Η ανάπτυξη των ΜΚΟ επηρεάζει εν μέρει και το αντιρατσιστικό κίνημα, ενώ διαμορφώνει σημαντικά τον λόγο και τη δράση των μεταναστευτικών συλλόγων, που σε μεγάλο βαθμό επαγγελματοποιούνται και χάνουν τους δεσμούς τους με τη βάση των κοινοτήτων. Παράλληλα ένα σημαντικό τμήμα των

στελεχών του ριζοσπαστικού μεταναστευτικού κινήματος που πρωταγωνίστησαν στους αγώνες για τη νομιμοποίηση αρχίζει όλο και περισσότερο να «θεσμοποιείται»: Αποκτούν σχέσεις με τα κόμματα εξουσίας αλλά και με θεσμικές ΜΚΟ και μπαίνουν στη λογική – συχνά εγκλωβιζόμενοι σε αυτή– των ευρωπαϊκών χρηματοδοτήσεων και προγραμμάτων.

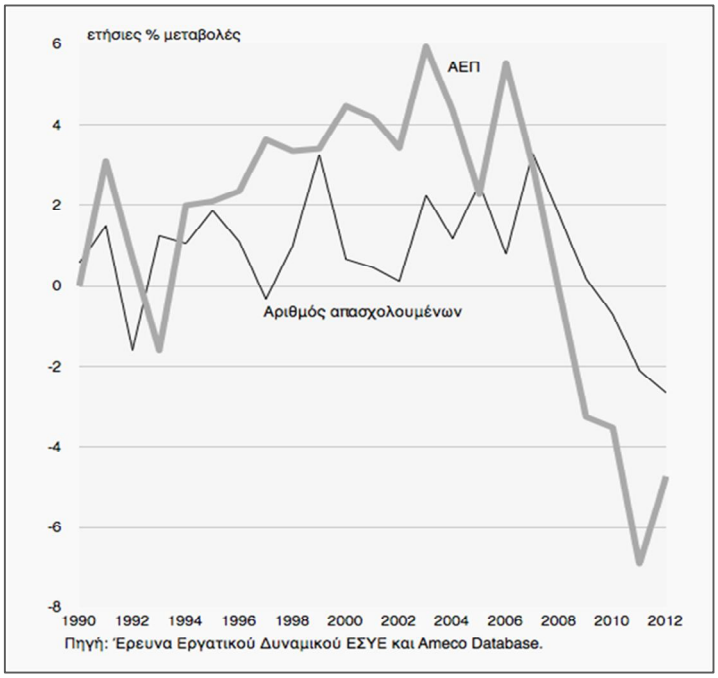
Περίπου από τις αρχές του 2000 αρχίζουν να φτάνουν πιο μαζικά στην Ελλάδα και μετανάστες-ριες από τις χώρες της Ασίας και της Αφρικής, που έρχονται συνήθως μέσω Τουρκίας και διασχίζουν τα ανατολικά σύνορα της χώρας (Έβρος, Αιγαίο). Στη νέα αυτή περίοδο δημιουργούνται πολλαπλές ταχύτητες ανάμεσα στους μετανάστες: Στο ένα άκρο βρίσκονται όσοι έχουν επιτύχει ένα επίπεδο θεσμικής και κοινωνικής ένταξης και στο άλλο όσοι δεν έχουν χαρτιά, δεν ξέρουν τη γλώσσα και προσπαθούν είτε να «τα καταφέρουν» στην Ελλάδα είτε να φύγουν προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Σταδιακά το ΛΑΟΣ, ένα κόμμα της άκρας Δεξιάς, αρχίζει να αποκτά μια κάποια κοινωνική βάση και, στις εκλογές του 2004, παρ' όλο που δεν καταφέρνει να μπει στο ελληνικό κοινοβούλιο, μπαίνει στην Ευρωβουλή, ενώ στις εθνικές εκλογές του 2007 παίρνει 10 έδρες και στο ελληνικό κοινοβούλιο. Είναι η πρώτη φορά μετά τη δικτατορία που ένα ακροδεξιό κόμμα αποκτά απήχηση και κοινωνική βάση στην Ελλάδα, ενώ η είσοδός του στη Βουλή φέρνει (ξανά) στο προσκήνιο του δημόσιου λόγου το θέμα της μετανάστευσης με όρους προβλήματος και απειλής.

Η ιδεολογία του εκσυγχρονισμού και της ισχυρής Ελλάδας άρχισε να διαψεύδεται πριν το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 2000. Ήδη από το 2007-2008 διαφαίνονται σημάδια οικονομικής παρακμής, με τον οικοδομικό τομέα (μέτρο της ελληνικής οικονομίας) να βρίσκεται σε σταθερή πτώση (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος 2009). Η εξέγερση του Δεκέμβρη το 2008 φανερώνει (και) μια διάχυτη κοινωνική δυσαρέσκεια και ανασφάλεια.

Η εποχή της «κρίσης»

Η περίοδος μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου 2009 αποτελεί μια ριζική, ιστορική τομή με πολλαπλές διαστάσεις στην Ελλάδα. Αντιμέτωπη με την παγκόσμια οικονομική κρίση και αδυνατώντας να εξυπηρετήσει το δημόσιο χρέος της με διεθνή δανεισμό, η νεοεκλεγείσα κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ προσφεύγει στον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Στήριξης και υπογράφει το Πρώτο Μνημόνιο τον Απρίλιο του 2010. Η σκληρή πολιτική λιτότητας, ιδιωτικοποιήσεων

Διάγραμμα 2: Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν και Αριθμός Απασχολούμενων 1990-2012. Πηγή: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2012

και περιστολής των κρατικών δαπανών που επιβάλει η Τρόικα (ΕΕ, ΕΚΤ και ΔΝΤ) τα επόμενα δύο χρόνια εκτινάσσει την ανεργία και μειώνει τα εισοδήματα σε πρωτοφανή επίπεδα, ενώ, ταυτόχρονα, το ήδη περιορισμένο κοινωνικό κράτος ουσιαστικά καταργείται. Μέσα σε τρία χρόνια το ποσοστό ανεργίας φτάνει σε επίπεδα-ρεκόρ για τη μεταπολεμική Ευρώπη: 27% γενικό ποσοστό και 60% για τους νέους έως 24 χρόνων. Η ελληνική οικονομία συρρικνώνεται δραματικά, με το ΑΕΠ να προσεγγίζει μείωση της τάξης του 25% στα τέλη του 2013 (Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ - ΑΔΕΔΥ 2012). Όπως είναι αναμενόμενο, οι επισφαλώς εργαζόμενοι, πρωτίστως μετανάστες-ριες, γυναίκες και νέοι βιώνουν πρώτοι τις συνέπειες της κρίσης.

Οι κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες της πολιτικής της Τρόικας είναι βαθύτατες και μέσα σε λίγους μήνες το πολιτικό σύστημα καταρρέει. Στο πλαίσιο μιας βίαιης προλεταριοποίησης μεγάλων τμημάτων της μεσαίας τάξης και της καταδίκης στην απόλυτη φτώχεια εκατομμυρίων εργαζομένων, ανέργων και συνταξιούχων, οι κοινωνικές εκπροσωπήσεις και συναινέσεις που είχαν διαμορφωθεί και εκφράζονταν επί δεκαετίες από το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ διαρρηγνύονται. Στην πολιτική πόλωση που προκύπτει, αντανακλάται ένας βαθύς μετασχηματισμός στις αντιλήψεις των ανθρώπων που πλήττονται από την κρίση και βιώνουν τη διάψευση των προσδοκιών τους για το μέλλον και την κατάρρευση του νεοφιλελεύθερου ατομιστικού - καταναλωτικού προτύπου των δύο προηγούμενων δεκαετιών.

Η εμφάνιση μαζικών κινημάτων, με κύριο το κίνημα των πλατειών το 2011 και τις απεργιακές διαδηλώσεις, καταγράφει τη ριζοσπαστικοποίηση μεγάλων τμημάτων της κοινωνίας. Μετά τις μεγάλες κινητοποιήσεις σχηματίζεται μια τρικομματική κυβέρνηση «εθνικής σωτηρίας» στην οποία συμμετέχουν το ΠΑΣΟΚ, η ΝΔ, αλλά και το ακροδεξιό ΛΑΟΣ, με διορισμένο πρωθυπουργό τον πρώην διοικητή της κεντρικής τράπεζας Λ. Παπαδήμο. Η προεκλογική περίοδος του 2012 ήταν μια πλειοδοσία λόγου και μετεκλογικών υποσχέσεων για περισσότερη αστυνόμευση και ασφάλεια. Με τις δημοσκοπήσεις να καταγράφουν την πλήρη ανατροπή του πολιτικού σκηνικού και το ενδεχόμενο της ανάδειξης του ΣΥΡΙΖΑ σε πρώτο κόμμα, καθώς και τη βέβαιη εκλογή της νεοναζιστικής Χρυσής Αυγής, οργανώθηκε η μεγαλύτερη «επιχείρηση κατά της λαθρομετανάστευσης» που έχει υπάρξει μέχρι στιγμής στην Ελλάδα (βλ. υποκεφάλαιο 12.1). Οι εκλογές που γίνονται την άνοιξη του 2012 καταγράφουν τεράστια πτώση στα ποσοστά του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ, ενώ το ΛΑΟΣ δεν μπαίνει καν στη Βουλή. Ταυτόχρονα, υπάρχει ένα πολιτικό ρεύμα υπέρ της ριζοσπαστικής Αριστεράς και μια μεγάλη άνοδος των ποσοστών του ΣΥΡΙΖΑ, ενώ στον χώρο της Δεξιάς εμφανίζεται το κόμμα των Ανεξάρτητων Ελλήνων με εθνικιστικές και ρατσιστικές θέσεις και, τέλος, εκτινάσσεται η νεοναζιστική οργάνωση της Χρυσής Αυγής[38].

[38] Στις τέσσερις εκλογικές αναμετρήσεις από το 2000 έως και το 2009 το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ συγκέντρωναν ποσοστά της τάξης του 80%, ενώ στις εκλογές του Μαΐου του 2012 πήραν μαζί 35% και στις επαναληπτικές εκλογές του Ιουνίου –αφότου έκαναν κάθε προσπάθεια συσπείρωσης αλλά και τρομοκράτησης στο ενδεχόμενο μια αριστερής κυβέρνησης– έφτασαν στο 42%. Ο ΣΥΡΙΖΑ, ενώ τα ποσοστά του στις τέσσερις προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις κινούνταν στο 4%, στις εκλογές του Μαΐου συγκέντρωσε το 16% των ψήφων και στις εκλογές του Ιουνίου το 27%. Η Χρυσή Αυγή, ενώ τα ποσοστά της δεν ξεπερνούσαν το 0,3%, στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις του 2012 πήρε 6,9%.

Η ανάδυση του νεοφασισμού ως κοινοβουλευτικής και κοινωνικής δύναμης έχει από αυτή τη σκοπιά διπλό χαρακτήρα: Είναι κίνηση από τα κάτω, εκφράζει δηλαδή κοινωνικά στρώματα που πλήττονται από την κρίση και αναζητούν διέξοδο σε μια αυταρχική κατεύθυνση. Είναι όμως, ταυτόχρονα, προϊόν και αποτέλεσμα της συνειδητής υιοθέτησης της ακροδεξιάς ατζέντας περί τάξης, ασφάλειας και «λαθρομετανάστευσης» από τις πολιτικοοικονομικές ελίτ και το μεγαλύτερο μέρος των ΜΜΕ (βλ. υποκεφάλαιο 12.1). Η πολιτική αυτή, στην οποία πρωτεύοντα ρόλο έχει η ανάδειξη της μετανάστευσης ως κύριου προβλήματος, φαίνεται να έχει στόχο την αλλαγή της πολιτικής ατζέντας από τα ζητήματα των πολιτικών λιτότητας σε ζητήματα ασφάλειας.

Στη συνθήκη της οικονομικής και πολιτικής κρίσης, η ενίσχυση του ρατσισμού και της Ακροδεξιάς αποτελούν συνέχεια και ρήξη ως προς την προηγούμενη περίοδο. Ένα ουσιαστικό στοιχείο αλλαγής σηματοδοτεί η πλήρης απενοχοποίηση του ρατσιστικού λόγου, που παύει να είναι αποσπασματικός και συγκαλυμμένος και εκφέρεται αβίαστα από πολιτικούς του αυτοαποκαλούμενου «κέντρου», ΜΜΕ αλλά και επιστημονικά άρθρα και βιβλία (βλ. και υποκεφάλαιο 12.1). Η μετανάστευση προβάλλεται ως εθνικό πρόβλημα και συναρθρώνεται με διάφορες εκδοχές λόγων περί εθνικής σωτηρίας, που αναπτύσσονται στο έδαφος της κρίσης.

Το κλίμα της περιόδου μεταφέρεται εν μέρει και στην επιστημονική συζήτηση. Το 2011 δημοσιεύονται δύο βιβλία του Γ.Η. Κολοβού, το πρώτο με τίτλο *Πολυπολιτισμικότητα; Όχι Ευχαριστώ* και το δεύτερο με τίτλο *Μεταναστευτική Πολιτική και Ενσωμάτωση των Μεταναστών. Η περίπτωση της Ελλάδας*, στο οπισθόφυλλο του οποίου διαβάζουμε:

> «Το μεταναστευτικό ζήτημα της χώρας αναμένεται να επιταθεί και οι συνέπειές του να γίνουν επαχθέστερες για την ελληνική κοινωνία, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη δημόσια τάξη, την εθνική ασφάλεια και την κοινωνική συνοχή. Και δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετική η εξέλιξη όταν η εισροή παράνομων μεταναστών παραμένει πολύ μεγάλη (…). Για την επίλυση του ζητήματος απαιτείται η εφαρμογή μιας αυστηρής και περιοριστικής μεταναστευτικής πολιτικής (…). Η εφαρμογή μιας τέτοιας πολιτικής θα σήμαινε ότι η χώρα δεν θα ήταν «ξέφραγο αμπέλι», ούτε θα επιβράβευε την παρανομία με εκ των υστέρων νομιμοποίηση.» (Κολοβός 2011)

Το βιβλίο προλογίζει ο Θ. Κατσανέβας, καθηγητής του Πανεπιστημίου Πειραιά, ο οποίος σημειώνει:

> «Ο Γιάννης Κολοβός είναι ένας εξαίρετος μελετητής έξω από το κύκλωμα του κατεστημένου, ο οποίος μάχεται με δεδομένα και επιχειρήματα για την ανάδειξη των διάφορων πτυχών της μαζικής εισβολής παράνομων μεταναστών τα τελευταία χρόνια. Οι αναλύσεις και τα στοιχεία που παραθέτει, δεν αφήνουν αμφιβολία ότι αν δεν αναστραφεί αυτή η ολέθρια πραγματικότητα, η Ελλάδα με την ιστορία χιλιάδων ετών θα πάψει να υπάρχει.(…) Η μαζική εισροή μουσουλμάνων με μέση γεννητικότητα πέντε παιδιών ανά γυναίκα, σε συνδυασμό με την τραγική υπογεννητικότητα των 9,5 εκ. ελληνογενών κατοίκων με περίπου ένα παιδί ανα μητέρα, σηματοδοτούν το τραγικό μέλλον της χώρας.» (Κατσανέβας 2011, σ.7)

Στα κείμενα αυτά ο δημόσιος ξενοφοβικός λόγος περί «εισβολής των παράνομων» όχι μόνο επιβεβαιώνεται αλλά οξύνεται και πολλαπλασιάζεται: Η Ελλάδα θα πάψει να υπάρχει λόγω της μαζικής εισροής μουσουλμάνων. Επιχειρήματα τέτοιου τύπου συνοδεύονται και με νούμερα ή αναλύσεις που τα καλύπτουν με έναν «επιστημονικό» μανδύα. Εκτός αυτών, όμως, ενδιαφέρουσα είναι και η διατύπωση του Θ. Κατσανέβα πως ο Γ. Κολοβός είναι «έξω από το κύκλωμα του κατεστημένου», παρ' όλο που οι διατυπώσεις του Γ. Κολοβού λίγο διαφέρουν από αυτές των υπουργών Δημόσιας Τάξης των τελευταίων χρόνων που παρουσιάστηκαν παραπάνω.

Επίσης το 2011 δημοσιεύτηκε και το βιβλίο του ιστορικού Ι. Κωτούλα με τίτλο *Μετανάστευση και κυρίαρχη εθνική κουλτούρα. Θρησκεία, πολιτική, πολυπολυτισμικότητα*, στο οποίο ο συγγραφέας εναντιώνεται στην πολυπολιτισμικότητα και υποστηρίζει την υπεροχή του ελληνικού και του ευρωπαϊκού πολιτισμού έναντι των πολιτισμών των μεταναστευτικών ομάδων (Κωτούλας 2011). Ο Ι. Κωτούλας διατέλεσε τα επόμενα χρόνια σύμβουλος στο θέμα του νόμου της ιθαγένειας και του μεταναστευτικού ζητήματος στο πολιτικό γραφείο του αναπληρωτή υπουργού Εσωτερικών, κ. Χαράλαμπου Αθανασίου, ενώ άνοιξε μια έντονη δημόσια συζήτηση σε σχέση με προηγούμενα βιβλία του που εξέθεταν τις απόψεις του για το ναζιστικό καθεστώς της Γερμανίας[39]. Αντίστοιχη επιχειρηματολογία σε συνδυασμό με σενάρια «επιστημονικής φαντασίας» παρουσιάζονται στο βιβλίο του δημοσιογράφου Κ. Κόλμερ, που κυκλοφόρησε το 2012 με τίτλο *Λαθρομετανάστευση. Η απειλή της εθνικής ασφάλειας* (Κόλμερ 2012).

3.2 Κεντρικά θέματα συζήτησης στην ελληνική βιβλιογραφία

Το **Μεσογειακό Μοντέλο Μετανάστευσης** αποτελεί γενικό πλαίσιο αναφοράς για πολλές μελέτες γύρω από τα ζητήματα της μετανάστευσης στην Ελλάδα[40]. Σχηματικά, σύμφωνα με το Μεσογειακό Μοντέλο Μετανάστευσης, οι χώρες της Μεσογείου –κυρίως η Ισπανία, η Ιταλία και η Ελλάδα– καθώς έχουν κοινά χαρακτηριστικά στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική τους εξέλιξη, έχουν αναπτύξει εν μέρει και έναν κοινό τρόπο «υποδοχής» και αντιμετώπισης της μετανάστευσης. Ανάμεσα σε αυτά τα χαρακτηριστικά τονίζεται πως οι χώρες του ευρωπαϊκού Νότου ήταν χώρες αποστολής μεταναστών, ενώ στις δεκαετίες του '80 και του '90, λόγω της οικονομικής τους ανάπτυξης αλλά και λόγω των παγκόσμιων αλλαγών, μετατράπηκαν σε χώρες υποδοχής μεταναστών-ριών. Το πιο σημαντικό, όμως, από αυτά τα κοινά χαρακτηριστικά των χωρών της Μεσογείου είναι η διασπασμένη αγορά εργασίας και ένας ευρύς άτυπος τομέας σε συνδυασμό με την υψηλή ζήτηση φτηνού και ευέλικτου εργατικού δυναμικού. Το Μεσογειακό Μοντέλο Μετανάστευσης σχετίζεται και με αυτό που στη διεθνή βιβλιογραφία ονομάζεται Νέα Μετανάστευση (Koser & Lutz 1998; Λαφαζάνη 2004a), μια έννοια που επιχειρεί να συνοψίσει τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης μετά τη δεκαετία του '80 (King, Lazaridis & Tsardanidis 2000).

[39] Για περισσότερα βλ. Εφημερίδα *Η Αυγή*, 12/03/2013: http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=758787.

[40] (Πετρινιώτη 1993; Iosifides & King 1996; Fakiolas 1997; King, Lazaridis & Tsardanidis 2000; Triandafyllidou 2000; Baldwin-Edwards 2002a; Cavounidis 2002; Tatsoglou & Hadjiconstandl 2003; Labrianidis, κ.α. 2004; Kasimis & Papadopoulos 2005)

Οι αλλαγές στην ελληνική **αγορά εργασίας** σε σχέση με την άφιξη μεταναστών-ριών αλλά και οι **συνθήκες εργασίας των μεταναστών-ριών** αποτελούν βασικά θέματα που απασχολούν την ελληνική βιβλιογραφία[41]. Μέσα στα βασικά ερωτήματα που θέτει η σχετική βιβλιογραφική συζήτηση είναι το εάν και κατά πόσο η μεταναστευτική εργασία συνεισφέρει στην ελληνική οικονομία και ποιες είναι οι αλλαγές και οι ανακατατάξεις που φέρει η είσοδος των μεταναστών-ριών στην αγορά εργασίας. Τα ερωτήματα αυτά επιχειρούν, ως έναν βαθμό, να απαντήσουν στις δημόσιες ανησυχίες του τύπου «οι μετανάστες μάς παίρνουν τις δουλειές» ή, με άλλα λόγια, στο εάν η είσοδος των μεταναστών στην αγορά εργασίας σημαίνει λιγότερες διαθέσιμες θέσεις εργασίας για τους ντόπιους εργάτες και εάν συνεπάγεται αλλαγές στους «όρους» εργασίας (μισθούς, ωράρια, εργασιακά δικαιώματα). Στις περισσότερες από τις παραπάνω μελέτες τονίζεται πως η εργασία των μεταναστών-ριών δημιουργεί πολλαπλασιαστικά οφέλη, αυξάνοντας εν τέλει τις συνολικές θέσεις εργασίας και την παραγωγή της χώρας, οδηγεί σε μια «προς τα πάνω» κινητικότητα του ντόπιου εργατικού δυναμικού ενώ, λόγω των κατατετμημένων/τμηματοποιημένων (segmented) αγορών εργασίας, οι όροι εργασίας της «δευτερεύουσας» αγοράς δεν επηρεάζουν τους όρους εργασίας της «πρωτεύουσας» (βλ. μεταξύ άλλων Ιωακείμογλου 2001; Ναξάκης 2001; Κασίμης & Παπαδόπουλος 2012).

Άλλο ένα κεντρικό θέμα που αναδεικνύεται στη συζήτηση περί εργασίας και μετανάστευσης στην ελληνική βιβλιογραφία αφορά την **άτυπη εργασία**[42]. Σε κάποιες μελέτες η άτυπη εργασία παρουσιάζεται ως μη επιθυμητό χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας με αρνητικές συνέπειες τόσο για την εθνική οικονομία όσο και για το μεταναστευτικό πληθυσμό, ενώ σε άλλες μελέτες η άτυπη εργασία αντιμετωπίζεται ως δομικό χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομικής αλλά και κοινωνικής ζωής, που παίζει καθοριστικό ρόλο στην τοπική ανάπτυξη ενώ, παρά τα μειονεκτήματά του, αναγνωρίζεται και ως παράγοντας καθοριστικός για την ένταξη των νεοαφιχθέντων μεταναστών-ριών (για μια αναλυτική επισκόπηση της σχετικής συζήτησης βλ. Βαϊου & Χατζημιχάλης 1997).

Επίσης, το θέμα των ιδιαίτερων σχέσεων και συνθηκών που διαμορφώνονται στις τοπικές κοινωνίες και στον **αγροτικό χώρο** με την άφιξη και εγκατάσταση μεταναστευτικών ομάδων απασχολεί την επιστημονική συζήτηση[43].

Άλλο ένα θέμα συζήτησης στην ελληνική βιβλιογραφία είναι η **γυναικεία μετανάστευση** και πώς το **φύλο** έχει καθοριστικό ρόλο στις εμπειρίες εγκατάστασης, εργασίας και καθημερινής ζωής στη διαδικασία της μετανάστευσης (για μια αναλυτική επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας βλ. Vaiou 2006; Lafazani 2008). Αξίζει εδώ να

[41] (Λινάρδος-Ρυλμόν 1992; 1995; Lianos, Sarris & Katseli 1996; Baldwin-Edwards 1997; Iosifides 1997; Markova & Sarris 1997; Βαϊου & Χατζημιχάλης 1997; Droukas 1998; Lazaridis & Romaniszyn 1998; Fakiolas 1999; Λυμπεράκη & Πελαγίδης 2000; Ιωακείμογλου 2001; Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη 2001; Ψημμένος 2001; Baldwin-Edwards 2002b; Labrianidis, κ.α. 2004; Drydakis & Vlassisa 2007; Μωυσίδης & Παπαδοπούλου 2011; Ρομπόλης 2011; Καβουνίδη 2012; Κασίμης & Παπαδόπουλος 2012; Καψάλης 2012)

[42] (Lianos, Sarris & Katseli 1996; Markova & Sarris 1997; Βαϊου & Χατζημιχάλης 1997; Droukas 1998; Fakiolas 1999; Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη 2001)

[43] (Lianos, Sarris & Katseli 1996; Βαϊου & Χατζημιχάλης 1997; Kasimis, Papadopoulos & Zacopoulou 2003; Kasimis & Papadopoulos 2005; Labrianidis & Sykas 2009; Kasimis, Papadopoulos & Pappas 2010; Κασίμης & Παπαδόπουλος 2012)

αναφερθεί πως ενώ περίπου μέχρι το 2005 οι αναφορές στο φύλο σε σχέση με τη μετανάστευση ήταν σχετικά περιορισμένες στην ελληνική βιβλιογραφία, τα τελευταία χρόνια υπήρξε μια διεύρυνση της σχετικής συζήτησης με έρευνες[44], άρθρα αλλά και συλλογικούς τόμους (Βαΐου & Στρατηγάκη 2008; Παπαταξιάρχης, Τοπάλη & Αθανασοπούλου 2008; Αβδελά, κ.α. 2009; Ζαββού, Καμπούρη & Στρατηγάκη 2013), που εμπλούτισαν σημαντικά τη συζήτηση αναφορικά με τις έμφυλες σχέσεις και πρακτικές κατά τη μεταναστευτική διαδικασία.

Τα ζητήματα **ένταξης/αποκλεισμού** αποτελούν επίσης σημαντικά θέματα που πραγματεύεται η ελληνική βιβλιογραφία. Τα ζητήματα ένταξης/αποκλεισμού συνδέονται στη σχετική βιβλιογραφία με ευρύτερες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες όπως ο ρατσισμός, η ξενοφοβία, τα στερεότυπα, το νομικό καθεστώς, η (έλλειψη) μεταναστευτικής πολιτικής, η δυνατότητα συμμετοχής στην αγορά εργασίας, η πρόσβαση στην κατοικία, στην υγειονομική περίθαλψη, στην ασφάλιση, στην εκπαίδευση, ενώ διαπλέκονται και με το φύλο, την ταξική θέση και την εθνοτική προέλευση[45]. Τα τελευταία χρόνια εμφανίζονται στη σχετική βιβλιογραφία και σε σχέση με την πολιτική επικαιρότητα (νομοθετικό πλαίσιο για την ιθαγένεια), αναφορές σε ζητήματα όπως η δεύτερη γενιά (Παπανδρέου 2009; Παπανδρέου 2013), η ιθαγένεια και η ιδιότητα του πολίτη (Μπαλτσιώτης 2004; Χριστόπουλος 2004; Βόγλη 2007; Χριστόπουλος 2012).

Τέλος, και ο **αστικός χώρος** σε σχέση με τη μετανάστευση είναι ένα ζήτημα που θίγεται στην ελληνική βιβλιογραφία, η οποία συζητάει το γεγονός ότι η πλειονότητα των μεταναστών-ριών κατευθύνεται στα μεγάλα αστικά κέντρα, αλλά και τις αλλαγές που επιφέρει η εγκατάστασή τους στις πόλεις, δίνοντας έμφαση στη γεωγραφική κατανομή των μεταναστών-ριών στον αστικό χώρο, στα εθνοτικά δίκτυα, στον χωρικό αποκλεισμό, στις χρήσεις του δημόσιου χώρου και στα πρότυπα κατοίκησης[46].

---

[44] Ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο *Έμφυλες διαστάσεις της Μετανάστευσης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη*, από το τμήμα Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (http://gendermigration.ha.uth.gr).
Ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο *Φύλο*, *οικιακή εργασία* και *εθνοτική ταυτότητα*: *Η διαπολιτισμική συγκρότηση* του *οικιακού χώρου* στην *Ελλάδα,* από το Τμήμα Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (http://www.aegean.gr/social-anthropology/iridion/html/en/research_01.php?id=3).
Ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο Φύλο και μεταναστευτικοί πληθυσμοί. Όψεις κοινωνικής ένταξης και κοινωνικής πολιτικής, από το ΚΕΚΜΟΚΟΠ στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.
Ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο *Διαπλεκόμενες Καθημερινότητες και Χωροκοινωνικές Μεταβολές στην Πόλη. Μετανάστριες και Ντόπιες στις Γειτονιές της Αθήνας*, από το Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, (Βαΐου, Καλαντίδης κ.ά. 2007).
Ερευνητικά προγράμματα με τίτλο *Gender, Migration and Intercultural Interaction και Transnationl Digital Networks, Gender and Migration,* απότο Εργαστήρι Σπουδών Φύλου και Ιστότητας του Παντείου Πανεπιστημίου (http://www.gemic.eu/ και http://www.mignetproject.eu/).

[45] (Psimmenos 1995; Ψημμένος 1995; Κοιλιάρη 1997; Droukas 1998; King, Iosifides & Myrivili 1998; Πετρονώτη 1998; Καυταντζόγλου & Πετρονώτη 2000; Τρουμπέτα 2000; Petronoti 2001; Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη 2001; Ναξάκης & Χλέτσος 2001; Πετράκου 2001; Psimmenos & Kassimati 2003; Κασιμάτη 2003; Μαρβάκης 2004; Παύλου & Χριστόπουλος 2004; Δημουλάς, Παπαδοπούλου & Μποκουβάλας 2005; Hatziprokopiou 2006; Lazaridis & Koumandraki 2006; Iosifides, κ.α. 2007; Παύλου & Σκουλαρίκη 2009; Τάκης 2010; Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης 2010; Βεντούρα 2011; Μωυσίδης & Παπαδοπούλου 2011; Σύρρη 2011; Κασίμης & Παπαδόπουλος 2012)

[46] (Ψημμένος 1995; Βαΐου & Χατζημιχάλης 1997; Πετρονώτη 1998; Maloutas & Karadimitriou 2001; Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη 2001; Vaiou 2002; Hatziprokopiou 2003; Maloutas 2007; Βαΐου, κ.α.

Σύνορα και τράνζιτ μετανάστευση στην ελληνική βιβλιογραφία

Όσον αφορά τα ζητήματα που πραγματεύεται αυτή η διατριβή, δηλαδή τα σύνορα, τις πολιτικές ελέγχου, τη συνθήκη της «παρανομίας», τις δια-εθνικες διαδρομές και την τράνζιτ μετανάστευση, έχουν απασχολήσει ελάχιστα την επιστημονική συζήτηση στην Ελλάδα σε σχέση με τα θέματα που αναδείχθηκαν παραπάνω. Καταρχήν και όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, η διευρυμένη συζήτηση γύρω από τις μεταναστευτικές πολιτικές επικεντρώνει κατά κύριο λόγο στις «πολιτικές ένταξης» με ελάχιστες και συνοπτικές αναφορές στις «πολιτικές ελέγχου» και στα καθεστώτα συνόρων.

Μέχρι σήμερα η τράνζιτ μετανάστευση έχει αναδειχθεί από δύο έρευνες που έχουν γίνει στην Ελλάδα στις αρχές του 2000. Η πρώτη είναι η μελέτη της Ασπασίας Παπαδοπούλου-Κούρκουλα σε σχέση με τους Κούρδους πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο την περίοδο 2000-2001 στην Αθήνα (Papadopoulou-Kourkoula 2008). Η δεύτερη είναι το ερευνητικό πρόγραμμα *Transit Migration* που έλαβε χώρα μεταξύ 2002-2006 και διερευνούσε τις τράνζιτ διαδρομές προς τα ευρωπαϊκά σύνορα δίνοντας έμφαση και στο πέρασμα του Αιγαίου (Papadopoulos, Stephenson & Tsianos 2008; Tsianos, Hess & Karakayali 2009; Tsianos & Karakayali 2010). Στα σύνορα σε σχέση με τη μετανάστευση αναφέρεται το βιβλίο του λαογράφου και ανθρωπολόγου Β. Νιτσιάκου με τίτλο *Στο Σύνορο: Μετανάστευση, σύνορα και ταυτότητες στην ελληνοαλβανική μεθόριο*, το οποίο πραγματεύεται τις μετακινήσεις πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας, δίνοντας γλαφυρές εικόνες της εγγύτητας αλλά και της απόστασης μεταξύ των κατοίκων των δύο χωρών (Νιτσιάκος 2010). Επίσης στο βιβλίο *Μικρό Ημερολόγιο Συνόρων* ο Γκ. Καπλάνι αφηγείται εμπειρίες διάβασης πολλαπλών συνόρων μεταξύ Αλβανίας και Ελλάδας (Καπλάνι 2006). Εκτός αυτών, ένα αφιέρωμα στο περιοδικό *Σύγχρονα Θέματα* με τίτλο «Η πρόκληση της Μετανάστευσης» και επιμέλεια των Λ. Βεντούρα και Ε. Παπαταξιάρχη περιέχει κείμενα που θέτουν και πραγματεύονται ζητήματα όπως οι πολιτικές συνόρων και η τράνζιτ μετανάστευση (Βεντούρα 2009; Λαδάς 2009; Παπαταξιάρχης 2009; Πετράκου 2009). Τέλος, μόλις το 2012 και μετά από έντονες διεθνείς ακτιβιστικές κινητοποιήσεις ενάντια στον έλεγχο των συνόρων και της μετανάστευσης το 2009 και το 2010 (βλ. αναλυτικά κόμβος Λέσβου), εκδόθηκε ένας συλλογικός τόμος υπό την επιμέλεια της Σ. Τρουμπέτα, που επικεντρώνει στη Λέσβο και πραγματεύεται ζητήματα συνόρων, προσφύγων, κέντρων κράτησης, χώρων υποδοχής και μεταναστευτικών διαδρομών (Τρουμπέτα 2012). Περιέχοντας κείμενα που δίνουν έμφαση στη συνοριακή συνθήκη της Λέσβου (βλ. μεταξύ άλλων Γεωργούλας & Σαραντίδης 2012), στις διαδρομές των μεταναστών-ριων (Μαλιωτάκη 2012) αλλά και κείμενα που εμβαθύνουν θεωρητικά στα ζητήματα των συνόρων και της μετανάστευσης (βλ. μεταξύ άλλων Πετράκου & Ιωσηφίδης 2012; Σωτήρης 2012), αυτός ο τόμος αποτελεί την πρώτη ίσως απόπειρα να ανοίξει μια επιστημονική συζήτηση στην Ελλάδα γύρω από τα ζητήματα αυτά.

Η μέχρι στιγμής συζήτηση στην ελληνική βιβλιογραφία για τα θέματα των συνόρων και της τράνζιτ μετανάστευσης παραμένει αποσπασματική και ελλιπής, παρ' όλο που, αφενός, στην Ελλάδα υπάρχει ένας πολύ έντονος δημόσιος διάλογος για τη φύλαξη των

2007; Βαΐου & Παπαδόπουλος 2007; Kandylis, Arapoglou & Maloutas 2008; Vaiou & Stratigaki 2008; Αράπογλου & Σαγιάς 2008; Arapoglou & Sayas 2009; Αράπογλου, κ.α. 2009; Βαΐου 2009; Vaiou 2010; Vaiou, Lykogianni & Lafazani 2010; Arapoglou & Maloutas 2011; Vaiou 2011)

συνόρων και την «παράνομη» μετανάστευση και, αφετέρου, το γεγονός ότι χιλιάδες μετανάστες-ριες διασχίζουν τα σύνορα της χώρας –είτε για να εγκατασταθούν εδώ είτε σε τράνζιτ– καθιστά τη χώρα «προνομιακό» πεδίο για την έρευνα ερωτημάτων που έχουν να κάνουν με τα σύνορα και τη μετανάστευση, μια συζήτηση που ανοίγει όλο και περισσότερο στη διεθνή βιβλιογραφία (βλ. κεφάλαιο 1.2).

3.3 Παιχνίδια με τους αριθμούς ή Πόσοι μπαίνουν «παράνομα» στη χώρα;

Με αυξανόμενη ένταση διαδραματίζεται τα τελευταία χρόνια η δημόσια συζήτηση για τη θεωρούμενη μεγάλη αύξηση του αριθμού των μεταναστών-ριών που επιχειρούν να μπουν στη χώρα χωρίς χαρτιά. Δεν είναι όμως τόσο το ερώτημα καθαυτό που έχει σημασία («πόσοι;») όσο το πλαίσιο μέσα στο οποίο τίθεται αλλά και οι τρόποι με τους οποίους απαντιέται.

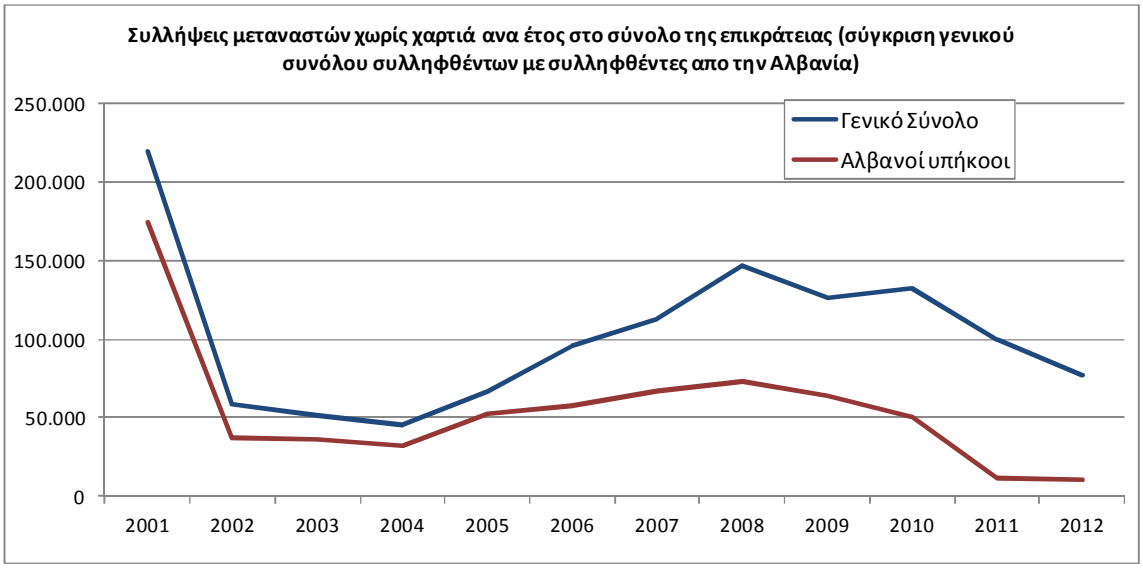
Κατ' αρχάς, δεν υπάρχει τρόπος να γνωρίζουμε τον αριθμό των μεταναστών χωρίς χαρτιά που φτάνουν ή ζουν στην Ελλάδα. Στη δημόσια συζήτηση χρησιμοποιείται συνήθως ο αριθμός των «Συλληφθέντων Λαθρομεταναστών από Αστυνομικές και Λιμενικές αρχές» που δημοσιεύει το υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη. Τα στοιχεία αυτά, όμως, είναι στην καλύτερη περίπτωση ενδεικτικά, καθώς ο αριθμός των συλλήψεων μπορεί να υπερεκτιμά ή να υπεκτιμά τον αριθμό όσων πέρασαν τα σύνορα. Η υποεκτίμηση οφείλεται κυρίως στο ότι κάποιοι μετανάστες δεν συλλαμβάνονται κατά την είσοδό τους. Η υπερεκτίμηση, από την άλλη, οφείλεται στο ότι, καθώς τα νούμερα αυτά δίνουν αριθμό συλλήψεων στην επικράτεια, ο ίδιος μετανάστης είναι πιθανόν να έχει συλληφθεί παραπάνω από μια φορά (είτε προσπαθώντας να περάσει τα σύνορα είτε στο εσωτερικό της χώρας). Ίσως, όμως, η ανακρίβεια των στοιχείων να οφείλεται περισσότερο στο ότι ο αριθμός των συλλήψεων εξαρτάται άμεσα από τις εκάστοτε πολιτικές προτεραιότητες των κυβερνήσεων και άρα, αντίστοιχα, από τις οδηγίες και τους πόρους που διατίθενται για τις συλλήψεις μεταναστών. Για παράδειγμα, οι μαζικές συλλήψεις του «Ξένιου Δία» θα προστεθούν στο συνολικό αριθμό ετησίων συλλήψεων, χωρίς αυτό να σημαίνει αύξηση της εισόδου μεταναστών στη χώρα, καθώς τμήμα των συλληφθέντων είναι μετανάστες που μπήκαν πριν από χρόνια χωρίς χαρτιά, οι οποίοι έχουν πιθανόν ξαναμετρηθεί και ως συλληφθέντες προηγούμενων χρόνων. Όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, τόσο στο δημόσιο λόγο όσο και σε επιστημονικά κείμενα, ο αριθμός των συλλήψεων «για παράνομη είσοδο και παραμονή» που αφορά το σύνολο της χώρας παρουσιάζεται κατά κανόνα ως αριθμός «παράνομων» εισόδων, δηλαδή συλλήψεων μόνο στα εξωτερικά σύνορα.

Ακόμα και αυτά, όμως, τα ελλιπή και ανακριβή στοιχεία, κατά κανόνα χειραγωγούνται ή παραποιούνται για να προβάλουν μια εικόνα «εισβολής λαθραίων». Στις περισσότερες αναγνώσεις, δε, η μεταβολή του αριθμού αυτού ερμηνεύεται μόνο σε σχέση με τις συνθήκες στην Ελλάδα (αύξηση ή μείωση της καταστολής, οικονομική κρίση κ.λπ.), ενώ οι διεθνείς οικονομικές, γεωγραφικές και πολιτικές συνθήκες που διαμορφώνουν τις μεταναστευτικές κινήσεις συστηματικά αγνοούνται.

Πολύ συχνά τόσο στα ΜΜΕ όσο και σε δηλώσεις κυβερνητικών φορέων εμφανίζονται ποσοστά και νούμερα που είναι είτε υποθετικά –δεν στηρίζονται σε καμία έρευνα– είτε τονίζουν συγκεκριμένες πτυχές της πραγματικότητας είτε είναι απλά ψέματα.

Η συνολική εικόνα

Το σύνολο των συλληφθέντων μεταναστών χωρίς χαρτιά ανά έτος στην επικράτεια από το 2001 έως σήμερα έχει πολλές διακυμάνσεις. Την τελευταία πενταετία τα στοιχεία αυτά τείνουν να παρουσιάζονται ως «εισβολή» από τα «αφύλακτα» ανατολικά σύνορα της χώρας. Μια προσεκτική ανάγνωση, όμως, των στοιχείων δείχνει πως, καθώς οι μετανάστες από την Αλβανία αποτελούν το μεγαλύτερο τμήμα των μεταναστών στην Ελλάδα, οι περισσότερες συλλήψεις μέχρι το 2011 αφορούσαν αλβανούς υπηκόους, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.

Διάγραμμα 3: Συλλήψεις μεταναστών χωρίς χαρτιά (συνολικός αριθμός και αριθμός αλβανών συλληφθέντων) ανά έτος στο σύνολο της επικράτειας. Πηγή: επεξεργασία στατιστικών στοιχείων από την Ελληνική Αστυνομία

Εάν δεχόμασταν ως έγκυρα τα παραπάνω στοιχεία, θα ήταν ακριβές να ειπωθεί ότι η μετανάστευση των ατόμων χωρίς χαρτιά αυξανόταν από το 2002 μέχρι το 2008 ενώ μειώνεται από το 2008 μέχρι σήμερα. Το γεγονός ότι υπάρχει συνολική μείωση των συλλήψεων σπάνια αναφέρεται στον κυρίαρχο λόγο – όποτε, δε, αναφέρεται, αποδίδεται κυρίως στην επιτυχία των κατασταλτικών μέτρων. Όπως όμως φαίνεται καθαρά στο Διάγραμμα 3, η συνολική μείωση οφείλεται κυρίως στον περιορισμό των συλλήψεων των μεταναστών-ριών από την Αλβανία, χωρίς να αντανακλά και μείωση της μετανάστευσης από την Αλβανία –αν και αυτό πιθανόν συμβαίνει λόγω της οικονομικής κρίσης–, αλλά σηματοδοτεί μια αλλαγή στο ποιος θεωρείται «νόμιμος» ή «παράνομος». Έτσι, από τις 01/01/2011 οι πολίτες της Αλβανίας μπορούν να διασχίζουν τα ευρωπαϊκά σύνορα χωρίς βίζα, γεγονός που συνεπάγεται τη «νομιμοποίηση» της εισόδου τους και στον ελλαδικό χώρο. Αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που αναδεικνύει πως τόσο η «νομιμότητα» όσο και η «παρανομία» είναι νομικά στάτους (και άρα μεταβάλλονται με βάση πολιτικές αποφάσεις) και όχι εγγενή χαρακτηριστικά συγκεκριμένων ανθρώπων ή κατηγοριών του πληθυσμού.

Διαβάζουμε σε δήλωση του πρώην υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μ. Χρυσοχοΐδη, η οποία αναπαράχθηκε από πολλά ΜΜΕ:

> «Σε μια χώρα που αντιμετωπίζει οικονομική κρίση, καθημερινά εισρέουν εκατοντάδες άνθρωποι και κάθε χρόνο χιλιάδες, περίπου 150.000, με αποτέλεσμα να δημιουργείται πια πολύ σημαντικό πρόβλημα για την κοινωνική ειρήνη στη χώρα.[47]»

Ο αριθμός που δίνει ο Μ. Χρυσοχοΐδης σίγουρα δεν βασίζεται στα επίσημα στατιστικά δεδομένα του υπουργείου (του). Με βάση αυτά τα στοιχεία, ο μέσος όρος των συλλήψεων 2002-2012 –στο σύνολο της χώρας και όχι μόνο στις συνοριακές περιοχές στις οποίες αναφέρεται ο πρώην υπουργός– είναι 92.116. Μόνο κατά το 2008 οι συλλήψεις, και πάλι στο σύνολο της χώρας, πλησίασαν στο νούμερο που δίνει ο Μ.Χρυσοχοΐδης και έφτασαν στις 146.337 μετανάστες-ριες, ενώ τα τελευταία δύο χρόνια (2011 και με αναγωγή από 11μηνο 2012) είναι κάτω των 100.000.

Ένα δεύτερο παράδειγμα έρχεται από ρεπορτάζ του *Έθνους* δημοσιευμένο τον Μάιο του 2009 με τίτλο «Μετανάστες στην Ελλάδα». Σε απόσπασμα από το ρεπορτάζ διαβάζουμε:

> «Σύμφωνα με στοιχεία που έδωσε πριν από μερικές μέρες στη δημοσιότητα το Υπ. Εσωτερικών, το 2008 καταγράφηκε κατακόρυφη αύξηση του αριθμού των μεταναστών που εισήλθαν στην Ελλάδα: Η αύξηση ανέρχεται σε 75,4% σε σχέση με το 2007 και οι νέοι μετανάστες πλησίασαν τις 150.000. Σύμφωνα με την απογραφή του 2001, οι μετανάστες αποτελούν το 7% του πληθυσμού που κατοικεί στην Ελλάδα, είναι όμως απόλυτα σίγουρο ότι το ποσοστό αυτό έχει ξεπεράσει σήμερα το 10% – κάποιοι υποστηρίζουν ότι αγγίζει πλέον το 15%.[48]»

Τα στοιχεία τα οποία επικαλείται το ρεπορτάζ δίνουν αριθμό συλλήψεων (και πάλι στο σύνολο της χώρας και όχι μόνο όσων «εισήλθαν») για το 2007 112.364 άτομα και για το 2008 146.337 άτομα. Αυτό με βάση απλά μαθηματικά σημαίνει ότι η ποσοστιαία αύξηση είναι 30% και όχι 75,4%! Στη συνέχεια, δε, του ρεπορτάζ, υπάρχουν εκτιμήσεις για το ποσοστό των μεταναστών που κατοικούν στην Ελλάδα με διατυπώσεις όπως «είναι απόλυτα σίγουρο» και «κάποιοι υποστηρίζουν», χωρίς να αναφέρεται καμία πηγή ή έρευνα από την οποία να προκύπτουν τα νούμερα αυτά.

Τέτοιου τύπου διατυπώσεις βρίσκουμε όμως και σε κάποια «επιστημονικά» κείμενα. Για παράδειγμα, στον πρόλογο του βιβλίου του Γ.Η. Κολοβου, στο οποίο έχουμε αναφερθεί και παραπάνω, διαβάζουμε:

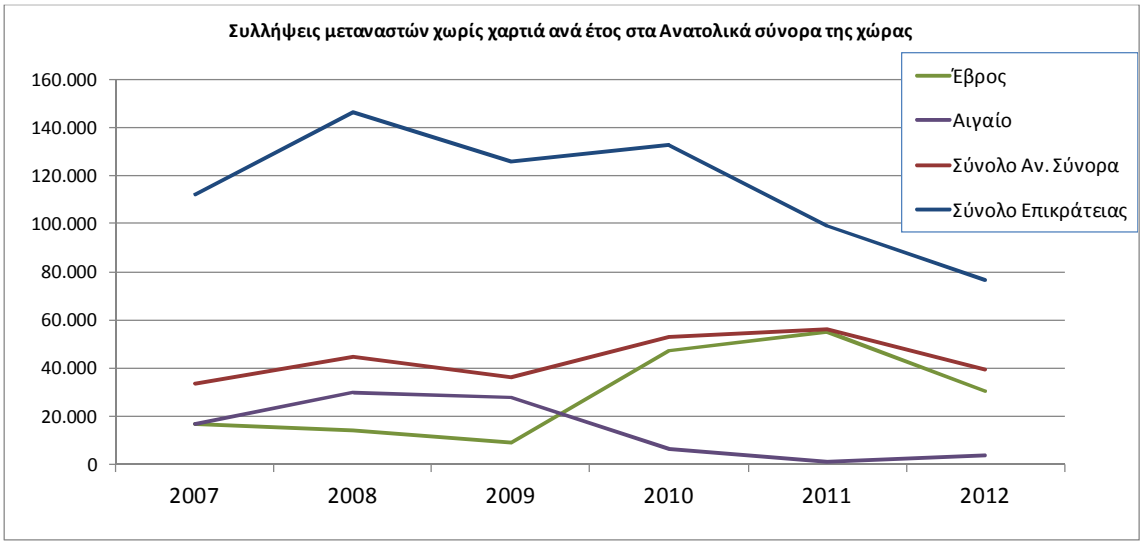
> «Τα τελευταία χρόνια, εισέρχονται από τα τουρκικά παράλια και τα σύνορα με την Τουρκία 200.000-300.000 μουσουλμάνοι παράνομοι μετανάστες το χρόνο από την Αφρική και την Ασία. Σε συνδυασμό με την υπεργεννητικότητα των πέντε παιδιών ανά μητέρα, και τους εδώ

[47] 02/04/2012, από την ιστοσελίδα του Μ. Χρυσοχοΐδη, http://www.chrisochoidis.gr/.
[48] http://www.tanea.gr/ellada/article/?aid=4756367.

εγκατεστημένους που ανέρχονται με αυτούς της Δυτικής Θράκης σε 1,3 εκ. άτομα, σε περίπου 18-20 χρόνια θα έχουν ισοσκελίσει αν δεν ξεπεράσουν τα 9,5 εκ. των ελληνογενών κατοίκων.» (Κατσανέβας 2011)

Είναι, όμως, γεγονός, πως σε τέτοιου τύπου αναφορές προφανώς το πρόβλημα δεν είναι μόνο τα απονεννοημένα νούμερα.

Ελληνοτουρκικά σύνορα

Διάγραμμα 4: Συλλήψεις μεταναστών χωρίς χαρτιά ανά περιφέρεια 2007-2012. Πηγή: επεξεργασία στατιστικών στοιχείων από την Ελληνική Αστυνομία

Παρ' όλο που στον δημόσιο λόγο των τελευταίων χρόνων τα ελληνοτουρκικά σύνορα παρουσιάζονται ως «ξέφραγο αμπέλι» στο οποίο φτάνουν «ορδές λαθρομεταναστών», στο Διάγραμμα 4 βλέπουμε ότι για τα έτη 2007-2009 το ποσοστό συλλήψεων που έγιναν στα ελληνοτουρκικά σύνορα δεν ξεπερνούσε το 30% του συνόλου των συλλήψεων μεταναστών-ριών χωρίς χαρτιά. Τα έτη 2010 και 2011 παρουσιάζεται σχετική αύξηση των συλλήψεων στα ελληνοτουρκικά σύνορα, τόσο σε απόλυτους αριθμούς όσο και ως ποσοστό του συνόλου των συλλήψεων. Η αύξηση αυτή σε απόλυτα μεγέθη είναι της τάξης των 16.820 ατόμων μεταξύ 2010 και 2009 ή 11% επί του συνόλου των συλλήψεων και 2.712 άτομα μεταξύ 2010 και 2011 ή 3% επί του συνόλου των συλλήψεων. Αξίζει όμως να δώσουμε μεγαλύτερη προσοχή σε δύο σημεία.

Αφενός, ακόμα και το 2011 που το ειδικό βάρος των συλλήψεων αλβανών υπηκόων είχε μειωθεί εξαιρετικά (Διάγραμμα 3), το ποσοστό των συλλήψεων που γίνονται στα ελληνοτουρκικά σύνορα δεν ξεπερνά το 50%.

Αφετέρου, ο απόλυτος αριθμός παρουσιάζει σταδιακή αύξηση, αλλά παραμένει ανοιχτό το ερώτημα αν η αύξηση αυτή οφείλεται στον αυξημένο αριθμό μεταναστών-ριών που προσπαθούν να έρθουν στην Ευρώπη ή στις ολοένα και πιο εντατικές προσπάθειες φύλαξης των συνόρων και με τη συνδρομή της Frontex. Άλλωστε, η «Επιχείρηση Ποσειδών» που συντονίζεται από τη Frontex και αφορά και τα ελληνοτουρκικά σύνορα ξεκίνησε το 2007 με συντονιστικό και συμβουλευτικό χαρακτήρα, αλλά μόνο μετά το 2009 και με έμφαση το 2010 και 2011 τέθηκε σε εφαρμογή ως επιχειρησιακό σχέδιο (δηλαδή με

συμμετοχή συνοριακών φρουρών από άλλες χώρες της ΕΕ και με εξοπλισμό) με στόχο την αποτροπή των μεταναστών-ριών, σύμφωνα με τις ετήσιες εκθέσεις της Frontex. Παραμένει, δηλαδή, ανοιχτό το ερώτημα που τέθηκε παραπάνω αν περνάνε όντως περισσότεροι ή αν συλλαμβάνονται περισσότεροι από αυτούς που προσπαθούν να περάσουν. Φυσικά, αυτό είναι ένα ερώτημα που δεν μπορεί να απαντηθεί με τα υπάρχοντα στοιχεία ούτε για το σύνολο της υπό εξέτασης περιόδου.

Ταυτόχρονα, κατά τα έτη 2010 και 2011 παρατηρείται μια σημαντική αλλαγή στις μεταναστευτικές διαδρομές από το Αιγαίο στον Έβρο, αλλαγή που παρουσιάζεται κυρίως ως «εισβολή» στον Έβρο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το δημοσίευμα του *Βήματος*[49] στις 19/10/2010, όπου παρουσιάζεται μια σύγκριση στατιστικών στοιχείων μεταξύ του πρώτου 9μηνου του 2010 σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2011.Παρ' όλο που τα συνολικά στοιχεία αποτυπώνουν μια μηδαμινή αύξηση (0,33%) του συνόλου των συλλήψεων, ο τρόπος παρουσίασης υπερτονίζει την αύξηση των συλλήψεων στον Έβρο χωρίς να αναδεικνύει την ισόρροπη μείωση που υπήρξε σε όλες τις άλλες συνοριακές περιοχές. Στο ίδιο δημοσίευμα παρουσιάζεται ένας χάρτης που απεικονίζει μόνο την περιοχή του Έβρου και την αύξηση των συλλήψεων εκεί, χωρίς να γίνεται καμία αναφορά στη συνολική εικόνα.

Εικόνες 15, 16: Συλλήψεις στα ελληνοτουρκικά σύνορα για τα έτη 2009 και 2010. Πηγή: εφημερίδα *το Βήμα*, 19/10/2010

[49] Βυθούλκας Δ., *Το Βήμα,* 19/10/2010 http://www.tovima.gr/society/article/?aid=361522&wordsinarticle=%CE%BB%CE%B1%CE%B8%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%82.

Για το 2012 διαφαίνεται μια πιθανή αλλαγή των μεταναστευτικών διαδρομών από τον Έβρο πίσω στο Αιγαίο (Διάγραμμα 4). Ο παρακάτω πίνακας (Εικόνα 17), όπως ακριβώς παρουσιάζεται στην ιστοσελίδα του υπουργείου, δημιουργεί ξανά την ίδια εικόνα «εισβολής» στο Αιγαίο, καθώς επιλέγει να παρουσιάσει τη μεταβολή μόνο ως ποσοστό και όχι ως απόλυτο νούμερο, τονίζοντας επίσης με κόκκινο χρώμα την αύξηση. Έτσι, αν και ο πίνακας αποτυπώνει μια συνολική μείωση της τάξης των 5.000, η εικόνα που αποκομίζεται είναι αυτή της μεγάλης αύξησης στο Αιγαίο, παρ' όλο που σε απόλυτους αριθμούς η αύξηση αυτή είναι μόλις 432 άτομα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΩΝ ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΑΠΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ & ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΠΡΟΕΡΧΟΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥΡΚΙΑ			
Ε/Τ ΧΕΡΣΑΙΑ ΣΥΝΟΡΑ	9ΜΗΝΟ 2011	9ΜΗΝΟ 2012	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΜΕΤΑΒΟΛΗ
	35.528	30.143	-15,16%
Ε/Τ ΘΑΛΑΣΣΙΑ ΣΥΝΟΡΑ	897	1.329	48,16%
ΣΥΝΟΛΟ	36.425	31.472	-13,60%

Εικόνα 17: «Πίνακας συλληφθέντων λαθρομεταναστών από αστυνομικές και λιμενικές αρχές προερχόμενων από Τουρκία», όπως δημοσιεύεται από το υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη.

Αντίστοιχη αποτύπωση του φαινομένου έγινε και από τα ΜΜΕ, όπου μια σειρά δημοσιευμάτων (*Βήμα*[50], *Καθημερινή*[51], *Έθνος*[52]) τονίζουν πως «Άνοιξε ξανά η πύλη του Αιγαίου». Αλλά ας δώσουμε και ένα παράδειγμα από «ειδησεογραφικές» ιστοσελίδες. Η είδηση από το tsantiri.gr, που αναδημοσιεύεται σε δεκάδες άλλες ιστοσελίδες, έχει τίτλο «Νησιά Αιγαίου SOS – Βουλιάζουν από παράνομους μετανάστες»[53], γράφει για αύξηση 150% στην είσοδο «παράνομων» μεταναστών. Τα στοιχεία στα οποία βασίζεται αφορούν μόνο ένα μήνα (τον Αύγουστο) κατά τον οποίο συνελήφθησαν σε έξι διαφορετικά νησιά μόλις 229 παραπάνω μετανάστες απ' ό,τι τον προηγούμενο χρόνο.

Εικόνα 18: Δημοσίευση σε σχέση με την αύξηση της εισόδου μεταναστών από το Αιγαίο. Πηγή: http://www.tsantiri.gr/ellada/nisia-egeou-sos-%E2%80%93-vouliazoun-apo-paranomous-metanastes.html

[50] 31/08/2012, *Το Βήμα,* http://www.tovima.gr/society/article/?aid=473212, 03/09/2012, *Το Βήμα,* http://www.tovima.gr/society/article/?aid=472851&h1=true#commentForm.
[51] 29/08/2012, Σουλιώτης Γ., *Η Καθημερινή,* http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_2_29/08/2012_493821.
[52] 17/09/2012, *Έθνος*, http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63712759.
[53] http://www.tsantiri.gr/ellada/nisia-egeou-sos-%E2%80%93-vouliazoun-apo-paranomous-metanastes.html.

Για το θέμα της αύξησης του αριθμού των μεταναστών που επιχειρούν να διέλθουν από το Αιγαίο πραγματοποιήθηκε και μια ειδική σύσκεψη στο υπουργείο Ναυτιλίας και Αιγαίου. Παρ' όλο που με βάση τα επίσημα στοιχεία που παρουσιάστηκαν στη σύσκεψη και δόθηκαν στη δημοσιότητα από το υπουργείο Ναυτιλίας και Αιγαίου (Διάγραμμα 5) και εξετάζουν τον αριθμό συλληφθέντων μεταναστών τον μήνα Αύγουστο κατά τα έτη 2006-2012, φαίνεται ξεκάθαρα ότι ο αριθμός των συλληφθέντων κινείται τα τρία τελευταία έτη σε πολύ χαμηλά επίπεδα, οι δηλώσεις που ακολούθησαν τη σύσκεψη τόσο από τον υπουργό Ναυτιλίας και Αιγαίου Κωστή Μουσουρούλη όσο και από τον αρχηγό του Λιμενικού Σώματος Δημήτρη Μπαντιά, προανάγγειλαν την ανάγκη για αυστηρότερη και εντατικότερη επιτήρηση των συνόρων με «περαιτέρω ενίσχυση των λιμενικών αρχών με πλωτά και εναέρια μέσα αλλά και ανθρώπινο δυναμικό» καθώς και με συνεργασία «του Λιμενικού Σώματος με τον Στρατό Ξηράς, το Πολεμικό Ναυτικό και την Ελληνική Αστυνομία»[54].

Διάγραμμα 5: «Συλλήψεις Αλλοδαπών Ανατολικό Αιγαίο». Διάγραμμα που παρουσιάστηκε σε σύσκεψη του υπουργείου Ναυτιλίας. Πηγή: http://www.hcg.gr/node/3276

Παιχνίδια από την ανάποδη

Ίσως ενδεικτικό νούμερο για το πόσοι μετανάστες χωρίς χαρτιά ζουν στην Ελλάδα να δίνουν τα επίσημα στοιχεία της επιχείρησης «Ξένιος Ζευς» (ένας τεχνοκράτης πιθανόν θα ισχυριζόταν ότι είναι η μεγαλύτερη και ακριβέστερη «έρευνα» που έχει γίνει για το θέμα). Στο πρώτο εξάμηνο εφαρμογής της επιχείρησης (4 Αυγούστου 2012 έως 6 Φεβρουαρίου 2013) έγιναν 77.526 προσαγωγές μεταναστών-ριών και 525 έρευνες σε σπίτια, με αποτέλεσμα τη σύλληψη 4.435 μεταναστών γιατί δεν είχαν νομιμοποιητικά έγγραφα και τη σύλληψη 59 μεταναστών και ντόπιων για άλλα αδικήματα (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας 2013). Σύμφωνα με τα στοιχεία του υπουργείου Δημόσιας Τάξης, μετά από αυτή την τεράστια και πολυέξοδη αστυνομική επιχείρηση αποδείχτηκε πως μόνο το 5,7% των μεταναστών-ριων που ζουν στην Αττική είναι «παράνομοι».

Θα μπορούσαμε να γενικεύσουμε, λέγοντας ότι οι χωρίς χαρτιά αποτελούν το 5,7% των μεταναστών στην Ελλάδα. Αν, επιπλέον, δεχτούμε τα στοιχεία της Eurostat[55] για το σύνολο των μεταναστών που διέμεναν στην Ελλάδα το 2012, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως ο αριθμός των μεταναστών χωρίς χαρτιά στη χώρα είναι της τάξης των

[54] Από το δελτίο τύπου που εξέδωσε το υπουργείο Ναυτιλίας και Αιγαίου, http://www.hcg.gr/node/3276.

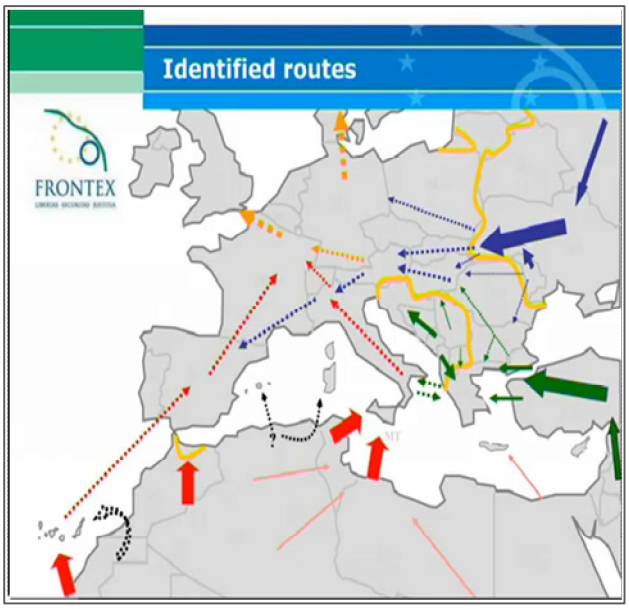
[55] http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KS-SF-12-031.

55.000. Αν μάλιστα καλοπροαίρετα πιστέψουμε ότι οι έρευνες έγιναν στοχευμένα ή τουλάχιστον εστίασαν στις γειτονιές που, όπως μας διαβεβαίωναν, «κατακλύζονται από παράνομους», μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το ποσοστό των μεταναστών χωρίς χαρτιά στην επικράτεια είναι ακόμα μικρότερο του 5,7%. Εάν, δε, θέλαμε να σπεκουλάρουμε πάνω στα στοιχεία ενός μήνα («Ξένιος Δίας», 11/2012) θα μπορούσαμε να δημοσιεύσουμε και ένα άρθρο με τίτλο «Λιγότεροι από 4% οι μετανάστες χωρίς χαρτιά».

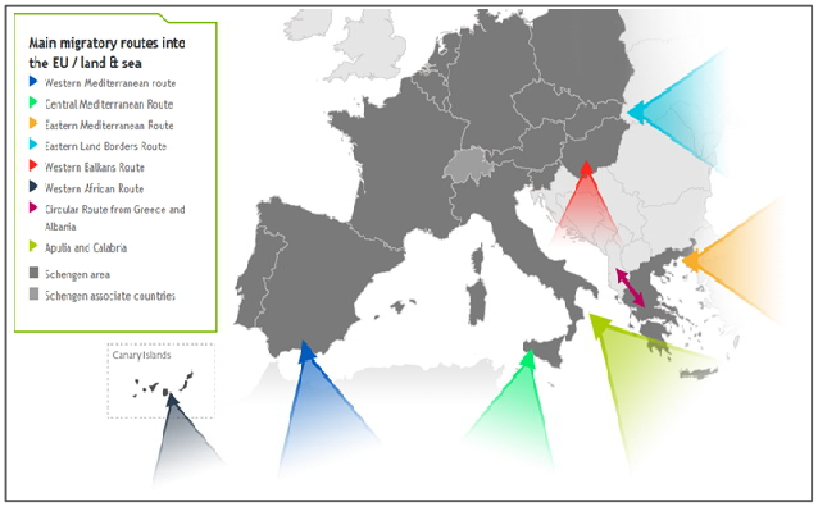
Δεν ισχυρίζομαι, προφανώς, ότι αυτοί οι αριθμοί έχουν μεγαλύτερη αξιοπιστία. Ο λόγος που τους παραθέτω είναι για να δείξω πως τα διαθέσιμα στοιχεία μπορούν να ερμηνευτούν με πολλούς και συχνά τελείως αντικρουόμενους τρόπους. Ισχυρίζομαι, όμως, πως τόσο τα ερωτήματα που τίθενται ως κεντρικά («πόσοι;»), όπως και οι τρόποι με τους οποίους επιλέγεται να απαντηθούν, έχουν στόχο να θέσουν τη συζήτηση για τη μετανάστευση με όρους «προβλήματος», να ποινικοποιήσουν τους μετανάστες και τις μετανάστριες, να καλλιεργήσουν τον φόβο, να δώσουν πάτημα στις ξενοφοβικές απόψεις και άλλοθι στη ρατσιστική βία, αλλά και να δικαιολογήσουν τις ολοένα και σκληρότερες πολιτικές καταστολής της μετανάστευσης από το κέντρο της Αθήνας μέχρι τον Έβρο και το Αιγαίο. Στοχεύουν, με άλλα λόγια, να μας πείσουν ότι απειλούμαστε και ότι είτε το κράτος είτε οι ακροδεξιοί είναι αυτοί που θα μας προστατέψουν.

3.4 Χαρτογραφήσεις της μετανάστευσης

Οι χάρτες που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν τη μετανάστευση έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Είτε πρόκειται για χάρτες που αναπαριστούν τη μετανάστευση ζώων ή πουλιών είτε πρόκειται για χάρτες που αναπαριστούν τη μετανάστευση των ανθρώπων, χρησιμοποιούν γραμμές, βέλη και τόξα για να δείξουν τη μετακίνηση από ένα σημείο του χάρτη σε κάποιο άλλο.

Σχηματικά, την τελευταία δεκαπενταετία, που όλο και περισσότερο η μετανάστευση χωρίς χαρτιά εκλαμβάνεται ως πρόβλημα και ποινικοποιείται, έχουν σχεδιαστεί διάφοροι χάρτες που την αναπαριστούν. Οι περισσότεροι από αυτούς προέρχονται από οργανισμούς υπεύθυνους για τη «φύλαξη» των συνόρων, όπως η Frontex ή τα αντίστοιχα υπουργεία, άλλοι εμφανίζονται στον ημερήσιο τύπο. Το κοινό αυτών των χαρτών είναι πως αναπαριστούν, χρησιμοποιώντας σύμβολα στρατιωτικών χαρτών, τον κυρίαρχο λόγο περί «εισβολής λαθραίων» ενώ παρουσιάζουν ως αναγκαίες τις πολιτικές ελέγχου και καταστολής της μετανάστευσης. Οι Χάρτες 9 και 10 είναι χάρτες που έχει σχεδιάσει η Frontex. Ο πρώτος δείχνει πυκνά βέλη –κάποια πλατύτερα και κάποια λεπτότερα– με πολλαπλές κατευθύνσεις, τα οποία φτάνουν στα ευρωπαϊκά σύνορα και στη συνέχεια διασχίζουν τον ευρωπαϊκό χώρο συνθέτοντας μια εικόνα εισβολής όχι μόνο στα σύνορα αλλά και στο εσωτερικό της Ευρώπης. Ίσως ο πιο ταιριαστός τίτλος γι' αυτόν το χάρτη να ήταν «Ασύμμετρες απειλές». Ο δεύτερος χάρτης επικεντρώνεται στις συνοριακές περιοχές της Ευρώπης, για την ακρίβεια στα νότια και ανατολικά σύνορα, που «απειλούνται» από τις «μαζικές ροές» μεταναστών. Και οι δύο χάρτες παρουσιάζουν τη μετανάστευση ως «πρόβλημα» που δημιουργείται όταν οι μετανάστες-ριες συναντούν το ευρωπαϊκό σύνορο χωρίς να φαίνονται καν οι χώρες προέλευσής τους αλλά και η παγκόσμια κινητικότητα της

Χάρτες 10, 11: Χάρτες της Frontex που δείχνουν τις μεταναστευτικές κινήσεις προς την Ευρώπη. Πηγή: (Frontex 2010c; Frontex 2013c)

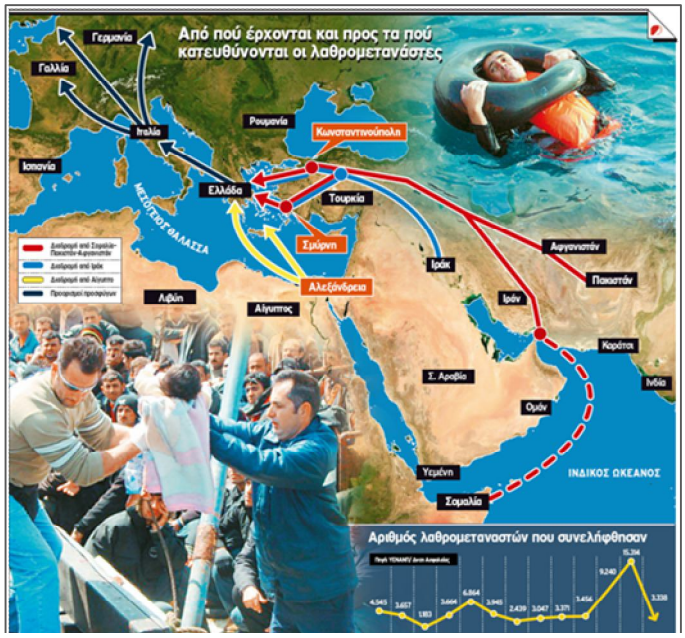
μετανάστευσης, εικόνα που θα ήταν ενδεικτική καθώς θα αναδείκνυε τις πολλαπλές μεταναστευτικές ροές που μόνο μέρος τους κατευθύνεται προς την Ευρώπη (βλ. παραπάνω υποκεφάλαιο 2.4, *η έννοια της ασφάλειας στην Ευρώπη*).

Οι χάρτες που αναπαριστούν τη μετανάστευση στον ελληνικό τύπο είναι και αυτοί κατά κανόνα χάρτες με ροές και βέλη που –έχοντας μια ακόμα πιο περιορισμένη οπτική– παρουσιάζουν συνήθως την Ελλάδα ως το επίκεντρο των μεταναστευτικών κινήσεων. Για παράδειγμα, ο Χάρτης 11 που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Βήμα* το 2010 παρουσιάζει τη «μικρή» Ελλάδα που δέχεται πλατιά βέλη ροών μεταναστών. Τέτοιου τύπου χάρτες αναπαριστούν τη μετανάστευση σαν μια ευθύγραμμη πορεία από κάποια χώρα σε κάποια άλλη, μετατρέποντας σε πλατιά και απειλητικά βέλη διαδρομές πολύ πιο σύνθετες, με στάσεις και παλινδρομήσεις που βασίζονται σε κοινωνικά δίκτυα και σχέσεις (βλ. παρακάτω κεφάλαιο).

Χάρτης 12: Χάρτης που δείχνει τις χώρες προέλευσης υποψήφιων υπηκόων. Δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Το Βήμα*, 14/02/2010. Πηγή: (Αντωνιάδου 2010)

Αντίστοιχος είναι και ο χάρτης της εφημερίδας *Έθνος* που δημοσιεύτηκε το 2009 σε δημοσίευμα με τίτλο «Τουρκία: 140.000 πρόσφυγες έτοιμοι να "εισβάλουν"» (Μαλαγκιονιάρης 2009). Ο χάρτης περιγράφει όντως τον τίτλο του άρθρου, καθώς και αυτός παρουσιάζει μια εικόνα εισβολής «λαθρομεταναστών» προς την Ελλάδα και στη συνέχεια προς την Ευρώπη. Ο χάρτης συμπληρώνεται και από την αντίστοιχη «εικονογράφηση»: Μάζες ανθρώπων που περιμένουν να επιβιβαστούν σε πλοία, αλλά και σχεδιαγράμματα που δείχνουν τις συλλήψεις «λαθρομεταναστών». Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι ο χάρτης αυτός αποτελεί μια ευρέως διαδεδομένη εικονογράφηση σε blog και site στο ίντερνετ άρθρων που μιλούν για εισβολή λαθραίων[56].

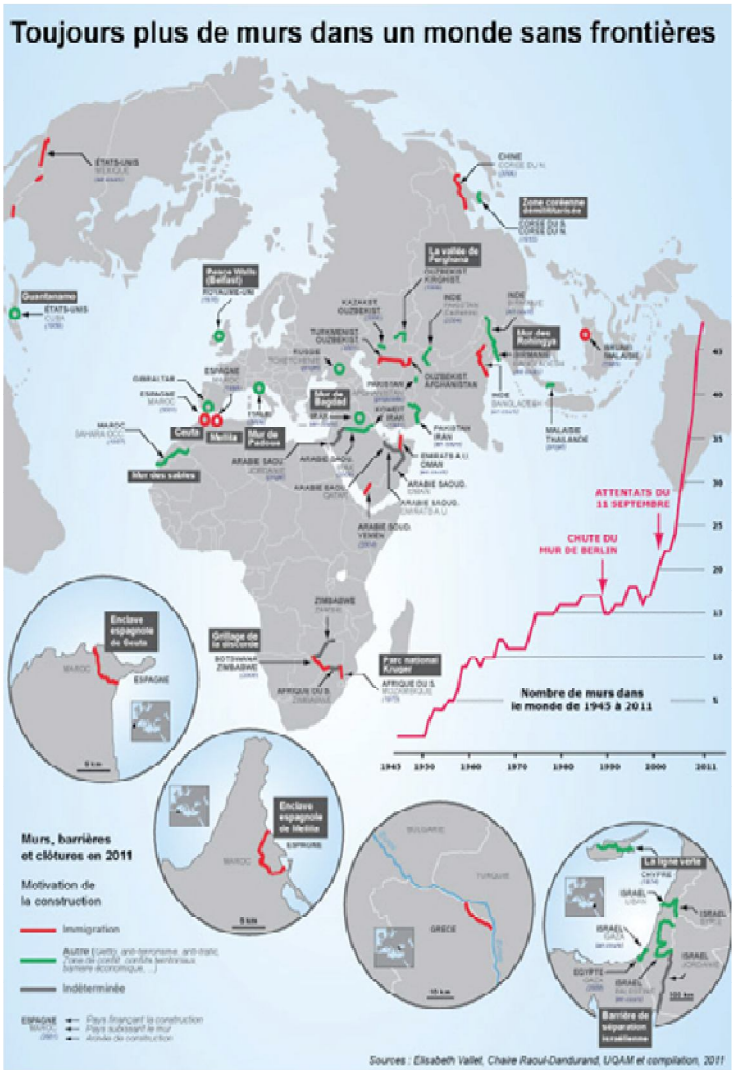
Χάρτης 13: Χάρτης με τίτλο «Από πού έρχονται και προς τα πού κατευθύνονται οι λαθρομετανάστες», δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Έθνος*, 12/06/2009. Πηγή: (Μαλαγκιονιάρης 2009)

[56] Με αναζήτηση μέσω εικόνας στο google.com εμφανίζονται παραπάνω από 40 αναπαραγωγές σε διαφορετικές ιστοσελίδες του συγκεκριμένου χάρτη.

Κριτικές χαρτογραφήσεις της μετανάστευσης

Στον αντίποδα των κυρίαρχων χαρτογραφήσεων της μετανάστευσης, γίνονται απόπειρες κριτικών/εναλλακτικών χαρτογραφήσεων τόσο της μετανάστευσης όσο και, ίσως κυρίως, των πολιτικών ελέγχου. Οι χάρτες αυτοί προέρχονται από φιλομεταναστευτικές οργανώσεις και ομάδες αλλά και από ακαδημαϊκές έρευνες.

Για παράδειγμα, η γαλλική οργάνωση Migreurop έχει επιλέξει να χαρτογραφεί όχι τις μεταναστευτικές κινήσεις αλλά τις πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης. Περίπου από το 2005 δημοσιεύει κάθε χρόνο έναν χάρτη όπου παρουσιάζονται τα κέντρα κράτησης μεταναστών-ριών στην Ευρώπη αλλά και στις χώρες που γειτονεύουν με την Ευρώπη (βλ. αναλυτικά υποκεφάλαιο 2.3). Το 2009 η Migreurop κυκλοφόρησε για πρώτη φορά και τον *Άτλαντα των μεταναστευτικών ροών στην Ευρώπη,* που αποτελεί μια κριτική χαρτογράφηση των πολιτικών ελέγχου της μετανάστευσης – από τις απελάσεις μέχρι τις δραστηριότητες της Frontex και την ευρωπαϊκή πολιτική βίζας (Lambert & Vallet 2012). Ο Χάρτης 13, για παράδειγμα, αναδεικνύει (και) τα ευρωπαϊκά σύνορα, όχι ως σημεία που απειλούνται από τις μεταναστευτικές κινήσεις αλλά ως σημεία που, παρά τη ρητορεία ενός «κόσμου χωρίς σύνορα» χτίζονται όλο και περισσότερα τείχη και φράγματα για τον έλεγχο της κινητικότητας των μεταναστών-ριών.

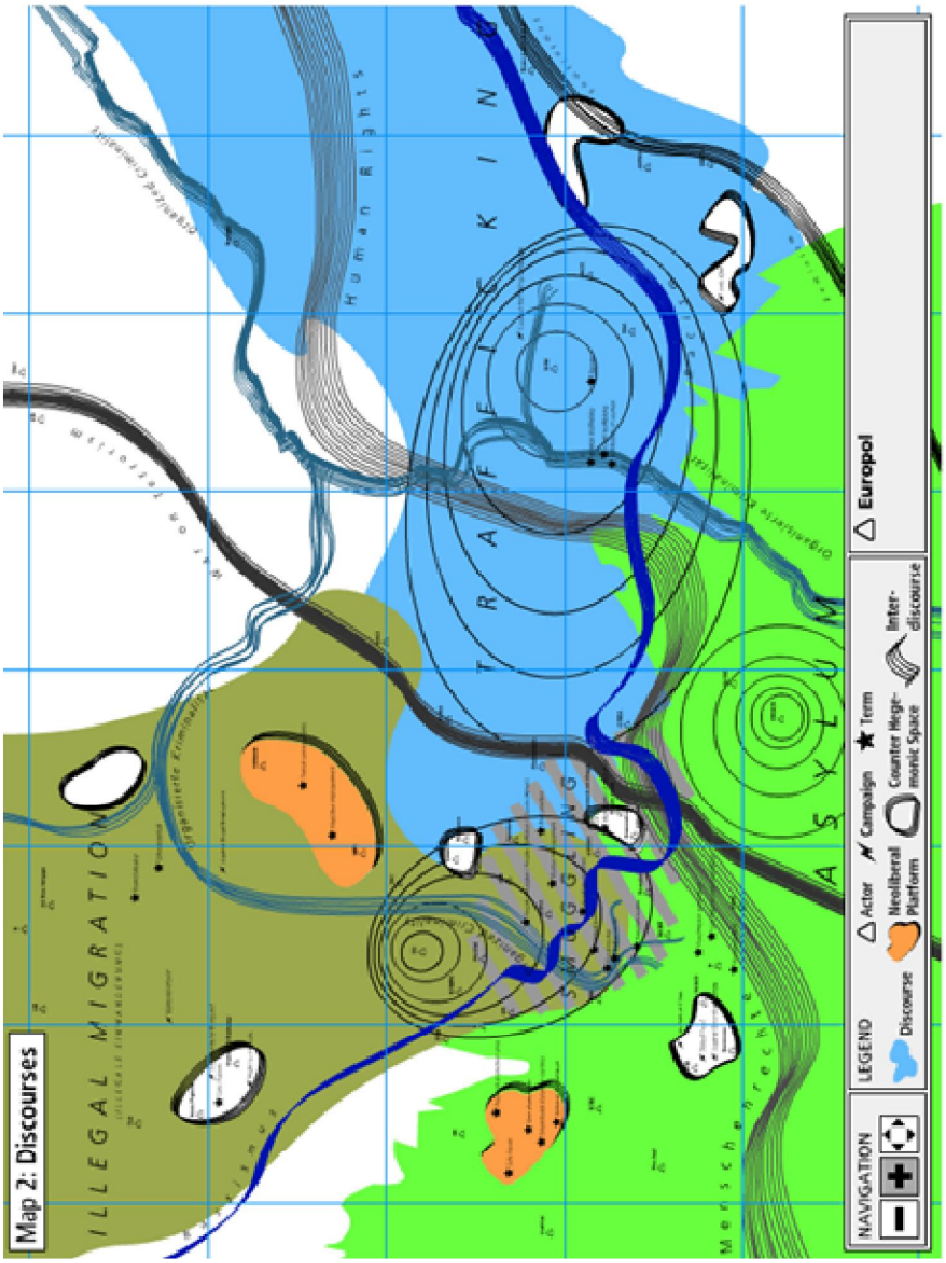

Χάρτης 14: Χάρτης της οργάνωσης Migreurop που δείχνει τα τείχη και τα φράγματα που υψώνονται για τον έλεγχο της μετανάστευσης. Πηγή: (Lambert & Vallet 2012)

Το ερευνητικό πρόγραμμα Transit Migration[57] χαρτογράφησε επίσης τις ευρωπαϊκές πολιτικές για τη μετανάστευση με ένα αρκετά διαφορετικό τρόπο. Δημιούργησε τέσσερις διαδραστικούς χάρτες –χωρίς σε κανέναν να χρησιμοποιείται ως «υπόβαθρο» ένας πολιτικός ή γεωφυσικός χάρτης– στους οποίους περιγράφεται η ευρωπαϊκή

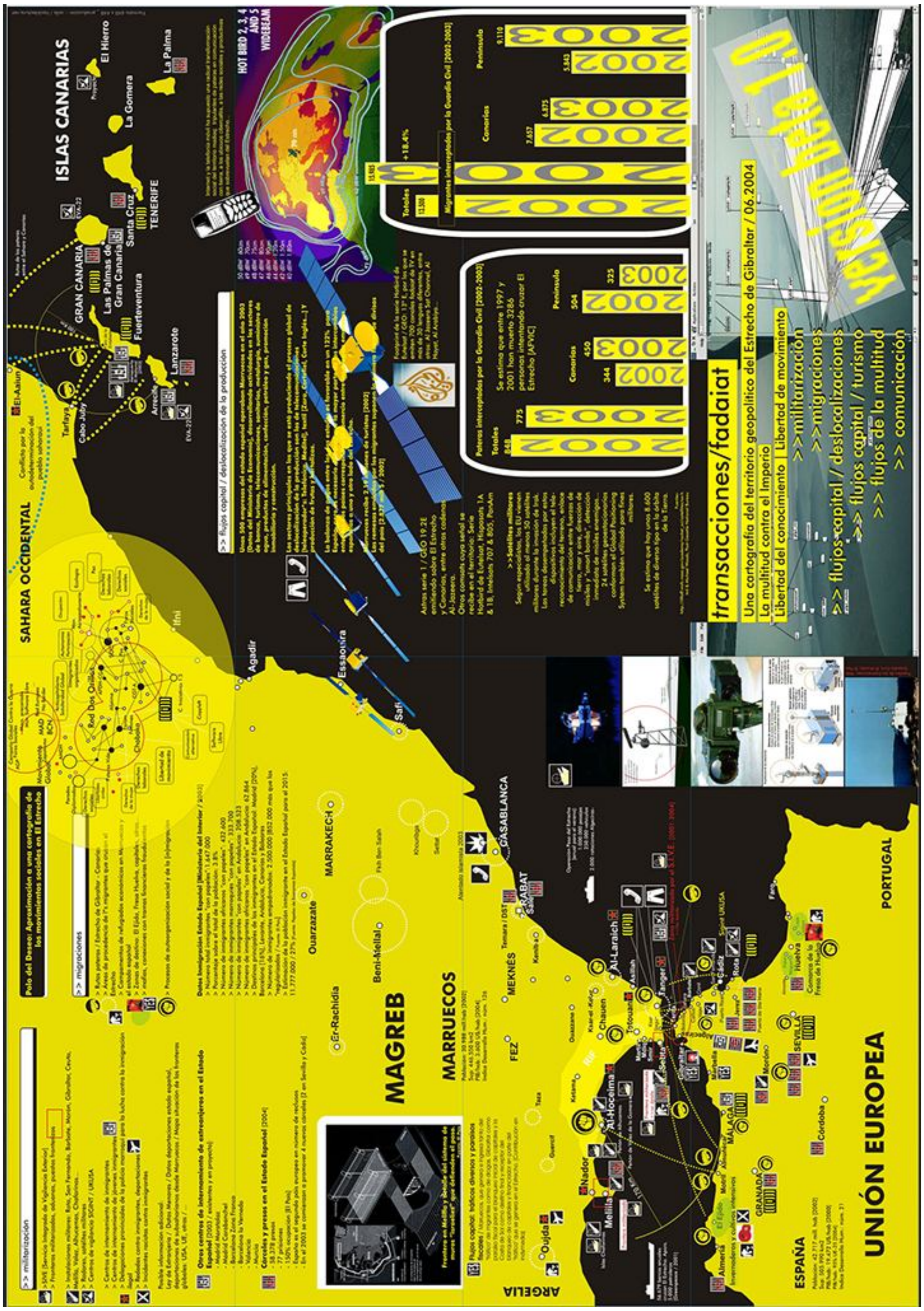
[57] Για περισσότερα: http://www.transitmigration.org/.

μεταναστευτική πολιτική με διαφορετικούς τρόπους: Οι δρώντες των πολιτικών, οι λόγοι που τη συγκροτούν, οι διαδικασίες συγκρότησής της σε ευρωπαϊκό επίπεδο αλλά και οι χώροι στους οποίους ασκείται. Ο Χάρτης 14, για παράδειγμα, δείχνει από ποιους εκφέρονται και πώς διαπλέκονται οι λόγοι με βάση τους οποίους συγκροτείται η μεταναστευτική πολιτική της ΕΕ για το άσυλο, το τράφικινγκ, την παράνομη μετανάστευση, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ασφάλεια, το οργανωμένο έγκλημα, αλλά και πώς αναπτύσσονται αντίλογοι από κοινωνικά κινήματα.

Χάρτης 15: Οι λόγοι που συγκροτούν τις μεταναστευτικές πολιτικές της ΕΕ. Πηγή: http://www.transitmigration.org/migmap/home_map2.html

Άλλος ένας χάρτης που απεικονίζει (και) τη μετανάστευση στα στενά του Γιβραλτάρ μεταξύ Μαρόκου και Ισπανίας φτιάχτηκε από την *Hackitectura,* μια ομάδα αρχιτεκτόνων και καλλιτεχνών (Χάρτης 15). Αντιστρέφοντας την κλασική μερκατορική προβολή αλλάζουν τελείως την αίσθηση του οικείου στον χάρτη και, ενώ εκκίνησαν από μια προσπάθεια χαρτογράφησης της μετανάστευσης, εν τέλει διεύρυναν την οπτική τους στις ευρύτερες ροές μεταναστών, κεφαλαίων, προϊόντων και πολυεθνικών επιχειρήσεων που συνδέουν την Ευρώπη και την Αφρική, αναδεικνύοντας την πολλαπλότητά τους. Έμφαση και σε αυτόν το χάρτη δίνεται στις πολιτικές και τις τεχνολογίες καταστολής και ελέγχου της μετανάστευσης.

Χάρτης 16: Οι πολύπλοκες ροές μεταναστών, κεφαλαίου και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων μεταξύ Ευρώπης και Αφρικής. Πηγή: (Hackitectura 2004)

4. Ερευνητικά ερωτήματα, βασικές έννοιες και μεθοδολογία

Το ερώτημα που συμπυκνώνει τις διερευνήσεις της παρούσας διατριβής είναι *πώς και μέσα από ποιες διαδικασίες γίνεται η διαπραγμάτευση των συνόρων/ορίων στις μεταναστευτικές διαδρομές σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες, από το σώμα στο παγκόσμιο*. Αυτό το βασικό ερώτημα θα επιχειρήσω να «αναλύσω» στη συνέχεια αυτού του κεφαλαίου σε πολλά επιμέρους ερωτήματα τα οποία θα ανιχνευθούν στην έρευνα πεδίου.

Σε ό,τι ακολουθεί, θα παρουσιάσω, αφενός, το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συγκροτήθηκαν τα βασικά ερωτήματα αυτής της διατριβής και, αφετέρου, τις βιβλιογραφικές διερευνήσεις με βάση τις οποίες συγκροτήθηκαν οι κύριες έννοιες. Στη συνέχεια θα αναδείξω το θέμα της «διαπραγμάτευσης» των συνόρων/ορίων και, τέλος, θα αναδείξω το πεδίο της καθημερινής ζωής, που αποτελεί μια θεωρητική και μεθοδολογική επιλογή αυτής της διατριβής, καθώς συνδυάζει τα ερευνητικά ερωτήματα με τους τρόπους και τις τεχνικές προσέγγισής τους.

Το δεύτερο μέρος αυτού του κεφαλαίου επικεντρώνει στη διεξαγωγή της έρευνας πεδίου, η οποία ολοκληρώθηκε τον Ιούνιο του 2013 και συγκροτείται γύρω από τους εξής βασικούς άξονες:
α) Συνεντεύξεις ζωής με μετανάστες και μετανάστριες από το Αφγανιστάν, οι οποίοι είτε έχουν εγκατασταθεί στην Ελλάδα είτε η Ελλάδα αποτελεί έναν ενδιάμεσο σταθμό του ταξιδιού τους, συνεντεύξεις που αναδεικνύουν τις εμπειρίες και τις πρακτικές των μεταναστών-ριών. Στο πλαίσιο της διατριβής έγιναν 25 συνεντεύξεις ζωής με μετανάστες-ριες και οι περισσότερες ολοκληρώθηκαν σε παραπάνω από μια συναντήσεις. Κάθε συνέντευξη είχε διάρκεια από 2 έως 4,5 ώρες και το σύνολο του απομαγνητοφωνημένου υλικού είναι 638 σελίδες.
β) Επιτόπια έρευνα σε κόμβους και περάσματα των μεταναστευτικών διαδρομών –όπως αυτά προέκυψαν (και) μέσα από τις βιογραφικές συνεντεύξεις– αναδεικνύοντας την παραγωγή των συνόρων σε συγκεκριμένους τόπους και χρόνους. Η έρευνα συμπεριλάμβανε επιτόπια παρατήρηση, άτυπες συζητήσεις, αναλυτικό ημερολόγιο έρευνας και συλλογή φωτογραφικού υλικού. Εκτός αυτών έγινε και επιλεκτική επισκόπηση του τοπικού τύπου, ενώ σε κάποιους από τους κόμβους έγινε ανάλυση λόγου σε δημοσιεύματα εφημερίδων και σε τηλεοπτικά ρεπορτάζ.

4.1 Βασικά ερωτήματα και έννοιες

Συλλογικές διεργασίες

Τα ερωτήματα που τίθενται σε αυτή τη διατριβή όσο και οι τρόποι που απαντώνται είναι –γεγονός ίσως ανορθόδοξο για ένα διδακτορικό– αποτέλεσμα συλλογικής δουλειάς. Και αυτό γιατί διαμορφώθηκαν κυρίως μέσα από εμπειρίες, συναντήσεις, δράσεις και συζητήσεις στο πλαίσιο του αντιρατσιστικού κινήματος στην Ελλάδα και στην Ευρώπη, αλλά και από τη συμμετοχή σε έναν κριτικό επιστημονικό κύκλο.

Η πρώτη φορά που επισκέφτηκα ένα κέντρο κράτησης ήταν μαζί με άλλα μέλη του Δικτύου Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών το 2001. Τότε τα κέντρα κράτησης ήταν στην απαρχή τους ως θεσμός και πολιτική επιλογή, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη. Φτάσαμε σε ένα χωριό στην Εύβοια, σε μια παλιά εγκαταλειμμένη αποθήκη στην οποία κρατούνταν περίπου 90 μετανάστες-ριες που είχαν φτάσει με ένα καράβι στις ακτές της Εύβοιας, κυρίως Κούρδοι άντρες, γυναίκες και μικρά παιδιά. Ο χώρος στην ουσία δεν είχε ιδιαίτερη φύλαξη, τουλάχιστον όχι σε σχέση με τα σημερινά δεδομένα. Δύο αστυνομικοί στην είσοδο της αυλής μας άφησαν να περάσουμε χωρίς καν να ελέγξουν τα στοιχεία μας, ενώ σε λιγότερο από μια εβδομάδα οι κρατούμενοι είχαν αφεθεί ελεύθεροι και κάποιους τους συναντήσαμε στην Αθήνα. Σήμερα η φύλαξη των κέντρων κράτησης γίνεται με συρματοπλέγματα, κάμερες και ειδικά αστυνομικά σώματα, η είσοδος σε αυτά απαγορεύεται κατά περίπτωση ακόμα και σε μεγάλες διεθνείς ΜΚΟ ή βουλευτές, ενώ ο χρόνος κράτησης φτάνει τους 18 μήνες. Παρ' όλα αυτά, τότε ήταν μάλλον η πρώτη φορά που σκέφτηκα πως το σύνορο δεν λειτουργεί μόνο στη συνοριογραμμή αλλά όπου «τύχει» να φτάσουν μετανάστες-ριες χωρίς χαρτιά.

Τα επόμενα χρόνια συμμετείχα τόσο στην Ελλάδα (Δίκτυο Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών, Πανελλαδικό Συντονιστικό Αντιρατσιστικών και Μεταναστευτικών Οργανώσεων, Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ) όσο και σε διάφορες πόλεις του κόσμου (στη Μπολόνια και στη Φλωρεντία στην Ιταλία, στην Tarriffa στην Ισπανία, στην Ταγγέρη στο Μαρόκο, στη Φρανκφούρτη, το Βερολίνο και το Αμβούργο στη Γερμανία, στο Βελιγράδι στη Σερβία, στην Ισταμπούλ, τη Σμύρνη και το Δικελί στην Τουρκία, στο Ναϊρόμπι στην Κένυα) σε συναντήσεις ή/και δράσεις ενάντια στις πολιτικές ελέγχου, καταστολής και ποινικοποίησης της μετανάστευσης, όπου αναδεικνύονταν, μεταξύ άλλων, θέματα όπως η ελευθερία μετακίνησης και εγκατάστασης, η νομιμοποίηση, η επισφαλής εργασία και τα ίσα δικαιώματα. Μέσα από αυτές τις διαδικασίες διαμορφώθηκαν πολλαπλά ερωτήματα που είχαν να κάνουν με το πώς λειτουργούν και πού στοχεύουν οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης, καθώς και ποιοι, εν τέλει, επωφελούνται από αυτές, πώς κατασκευάζονται «παράνομοι» άνθρωποι, πώς ο ρατσισμός λειτουργεί ως σχέση εξουσίας, αλλά και πώς και σε ποια επίπεδα εκφράζεται και οργανώνεται η αντίσταση. Ταυτόχρονα, οι εμπειρίες του κοινού αγώνα με κοινότητες και συλλόγους μεταναστών-ριών στην Αθήνα, αλλά και μιας καθημερινής συναναστροφής στο Στέκι Μεταναστών, μου έθεσαν ερωτήματα που είχαν να κάνουν (και) με το πώς κατασκευάζονται και αμφισβητούνται τα όρια μεταξύ ντόπιων και μεταναστών-ριών. Ένα βράδυ στο Στέκι Μεταναστών ο Μοχσέν, ένας φίλος που τώρα ζει στην Ισπανία, μας είπε: «Το σύνορο δεν το πέρασα μια φορά και τελείωσε, το σύνορο το κουβαλάω πάντα μέσα μου, στο λεωφορείο, στο δρόμο, στη δουλειά». Η φράση του

Μοχσέν αποτέλεσε, κατά κάποιον τρόπο, εφαλτήριο πολλών σκέψεων και ερωτημάτων που κατέληξαν στην παρούσα διατριβή.

Άλλη μια μήτρα συλλογικής σκέψης γύρω από ευρύτερα ζητήματα που αφορούν τον χώρο και τις κοινωνικές σχέσεις ήταν το επιστημονικό περιβάλλον που δημιουργούν ο Κωστής Χατζημιχάλης και η Ντίνα Βαΐου για τους νεότερους-ες επιστήμονες. Ένα περιβάλλον που μας έδωσε ευκαιρίες συμμετοχής, συζήτησης, επεξεργασίας ιδεών και απόψεων ενθαρρύνοντας την κριτική και ριζοσπαστική σκέψη. Τα σεμινάρια υποψηφίων διδακτόρων στο ΕΜΠ μαζί με τις Μ. Μαυρίδου και Μ. Μαντουβάλου και στο Χαροκόπειο, τα καλοκαιρινά σεμινάρια της Ερμούπολης στη Σύρο, τα διεθνή σεμινάρια του Αιγαίου μάς έδωσαν την ευκαιρία να εκθέσουμε και να συζητήσουμε τη δουλειά μας αλλά και να ακούσουμε και να σχολιάσουμε τη δουλειά άλλων συναδέλφων από την Ελλάδα και το εξωτερικό. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, συνέδεσα τα ερευνητικά μου ερωτήματα σε σχέση με τη μετανάστευση και τα σύνορα με τις διερευνήσεις γύρω από την παραγωγή του χώρου και την καθημερινή ζωή.

Αλλά και η συμμετοχή μου σε ερευνητικά προγράμματα[58] μαζί με την Ντίνα Βαΐου, τη Μαρία Στρατηγάκη, τη Ρούλη Λυκογιάννη, τη Νέλλη Καμπούρη, τον Δημήτρη Παρσάνογλου και τον Βασίλη Τσιάνο –για να αναφέρω κάποιους-ες από τους ανθρώπους που πιο στενά συνεργαστήκαμε– με έφερε σε επαφή με πολλαπλές ιδέες, μεθόδους έρευνας και επιστημονικές κατευθύνσεις, αλλά και τη μεγάλη εμπειρία διαμόρφωσης μιας έρευνας ως σύνολο, με αρχή, μέση και τέλος.

Με βάση τα παραπάνω, σε αυτό το κεφάλαιο προσπαθώ να αναδείξω τις «συναντήσεις» των ερωτημάτων της παρούσας διατριβής με την ευρύτερη εμπειρία μου από τη συμμετοχή στο αντιρατσιστικό κίνημα, τις θεωρητικές αναζητήσεις γύρω από θέματα συνόρων και μετανάστευσης, αλλά και τις μεθοδολογικές επιλογές. Με άλλα λόγια, θεωρώ πως αυτά τα στοιχεία βρίσκονται σε συνεχή διάλογο και ανατροφοδοτούνται καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής της διατριβής: Ερωτήματα που τέθηκαν αρχικά στο πλαίσιο του αντιρατσιστικού κινήματος, τα οποία διερευνώνται μέσω θεωρίας, και η επιλογή μιας μεθοδολογίας που συνδέει τη θεωρία με την πράξη – τόσο στο πλαίσιο της έρευνας όσο και με συμβολή στις συζητήσεις και δράσεις του αντιρατσιστικού κινήματος.

[58] Τα βασικά ερευνητικά προγράμματα που συμμετείχα ήταν τα εξής:
α/Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας, http://www.arch.ntua.gr/publication/1389.
β/Gender - Migration - Intercultural Interaction, http://www.gemic.eu/.
γ/Transnational Digital Networks, Migration and Gender, http://www.mignetproject.eu/.

Βιβλιογραφική έρευνα

Τα πρωταρχικά ερωτήματα της διατριβής, που προέκυψαν κυρίως μέσα από τη συμμετοχή μου στο αντιρατσιστικό κίνημα, «μεταφράστηκαν» σε θεωρητικά ερωτήματα και εμπλουτίστηκαν από την επιστημονική συζήτηση γύρω από τα θέματα των συνόρων και της μετανάστευσης. Είναι γεγονός πως η έννοια του συνόρου είναι σίγουρα μια από τις πιο διεπιστημονικές έννοιες, καθώς, αν η «κυριολεκτική» της χρήση –ως εθνικού συνόρου– αφορά τουλάχιστον γεωγράφους, ιστορικούς και πολιτικούς επιστήμονες, η «μεταφορική» της έννοια ως κοινωνικού συνόρου/ορίου, ως κάποιου τύπου διαχωρισμός, υλικός ή άυλος, ορατός ή αόρατος, εμπλέκει στη συζήτηση ανθρωπολόγους, κοινωνιολόγους, φιλοσόφους, ψυχολόγους και καλλιτέχνες, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί και «θέμα» για ρεύματα σύγχρονων συζητήσεων στις κοινωνικές επιστήμες, όπως οι μεταποικιοκρατικές σπουδές, οι σπουδές φύλου και οι πολιτισμικές σπουδές[59]. Μέσα σε αυτό τον όγκο της βιβλιογραφίας που αφορούσε τα σύνορα/όρια προσπάθησα να βρω κάποια νήματα σκέψης που μου φαίνονταν πιο ενδιαφέροντα, πιο κοντινά στα δικά μου ερωτήματα και ανησυχίες – τόσο επιστημονικές όσο και πολιτικές. Όπως φάνηκε και στο 1ο κεφάλαιο της διατριβής, αφότου απέκτησα μια όσο το δυνατόν πιο εποπτική εικόνα του πεδίου και των πολλαπλών συζητήσεων, «ακολούθησα» τη βιβλιογραφία στον κλάδο της γεωγραφίας – έναν κλάδο που εμπλέκεται όχι μόνο στη συζήτηση αλλά και σε αυτή καθαυτή την πράξη της χάραξης εθνικών συνόρων. Μέσα από αυτή τη βιβλιογραφία και επιλέγοντας κάποιους σημαντικούς γεωγράφους ανά ιστορική περίοδο, επιχείρησα να καταλάβω πώς οι εννοιολογήσεις του συνόρου αλλάζουν ανά ιστορική περίοδο σε σχέση με τις γενικότερες οικονομικές, κοινωνικές και γεωπολιτικές συνθήκες παγκοσμίως. Παράλληλα, διερευνούσα και την –εξίσου μεγάλη και σύνθετη– βιβλιογραφία γύρω από τη μετανάστευση. Το θέμα της μετανάστευσης επίσης μπορεί να εξεταστεί από πολλές πλευρές και οπτικές, καθώς άπτεται όλων ίσως των πτυχών της κοινωνικής ζωής και διαπλέκεται με ζητήματα που αφορούν το έθνος-κράτος, τις παγκόσμιες γεωπολιτικές συνθήκες, τις σχέσεις εξουσίας, την οικονομία, την εργασία, τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα, τις έμφυλες σχέσεις, τον χώρο. Τις διερευνήσεις μου γύρω από τα θέματα της μετανάστευσης επιχείρησα να τις περιορίσω στις «συναντήσεις» τους με τη συζήτηση περί συνόρων/ορίων.

[59] Είναι ενδεικτικό ότι λίγους μήνες πριν παραδώσω τη διατριβή, σε μια αναζήτηση στο διαδίκτυο είδα έναν τίτλο περιοδικού, το *Journal of Borderland Research,* το οποίο δεν γνώριζα καθόλου, γεγονός που με έκανε –για άλλη μια φορά στη διάρκεια της διατριβής– να νιώσω εξαιρετικά ανεπαρκής. Ανοίγοντας, όμως, τη σελίδα του περιοδικού ένιωσα μια κάποια ανακούφιση καθώς οι αναφορές του μιλούσαν για UFO και ιπτάμενους δίσκους, ενώ στην περιγραφή του περιοδικού έγραφε πως στόχος του είναι «η μελέτη σε πεδία πέραν αυτών που φτάνει η βασική ανθρώπινη αντίληψη» και αφορά «οξυδερκείς επιστήμονες που διερευνούν τα όρια της επιστήμης και νοητικής πρόσληψης». Για περισσότερα: http://journal.borderlands.com/.

Σε όλη τη διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής της διατριβής συμμετείχα σε επιστημονικά εργαστήρια, σεμινάρια και συνέδρια τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό[60]. Η συμμετοχή μου σε αυτά με βοήθησε πολύ καθώς ήταν ένας τρόπος να «δοκιμάσω» τις βασικές θέσεις της παρούσας διατριβής με απεύθυνση σε ευρύτερα επιστημονικά ακροατήρια. Παράλληλα έκανα και κάποιες δημοσιεύσεις σε επιστημονικά περιοδικά και βιβλία ελληνικά και διεθνή[61]. Οι ερωτήσεις, η κριτική και οι παρατηρήσεις που δέχτηκα παρουσιάζοντας τη δουλειά μου σε επιστημονικές συναντήσεις και η διαδικασία αξιολόγησης και κρίσης των άρθρων αποδείχθηκαν εξαιρετικά γόνιμες καθώς

[60] Συμμετοχή σε επιστημονικά σεμινάρια/συνέδρια της περίοδο εκπόνησης της διατριβής:

2010

1/ Στο 8ο συνέδριο του περιοδικού European Urban and Regional Studies με τίτλο *Repositioning of Europe in an era of global transformation* παρουσιάστηκε εισήγηση με θέμα «Shortcomings, hidden agendas and the will to escape: Migration and European Union border policies».

2α/. Στο Διεθνές Συνέδριο που διοργανώθηκε στη Βέροια από την Association for Borderland Studies (ABS) με τίτλο *The Multifaceted Economic and Political Geographies of Internal and External EU Borders* παρουσιάστηκε εισήγηση με θέμα «A border within a border: the heterotopia of migrants settlement in Patras». Λαμβάνοντας υπόψη τα σχόλια που έγιναν στην παρουσίαση το κείμενο αυτό έγινε γραπτό και στάλθηκε για δημοσίευση στο Journal of Borderland Studies.

β. Στο ίδιο συνέδριο, μαζί με τον Olivier Thomas Kramsch (NCBR, The Netherlands) και τη Despina Syrri (Πανεπιστήμιο Μακεδονίας) οργανώθηκε ένα στρογγυλό τραπέζι με θέμα «Frontiere Phalanstere? Crossing the Borders Between "Theory" and "Activism"».

3/ Ως προσκεκλημένη ομιλήτρια στο συνέδριο *Future Residencies,* που διοργάνωνε η Ένωση Καλλιτεχνών Res Artis στο Montreal του Καναδά, παρουσίασα εισήγηση με τίτλο «Migration: repression and resistance in the E.U. borders».

4/ Στο πλαίσιο του εορτασμού των δέκα χρόνων του Τμήματος Γεωγραφίας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου διοργανώθηκε ημερίδα με θέμα «Μετανάστευση και Αστικός Χώρος» όπου, μαζί με την Ντίνα Βαΐου παρουσιάσαμε εισήγηση με τίτλο «Σύγκρουση και συνύπαρξη στις γειτονιές της Αθήνας: Εμπειρίες από την Κυψέλη».

5/ Στο Διεθνές συνέδριο «Remaking Borders» που διοργανώθηκε από το Δίκτυο EastBordnet στη Σικελία παρουσίασα εισήγηση με τίτλο «Border negotiations in the everyday life of migrants».

2011

6/ Στο συνέδριο *Border Regions in Transition* που διοργανώθηκε από το Universite de Geneve (Ελβετία) και το University Joseph Fourier (Γαλλία) παρουσίασα εισήγηση με θέμα «The embodiment of borders».

7/Στο διεθνές εργαστήριο *Irregular Migrations on European Islands,* που διοργανώθηκε από το Δίκτυο Miriade στη Μάλτα, παρουσιάσαμε μαζί με την *Ντίνα Βαΐου εισήγηση* με θέμα *«B/ordering the Aegean».*

2012

8/Συμμετείχα ως προσκεκλημένη ομιλήτρια σε διεθνή συνάντηση που διοργάνωσε το Kritical Research Network σε θέματα μετανάστευσης και συνόρων στο Kassel της Γερμανίας.

9/ Συμμετείχα στα Διεθνή Σεμινάρια του Αιγαίου, όπου μαζί με τις Μαρία Καλαντζοπούλου και Πέννυ Κουτρολίκου παρουσιάσαμε εισήγηση με θέμα «Aspects of "crisis" in Athens: conjunctures and temporality of discourses, policies and practices concerning the "Other"».

[61] Δημοσιεύσεις κατά τη διάρκεια εκπόνησης της διατριβής:

1/Lafazani, O. 2013, *A Border within a Border: The Migrants' Squatter Settlement in Patras as a Heterotopia*. Journal of Borderlands Studies 28(1):1-13.

2/Βαΐου, Ντ., Ό. Λαφαζάνη & Ρ. Λυκογιάννη 2013, *Πρακτικές συνύπαρξης στις γειτονιές της πόλης. Συναντήσεις στην Κυψέλη.* Στο Φύλο, μετανάστευση, διαπολιτισμικότητα. Επιμ. Α. Ζαββού, Ν. Καμπούρη & Μ. Στρατηγάκη, σ. 71-102. Αθήνα: Νήσος.

3/Λαφαζάνη, Ό. 2013, *«Παρανομοποίηση» - Πειθάρχηση - Αντίσταση. Ο ρόλος των κέντρων κράτησης μεταναστών στη διαχείριση της κρίσης*. Χρόνος 01.

4/Lafazani, Ό. 2012,*The border between theory and activism*. Acme 11(02):189-193.

5/Λαφαζάνη, Ό. 2011, *Αγαθονήσι: κόμβος της δια-εθνικής μετανάστευσης* Στο Σύγχρονα ελληνικά τοπία: Γεωγραφική περιήγηση από αέρος. Επιμ. Κ. Χατζημιχάλης. Αθήνα: Μέλισσα.

6/Λαφαζάνη, Ό. 2011, *Από το Αιγαίο στην Πάτρα, από την Αθήναστον Έβρο: Εντάσσοντας τον αποκλεισμό, αποκλείοντας την ένταξη*. Γεωγραφίες 18:3-6.

με βοήθησαν να εντοπίσω τις αδυναμίες, τα προβλήματα αλλά και τις δυνατότητες της έρευνάς μου.

Ένας σημαντικός «σταθμός» στη θεωρητική μου αναζήτηση γύρω από θέματα συνόρων/ορίων και μετανάστευσης ήταν η επίσκεψή μου για τέσσερις μήνες στο Nijmegen Centre for Border Research στο Radboud University, όπου συμμετείχα σε μια εξαιρετικά γόνιμη συζήτηση με ερευνητές-ριες από όλο τον κόσμο που επεξεργάζονται θέματα συνόρων/ορίων, ενώ ταυτόχρονα είχα πρόσβαση σε μια πολύ πλούσια και εξειδικευμένη βιβλιογραφία γύρω από τα θέματα της έρευνάς μου. Ίσως, όμως, η πιο χρήσιμη εμπειρία μου από την επίσκεψη στο Nijmegen Centre for Border Research ήταν ότι με βοήθησε στο να πάρω μια «θέση» σε σχέση με τη θεωρητική παραγωγή γύρω από τη σχετική συζήτηση: Ήταν, ίσως, η περίοδος που σταμάτησαν να μου φαίνονται τα περισσότερα από όσα διάβαζα εξίσου ενδιαφέροντα και σημαντικά και άρχισα να σκέφτομαι περισσότερο τις «βάσεις» πάνω στις οποίες θεμελιώνονταν οι πολλαπλοί λόγοι για τα σύνορα και τη μετανάστευση αλλά και τις «εικόνες» που παρήγαγαν για τον κόσμο. Άρχισα, με άλλα λόγια, να διακρίνω πώς επιστημονικοί λόγοι περί συνόρων και μετανάστευσης, που μπορεί με μια πρώτη ανάγνωση να φαίνονται «κριτικοί» ως προς τις υπάρχουσες δομές και σχέσεις εξουσίας, στην ουσία βασίζονται στις ίδιες προϋποθέσεις με τους κυρίαρχους λόγους και –άμεσα ή έμμεσα– τους αναπαράγουν.

Υπό αυτή την οπτική, στο κεφάλαιο που ακολουθεί προσπαθώ να ορίσω τις βασικές έννοιες και να αναδείξω την οπτική και τα ερωτήματα της παρούσας διατριβής, όπως διαμορφώθηκαν στην πορεία της έρευνας και της συγγραφής, τόσο μέσα από «συλλογικές διεργασίες» όσο και μέσα από τις θεωρητικές αναζητήσεις στη βιβλιογραφία.

Παράνομη μετανάστευση;

Το κλασικό αντιρατσιστικό σύνθημα «κανένας άνθρωπος δεν είναι λαθραίος» αμφισβητεί τη διαδεδομένη αντίληψη περί «παράνομων» μεταναστών-ριών και τη χρήση όρων όπως «λαθρομετανάστες» ή/και «λαθρομετανάστευση» στον δημόσιο λόγο. Υπό ποιες συνθήκες, όμως, όροι όπως «παράνομοι» και «λαθρομετανάστες» έφτασαν να αποτελούν νομικές κατηγορίες και να κατακλύζουν τη δημόσια –αλλά και κάποιες φορές την επιστημονική– συζήτηση για τη μετανάστευση; Σε ποια χωρικά, κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά πλαίσια δημιουργήθηκαν και τι σηματοδοτούν;

Μια ιστορική αναδρομή

Μετά τη μεγάλη οικονομική ύφεση της δεκαετίας του ΄30 στη Δυτική Ευρώπη –που αποδόθηκε στην αποτυχία της άνευ φραγμών ελεύθερης αγοράς– και με το αντίπαλο δέος του «Δεύτερου» κόσμου, που προωθούνταν προς τα δυτικά, ο καπιταλισμός μεταρρυθμίστηκε. Οι απόψεις του Keynes για τη μεικτή οικονομία κέρδισαν έδαφος την περίοδο εκείνη, ενώ τα οργανωμένα εργατικά κινήματα –ιδιαίτερα ισχυρά και εμπνευσμένα από τις ιδέες του κομμουνισμού– κατάφεραν να πετύχουν σημαντικές νίκες σε επίπεδο εργασιακών δικαιωμάτων. Μια νέα συναίνεση δημιουργήθηκε, που περιλάμβανε την αναγνώριση της νομιμότητας των συνδικάτων και των διαδικασιών των συλλογικών

συμβάσεων, ενώ το κράτος διαχειριζόταν τις εντάσεις και τους ανταγωνισμούς στη σχέση του κεφαλαίου με την εργασία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο E. Hobsbawm (1999 [1994]), η Χρυσή Εποχή του καπιταλισμού ήταν αδύνατον να υπάρξει χωρίς αυτή τη συναίνεση. Αντίστοιχα, τα κράτη οργάνωναν και τις μαζικές μεταναστεύσεις της περιόδου: Διμερείς διακρατικές συμφωνίες αποστολής και ανάκλησης «φιλοξενούμενων» εργατών –συχνά για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα– που τους εξασφάλιζαν στοιχειώδη νομική προστασία και γίνονταν για λογαριασμό μεγάλων εθνικών ή υπερεθνικών επιχειρήσεων που λειτουργούσαν σε τυπικούς κλάδους της βιομηχανίας. Η μετανάστευση για εργασία από τη δεκαετία του 1950 έως και την αρχή της δεκαετίας του ’70 ήταν ιδιαίτερα μαζικό φαινόμενο: Εκατομμύρια ανθρώπων –περισσότερο ή λιγότερο ομοιογενών– μετανάστευαν μαζικά από αγροτικές περιοχές ή από φτωχές χώρες για να δουλέψουν στο βιομηχανικό αστικό «πυρήνα» της Δύσης, όπου συνεισέφεραν στη μαζική παραγωγή προϊόντων για μαζική κατανάλωση. Οι χώρες αποστολής ήταν κυρίως δύο τύπων: Από τη μια, αποικιοκρατούμενες και πρώην αποικιοκρατούμενες χώρες, όπως η Ινδία και το Πακιστάν, και, από την άλλη, οι χώρες στο «περιθώριο» της Ευρώπης: η Ιρλανδία δυτικά, η Φινλανδία βορειοανατολικά, οι χώρες της Μεσογείου στο Νότο[62]. Στις αρχές του 1970 περίπου δέκα εκατομμύρια μετανάστες-ριες εργάτες-ριες ζούσαν στην Ευρώπη, πληθυσμός μεγαλύτερος από τον πληθυσμό της Ελλάδας την ίδια περίοδο.

Κατά τη δεκαετία του ’70 και ιδιαίτερα μετά την πετρελαϊκή κρίση του ’73, ο ακραίος οικονομικός φιλελευθερισμός κερδίζει ξανά έδαφος στη Δυτική Ευρώπη. Η τεχνολογική επανάσταση είχε ως αποτέλεσμα, από τη μια, οι μέθοδοι παραγωγής να προκαλούν απώλειες σε θέσεις εργασίας με ρυθμό ταχύτερο από τις θέσεις που δημιουργούσε η οικονομία της αγοράς και, από την άλλη, να είναι πλέον δυνατός ένας νέος διεθνής καταμερισμός της εργασίας, με αποτέλεσμα την ερήμωση των παλιών βιομηχανικών κέντρων της Δύσης. Εκείνη την περίοδο, το πρότυπο του κοινωνικού κράτους υπονομεύτηκε και άρχισε να κυριαρχεί μια ανεξέλεγκτη «παγκόσμια αγορά». Η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού ενισχύθηκε και από την κατάρρευση του Ανατολικού Μπλοκ· όπως αναφέρει και ο E. Hobsbawm, δίνοντας ένα στίγμα της περιόδου, στις αρχές της δεκαετίας του ΄90 ήταν τόσο σπάνιο να βρίσκονται στην εξουσία πραγματικά εργατικές και σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις όσο και στη δεκαετία του ΄50 (Hobsbawm 1999 [1994]). Οι αλλαγές στον τρόπο παραγωγής και στις διεθνείς γεωπολιτικές συνθήκες αλλάζουν και τις συνθήκες εργασίας. Το φορντικό πρότυπο του μαζικού εργάτη φαίνεται όλο και περισσότερο να υποχωρεί προς όφελος των νεοφιλελευθέρων ρυθμίσεων της εργασίας, ενώ τα συνδικάτα δεν μπορούν να ανατρέψουν τις επερχόμενες αλλαγές: Επισφαλείς συνθήκες εργασίας (precarious) με «ελαστικό» εργατικό δυναμικό που δεν υπόκειται σε θεσμικές ρυθμίσεις γύρω από ζητήματα κοινωνικής πρόνοιας και ασφάλισης και δεν είναι συνδικαλιστικά οργανωμένο. Ένα μοντέλο ατομικού εργαζόμενου-ης έναντι του μαζικού εργάτη-ριας. Το πέρασμα σε μια άλλη μορφή του παγκόσμιου καπιταλισμού σήμανε και το πέρασμα σε έναν άλλο τρόπο «ρύθμισης» της παγκόσμιας μετανάστευσης. Η απαγόρευση των διμερών συμφωνιών για τον ερχομό νέων μεταναστών εργατών στη Δυτική Γερμανία τον Νοέμβρη του 1973 σήμανε το τέλος των προγραμμάτων «φιλοξενούμενων εργατών» και των μοντέλων της μετανάστευσης που είχαν διαμορφώσει τη μέχρι τότε ευρωπαϊκή

[62] Η Ελλάδα ήταν μια από τις χώρες από όπου έφυγαν μαζικά εκείνη την περίοδο μετανάστες-ριες προς χώρες τις Β. Ευρώπης όπως το Βέλγιο και η Γερμανία, αλλά και προς Αυστραλία και Αμερική.

μεταναστευτική πολιτική. Η αντιμετώπιση των μεταναστών-ριών εργατών-ριών γίνεται πλέον με «νεοφιλελεύθερο» τρόπο: Η μετανάστευση δεν οργανώνεται από συμφωνίες μεταξύ των κρατών[63] και αντιμετωπίζεται σαν «ατομική» επιλογή των μεταναστών οι οποίοι εργάζονται στις χώρες της Δύσης υπό επισφαλείς συνθήκες, συχνά χωρίς καν την αναγνώριση ενός νομικού στάτους που παρέχει στοιχειώδη δικαιώματα.

Ο «παράνομος» μετανάστης, λοιπόν, ως νομική έννοια και ως συγκεκριμένος στόχος των πολιτικών ελέγχου και του δημόσιου λόγου, εμφανίζεται στην Ευρώπη ως αποτέλεσμα της ριζικής αλλαγής των μεταναστευτικών πολιτικών μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973 και την κρίση του φορντισμού (Mezzandra 2011). Μόνο όταν τα κράτη δημιούργησαν νομοθεσίες που κατέστησαν την ανεπιθύμητη μετανάστευση παράνομη, την έκαναν αξιόποινη πράξη και εισήγαγαν τεχνολογικές, διοικητικές και κατασταλτικές διαδικασίες για την αντιμετώπισή της, έγινε η μετανάστευση «παράνομη» (Düvell 2009).

«Οριοθετώντας» τις διερευνήσεις γύρω από τη μετανάστευση

Η μεταναστευτική «παρανομία», όπως άλλωστε και η ιδιότητα του πολίτη, αποτελούν κοινωνικές σχέσεις με το κράτος και άρα πολιτικά κατασκευασμένες ταυτότητες (De Genova 2002). Υπό αυτή την έννοια, η «παρανομία» των μεταναστών δεν είναι μια αναλυτική κατηγορία που περιγράφει μια μοναδική, παγκόσμια, ουδέτερη και πάνω από την ιστορία και τον χώρο συνθήκη. Το αντίθετο. Η μεταναστευτική «παρανομία» παράγεται σε συγκεκριμένο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό, χωρικό και πολιτισμικό πλαίσιό και αποσκοπεί στην καθυπόταξη της μετανάστευσης.

Το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας σε σχέση με την «παράνομη» μετανάστευση θέτει πολύ συγκεκριμένα ερωτήματα. Το πρώτο και κύριο είναι το «πόσοι είναι οι παράνομοι μετανάστες-ριες» (βλ. ενδεικτικά Heckmann 2004; Massey & Capoferro 2004; Strozza 2004; Clandestino research project 2008; Koser 2010; Jandl 2011; Kraler & Reichel 2011; Vogel, Kovacheva & Prescott 2011). Σε άρθρα και αναφορές με προκλητικούς τίτλους που προσδίδουν «μυστήριο» στην επιστημονική έρευνα του «ανεξήγητου», όπως «Μετρώντας το μη μετρήσιμο» (Clandestino research project 2008; Vogel, Kovacheva & Prescott 2011), «Παράνομη μετανάστευση: Τι ξέρουμε και τι μπορούμε να εξηγήσουμε;» (Heckmann 2004), μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας επιδίδεται σε προσπάθειες αναλυτικής καταγραφής (φύλο, ηλικία, εκπαιδευτικό επίπεδο κ.λπ.) των «ροών» και των «αποθεμάτων» των «παράνομων» μεταναστών-ριών. Εκτός από τα δημογραφικά αυτά ερωτήματα τίθενται και ερωτήματα σε σχέση με το ποιες πολιτικές θα λύσουν το «πρόβλημα» της «παράνομης» μετανάστευσης και για την αποτελεσματικότητα ή μη των εφαρμοζόμενων πολιτικών, ενώ και η σύνδεση –άμεσα ή έμμεσα– της «παράνομης» μετανάστευσης με την εγκληματικότητα και με ζητήματα ασφάλειας είναι εξίσου συνηθισμένη (για μια επισκόπηση των συνδέσεων αυτών και της σχετικής βιβλιογραφίας βλ. Huysmans 2000; Squire & Huysmans 2009).

Όπως το είχε θέσει και ο A. Portes πριν από 35 χρόνια, «η παράνομη μετανάστευση είναι ένα από αυτά τα θέματα στα οποία τα ενδιαφέροντα των επιστημόνων και των

[63] Οι διμερείς διακρατικές συμφωνίες αφορούν πλέον τον έλεγχο των συνόρων και την αποτροπή της μετανάστευσης.

κυβερνητικών φορέων συμπίπτουν.» (Portes 1978, σ.469). Από τότε και μέχρι σήμερα φαίνεται ότι στην επιστημονική συζήτηση γύρω από την «παράνομη» μετανάστευση δεν έχουν αλλάξει πολλά. Η έρευνα σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνεται και υλοποιείται από την οπτική του κράτους, ενώ όλες οι ιδεολογικές του προϋποθέσεις και αναφορές ενυπάρχουν και επιβεβαιώνονται στον επιστημονικό λόγο: Η μετανάστευση περιγράφεται ως «παράνομη» και η «παράνομη» μετανάστευση ως «πρόβλημα» που θα μετρηθεί και θα κατηγοριοποιηθεί με τα σωστά επιστημονικά εργαλεία ενώ θα ελεγχθεί με τις κατάλληλες πολιτικές. Ενάντια σε εκείνες τις θεωρήσεις που θέλουν τον επιστημονικό λόγο να «απαντάει» με απλές και κατανοητές προτάσεις στα «προβλήματα» που θέτει η πολιτική, ο L. Whiteford έγραφε ήδη από το 1979:

> «Εάν οι κυβερνητικοί ορισμοί της πραγματικότητας δεν συνάδουν με αυτούς άλλων δρώντων του συστήματος, αυτό δεν θα πρέπει να αποτελεί έκπληξη. Αυτό που πρέπει να αποτελεί έκπληξη είναι ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες … μοιράζονται την κοσμοθεωρία των γραφειοκρατών» (παρατίθεται απο De Genova 2002, σ.421).

Η παρούσα διατριβή δίνει έμφαση στην «παρανομία» της μετανάστευσης, όχι για να μελετήσει, να μετρήσει ή να αναλύσει τους «παράνομους» μετανάστες, αλλά για να θέσει το ερώτημα «πώς παράγεται η μεταναστευτική παρανομία» αλλά και «πώς βιώνεται, αναπαράγεται και αμφισβητείται στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής». Μέσα από τις αφηγήσεις ζωής των μεταναστών-ριών –είτε έχουν είτε δεν έχουν χαρτιά–, μέσα από τις πολλαπλές πηγές (δημόσιος λόγος, νομικά κείμενα, συμβάντα, επιτόπια παρατήρηση, βιβλιογραφικές αναφορές) που συγκροτούν τους κόμβους και τα περάσματα των διαδρομών τους, επιχειρώ να ανιχνεύσω τους τρόπους «παρανομοποίησης» της μετανάστευσης.

Συνδεδεμένη με την παρανομοποίηση της μετανάστευσης είναι και η έννοια του **τράνζιτ**. Καθώς, λοιπόν, –εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις όπως, για παράδειγμα, η οικογενειακή συνένωση– η μετανάστευση προς τον Παγκόσμιο Βορρά δεν μπορεί να γίνει πλέον με νόμιμο τρόπο, ενώ οι έλεγχοι στα σύνορα και ο περιορισμός της κινητικότητας για ένα μεγάλο κομμάτι του παγκόσμιου πληθυσμού συνεχώς εντείνονται, τα ταξίδια των μεταναστών-ριών γίνονται όλο και πιο δύσκολα και σύνθετα εγχειρήματα. Έτσι, λοιπόν, οι μεταναστευτικές διαδρομές που ξεκινούν χωρίς προκαθορισμένο τέλος, που ενέχουν στάσεις, επιστροφές και επανακαθορισμό του «προορισμού» σε κάθε βήμα του ταξιδιού ανάλογα με τις συνθήκες με τις οποίες ο κάθε μετανάστης-ρια βρίσκεται αντιμέτωπος, περιγράφονται ως τράνζιτ. Στη συγκεκριμένη διατριβή δεν θα επιχειρηθεί να οριστεί η «τράνζιτ μετανάστευση», καθώς η ίδια η έννοια του τράνζιτ υπονοεί μια διαδικασία που είναι συνεχώς υπό διαπραγμάτευση, που είναι συνεχώς «ανοιχτή». Υπό αυτή την οπτική, η έννοια του τράνζιτ χρησιμοποιείται περιγραφικά παρά ουσιοκρατικά και αναλυτικά. Άλλωστε, όπως θα αναδειχθεί και στη συνέχεια του κεφαλαίου, οι διάφοροι ορισμοί και κατηγοριοποιήσεις της μετανάστευσης αμφισβητούνται στην πράξη από τις σύνθετες και πολύπλοκες πρακτικές και διαδρομές που ακολουθούνται από τους ίδιους τους μετανάστες-ριες. Για παράδειγμα, οι μετανάστες-ριες που βρίσκονται στην Τουρκία (İçduygu & Yükseker 2012, βλ. επίσης κόμβος Ισταμπούλ) ή σε άλλες χώρες που συνορεύουν με την Ευρώπη, θεωρούνται εκ των προτέρων σε τράνζιτ προς την Ευρώπη ενώ

κάλλιστα μπορεί να είναι και μεταναστεύσεις με προορισμό τις χώρες αυτές (βλ. για παράδειγμα την έρευνα σε σχέση με την Αφρικανική μετανάστευση πρός και διαμέσου της Λιβύης de Haas 2008). Μια τέτοια θέαση της μετανάστευσης σαφώς συνδέεται με την κατασκευή εικόνων στον κυρίαρχο λόγο, όπως αυτή των «ορδών που περιμένουν να εισβάλουν στα ευρωπαϊκά σύνορα» (Collyer, Düvell & de Haas 2012), ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύει και την ευρωκεντρική λογική που εμπεριέχει η έννοια του τράνζιτ, καθώς εκ των προτέρων θεωρείται πως όλες οι εγγύς μεταναστεύσεις έχουν τελικό προορισμό την Ευρώπη (Düvell 2006). Οι μεταναστευτικές διαδρομές, όμως, δομούνται μέσα από ποικίλες αντιφάσεις, επικαθορισμούς και επιλογές που δεν χωρούν σε γραμμικά σχήματα και ερμηνείες: Ενας Αφγανός, για παράδειγμα, μπορεί να βρεθεί ως τράνζιτ μετανάστης στην Ισταμπούλ και να αποφασίσει να εγκατασταθεί εκεί ή να φτάσει στην Ευρώπη και να αποφασίσει να επιστρέψει ή να απελαθεί από την Ευρώπη και πάλι να αποφασίσει να εγκατασταθεί στην Ισταμπούλ ή να ξαναπροσπαθήσει να φτάσει στην Ευρώπη, όπως αναδεικνύεται και στην επιτόπια έρευνα αυτής της διατριβής. Υπό αυτή την οπτική, περισσότερο από το να δοθεί ένας πιο αυστηρός ορισμός που να «ξεκαθαρίζει» και να οριοθετεί την έννοια της τράνζιτ μετανάστευσης, όπως προτείνει για παράδειγμα ο F. Düvell (2012), σε αυτή τη διατριβή η έννοια του τράνζιτ χρησιμοποιείται όσο το δυνατόν πιο «ανοιχτά» περιγράφοντας συνθήκες, διαδρομές, χώρους και διαδικασίες, προσπαθώντας, με άλλα λόγια, να συλλάβει την πολυπλοκότητα, τη μη σταθερότητα και την πολλαπλότητα των τράνζιτ διαδρομών της μετανάστευσης (για αντίστοιχες εννοιολογήσεις της τράνζιτ μετανάστευσης βλ. μεταξύ άλλων Tsianos, Hess & Karakayali 2009; Hess 2012).

Η ολοένα και μεγαλύτερη πιθανότητα σύλληψης, κράτησης και απέλασης καθιστά τους μετανάστες όχι μόνο «παράνομους» αλλά και «απελάσιμους» (De Genova 2002; De Genova & Peutz 2010). Αλλά δεν είναι τόσο η κράτηση και η απέλαση αυτή καθαυτή όσο ο φόβος της απέλασης, καθώς και το νόμιμο δικαίωμα της κυρίαρχης εξουσίας να απελαύνει τους ξένους, που διαμορφώνουν την καθημερινότητα των «παρανόμων». Αυτό που καθιστά εν τέλει την απελασιμότητα τόσο σημαντική για τον έλεγχο των συνόρων και τη ρύθμιση των καθεστώτων εργασίας, είναι ότι κάποιοι μετανάστες απελαύνονται έτσι ώστε οι περισσότεροι να παραμείνουν ως μη απελαθέντες εργάτες-ριες, των οποίων το καθεστώς ορίζεται ως «παράνομο» και μπορεί να παραμείνει τέτοιο για αόριστο χρόνο (De Genova 2002, σ.426).

Σε όλη τη διατριβή χρησιμοποιείται ο **γενικός όρος μετανάστευση** για να περιγράψει τη διαδικασία και αντίστοιχα ο όρος μετανάστες-ριες για τα υποκείμενα, ενώ χρησιμοποιούνται και οι όροι μετανάστευση και μετανάστες χωρίς χαρτιά. Όπου υπάρχει ο όρος «παράνομη» μετανάστευση, μπαίνει σε εισαγωγικά με στόχο την αποφυσικοποίησή του. Δεν χρησιμοποιούνται όροι όπως προσφυγιά, οικονομική μετανάστευση, κυκλική ή εποχική μετανάστευση, παράνομη μετανάστευση, αναγκαστική μετανάστευση ή, αντίστοιχα, όροι όπως παράνομοι ή λαθραίοι μετανάστες, αλλοδαποί, πρόσφυγες, αιτούντες άσυλο, εξωτερικοί μετανάστες, νόμιμοι μετανάστες. Αυτή είναι μια θεωρητική, μεθοδολογική αλλά και πολιτική επιλογή. Και αυτό γιατί θεωρώ πως αυτά τα νομικά καθεστώτα ή οι περιγραφικοί όροι δεν είναι κάτι σταθερό και αμετάβλητο· αντίθετα, εναλλάσσονται κατά τη διάρκεια των μεταναστευτικών διαδρομών. Για παράδειγμα, ένας Αφγανός μπορεί να ξεκινήσει το ταξίδι του προς το Ιράν ως εποχιακός μετανάστης, στο Ιράν να βρεθεί ως «παράνομος» μετανάστης, να αποφασίσει να έρθει στην Ευρώπη και να

περάσει την Τουρκία ως τράνζιτ μετανάστης, να διασχίσει τα σύνορα της Ελλάδας ως «παράνομος», να κάνει αίτηση ασύλου και να μείνει ως αιτών άσυλο για δύο χρόνια, να απορριφθεί η αίτησή του και να γίνει ξανά «παράνομος» ή να γίνει δεκτό το αίτημα ασύλου του και να γίνει «πολιτικός πρόσφυγας». Αντίστοιχα, ένας Φιλιππινέζος μπορεί να φτάσει στην Ελλάδα ως παράνομος μετανάστης, να γίνει «νόμιμος» μετανάστης μέσα από μια διαδικασία νομιμοποίησης και μετά να χάσει την άδεια παραμονής του αν δεν καταφέρει να έχει δουλειά και να συμπληρώνει τα απαραίτητα ένσημα, οπότε να γίνει ξανά «παράνομος» ή να κάνει αίτηση για ιθαγένεια και να πάρει υπηκοότητα, οπότε να γίνει «έλληνας πολίτης». Θεωρώ, λοιπόν, πως αυτές οι πολλαπλές κατηγορίες και στάτους είναι νομικά κατασκευασμένες ταυτότητες που συγκροτούνται σε συγκεκριμένους χώρους και χρονικές στιγμές και δεν περιγράφουν τη μετανάστευση *αλλά τις συναντήσεις των μεταναστών-ριών με τις εθνικές νομοθεσίες που στοχεύουν στην ιεράρχηση, στην κατηγοριοποίηση και στον έλεγχο των μεταναστευτικών σωμάτων και της εργατικής δύναμης την οποία φέρουν*. Ταυτόχρονα, βέβαια, δίνεται έμφαση στη διατριβή σε αυτές τις κατηγορίες και τα διαφορετικά νομικά στάτους στο βαθμό που καθορίζουν τις υποκειμενικότητες, τις εμπειρίες αλλά και τις πρακτικές των μεταναστών-ριών.

Τοπικότητες και καθεστώτα συνόρων

Το σύνορο, όπως ίσως έχει διαφανεί και από τα παραπάνω, δεν είναι κάτι που εξαρχής ορίζεται σε αυτή τη διατριβή. Είναι, με άλλα λόγια, και παραμένει ως το τέλος, ερώτημα της διατριβής. Άλλωστε, δεν είναι εφικτό να αποδώσουμε στο σύνορο έναν ορισμό ο οποίος θα έχει ισχύ σε όλους τους τόπους και τους χρόνους και που θα περιλαμβάνει όλους τους τρόπους συλλογικής και ατομικής εμπειρίας του συνόρου. Όπως, άλλωστε, αναφέρει και ο E. Balibar:

> «Η ιδέα ενός απλού ορισμού του τι σημαίνει σύνορο είναι, εξ ορισμού, άτοπη: το να ορίσεις ένα σύνορο σημαίνει ακριβώς το να χαράξεις μια περιοχή, να την οριοθετήσεις και με αυτό τον τρόπο να καταγράψεις την ταυτότητα αυτής της περιοχής ή να της την απονείμεις. Υπό αυτή την έννοια το να ορίσεις ή να ταυτοποιήσεις σημαίνει, σε γενικές γραμμές, να χαράξεις ένα σύνορο, να εγγράψεις όρια και σύνορα (…). Ο θεωρητικός που θα επιχειρήσει να ορίσει ένα σύνορο είναι σε κίνδυνο να κάνει συνεχώς κύκλους, καθώς η ύπαρξη ενός συνόρου είναι η προϋπόθεση κάθε ορισμού.» (Balibar 2002, σ.76)

Το να μη δίνεται ένα σαφής ορισμός του τι είναι σύνορο είναι μια θεωρητική και πολιτική επιλογή, καθώς ανοίγει μια δυνατότητα διαρκούς επαναπροσδιορισμού του. Όπως χαρακτηριστικά γράφει και ο E. Balibar, η μη ύπαρξη απλής απάντησης στην ερώτηση «τι είναι το σύνορο» μπορεί να μετατραπεί και σε ευκαιρία καθώς, εάν πρόκειται να καταλάβουμε των ασταθή κόσμο στον οποίο ζούμε, χρειαζόμαστε πιο σύνθετες έννοιες, με άλλα λόγια διαλεκτικές έννοιες (Balibar 2002).

Ταυτόχρονα, όμως, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως το να μην ορίζουμε το σύνορο δεν συνεπάγεται πως αυτό έχει «αφηρημένη» ύπαρξη: Αντίθετα, τα σύνορα έχουν υλικότητα, παρουσία και δύναμη που τα καθιστά για πολλούς κατοίκους αυτού του κόσμου ζήτημα ζωής ή θανάτου.

Μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας για τα σύνορα τα παρουσιάζει σαν να παράγονται μόνο «από τα πάνω». Με αυτή τη λογική, η ανάλυση συγκεκριμένων πολιτικών, είτε σε επίπεδο ΕΕ είτε των επιμέρους κρατών, οδηγεί σε συμπεράσματα για το πώς συγκροτούνται τα σύνορα. Η ανάλυση των ευρωπαϊκών πολιτικών μας δίνει χρήσιμα στοιχεία για τους τρόπους που κατασκευάζεται νομικά η μετανάστευση και τα σύνορα, για τους λόγους και τα παιχνίδια δύναμης εντός των κύκλων που διαμορφώνουν τις πολιτικές αλλά σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να περιγράψει ή να αναλύσει τι γίνεται «εκεί κάτω».

Έτσι, η συγκεκριμένη έρευνα δεν ξεκινάει από «τα πάνω» αλλά από συγκεκριμένους τόπους και χρόνους επιχειρώντας να αναδείξει τη διαμόρφωση των συνόρων. Όπως, άλλωστε, τονίζει και η D. Massey, οι τόποι είναι ιδιαίτεροι, καθώς συγκροτούνται από αστερισμούς κοινωνικών σχέσεων, τόσο ευρύτερων όσο και εγγύτερων, που συνυφαίνονται και συναντιούνται σε ένα συγκεκριμένο σημείο στο χώρο (Massey 1995 [1991]). Υπό αυτή την οπτική και οι τόποι όπου λειτουργούν τα σύνορα δεν παράγονται μόνο από τις «από τα πάνω» πολιτικές και λόγους, αλλά από πλέγματα κοινωνικών σχέσεων και επαφών που περιλαμβάνουν γεωγραφικές κλίμακες πολύ ευρύτερες από αυτό που κάθε φορά θα ορίζαμε ως συγκεκριμένο τόπο.

Η έννοια **των καθεστώτων συνόρων –**όπως παρουσιάστηκε παραπάνω στη συζήτηση γύρω από τη μετανάστευση και τα σύνορα (βλ. μεταξύ άλλων Tsianos & Karakayali 2010)–, δηλαδή η μελέτη των συνόρων ως καθεστώτων που παράγονται από πολλαπλούς δρώντες που έχουν μεταξύ τους άνισες σχέσεις εξουσίας/δύναμης, είναι ένα ευέλικτο και διαλεκτικό σχήμα μελέτης των τόπων όπου τα σύνορα λειτουργούν, στο οποίο συμπεριλαμβάνονται τόσο οι «από τα πάνω» πολιτικές όσο και οι πολιτικές και οι λόγοι των τοπικών αρχών, η ιστορικότητα κάθε συνοριακής περιοχής, οι πρακτικές των μεταναστών-ριών, η δράση των διακινητών, ο λόγος και η δράση των αντιρατσιστικών ομάδων και των τοπικών κοινωνιών. Υπό αυτό το πρίσμα, τα σύνορα, όπως και οι τόποι, βρίσκονται σε μια διαδικασία συνεχούς εξέλιξης, μια διαδικασία που δεν είναι ποτέ κλειστή ή τελειωμένη (Massey 1994; Massey 1995 [1991]).

Στη συγκεκριμένη διατριβή κάποια «χαρακτηριστικά» των συνόρων έχουν βαρύνοντα ρόλο. Το πρώτο είναι ο **πολυσημικός**[64] χαρακτήρας των συνόρων: Παρ' όλο που ένα σύνορο μπορεί να έχει ακριβώς την ίδια μορφή, η «θέση» από την οποία το βλέπεις το καθιστά κάτι τελείως διαφορετικό – η εμπειρία ή/και η νοηματοδότηση του συνόρου για τους κατοίκους των συνοριακών περιοχών, για τους τουρίστες, για τους επιχειρηματίες, για τους μετανάστες χωρίς χαρτιά είναι τελείως διαφορετική. Για κάποιον πλούσιο κάτοικο του Παγκόσμιου Βορρά, κάτοχο ενός ισχυρού (π.χ. ευρωπαϊκού) διαβατηρίου, το σύνορο είναι απλά μια τυπική διαδικασία. Για έναν φτωχό κάτοικο του παγκόσμιου Νότου, το σύνορο μπορεί να αποτελεί ένα τεράστιο φράγμα, το οποίο να επιχειρεί να το διασχίσει ξανά, σε πολλαπλά επίπεδα, διακινδυνεύοντας συχνά την ίδια του τη ζωή. Ένα ερώτημα που τίθεται είναι εάν τα σύνορα απλά δίνουν σε άτομα διαφορετικών κοινωνικών ομάδων διαφορετικές εμπειρίες του νόμου, της διοίκησης, της αστυνόμευσης, του κράτους ή εάν ουσιαστικά παράγουν αυτές τις διαφοροποιήσεις. Εάν, τόσο για τους πλούσιους κατοίκους

[64] Ο όρος πολυσημικός εισάγεται από τον E. Balibar, αν και υπάρχουν και άλλοι όροι στη διεθνή βιβλιογραφία που περιγράφουν αυτόν τον τρόπο λειτουργίας των συνόρων. Για παράδειγμα, ο H. Bauder προτείνει τον όρο «aspect-seeing» (Bauder 2011).

του Παγκόσμιου Βορρά όσο και για τους φτωχούς κατοίκους του Παγκόσμιου Νότου το σύνορο, εν τέλει, όχι μόνο επιβεβαιώνει αλλά ενεργά παράγει και εγγράφει την κοινωνική τους θέση.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό των συνόρων είναι ότι είναι «**πανταχού παρόντα**». Είναι, όμως, γεγονός ότι στο σύνολο σχεδόν της κριτικής βιβλιογραφίας για τα σύνορα και τη μετανάστευση αυτή η «ιδιότητά» τους, το ότι είναι πανταχού παρόντα, αναδεικνύεται σχεδόν αποκλειστικά σε σχέση με τις πολιτικές ελέγχου: Όπως παρουσιάστηκε και παραπάνω (βλ. κεφάλαιο 2.3), η εσωτερικοποίηση και εξωτερικοποίηση των συνόρων της Σένγκεν συνδέεται με κέντρα κράτησης, απελάσεις, ελέγχους στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών μητροπόλεων αλλά και με την εμπλοκή «τρίτων» χωρών στον έλεγχο της μετανάστευσης. Το ερώτημα που τίθεται στην παρούσα διατριβή «πώς» τα σύνορα είναι πανταχού παρόντα; Με ποιους τρόπους; Σε ποιους χώρους; Πώς λειτουργούν; Σε ποια και από ποια σώματα;

Η S. Ahmed στο βιβλίο της με τίτλο *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality* μιλάει για τους τρόπους κατασκευής του «ξένου» (Ahmed 2000). Αναδεικνύει πως ξένος δεν είναι αυτός που δεν μπορεί να αναγνωριστεί –όπως για παράδειγμα ένας γείτονας ή κάποιος που «ανήκει» σε έναν συγκεκριμένο χώρο–, αλλά αυτός ο οποίος έχει ήδη αναγνωριστεί ως «ξένος», ως «εκτός τόπου». Η Ahmed αναφέρει πως συχνά ο «ξένος» συνδέεται με επικινδυνότητα, ότι κάποια σώματα αναγνωρίζονται ήδη ως πιο επικίνδυνα από άλλα. Τονίζει, όμως, πως ακόμα και εκείνες οι προσεγγίσεις που δεν συνδέουν τον «ξένο» με τον κίνδυνο αλλά «καλωσορίζουν» τον ξένο βασίζονται στην ίδια πράξη αναγνώρισης του «ξένου» ως μιας ιδιαίτερης ύπαρξης, οντολογικοποιούν, δηλαδή, τον ξένο. Η Ahmed δεν καταλήγει, όμως, στην υποστήριξη της μη αναγνώρισης της ύπαρξης του ξένου, δηλαδή απόψεων που υποστηρίζουν πως «είμαστε όλοι ξένοι» ή σε μια ψυχολογικοποίηση της έννοιας του ξένου, του τύπου «είμαστε όλοι ξένοι μέσα στον εαυτό μας» (Kristeva 2011 [2004])[65]. Αντίθετα, προτείνει να σκεφτούμε τους τρόπους και τις διαδικασίες μέσω των οποίων ο «ξένος» παράγεται σε συγκεκριμένες *συναντήσεις* στην καθημερινή ζωή. Διευρύνοντας τη θεωρητική πρόταση της S.Ahmed, ένα ακόμα ερώτημα που τίθεται στη διατριβή αφορά τους τρόπους παραγωγής των «ξένων» σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες: Από τις συνθήκες της παγκόσμιας ανισότητας στις εθνικές πολιτικές και στους κυρίαρχους λόγους, αλλά και στους χώρους της καθημερινότητας στην πόλη.

Με βάση τα παραπάνω, τα ερωτήματα που θέτει η παρούσα έρευνα καθιστούν το ίδιο το σύνορο ερώτημα και ταυτόχρονα «μέθοδο» της διατριβής. Όπως προτείνουν οι Mezzandra και Neilson (2008; 2013), το σύνορο ως μέθοδος προκύπτει από τις υλικές, χειροπιαστές συνθήκες που, στην περίπτωση των συνόρων, είναι αυτές της έντασης και της

[65] Υπό αυτό το πρίσμα, αντιρατσιστικά συνθήματα όπως «στον κόσμο των αφεντικών είμαστε όλοι ξένοι» ή «είμαστε όλοι μετανάστες», παρ' όλο που στοχεύουν στο να αναιρέσουν εγκαθιδρυμένους διαχωρισμούς μεταξύ ντόπιων και μεταναστών αναδεικνύοντας, για παράδειγμα, την ταξική θέση ως στοιχείο διαχωρισμού και όχι την εθνοτική προέλευση, ή προβάλλοντας την ταύτιση με μια κοινωνική ομάδα που στον κυρίαρχο λόγο συνδέεται με αρνητικά χαρακτηριστικά, ταυτόχρονα υποκρύπτουν το ότι κάποιοι είναι πιο «ξένοι» από κάποιους άλλους, γεγονός που έχει άμεση επίπτωση στην καθημερινή τους ζωή: στο μεροκάματο, στις συνθήκες εργασίας, στα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα.

σύγκρουσης, του διαχωρισμού και της σύνδεσης, της διάβασης και του φραγμού, της ζωής και του θανάτου. Το σύνορο ως μέθοδος αναδεικνύει μια ερευνητική στρατηγική που διαρκώς λαμβάνει υπόψη της και αντιδρά στις πολλαπλές συγκρούσεις και διαπραγματεύσεις που συγκροτούν τα σύνορα τόσο ως θεσμούς όσο και ως κοινωνικές σχέσεις.

Καθημερινή ζωή: πειθάρχηση και αντίσταση

> *Το να μελετάς την καθημερινή ζωή σημαίνει να επιθυμείς να την αλλάξεις. Η αλλαγή της καθημερινής ζωής σημαίνει να φέρεις τα μπερδέματά της στο φώς της μέρας και να τα κάνεις λόγο· είναι να κάνεις τις άδηλες συγκρούσεις της εμφανείς και με αυτόν τον τρόπο να τις κάνεις κομμάτια. Η κριτική της καθημερινής ζωής είναι υπό αυτή την έννοια τόσο θεωρία όσο και πρακτική, τόσο κριτική όσο και δράση. Η κριτική της καθημερινής ζωής περικλείει μια απόφαση και την επιταχύνει, την πιο γενική και την πιο επαναστατική από όλες, την απόφαση (…) να μεταμορφώσεις αυτό που φαίνεται ως το πιο αμετάβλητο καθώς δεν έχει συγκεκριμένο περίγραμμα.*
> *(Lefebvre 2008 [1961], σ.226)*

Ο Η. Lefebvre είναι από τους θεωρητικούς που έχουν δουλέψει βαθιά (και) το ζήτημα της καθημερινής ζωής (για μια σύντομη επισκόπηση του έργου του σε σχέση και με τα γεγονότα της περιόδου συγγραφής του, βλ. Βαΐου & Χατζημιχάλης 2012; Λυκογιάννη 2012). Μέσα από επεξεργασίες που είχαν να κάνουν με την προσπάθεια κατανόησης των κοινωνικών και χωρικών μετασχηματισμών επεξεργάζεται την έννοια της καθημερινής ζωής αναδεικνύοντας πως η καθημερινή ζωή είναι συνδεδεμένη με *όλες* τις δραστηριότητες (οικονομικές, κοινωνικές, χωρικές, πολιτικές και πολιτισμικές) και τις περικλείει με όλη τους τη διαφορετικότητα και σύγκρουση: «είναι το σημείο συνάντησής τους, ο δεσμός τους, το κοινό τους έδαφος.» (Lefebvre 1991 [1947], σ.97). Σύμφωνα με τον Lefebvre η καθημερινή ζωή δεν χαρακτηρίζεται μόνο από συνεχείς προσαρμογές αλλά και από συγκρούσεις που συνδέονται με διαδικασίες συνειδητοποίησης και άρα με τη δυνατότητα χειραφέτησης μέσα στην ίδια την καθημερινότητα (Lefebvre 1971).

Υπό αυτή την έννοια, η καθημερινή ζωή δεν συγκροτείται μόνο γύρω από τα μικρά, την επανάληψη, την ενασχόληση με βασικές ανάγκες, αλλά είναι η σφαίρα στην οποία συναντιέται η ανάγκη με την επιθυμία και την ικανοποίηση, το αναπάντεχο μέσα στο συνηθισμένο, το αίσθημα της ολοκλήρωσης. Η καθημερινή ζωή ορίζεται από αντιθέσεις: πλάνη και αλήθεια, δύναμη και αδυναμία, η διασταύρωση του τομέα που ο άνθρωπος ελέγχει και του τομέα που δεν ελέγχει (Lefebvre 1991 [1947], σ.21). Η ανάδειξη αυτών των αντιθέσεων στις μεταναστευτικές διαδρομές διαφοροποιεί την ανάγνωση της μετανάστευσης στην παρούσα διατριβή από θεωρητικά σχήματα που κατασκευάζουν μια «φιγούρα» των μεταναστών-ριών (μόνο) ως θύματα, ως «γυμνές ζωές» ή, στον αντίποδα, ως περιπλανητές, νομάδες ή δυνάμει επαναστατικά υποκείμενα.

Σε αντίθεση με προσεγγίσεις που εννοιολογούν την καθημερινότητα ως ένα πεδίο στατικότητας, ρουτίνας και επανάληψης, προβάλλεται μια αντίληψη για την

καθημερινότητα που ξεπερνάει διχοτομικές διαιρέσεις και αναδεικνύει τις συνέχειες της εμπειρίας μέσα σε διαφορετικές σφαίρες και κλίμακες του χώρου (Vaiou & Lykogianni 2006). Η έμφαση στην καθημερινή ζωή είναι ένας τρόπος να γίνουν κατανοητές διαδικασίες και σχέσεις εξουσίας που παράγουν διαφορετικές εμπειρίες και πρακτικές και δρουν σε ποικίλες κλίμακες ενώ, ταυτόχρονα, η έρευνα στις πολλαπλές αυτές κλίμακες αμφισβητεί τη χρήση ομογενοποιητικών και προαποφασισμένων κατηγοριών ή μονόπλευρων προσεγγίσεων στην εθνότητα, το φύλο, τη φυλή, τα όρια και τα σύνορα, την ταυτότητα. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η μελέτη της καθημερινής ζωής αποτελεί συχνά εργαλείο των φεμινιστικών ερευνών, καθώς αναδεικνύει εμπειρίες και πρακτικές των γυναικών που συνήθως αγνοούνται ή υποτιμούνται από τις κυρίαρχες αφηγήσεις, προβάλλοντας διαφορετικούς τρόπους θέασης της πραγματικότητας (Smith 1988; Harding 1991; Dyck 2005; Vaiou & Lykogianni 2006).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η πιο συνηθισμένη προσέγγιση του συνόρου στον κριτικό επιστημονικό λόγο είναι μια προσέγγιση που αντιμετωπίζει το σύνορο ως συνθήκη που κατασκευάζεται (αποκλειστικά) «από τα πάνω»: από θεσμούς, νόμους, πολιτικές, κυρίαρχους λόγους. Μια τέτοια προσέγγιση αγνοεί τις «*τοπικότητες*» των συνόρων: το πώς παράγονται, επιτελούνται και λειτουργούν σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες. Επιλέγοντας, όμως, την προσέγγιση των συνόρων μέσα από την καθημερινή ζωή –η οποία δεν έχει περιεχόμενο σταθερό και δεδομένο αλλά είναι μια συνεχής διαδικασία– ταυτόχρονα με τη μελέτη τους ως καθεστώτων, αμφισβητούνται τέτοιου τύπου προσεγγίσεις. Και αυτό γιατί τόσο η καθημερινή ζωή όσο και η έννοια των καθεστώτων συνόρων αποτελούν θεωρητικά αλλά και μεθοδολογικά εργαλεία που μπορούν να συλλάβουν τις πολύπλοκες και διαλεκτικές διαδικασίες παραγωγής αλλά και επαναδιαπραγμάτευσης των συνόρων από πολλαπλούς δρώντες σε διαφορετικές κλίμακες. Η εκκίνηση από την καθημερινή ζωή δεν οδηγεί αναγκαστικά σε αναλύσεις που μένουν στο μικροκοινωνικό επίπεδο ή σε ένα αποκλειστικό ενδιαφέρον για το τοπικό (Βαΐου, κ.α. 2007). Αντίθετα, αποτελεί μια «είσοδο» στη μελέτη διαδικασιών που εκτυλίσσονται σε διαφορετικές και διαπλεκόμενες χωρικές κλίμακες, από το σώμα ως το παγκόσμιο σύστημα (Dyck 2005). Υπό αυτή την έννοια, η καθημερινή ζωή αποτελεί πεδίο σύγκλισης του τοπικού με το παγκόσμιο: οι δομές, οι θεσμοί, οι σχέσεις εξουσίας με τις πρακτικές επιβίωσης, ικανοποίησης αλλά και αντίστασης. Τόσο η έννοια της καθημερινής ζωής όσο και αυτή των καθεστώτων συνόρων είναι έννοιες εύκαμπτες και ευέλικτες, οι οποίες μπορούν να συλλάβουν τη λειτουργία των δομών, τη συνθετότητα των κοινωνικών σχέσεων αλλά και το τυχαίο.

Ο Lefebvre, θέτοντας ερωτήματα στη μαρξιστική θεωρία, τονίζει πως το εποικοδόμημα (ιδεολογία, κυρίαρχος λόγος, εκπαίδευση, μέσα μαζικής ενημέρωσης, θεσμοί, νόμοι) έχει σημασία μόνο όσο αλληλεπιδρά με την καθημερινή ζωή: «όσο κατασκευάζεται σε κάθε στιγμή της καθημερινής ζωής και της κοινωνικής πρακτικής – όσο διεισδύει από τα πάνω στο επίπεδο της καθημερινότητας» (Lefebvre 1991 [1947], σ.57).

Πέρασα όλη μου τη ζωή εδώ στην Candyland, περιτριγυρισμένος από μαύρα πρόσωπα. Τους έβλεπα κάθε μέρα, μέρα μπαίνει μέρα βγαίνει τους κοίταζα και είχα μόνο μια ερώτηση.
Γιατί δεν μας σκοτώνουν;

Ερώτηση που θέτει ο Calvin Candie,ιδιοκτήτης φυτείας με σκλάβους
στην ταινία του Quentin Tarantino *Django Unchained*, 2012

Στη διατριβή τίθεται επίσης το ερώτημα πώς λειτουργούν οι σχέσεις εξουσίας σε πολλαπλές κλίμακες, πώς ο νόμος διαμορφώνει τις υποκειμενικότητες, πώς οι κοινωνικές «θέσεις» και τα σύνορα εγγράφονται στην καθημερινή ζωή;

Το έργο του Φουκώ σε σχέση με την εξουσία/δύναμη παρέχει ένα πλαίσιο ανάλυσης για τέτοιου τύπου ερωτήματα. Ο Φουκώ αντιμετωπίζει την εξουσία ως μια *σχέση* η οποία δεν εντοπίζεται μόνο στο κράτος ή στους θεσμούς του, αλλά *ασκείται* σε πολλαπλές κλίμακες, ακόμα και στο πιο μικρο-επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων. Οι επεξεργασίες του Φουκώ αφορούν τους τρόπους άσκησης της εξουσίας (το *πώς* της εξουσίας, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει) και τους διαφορετικούς τρόπους υποκειμενοποίησης που προκύπτουν μέσα από αυτές τις σχέσεις εξουσίας. Όπως επισημαίνει, αυτό που ορίζει μια σχέση εξουσίας είναι ένας τρόπος δράσης που δεν ενεργεί ευθέως και άμεσα στους άλλους, αλλά ενεργεί στην ίδια τους τη δράση: «μια δράση πάνω στη δράση, πάνω σε ενδεχόμενες ή πραγματικές δράσεις, μελλοντικές ή παρούσες» *(Φουκω 1991 [1982], σ.91)*. Για τον Φουκώ η εξουσία δεν ασκείται πάνω σε άβουλα υποκείμενα:

> «Εκεί όπου οι καθορισμοί έχουν κορεστεί, δεν υπάρχει σχέση εξουσίας· η δουλεία δεν είναι μια σχέση εξουσίας όταν ο άνθρωπος είναι αλυσοδεμένος (πρόκειται σε αυτή την περίπτωση για μια φυσική σχέση εξαναγκασμού) αλλά είναι όταν αυτός μετακινείται και οριακά μπορεί να δραπετεύσει.» (Φουκω 1991 [1982], σ.93)

Υπό αυτή την έννοια, η εξουσία αποτελεί ένα σύνολο δράσεων πάνω σε υποκείμενα που έχουν μπροστά τους ένα πεδίο δυνατότητας όπου μπορούν να λάβουν χώρα πολλές διαγωγές, πολλές αντιδράσεις και πολλοί διαφορετικοί τρόποι συμπεριφοράς:

> «ενεργεί στο πεδίο της δυνατότητας όπου έρχεται να εγγραφεί η συμπεριφορά των δρώντων υποκειμένων: παρακινεί, επάγει, εκτρέπει, διευκολύνει ή κάνει κάτι πιο δύσκολο, διευρύνει ή περιορίζει, καθιστά κάτι λιγότερο ή περισσότερο πιθανό· οριακά, εξαναγκάζει ή εμποδίζει απόλυτα (…)» (Φουκω 1991 [1982], σ.92)

Όπως αναφέρει ο Φουκώ, οι σχέσεις εξουσίας βασίζονται πάνω σε ένα σύστημα διαφοροποιήσεων: Οι διαφοροποιήσεις αυτές (εθνικότητα, ταξική θέση, κοινωνική θέση, γλωσσικές και πολιτισμικές διαφορές) είναι συγχρόνως συνθήκες και αποτελέσματα της εξουσίας. Επίσης, ο Φουκώ επισημαίνει πως οι μορφές και οι τόποι άσκησης εξουσίας είναι πολλαπλοί σε μια κοινωνία, ενώ τα άτομα «δεν είναι μόνο ο αδρανής ή συναινών στόχος της· είναι πάντοτε και τα στοιχεία άρθρωσής της» (Φουκω 1991 [1982], σ.107). Ο Φουκώ αναλύει τη μικροφυσική της εξουσίας, που «ενεργοποιείται από τα συστήματα και τους θεσμούς αλλά που η εγκυρότητά της τοποθετείται, κατά κάποιον τρόπο, ανάμεσα στις τεράστιες αυτές υλικές λειτουργίες και στα ίδια τα σώματα με την υλικότητά τους και τις δυνάμεις τους.» (Φουκω 2004 [1976], σ.39). Σε αυτό το σημείο συναντιούνται με κάποιους τρόπους οι αναγνώσεις του Φουκώ με του Lefebvre, καθώς ο τελευταίος αναδεικνύει πως τα σώματα διαμορφώνονται από την Ιστορία, την εργασία, την κοινωνική ζωή και τον

πολιτισμό, ενώ αυτή η διαμόρφωση λειτουργεί στο πεδίο της καθημερινής ζωής και καταλήγει εντός του (Lefebvre 1991 [1947], σ.96).

Επίσης, ο Φουκώ δίνει έμφαση τόσο στους *κανόνες δικαίου* που παρέχουν μια τυπική οροθέτηση της εξουσίας όσο και στην *αλήθεια* που η εξουσία παράγει και μεταβιβάζει και η οποία, με τη σειρά της, αναπαράγει αυτή την εξουσία. Επισημαίνει πως οι σχέσεις εξουσίας που διαπερνούν, χαρακτηρίζουν και συνιστούν τις κοινωνίες δεν μπορούν από μόνες τους να εδραιωθούν, να σταθεροποιηθούν ή να τεθούν σε ισχύ χωρίς την παραγωγή, συσσώρευση, κυκλοφορία και λειτουργία ενός λόγου. Καταλήγει, έτσι, να μελετά τις σχέσεις που συναρθρώνουν το τρίγωνο εξουσία, δίκαιο και αλήθεια.

Τα γραπτά του Φουκώ –σε αντίθεση με άλλα θεωρητικά σχήματα όπως αυτό του G. Agamben που παρουσιάστηκε στο Κεφάλαιο 1.2– μας παρέχουν μια περίπλοκη θεωρία της εξουσίας ως σχέσης η οποία, πάντα, μπορεί να αμφισβητηθεί:

> «Γιατί, αν είναι αλήθεια ότι στην καρδιά των σχέσεων εξουσίας και ως μόνιμη συνθήκη ύπαρξής τους υπάρχει μια "ανυποταξία" και ελευθερίες ουσιαστικά δυσπειθείς, δεν υπάρχει σχέση εξουσίας χωρίς αντίσταση, χωρίς υπεκφυγή ή διαφυγή, χωρίς ενδεχόμενη αντιστροφή (…)»(Φουκω 1991 [1982], σ.98)

Κάθομαι σε ένα από τα παγκάκια της παιδικής χαράς και επιχειρώ να πιάσω κουβέντα με μια έγκυο γυναίκα που φοράει μαντίλα. Δεν μιλάει καθόλου ελληνικά. Βλέποντάς με να προσπαθώ να της μιλήσω, έρχεται η φίλη της, μια Ελληνίδα που ζει στην Κυψέλη(…). Μου λέει για τη φίλη της: «Είμαστε πολύ δεμένες, βγαίνουμε συχνά μαζί έξω, έρχεται σπίτι μου ή πάω εγώ στο δικό της, τη βοηθάω και με το αγοράκι της τώρα που είναι πάλι έγκυος, κάθε μέρα θα βρεθούμε». «Μα πώς επικοινωνείτ;», τη ρωτάω, «αφού δεν μιλάτε την ίδια γλώσσα;». «Ε, καλά, βρίσκεις τρόπους, με τις κινήσεις, παντομίμα κάνουμε, με σήματα, μαγειρεύουμε μαζί, είμαστε φίλες, αυτό έχει σημασία», μου απαντάει.

22/09/2009, 11:30
(Απόσπασμα από το ημερολόγιο έρευνας
στην Πλατεία Κυψέλης στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος Gemic)

Τα ερωτήματα που τίθενται σε αυτή τη διατριβή δεν είναι μόνο το μέσα από ποιες διαδικασίες και σχέσεις εξουσίας οι μετανάστες-ριες «πιάνονται» στα δίχτυα του ελέγχου και της πειθαρχίας, αλλά και σε ποιες στιγμές, σε ποιους χώρους, από ποια σώματα και με ποιους τρόπους αμφισβητούνται οι κυρίαρχες πρακτικές ελέγχου και οριοθέτησης. Όπως γράφει και ο Ντε Σερτώ στην εισαγωγή του βιβλίου του *Επινοώντας την Καθημερινή Πρακτική*:

> «Αν αληθεύει ότι παντού επεκτείνεται και συγκεκριμενοποιείται το τετραγωνισμένο πλέγμα της "επιτήρησης", επείγει ακόμα περισσότερο να ανακαλύψουμε πως μια ολόκληρη κοινωνία δεν ανάγεται περιοριστικά σ' αυτήν· ποιες λαϊκές διαδικασίες (επίσης "μικρότατες" και καθημερινές) παίζουν με τους μηχανισμούς της πειθαρχίας και συμμορφώνονται μ'

εκείνους μόνο και μόνο για να τους παρακάμψουν και να τους μεταστρέψουν» (Ντε Σερτώ 2010 [1990], σ.59)

Το απόσπασμα από το ημερολόγιο έρευνας στην Πλατεία Κυψέλης είναι νομίζω ενδεικτικό προς αυτή την κατεύθυνση: Δύο γυναίκες που αμφισβητούν τα δεδομένα όρια και σύνορα (εθνικότητα, θρησκεία, πολιτισμικές διαφορές), όπως αυτά παράγονται και αναπαράγονται μέσα από κυρίαρχους λόγους και πολιτικές. Δύο γυναίκες που γίνονται φίλες μοιραζόμενες την καθημερινότητά τους: μαγειρεύοντας, φροντίζοντας τα παιδιά, κάνοντας βόλτες στη γειτονιά. Είναι εκεί που η συνύπαρξη, η αλληλεγγύη, η αμοιβαιότητα, το μοίρασμα της καθημερινότητας «σπάνε» τη συνθήκη διαχωρισμού ντόπιων και μεταναστών, εκεί όπου τα σύνορα/όρια, που συχνά παρουσιάζονται ως ανυπέρβλητα, διασχίζονται τόσο από τις ντόπιες όσο και από τις μετανάστριες. Η φιλία τους υποσκάπτει ακόμα μια συνθήκη που φαντάζει αυτονόητη στην κοινωνία μας: Ότι η επικοινωνία γίνεται μέσω της γλώσσας. Μέσα από τη σχέση των δύο γυναικών αναδεικνύεται πως η γλώσσα είναι ένα επίπεδο επικοινωνίας και εμπειρίας ενώ υπάρχουν και άλλα, όπως η κίνηση, το σώμα, το μοίρασμα συναισθημάτων και συνθηκών όπως η μητρότητα ή η «ρουτίνα» της καθημερινότητας. Είναι εκεί που αναδεικνύεται η «μαγεία» της καθημερινής ζωής, το «ασυνήθιστο μέσα στο συνηθισμένο» και η «σημασία του ασήμαντου», όπως λέει και ο H. Lefebvre (Lefebvre 2008 [1961], σ.4).

4.2 Μεθοδολογίες έρευνας πεδίου

Παρ' όλο που στα προσχέδια της διατριβής δεν περιλαμβανόταν η επικέντρωση σε κάποια συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα, τόσο τα ερωτήματα της έρευνας όσο και η προσπάθεια εμβάθυνσης σε συγκεκριμένες πτυχές της μεταναστευτικής εμπειρίας οδήγησαν στη μελέτη των διαδρομών μιας συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας, των Αφγανών. Έτσι τα ερωτήματα που έχουν τεθεί σε σχέση τόσο με τη διαπραγμάτευση των συνόρων σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες όσο και με την τράνζιτ μετανάστευση, κρίθηκε ότι θα «άνοιγαν» πολύ, χωρίς ταυτόχρονα να μπορούν να φτάσουν σε βάθος, αν μελετούνταν ταυτόχρονα οι εμπειρίες, για παράδειγμα, Παλαιστινίων, Νιγηριανών, Σομαλών, Φιλιππινέζων και Αλβανών. Και αυτό όχι μόνο γιατί δεν ακολουθούν ίδιες ή παρόμοιες διαδρομές για να φτάσουν στην Ελλάδα, αλλά και γιατί οι τρόποι και τα πρότυπα μετανάστευσης που έχουν διαμορφωθεί μέσα από κοινωνικούς, πολιτικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς όρους διαφέρουν σημαντικά. Ταυτόχρονα, τα τελευταία χρόνια οι Αφγανοί φαίνεται να αποτελούν μεγάλο ποσοστό των μεταναστών-ριών που διασχίζουν τα ανατολικά σύνορα της χώρας, ενώ ταυτόχρονα πολλοί-ές περνούν από την Ελλάδα σε τράνζιτ με προορισμό κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα (βλ. για περισσότερα Β' Μέρος - Εισαγωγή). Από αυτή την άποψη, η συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα έχει μια συσσωρευμένη εμπειρία και γνώση όσον αφορά τη διάσχιση εθνικών συνόρων, τους τρόπους που αυτά λειτουργούν, τις πολιτικές ελέγχου και τις πρακτικές ξεπεράσματός τους. Άλλωστε, το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας στην Ελλάδα έχει επικεντρωθεί στους μετανάστες και τις μετανάστριες από την Αλβανία –καθώς αποτελούν και το συντριπτικό ποσοστό των μεταναστών-ριών που ζουν στη χώρα– και ενώ υπάρχουν έρευνες για άλλες εθνοτικές ομάδες, για τους μετανάστες-ριες από το Αφγανιστάν δεν έχει γίνει καμία έρευνα μέχρι στιγμής, πέρα από μια έκθεση για ένα ερευνητικό πρόγραμμα (Fidan 2009).

Για τη μελέτη των ερωτημάτων που έχουν να κάνουν με την εμπειρία και τη διαπραγμάτευση των συνόρων σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες –από το σώμα στο παγκόσμιο– μέσα από την οπτική της καθημερινής ζωής, οι βιογραφικές συνεντεύξεις και η επιτόπια παρατήρηση σε συγκεκριμένους τόπους επιλέχθηκαν ως τα πιο κατάλληλα μεθοδολογικά εργαλεία.

Προετοιμασία έρευνας πεδίου

Όπως έχει ήδη αναφερθεί με το «πεδίο» της έρευνάς μου είχα ήδη επαφή για περισσότερο από μια δεκαετία. Η συμμετοχή μου σε αντιρατσιστικές ομάδες με είχε ήδη φέρει σε τριβή με πολλαπλά ερωτήματα σε σχέση με τη μετανάστευση και τα όρια/σύνορα ενώ είχα ξαναβρεθεί αρκετές φορές σε κάποιους από τους χώρους εκείνους οι οποίοι αργότερα αποτέλεσαν και πεδία της επιτόπιας έρευνας. Είχα, δηλαδή, εν μέρει μια εποπτική εικόνα του πεδίου μου, των μεταναστευτικών διαδρομών και των βασικών ερωτημάτων της έρευνας.

Ένα πρώτο βήμα της έρευνας ήταν οι συζητήσεις με τον Σάχ Μουμπάρακ και τον Νασίμ Λομανί, δύο βασικούς «προνομιακούς πληροφορητές», όρος που μπαίνει σε εισαγωγικά γιατί και οι δύο είναι αγαπημένοι μου φίλοι. Ο τρόπος με τον οποίο έχουν «τοποθετήσει» την εμπειρία τους μέσα σε ένα ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, σε

συνδυασμό με τη στενή τους επαφή με τις συλλογικότητες των Αφγανών, άλλες μεταναστευτικές κοινότητες, αλλά και το αντιρατσιστικό κίνημα, με βοήθησε πολύ στο να «ξεκαθαρίσω» τα ερωτήματά μου και τους τρόπους προσέγγισής τους και να αποκτήσω εποπτική εικόνα του πεδίου. Αξίζει εδώ να αναφερθεί πως, τόσο με τον Ν. και τον Μ. όσο και με άλλους Αφγανούς με τους οποίους είχα φιλικές ή πολιτικές σχέσεις, επέλεξα να μην κάνω βιογραφικές συνεντεύξεις στο πλαίσιο της διατριβής, αλλά να συζητήσουμε τις ιδέες και τις απόψεις τους για το θέμα μου· και αυτό γιατί δεν ήθελα να «αλλάξω» τη μορφή της σχέσης μας, καθώς με τους φίλους σου δεν συζητάς τη ζωή σου σε μια ηχογραφημένη συνάντηση αλλά σε άλλους χώρους και χρόνους και με άλλη αμοιβαιότητα.

Σε αυτή τη φάση του σχεδιασμού της έρευνας έφτιαξα και μια εκδοχή ερωτηματολογίου για τις συνεντεύξεις με τους μετανάστες-ριες (παρατίθεται στο Παράρτημα 1). Το ερωτηματολόγιο αυτό, αν και ποτέ δεν χρησιμοποιήθηκε αυτούσιο, στην ουσία με βοήθησε πολύ στο να συστηματοποιήσω τα δικά μου ερωτήματα και να τα «μεταφράσω» σε πολλά μικρότερα ερωτήματα που θα γίνονταν κατανοητά από τους συνομιλητές-ριές μου δίνοντας έμφαση σε συγκεκριμένες πτυχές της μεταναστευτικής εμπειρίας και σε συγκεκριμένους χώρους και χρόνους των μεταναστευτικών διαδρομών.

Ταυτόχρονα την πρώτη περίοδο του σχεδιασμού της έρευνας επισκεπτόμουν συστηματικά κάποιους χώρους-κλειδιά στην Αθήνα, όπως ίντερνετ καφέ που ανήκαν σε Αφγανούς, ενώ πήγαινα συχνά σε δημόσιους χώρους όπου σύχναζαν Αφγανοί, όπως η Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα, προσπαθώντας να σκεφτώ γύρω από τη διαπραγμάτευση των συνόρων στον αστικό χώρο.

Βιογραφικές συνεντεύξεις

Μέσω των «προνομιακών πληροφορητών» αλλά και μέσω άλλων δικτύων ήρθα σε επαφή με τους άντρες και τις γυναίκες από το Αφγανιστάν με τους οποίους έκανα τις συνεντεύξεις ζωής. Σε όλους και όλες (εκτός από την περίπτωση ενός άντρα που γνώρισα τυχαία στην Πλατεία Βικτωρίας) πήγα συστημένη από κοινούς φίλους, γνωστούς ή μέσω άλλων ατόμων με τα οποία είχα ήδη συνομιλήσει στο πλαίσιο της έρευνας (μέθοδος snowball). Η αρχική σκέψη ήταν να κάνω παραπάνω από μια συναντήσεις και συζητήσεις με καθέναν και καθεμία από τους πληροφορητές μου. Αυτό ήταν εφικτό στο πεδίο για 10 από τους 25 συνομιλητές-ριές μου. Το σκεπτικό της «διπλής συνέντευξης» πηγάζει από μια προσπάθεια να μην «επιβάλω» μέσω των ερωτημάτων μου στους συνομιλητές τη δική μου οπτική, αλλά να ακούσω αρχικά πώς οι ίδιοι τοποθετούνται πάνω στα ερωτήματα της διατριβής, δηλαδή πώς αφηγούνται την εμπειρία των συνόρων/ορίων και της διαπραγμάτευσής τους στο πλαίσιο ζωής τους. Ταυτόχρονα, είναι και μια μέθοδος που ανοίγει ένα περιθώριο στην «έκπληξη» να ακούσεις πράγματα για τα οποία ποτέ δεν θα ρώταγες. Πριν ξεκινήσω τις συνεντεύξεις αναρωτιόμουν αν σε αυτή την πρώτη κουβέντα θα μου μιλούσαν αυθόρμητα για τους τρόπους και τις εμπειρίες του περάσματος των εθνικών συνόρων χωρίς χαρτιά, αλλά και των πολλαπλών οριοθετήσεων στην καθημερινότητα· σκεφτόμουν ότι για κάποιους αυτή μπορεί να είναι μια εμπειρία καθοριστική στην οποία να αναφερθούν εκτενώς, ενώ για κάποιους άλλους να θεωρηθεί μια δύσκολη «στιγμή» του ταξιδιού που δεν έχει ιδιαίτερη σημασία στο συνολικό πλαίσιο της ζωής τους. Έτσι, η πρώτη

συζήτηση άνοιγε με μια πολύ γενική ερώτηση του τύπου «μίλα μου για τη ζωή σου» και στην ουσία εγώ δεν παρενέβαινα καθόλου ή, σε κάποιες περιπτώσεις, έκανα μόνο διευκρινιστικές ερωτήσεις. Αφότου «άκουγα» κάποιες φορές τη μαγνητοφωνημένη συζήτηση, επανερχόμουν σε μια δεύτερη κουβέντα.

Μέσα από αυτή τη διαδικασία προσπαθούσα ταυτόχρονα να μη διαχωρίσω αυστηρά τις φάσεις της συλλογής και της ανάλυσης του πρωτογενούς υλικού, αλλά να τις κάνω παράλληλα – επιλογή που με βοήθησε να διατηρώ μια αναστοχαστική σχέση με το πρωτογενές υλικό μου και να επανακαθορίζω και τα δικά μου ερωτήματα στη διαδικασία της έρευνας. Έτσι, στη δεύτερη συζήτηση έθετα ζητήματα που συσχέτιζαν την αφήγηση ζωής του συγκεκριμένου ατόμου με τα ερωτήματα της έρευνάς μου έχοντας σαν οδηγό μια λίστα «ερωτήσεων» από το ερωτηματολόγιο που παρατίθεται στο Παράρτημα 1. Αυτό που αποδείχτηκε κατά τη διάρκεια αυτών των «διπλών συνεντεύξεων» ήταν ότι το θέμα των συνόρων/ορίων ήταν κεντρικό στις αφηγήσεις των μεταναστών-ριών για τη ζωή τους και αναφέρονταν σε αυτό με έμφαση από την πρώτη κουβέντα. Επομένως, σε κάποιες περιπτώσεις και αφότου είχα αποκτήσει την εμπειρία των «διπλών» συνεντεύξεων, θεώρησα ότι το θέμα καλύφθηκε επαρκώς με την πρώτη συζήτηση.

Αυτό είχε να κάνει και με τους συνομιλητές-ριές μου: Καθώς μια αφήγηση ζωής μπορεί να διαρκέσει από πέντε λεπτά έως πέντε ώρες –ανάλογα με την αφηγηματική ικανότητα του κάθε ανθρώπου και με τη σχέση που έχει αναπτυχθεί ή αναπτύσσεται μεταξύ ερευνήτριας και ερευνώμενου-, με τους συνομιλητές-ριες που δεν προέκυπτε άνετα μια αναλυτική αφήγηση έπρεπε να θέτω ερωτήματα στην κουβέντα, οπότε το θέμα καλυπτόταν σε μια συζήτηση. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, που δεν έγινε «διπλή συνέντευξη», ήταν γιατί οι συγκεκριμένοι άνθρωποι βρίσκονταν σε τράνζιτ και άλλαζαν πόλεις ή χώρες πριν προλάβω να ξανασυζητήσω μαζί τους, αλλά και γιατί τόσο στην Ισταμπούλ όσο και στην Τεχεράνη είχα περιορισμένο χρόνο για την έρευνα. Στο τέλος κάθε συνέντευξης συμπλήρωνα και το ημερολόγιο της έρευνας με τις «τυπικές» πληροφορίες που αφορούσαν την ημερομηνία, τον τόπο διεξαγωγής και τη διάρκεια της συνέντευξης, αλλά και κάποιες άλλες σημειώσεις που είχαν να κάνουν με την «αίσθηση» που μου άφηνε κάθε συνομιλητής-ρια. Στο πλαίσιο αναφέρονται τα μικρά ονόματα των μεταναστών-ριών εκείνων με τους οποίους έκανα «επίσημες» και μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις.

Οι περισσότεροι-ες ήθελαν να αναφερθεί το πραγματικό τους όνομα, ενώ για όσους-ες δεν ήθελαν, έχει χρησιμοποιηθεί ψευδώνυμο. Την επιθυμία κάποιων για αναφορά του πραγματικού τους ονόματος τη σεβάστηκα –παρ' όλο που μεθοδολογικά ίσως είναι πιο δόκιμη η αναφορά τους με ψευδώνυμο– καθώς το εξέλαβα ως μια επιθυμία καταγραφής της ιστορίας και του ταξιδιού τους. Οι υπόλοιποι-ες εμφανίζονται με ψευδώνυμα. Επίσης αναφέρεται η ηλικία τους κατά τη συνέντευξη, η ημερομηνία των συνεντεύξεων και ο τόπος διεξαγωγής τους· με τον ίδιο τρόπο αναφέρονται τα ονόματα των πληροφορητών μου και σε όλο το κείμενο. Τέλος, κάποια πράγματα τα οποία οι συνομιλητές-ριες μοιράστηκαν μαζί μου επέλεξα να μην τα δημοσιεύσω στο πλαίσιο της έρευνας. Αυτά αφορούν κυρίως ονόματα χωριών και περιοχών που χρησιμοποιούνται ως σημεία φυγής και τα οποία δεν αναφέρονται σε άλλες βιβλιογραφικές πηγές, εκθέσεις ή αναφορές, όπως, αντίστοιχα, κάποιες συγκεκριμένες πρακτικές για τους τρόπους αποφυγής των συνοριακών ελέγχων. Αν και η αναφορά σε αυτούς τους τόπους και τις πρακτικές θα πρόσθετε ίσως «ενδιαφέρουσες» λεπτομέρειες αλλά και πρωτοτυπία στη διατριβή, θεωρώ ότι είναι τα βασικά τους «όπλα» ενάντια στις πολιτικές καταστολής και ελέγχου της κινητικότητάς τους και η δημοσιοποίησή τους θα τα ακύρωνε.

Συνεντεύξεις ζωής

1. Ο Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα
2. Ο Μπασίρ, 29 χρόνων, 20.04.2011, Αθήνα
3. Ο Γιακούμπ, 21 χρόνων, 25.04.2011, Αθήνα, 28.02.2012, Πάτρα
4. Ο Σουλειμάν, 30 χρόνων, 01.05.2011/09.05.2011/ 14.05.2011, Αθήνα
5. Ο Γουλάμ, 23 χρόνων, 21.05.2011/29.05.2011, Αθήνα
6. Η Ζεϊνέπ, 20 χρόνων, 04.06.2011/ 08.06.2011, Αθήνα
7. Ο Μαχμούντ, 23 χρόνων, 24.02.2012/29.02.2012, Πάτρα
8. Ο Γουλάμ, 33 χρόνων, 25.01.2012/08.02.2012, Θεσσαλονίκη
9. Ο Αμανολάι, 27 χρόνων, 10.02.2012/19.02.2012, Θεσσαλονίκη
10. Ο Χασάν, 34 χρόνων, 16.02.2012/24.02.2012, Θεσσαλονίκη
11. Ο Ραφίκ, 31 χρόνων, 24.04.2012/04.05.2012, Αθήνα
12. Ο Χουσεΐν, 28 χρόνων, 05.05.2012, Αθήνα
13. Ο Τζαφάρ, 16 χρόνων, 05.05.2012, Αθήνα
14. Η Φατιμά, 28 χρόνων, 12.05.2012, Αθήνα
15. Ο Χουσειν, 19 χρόνων, 24.05.2012, Ισταμπούλ
16. Ο Φαράντ, 21 χρόνων, 28.05.2012, Ισταμπούλ
17. Ο Αλί, 32 χρόνων, 15.06.2012, Αθήνα
18. Ο Ζαχίρ, 27 χρόνων, 18.06.2012, Αθήνα
19. Ο Νουρ, 33 χρόνων, 19.07.2012, Αθήνα
20. Ο Τζαφάρ, 30 χρόνων, 22.07.2012, Αθήνα
21. Ο Γιουσέφ, 31 χρόνων, 21.09.2012, Τεχεράνη
22. Ο Εμπιράμ, 19 χρόνων, 23.09.2012, Τεχεράνη
23. Η Σομαγιέ, 16 χρόνων, 26.09.2012, Τεχεράνη
24. Ο Χασάν, 19 χρόνων, 19.12.2012, Λέσβος
25. Η Λέιλα, 22 χρόνων, 22.12.2012, Λέσβος

-Σύνολο σελίδων απομαγνητοφώνησης 638-

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσες ήταν δύο συνεντεύξεις με τον Ραχίμ και τον Γιακούμπ, τους οποίους βρήκα ξανά για μια δεύτερη συζήτηση περίπου ένα χρόνο μετά την πρώτη μας συνάντηση, όταν είχαν στο μεταξύ κάνει κάποιες απόπειρες να φύγουν από την Ελλάδα χωρίς επιτυχία. Μετά την ολοκλήρωση αυτής της έρευνας, θεωρώ ότι συνεντεύξεις με τέτοια χρονική απόσταση έχουν πολλά να δώσουν ως μεθοδολογία, καθώς φαίνονται

διαχρονικά οι αλλαγές τόσο στις πρακτικές και στη ζωή των συγκεκριμένων ατόμων όσο και στις ευρύτερες γεωπολιτικές συνθήκες (όπως οι πολιτικές ελέγχου, οι αλλαγές στις διαδρομές, η όξυνση της κρίσης στην Ελλάδα) που διαμορφώνουν τις τράνζιτ βιογραφίες. Με πολλούς από τους μετανάστες-ριες με τους οποίους έκανα τις συνεντεύξεις είτε έχω κρατήσει επαφή είτε μαθαίνω τα νέα τους από κοινούς γνωστούς και φίλους. Με κάποιους, δυστυχώς, δεν κατάφερα να κρατήσω επαφή καθώς επικοινωνούσαμε μέσω κινητού τηλεφώνου το οποίο άλλαξαν ή δεν χρησιμοποιούν πια, αν έχουν καταφέρει και αυτοί να φύγουν. Από αυτούς-ές που έχω ακόμα επικοινωνία, όσοι ήταν σε τράνζιτ από την άνοιξη του 2011 μέχρι το καλοκαίρι του 2012 που ολοκληρώθηκε το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας, έχουν καταφέρει πια να φτάσουν στη Γερμανία, στη Νορβηγία και την Αγγλία, εκτός από τον Τζαφάρ, που επέστρεψε στο Ιράν για να είναι με τη γυναίκα και τα παιδιά του, και τον Αμανολάι, που ερωτεύτηκε μια κοπέλα από την Πολωνία και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη.

Στην παρούσα διατριβή οι γυναίκες από το Αφγανιστάν υποεκπροσωπούνται σε σχέση με τους άντρες, αφού συνολικά έχω μιλήσει με 21 άντρες και 4 γυναίκες, παρ' όλο που, στην αρχή της διατριβής, σκεφτόμουν πως θα ήθελα οι συνεντεύξεις να είναι μοιρασμένες. Στο πεδίο, όμως, ήταν πολύ πιο δύσκολο να έρθεις σε επαφή με γυναίκες ενώ το ζήτημα της γλώσσας –στο οποίο θα αναφερθώ αναλυτικότερα στη συνέχεια– αποδείχτηκε καθοριστικό. Καθώς οι περισσότερες Αφγανές έχουν μεταναστεύσει μαζί με τους συζύγους τους, δεν εργάζονται στην Ελλάδα και έχουν σε γενικές γραμμές λίγες επαφές με Έλληνες, μιλάνε σπαστά ελληνικά, ενώ οι περισσότερες δεν μιλάνε ούτε αγγλικά. Η Ζεινέπ, την οποία συνάντησα λίγους μήνες μετά την άφιξή της στην Ελλάδα, ήταν η μόνη γυναίκα που κατάφερα να βρω και μιλούσε άψογα αγγλικά και την οποία συνάντησα δύο φορές στο σπίτι της. Τη συζήτησή μας με την Φατιμά μετέφρασε ο Α., ο οποίος μας σύστησε και τον οποίο γνώριζε καλά από πριν. Η συζήτησή μου με τη Σομαγιέ στην Τεχεράνη έγινε στα αγγλικά, ενώ τη συζήτηση με τη Λέιλα στη Λέσβο μετέφρασε ο αδερφός της. Άλλες γυναίκες με τις οποίες έκανα μια πρώτη επαφή ένιωθαν άβολα με άντρες μεταφραστές τους οποίους δεν γνώριζαν, και εγώ δεν είχα πρόσβαση σε γυναίκες μεταφράστριες από φαρσί. Είναι όμως γεγονός πως η εμβάθυνση στις εμπειρίες των γυναικών που μεταναστεύουν από το Αφγανιστάν φαίνεται να έχει μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς –με αυτή τη μικρή επαφή που είχα– έχω την αίσθηση πως υπάρχει με πολλαπλούς τρόπους επαναδιαπραγμάτευση των έμφυλων σχέσεων αλλά και άλλων κοινωνικών και πολιτισμικών προτύπων κατά τη μετανάστευση.

Η «συνάντηση»

Ένα από τα κύρια προβλήματα της έρευνας πεδίου ήταν η *γλώσσα επικοινωνίας*. Είμαι πεπεισμένη πως αν μιλούσα φαρσί θα μπορούσα να φτάσω σε άλλο βάθος κατανόησης, ενώ και οι πληροφορητές-ριές μου θα μπορούσαν πολύ πιο εύκολα να περιγράψουν βιώματα, εμπειρίες, συμβάντα και συναισθήματα στη μητρική τους γλώσσα. Άλλωστε, στις ανθρωπολογικές έρευνες, όπου κατά κανόνα χρησιμοποιούνται μέθοδοι έρευνας όπως οι συνεντεύξεις ζωής, θεωρείται μάλλον απαραίτητη προϋπόθεση η γνώση της γλώσσας της ερευνώμενης ομάδας. Με κάποιους από τους Αφγανούς-ές η συνομιλία μας έγινε στα αγγλικά, με κάποιους που είναι χρόνια εγκαταστημένοι στην Ελλάδα μιλήσαμε ελληνικά, ενώ έξι συνεντεύξεις έγιναν με μετάφραση από άτομα που μιλούσαν

καλά και τις δύο γλώσσες και ήταν από πριν οικεία στους μετανάστες-ριες από τους οποίους έπαιρνα συνέντευξη. Ο Α., ο οποίος έκανε τη μετάφραση στις 4 από τις 6 αυτές συνεντεύξεις, έχει δουλέψει και ως μεταφραστής στην Ελλάδα για Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις. Το «έλλειμμα» που υπήρχε στη γλώσσα επικοινωνίας προσπάθησα να καλύψω εν μέρει με πυκνή συναναστροφή με τους πληροφορητές-ριές μου, καθώς με πολλούς από αυτούς συναντηθήκαμε και εκτός της συνέντευξης, σε χώρους που τους ήταν οικείοι, αλλά και με τη συστηματική έρευνα πεδίου.

Ταυτόχρονα, κατά τη διάρκεια μιας συνέντευξης η σχέση μεταξύ ερευνητή-ριας και ερευνώμενου-ης είναι πάντα μια σχέση δύναμης. Από τη μια, η ερευνήτρια έχει, σε μεγάλο βαθμό, στήσει την έρευνα και προαποφασίσει τα ερωτήματα, ενώ είναι και αυτή που θα κάνει την περαιτέρω επεξεργασία: Από ένα πολύ πλούσιο υλικό συνεντεύξεων ζωής (στη συγκεκριμένη έρευνα το υλικό των απομαγνητοφωνήσεων ξεπερνά τις 600 σελίδες), που συμπεριλαμβάνουν γεγονότα, τόπους, εμπειρίες, συναισθήματα, σκέψεις, συναντήσεις, θα επιλέξει κάποιες «στιγμές» τις οποίες θα αναδείξει, θα κατατάξει και με βάση τις οποίες θα χτίσει μια νέα αφήγηση ξαναγραμμένη σε «επιστημονικό» λόγο, αφήνοντας ταυτόχρονα «εκτός» τα μεγαλύτερα κομμάτια των συνεντεύξεων ζωής. Από την άλλη, και ο/η ερευνώμενος-η επιλέγει τι θα «δώσει» στη συνέντευξη: Τι θα αφηγηθεί και πώς, τι δεν θα συμπεριλάβει, μέσω ποιων σημείων θα ανασυγκροτήσει τη ζωή του, ποιες ερωτήσεις θα απαντήσει και ποιες θα αποφύγει.

Άλλωστε, κάθε αφήγηση ζωής αποτελεί μια αναπαράσταση της ζωής και όχι τη ζωή όπως έχει βιωθεί (Παπαγαρουφάλη 2002). Περιλαμβάνει στιγμές ή θραύσματα εμπειριών, ενώ αναγκαστικά αποδίδει σημασίες εκ των υστέρων σε γεγονότα, αποφάσεις και συναισθήματα (Βαΐου, κ.α. 2007). Ταυτόχρονα, η αφήγηση διαμεσολαβείται και από τον άνθρωπο που έχεις απέναντί σου: Με διαφορετικό τρόπο και ύφος θα αφηγηθείς τη ζωή σου σε μια ερευνήτρια με κασετοφωνάκι, σε έναν παλιό φίλο, σε έναν άγνωστο που συνάντησες τυχαία. Επίσης, μια αφήγηση ζωής συνομιλεί όχι μόνο με το παρελθόν –αυτό που έχεις ζήσει– αλλά και με το παρόν και το μέλλον. Για παράδειγμα, διαφορετικά θα περιγράψει και θα αποτιμήσει κάποιος-α την απόφασή του για μετανάστευση αν θεωρεί ότι έχει επιτύχει στη χώρα στην οποία έχει εγκατασταθεί, και αλλιώς αν βρίσκεται σε μια δύσκολη περίοδο της ζωής του.

Η έρευνα με συνεντεύξεις ζωής –όπως άλλωστε και όλες οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας– ενέχει μεγάλο βαθμό υποκειμενικότητας, τόσο από την πλευρά του ερευνητή όσο και από την πλευρά του ερευνώμενου· είναι άλλωστε γεγονός πως το ίδιο ερευνητικό υλικό, αν εξεταστεί από διαφορετικούς ερευνητές-ριες με άλλα ερωτήματα και άλλες προσλαμβάνουσες και τρόπους θέασης, μπορεί να αναλυθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Σχηματικά, η διαφορά με τις ποσοτικές μεθόδους έρευνας –οι οποίες ενέχουν επίσης μεγάλο βαθμό υποκειμενικότητας–, είναι ότι στην ποιοτική έρευνα αυτή η υποκειμενικότητα δηλώνεται, λαμβάνεται υπόψη και οι ερευνητές-ριες καλούνται να συμπεριλάβουν στην έρευνα τη «θέση» τους, τις αντιλήψεις και τις προϋποθέσεις τους, ενώ ταυτόχρονα προσπαθούν να τις αμφισβητούν. Η φεμινιστική έρευνα αλλά και οι μετα-

αποικιοκρατικές σπουδές έχουν προσφέρει πολλά στην τεράστια αυτή συζήτηση περί ερευνητικής μεθοδολογίας και επιστημονικής «ουδετερότητας»[66].

Κόμβοι και περάσματα

Μια μεθοδολογία που έχει χρησιμοποιηθεί σε έρευνες για τη δια-εθνική μετανάστευση είναι η πολυτοπική (multi-sited) εθνογραφική έρευνα. Σε ένα πολυσυζητημένο πλέον επιστημονικό άρθρο που δημοσιεύτηκε το 1995, ο G. E. Marcus προτείνει μια μέθοδο έρευνας που –σε αντίθεση με την κλασική εθνογραφική έρευνα που επικέντρωνε σε ένα συγκεκριμένο τόπο και ανέλυε σε βάθος τις κοινωνικές σχέσεις με συμμετοχική παρατήρηση – ακολουθεί ανθρώπους, συνδέσεις και σχέσεις που κινούνται σε διαφορετικούς χώρους (Marcus 1995). Υπό αυτή την έννοια, αναδεικνύει την ανάγκη εθνογραφικής μελέτης φαινομένων που δεν περιορίζονται σε έναν συγκεκριμένο χώρο, δίνοντας έμφαση, ταυτόχρονα, και στη δυναμική σχέση μεταξύ παγκόσμιου και τοπικού. Αν και υπάρχουν επιστημονικοί αντίλογοι στην πολυτοπική εθνογραφία (βλ. για παράδειγμα Hage 2005), είναι μια μέθοδος που έχει χρησιμοποιηθεί εκτενώς στη μελέτη της δια-εθνικής μετανάστευσης (Falzon 2009; Amelina 2010; Tsianos & Karakayali 2010; Lazăr 2011). Στη μεθοδολογική πρόταση της πολυτοπικής εθνογραφικής έρευνας γίνεται ορατή η επίδραση της «χωρικής στροφής» στις κοινωνικές επιστήμες. Έτσι, ενώ η πολυτοπική έρευνα στην εθνογραφία θεωρήθηκε επιστημολογική τομή, η παράλληλη έρευνα σε διαφορετικούς χώρους είναι μια «κλασική» γεωγραφική μέθοδος, όπως άλλωστε και η θεωρητική συζήτηση για την έννοια του τόπου που συγκροτείται κοινωνικά και πάντα σε αλληλεπίδραση με πολλαπλές χωρικές κλίμακες (Lefebvre 1991 [1974]; Massey 1994; Massey 2005)

Στην παρούσα διατριβή, μια θεωρητική και μεθοδολογική επιλογή ήταν η «χωρική» ταξινόμηση και παρουσίαση της έρευνας πεδίου έναντι άλλων τρόπων, όπως για παράδειγμα της χρονικής ή της θεματικής οργάνωσης του ερευνητικού υλικού. Έτσι, έγινε μια προσπάθεια, *μέσω της κατάτμησης των ταξιδιών και των εμπειριών σε κόμβους και περάσματα, να αναδειχθεί η μη γραμμικότητα των μεταναστευτικών ταξιδιών αλλά και οι τόποι εκείνοι όπου τα ερωτήματα της διατριβής, δηλαδή η διαπραγμάτευση των συνόρων/ορίων, πυκνώνουν*. Ως «*περάσματα*» αναφέρονται εκείνα τα σημεία όπου διασχίζονται τα εθνικά σύνορα (περάσματα συνόρων μεταξύ Αφγανιστάν και Ιράν, Ιράν και Τουρκίας, Έβρος, Αιγαίο, διαδρομή φυγής από Ελλάδα μέσω Βαλκανίων και Ανατολικής Ευρώπης), ενώ ως «*κόμβοι*» οι τόποι όπου οι μετανάστες μένουν, για λιγότερο ή περισσότερο χρόνο, εθελοντικά ή αναγκαστικά· οι τόποι που υποδέχονται τους μετανάστες-ριες που φτάνουν στην Ευρώπη (κόμβος Λέσβου), οι τράνζιτ πόλεις όπου οι μετανάστες χωρίς χαρτιά μένουν –περισσότερο ή λιγότερο– (ξανα)οργανώνοντας το ταξίδι τους (κόμβοι

[66] Το πόσο ευρεία αλλά και σημαντική είναι αυτή η συζήτηση φαίνεται από τον αριθμό των επιστημονικών περιοδικών που κυκλοφορούν για ζητήματα μεθοδολογίας. Ενδεικτικά αναφέρω κάποια που ασχολούνται με τις ποιοτικές μεθόδους στην κοινωνική έρευνα: *Cultural Studies <=> Critical Methodologies, Field Methods, Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research, Qualitative Research, Qualitative Inquiry, Qualitative Research, Qualitative Sociology Review.*

Τεχεράνης, Ισταμπούλ και Αθήνας), οι πόλεις όπου ξαναγράφονται τα υποτιθέμενα ανύπαρκτα εσωτερικά σύνορα της Σένγκεν (κόμβος Πάτρας).

Σε όλους τους κόμβους των μεταναστευτικών διαδρομών έγινε επιτόπια έρευνα. Η επιτόπια έρευνα συμπεριλάμβανε επισκέψεις σε γειτονιές, στέκια, καταστήματα, ανεπίσημες συνεντεύξεις, παρατήρηση σε δημόσιους χώρους και συλλογή φωτογραφικού υλικού. Επίσης, και όπου αυτό ήταν δυνατό λόγω γλώσσας, έγινε και συνοπτική επισκόπηση στον τοπικό τύπο. Η επισκόπηση του τύπου αλλά και τηλεοπτικών ρεπορτάζ (βλ. υποκεφάλαιο 12.1) θεωρήθηκε σημαντική καθώς, τόσο τα ΜΜΕ όσο και ο κυρίαρχος δημόσιος λόγος που αναδύεται από αυτά, αντικατοπτρίζουν δομές και σχέσεις εξουσίας ενώ ο λόγος που εκφράζουν ασκεί καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση και τη νομιμοποίηση κοινωνικών αντιλήψεων, στάσεων και πρακτικών αλλά και στις διαδικασίες συγκρότησης βασικών εννοιολογικών κατηγοριών για την ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας (για περισσότερα βλ. Παύλου 2001).Τέλος, κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας κρατιόταν αναλυτικό ημερολόγιο έρευνας όπου γινόταν καταγραφή των επισκέψεων, συναντήσεων, άτυπων συζητήσεων αλλά και σκέψεων και εντυπώσεων σε σχέση με το πεδίο.

Η **Τεχεράνη** ήταν ο τελευταίος κόμβος που επισκέφτηκα και έμεινα για περίπου δέκα μέρες. Γνωρίζοντας πως θα είχα περιορισμένη δυνατότητα επί τόπου έρευνας λόγω περιορισμών στις ημέρες, στη γλώσσα, όπως και μη προηγούμενης επαφής και γνωριμίας με την πόλη της Τεχεράνης, προσπάθησα να προετοιμάσω από πριν το ταξίδι όσο καλύτερα μπορούσα. Η προετοιμασία του ταξιδιού περιλάμβανε μια εκτενή βιβλιογραφική επισκόπηση σε σχέση με την αφγανική μετανάστευση προς το Ιράν και τις συνθήκες ζωής των Αφγανών στην Τεχεράνη και σε άλλες πόλεις τη χώρας. Επίσης, στο πλαίσιο της προετοιμασίας, μέσω των Αφγανών με τους οποίους είχα μιλήσει στο πλαίσιο της έρευνας στην Ελλάδα, είχα κάνει κάποιες επαφές με Αφγανούς που ζούσαν στο Ιράν. Και σε αυτές τις επαφές το μεγαλύτερο πρόβλημα αποδείχτηκε η γλώσσα καθώς, ενώ οι περισσότεροι Αφγανοί που ζουν στην Ελλάδα έχουν συγγενείς και φίλους στο Ιράν, ελάχιστοι από αυτούς μιλούσαν αγγλικά. Τις μέρες που ήμουν στην Τεχεράνη επισκέφτηκα τις γειτονιές Shahr-e Rey και Nematabad όπου ήξερα ότι ζουν αρκετοί Αφγανοί – τόσο από τη βιβλιογραφία όσο και από τις συνεντεύξεις μου με Αφγανούς στην Ελλάδα. Στο Shahr-e Rey συνάντησα τον Γιουσέφ, ξάδερφο του Γουλάμ από την Αθήνα, με τον οποίον μιλήσαμε για αρκετή ώρα. Με τον Γιουσέφ επισκεφτήκαμε το σπίτι μιας οικογένειας Αφγανών που προσπαθούσαν εκείνη την περίοδο να μεταναστεύσουν προς Τουρκία, όπου και γνώρισα τη Σομαγιέ με την οποία επίσης έκανα μια σύντομη συνέντευξη. Επιπλέον, στην Τεχεράνη γνώρισα τον Εμπιράμ, ανιψιό του Γιακούμπ από την Αθήνα, με τον οποίο επίσης μιλήσαμε αρκετά για τις εμπειρίες του στο Ιράν. Τέλος, τις μέρες που έμεινα στην Τεχεράνη επισκέφτηκα το Τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου της Τεχεράνης, όπου συναντήθηκα με μια ομάδα καθηγητών και ερευνητών που δουλεύουν σε θέματα μετανάστευσης και κάναμε μια ενδιαφέρουσα συζήτηση, κατά την οποία παρουσίασα συνοπτικά την έρευνά μου και αυτοί συζήτησαν μαζί μου τις κατευθύνσεις της έρευνας γύρω από τη μετανάστευση στο Ιράν.

Στην **Ισταμπούλ** πήγα δύο φορές κατά τη διάρκεια της έρευνας, την πρώτη για μια εβδομάδα και τη δεύτερη για δέκα μέρες. Επίσης πριν πάω στην Ισταμπούλ είχα κάνει μια βιβλιογραφική επισκόπηση για τη μετανάστευση προς την Τουρκία με έμφαση στην τράνζιτ μετανάστευση. Στην πρώτη μου επίσκεψη πριν φτάσω στην Ισταμπούλ είχα πάει στη

Σμύρνη όπου, έχοντας επαφή με ομάδες για τα δικαιώματα των μεταναστών, έκανα μαζί τους κάποιες εκτενείς συζητήσεις κυρίως για το πέρασμα του Αιγαίου από τους μετανάστες, ενώ κάναμε μαζί και κάποιες βόλτες στις γειτονιές της πόλης όπου ζουν πολλοί από τους μετανάστες που περιμένουν να φύγουν προς Ελλάδα. Φτάνοντας στην Ισταμπούλ, μαζί με ένα από τα μέλη της ομάδας της Σμύρνης, ήρθα επίσης σε επαφή με την ομάδα για τα δικαιώματα των μεταναστών της Ισταμπούλ και συμμετείχα σε συναντήσεις τους. Μαζί τους έκανα περιηγήσεις στις γειτονιές της Ισταμπούλ όπου υπάρχουν τα «άτυπα» ξενοδοχεία μεταναστών-ριών που είναι σε τράνζιτ. Μέσω επαφών που είχα από την Αθήνα συνάντησα και κάποιους Αφγανούς που έχουν εγκατασταθεί στην Ισταμπούλ και έκανα μαζί τους κάποιες ανεπίσημες συζητήσεις. Τέλος, συνάντησα και έναν κούρδο διακινητή, ο οποίος είχε «περάσει» στην Ελλάδα έναν από τους προνομιακούς πληροφορητές μου, με τον οποίο είχαμε μια άτυπη συζήτηση σε σχέση με τη μετανάστευση διαμέσου της Τουρκίας προς την Ευρώπη. Η δεύτερη επίσκεψή μου στην Ισταμπούλ συνδυάστηκε με μια συνάντηση αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων από όλη την Ευρώπη, στο πλαίσιο της οποίας είχα την ευκαιρία να γνωρίσω και να συζητήσω με αρκετούς ντόπιους που ασχολούνταν με τα δικαιώματα των μεταναστών. Επίσης, σε εκείνη την δεύτερη επίσκεψή μου στην Ισταμπούλ ήρθα σε επαφή με καθηγητές από το Migration Research Program του Πανεπιστημίου Koc (MIREKOC) με τους οποίους συζήτησα ζητήματα που αφορούν τους όρους διαμονής, εργασίας, ένταξης/αποκλεισμού των μεταναστών-ριών στην Ισταμπούλ. Παράλληλα επισκέφτηκα τις γειτονιές Aksaray, Kumkapi και Zeytinburnu, στις οποίες έκανα ανεπίσημες συζητήσεις με Αφγανούς αλλά και μετανάστες-ριες άλλων εθνικοτήτων που γνώρισα εκεί. Ακόμα, επισκέφτηκα κάποιους χώρους εργασίας στους οποίους δουλεύουν μετανάστες για να συγκεντρώσουν χρήματα για τη συνέχιση του ταξιδιού τους.

Στην **Λέσβο** πήγα τέσσερις φορές κατά τη διάρκεια της έρευνας, όχι μόνο ως ερευνήτρια αλλά κυρίως ως μέλος αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων. Μέσα από διάφορες πρωτοβουλίες της τοπικής κοινωνίας (Χωριό του Όλοι Μαζί) αλλά και του διεθνούς αντιρατσιστικού κινήματος (No Border Camp) είχα την ευκαιρία να έρθω σε επαφή με φορείς της τοπικής κοινωνίας (από ομάδες και οργανώσεις μέχρι την εκκλησία και την αστυνομία), να δω τις συνθήκες κράτησης στο κέντρο κράτησης της Παγανής και στο χώρο κράτησης του λιμενικού, αλλά και να συμμετάσχω σε δράσεις που, όπως θα αναδειχθεί στο Κεφάλαιο 11.2, επανακαθόρισαν το καθεστώς των συνόρων στη Λέσβο. Εκτός αυτών, το σημαντικότερο, ίσως, ήταν πως είχα την ευκαιρία να έρθω σε επαφή με πολλούς-ές μετανάστες-ριες που μόλις είχαν κάνει τα πρώτα τους βήματα στην Ευρώπη και να έχω μια πιο απτή αίσθηση της εμπειρίας του περάσματος των συνόρων αλλά και των συνθηκών άφιξης.

Στον **Έβρο** πήγα δύο φορές κατά τη διάρκεια της έρευνας. Καθώς στον Έβρο είχα κάνει τη διπλωματική εργασία για το μεταπτυχιακό μου, με θέμα τις προσλήψεις της μετανάστευσης και των πολιτικών ελέγχου από την τοπική κοινωνία, είχα ήδη αρκετές επαφές με κατοίκους της περιοχής (Λαφαζάνη 2006). Στις επισκέψεις μου στον Έβρο ξανασυνάντησα κάποιους-ες από τους κατοίκους που είχα γνωρίσει το 2005-2006, με τους οποίους έκανα άτυπες συζητήσεις για τις αλλαγές στις πολιτικές ελέγχου την τελευταία επταετία. Στο σταθμό του τρένου της Αλεξανδρούπολης συνάντησα μετανάστες-ριες που είχαν αφεθεί ελεύθεροι από τα κέντρα κράτησης της περιοχής και συζήτησα μαζί τους για τις εμπειρίες της κράτησης αλλά και για τα σχέδιά τους.

Στην **Πάτρα** μεταξύ 2008 και 2010 πήγα πάνω από πέντε φορές ως μέλος των ομάδων αλληλεγγύης στους μετανάστες-ριες. Εκείνη την περίοδο, το «θέμα» του άτυπου και αυτοοργανωμένου καταυλισμού, όπου διέμεναν προσωρινά οι μετανάστες μέχρι να καταφέρουν να διασχίσουν τα σύνορα, είχε πάρει εκρηκτικές διαστάσεις στην τοπική κοινωνία, με ένα τμήμα της να πιέζει για την κατεδάφισή του. Κατά τις επισκέψεις μου στην Πάτρα συμμετείχα στους αγώνες των τοπικών ομάδων αλληλεγγύης και των μεταναστών που διέμεναν στον καταυλισμό ενάντια στην ποινικοποίηση της μετανάστευσης και στην κατεδάφιση του καταυλισμού. Η εμπειρία της διαμονής στον καταυλισμό και της καθημερινής συνεργασίας με τους μετανάστες και τις τοπικές ομάδες είχε καθοριστική σημασία για την κατανόηση της συνθήκης του τράνζιτ, της καθημερινότητας των μεταναστών που προσπαθούν να φύγουν από την Ελλάδα και έρχονται καθημερινά αντιμέτωποι με τα «εσωτερικά» σύνορα της Σένγκεν. Την τελευταία φορά που πήγα στην Πάτρα, μετά την κατεδάφιση του καταυλισμού, ήταν το 2012 μαζί με τον Γιακούμπ, έναν Αφγανό με τον οποίο είχα μιλήσει στην Αθήνα και που εκείνη την περίοδο προσπαθούσε να φύγει από την Ελλάδα. «Παρακολουθώντας» από κοντά τις προσπάθειές του να φύγει απέκτησα μια απτή εικόνα της οργάνωσης του «παράνομου» ταξιδιού αλλά και των εμπειριών, των συναισθημάτων και της συνθήκης της «μόνιμης προσωρινότητας».

Στην **Αθήνα**, καθώς είναι το μέρος όπου κατοικώ και όπου από το 2000 εμπλέκομαι σε αντιρατσιστικές ομάδες, η έρευνα ήταν, από μια άποψη, μια συνεχής διαδικασία, γεγονός το οποίο επιχειρώ να αποτυπώσω και στον Κόμβο της Αθήνας. Υπό αυτή την οπτική, στον κόμβο της Αθήνας προσπαθώ να ανιχνεύσω τις αλλαγές που συντελέστηκαν στο ευρύτερο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο μετά το ’90 και πώς αυτές οι αλλαγές διαπλέκονται με τη μετανάστευση. Πέρα από τη βιβλιογραφική έρευνα, βασική «πηγή» γι’ αυτή την ανάλυση αποτέλεσε η εμπειρία και η ενασχόλησή μου για περίπου 15 χρόνια με τα θέματα της μετανάστευσης – εμπειρία που συμπεριλάμβανε αντιρατσιστικούς αγώνες, συνεχή επαφή με τον δημόσιο λόγο και τις πολιτικές σε σχέση με τη μετανάστευση, αλλά και καθημερινή συνύπαρξη, συνεργασία και επικοινωνία με μετανάστες-ριες που ζούσαν στην πόλη. Πιο αναλυτικά, από το 2000 και μετά παρακολουθούσα συστηματικά τον δημόσιο λόγο συγκεντρώνοντας αποκόμματα από εφημερίδες ή/και άλλα έντυπα σε συγκεκριμένες περιόδους, ενώ συμμετείχα και σε αυτόν αρθρογραφώντας για θέματα γύρω από τη μετανάστευση, παρακολουθούσα τις αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη και συμμετείχα στους αντιρατσιστικούς αγώνες για ίσα δικαιώματα και νομιμοποίηση, ενάντια στις πολιτικές ελέγχου και καταστολής της μετανάστευσης. Πέραν αυτών εργάστηκα μεταξύ 2004-2006 στο γραφείο ενημέρωσης μεταναστών-ριών του Δικτύου Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών, εμπειρία που με έφερνε σε καθημερινή επαφή με τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι μετανάστες-ριες που ζούσαν στην Αθήνα. Ακόμα, στο Στέκι Μεταναστών και στο Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ είχα την ευκαιρία μιας συνεχούς επαφής, καθημερινής συνύπαρξης και κοινής δουλειάς (και) με μετανάστες-ριες, εμπειρία εξαιρετικά πολύτιμη καθώς σε κάνει να συνειδητοποιείς τις αντιξοότητες, τις αντιφάσεις και την πολυπλοκότητα διαδικασιών όπως η μετανάστευση. Επιπλέον, η επιτόπια έρευνα για τη διατριβή στην Αθήνα περιλάμβανε παρατήρηση σε δημόσιους χώρους (Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα, Αττικής, Βικτωρίας και Πεδίο του Άρεως), όπου έγιναν αρκετές ανεπίσημες συζητήσεις με μετανάστες-ριες από το Αφγανιστάν, συγκέντρωση φωτογραφικού υλικού, επισκέψεις σε

στέκια και καταστήματα Αφγανών στο κέντρο της Αθήνας, επισκέψεις στα σπίτια των μεταναστών-ριων με τους οποίους έκανα τις συνεντεύξεις. Επίσης, σε συγκεκριμένες περιόδους (π.χ. πριν τις εκλογές του 2012, έναρξη της επιχείρησης Ξένιος Δίας) γινόταν μια αποδελτίωση των τηλεοπτικών ρεπορτάζ που αφορούσαν το κέντρο της Αθήνας σε σχέση με τη μετανάστευση.

Τέλος, αν και η Θεσσαλονίκη δεν περιλαμβάνεται στους κόμβους της έρευνας, έκανα και εκεί κάποιες συνεντεύξεις ζωής με Αφγανούς οι οποίοι επιχειρούσαν εκείνη την περίοδο να φύγουν από την Ελλάδα μέσω της διαδρομής των Βαλκανίων.

ΧΑΡΤΗΣ 2

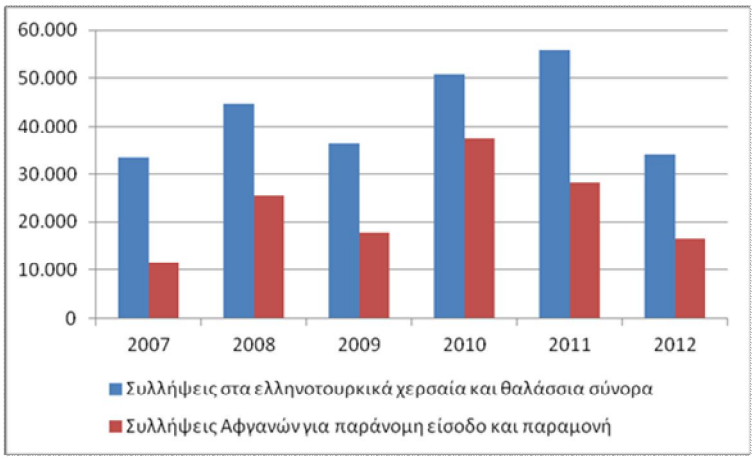
Χάρτης 17: Κόμβοι και περάσματα στις δια-εθνικές μεταναστευτικές διαδρομές των Αφγανών προς την Ευρώπη.

Β' ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ

Εισαγωγή: Μετανάστευση από το Αφγανιστάν

Η επιλογή της επικέντρωσης στην εθνοτική ομάδα των Αφγανών –όπως ήδη αναφέρθηκε στο υποκεφάλαιο 4.2– προέκυψε σε σχέση με τα ερωτήματα της έρευνας, δηλαδή σε σχέση με την προσπάθεια εμβάθυνσης στην εμπειρία των συνόρων και στις διαδικασίες διαπραγμάτευσής τους στην καθημερινή ζωή.

Από τα στοιχεία του υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη αναδεικνύεται πως τα τελευταία χρόνια οι Αφγανοί αποτελούν μεγάλο ποσοστό των μεταναστών/ριών που διασχίζουν τα ανατολικά σύνορα της χώρας χωρίς χαρτιά, ενώ η πλειονότητα αυτών φαίνεται να αντιμετωπίζει την Ελλάδα περισσότερο ως τράνζιτ χώρα παρά ως χώρα εγκατάστασης.

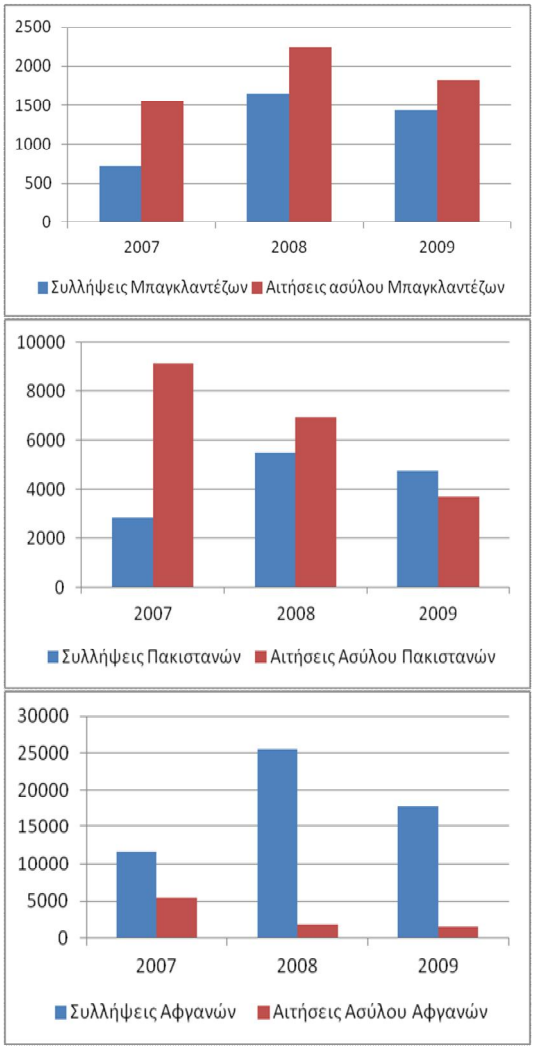

Διάγραμμα 6: Συλλήψεις στα ελληνοτουρκικά χερσαία σύνορα και συλλήψεις Αφγανών στο σύνολο της χώρας τα έτη 2007-20012. Πηγή: επεξεργασία δεδομένων υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη

Το Διάγραμμα 6 βασίζεται σε επεξεργασία στοιχείων του υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη που αφορούν τις «συλλήψεις μη νόμιμων μεταναστών για παραμονή και είσοδο στη χώρα». Αν και όπως αναλύθηκε στο υποκεφάλαιο 3.3 τα στοιχεία των συλλήψεων δεν μπορούν να δώσουν μια πλήρη στατιστική εικόνα, εδώ χρησιμοποιούνται ενδεικτικά για να φανεί το ειδικό βάρος των Αφγανών σε σχέση με τους μετανάστες-ριες που συλλαμβάνονται φτάνοντας στα ανατολικά σύνορα της χώρας. Τα στοιχεία του διαγράμματος παρουσιάζουν τον αριθμό συλλήψεων στα χερσαία και θαλάσσια ελληνοτουρκικά σύνορα στην μπλε στήλη και στην κόκκινη στήλη τον αριθμό των συλληφθέντων Αφγανών στο σύνολο της χώρας (και όχι μόνο στις συνοριακές περιοχές, καθώς δεν είναι διαθέσιμα αυτά τα στοιχεία) για τα έτη 2007 έως και 2012. Καθώς ένα μεγάλο ποσοστό των συλλήψεων των Αφγανών γίνεται κατά την είσοδό τους στα σύνορα, από το Διάγραμμα 6 παίρνουμε μια εικόνα για το ειδικό βάρος της εθνοτικής αυτής ομάδας. Πιο αναλυτικά, για τα έτη 2008 έως και 2010 οι Αφγανοί ήταν η δεύτερη εθνοτική ομάδα στο σύνολο των συλλήψεων «παράνομων» μεταναστών σε απόλυτους αριθμούς μετά τους Αλβανούς, ενώ τα έτη 2011 και 2012 –λόγω της μείωσης των συλλήψεων των Αλβανών με την αλλαγή του καθεστώς βίζας για την Αλβανία–, οι Αφγανοί είναι η πρώτη εθνοτική ομάδα στο σύνολο των συλλήψεων στη χώρα (βλ. Παράρτημα 2, τα στοιχεία που δημοσιεύει η ελληνική αστυνομία για τις συλλήψεις μεταναστών χωρίς χαρτιά ανά υπηκοότητα μεταξύ 2007–2013). Βέβαια, αξίζει να

αναφερθεί εδώ ότι καθώς οι μετανάστες-ριες που φτάνουν στην Ελλάδα προέρχονται από δεκάδες διαφορετικές χώρες (όπως φαίνεται αναλυτικά στο Παράρτημα 1), ακόμα και για τα έτη 2011 και 2012 που οι Αφγανοί ήταν η πλειονότητα των συλληφθέντων σε απόλυτους αριθμούς, το ποσοστό τους στο σύνολο των συλλήψεων δεν ξεπερνούσε το 30%.

Ταυτόχρονα, όπως αναδεικνύεται από την επιτόπια έρευνα αλλά και από τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, μεγάλο μέρος των Αφγανών δεν βλέπουν την Ελλάδα ως χώρα εγκατάστασης αλλά ως τράνζιτ σταθμό στα ταξίδια τους, με προορισμό κυρίως χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Στα Διαγράμματα 7, 8 και 9 φαίνεται ο αριθμός των συλλήψεων σε σχέση με τον αριθμό κατατεθέντων αιτημάτων ασύλου για τα έτη 2007 έως 2009[67] για τους υπηκόους τριών διαφορετικών χωρών: του Πακιστάν, του Μπαγκλαντές και του Αφγανιστάν[68]. Τόσο οι Πακιστανοί όσο και οι Μπαγκλαντέζοι φαίνεται ότι κάνουν μαζικά αιτήσεις ασύλου στην Ελλάδα, γεγονός που καταδεικνύει πως την βλέπουν ως χώρα μόνιμης διαμονής στην οποία θέλουν να «νομιμοποιηθούν» με τον μόνο δυνατό αυτή τη στιγμή τρόπο, καταθέτοντας δηλαδή αίτημα ασύλου. Από το Διάγραμμα 9,όμως, φαίνεται ότι πολύ μικρό ποσοστό των Αφγανών κάνει αίτημα ασύλου στην Ελλάδα, γεγονός που καταδεικνύει πως σκοπεύουν να συνεχίσουν το ταξίδι τους. Βέβαια, η χώρα εγκατάστασης δεν επιλέγεται στη βάση γενικών προτιμήσεων ή εθνοτικών δικτύων – αν και αυτά παίζουν τον ρόλο τους– καθώς κατά κύριο λόγο η επιλογή της χώρας εγκατάστασης αποτελεί στρατηγική που καθορίζεται βάσει των διαφορών στις πολιτικές ασύλου και μετανάστευσης μεταξύ των χωρών της ΕΕ. Έτσι, οι Αφγανοί γνωρίζουν εκ των προτέρων πως σε χώρες της Βόρειας Ευρώπης (π.χ. Γερμανία, Νορβηγία, Αυστρία, Δανία) έχουν πολύ περισσότερες πιθανότητες να γίνει δεκτό το αίτημα ασύλου τους και άρα δεν θέλουν να υποβάλουν αίτημα ασύλου στην Ελλάδα, καθώς, εάν το κάνουν, θα επιστραφούν εδώ σύμφωνα με τον κανονισμό

Διαγράμματα 7, 8, 9: Σύγκριση του αριθμού των συλλήψεων σε σχέση με τις καταθέσεις αιτημάτων ασύλου για υπηκόους του Μπαγκλαντές, του Πακιστάν και του Αφγανιστάν. Πηγή: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, Ύπατη αρμοστεία για τους πρόσφυγες

[67] Η σύγκριση σταματάει στο 2009 καθώς δεν υπάρχουν δημοσιοποιημένα τα στοιχεία αιτήσεων ασύλου ανά υπηκοότητα για τα επόμενα έτη.

[68] Η σύγκριση των Αφγανών γίνεται με τους Πακιστανούς και τους Μπαγκλαντέζους γιατί αποτελούν επίσης ομάδες με υψηλά ποσοστά συλλήψεων, ενώ ακολουθούν παρόμοιες μεταναστευτικές διαδρομές, συνήθως μέσω Ιράν και Τουρκίας.

Δουβλίνο ΙΙ. Αντίθετα, οι Μπαγκλαντέζοι και οι Πακιστανοί, γνωρίζοντας ότι το αίτημα ασύλου τους το πιθανότερο είναι να απορριφθεί τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, προτιμούν να κάνουν αίτημα ασύλου στην Ελλάδα, καθώς ο χρόνος εξέτασης του αιτήματος[69] μπορούσε να φτάσει μέχρι και 4 ή 5 χρόνια, διάστημα στο οποίο θα μπορούσαν να διαμένουν και να εργάζονται «νόμιμα» στην Ελλάδα με τη ροζ κάρτα του αιτούντος άσυλο, πιθανόν προσδοκώντας κάποια μαζική διαδικασία νομιμοποίησης. Υπό αυτή την οπτική, οι μετανάστες-ριες προσπαθούν να κινηθούν μέσα στα δίκτυα ελέγχου εντός του χώρου της Σένγκεν, χρησιμοποιώντας τόσο την εθνικότητά τους όσο και τις διαφορές στις πολιτικές των ευρωπαϊκών χωρών. Άλλωστε, πριν την εισαγωγή βιομετρικών δεδομένων στον έλεγχο της μετανάστευσης στην ΕΕ, πάγια τακτική των μεταναστών-ριών ήταν να αλλάζουν την εθνικότητά τους ώστε να έχουν καλύτερες πιθανότητες για κάποιου τύπου «νομιμοποίηση». Πέραν των τρόπων, όμως, που γίνεται η επιλογή της χώρας προορισμού, όπως φαίνεται και από τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, μεγάλο μέρος των Αφγανών αντιμετωπίζουν την Ελλάδα ως τράνζιτ χώρα, γεγονός, βέβαια, που δεν αποκλείει την εδώ εγκατάστασή τους.

Φύλο - ηλικία - εθνοτικές ομάδες

Όπως προκύπτει από την έρευνα πεδίου –καθώς δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία–, το μεγαλύτερο ποσοστό των Αφγανών που μεταναστεύουν είναι νεαροί άντρες. Ένα πολύ μικρότερο ποσοστό είναι οικογένειες, δηλαδή παντρεμένα ζευγάρια που μεταναστεύουν, συχνά με τα παιδιά τους. Οι γυναίκες από το Αφγανιστάν δεν μεταναστεύουν μόνες τους, αν και υπάρχουν κάποιες ελάχιστες περιπτώσεις γυναικών, όπως αυτή της Φατιμά, που φτάνουν μόνες ή με τα παιδιά τους στην Ελλάδα γιατί κατά τη διάρκεια του ταξιδιού ο άντρας τους συνελήφθη και δεν κατάφερε να συνεχίσει το ταξίδι.

Εικόνες 19, 20: α) Από το πανεπιστήμιο της Καμπούλ τη δεκαετία του ΄50. β) Γυναίκες που εργάζονται στην Καμπούλ το 2010. Πηγή: http://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_rights_in_Afghanistan

Το Αφγανιστάν, άλλωστε, είναι μια χώρα όπου η θέση των γυναικών είναι θεσμικά και κοινωνικά κατώτερη από αυτή των αντρών ενώ τα βίαια περιστατικά εναντίον των γυναικών αποτελούν καθημερινότητα. Τα δικαιώματα των αφγανών γυναικών έγιναν θέμα (και θέαμα) στη δημόσια συζήτηση την περίοδο μετά την 11η Σεπτέμβρη 2001, όταν προετοιμαζόταν η αμερικανική εισβολή στο Αφγανιστάν εναντίον των Ταλιμπάν – το καθεστώς των οποίων είχε χτιστεί από την αμερικανική κυβέρνηση τις προηγούμενες δεκαετίες για να

[69] Ο χρόνος εξέτασης των αιτημάτων ασύλου αλλάζει με τον νέο νόμο που ψηφίστηκε τον Ιανουάριο του 2011, αν και οι διάφορες ρυθμίσεις του άρχισαν να εφαρμόζονται πολύ αργότερα, με τη νεοσυσταθείσα υπηρεσία ασύλου να λειτουργεί από τον Ιούλιο του 2013. Αναλυτικά η νομολογία για το άσυλο: http://www.unhcr.gr/prostasia/nomiki-prostasia/o-nomos-stin-ellada.html.

αντιμετωπίσουν τη «σοβιετική απειλή»[70] (Tariq 2003 [2002]; Kolhatkar & Ingalls 2006). Παραβλέπεται, βέβαια, πως στο Αφγανιστάν ο αποκλεισμός από τη δημόσια σφαίρα και η καταπίεση των γυναικών δεν βασίζονται σε «παραδοσιακές» αξίες, όπως συχνά λέγεται, καθώς υπήρχαν πολύ πιο κοσμικά καθεστώτα κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα και μέχρι την όξυνση των φονταμενταλισμών τη δεκαετία του ’90.

Στις αρχές του 2000 η προστασία των δικαιωμάτων των αφγανών γυναικών αποτέλεσε δικαιολογία της αμερικανικής επέμβασης στο Αφγανιστάν (χαρακτηριστικό είναι το βιβλίο με τίτλο "Η απειλή του Ισλάμ για τις γυναίκες, τη χριστιανοσύνη και την Αμερική" του Cawood 2002). Εκείνη την περίοδο υπήρξε –συσχετισμένο με τα πολιτικά γεγονότα– ένα έντονο ενδιαφέρον από ΜΚΟ για την καταπίεση των γυναικών του Αφγανιστάν (Human Rights Watch 2001; Human Rights Watch 2002; Amnesty International 2003) αλλά και μια έντονη συζήτηση στον επιστημονικό λόγο και κυρίως από φεμινίστριες ερευνήτριες, αναδεικνύοντας την καταπίεση, τη βία και την έλλειψη δικαιωμάτων που υφίσταντο οι γυναίκες στο Αφγανιστάν (Skaine 2002), και θέτοντας ερωτήματα σε σχέση με το αν «θα σωθούν» από την αμερικανική εισβολή, τονίζοντας πως οι γυναίκες που παρουσιάζονταν μόνο ως παθητικά θύματα των Ταλιμπάν αντιστέκονταν με πολλαπλούς τρόπους σε αυτό το τυραννικό καθεστώς (Emadi 2002; Follain & Cristofari 2002; Rostami Povey 2003; Kiviat & Heidler 2007; Kargar & Goldsmith 2011). Το άρθρο της ανθρωπολόγου Abu-Lughod θέτει το ερώτημα «εάν οι μουσουλμάνες γυναίκες χρειάζονται σώσιμο», αναδεικνύοντας τόσο την ανωτερότητα όσο και τη βία που ενέχεται στην προπαγάνδα για το «σώσιμο» των αφγανών γυναικών, υιοθετώντας παράλληλα και μια κριτική στάση απέναντι στο ανθρωπολογικό πρόταγμα της «πολιτισμικής σχετικότητας»· υπό αυτή την οπτική, προτείνει να βρεθούν τρόποι υποστήριξης του αγώνα των γυναικών του Αφγανιστάν έχοντας πάντα κατά νου τον ρόλο της δυτικής αποικιοκρατίας στην παγκόσμια ανισότητα και αδικία (Abu-Lughod 2002).Καθοριστικό ρόλο για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των αφγανών γυναικών παίζει η Επαναστατική Οργάνωση των Γυναικών του Αφγανιστάν[71] (Revolutionary Association of the Women Of Afghanistan – RAWA), η οποία ιδρύθηκε το 1977 και λειτουργεί μέχρι σήμερα (αναλυτικά για την ιστορία και τη δράση της RAWA: Brodsky 2003; Chavis 2004). Η RAWA από την αρχή του πολέμου των ΗΠΑ και μέχρι σήμερα υποστηρίζει πως η ανεξαρτησία και η αυτοδιάθεση της χώρας είναι ουσιαστικός όρος για την ευημερία των γυναικών του Αφγανιστάν.

Εικόνα 21: Το σήμα της οργάνωσης RAWA. Πηγή: www.rawa.org

Η «θέση» των γυναικών στην κοινωνία του Αφγανιστάν καθορίζει και τη «θέση» τους στη μετανάστευση. Έτσι, οι αφγανές γυναίκες

[70] Από τις πιο γλαφυρές στιγμές της προπαγάνδας των ΗΠΑ υπέρ των Ταλιμπάν και εναντίον των Σοβιετικών αποτελεί η ταινία Rambo III, που σκηνοθετήθηκε το 1988 από τον Peter MacDonald.
[71] Η ιστοσελίδα της οργάνωσης με κείμενα σε πάνω από 8 γλώσσες αποτελεί έναν ουσιαστικό κόμβο πληροφοριών για την καταπίεση αλλά και τους αγώνες των Αφγανών γυναικών: www.rawa.org.

μεταναστεύουν μαζί με τους άντρες τους ή αργότερα για να τους συναντήσουν αφού αυτοί έχουν ήδη εγκατασταθεί σε κάποια χώρα. Οι γυναίκες των Αφγανών που μένουν «πίσω» αναλαμβάνουν την ευθύνη για τη διατήρηση του νοικοκυριού και του μεγαλώματος των παιδιών, ενώ συχνά κατοικούν με την οικογένεια του άντρα τους. Έτσι, η «αντρική» μετανάστευση από το Αφγανιστάν πατάει σε και εκτυλίσσεται με φόντο τις έμφυλες σχέσεις στη χώρα καταγωγής.

Όπως όμως φαίνεται από τα στοιχεία της έρευνας πεδίου, οι περισσότεροι αφγανοί άντρες που μεταναστεύουν την τελευταία δεκαετία, φεύγουν από το Ιράν –όπου είχαν μεταναστεύσει νωρίτερα οι οικογένειές τους– και είναι νεαροί σε ηλικία και ανύπαντροι. Άλλωστε, το ταξίδι της μετανάστευσης αποτελεί και μια διαδικασία «άνδρωσης», όπως αναδεικνύεται και στο υποκεφάλαιο 6.1. Στην έρευνά μου –αν και το δείγμα των 25 συνεντεύξεων δεν είναι σε καμία περίπτωση «αντιπροσωπευτικό»–, ο μεγαλύτερος σε ηλικία πληροφοριοδότης μου ήταν 34 χρόνων και είναι εγκατεστημένος στη Θεσσαλονίκη περίπου 11 χρόνια, οι περισσότεροι-ες ήταν μεταξύ 20 και 30 χρόνων, ενώ κάποιοι ακόμα πιο νέοι. Επίσης, από τους 21 άντρες που μου έδωσαν συνέντευξη μόνο τρεις ήταν παντρεμένοι και από τις τέσσερις γυναίκες η μόνη που δεν ήταν παντρεμένη ήταν η Σομαγιέ, που ήταν 16 χρόνων και τη γνώρισα στο σπίτι της οικογένειάς της στην Τεχεράνη. Η ίδια εικόνα σε σχέση με το φύλο και την ηλικία των μεταναστών-ριών από το Αφγανιστάν μου μεταφέρθηκε και από τους προνομιακούς πληροφορητές, ενώ την απέκτησα και από την επιτόπια παρατήρηση στους κόμβους και τα περάσματα των διαδρομών. Είναι ενδεικτικό πως ο άτυπος καταυλισμός της Πάτρας, που αποτελούσε τράνζιτ σταθμό στα μεταναστευτικά ταξίδια των Αφγανών, κατοικούνταν αποκλειστικά από άντρες. Μια παρόμοια εικόνα δίνεται και από τα στοιχεία που παρουσιάζονται στην έρευνα της Gül Oya Fidan, σε δείγμα 75 Αφγανών που επισκέφτηκαν το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες από τον Δεκέμβριο του 2008 μέχρι και τον Δεκέμβριο του 2009. Από αυτούς, το 96,5% ήταν άντρες, οι ελάχιστες γυναίκες του δείγματος είχαν φτάσει στην Ελλάδα συνοδευόμενες από άντρες συγγενείς, ενώ η μεγάλη πλειονότητα του δείγματος ήταν ηλικίας από 15 έως 30 χρόνων και ανύπαντροι (Fidan 2009).

Τέλος, μεγάλη σημασία για τη συγκρότηση των κοινωνικών σχέσεων στο Αφγανιστάν και, κατά συνέπεια, της μετανάστευσης, έχουν οι εθνοτικές ομάδες. Αν και οι εκτιμήσεις σε σχέση με το ποσοστό της κάθε εθνοτικής ομάδας αλλάζουν σε σχέση με το «ποιος» κάνει την έρευνα, η μεγαλύτερη εθνοτική ομάδα του Αφγανιστάν είναι οι Παστούν (38-46%) και ακολουθούν οι Τατζίκ (37-39%), οι Χαζαρά (6-13%), οι Ουζμπέκ (5-7%) και με μικρότερα ποσοστά οι Τουρκμέν, οι Μπαλόκ και άλλες εθνοτικές ομάδες. Την περίοδο της σοβιετικής εισβολής στο Αφγανιστάν οι Παστούν, οι οποίοι κατείχαν τις υψηλότερες διοικητικές και στρατιωτικές θέσεις, ήταν αυτοί που μετανάστευσαν πιο μαζικά από το Αφγανιστάν ενώ αργότερα, το καθεστώς των Ταλιμπάν, που σχετίζονταν με τους Παστούν, εκδίωξε μαζικά τη μειονότητα των Χαζαρά –μειονότητα όχι μόνο εθνοτική αλλά και θρησκευτική, αφού η πλειονότητα των Χαζαρά είναι Σιίτες μουσουλμάνοι και όχι Σουνίτες όπως η κυρίαρχη εθνοτική ομάδα των Παστούν. Στην Ευρώπη σήμερα φτάνουν Αφγανοί από όλες τις εθνοτικές ομάδες του Αφγανιστάν, αν και οι Παστούν και οι Χαζαρά φαίνεται ότι αποτελούν πλειονότητα.

Οι περισσότεροι Αφγανοί που μετανάστευσαν τις τελευταίες δεκαετίες κατευθύνθηκαν προς το Πακιστάν και το Ιράν – κάποιοι από αυτούς παραμένουν εκεί, κάποιοι επέστρεψαν και κάποιοι συνέχισαν τη μετανάστευσή τους προς άλλες χώρες. Όπως αναδείχθηκε από την παρούσα έρευνα, η μετανάστευση των Αφγανών την τελευταία δεκαετία προς την Ευρώπη είναι περισσότερο αποτέλεσμα της αλλαγής των πολιτικών στο Ιράν παρά των συνθηκών στο Αφγανιστάν. Οι περισσότεροι Αφγανοί-ές που φτάνουν τα τελευταία χρόνια στην Ευρώπη είχαν προηγούμενα μεταναστεύσει στο Ιράν, συνήθως σε μικρή ηλικία με τις οικογένειές τους, όπου μπορούσαν να ζουν και να δουλεύουν, είτε με χαρτιά είτε σε ένα άτυπο καθεστώς, χωρίς όμως πολλούς ελέγχους. Η αλλαγή της πολιτικής του Ιράν απέναντι στους Αφγανούς που ζουν εκεί είναι η κύρια αιτία της μετανάστευσής τους προς την Ευρώπη ή άλλους προορισμούς, όπως άλλωστε αναφέρεται και σε εκθέσεις και αναφορές θεσμικών φορέων (βλ. για παράδειγμα Frontex 2013a). Έτσι, η έρευνα της διατριβής, καθώς άλλωστε θέμα της είναι οι διαπραγματεύσεις των συνόρων, δεν ξεκινά από το Αφγανιστάν αλλά από τα σύνορα μεταξύ Αφγανιστάν και Ιράν, ενώ στον κόμβο της Τεχεράνης αναδεικνύονται τόσο οι λόγοι που κάποιοι Αφγανοί εγκατέλειψαν το Αφγανιστάν όσο και οι λόγοι που μεταναστεύουν τα τελευταία χρόνια από το Ιράν.

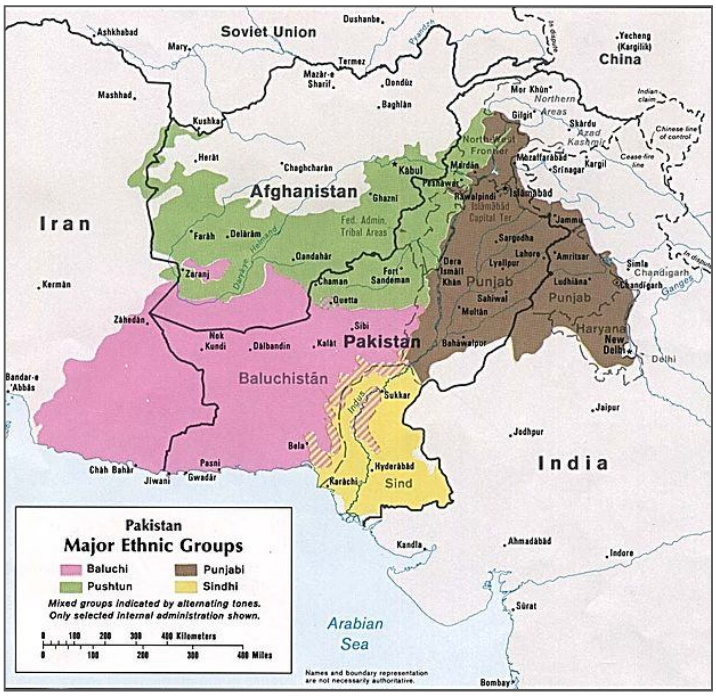
Μέσα από τις βιογραφικές συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με Αφγανούς-ές στο πλαίσιο της έρευνας, εντοπίστηκαν κάποιοι «τόποι» στα ταξίδια τους, όπου το θέμα της διαπραγμάτευσης των συνόρων αναδεικνύεται με ένταση, «τόποι» που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια ως «κόμβοι» και «περάσματα» των διαδρομών τους.

5.Πέρασμα Αφγανιστάν – Ιράν: Διαδρομές χαραγμένες στο χρόνο και στο χώρο

…Το Ισλάμ είναι λοιπόν κατεξοχήν πολιτισμός διέλευσης, διαμετακομιστικός, πράγμα που συνεπάγεται μακρινά θαλάσσια ταξίδια και ένα πυκνό οδικό δίκτυο για τα καραβάνια, δίκτυο που απλώνεται από τον Ινδικό Ωκεανό ως τη Μεσόγειο

(Braudel 2005 [1962], σ.126)

Σε μια από τις λίγες ανθρωπολογικές έρευνες στη συνοριακή περιοχή μεταξύ Αφγανιστάν και Ιράν ο Boedeker (Boedeker 2012) γράφει για τις φυλές των Baloch που κατοικούν στα σύνορα και αναλαμβάνουν σε μεγάλο βαθμό τη μετακίνηση τόσο των ανθρώπων όσο και προϊόντων μεταξύ των δύο χωρών. Οι Baloch ζουν στη συνοριακή περιοχή μεταξύ Αφγανιστάν, Ιράν και Πακιστάν και, όπως αναδεικνύεται από την έρευνα του Boedeker, τα εθνικά σύνορα δεν εγγράφονται ως διαχωριστικές γραμμές στις χωρικές προσλήψεις των Baloch. Οι περισσότεροι Baloch δεν βιώνουν το χώρο όπου ζουν σαν μια συνοριακή περιοχή – άλλωστε οι ίδιοι ταξιδεύουν συχνά διασχίζοντας τα σύνορα για να επισκεφτούν συγγενείς ή για εμπορικούς λόγους. Δεν σκέφτονται τη γεωγραφία με όρους εθνών-κρατών τα οποία έχουν αυστηρά καθορισμένα σύνορα, αλλά περισσότερο βιώνουν την περιοχή η οποία κατοικείται από τις διαφορετικές φυλές των Baloch ως μια ενιαία γεωγραφική ενότητα, το «Balochistan» (Boedeker 2012, σελ.46). Το παράνομο –με βάση τον ιρανικό και τον αφγανικό νόμο– διασυνοριακό εμπόριο αποτελεί βασική πηγή εισοδήματος για τις τοπικές κοινωνίες και τους δίνει τη δυνατότητα να αντεπεξέλθουν στις σκληρές οικονομικές συνθήκες που αντιμετωπίζουν. Υπό αυτή την έννοια, το «παράνομο» διασυνοριακό εμπόριο αποτελεί κοινωνικά νομιμοποιημένη και αποδεκτή πηγή εισοδήματος για τους Baloch, ενώ οι νομικές απαγορεύσεις, οι συνοριακοί έλεγχοι και τα τελωνεία αντιμετωπίζονται ως εμπόδια στην ελεύθερη μετακίνηση που αποτελούσε κανονικότητα για πολλούς αιώνες στην περιοχή.

Χάρτης 18: Οι περιοχές όπου κατοικούν οι κυριότερες εθνοτικές ομάδες του Πακιστάν και των γύρω χωρών. Με ροζ φαίνεται η έκταση των περιοχών όπου κατοικούν οι Baloch. Πηγή: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Major_ethnic_groups_of_Pakistan_in_1980.jpg

Στα σύνορα μεταξύ Ιράν και Αφγανιστάν «μετακινούνται» καθημερινά όπιο και όπλα από το Αφγανιστάν προς το Ιράν, και πετρέλαιο, ηλεκτρονικές συσκευές και άλλα καταναλωτικά

αγαθά που παράγονται στο Ιράν προς το Αφγανιστάν. Την ίδια διαδρομή ακολουθούν και αφγανοί μετανάστες για να μπουν «παράνομα» στο Ιράν.

Χάρτης 19: Συνοριακή περιοχή μεταξύ Αφγανιστάν και Ιράν. Πηγή: http://foundationfordemocraticadvancement.blogspot.gr/2010/07/black-hole-of-afghanistan.html

Όσοι προσπαθούν να φύγουν προς Ιράν φτάνουν στις συνοριακές πόλεις της περιφέρειας Nimruz. Από το Zaranj αρκετοί Baloch οργανώνουν το πέρασμα των συνόρων. Το κόστος του ταξιδιού εξαρτάται από την απόσταση του τελικού προορισμού σε σχέση με τα σύνορα. Σύμφωνα με την έρευνα του Boedeker, το 2008 το πέρασμα των συνόρων κόστιζε περίπου 150 δολάρια και η μετακίνηση από τις συνοριακές πόλεις σε άλλες περιοχές του Ιράν, για παράδειγμα στην Τεχεράνη ή στην Kerman, αύξανε την τιμή κατά αρκετές εκατοντάδες δολάρια. Ο Boedeker περιγράφει ότι, καθώς ταξίδεψε αρκετά μεταξύ των ιρανικών συνοριακών πόλεων Zabul και Zahedan, είδε πολλές φορές φορτηγάκια που μετέφεραν αφγανούς εργάτες τους οποίους αποβίβαζαν πριν τους σταθμούς ελέγχου, ώστε να διασχίσουν εκείνα τα σημεία με τα πόδια από παράδρομους, και τους περίμεναν λίγα μέτρα μετά τον έλεγχο ώστε να επιβιβαστούν ξανά (Boedeker 2012, σελ.51).

Ο Αμανολάι ζούσε στην Καμπούλ. Ο πατέρας του είχε σκοτωθεί στο τέλος της δεκαετίας του ’80 και ζούσε με τη μητέρα και τα έξι αδέρφια του. Καθώς είχαν προβήματα με το καθεστώς των Ταλιμπάν, γιατί ήθελαν να πάρουν για στρατιωτική εκπαίδευση τα μεγάλα αγόρια της οικογένειας, η μητέρα του αποφάσισε να φύγουν από την Καμπούλ:

> «(…) η μάνα μου λέει πρέπει να φύγουμε από Καμπούλ και ήρθαμε στο Γάζνι, και δύο μήνες κάτσαμε εκεί, μέσα σε ένα τζαμί, και μετά η μάνα μου έχει περιουσία από πατέρα μου και πούλησε όλα και μετά ήρθαμε σε ένα χώρο, Lashkar Gah λεγόταν, πιο κοντά στα σύνορα με Ιράν. Πολλοί Ταλιμπάν ήταν εκεί και θέλουμε να πάμε προς το Ιράν και δεν μπορούμε, και εκεί ήταν ένα τζαμί, 7 μήνες κάτσαμε εκεί, όλα οικογένεια ήταν, μικρό παιδιά, μεγάλο, αλλά κόσμος μας βοηθάει θα φέρει φαγητό, θα φέρει πράγματα, όλα τα δίνει για μας. Μετά ήρθε ένα φορτηγό μεγάλο λέει να φορτώσετε τα πράγματά σας, ό,τι έχετε, τσάντα, τέτοιο και ήταν νομίζω 25 άτομα, 30 άτομα ήταν, μετά ερχόμαστε για το Nimruz, ένα χωριό προς την Περσία Nimruz λέγεται, εκεί ερχόμαστε ένα βράδυ σε ένα ξενοδοχείο (…) Το άλλο βράδυ 9 η ώρα έρχεται ένα παιδί, ένα κοτσαχτσί ήτανε και λέει κάθε άτομο τόσα λεφτά θέλουμε για να στείλει μέσα στην Περσία και όνομα χωριό εκεί ήτανε Zabol και λέει η μάνα μου, εντάξει, δεν έχω λεφτά αλλά κάτι χρυσό έχω να σου δώσω και

> θέλω εμείς να φύγουμε. (…) Και εκείνο το βράδυ αυτός μας βάζει μέσα Zabol, και εκεί ήτανε μια οικογένεια από τον άντρα της αδερφής μου, η αδερφή του εκεί έχει σπίτι και θα πάμε εκεί, στο σπίτι αυτής και θα κάτσουμε δύο μήνες (…) Και ξεκινάμε από εκεί και ερχόμαστε Τεχεράν (…)»
>
> (Αμανολάι, 27 χρόνων, 10.02.2012, 19.02.2012, Θεσσαλονίκη)

Μετά από κάποια χρόνια στο Ιράν γύρισαν πίσω στο Αφγανιστάν το 2002, προσδοκώντας πως η κατάσταση θα είχε αλλάξει αλλά, καθώς υπήρχαν οικονομικά προβλήματα, ο Αμανολάι με έναν αδερφό του ξαναέφυγαν για Ιράν:

> «Και τότε λέω στη μάνα μου, μάνα εγώ πρέπει να πάω Περσία να δουλεύω. (…) πρέπει να δουλεύουμε εκεί για να γίνει καλό η ζωή μας, εμείς αν κάτσουμε εδώ δεν έχουμε ζωή, η μάνα μου λέει εντάξει, αν θέλετε να φύγετε εντάξει, και πήραμε για το Περσία τηλέφωνο κάποιους από την οικογένεια και είπαμε θέλουμε να έρθουμε εκεί και η οικογένεια μου λέει, εντάξει, αν θέλετε να έρθετε, αν δεν έχετε λεφτά, εμείς να σας δώσουμε, τον κοτσαχτσί που θα σας φέρει εδώ εμείς θα πληρώνουμε. Λέω εντάξει, και εμείς με αδερφό μου φύγαμε για εκεί. Από Κάμπουλ ερχόμαστε Nimroz, από Nimroz πάλι πήγαμε στο Zabol, από Zabol ερχόμαστε Zahedan και από εκεί φεύγουμε Shiraz. Και εκεί ο Κοτσαχτσίς λέει στον αδερφό μου πρέπει ένας να κάτσει εδώ και ένας να πάει Τεχεράν να πάρει λεφτά να με πληρώνετε και μετά άλλος να έρθει. Και εγώ κοιτάω τον αδερφό μου, λέει αδερφός μου είναι μικρό, εσύ πήγαινε και όταν θα φτάσεις εκεί θα δώσεις λεφτά σε αυτόν και θα έρθω και εγώ. Λέω εντάξει. Εγώ έρχομαι στην Τεχεράν και μετά δώσω λεφτά για αυτό Κοτσαχτσί και έρθει αδερφός μου. Και μετά πιάσαμε δουλειά για τσάντα.»
>
> (Αμανολάι, 27 χρόνων, 10.02.2012, 19.02.2012, Θεσσαλονίκη)

Από την αφήγηση του Αμανολάι προκύπτει πως η μετανάστευση –όπως θα συζητηθεί εκτενώς στη συνέχεια– είναι μια απόφαση που εμπλέκει πολλαπλά οικογενειακά και κοινωνικά δίκτυα. Σπάνια αποτελεί στενά «ατομική» επιλογή, όπως συχνά περιγράφεται από τους κυρίαρχους λόγους. Στην περίπτωση του Αμανολάι και της οικογένειάς του, ενεπλάκησαν διευρυμένα οικογενειακά δίκτυα, τόσο στην πρώτη περίοδο εγκατάστασης και προσαρμογής της οικογένειας στο Ιράν, όπου και φιλοξενήθηκαν για κάποιους μήνες από την αδερφή του συζύγου της αδερφής του, όσο και στη δεύτερη μετακίνηση, εξασφαλίζοντας την πληρωμή του διακινητή για να περάσουν τα δύο αδέρφια ξανά στο Ιράν. Κεντρικός, ταυτόχρονα, είναι και ο ρόλος των διακινητών, οι οποίοι γνωρίζουν τις διαδρομές και τα περάσματα των συνοριακών περιοχών.

Ο Shahram Khosravi, ιρανικής καταγωγής, στο βιβλίο του *«Illegal» Traveller: An auto-ethnography of borders* περιγράφει το πέρασμά του από το Ιράν στο Αφγανιστάν το 1987 (Khosravi 2010). Ο Khosravi έφυγε παράνομα από το Ιράν επειδή αρνήθηκε να στρατευθεί στον πόλεμο Ιράν - Ιράκ. Ο «διακινητής» του ήταν ο Homayoun, ένας χαζαρά μετανάστης από το Αφγανιστάν, ο οποίος, καθώς από τα 15 του δούλευε στην Τεχεράνη, είχε κάνει πολλές φορές τη διαδρομή μεταξύ Ιράν και Αφγανιστάν. Ο Homayoun ανέλαβε, για 500 δολάρια, να τον περάσει τα σύνορα Ιράν - Αφγανιστάν και στη συνέχεια να διασχίσουν μαζί

το νότιο τμήμα του Αφγανιστάν μέχρι την Quetta, τη μεγαλύτερη πόλη στο Βορειοανατολικό Πακιστάν.

> «[Από την Τεχεράνη] έφτασα στο Zahedan περίπου το μεσημέρι. Ένα ταξί με πήγε στην αγορά ενός προαστίου, όπου θα συναντούσα τον Homayoun. Η αγορά ήταν γεμάτη με αφγανούς μετανάστες που φόραγαν τα παραδοσιακά τους ρούχα και εγώ, με το τζιν, το T-shirt και μια τσάντα στο χέρι, ήταν σαν να φώναζα «θα με περάσουν παράνομα από τα σύνορα» (I will be smuggled). Οι διερχόμενες αστυνομικές περιπολίες με άγχωναν. Οι αφγανοί μικροπωλητές το πρόσεξαν και με άφησαν να κρυφτώ πίσω από τους πάγκους. (…) Ο Homayoun έφτασε μετά από μισή ώρα. Με πήγε σε ένα σπίτι, μου έφερε φαγητό και μου είπε να ξεκουραστώ. Περιμέναμε μέχρι να πέσει η νύχτα, καθώς το σκοτάδι θα μας βοηθούσε να περάσουμε τα σημεία ελέγχου στο δρόμο. Φύγαμε από το Zahedan το βράδυ με ένα φορτηγάκι, οδηγώντας κάποιες ώρες βόρεια προς το Zabol. Στα σημεία ελέγχου με στρίμωχναν κάτω από τα πόδια τους. Πριν από ένα σημείο ελέγχου στρίψαμε ανατολικά. Σε κάποιο σημείο το αυτοκίνητο σταμάτησε και μας είπαν να πηδήξουμε έξω και να τρέξουμε προς τις τεράστιες φιγούρες των βουνών που χωρίζουν το Ιράν από το Αφγανιστάν. (…) Ξεκινήσαμε να σκαρφαλώνουμε. Η νύχτα ήταν πολύ σκοτεινή και προσπαθούσα να μείνω πολύ κοντά στον Homayoun. (…) Σε κάθε κορυφή που φτάναμε ο Homayoun έδειχνε προς τα ανατολικά και έλεγε ότι τα σύνορα είναι πίσω από την επόμενη κορυφή. Μετά από πολλές ώρες φτάσαμε στο σύνορο, ένας χωματόδρομος, ανοιχτός όπως και κάθε χωματόδρομος στην επαρχία, αλλά κλειστός από τον νόμο. Κρυφτήκαμε στους θάμνους περιμένοντας αθόρυβα για περίπου μισή ώρα ώστε να βεβαιωθούμε ότι δεν υπήρχαν συνοριοφύλακες κοντά. Είχε κρύο και εμείς ξεπαγιάζαμε αλλά δεν μπορούσαμε να κουνηθούμε μέχρι να ήμαστε σίγουροι ότι ήταν ασφαλές. (…) Μετά από 13 ώρες σκαρφάλωμα και περπάτημα φτάσαμε σε έναν καταυλισμό στην περιφέρεια Nimroz.»
>
> (Khosravi 2010, σελ.23-24)

Είναι εντυπωσιακό πώς οι «παράνομες» διαδρομές ακολουθούν τα ίδια μονοπάτια εδώ και πολλές δεκαετίες. Το ταξίδι του Αμανολάι προς το Ιράν, μια 20ετία αργότερα, «πατάει» στα ίδια βήματα με το «αντίστροφο» ταξίδι του S. Khosravi προς το Αφγανιστάν. Οι πόλεις Zahedan και Zabul από την ιρανική πλευρά των συνόρων και η περιφέρεια της Nimruz από την πλευρά του Αφγανιστάν αποτελούν τόπους φυγής και άφιξης για χιλιάδες μετανάστες και από τις δύο πλευρές των συνόρων.

6. Κόμβος Τεχεράνης: «Εγώ γεννήθηκα ξένος, σε μια ξένη χώρα»

6.1 Μετανάστευση προς το Ιράν

Μέχρι τον 18ο αιώνα, οι περιοχές που σήμερα αποτελούν τα κράτη του Ιράν και του Αφγανιστάν αποτελούσαν ενιαίες γεωγραφικές ενότητες. Η κατάρρευση της αυτοκρατορίας των Σαφαβιδών είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο αντικρουόμενων δυνάμεων στην περιοχή: της αυτοκρατορίας των Ντορανί (Dorrānī) στα ανατολικά και των Κχατζάρ (Qajar) στα δυτικά. Μετά από μια μακρά περίοδο διακυμάνσεων και συγκρούσεων, τα σύνορα χαράχθηκαν το 1863 με τη συμπερίληψη της πόλης Χεράτ –επίδικο των τότε πολέμων– στο Αφγανιστάν. Η χάραξη των ιρανοαφγανικών συνόρων κυρίως από βρετανικές επιτροπές (βλ. Κεφάλαιο 1.1), μήκους 956 χλμ., ήταν εξαιρετικά μακροχρόνια και διήρκησε από το 1872 μέχρι το 1935 (Balland 2012). Καθώς το μεγαλύτερο μέρος αυτής της συνοριογραμμής χωρίζει σχεδόν ακατοίκητες περιοχές, τις οποίες κυρίως οι νομάδες χρησιμοποιούν εποχιακά, δεν υπήρχαν μεγάλες διαφωνίες για τη χάραξη του μεγαλύτερου μήκους των συνόρων πέρα από το κομμάτι του Σιστάν (περίπου από το Zabol μέχρι το Zahedan), το οποίο είναι και το μόνο που κατοικείται αλλά και έχει πολύ σημαντικές πηγές νερού για την ύδρευση των γύρω περιοχών, γεγονός που –σε περιοχές όπως αυτές όπου οι ξηρασίες είναι αρκετά συχνές– αποτελεί καθοριστικό παράγοντα αντιπαλοτήτων.

Χάρτης 20: Χάρτης της συνοριακής περιοχής μεταξύ Ιράν και Αφγανιστάν. Πηγή: googlemaps.com

Η μετανάστευση πληθυσμών από το Αφγανιστάν στο Ιράν, που είναι γειτονικές χώρες με έντονους πολιτισμικούς δεσμούς (κοινή θρησκεία και γλώσσα), έχει μακρά ιστορία. Το Ιράν, ως αναπτυγμένη οικονομικά χώρα σε σχέση με το Αφγανιστάν, αποτελούσε διαδεδομένο προορισμό για τους αφγανούς εργάτες, προσκυνητές και εμπόρους, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν σταδιακά εκεί και έφτασαν να αποτελούν στις αρχές του 20ού αιώνα μια αρκετά μεγάλη πληθυσμιακή ομάδα, ώστε να αναγνωριστούν επίσημα ως εθνοτική ομάδα με το όνομα *Khavari* or *Barbari* (Adelkhah & Olszewska 2007). Νέοι

Χαζαρά[72] άντρες συνήθιζαν να δουλεύουν στο Ιράν –όπως και σε άλλα κράτη του Περσικού κόλπου– με στόχο να μαζέψουν χρήματα για να παντρευτούν και να γίνουν ανεξάρτητοι. Σύμφωνα με την ανθρωπολογική έρευνα του Monsutti, η μετανάστευση των νέων ανδρών Χαζαρά προς το Ιράν ακολουθεί εδραιωμένα ιστορικά μονοπάτια (Monsutti 2007). Για τους νέους Χαζαρά άντρες το ταξίδι στο Ιράν ήταν και ακόμα είναι εξαιρετικά συνηθισμένο, ταξίδι το οποίο τους δίνει τη δυνατότητα να αυτονομηθούν από το στενό οικογενειακό τους πλαίσιο και να «ανδρωθούν» μέσω της εργασίας αλλά και μέσω της δημιουργίας άλλων κοινωνικών δικτύων. Αποτελεί, σύμφωνα με την έρευνα του Monsutti, μια «τελετή ενηλικίωσης/περάσματος». Το πρώτο ταξίδι τους στο Ιράν οργανώνεται σε εφηβική ηλικία, είναι συνήθως μεγάλο σε διάρκεια (5 ή και περισσότερα χρόνια) και συχνά γίνεται με την επίβλεψη κάποιου μεγαλύτερου συγγενή (αδέρφια, ξαδέρφια και θείοι παίζουν συχνά αυτόν το ρόλο). Σύμφωνα με τον Monsutti, κάθε οικογένεια Αφγανών επιδιώκει να έχει έναν άντρα στο Ιράν ώστε να μπορεί να οργανώνει και τις μετακινήσεις των υπολοίπων. Στο πρώτο τους ταξίδι οι νέοι Χαζαρά πρέπει να γίνουν καλοί εργάτες αλλά και να στέλνουν λεφτά στην οικογένειά τους, ενώ ταυτόχρονα να μαζεύουν λεφτά για να φτιάξουν τη δική τους οικογένεια. Μεταξύ των αντρών που εργάζονται στο Ιράν υπάρχουν ποικίλες σχέσεις και δεσμοί οι οποίοι οργανώνουν την καθημερινότητα και την εργασία: συγγένεια, γειτονία στο Αφγανιστάν, μοίρασμα εμπειριών στο ταξίδι, σύσταση από τρίτο πρόσωπο εμπιστοσύνης. Μετά από κάποια χρόνια που συνήθως γίνονται αρκετά ταξίδια μεταξύ Ιράν και Αφγανιστάν και αφότου ο άντρας αποκτήσει τόσο τα κοινωνικά και πολιτισμικά όσο και τα οικονομικά εφόδια, παντρεύεται και πλέον ο κύκλος αρχίζει να κλείνει αφού υποδεχτεί και «εκπαιδεύσει» με τη σειρά του νεότερους άντρες του χωριού ή της οικογένειάς του σε αυτό το ταξίδι (Monsutti 2007, p.178-181). Παρ' όλο που οι Χαζαρά αποτελούν το 9-13% του αφγανικού πληθυσμού, η μετανάστευσή τους προς το Ιράν είναι μαζική ενώ, σύμφωνα με έρευνα των ιρανικών αρχών, το 2005 αποτελούσαν το 40,47% των Αφγανών που ζουν στο Ιράν (Koepke 2011). Αυτό οφείλεται στο ότι οι Χαζαρά στο Αφγανιστάν είναι από τις πιο φτωχές εθνοτικές ομάδες με πολλές διώξεις από την πλειονότητα των Παστούν αλλά και στο γεγονός ότι στο Αφγανιστάν, όντας σιίτες μουσουλμάνοι, αποτελούν και θρησκευτική μειονότητα σε σχέση με την πλειονότητα των σουνιτών, ενώ έχουν κοινή θρησκεία με την πλειονότητα των Ιρανών (Glazebrook & Jalal Abbasi-Shavazi 2007).

Αυτές οι μετακινήσεις έγιναν εντονότερες στις αρχές του 1970 εξαιτίας της ξηρασίας και της πείνας στο Αφγανιστάν, και μέχρι το 1978 υπήρχαν εκτιμήσεις για αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες αφγανών εργατών στο Ιράν. Η μετανάστευση από το Αφγανιστάν, υπό αυτή την έννοια, είναι ένας τρόπος επιβίωσης και οργάνωσης της ζωής που έχει εγγραφεί στις κοινωνικές δομές. Συχνά, δε, και σε αντίθεση με κυρίαρχες αφηγήσεις που παρουσιάζουν τους πρόσφυγες ως εκριζωμένους και αποκομμένους από τα κοινωνικά δίκτυα στη χώρα καταγωγής τους, η μετανάστευση όχι μόνο δεν τους αποκόβει, αλλά ανοίγει νέες κοινωνικές δικτυώσεις αμοιβαιότητας και εμπιστοσύνης πέρα από τους δεδομένους δεσμούς συγγένειας και γειτονίας.

[72] Εθνοτική ομάδα του Αφγανιστάν, βλ. αναλυτικά Β'μέρος - εισαγωγή. Η εθνοτική σύνθεση του πληθυσμού των Αφγανών του Ιράν είναι αρκετά διαφοροποιημένη ενώ, με βάση την τελευταία απογραφή της BAFIA (κυβερνητικός οργανισμός υπεύθυνος για τη μετανάστευση) το 2005, η πλειονότητα ήταν Χαζαρά Σιίτες (40.47%), Τατζίκ Σουνίτες (22.07%) και Παστούν Σουνίτες (8.8%). (Koepke 2011).

«Το Ισλάμ δεν έχει σύνορα» (1978-1990)

Η σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν ξεκίνησε το 1978 και αποτελεί την αρχή μιας σειράς μαζικών μεταναστεύσεων Αφγανών προς το Ιράν και το Πακιστάν. Ενώ στα περισσότερα άρθρα που αφορούν το θέμα της μετανάστευσης των Αφγανών εκείνης της περιόδου η σοβιετική εισβολή παρουσιάζεται ως βασική αιτία αυτών των μεταναστεύσεων, παραγνωρίζεται ο κεντρικός ρόλος των ΗΠΑ που, στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου και του «Μεγάλου παιχνιδιού» που είχε μεταφερθεί εν μέρει στην Μέση Ανατολή, ξεκίνησαν μια τεράστια προπαγάνδα δαπανώντας πολλά εκατομμύρια δολάρια και δελεάζοντας πολλούς ανθρώπους να εγκαταλείψουν το Αφγανιστάν, πείθοντάς τους ότι το καθεστώς του «πρόσφυγα» στις γειτονικές χώρες θα είχε πολλά υλικά οφέλη αλλά και θα τους άνοιγε το δρόμο για περαιτέρω μετανάστευση στις ΗΠΑ ή στη Δυτική Ευρώπη[73]. Σύμφωνα με κάποιες έρευνες, οι πρόσφυγες της περιόδου εκείνης ήταν είτε εμπλεκόμενοι στην προηγούμενη πολιτική/στρατιωτική ηγεσία του Αφγανιστάν είτε τα πιο συντηρητικά τμήματα της κοινωνίας που θεωρούσαν την εκκοσμίκευση του σοβιετικού καθεστώτος άρνηση των παραδοσιακών αξιών (για μια ανάλυση του καθεστώτος στο Αφγανιστάν εκείνη την περίοδο βλ. Hanifi 2000; Tariq 2003 [2002]).

> *Εγώ στο Ιράν γεννήθηκα. Ο πατέρας μου πριν 40 χρόνια έφυγε από το Αφγανιστάν, πριν 40 χρόνια, τότε που ήταν η Ρωσία στο Αφγανιστάν. Επειδή ο πατέρας μου ήταν πολιτικός, ήταν μουτζαχεντίν, αυτός, δηλαδή είχε 400 άτομα κάτω από τα χέρια του. Ήταν μεγάλος στρατιωτικός. Αλλά μετά επειδή ήρθανε οι ρώσοι και έπαιρναν... Ήρθαν εκεί και έβλεπαν όποιον είναι πολύ μεγάλος στρατιωτικός και έχει πολύ όνομα μέσα στον κόσμο, και τον έπαιρναν (…) Και ο πατέρας μου φοβήθηκε και πήγε στο Ιράν.*
>
> Γουλάμ, 23 χρόνων,
> 21.05.2011, 29.05.2011, Αθήνα

Το 1979 ήταν και η χρονιά της Ισλαμικής Επανάστασης στο Ιράν με τον Αγιατολάχ Χομεϊνί, έναν παθιασμένο αντισοβιετικό, να ανοίγει τα σύνορα του Ιράν στους Αφγανούς δηλώνοντας πως «εμείς είμαστε μουσουλμάνοι, όπως και αυτοί είναι μουσουλμάνοι. Πρέπει να τους φιλοξενήσουμε» (Justice for Iran 2012). Στα πρώτα χρόνια της Ισλαμικής Επανάστασης δόθηκε εξαιρετική βαρύτητα στην ισλαμική αρχή της φιλοξενίας, όπως αυτή διατυπώνεται στο Κοράνι. Οι αφγανοί πρόσφυγες «χρησιμοποιήθηκαν» εκείνη την περίοδο με διάφορους τόπους από την ισλαμική κυβέρνηση του Ιράν. Πολλοί επιστρατεύτηκαν στον πόλεμο εναντίον του Ιράκ και άλλοι χρησιμοποιήθηκαν ως στρατός υποστήριξης στην ιδεολογική πάλη της ιρανικής κυβέρνησης εναντίον των πολιτικών της αντιπάλων, είτε αυτοί ήταν οι Ιρακινοί είτε ήταν η φιλοκομμουνιστική κυβέρνηση στο Αφγανιστάν (για περισσότερα βλ. Adelkhah & Olszewska 2007).

> *«Είχαμε εμείς περσικό διαβατήριο από πολύ παλιά χρόνια, [από] τότε που δεν είχε και πόλεμο με Ιράκ, δηλαδή πριν 34 χρόνια έγινε πόλεμος με το Ιράκ, πριν απ' αυτό ήταν ο πατέρας μου στο Ιράν, τότε είχε πάρει περσικό διαβατήριο (…)Τότε δεν ήταν δικτατορική κράτος το Ιράν, ήταν κάτι καλύτερο από τώρα.*
>
> Γουλάμ, 23 χρόνων,
> 21.05.2011, 29.05.2011, Αθήνα

[73] Περισσότερα στοιχεία για την ενεργό προπαγάνδα υπέρ της μετανάστευσης αλλά και τον ρόλο των ΗΠΑ στην κατασκευή των Μουτζαχεντίν στα στρατόπεδα προσφύγων του Πακιστάν, στο Hanifi 2000.

Το καθεστώς του «ακούσια θρησκευτικού μετανάστη» («μπλε κάρτα») δόθηκε σε όλους τους Αφγανούς με την είσοδό τους στο Ιράν, χωρίς να απαιτούνται περαιτέρω διοικητικά έγγραφα όπως βίζα ή έκδοση διαβατηρίου (Glazebrook & Jalal Abbasi-Shavazi 2007). Στη βάση αυτού του καθεστώτος οι Αφγανοί δικαιούνταν δωρεάν πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση καθώς και επιδοτούμενη υγειονομική περίθαλψη και τροφή. Ταυτόχρονα, όμως, υπήρχαν περιορισμοί σε θέματα εργασίας, για παράδειγμα, δεν επιτρεπόταν στους Αφγανούς να είναι ιδιοκτήτες επιχείρησης ή να δουλεύουν ως πωλητές δρόμου.

Από το 1978 μέχρι και το 1990, σύμφωνα με διαφορετικές εκτιμήσεις, 2-3 εκατομμύρια Αφγανοί μετανάστευσαν στο Ιράν, ενώ, σε αντίθεση με το Πακιστάν, ένα πολύ μικρό ποσοστό αυτών βρέθηκε σε στρατόπεδα προσφύγων (Moghadas, Vaezzade & Aghajanian 2007). Οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν στα μεγάλα αστικά κέντρα ζώντας στις ίδιες γειτονιές με τους Ιρανούς. Εκείνη την περίοδο, όπου ένα σημαντικό ποσοστό των ιρανών ανδρών πολεμούσαν εναντίον του Ιράκ, οι αφγανοί μετανάστες κάλυψαν σημαντικά κενά στην οικονομία, κυρίως ως χαμηλόμισθοι ανειδίκευτοι εργάτες (Monsutti 2007, p.170). Για το κόστος στέγασης, εκπαίδευσης και περίθαλψης των προσφύγων η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν –σε αντίθεση με την κυβέρνηση του Πακιστάν– δεν δέχτηκε βοήθεια από τη Διεθνή Κοινότητα κατά τα πρώτα αυτά χρόνια, πιθανόν λόγω της αντίθεσης του τότε καθεστώτος με τις δυτικές δυνάμεις.

Πρόσφατη περίοδος (1990 μέχρι σήμερα)

Από το 1990 μέχρι σήμερα η πολιτική του Ιράν άρχισε σταδιακά να αλλάζει, δίνοντας έμφαση στη φύλαξη των συνόρων, τον εθελοντικό επαναπατρισμό αλλά και τις μαζικές απελάσεις. Με την πτώση της κυβέρνησης του Νατζιμπουλάχ (Najibullah) στο Αφγανιστάν το 1992, η ιρανική κυβέρνηση άρχισε να επιδιώκει τον επαναπατρισμό των προσφύγων. Σε μεγάλο ποσοστό οι «μπλε κάρτες» που είχαν δοθεί στους Αφγανούς την προηγούμενη δεκαετία αντικαταστάθηκαν από προσωρινές κάρτες με βάση τις οποίες δεν είχαν πλέον δικαιώμα σε δωρεάν εκπαίδευση και ιατρική περίθαλψη. Στη βάση μιας τριμερούς συνθήκης μεταξύ των κυβερνήσεων του Ιράν, του Αφγανιστάν και της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR) εκτελέστηκε το πρώτο πρόγραμμα εθελοντικού επαναπατρισμού. Οι εκτιμήσεις για το πόσοι Αφγανοί επέστρεψαν εκείνη την περίοδο κυμαίνονται από 600.000 έως 1.500.000, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό αυτών επέστρεψε χωρίς να περιμένει τη βοήθεια από την Ύπατη Αρμοστεία (η οποία περιλάμβανε 25$ και 50 κιλά στάρι) (Ashrafi & Moghissi 2002). Πολλοί από τους επαναπατρισθέντες εκείνης της περιόδου ήταν άντρες και μέλη των αφγανικών ομάδων Μουτζαχεντίν που είχαν εναντιωθεί στην τότε κυβέρνηση του Λαϊκού Δημοκρατικού Κόμματος του Αφγανιστάν . Παρ' όλα αυτά, οι συνεχιζόμενες αντιπαλότητες ανάμεσα στις εθνοτικές ομάδες και η επικράτηση του καθεστώτος των Ταλιμπάν έφεραν πολλές χιλιάδες Αφγανών ξανά στο Ιράν. Εκείνη την περίοδο άρχισαν να φτιάχνονται και

> *Και μετά τότε έρθει Κάρζαι και λέει μάνα μου, τώρα ησυχία έχει χώρα δικιά μας, δεν χρειάζεται να μένουμε εδώ, δεν χρειάζεται κάθε μέρα να είμαι εδώ και να σκέφτομαι μην σας χτυπήσει η Περσία, μην κάνει κάτι κακό για σας, μην πιάσει η αστυνομία να σας πάει με ξύλο στο Αφγανιστάν. Πρέπει να γυρίσουμε στο Αφγανιστάν.*
>
> Αμανολάι, 27 χρόνων,
> 10.02.2012, 18.02.2012, Θεσσαλονίκη

καταυλισμοί προσφύγων στους οποίους αναγκάστηκαν να εγκατασταθούν αρκετές χιλιάδες Αφγανών που δεν ήταν δυνατόν να απελαθούν. Την κατασκευή τέτοιων καταυλισμών χρηματοδότησε πρόσφατα και η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες.

Το 2002 υπογράφηκε μεταξύ Αφγανιστάν και UNHCR μια νέα συμφωνία για πρόγραμμα εθελοντικού επαναπατρισμού, το οποίο επεκτάθηκε μέχρι και τις αρχές του 2006. Τον Σεπτέμβριο του 2004, σύμφωνα με εκτιμήσεις, περίπου 1 εκατομμύριο Αφγανοί επέστρεψαν με τα προγράμματα του εθελοντικού επαναπατρισμού και άλλοι 568.000 επέστρεψαν χωρίς να λάβουν βοήθεια (Adelkhah & Olszewska 2007).

Το 2010 η ιρανική κυβέρνηση εφαρμόζει το «Πρόγραμμα Καταγραφής και Οργάνωσης των Αφγανών Υπηκόων στο Ιράν» (Plan for Registering and Organizing Afghan Citizens in Iran), το οποίο αποσκοπεί στο να διευκολύνει όσους-ες έχουν νομιμοποιηθεί και ταυτόχρονα να εντείνει τις κατασταλτικές πολιτικές για όσους είναι «παράνομοι» και για αυτούς που τους προσλαμβάνουν. Εκείνη την περίοδο ζητήθηκε σε όσους και όσες δεν είχαν χαρτιά να εμφανιστούν στα γραφεία της BAFIA (Κυβερνητική Υπηρεσία Μετανάστευσης), όπου τους δόθηκαν προσωρινές κάρτες με τη λήξη των οποίων έπρεπε να εγκαταλείψουν το Ιράν και να ξαναεπιστρέψουν – εφόσον το επιθυμούσαν– με «νόμιμο τρόπο», δηλαδή μέσω της πρεσβείας του Ιράν στο Αφγανιστάν (συνθήκη που, ακόμα και αν είχε κάποια ελάχιστη πιθανότητα επιτυχίας, θα έπαιρνε πολλά χρόνια). Οι Αφγανοί οι οποίοι συνέχιζαν να μην έχουν χαρτιά, θα ήταν στην ευθύνη της Αστυνομίας και θα απελαύνονταν. Καθώς ακόμα και Αφγανοί που ζουν στο Ιράν πάνω από 30 χρόνια, όπως και τα παιδιά τους, που και αν έχουν γεννηθεί στο Ιράν κατά μεγάλο ποσοστό δεν έχουν νομιμοποιητικά έγγραφα, θεωρούνται «παράνομοι» μετανάστες.

> *…Ήτανε δύσκολη η ζωή, δεν είχαμε καθόλου χαρτιά, κανένα είδος χαρτιών. Ο μπαμπάς μου ήταν περίπου 40 χρόνια στο Ιράν, μετά από 40 χρόνια δεν έχει τίποτα, δεν έχει ακόμα χαρτιά.*
>
> Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα

Οι αιτίες αυτής της σταδιακής, μεν, αλλά σημαντικής αλλαγής στάσης των ιρανικών αρχών απέναντι στους Αφγανούς που ζουν και δουλεύουν στο Ιράν δεν θίγονται καθόλου στην υπάρχουσα βιβλιογραφία (είτε ακαδημαϊκά περιοδικά και βιβλία είτε εκθέσεις από ΜΚΟ). Ως αιτία αυτής της αλλαγής στάσης αναφέρεται μόνο το ότι το Αφγανιστάν είναι πια ασφαλής χώρα και η ιρανική κυβέρνηση θεωρεί ότι οι υπήκοοί του δεν χρήζουν πλέον προστασίας. Το μόνο άρθρο –από όσο γνωρίζω– που θίγει αυτό το ερώτημα, είναι γραμμένο από τον A. Shahi και αναδεικνύει εν μέρει τις ευρύτερες γεωπολιτικές αιτίες αυτής της αλλαγής (Shahi 2012). Όπως αναφέρει, οι στενές σχέσεις που αναπτύσσει η αφγανική κυβέρνηση με τις ΗΠΑ την τελευταία δεκαετία εκλαμβάνονται ως εχθρικές από την ιρανική κυβέρνηση, η οποία, ειδικά τα τελευταία χρόνια, είναι σε ανοιχτή αντίθεση με τις ΗΠΑ. Παρ' όλο που οι αφγανικές αρχές διαβεβαιώνουν ότι θα διασφαλίσουν την ειρήνη στην περιοχή, η κυβέρνηση του Ιράν παραμένει επιφυλακτική γι' αυτή τη συμμαχία με τη γείτονα χώρα. Υπό αυτό το πρίσμα, είναι πιθανόν η ιρανική κυβέρνηση να πιέζει τους Αφγανούς που ζουν στο Ιράν θέλοντας να μεταφέρει στην ουσία την πίεση στην αφγανική κυβέρνηση. Την ίδια άποψη έχει και ο Μ., προνομιακός πληροφορητής της έρευνας, ο οποίος είχε αναφέρει πως οι Αφγανοί που ζουν στο Ιράν αποτελούν «εργαλείο» που παίζει ρυθμιστικό ρόλο στις σχέσεις των δύο χωρών.

Μια ακόμα αιτία της αλλαγής στάσης απέναντι στους Αφγανούς είναι ότι η οικονομική αστάθεια του Ιράν οδηγεί την κυβέρνηση στην εύκολη λύση των «αποδιοπομπαίων τράγων». Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο A.Shahi :

> «Παρ' όλο που το καθεστώς δεν κατηγορεί άμεσα τους Αφγανούς για τα οικονομικά του προβλήματα, θέλει να δείξει ότι έχει τον έλεγχο. Με το συμβολικό διώξιμο των "ξένων στοιχείων" από το σώμα των εργαζομένων, θέλει να φανεί σαν ένα "πατριωτικό καθεστώς", που δίνει προτεραιότητα στους Ιρανούς.» (Shahi 2012)

Οι αρχές που διέπουν την ιρανική πολιτική απέναντι στους Αφγανούς που ζουν στο Ιράν, παρ' όλο που δεν αναφέρονται σχεδόν καθόλου στη σχετική βιβλιογραφία, φαίνεται να είναι σαφείς για τους Αφγανούς που έχουν ζήσει στο Ιράν, όπως φανερώνουν τα παρακάτω αποσπάσματα:

> «Στο Ιράν τώρα η κατάσταση είναι δύσκολη. Είναι οι πολιτικές σχέσεις με το Αφγανιστάν. Όταν έχουν καλές σχέσεις το Ιράν δεν λέει τίποτα, όταν θέλει να πιέζει την αφγανική κυβέρνηση στέλνει τον κόσμο πίσω. Τι φταίμε εμείς;»
>
> (Αζάντ, 30 χρόνων, 22.07.2012, Αθήνα)

> «Οι πρόσφυγες στο Ιράν ήμασταν όπως είναι οι μειονότητες στην Τουρκία, πάντα παίζεται κάπως έτσι το παιχνίδι. Αν έχει καλή σχέση με το κράτος του Αφγανιστάν το Ιράν ή με την Αμερική περισσότερο, λέει ωραία, εντάξει, τους αφήνουμε. Αν η κυβέρνηση πιεστεί από την Αμερική τότε αυτοί πιέζουν τους πρόσφυγες που ζουν στο Ιράν. Όπως γίνεται και εδώ με τις μειονότητες μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.»
>
> (Α., προνομιακός πληροφορητής)

Από το 1997 η ιρανική κυβέρνηση αρνείται να δώσει οποιαδήποτε νομιμοποιητικά έγγραφα σε Αφγανούς (εκτός από συγκεκριμένες εξαιρέσεις) και η αστυνομία αρχίζει τυχαίες συλλήψεις στους δρόμους και στα σύνορα. Ανά περιόδους, όσοι δεν είχαν χαρτιά, συγκεντρώνονταν σε κέντρα κράτησης και απελαύνονταν ενώ, σύμφωνα με εκτιμήσεις, ο αριθμός των απελαθέντων έφτασε τις 190.000 τα έτη 1998-99 (Turton & Marsden 2002). Η μεγαλύτερη απειλή για την ασφάλεια των Αφγανών στο Ιράν από εκείνη την περίοδο και μέχρι σήμερα ήταν οι συλλήψεις και οι απελάσεις πίσω στο Αφγανιστάν. Για τα τελευταία χρόνια ο μέσος αριθμός των απελαθέντων ανά ημέρα ήταν 2.000 άτομα το 2007, 937 το 2009 και 785 το 2010 (Koepke 2011). Οι άνθρωποι συλλαμβάνονταν κυρίως σε εργασιακούς χώρους, ενώ ταξίδευαν μέσα στη χώρα ή στις γειτονιές όπου κατοικούσαν (Turton & Marsden 2002). Ο Ραχίμ, παρ' όλο που ήταν γεννημένος στο Ιράν, ζούσε και δούλευε υπό τον φόβο της απέλασης:

> «…Δούλευα σε ένα εργοστάσιο που έφτιαχνε λάμπες από γυαλί. Είχε κρεβάτια μέσα στο εργοστάσιο,(…). Και γι' αυτό μας έδινε λιγότερα λεφτά, επειδή είχαμε τα κρεβάτια που κοιμόμασταν. Όταν ερχόταν από το υπουργείο για έλεγχο μας έβαζαν να τρέχουμε. (…) Όταν πιάνανε κόσμο, έτσι παράνομους, τους κρατάγανε σε καμπ και τους απελαύνανε.(…) Όταν κουράστηκα πολύ με αυτή τη δουλειά πήγα και έγινα ράφτης. Ως ράφτης

δεν υπήρχε αυτή η πίεση, γιατί τα ραφτάδικα ήταν κάτω από τη γη, υπόγεια. (…) είχα δει απελάσεις, είδα που ήταν μια γυναίκα και δίπλα της ο άντρας της και τον πήραν και τον απέλασαν, τα έβλεπα αυτά, κάθε μέρα. Τα μικρά παιδιά δεν τα ενοχλούσε η αστυνομία αλλά τους μεγάλους τους έπαιρνε και τους έστελνε. (…) Κατά κάποιο τρόπο ήμασταν ελεύθεροι αλλά ήταν πάντα σαν να υπήρχε ένα δίχτυ από πάνω μας, που ουσιαστικά ήταν φυλακή.»

(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

6.2 Εργασία, κοινωνικά δικαιώματα, ρατσισμός

Εργασία

Οι Αφγανοί στο Ιράν επιτρεπόταν να δουλέψουν μόνο σε συγκεκριμένες χειρωνακτικές εργασίες, καθώς το να ανοίξουν δικό τους μαγαζί ή επιχείρηση ήταν απαγορευμένο (Stigter & Monsutti 2005). Οι περισσότεροι Αφγανοί ήταν, κατά συνέπεια, χειρώνακτες εργάτες οι οποίοι προσλαμβάνονταν κατά κύριο λόγο στην άτυπη αγορά εργασίας. Η ζήτηση για χειρωνακτική εργασία ήταν εξαιρετικά αυξημένη τη δεκαετία του ΄80, καθώς οι περισσότεροι ιρανοί άντρες ήταν στον πόλεμο Ιράν - Ιράκ, αλλά και στη συνέχεια, λόγω της ανοικοδόμησης που ακολούθησε τις μεταπολεμικές δεκαετίες (Harpviken 2009). Τόσο τις προηγούμενες δεκαετίες αλλά ακόμα και μέχρι σήμερα στο Ιράν είναι σχετικά εύκολο για τους Αφγανούς να βρουν μια τέτοια δουλειά. Ο Γιακούμπ, που δούλεψε αρκετά χρόνια στο Ιράν αναφέρει:

«Στην Περσία δουλειά έχει πολύ, για παππού, για γιαγιά, για παιδιά, για όλα. Πολύ δουλειά έχει. Δύο χρόνια ήμουν εκεί, ούτε μια μέρα δεν ήμουν χωρίς δουλειά. Όχι μόνο εγώ, όλος ο κόσμος. Αυτά τα παιδιά που είναι εδώ [οι Αφγανοί που είναι στην Ελλάδα], όλοι έχουν μεγαλώσει στην Περσία, όλοι είχαν δουλειά, τους άρεσε η Περσία.»

(Γιακούμπ, 21 χρόνων, 25.04.2011, Αθήνα/28.02.2012, Πάτρα)

Το 2000-2001 η ιρανική κυβέρνηση, θέλοντας εν μέρει να πιέσει τους Αφγανούς που ζούσαν στο Ιράν να επιστρέψουν, άρχισε να επιβάλλει κυρώσεις στους εργοδότες. Ανακοινώθηκε ότι όλοι οι ξένοι εργάτες χωρίς χαρτιά έπρεπε να απολυθούν, αλλιώς οι εργοδότες τους κινδύνευαν με πολύ βαριά πρόστιμα ή/και φυλάκιση (Adelkhah & Olszewska 2007). Αυτό σήμαινε ότι πολλοί Αφγανοί έχασαν τη δουλειά τους εκείνη την περίοδο ενώ, όσοι συνέχισαν να εργάζονται, ζούσαν υπό το φόβο της σύλληψης και απέλασης και αναγκάζονταν να κρύβονται σε περιπτώσεις ελέγχου στους εργασιακούς χώρους. Σήμερα, η πλειονότητα των Αφγανών εργάζονται με πολύ χαμηλό μεροκάματο, δεν δικαιούνται ασφάλιση, ιατρική περίθαλψη ή άλλα οφέλη που αναγνωρίζονται στους ιρανούς συναδέλφους τους, ενώ ο μέσος αριθμός εργάσιμων ωρών ανά ημέρα κυμαίνεται μεταξύ 12 και 18 ωρών (Wickramasekara, κ.α. 2006). Στην έρευνα του ILO-UNHCR που έγινε το 2006 αναφέρεται πως σε ποσοστό μεγαλύτερο του 99% οι αφγανοί εργαζόμενοι στο Ιράν δεν είχαν κανενός είδους ασφάλιση (ατυχήματος, ανεργίας, σύνταξης) και σε ποσοστό

μεγαλύτερο του 95% δεν είχαν δικαίωμα σε έμμισθη ετήσια άδεια ή σε αναρρωτική άδεια (Wickramasekara, κ.α. 2006, σελ.52).

Ελευθερία μετακίνησης - κατοικία

Ενώ οι περισσότεροι Αφγανοί στο Ιράν δεν ζουν σε καταυλισμούς προσφύγων αλλά σε αστικές περιοχές ή σε άλλες περιφέρειες της χώρας, αντιμετωπίζουν σοβαρούς περιορισμούς στην ελευθερία μετακίνησής τους στη χώρα. Όσοι και όσες έχουν κάποιου τύπου άδεια διαμονής ή εργασίας είναι ελεύθεροι να μετακινούνται μόνο στη συγκεκριμένη περιφέρεια όπου εκδόθηκε αυτή η άδεια, ενώ για να βγουν εκτός αυτής της περιοχής πρέπει να κάνουν ειδική αίτηση για ταξιδιωτικό έγγραφο του οποίου η ισχύς είναι σύντομη (Adelkhah & Olszewska 2007).

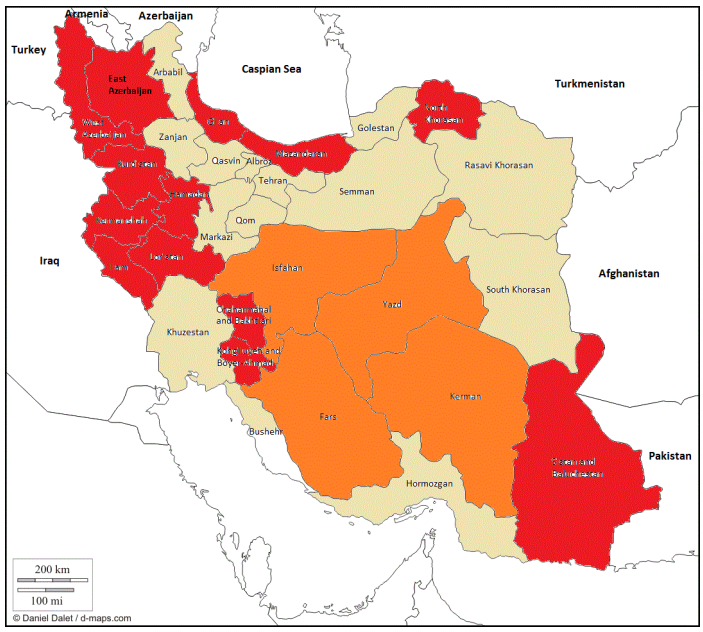
Ας πούμε, αν ήθελες να πας από τη μια πόλη στην άλλη, εκεί που ήταν τα διόδια, πάντα υπήρχε αστυνομία και έλεγχε. Άμα σε έβλεπε η αστυνομία, σου έλεγε κατέβα κάτω από το λεωφορείο και δείξε μου την ταυτότητά σου. Αυτοί που είχαν ταυτότητα τους άφηνε, ενώ αυτοί που δεν είχαν ταυτότητα τους έπαιρνε φυλακή.

Ραχίμ, 31 χρόνων,
26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα

Επίσης, όσοι Αφγανοί έχουν χαρτιά επιτρέπεται να νοικιάσουν σπίτια στις περιφέρειες όπου είναι καταγεγραμμένοι αλλά, μετά τις νομοθετικές ρυθμίσεις του 2001, σε πολύ υψηλότερο κόστος. Αυτός είναι και ένας λόγος που κάποιοι Ιρανοί διαμαρτύρονται, κατηγορώντας τους αφγανούς μετανάστες –και όχι τις αντίστοιχες κρατικές ρυθμίσεις– ότι ανεβάζουν τα ενοίκια[74] : «Πολλοί Αφγανοί έχουν έρθει στο Ιράν. Προκαλούν άνοδο στις τιμές των ενοικίων γιατί είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν περισσότερα. Εμείς δεν μπορούμε να βρούμε σπίτι γιατί οι ιδιοκτήτες των σπιτιών νοικιάζουν σε αυτόν που πληρώνει περισσότερα.» (απόσπασμα συνέντευξης με μια γυναίκα απο το Ιράν, παρατίθεται από Tober 2007, σελ.274).

[74] Είναι ενδεικτικό πως η «επίδραση» της έλευσης μεταναστών-ριών στην αγορά κατοικίας εξαρτάται από τις πολιτικές ρυθμίσεις κάθε φορά. Έτσι, στις γειτονιές του κέντρου της Αθήνας, οι ιδιοκτήτες ακινήτων διαμαρτύρονται ότι οι μετανάστες-ριες ρίχνουν τις τιμές των ενοικίων (βλ. αναλυτικά κόμβος Αθήνας) ενώ οι ενοικιαστές της Τεχεράνης διαμαρτύρονται για την άνοδο των τιμών λόγω της έλευσης μεταναστών-ριών.

Πέρα όμως από αυτούς τους περιορισμούς, από το 2002 και μέχρι σήμερα όλο και περισσότερες περιφέρειες απαγορεύουν σε Αφγανούς, με ή χωρίς χαρτιά, να κατοικούν ή να εργάζονται εκεί (με κόκκινο στον χάρτη). Αυτή η απαγόρευση συνεπάγεται πως, ακόμα και όσοι-ες ζούσαν εκεί για πολλά χρόνια, έπρεπε να μετεγκατασταθούν σε μια άλλη περιοχή και να ξαναρχίσουν στην ουσία τη ζωή τους εκεί. Από τις 35 περιφέρειες του Ιράν στις 14 απαγορεύεται στους Αφγανούς να κατοικούν ή να διέρχονται, ενώ σε κάποιες άλλες περιφέρειες υπάρχουν «απαγορευμένες πόλεις[75]» για τους Αφγανούς (Justice for Iran 2012) (με πορτοκαλί στον Χάρτη 19). Περίπου το 2010 αρχίζουν να επαναλειτουργούν, υπό την ευθύνη της ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες και κάποιοι καταυλισμοί που είχαν φτιαχτεί για τους πρόσφυγες από τον πόλεμο Ιράν – Ιράκ και όπου συχνά διαμένουν και Αφγανοί που εκδιώχθηκαν από τους προηγούμενους τόπους διαμονής τους[76].

Χάρτης 21: Χάρτης με τις απαγορευμένες περιφέρειες του Ιράν.

[75] Στην περιφέρεια Yazd, οι πόλεις Khatam και Bafgh, στην περιφέρεια Kerman οι πόλεις Shahr-e Babak, Manujan, Baft, και Anbarabad; στην περιφέρεια Fars, οι πόλεις Firouzabad, Farashband, Darab, Arsanjan, Fasa, Mehr και Khanaj; και στην περιφέρεια του Isfahan οι πόλεις Fereydoun, Fereydoun Shahr, Samirom, Chadegan, Khonsar, καθώς και οι περιοχές Dehaghan and Golpayegan.

[76] Στο πλαίσιο της προπαγάνδας του UNHCR για τη μετεγκατάσταση των Αφγανών σε αυτούς τους καταυλισμούς, ένα από τα βίντεο που φτιάχτηκαν δείχνει τις συνθήκες κατοικίας και ζωής των προσφύγων στο Bani Najjar – έναν από τους μεγαλύτερους τέτοιους καταυλισμούς. Τίτλος του βίντεο «Iran: A New Life», http://unhcr.org/v-4e3ba1bc6.

Κοινωνικά δικαιώματα

Περίπου για 20 χρόνια οι Αφγανοί, όπως και οι ιρανοί υπήκοοι, είχαν πρόσβαση στην εκπαίδευση αλλά και στην ιατρική περίθαλψη, είτε χωρίς χρέωση είτε με ελάχιστα χρήματα. Από τα μέσα της δεκαετίας του ’90 η ιρανική κυβέρνηση, θέλοντας εν μέρει να υποχρεώσει τους μετανάστες να επιστρέψουν, τους στέρησε αυτά τα δικαιώματα. Ενώ η πρόσβαση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση ήταν δωρεάν, σταδιακά επιβλήθηκαν δίδακτρα τα οποία ήταν δυσβάσταχτα για τις αφγανικές οικογένειες. Η πρόσβαση στο πανεπιστήμιο γίνεται επίσης με δίδακτρα για τους Αφγανούς, ενώ, ακόμα και έτσι υπάρχουν πανεπιστημιακές σχολές στις οποίες δεν επιτρέπεται να φοιτήσουν, μεταξύ των οποίων πυρηνική φυσική, αεροναυπηγική, χημική μηχανική και στρατιωτικές επιστήμες (Esfandiari 2012b). Εξίσου δύσκολη είναι και η πρόσβαση στην ιατρική περίθαλψη εξαιτίας του διαρκώς αυξανόμενου κόστους και της μη δυνατότητας πρόσβασης σε δημόσια ασφάλιση μέσω εργασίας. Τέλος, ο ιρανικός νόμος απαγορεύει στους Αφγανούς που δεν έχουν έγκυρο διαβατήριο ή νομιμοποιητικά έγγραφα στο Ιράν να δουλεύουν στον δημόσιο τομέα, να πουλάνε ή να αγοράζουν γη, να έχουν δημόσια ιατρική περίθαλψη, να ανοίγουν λογαριασμό στην τράπεζα, να έχουν κινητό τηλέφωνο ή οποιαδήποτε άλλη πράξη που απαιτεί επίσημα έγγραφα (Justice for Iran 2012).

Εμείς μεγάλο πρόβλημα έχουμε για το σχολείο στην Περσία, μεγάλο πρόβλημα, κάθε άτομο πολλά δολάρια πρέπει να δώσει για την Περσία για να μπορέσουμε να πάμε μέσα στα σχολεία και να κάνουμε μαθήματα. Αν θέλουν. Αν δεν θέλουν και τα λεφτά να δώσεις λένε όχι, φύγετε.

Γουλάμ, 30 χρόνων,
25.01.2012, 02.02.2012, Θεσσαλονίκη

Αληθινά ήταν πολύ δύσκολο και δεν μπορούσες να κάνεις τίποτα. Όσο και να δούλευα δεν μπορούσα να μαζέψω καθόλου λεφτά. Επειδή δεν είχαμε χαρτιά, όταν πηγαίναμε στο νοσοκομείο έπρεπε να πληρώνουμε τα διπλά. Σε αυτές τις συνθήκες τι να κάνουμε;

Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα

Μόλις σταμάτησε σχολείο, γιατί στο Ιράν δεν αφήνει Αφγανούς να μπουν στο πανεπιστήμιο, (…) εγώ άρχισα δουλειά 3-4 μήνες, με πολύ λίγα λεφτά, πολύ λίγα (…) Ράφτης [ήμουν], έραβα ρούχα. Τίποτα, επειδή στο Ιράν δεν προχωράει τίποτα. Το κράτος δεν αφήνει να αγοράζεις τίποτα. Ούτε σπίτι, ούτε αυτοκίνητο, για να αγοράσεις όλα αυτά πρέπει να είναι σε όνομα ένας Ιρανός, με το δικό σου όνομα δεν μπορείς να αγοράζεις, επειδή δεν επιτρέπεται απ’ το νόμο. Αν αγοράζει σπίτι, πρέπει να είναι ένας Ιρανός μέσα στο συμβόλαιο.».

Γουλάμ, 23 χρόνων, 21.05.2011, 29.05.2011, Αθήνα

Ρατσισμός - δημόσιος χώρος

Ο ρατσισμός και οι προκαταλήψεις εναντίον των Αφγανών στο Ιράν άρχισαν να εμφανίζονται εντονότερα την περίοδο του πολέμου Ιράν - Ιράκ, κατά τον οποίο η οικονομική στενότητα και η πολιτική και κοινωνική κρίση της περιόδου μετέτρεψε τους Αφγανούς σε «αποδιοπομπαίους τράγους». Υπήρχε μια διαδεδομένη πεποίθηση σε ένα μεγάλο μέρος των Ιρανών πως η κυβέρνηση φρόντιζε τους Αφγανούς χωρίς να κάνει το ίδιο και για τους ιρανούς πολίτες (Adelkhah & Olszewska 2007). Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης κατά καιρούς δημοσιοποιούσαν αναφορές βίαιων εγκλημάτων, από κλοπές μέχρι βιασμούς ή άλλες αξιόποινες πράξεις, κατηγορώντας τους Αφγανούς ακόμα και αν δεν υπήρχαν αρκετά αποδεικτικά στοιχεία (Adelkhah & Olszewska 2007).

Ένα από τα πιο συνηθισμένα ερείσματα εναντίον των Αφγανών, που διατυπωνόταν και από κυβερνητικούς αξιωματούχους, ήταν ότι οι Αφγανοί έπαιρναν τις θέσεις εργασίας, ιδιαίτερα τις χειρωνακτικές και ανειδίκευτες θέσεις, από τους Ιρανούς, καθώς δέχονταν να δουλέψουν με πολύ χαμηλό μισθό (Turton & Marsden 2002).

Αλλά στην Περσία δεν ήταν καλά, είναι φασίστες εκεί, δεν θέλουν εμάς, μας κοιτάνε και λένε, γιατί οι Αφγανοί να δουλεύουν τόσο πολύ, γιατί να έχουν λεφτά, γιατί; Αφού δουλεύουμε, για μεροκάματα. Εγώ ήμουν μικρό παιδί, 8 χρόνων ήμουνα, και για μεροκάματο πήγαινα από 8 η ώρα το πρωί μέχρι 12 η ώρα το βράδυ. Μετά λένε Αφγανός έχει πολλά λεφτά. Αλλά δεν σκέφτονται ότι δουλεύει από πρωί μέχρι βράδυ. Αλλά οι Ιρανοί αν δουλεύουν περισσότερα από εμάς έχουν (…) μεροκάματο του Ιρανού από του Αφγανού μεγάλη διαφορά έχει.

Δεν ήταν πάντα έτσι. Ο Χομεϊνί πολύ καλός ήτανε, μετά έρθει ο Rafsanjani, ήταν καλός μετά έρθει ο Khatami και έγινε σιγά σιγά έτσι. Ο Ahmadinejat που είναι τώρα είναι χειρότερος. (…) Εγώ έχω φάει πολύ ξύλο στο κεφάλι μου, στο Ιράν, στις φυλακές. Και εγώ θέλω να πεθάνω κάθε ώρα, δεν ξέρω γιατί, με πονάει ακόμα το κεφάλι μου, κάτι έχω. Εσύ να το γράψεις αυτό, στο βιβλίο σου, αν μπορείς να με βοηθήσεις, αν όχι εμένα άλλους σαν εμένα. Όταν ήμουν 19 χρόνων ήξερα τη ζωή μου. Τώρα είμαι 30 δεν ξέρω τη ζωή μου. Δεν ξέρω πώς έφτασα ως εδώ, πώς έγιναν τα πράγματα έτσι. Με τις φυλακές, με το τρέξιμο, τώρα αυτό το πρόβλημα που έχω στο κεφάλι μου, δεν μπορώ να γράψω καλά, προσπαθώ να κάνω μαθήματα ελληνικά και δεν μπορώ, δεν θυμάμαι, δεν ξέρω άλλο τι να κάνω. Για αυτά όλα φταίει που ήμουν στη φυλακή. (…) Αυτός ο αστυνομικός στην Περσία έβαλε ένα σημάδι σε μένα που μέχρι τέλος της ζωής μου θα έχω, δεν θα ξεχάσω ποτέ. (…)

Γουλάμ, 30 χρόνων,
25.01.2012 / 02.02.2012, Θεσσαλονίκη

Αυτές οι αντιλήψεις σταδιακά γίνονταν όλο και πιο διαδεδομένες και εκφράζονταν τόσο στον κυρίαρχο λόγο όσο και από μεγάλα τμήματα του πληθυσμού. Ιδιαίτερα από το 2001 όπου, μετά την πτώση των Ταλιμπάν και την εγκαθίδρυση μιας κυβέρνησης, το Αφγανιστάν θεωρούταν πλέον από τις ιρανικές αρχές αλλά και την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ ασφαλής χώρα και οι υπήκοοί της δεν είχαν λόγους να ζητούν άσυλο στη γειτονική χώρα. Πολλά περιστατικά παρενόχλησης, συχνά με σωματική βία από πλευράς των αστυνομικών αρχών, καταγράφηκαν την τελευταία δεκαετία στο Ιράν.

Την τελευταία δεκαετία αυξήθηκε ιδιαίτερα και η ρατσιστική βία τόσο από πλευράς των αστυνομικών αρχών όσο και από μέρος κατοίκων του Ιράν, ενώ οι Αφγανοί κατηγορούνται

για την ανεργία των ντόπιων αλλά και για την εγκληματικότητα (Harpviken 2009). Όπως αναφέρουν και οι μετανάστες που είχαν ζήσει πολλά χρόνια στο Ιράν:

> «Στο Ιράν είναι πολύ δύσκολα τα πράγματα, ενώ την ίδια θρησκεία έχουμε, την ίδια γλώσσα, αλλά είναι πιο δύσκολα από εδώ. Μας κοιτάνε στο δρόμο που έχουμε μικρά μάτια και βρίζουν εμάς, Αφγανοί, λένε, είναι (…). Δεν μπορείς να βγεις στο δρόμο, να πας μια βόλτα γιατί όταν σε κοροϊδεύουν δεν έχεις τόση δύναμη για να χτυπάς, το μόνο που μπορείς να κάνεις είναι να κάτσεις σπίτι και να σκέφτεσαι πάλι να κάτσεις ήσυχα, να μην κάνεις πολύ φασαρία γιατί πάλι θα πονάς, πάλι θα σε χτυπήσουν.»
>
> (Γουλάμ, 30 χρόνων,
> 25.01.2012, 02.02.2012, Θεσσαλονίκη)

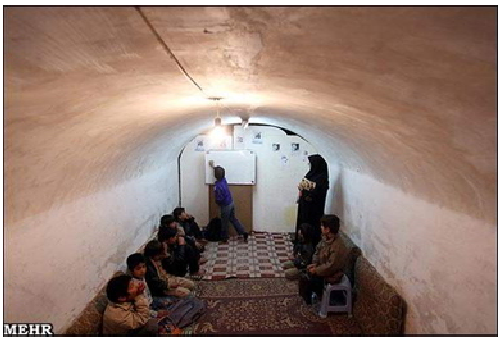
> «Άμα περπατούσες στους δημόσιους χώρους, στους δρόμους, στις πλατείες σε βρίζανε, σου λέγανε "Αφγανέ, σκύλε". Μέχρι και οι Ιμάμηδες του Ιράν βρίζανε τους Αφγανούς και λέγανε ότι πρέπει να φύγουν. Επειδή αυτοί σημαντικά άτομα, μεγάλοι άντρες, αν το έλεγαν αυτοί ακολουθούσε και ο πληθυσμός. (…) Όταν, ας πούμε κάποιος σε χτυπούσε με μαχαίρι ή είχες κάποιο ατύχημα, ουσιαστικά δεν μπορούσες να πας στην αστυνομία να το καταγγείλεις γιατί θα σε 'πιάναν και θα σε γυρνούσαν στο Αφγανιστάν. Οπότε αναγκαστικά είχαμε το κεφάλι μας χαμηλά και όταν μας χτυπούσαν λέγαμε εντάξει, χτύπα μας, χτύπα μας, αλλά μην μας πιάσεις. Ενώ το Ιράν είναι μια προχωρημένη χώρα, μια ήρεμη χώρα, για μας δεν υπήρχε ηρεμία, ποτέ.»
>
> (Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Οι δημόσιοι χώροι, οι δρόμοι και οι πλατείες έγιναν σταδιακά χώροι «επικίνδυνοι» για τους Αφγανούς, οι οποίοι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν στα αποσπάσματα που παρατίθενται, μπορούν μόνο «να έχουν το κεφάλι τους χαμηλά» γιατί «δεν έχουν τόση δύναμη να χτυπούν» λόγω (και) του θεσμικού τους αποκλεισμού. Το σύνορο μεταξύ ντόπιων και ξένων και η υποτέλεια που φέρει χαράσσεται στα σώματα και τις πρακτικές και γίνεται μέρος της καθημερινής εμπειρίας των Αφγανών που ζουν στο Ιράν.

Αντιστάσεις στην καθημερινή ζωή

Παράλληλα, και σε αντίθεση με τις συνθήκες καταπίεσης και αποκλεισμού που βιώνουν, οι Αφγανοί στο Ιράν καταβάλλουν και σημαντικές προσπάθειες να στήσουν την καθημερινή τους ζωή και να ξεπεράσουν τα θεσμικά εμπόδια. Οι προσπάθειες αυτές βασίζονταν κυρίως σε οικογενειακά ή ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα, στις σχέσεις γειτονίας, συνοχής και αμοιβαιότητας, τόσο μέσα στις αφγανικές κοινότητες όσο και ανάμεσα σε Ιρανούς και Αφγανούς.

Το γεγονός ότι τα παιδιά των Αφγανών χωρίς χαρτιά δεν επιτρέπεται να πηγαίνουν στο σχολείο ή τα δίδακτρα είναι πολύ υψηλά για να τα επωμιστούν, δημιουργούσε μεγάλο πρόβλημα στις οικογένειες που είχαν μεταναστεύσει στο Ιράν. Έτσι, άρχισαν να λειτουργούν άτυπα αφγανικά σχολεία τα οποία χρηματοδοτούνταν είτε από δωρεές πλούσιων Αφγανών και οργανωμένων αφγανικών κοινοτήτων είτε/και από δίδακτρα που καταβάλλονταν από τις οικογένειες. Τα δίδακτρα, βέβαια, που καταβάλλονταν στα αφγανικά σχολεία ήταν πολύ λιγότερα – σύμφωνα με έρευνα που δημοσιεύτηκε το 2006, στα ιρανικά σχολεία τα δίδακτρα ήταν περίπου 167 δολάρια το χρόνο, ενώ στα αφγανικά 28 δολάρια (Wickramasekara, κ.α. 2006). Ο Ραχίμ, γεννημένος στο Ιράν, είχε πάει σε ένα άτυπο αφγανικό σχολείο:

Εικόνες 22, 23: Άτυπο υπόγειο αφγανικό σχολείο στην πόλη Kerman. Πηγή: http://www.payvand.com/news/11/nov/1129.html

> «Πήγα περίπου τέσσερα χρόνια σε αφγανικό σχολείο. Εκεί [στο Ιράν] απαγορευόταν να κάνουμε μαθήματα οι Αφγανοί και μέσα σε σπίτια κάναμε μαθήματα, κρυφά. Κάποιοι είχαν υπολογιστές, κάποιοι δίνανε μαθήματα για αυτούς που δεν μπορούσανε να πάνε σχολείο. Αυτό ήταν πολύ δύσκολο για μένα.»
>
> (Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Καθώς τα σχολεία αυτά δεν έχουν άδεια από το ιρανικό υπουργείο Εκπαίδευσης και θεωρούνται παράνομα, περίπου από το 2010 και μετά, η ιρανική κυβέρνηση έχει αρχίσει να κλείνει και αυτά τα αυτοοργανωμένα σχολεία στο πλαίσιο της προσπάθειάς της να εξαναγκάσει τους μετανάστες να επιστρέψουν στο Αφγανιστάν (Justice for Iran 2012), ενώ οι δασκάλες και οι δάσκαλοι που διδάσκουν σε αυτά συχνά απειλούνται με βαριά πρόστιμα ή/και φυλάκιση (Sarhaddi Nelson 2001).

Η ανθρωπολογική έρευνα των Adelkhah και Olszewska (2007) στην περιοχή Torbat-e Jam, κοντά στα ιρανοαφγανικά σύνορα, αναδεικνύει ποικίλες καθημερινές πρακτικές υπέρβασης των θεσμικών ορίων που αντιμετωπίζουν οι Αφγανοί στην καθημερινότητά τους. Όπως αναφέρουν, σε πολλές περιπτώσεις που είτε αφγανικές είτε αφγανοϊρανικές

οικογένειες[77] δεν μπορούν να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο, βρίσκονται φίλοι ή συγγενείς που δίνουν το δικό τους όνομα για να μπορέσουν τα παιδιά να πάνε στο ιρανικό σχολείο. Αντίστοιχα, αν κάποια αφγανική οικογένεια χρειάζεται να αποδείξει μακρά περίοδο κατοίκησης στο Ιράν, βρίσκονται πάντα γείτονες να δώσουν γραπτές καταθέσεις για να το αποδείξουν. Τέλος, σε περιπτώσεις που κάποιος Αφγανός θέλει να αγοράσει γη στο Ιράν ή να ανοίξει μια επιχείρηση, ενώ δεν έχει το δικαίωμα σύμφωνα με τον ιρανικό νόμο, θα βρεθεί κάποιος γνωστός στην περιοχή Ιρανός να το αγοράσει με το δικό του όνομα ή θα συνεταιριστεί με κάποιον Ιρανό ή ακόμα θα δώσει το αρχικό κεφάλαιο σε αντάλλαγμα με τα κέρδη μιας χρονικής περιόδου (όπως αναφέρεται, βέβαια, τέτοιου τύπου διακανονισμοί έχουν συχνά οδηγήσει σε προστριβές και συγκρούσεις ανάμεσα στους κατοίκους της περιοχής).

Στις 30 Μαρτίου του 2012, λίγες μέρες πριν τον εορτασμό της 13ης μέρας του χρόνου –μια ιρανική και αφγανική γιορτή κατά την οποία ο κόσμος βγαίνει ολόκληρη τη μέρα στα πάρκα και τις πλατείες– στο Isfahan ανακοινώθηκε από τις αρμόδιες αρχές απαγόρευση εισόδου των Αφγανών στο Sofeh Park, ένα από τα μεγαλύτερα πάρκα της πόλης, για να διασφαλιστεί η «ασφάλεια των πολιτών», όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε στην ανακοίνωση (Zarkar 2012). Λίγες εβδομάδες αργότερα, ο αντιπρόσωπος της τοπικής αρχής της περιφέρειας Mazandaran ανακοίνωσε ότι όλοι οι Αφγανοί, άσχετα από το νομικό τους καθεστώς, πρέπει να εγκαταλείψουν την περιφέρεια μέχρι τις 2 Ιουλίου του 2012. Ταυτόχρονα προειδοποίησε ότι όσοι προσέφεραν βοήθεια σε Αφγανούς ή τους προσλάμβαναν θα τιμωρούνταν με αυστηρές ποινές, ενώ θα θεωρούνταν άκυρα τα χαρτιά οποιουδήποτε Αφγανού συνέχιζε να βρίσκεται στην εν λόγω περιφέρεια μετά τη λήξη της προθεσμίας (Esfandiari 2012a). Τα δύο αυτά περιστατικά έγιναν αφορμή για έντονες διαμαρτυρίες από πλευράς όχι μόνο Αφγανών αλλά και Ιρανών. Ιδιαίτερη δημοσιότητα δόθηκε μέσω κάποιων ιστοσελίδων και λογαριασμών στο facebook, όπου οι Ιρανοί καταδίκαζαν τις ρατσιστικές πρακτικές εις βάρος των Αφγανών. Αλλά και σημαντικές προσωπικότητες του Ιράν, ανάμεσά τους και ο πρόσφατα βραβευμένος με Oscar σκηνοθέτης Asghar Farhadi, καταδίκασαν δημόσια τις ιρανικές Αρχές για τη στάση τους στο θέμα των Αφγανών (Ahmadi 2012).

Εικόνα 24: Ιρανοί καταδικάζουν το ρατσισμό εναντίον Αφγανών. Σε ένα από τα πλακάτ γράφει «είμαστε όλοι Αφγανοί». Πηγή: http://www.rferl.org/content/iran_afghan_racism/24535458.html

[77] Στην περίπτωση που μια ιρανή γυναίκα παντρευτεί έναν άντρα από το Αφγανιστάν, τα παιδιά παίρνουν αυτόματα την υπηκοότητα του πατέρα και όχι της μητέρας. Αυτό δεν συμβαίνει σε περίπτωση που ένας ιρανός άντρας παντρευτεί μια αφγανή γυναίκα, καθώς σε αυτή την περίπτωση τόσο η σύζυγος όσο και τα παιδιά δικαιούνται την ιρανική υπηκοότητα (για περισσότερα πάνω στο θέμα των δικαιωμάτων των ιρανών γυναικών σε μεικτούς γάμους: Justice for Iran, 2010).

6.3 Τρεις μικρές ιστορίες από την Τεχεράνη

Η γειτονιά του Sahr-e-r-Ray είναι μια εργατική γειτονιά περίπου 15 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της Τεχεράνης. Ο πληθυσμός της συγκεκριμένης περιοχής εκτιμάται στο ένα εκατομμύριο, εκ των οποίων περίπου 150.000 Αφγανοί που εργάζονται κυρίως ως οικοδόμοι, ράφτες, σε αγροτικές δουλειές ή στα εργοστάσια που υπάρχουν τριγύρω και κατασκευάζουν τούβλα (Abbasi-Shavazi, κ.α. 2005). Την περιοχή αυτή επισκέφτηκα, καθώς τέσσερις από τους Αφγανούς με τους οποίους πραγματοποίησα τις συνεντεύξεις στην Αθήνα ζούσαν εδώ όσο βρίσκονταν στην Τεχεράνη, αλλά και επειδή μέσα από τη βιβλιογραφία αναδεικνύεται ως γειτονιά στην οποία κατοικούν πολλοί Αφγανοί. Οι Αφγανοί που συνάντησα στην Τεχεράνη μιλούσαν αγγλικά και τα αποσπάσματα που παραθέτω παρακάτω από τις συζητήσεις μαζί τους είναι σε δική μου μετάφραση.

Γιουσέφ

Έφτασα Παρασκευή πρωί, μέρα αργίας για τους Μουσουλμάνους, και βρήκα τον Γιουσέφ, ξάδερφο του Γουλάμ, με τον οποίο είχα μιλήσει στην Αθήνα. Ο Γιουσέφ ζει και εργάζεται πάνω από δέκα χρόνια μάστορας σε οικοδομές της Τεχεράνης. Όπως είπε και ο ίδιος «εγώ είμαι από τους τυχερούς». Έχει σταθερή σχέση με 2-3 μεγάλους εργολάβους που του ζητούν, κατά περιόδους, να οργανώσει συνεργεία για να δουλέψουν στο χτίσιμο. Έχει και αυτός κάποιους σταθερούς εργάτες που διαλέγει, κυρίως από τη γειτονιά του Sahr-e-Ray, κάποιοι είναι συγγενείς του, κάποιους τους ήξερε από πριν –από το Αφγανιστάν–, κάποιοι είναι νεοφερμένοι στο Ιράν και τους βοηθάει στα πρώτα τους βήματα.

> «θέλει και ο ξάδελφός μου να έρθει τώρα, εγώ του λέω να μείνει εκεί. Έχει μια δουλίτσα πίσω στο Ghazni, εντάξει, να προσπαθήσει να στήσει εκεί τη ζωή του. Εδώ δουλειά έχουμε, αλλά τίποτα άλλο. Μόνο δουλειά. Δεν μπορείς να προχωρήσεις τη ζωή σου, να κάνεις ένα βήμα παραπέρα. Εδώ είναι μόνο να δουλέψεις και αν είσαι τυχερός να μαζέψεις και λίγα λεφτά. Τίποτα άλλο. Ούτε έξω ούτε βόλτα ούτε να αγοράσεις, μόνο τα χέρια σου να δουλεύουν.»

Σε αυτή τη γειτονιά ο Γιουσέφ μένει πολλά χρόνια και έχει αναπτύξει δεσμούς τόσο με τους Αφγανούς όσο και με τους Ιρανούς γείτονές του.

> «Εγώ εδώ είμαι από τους πιο παλιούς. Ξέρω τον περισσότερο κόσμο. Και επειδή πάντα δούλευα σκληρά, ποτέ δεν ενόχλησα κανέναν, έχω καλές σχέσεις με όλους τους. Εντάξει, κάποιες φορές οι Ιρανοί μας κοιτάν στραβά επειδή είμαστε ξένοι, και λένε και κάτι. (…) Οι Αφγανοί δεν μένουν πολύ, οι περισσότεροι έρχονται και φεύγουν. Κάποιοι πάνε πίσω, κάποιοι προσπαθούν να πάνε μπροστά.»

Ο Γιουσέφ είχε προσπαθήσει και αυτός πριν από περίπου 6 χρόνια να φύγει προς Ευρώπη. Από την Ελλάδα ήξερε την Αθήνα και την Πάτρα, είχε ακούσει ιστορίες, είχε και κάποιους γνωστούς που τώρα είναι στη Βόρεια Ευρώπη και πέρασαν από εκεί.

> «Και εγώ προσπάθησα, πήρα διακινητή, είχα μαζέψει λίγα λεφτάκια τότε, αλλά δεν τα κατάφερα. Με έπιασαν στην Τουρκία, δύο φορές, με έστειλαν πίσω στο

Ιράν. Είχα πει να ξαναπροσπαθήσω, μετά παντρεύτηκα και έμεινα εδώ. Ακόμα το σκέφτομαι μαζί με τη γυναίκα μου αυτή τη φορά. Αλλά δεν το αποφασίζω.»

Με ρωτούσε πώς είναι η Ελλάδα και αν θα έπρεπε να το αποφασίσει να ξαναπροσπαθήσει να έρθει. Δεν ήξερα τι να του πω. Αυθόρμητα θα έλεγα πως τα πράγματα είναι πολύ δύσκολα, πως λόγω της οικονομικής κρίσης δεν υπάρχουν δουλειές, πως οξύνεται ο ρατσισμός, πως η ζωή τόσο για μας όσο και για τους μετανάστες είναι δύσκολη. Αλλά πώς μπορείς να συμβουλέψεις κάποιον για μια τόσο σημαντική απόφαση που αφορά τη ζωή του; Δεν υπάρχει πάντα το ενδεχόμενο μιας διαφορετικής τύχης;

Σομαγιέ

Με τον Γιουσέφ πήγαμε στο σπίτι μιας άλλης αφγανικής οικογένειας. Το σπίτι ήταν ένα μονώροφο, κοντά στον κεντρικό δρόμο. Είχε μια μικρή αυλίτσα και δύο δωμάτια, με πόρτες στην αυλή που επικοινωνούσαν και εσωτερικά. Η αυλή ήταν γεμάτη παλιά σίδερα, καθώς ο Μαχμούτ, ο πατέρας της οικογένειας, τα μάζευε και τα πήγαινε σε μια από τις εταιρείες ανακύκλωσης. Μπήκα στο δωμάτιο που χρησίμευε και ως κουζίνα – χωρίς να έχει αντίστοιχη υποδομή ή τρεχούμενο νερό, μόνο μια γκαζιέρα. Αυτός ήταν και ο χώρος που κάθονταν οι γυναίκες και τα παιδιά. Εκεί μίλησα με την Somaye, που ήταν η μόνη από την οικογένεια που μιλούσε αγγλικά. Ήταν 15 χρόνων και είχε πάει για κάποια χρόνια στο άτυπο αφγανικό σχολείο στη γειτονιά τους, όπου είχε μάθει και αγγλικά. Μου έλεγε πως η ζωή είναι δύσκολη, πως τα βγάζουν πέρα «σιγά σιγά».

Το δωμάτιο είχε μια μεγάλη ντουλάπα η οποία ήταν ανοιχτή και άδεια, ενώ τα πράγματά τους ήταν μέσα σε 2-3 ανοιχτές βαλίτσες. Τη ρώτησα αν μόλις μετακόμισαν σε αυτό το σπίτι.

«Όχι, μένουμε δύο χρόνια εδώ. Αλλά τώρα περιμένουμε να φύγουμε. Έχουμε συνεννοηθεί με τον κοτσαχτσί πριν ένα μήνα. Πότε θα μας πάρει δεν ξέρουμε, για αυτό τα πράγματά μας είναι έτσι. Μας είπε πριν μια βδομάδα αλλά ακυρώθηκε. Από μέρα σε μέρα, από βδομάδα σε βδομάδα. (…) Νομίζω ότι το αργότερο σε δύο μήνες θα έχουμε φύγει.»

Η Somaye έχει δυο αδέρφια, αγόρια, ένα μικρότερο και ένα μεγαλύτερο. Ο μεγάλος της αδερφός δούλευε στην Τεχεράνη και ο μικρός πήγαινε καμιά φορά στη γειτονιά, για μικρές δουλειές, μεροκάματα, όπου τον φώναζαν. Τη ρώτησα πού σκόπευαν να πάνε.

«Αρχικά θα πάμε Ισταμπούλ. Έχουμε κάποιους συγγενείς εκεί. Δεν ξέρω αν θα τα καταφέρουμε να φτάσουμε, θα πάμε στο σπίτι της θείας μου. Μετά θα δούμε, το καλύτερο θα ήταν Σουηδία ή Νορβηγία. Και εκεί έχουμε δικούς μας ανθρώπους. (…) Φεύγουμε γιατί θέλουμε να σπουδάσουμε. Εγώ δεν μπορώ πια να πηγαίνω σχολείο εδώ. Θέλω να γίνω μηχανικός, αλλά ούτε στο πανεπιστήμιο μπορώ να πάω. Εκεί νομίζεις ότι θα έχω ευκαιρία να σπουδάσω;»

Ebiram

Ο Ebiram ήταν ανηψιός του Γιακούμπ, με τον οποίο είχα μιλήσει στην Αθήνα και στην Πάτρα, και είχαν μεγαλώσει μαζί. Είχαμε ραντεβού σε ένα κεντρικό σημείο της πόλης, κοντά σε ένα τζαμί. Μου έγνεψε για να τον αναγνωρίσω και να τον ακολουθήσω. Δεν μου μίλησε καθόλου στο δημόσιο χώρο. Περπατούσε μπροστά μου και εγώ πίσω του σε κάποια απόσταση, δεν γυρνούσε καν το κεφάλι του για να βεβαιωθεί ότι τον ακολουθώ. Μπήκαμε σε ένα ξενοδοχείο, από αυτά τα πολύ όμορφα ιρανικά ξενοδοχεία με τις μεγάλες αυλές στο κέντρο. Εκεί μου μίλησε πρώτη φορά. Μου ζήτησε συγνώμη που δεν περπάτησε μαζί μου, αλλά την προηγούμενη φορά που είχε μιλήσει με κάποιον τουρίστα από την Κορέα η αστυνομία τον είχε συλλάβει και είχε μείνει δυο εβδομάδες στη φυλακή χάνοντας και τη δουλειά του.

> «Οι Αφγανοί απαγορεύεται να μιλάμε με τους ξένους. Ποτέ δεν κατάλαβα γιατί. Εμένα μου αρέσει αν μιλάω με τον κόσμο, να μαθαίνω πράγματα από τους ξένους που έρχονται εδώ. Εκείνη την φορά είχα καλέσει ένα παιδί στο σπίτι μου για φαγητό, αυτός ήταν από την Κορέα. Μετά από λίγη ώρα χτύπησε η πόρτα και ήταν αστυνομία, με πήρε φυλακή. Μετά από δυο εβδομάδες μου είπαν εντάξει, αφού δεν σε έχουμε πιάσει ποτέ ξανά φύγε. Αλλά αν το ξανακάνεις θα πας πίσω στο Αφγανιστάν.»

Στο ξενοδοχείο που διάλεξε να κάτσουμε δούλευε για κάποια χρόνια και ξέρει τους ιδιοκτήτες, οπότε δεν είχε πρόβλημα να μου μιλήσει εκεί. Ο Ebiram γεννήθηκε στο Ιράν και έχει 5 αδέλφια, 2 αγόρια και 3 κορίτσια. Οι γονείς του είχαν μεταναστεύσει στο Ιράν περίπου το 1980.

> «Όταν ήμουν έξι χρόνων κάλεσαν τον πατέρα μου στο γραφείο μετανάστευσης και του είπαν πρέπει να φύγετε από εδώ. Γιατί έτσι. Έσκισαν τις κάρτες μας. Γυρίσαμε τότε πίσω στο Αφγανιστάν, δεν είχε τίποτα εκεί, δεν είχε δουλειά. Πήγαμε στο Πακιστάν αλλά ούτε εκεί μπορούσαμε να πάρουμε χαρτιά. Και ήρθαμε πάλι πίσω στο Ιράν, παράνομα. Ο πατέρας μου πήρε βίζα για Σαουδική Αραβία, για 3 χρόνια να δουλέψει εκεί. Εγώ τότε ήμουν 10 χρόνων και ήθελα να πάω σχολείο εδώ στο Ιράν αλλά δεν μπορούσα, δεν είχα κάρτα. Ο μεγάλος μου αδερφός βρήκε μια δουλειά, να φτιάχνει ποδήλατα και με πήρε και εμένα κοντά του. Εκεί δουλέψαμε έξι χρόνια.»

Ο Ebiram, παρ' όλο που δεν έχει πάει σχολείο, μιλάει πολύ καλά αγγλικά

> «Ένα παιδί από την γειτονιά μου έφερε ένα software για να μαθαίνω αγγλικά, επειδή ήμουν έξυπνος μπορούσα. Κάθε βράδυ μετά τη δουλειά στα ποδήλατα καθόμουν στον υπολογιστή και μάθαινα αγγλικά. Έτσι βρήκα και τη δουλειά στο ξενοδοχείο, γιατί εδώ δεν υπάρχει κόσμος να μιλάει αγγλικά. Θα μπορούσα να γίνω και ξεναγός αλλά εδώ δεν μπορείς να έχεις τη δική σου δουλειά.»

Θέλει να γράψει ένα βιβλίο για τη ζωή των Αφγανών στο Ιράν, για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, για την καταπίεση που δέχονται.

«Εδώ εμείς ήμαστε σαν τίποτα. Έχω γράψει 20 σελίδες, περίπου το μισό βιβλίο. Όταν βγει το βιβλίο μου όλοι θα μιλάνε για αυτό. Στις εφημερίδες, στην τηλεόραση, θα μάθει ο κόσμος τι περνάμε εμείς οι Αφγανοί στην Περσία. Ο τίτλος του βιβλίου θα είναι "Have Hope Yet". Και μετά θα φύγω, γιατί δεν θα με αφήσουν να μένω άλλο εδώ. Θα έρθω στην Ευρώπη να ζήσω μια κανονική ζωή. Εγώ έχω ελπίδα.»

Μέσα από τις ιστορίες των τριών Αφγανών που ζουν στη Τεχεράνη φαίνεται πως προσπαθούν, παρ' όλα τα προβλήματα, να βρουν λύσεις για να κάνουν τη ζωή τους καλύτερη. Γι' αυτούς, όπως για πολλούς άλλους, μια πιθανή λύση είναι η μετανάστευση. Ο Γιουσέφ, παρά τις δύο αποτυχημένες προσπάθειες το σκέφτεται αλλά δεν το αποφασίζει. Η Somaye και η οικογένειά της ζουν με τις βαλίτσες τους μισάνοιχτες, περιμένοντας. Ο Ebiram, αφού γράψει το βιβλίο του, θα έρθει στην Ευρώπη να ζήσει «μια κανονική ζωή». Η ιδέα της μετανάστευσης φαίνεται να αποτελεί λύση για το ξεπέρασμα των δυσκολιών της καθημερινής ζωής. Για ανθρώπους που έχουν μάθει να ζουν σαν μετανάστες ακόμα και στη χώρα που γεννήθηκαν, αυτή η απόφαση φαίνεται να είναι εντός του πλαισίου της ζωής τους.

Απόφαση μετανάστευσης

Την ίδια απόφαση πήραν, σε διαφορετικές καταστάσεις αλλά και σε παρόμοιες συνθήκες, πολλοί από τους Αφγανούς με τους οποίους μίλησα στην Ελλάδα. Η απόφαση της μετανάστευσης πάντα εμπλέκει ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα. Είτε άλλα μέλη της οικογένειας, που στηρίζουν οικονομικά τα πρώτα στάδια της διαδρομής, είτε φίλους με τους οποίους μοιράζεται η απόφαση και το ταξίδι.

Και είπα εγώ στον αδερφό μου εγώ θα κάτσω εδώ [Τεχεράνη], να συνεχίσω να δουλεύω και εσύ θα πας προς τα εμπρός, ήταν 2005 τότε. Αυτός μου λέει εγώ ποτέ δεν θα πάω για Ευρώπη, δεν μου αρέσει, εμένα μου είναι δύσκολο να κάτσω στην Περσία και εσύ λες να πάω τόσο μακριά; Αν εσύ θέλεις, εσύ μπορείς να πας για το Ευρώπη. Και εγώ λέω εντάξει, εγώ να πάω, αλλά εσύ θα με βοηθήσεις από πίσω, να βρω τα λεφτά; Λέει ναι, μέχρι Ελλάδα να βοηθήσω εγώ. Και μετά πήρα από αφεντικό μου ό,τι είχα δουλέψει, όλα λεφτά 2.000.000 τομάν ήταν. Τότε από Τεχεράν κοτσαχτσί [διακινητής] με έφερε μέχρι Τουρκία 800 δολάρια, εκεί ήταν 1.230.000 για λεφτά της Περσίας τότε.

Αμανολάι, 27 χρόνων,
10.02.2012, 18.02.2012, Θεσσαλονίκη

Τότε νομίζω 17 χρόνων ήμουν, ήρθα στην Περσία, 2,5 χρόνια δούλεψα, μάζεψα τα λεφτά μου και έλεγα να φτιάξω ένα σπιτάκι, να φτιάξω ένα μαγαζί αλλά δεν μπορούσα, από το κράτος. Τα παιδιά μου έλεγαν, έλα να πάμε στην Ευρώπη, Ευρώπη είναι καλά, Περσία δεν είναι καλά, δεν μας δίνει χαρτιά, δεν μας αφήνει να πάμε στην άλλη χώρα, δεν μας αφήνει να διαβάσουμε [να πάμε σχολείο], δεν είναι καλό. Η Ευρώπη πολύ καλό είναι. Εμείς δεν ξέραμε τι είναι Ευρώπη.

Γιακούμπ, 21 χρόνων,
25.04.2011, Αθήνα/28.02.2012, Πάτρα

Για όσους το Ιράν δεν ήταν η χώρα στην οποία γεννήθηκαν – όπως ο Αμανολάι και ο Γιακούμπ– αυτή η απόφαση φαίνεται να αποτελεί άλλο ένα βήμα προς τα μπρος σε μια μεταναστευτική διαδρομή που έχει ήδη ξεκινήσει. Γι' αυτούς όμως που γεννήθηκαν και

μεγάλωσαν στο Ιράν και έχουν εκεί την οικογένειά τους η απόφαση της φυγής είναι πιο σύνθετη και πιθανόν πιο σκληρή. Η περιγραφή του Ραχίμ φανερώνει τις δυσκολίες και τις αντιξοότητες μιας τέτοιας απόφασης:

«Σιγά σιγά, όσο δούλευα, μάζεψα λίγα λεφτάκια και τα έβαλα στην άκρη. Δεν το είπα στην οικογένειά μου. (…) Στην αρχή δεν το είπα γιατί δεν θα με αφήνανε. Οι γονείς, η μαμά, ο μπαμπάς ήταν κάπως έτσι, δεν θέλανε να χωριστούνε από το παιδιά τους. Όμως έτσι ήταν η μοίρα, έτσι ήταν κάπως η ζωή, ότι έπρεπε να χωριστούμε. Σαν ένα πουλί που όταν μεγαλώνει φεύγει από τη φωλιά του. Και εμείς έτσι ήμασταν. Και εμείς έτσι, ξαφνικά, είπαμε ότι πάμε να φτιάξουμε μια καλύτερη ζωή για μας. (…) Ξαφνικά αποφάσισα να φύγω. Καθόμουν μια μέρα στο σπίτι και έτσι όπως καθόμουν, λέω να σήμερα να φύγω (γέλια).

Ο: Τι είχε αυτή η μέρα;

Ρ: Λέω την αλήθεια τώρα, δεν την έχω πει σε κανέναν. Αυτή τη μέρα είδα τη μαμά μου με τον μπαμπά μου να τσακώνονται για λεφτά, για τα οικονομικά. Πολύ θύμωσα όταν το είδα αυτό. Σκεφτόμουν εδώ δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα, τι καθόμαστε και κάνουμε εδώ; Έτσι όπως είχε θυμώσει ο μπαμπάς μου πήρε δυο αδερφούς μου και τους χτύπησε. Δεν είχανε πει τα αδέρφια μου κάτι, ούτε είχαν κάνει κάτι, ούτε ο μπαμπάς μου, έτσι ξαφνικά τους χτύπησε. Εγώ καταλάβαινα γιατί ήτανε θυμωμένος. Μπαμπάς μου ήτανε, καταλάβαινα, ότι παιδιά του ήτανε, ήθελε κάτι να είχαν στην τσέπη τους, κάτι να είχαν στα χέρια τους, μα δεν είχαμε τίποτα. Ας πούμε την Πρωτοχρονιά σε μας κάπως έτσι είναι, πάνε η μια οικογένεια στην άλλη, κάνουν επίσκεψη, μαζεύονται, αλλάζουν δώρα. Μια μέρα πριν να φύγω είχα ακούσει από άλλους να λένε στο δρόμο να μην έρθουν στο δικό μας σπίτι για την Πρωτοχρονιά γιατί δεν έχουμε τίποτα. Ο μπαμπάς μου από αυτό είχε στενοχωρηθεί πολύ και ήταν έτσι φορτωμένος. (…) Έτσι αυτή τη μέρα, με τη μια μου τη βάρεσε και το αποφάσισα. (…). Μετά πήγαμε σε έναν διακινητή και μιλήσαμε λίγο. Ήμασταν δύο άτομα εμείς που πήγαμε και όταν φτάσαμε εκεί είδαμε ότι ήταν και άλλοι Αφγανοί, δηλαδή 9 άτομα ήμασταν, δύο αμάξια, και είπαμε όλοι πάμε Ευρώπη, πάμε Τουρκία. Έτσι πήγαμε στα σύνορα του Ιράν. Όταν τη χαιρέτησα τη μάνα μου έκλαιγε πολύ και της είπα φύγε, φύγε μακριά, την έδιωξα, δεν ήθελα να στεναχωριέται. Δεν ήθελε να με αφήσει να φύγω γιατί πριν από περίπου έξι χρόνια, από την οικογένειά μου, ένας συγγενής μου, είχε πνιγεί στην θάλασσα πηγαίνοντας στην Ευρώπη. Φοβότανε μην τύχει και πνιγώ και εγώ στη θάλασσα. Έκλαιγε και αυτή, έκλαιγα και εγώ και για αυτό, για να σταματήσει να κλαίει, της μίλησα λίγο άγρια. Δεν μπόρεσα να αποχαιρετίσω τον μπαμπά μου, επειδή είναι άντρας ο μπαμπάς μου δεν ήθελα να βρεθεί στη θέση να κλαίει και εκείνος αλλά τον έβλεπα που ήταν σε μια κατάσταση σαν να θέλει να φωνάξει. (…) Μετά όταν έφτασα στα σύνορα Ιράν με Τουρκία τον πήρα τηλέφωνο, εκείνος δεν μπόρεσε να κλάψει, εγώ έκλαψα όμως. Λίγο δύσκολα ήταν. Κάπως όμως από τη στιγμή που έφυγα, λύγισε η πλάτη μου, μεγάλωσα, γέρασα. Γιατί εγώ όταν ήμουν εκεί, κάπως, μετά από δυο χρόνια εμπειρίας στη δουλειά έβγαζα λίγο παραπάνω λεφτά. Ο μπαμπάς μου είχε πρόβλημα στην υγεία του επειδή δούλευε εκεί με τις πέτρες που σκάβουν (λατομεία) και του είχαν πέσει κάτι βράχια, κάτι πέτρες στην πλάτη και το αριστερό του χέρι δεν δούλευε καλά και έλεγε πάντα ότι όλη η

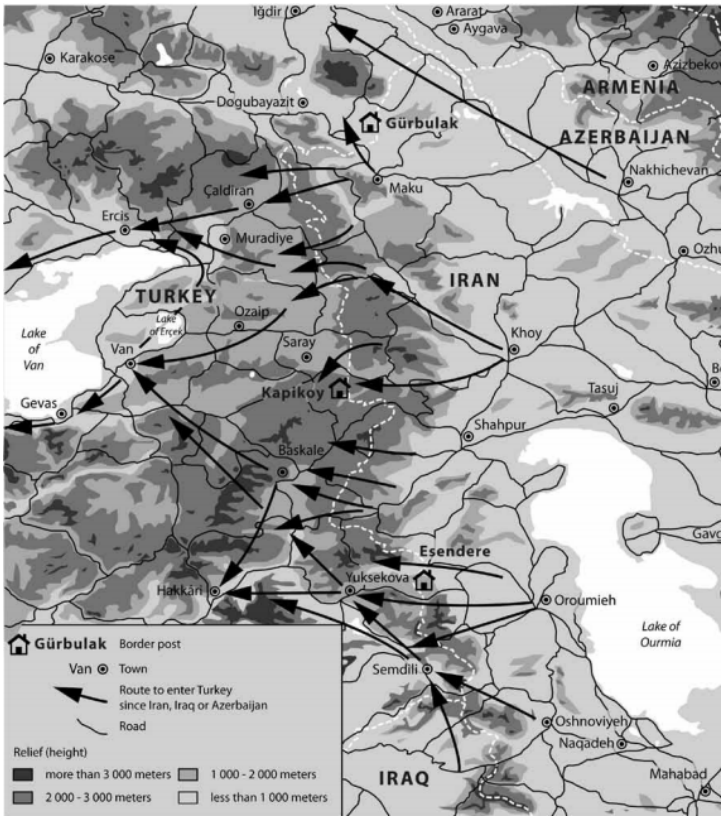
δύναμή μου είναι ο Ραχίμ. Επειδή εκείνος δεν μπορούσε κάποιες μέρες να δουλέψει εγώ δούλευα στη θέση του, μέρα νύχτα, για να συνεχίσει να γυρίζει η ζωή.»

(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Και παρ' όλο που η μετανάστευση μπορεί να είναι μέσα στο πλαίσιο των επιλογών, να είναι μια κοινωνικά και πολιτισμικά νοητή και αποδεκτή λύση στα προβλήματα της καθημερινότητας, αυτό δεν κάνει την απόφαση πιο εύκολη, τις συνθήκες πιο ήπιες ή τον αποχωρισμό λιγότερο οδυνηρό.

7. Πέρασμα Ιράν- Τουρκία: «λαθρέμποροι»

Τα σύνορα μεταξύ Ιράν και Τουρκίας έχουν μήκος 454 χιλιόμετρα και είναι στην ουσία χαραγμένα επί μιας κορυφογραμμής, της οποίας το υψόμετρο κυμαίνεται μεταξύ 2.500 και 3.000 μέτρα. Υπάρχουν τρία επίσημα σημεία εισόδου κοντά στα τουρκικά χωριά Gürbulak, Kapıköy και Esendere (στον Χάρτη 20 σηματοδοτούνται με ένα σπιτάκι). Τα «παράνομα» περάσματα γίνονται συνήθως από τα ψηλότερα σημεία των βουνών και σε κάποια απόσταση από τα επίσημα σημεία συνοριακού ελέγχου.

Χάρτης 22: Τα περάσματα στα σύνορα μεταξύ Ιράν και Τουρκίας. Πηγή: Migreurop 2010-2011

Από την πλευρά της Τουρκίας, το σώμα που είναι υπεύθυνο για την φύλαξη των συνόρων ονομάζεται Jandarma και είναι τμήμα της χωροφυλακής, που αποτελείται κυρίως από νέους άντρες που κάνουν τη στρατιωτική θητεία τους. Τόσο λόγω του δύσβατου ορεινού εδάφους και των καιρικών συνθηκών όσο και λόγω των τεχνικών και οικονομικών δυσκολιών σύλληψης και κράτησης των μεταναστών-ριών που περνούν τα σύνορα χωρίς χαρτιά, οι συλλήψεις στα ιρανοτουρκικά σύνορα είναι ελάχιστες (για περισσότερα Migreurop 2010-2011).

Εικόνα 25: Τα πορτραίτα των Αγιατολάχ Χομεϊνί και Χαμενεΐ δεσπόζουν στον συνοριακό σταθμό του Esendere. Πηγή: http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-10819765

Από την άλλη πλευρά των συνόρων, σύμφωνα με την έκθεση της migreurop, η ιρανική κυβέρνηση αποφάσισε από το 2009 να ενισχύσει τον συνοριακό έλεγχο για την καταπολέμηση του παράνομου εμπορίου και της «παράνομης» μετανάστευσης, κυρίως των ιρανών υπηκόων προς το εξωτερικό. Σύμφωνα με ίδια έκθεση, είναι υπό κατασκευή ένα τείχος ύψους 1,5 μέτρου το οποίο, βάσει του σχεδιασμού της ιρανικής κυβέρνησης, θα ενισχυθεί με ηλεκτροφόρο σύρμα, υπέρυθρες κάμερες, ενώ κάθε 2 χιλιόμετρα θα τοποθετηθούν συνοριακές σκοπιές. Το Ιράν έχει επίσης ξεκινήσει από το 2007 το χτίσιμο ενός τείχους στα ανατολικά του σύνορα με το Πακιστάν, στην περιοχή του Balochistan (βλ. Κεφάλαιο 5)(Al Jazeera English 2007). Στόχος της ιρανικής κυβέρνησης είναι το τείχος στα

σύνορα με το Πακιστάν να εκτείνεται σε 700 χιλιόμετρα και να έχει ύψος 3 μέτρα (BBC News 2009).

Παρά τις προσπάθειες παροπλισμού των συνόρων και ελέγχου της μετακίνησης ανθρώπων αλλά και προϊόντων από πλευράς τόσο της ιρανικής όσο και της τουρκικής κυβέρνησης, τα σύνορα μεταξύ τους συνεχίζουν να αποτελούν ένα από τα πιο πολυσύχναστα «παράνομα» περάσματα για τους μετανάστες-ριες όχι μόνο από τις γειτονικές ασιατικές χώρες (Αφγανιστάν, Πακιστάν, Μπαγκλαντές, Ινδία) αλλά και από πολλές αφρικανικές. Μετανάστες και μετανάστριες προερχόμενοι από 30 διαφορετικές εθνικότητες συνελήφθησαν στην Τουρκία κοντά στα σύνορα με το Ιράν κατά το έτος 2010 (Migreurop 2010-2011).Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας στη Λέσβο, σομαλοί μετανάστες ανέφεραν ότι πέρασαν μέσω Ιράν και Τουρκίας στην Ευρώπη. Παρά τις δυσκολίες της διαδρομής, τις σκληρές καιρικές συνθήκες και τις προσπάθειες φύλαξης και ελέγχου, το πέρασμα μέσω των ιρανοτουρκικών συνόρων θεωρείται «ο συντομότερος, φθηνότερος, ασφαλέστερος και λιγότερο ελεγχόμενος δρόμος από την Ασία προς την Ευρώπη» (Migreurop 2010-2011, p.13)

> *Κάποιοι φίλοι από Σομαλία πέρασαν από Συρία, εκεί τώρα έχει πόλεμο και είναι πολύ επικίνδυνα. Εμείς πήγαμε από την Τεχεράνη, μετά στα βουνά για Τουρκία. Ήμασταν 9 άτομα, και είχε πάρα πολύ χιόνι εκείνη την εποχή. Περπατούσαμε δεκαπέντε ώρες στο χιόνι. Κι είναι δύσκολο για μας, γιατί δεν είμαστε μαθημένοι στο χιόνι. Κάποιοι άνθρωποι που ήμασταν μαζί τραυμάτισαν τα πόδια τους λόγω του χιονιού. Ένας αναγκάστηκε να κόψει τα πόδια του στην Τουρκία, γιατί ήταν νεκρά από τα χιόνια. Ο στόχος του ήταν να φτάσει στην Ευρώπη, να πάρει βίζα και να βρει μια δουλειά. Αυτό ήθελε. Αλλά τώρα δεν μπορεί να περπατήσει πια. Εγώ έφτασα στην Ευρώπη τώρα, και νιώθω πραγματικά τυχερός.*
>
> Bimar, 21 χρόνων, 22.12.2012, Λέσβος

«Λαθρέμποροι»

Για να πραγματοποιηθεί το «παράνομο» μεταναστευτικό ταξίδι, το ρόλο του οδηγού/διακινητή αναλαμβάνουν, όπως και στα σύνορα Αφγανιστάν - Ιράν, κάτοικοι της περιοχής. Στην περιοχή των συνόρων μεταξύ Τουρκίας, Ιράκ, Συρίας και Ιράν κατοικούν κυρίως Κούρδοι, οι οποίοι από τα τέλη του 19ου αιώνα διεκδικούν ένα αυτόνομο κουρδικό έθνος-κράτος. Οι μεγάλες εξεγέρσεις των Κούρδων κατεστάλησαν βίαια τις προηγούμενες δεκαετίες, ενώ μέχρι σήμερα βρίσκονται σε συνεχή σύγκρουση με τις κυβερνήσεις των παραπάνω χωρών.

Χάρτης 23: Περιοχές που κατοικούν Κούρδοι στη Μέση Ανατολή. Πηγή: U.S. Central Intelligence Agency, wikipedia.org

Για τους κατοίκους της περιοχής, αυτό που σήμερα ονομάζεται «λαθρεμπόριο» πατάει σε εδραιωμένες στο χώρο και στο χρόνο εμπορικές πρακτικές του πληθυσμού. Η έρευνα των A. Içduygu και S. Toktas, η οποία δημοσιεύτηκε το 2002, αποτελεί ίσως την πρώτη έρευνα

που βασίζεται σε συνεντεύξεις με λαθρέμπορους στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής (Içduygu & Toktas 2002). Διαβάζουμε σε μια από τις συνεντεύξεις που παραθέτουν οι Içduygu και Toktas:

> «Σε αυτή την περιοχή το λαθρεμπόριο είναι μέρος της οικονομίας. Αν δεν ήταν η εκτροφή ζώων και το λαθρεμπόριο, αυτή η περιοχή δεν θα είχε επιβιώσει στους αιώνες. Το λαθρεμπόριο είναι τρόπος ζωής και δεν είναι κάτι αρνητικό. Το να είσαι γιατρός ή μηχανικός δεν έχει μεγάλη διαφορά με το να είσαι λαθρέμπορος. Ο πατέρας μου και ο παππούς μου ήταν στην ίδια δουλειά. Μετέφεραν όλων των ειδών τα αγαθά από το Ιράν στην Τουρκία.
>
> Το λαθρεμπόριο είναι η βάση της τοπικής οικονομίας. Ό,τι μπορείς va φανταστείς ταξιδεύει πάνω από τα σύνορα. Αρκεί να το ζητήσεις… σε ένα τέτοιο σύστημα δεν έχει διαφορά αν μεταφέρεις ανταλλακτικά αυτοκινήτων, πετρέλαιο ή ανθρώπους. Ο θεμελιώδης νόμος του καπιταλισμού λειτουργεί εδώ: είναι ζήτημα προσφοράς και ζήτησης. Στον χιλιόχρονο δρόμο του μεταξιού, όποιο αντικείμενο ζητείται μπορεί να μεταφερθεί παράνομα. Παλιότερα, το εμπόριο σε αυτή τη διαδρομή δεν θεωρούταν παράνομο. Υπήρχαν μόνο διαφορετικοί φόροι, σε διαφορετικά σημεία. Αλλά τώρα στο χαρτί λέει εδώ είναι Ιράκ, εδώ είναι Ιράν, εδώ είναι Τουρκία και είναι παράνομο να περνάς χωρίς άδεια. Οι περισσότεροι συγγενείς μου είναι από την άλλη μεριά των συνόρων. Αυτές οι σχέσεις αποτελούν πλεονέκτημα για κάθε είδους εμπόριο. Λειτουργούν σαν ένα σύστημα ασφάλισης.»
>
> Κούρδος από την Τουρκία, ζει στο Van, 37 χρόνων
> (απο Içduygu & Toktas 2002, p.37)

Εικόνα 26: Τα βουνά στα σύνορα Ιράν - Τουρκίας. Πηγή: http://www.guardian.co.uk/world/2010/nov/28/american-escape-iran-horse-turkey

Όπως φαίνεται από το παραπάνω απόσπασμα, το για αιώνες (σχεδόν) ελεύθερο εμπόριο στην περιοχή, γίνεται «λαθρεμπόριο» με τη χάραξη των συνόρων και τον νομικό/στρατιωτικό έλεγχο των επικρατειών από έθνη-κράτη. Παρ' όλα αυτά, το επάγγελμα του «λαθρέμπορου» κοινωνικά δεν εννοιολογείται ως υποδεέστερο ή παράνομο, καθώς βασίζεται στις τοπικές οικονομικές και κοινωνικές δομές, ενώ είναι ένα επάγγελμα που «κληρονομείται» από τις προηγούμενες γενιές. Η χάραξη των συνόρων «*στο χαρτί*» είναι το γεγονός που διαταράσσει τις εμπορικές στρατηγικές των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής αλλά και τους οικογενειακούς δεσμούς. Και αυτή ακριβώς η χάραξη των συνόρων είναι που επιφέρει σημαντικές αλλαγές στις τοπικές οικονομικές και κοινωνικές δομές: Αφενός, το εμπόριο, θεωρούμενο πλέον παράνομο, γίνεται πολύ πιο επικερδές, αφετέρου, πολύ πιο επικίνδυνο.

Η διακίνηση ανθρώπων βασίζεται στα ίδια εμπορικά δίκτυα που λειτουργούν εδώ και αιώνες στην περιοχή. Άλλωστε, τα σύνορα μεταξύ Ιράν και Τουρκίας δεν τα διασχίζουν «παράνομα» μόνο άνθρωποι αλλά και κάθε είδους προϊόντα, ακολουθώντας τις ίδιες διαδρομές, όπως φαίνεται και στο απόσπασμα του πλαισίου.

Καθώς το πετρέλαιο είναι εξαιρετικά φτηνό στο Ιράν, η παράνομη μεταφορά και πώλησή του στην Τουρκία είναι από τις βασικές δραστηριότητες των κατοίκων της περιοχής και από τις δύο πλευρές των συνόρων. Ενώ συνήθως οι μεταφορές στα σύνορα γίνονται με τα πόδια, με άλογα ή με μικρά φορτηγάκια, τον Δεκέμβριο του 2012 οι τουρκικές αρχές ανακάλυψαν αγωγό 3 χιλιομέτρων που διέσχιζε τα σύνορα για την παράνομη μεταφορά πετρελαίου από το Ιράν (Cakan 2012).

Ήμουν 11 χρόνων όταν πέρασα για πρώτη φορά τα σύνορα προς και από το Ιράν. Τώρα είμαι 50 χρόνων και πάω συνεχώς πέρα δώθε. Κληρονόμησα αυτή τη δουλειά από τον πατέρα μου. Φέρνω οτιδήποτε από το Ιράν και περνάω οτιδήποτε μέσα. Μεταφέρω οτιδήποτε μου ζητάν οι άνθρωποι εκτός από ένα πράγμα: «αλεύρι» (ναρκωτικά). Οι λαθρέμποροι ναρκωτικών δεν ασχολούνται με τη διακίνηση ανθρώπων γιατί για αυτούς είναι μικροδουλειά. (…) Αλλά όλοι οι άλλοι λαθρέμποροι, όπως και εγώ, φέρνουμε οτιδήποτε, ακόμα και ανθρώπους. Όταν για παράδειγμα μου ζητήσουν θεριστικές μηχανές, το ζητάω από τους Ιρανούς, μου απαντούν σε δυο μέρες, πηγαίνω εκεί και φορτώνω τις μηχανές σε τέσσερα άλογα και τις φέρνω στη χώρα. Φέρνουμε ανταλλακτικά για Mercedes, πετρέλαιο, οτιδήποτε χρειάζεται. Η αγορά δεν απαιτεί πια να φέρνουμε ζάχαρη και καπνό.

Κούρδος από την Τουρκία, ζεί στο Van, 50 χρόνων
(στο Içduygu & Toktas 2002, p.39)

Όπως υπογραμμίζουν οι A.Içduygu και S.Toktas (2002) στην έρευνά τους, η παράνομη διακίνηση ανθρώπων στη συγκεκριμένη περιοχή, αλλά και ευρύτερα στη Μέση Ανατολή, δεν υλοποιείται μέσω κεντρικά οργανωμένων εγκληματικών δικτύων ούτε σχετίζεται με τη διακίνηση ναρκωτικών ή όπλων. Αντίθετα, γίνεται από μεμονωμένα άτομα/κατοίκους των αντίστοιχων περιοχών, συχνά συνδεδεμένα μεταξύ τους με οικογενειακούς ή φιλικούς δεσμούς τα οποία οργανώνουν κατά κύριο λόγω μικρής κλίμακας μετακινήσεις.

Το πέρασμα

Τα σημεία «αναχώρησης» από την ιρανική πλευρά των συνόρων είναι συνήθως οι πόλεις Urmia, Salmas και Khoy. Από εκεί οι διακινητές μεταφέρουν με φορτηγάκια τους μετανάστες-ριες σε μικρά χωριά κοντά στα σύνορα, όπου και μένουν για κάποιο διάστημα που ποικίλλει ανάλογα με το αν γίνονται έντονοι έλεγχοι από τα σώματα συνοριακής φύλαξης στη συγκεκριμένη περίοδο, ενώ εξαρτάται και από τις καιρικές συνθήκες. Από τους ίδιους παράγοντες εξαρτάται και πόσο θα διαρκέσει το πέρασμα των συνόρων με τα πόδια: Ενώ υπάρχουν μετανάστες που πέρασαν τα σύνορα μέσα σε κάποιες ώρες, υπάρχουν άλλοι που έμειναν μέρες στα βουνά μέχρι να βρουν την κατάλληλη ευκαιρία. Λόγω των ακραίων καιρικών συνθηκών στην περιοχή, ιδιαίτερα τους χειμερινούς μήνες, αλλά και των ελάχιστων στάσεων και του κακού φαγητού, πολλοί μετανάστες έχουν χάσει τη ζωή τους προσπαθώντας να φτάσουν στην Τουρκία (Migreurop 2010-2011). Από την πλευρά της Τουρκίας, οι περισσότεροι μετανάστες-ριες φτάνουν στο Van και από εκεί συνεχίζουν προς Ισταμπούλ, με διάφορες στάσεις στη διαδρομή για ξεκούραση. Συνήθως αυτό το τμήμα του ταξιδιού γίνεται είτε με μέσα μαζικής μεταφοράς και πλαστά διαβατήρια είτε μέσα σε φορτηγά που μεταφέρουν εμπορεύματα.

Τότε από Τεχεράν κοτσαχτσί με έφερε μέχρι Τουρκία 800 δολάρια. Στην αρχή ερχόμαστε στο Salmas και μετά βράδυ έρχεται ένα αμάξι από πάνω βουνό, πάμε με αυτό. Και μετά λέει πρέπει να ξεκινάτε από εδώ με πόδια, γρήγορα και από Περσία να περάσετε να μπείτε μέσα Τουρκία να φτάσετε. Εμείς λέμε εντάξει, και τότε εμείς δύο φίλος ήμασταν και παιδιά Πακιστανός ήτανε πάρα πολλοί. Και μετά αρχίσαμε για βουνό, δύο βράδια τρέχαμε (…) Και μετά το άλλο βράδυ και ένας Πακιστανός πέφτει κάτω και θέλει νερό και εμείς είχαμε μόνο δύο μπουκάλια αλλά δώσαμε νερό σε αυτόν, του λέμε πρέπει να περπατάς γιατί αν κάτσεις πίσω [θα πεθάνεις]. Αυτό το παιδί λέει δεν μπορώ, λέμε εμείς να βοηθήσουμε και να φτάσεις. Τον πήραμε στα χέρια και το άλλο πρωί ήταν καλά. Μετά, στο βουνό πάνω, ένα άλλο παιδί από τους Πακιστανούς πέφτει κάτω, πέφτει κάτω και δεν ξυπνάει. Και κοιτάει αυτό το παιδί κοτσαχτσις και λέει πέθανε αυτό το παιδί, δεν μπορεί άλλο. Τώρα με τους πεθαμένους θα ασχοληθούμε;(…)Και εμείς δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα. Και το άφησαν ένα παιδί εκεί. Και δύο άτομα άλλα είδα όσο περπατούσαμε, δεν ξέρω από πού ήτανε, είχαν πεθάνει και είχαν μείνει εκεί στο βουνό. (…) Μετά τρέχαμε και ερχόμαστε και φτάσαμε πιο κοντά στο Βαν, τρία βράδια κάναμε συνολικά, (…) Και έρχεται ένα άλλο φορτηγό, μέσα σε αυτό το φορτηγό 100 άτομα ήταν. Και δεν μπορούσαμε να κάτσουμε, όρθιοι ήμασταν. Και φτάνουμε στο Βαν. Και ερχόμαστε Ισταμπούλ μετά(…).

Αμανολάι, 27 χρόνων,
10.02.2012, 18.02.2012, Θεσσαλονίκη

Από το Ιράν ήταν ένας διακινητής, συμφώνησα, ήρθαμε μέχρι ένα χωριό, Σαλμάς λέγεται, ήρθα μέχρι εκεί με το μπους [Bus], μετά με τα πόδια. (…). Ο κοταχτσί λέει ψέματα πως με το bus θα πάμε Κωνσταντινούπολη. Αλλά με τα πόδια πήγαμε, 9 μέρες με τα πόδια. (…) Από το Βαν μέχρι λίγο μετά, σαν να πάμε ως το Συγγρού-Φιξ, με τα πόδια και μετά λίγο με φορτηγό, όσο μέχρι το Καλαμάκι, και μετά ξανά με τα πόδια… Από το βουνό, και το βράδυ μόνο, τη μέρα δεν μπορείς. Δεν μπορεί να περπατάς τη μέρα γιατί θα σε βλέπει η αστυνομία και θα σε πιάσει.

Μαχμούντ, 23 χρόνων,
24.02.2012, 29.02.2012, Πάτρα

Ο Ραχίμ περιγράφει μια τέτοια διαδρομή από το Ιράν μέχρι την Ισταμπούλ:

> «Περίπου δέκα δεκαπέντε μέρες ήμασταν στα σύνορα με την Τουρκία. Στο βουνό μέναμε, αν μέναμε στην πόλη θα μας έβλεπε η αστυνομία και θα μας έπιανε. (…)Και ήρθανε μια νύχτα και είπανε πάμε, φεύγουμε και μπήκαμε στην Τουρκία.(…) Πηγαίναμε κομμάτι κομμάτι στο δρόμο, σιγά σιγά, μέχρι να φτάσουμε στο Βαν με τα πόδια. Έτσι όπως ήμασταν στο δρόμο σκεφτόμασταν άχ, έτσι, να φτάσουμε στη Δανία, δεν γίνεται; (γέλια). Κάπως έτσι με τις πλάκες προσπαθούσαμε να περνάει ο χρόνος μας. Κάποιες φορές, ειλικρινά, δεν μπορούσαμε άλλο να περπατήσουμε. Ήταν οι Κούρδοι που μας πήγαιναν και όταν δεν μπορούσαμε άλλο να περπατήσουμε μας χτυπούσαν με τα ξύλα στην πλάτη και μας έλεγαν «περπατήστε, περπατήστε». Πηγαίναμε με πολύ μεγάλη ταχύτητα, (…) Όλο αυτό σκεφτόμασταν, ένα πράγμα, να φτάσουμε σε ένα σημείο όπου να μπορούμε να ξεκουραστούμε επιτέλους. Ξέραμε ότι ήμασταν σε κίνδυνο να πεθάνουμε, γιατί είχε πολύ χιόνι τότε. Έτσι, πλάκα κάναμε για να μην το σκεφτόμαστε αυτό το πράγμα και λέγαμε, φαντάσου αύριο έτσι εσύ θα είσαι Γερμανία, εγώ θα είμαι Γαλλία, αυτός Σουηδία. Εκεί μόνο ήμασταν χαρούμενοι, σε αυτή την κουβέντα. (…)Είχαμε τύχη και δεν πεθάναμε. Τυχαία. Έτσι πήγαμε μέχρι το Βαν. Περίπου δυο βράδια κάτσαμε στο Βαν, όλο έβρεχε, ο διακινητής πάντα έλεγε πάμε ή δεν πάμε και εμείς λέγαμε πάμε, όσο πιο γρήγορα γίνεται να φύγουμε από εδώ. Στο Ιράν καλά ήταν γιατί εκεί στο βουνό ήμασταν σε ένα σπίτι κανονικό, από τη μεριά της Τουρκίας χάλια ήταν γιατί ήμασταν σε ένα στάβλο για αγελάδες. (…)Περίπου 17 ώρες περπατούσαμε, πάρα πολύ κουραστήκαμε, φύγαμε από το Βαν, φτάσαμε σε μια πόλη δεν θυμάμαι πως τη λέγανε, εκεί μας πήγανε σε ένα ξενοδοχείο, περίπου 8 το πρωί φτάσαμε. Από 8 το πρωί που κοιμηθήκαμε εκεί στο σπίτι στο ξενοδοχείο, την επόμενη 4 το απόγευμα ξυπνήσαμε. Εκεί έπρεπε να φτιαχτούμε, να πλυθούμε να συγυριστούμε στο ξενοδοχείο και να γίνουμε σικ. Ήμασταν κοντά στα σύνορα Συρίας και Ιράκ νομίζω και εκεί έπρεπε να μπούμε σε ένα λεωφορείο. Με διαβατήρια. Και θα πηγαίναμε κατευθείαν στην Ισταμπούλ. Και εκεί που πηγαίναμε στο δρόμο μας έβλεπε η αστυνομία και ήξερε ότι δεν ήμασταν Ιρανοί. Γιατί ήμασταν τόσο κουρασμένοι, τελείως πτώματα, δεν μπορούσαμε ούτε να μιλήσουμε. Μας έβλεπαν και ξέρανε ότι είχαμε περπατήσει πολύ. Ήταν τα μάτια μας χαμένα. Ξέρανε αλλά δεν λέγανε τίποτα. Μας έλεγε (γέλια) εσείς δεν είστε Ιρανοί, είσαστε Κινέζοι και εμείς λέγαμε όχι, όχι, είμαστε Ιρανοί, Ιρανοί. «
>
> (Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Ο Ραχίμ, περιγράφοντας το πέρασμα των ιρανοτουρκικών συνόρων, αναφέρεται στην ταλαιπωρία, την αγωνία, την ανασφάλεια και την κούραση του ταξιδιού. Μέσα από την αφήγησή του, όμως, δίνει και την αίσθηση της δύναμης που κινεί αυτά τα ταξίδια: Το κουράγιο των ανθρώπων που ξεπερνούν τον φόβο τους γελώντας, την ώθηση που παίρνουν από την ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον.

8. Κόμβος Ισταμπούλ: Άτυπη εργασία σε μια τράνζιτ πόλη

8.1 Από τους «muhacir[78]» στους «*Gastarbeiter*[79]» και στους «παράνομους»

Από το 1923, έτος ίδρυσής της, η Δημοκρατία της Τουρκίας είχε δύο στόχους σε σχέση με τον πληθυσμό του νέου κράτους: Ο πρώτος ήταν η προσπάθεια αύξησης του πληθυσμού της χώρας, ο οποίος είχε μειωθεί κυρίως λόγω των συνεχών πολέμων της προηγούμενης περιόδου, και ο δεύτερος ήταν η δημιουργία ενός ομοιογενούς πληθυσμού μέσα από έναν εθνοτικά, θρησκευτικά και πολιτισμικά ετερογενή πληθυσμό, «κληρονομιά» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Kirişci 2003). Για την πραγματοποίηση αυτών των στόχων οι κυβερνήσεις έδωσαν προτεραιότητα στη μετακίνηση μουσουλμάνων/τουρκόφωνων πληθυσμών από τις περιοχές της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Τουρκία. Σύμφωνα με τις κυβερνητικές στατιστικές, περισσότεροι από 1.6 εκατομμύρια άνθρωποι μετανάστευσαν στην Τουρκία μεταξύ 1923 και 1997 προερχόμενοι κυρίως από την Ελλάδα, τη Βουλγαρία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία (Kirişci 1996). Μόνο η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης του 1923 σήμαινε τη μετεγκατάσταση περίπου 400.000 μουσουλμάνων της Ελλάδας στην Τουρκία. Η S. Erder αναφέρεται στον όρο «muhacir» τονίζοντας τη διαφορά μεταξύ των κρατικά υποστηριζόμενων μεταναστεύσεων μέχρι τη δεκαετία του ’70 και των πιο πρόσφατων, «παράνομων» μεταναστευτικών κινήσεων προς την Τουρκία (αναφέρεται στο Danış 2006, σ.11). Για τους «muhacir», η ένταξη στο τουρκικό κράτος ήταν σχετικά εύκολη, καθώς θεσπίστηκε μια εξαιρετικά ευνοϊκή νομοθεσία ενώ, σε κάποιες περιπτώσεις, τους παραχωρήθηκαν σπίτια και καλλιεργήσιμη γη (για περισσότερα Dağdelen 2008).

Η Τουρκία ήταν επίσης και από τις πρώτες χώρες που υπέγραψαν τη Συνθήκη της Γενεύης του 1951 σε σχέση με τη χορήγηση πολιτικού ασύλου. Η Τουρκία, όμως, υπέγραψε τη συνθήκη υπό έναν «γεωγραφικό περιορισμό» που ισχύει μέχρι σήμερα και με βάση τον οποίο η Τουρκία χορηγεί πολιτικό άσυλο μόνο σε αιτούντες που προέρχονται από την Ευρώπη. Ο «γεωγραφικός περιορισμός» επιβεβαίωνε τον ρόλο της Τουρκίας ως συμμάχου της Δύσης την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Εκείνη την περίοδο η Τουρκία, ως γειτονική χώρα της Σοβιετικής Ένωσης, δέχθηκε χιλιάδες πρόσφυγες από το Ανατολικό Μπλοκ, οι περισσότεροι εκ των οποίων μετεγκαταστάθηκαν από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στις ΗΠΑ και τον Καναδά (Kirişci 2003).

Η συμφωνία που υπογράφτηκε το 1961 μεταξύ Τουρκίας και Δυτικής Γερμανίας για τη μετανάστευση ανειδίκευτων εργατών, των «*gastarbeiter»,* θεωρείται και η έναρξη μιας μακράς και μεγάλου μεγέθους μετανάστευσης τούρκων εργατών-ριών προς τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Η υπογραφή της συμφωνίας ήταν αποτέλεσμα της ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης της Δυτικής Γερμανίας και της ανάγκης για προσωρινό και ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Η Τουρκία υπέγραψε και άλλες παρόμοιες συμφωνίες με την Αυστρία, το Βέλγιο, την Ολλανδία, τη Γαλλία και τη Σουηδία.

[78] Όρος που αναφερόταν στους μουσουλμάνους πολίτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

[79] Οι «φιλοξενούμενοι - εργάτες» που έφταναν στη Δυτική Γερμανία αλλά και σε άλλες χώρες της Βόρειας Ευρώπης για να καλύψουν τις ανάγκες των αναπτυσσόμενων οικονομιών στη βάση διμερών συμφωνιών με τις χώρες καταγωγής τους.

Από τη δεκαετία του ’70 και μετά, παρ’ όλο που το τουρκικό κράτος πλέον δεν ενθάρρυνε τη μετανάστευση προς την Τουρκία, οι ασταθείς γεωπολιτικές συνθήκες της ευρύτερης περιοχής δημιουργούσαν συνεχείς μεταναστευτικές κινήσεις προς την Τουρκία. Η Ισλαμική Επανάσταση στο Ιράν το 1979, η σοβιετική επέμβαση στο Αφγανιστάν το 1980, ο πόλεμος Ιράν - Ιράκ το 1980-88, οι συγκρούσεις με τους Κούρδους από το 1990, ο Πόλεμος του Κόλπου το 1991, οι πόλεμοι στη Βοσνία το 1992 και στο Κόσοβο το 1999 και το 2001, οι πόλεμοι των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν το 2001 και στο Ιράκ το 2003 είναι κάποια από τα γεγονότα των τελευταίων δεκαετιών που οδήγησαν σε μαζικές μεταναστεύσεις που κατευθύνθηκαν και προς την Τουρκία.

Στις αρχές της δεκαετίας του ’90, η κατάρρευση του Ανατολικού Μπλοκ υπήρξε επίσης αιτία μαζικών μεταναστεύσεων προς την Τουρκία. Τμήμα αυτής της μετανάστευσης είναι «κυκλική» μετανάστευση εποχιακών εργατών-ριών, αλλά και αυτό που στη σχετική βιβλιογραφία ονομάζεται «suitcase trade» ή «shuttle trade», όπου, κυρίως, πολίτες από τη Μολδαβία, τη Ρουμανία, τη Γεωργία, την Ουκρανία και τη Ρωσία φτάνουν στην Τουρκία με προσωρινές βίζες και αγοράζουν υφάσματα, ρούχα ή άλλα μικροπράγματα που μπορούν να χωρέσουν σε μια βαλίτσα και επιστρέφουν, συχνά αυθημερόν, να τα πουλήσουν στις χώρες τους χωρίς να υπάγονται σε δασμούς ή εμπορικούς φόρους (İçduygu 2011).

Από το 1980 και μετά, ο αριθμός των μεταναστών χωρίς χαρτιά που κατευθύνονται προς ή περνούν από την Τουρκία είναι, όπως και στην περίπτωση της Ελλάδας, αδύνατον να υπολογιστεί. Το μόνα στατιστικά στοιχεία που είναι διαθέσιμα είναι οι αριθμοί των συλληφθέντων στην Τουρκία χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα, που από το 1995 ως το 2007 είναι συνολικά 700.000, αριθμός εξαιρετικά μικρός, αφού μόνο την τελευταία πενταετία στην Τουρκία μπήκαν 91.8 εκατομμύρια άνθρωποι (Kirişci 2008). Επιπλέον, από το σύνολο των 700.000 μόνο 335.000 προέρχονταν από χώρες των οποίων οι πολίτες πιθανόν θα ήθελαν να μεταναστεύσουν περαιτέρω στην Ευρώπη, ενώ οι υπόλοιποι έρχονταν από χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλοκ.

«Παράνομη» μετανάστευση: Μια ευρωπαϊκή ιδέα

Το ζήτημα της «παράνομης» ή και της «τράνζιτ» μετανάστευσης τίθεται και κυριαρχεί στον δημόσιο λόγο της Τουρκίας σχηματικά μετά το 2000, κυρίως ως αποτέλεσμα της σημασίας του ζητήματος αυτού στις σχέσεις της χώρας με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Από το 1999 που η Τουρκία έγινε «υποψήφια χώρα» για ένταξη στην ΕΕ, η τουρκική κυβέρνηση υιοθέτησε αναμορφώσεις ώστε να ανταποκριθεί στο πολιτικό κριτήριο της Κοπεγχάγης[80]

[80] Τα «κριτήρια πρόσβασης» ή «κριτήρια Κοπεγχάγης» ορίστηκαν από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο το 1993 και αποτελούν βάση για ένα κράτος το οποίο θέλει να ανοίξει τις διαδικασίες ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Υπάρχουν τα βασικά τρία κριτήρια, το πολιτικό (σταθερότητα των θεσμών που εγγυώνται τη δημοκρατία, η επικράτηση του Νόμου, σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και προστασία των μειονοτήτων), το οικονομικό (ύπαρξη μιας λειτουργικής οικονομίας της αγοράς, ικανότητα διαχείρισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της αγοράς μέσα στην Ένωση) και η αποδοχή του κοινοτικού *acquis* (ικανότητα να αναλαμβάνεις τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από την ένταξη, υποστήριξη των στόχων της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης). Από αυτά τα κριτήρια, το πολιτικό πρέπει να ικανοποιηθεί πριν αρχίσουν οι ενταξιακές διαδικασίες. Για περισσότερα: http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/accession_criteria_copenhague_en.htm.

και να ανοίξουν οι διαδικασίες ένταξης το 2005. Η Ευρωπαϊκή Ένωση στα έγγραφα της Εταιρικής Σχέσης για την προσχώρηση της Τουρκίας του 2001, 2003, 2006 και 2008 ανέφερε μια λίστα καθηκόντων για την Τουρκία με στόχο τον εναρμονισμό των τουρκικών μεταναστευτικών πολιτικών με αυτές της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Kirişci 2008). Βασικός στόχος, ανάμεσα σε άλλα, είναι η καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης, με τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου θεσμικού πλαισίου για το Άσυλο, τη δημιουργία κέντρων υποδοχής, την υπογραφή συνθηκών επαναπροώθησης με τρίτες χώρες αλλά και με την Ευρωπαϊκή Ένωση και, τέλος, την καταπολέμηση της εμπορίας και διακίνησης ανθρώπων.

Τα πρώτα θεσμικά μέτρα τα οποία υιοθέτησε το τουρκικό κράτος ήταν η υπογραφή, τον Δεκέμβριο του 2000, της Συνθήκης των Ηνωμένων Εθνών ενάντια στο Διεθνικά Οργανωμένο Έγκλημα, καθώς και το επιπρόσθετο Πρωτόκολλο της Πρόληψης, Καταστολής και Τιμωρίας της Εμπορίας ανθρώπων (Trafficking). Στη συνέχεια και ως τμήμα του Πακέτου Αναμόρφωσης της ΕΕ το 2002, η τουρκική κυβέρνηση εισήγαγε νέα άρθρα στον Ποινικό Κώδικα τα οποία ποινικοποιούν την εμπορία και διακίνηση ανθρώπων. Αυτή η σύνδεση της μετανάστευσης χωρίς χαρτιά με ποινικά αδικήματα και με το οργανωμένο έγκλημα, οδηγεί στην όλο και μεγαλύτερη ποινικοποίηση της μετανάστευσης και θυματοποίηση των μεταναστών-ριών χωρίς χαρτιά. Όπως αναδείχθηκε και στο Κεφάλαιο 2.4, οι λόγοι και οι νομοθεσίες περί εμπορίας και διακίνησης ανθρώπων χρησιμεύουν περισσότερο στο να ποινικοποιούν τους ίδιους τους μετανάστες-ριες παρά να τιμωρούν τους διακινητές. Ταυτόχρονα, τέτοιοι λόγοι παρουσιάζουν ως υπεύθυνους για τις κακουχίες και τους θανάτους των μεταναστών-ριών που περνούν τα σύνορα τους διακινητές και όχι τις πολιτικές που απαγορεύουν οποιαδήποτε σχεδόν μορφή νόμιμης μετανάστευσης. Σε αυτό το πλαίσιο, ένα μεγάλο τμήμα τόσο της έρευνας (Nilüfer 2003; Sarrica 2005; Perrin 2010) όσο και των εκθέσεων ΜΚΟ ή άλλων οργανισμών (Basak 2006; IOM 2008) για την τράνζιτ/«παράνομη» μετανάστευση στην Τουρκία αναδεικνύει ως κυρίαρχα τα ζητήματα εμπορίας και διακίνησης ανθρώπων, κάνοντας την ίδια σύνδεση μεταξύ μετανάστευσης και ποινικών δραστηριοτήτων, υιοθετώντας εν μέρει την οπτική των κυρίαρχων λόγων και πολιτικών.

Ένα από τα βασικά εργαλεία μέσω των οποίων η ΕΕ επηρεάζει τη διαμόρφωση πολιτικών (και) στα ζητήματα μετανάστευσης και ασύλου στις χώρες που είτε είναι υποψήφιες για ένταξη στην ΕΕ είτε καλύπτονται από την Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονιάς (βλ. υποκεφάλαιο 2.2) είναι τα Προγράμματα Αδελφοποίησης[81] (twinning projects). Το 2004-2005 το Πρόγραμμα Αδελφοποίησης «Σχέδιο Δράσης για τη Μετανάστευση και το Άσυλο» στόχευε στο να γίνει ένα πρώτο βήμα προς τη σύνδεση της τουρκικής με την ευρωπαϊκή πολιτική στα θέματα μετανάστευσης και ασύλου (για περισσότερα Basak 2006). Επίσης, το 2004 και το 2007 πραγματοποιήθηκαν δύο ακόμα Προγράμματα Αδελφοποίησης με στόχο τη δημιουργία ενός ενιαίου μη στρατιωτικού φορέα, ο οποίος θα ήταν υπεύθυνος για τον συντονισμό άλλων φορέων και τη φύλαξη των τουρκικών συνόρων αλλά και την απόκτηση τεχνικού εξοπλισμού (για περισσότερα Temel 2007). Το τελευταίο από αυτά τα Προγράμματα Αδελφοποίησης για τον έλεγχο των συνόρων τέθηκε σε εφαρμογή το 2011

[81] Διμερή προγράμματα τα οποία αποσκοπούν στην ενσωμάτωση της Κοινοτικής Νομοθεσίας στις τρίτες χώρες με τις οποίες συνάπτονται. Για περισσότερα: http://ec.europa.eu/enlargement/tenders/twinning/index_en.htm.

στο πλαίσιο του Σχεδίου Δράσης της ΕΕ για «Ολοκληρωμένη Διαχείριση Συνόρων», τονίζοντας την ανάγκη για «ανοιχτά σύνορα», όπου το εμπόριο και ο τουρισμός μπορεί εύκολα να τα διασχίζει, αλλά και «ασφαλή σύνορα», τα οποία καταπολεμούν το διασυνοριακό έγκλημα, με άμεσες αναφορές στην «παράνομη» μετανάστευση[82].

Το 2007 ένα ακόμα Πρόγραμμα Αδελφοποίησης τέθηκε σε εφαρμογή με τίτλο «Υποστήριξη της δυνατότητας της Τουρκίας να καταπολεμήσει την παράνομη μετανάστευση και ίδρυση Κέντρων Απομάκρυνσης για τους παράνομους μετανάστες». Για αυτό το πρόγραμμα η ΕΕ δεσμεύτηκε να παραχωρήσει 15 εκατομμύρια ευρώ για την κατασκευή και λειτουργία μέχρι το 2012 δύο Κέντρων Απομάκρυνσης (Global Detention Project 2010). Με βάση το πρόγραμμα, τα δύο αυτά Κέντρα Απομάκρυνσης θα λειτουργήσουν παραδειγματικά για τις μελλοντικές εγκαταστάσεις. Από την πλευρά της Τουρκίας θα φτιαχτούν έξι κέντρα υποδοχής και φιλοξενίας για τους αιτούντες άσυλο (καθένα με χωρητικότητα 750 ατόμων, σε διάφορες πόλεις της Τουρκίας συμπεριλαμβανομένων της Ισταμπούλ, της Izmir και του Van). Σύμφωνα με την έρευνα του Global Detention Project, στην Τουρκία λειτουργούν 15 Κέντρα Κράτησης και Απέλασης, τα οποία είναι χωροθετημένα κυρίως στα ανατολικά σύνορα της χώρας γύρω από το Van, στα χερσαία ελληνοτουρκικά σύνορα γύρω από το Edirne και στην Ισταμπούλ (στο Παράρτημα 3 υπάρχει αναλυτική λίστα με τα κέντρα κράτησης της Τουρκίας και τις βασικές τους λειτουργίες και υποδομές).

[82] Το αναλυτικό κείμενο για τους στόχους του προγράμματος και τις δεσμεύσεις της Τουρκίας, στην ιστοσελίδα http://www.avrupa.info.tr/en/en/resource/news-archiv/news-single-view/article/integrated-border-management-twinning-project-1.html.

Απόσπασμα από το ημερολόγιο έρευνας
Kumkapi, 19.03.2012

Η εξαγωγική δραστηριότητα στην ευρύτερη περιοχή του Ακσαράι έχει δημιουργήσει και έναν τουριστικό πυρήνα με μεγάλα και ακριβά ξενοδοχεία καθώς και αρκετά εστιατόρια και καφέ. Η πλατεία του Kumkapi είναι η πιο «κοσμική» πλατεία της περιοχής. Σε αυτή καταλήγουν πέντε ακτινωτοί πεζόδρομοι στους οποίους, εκτός από καφετέριες, εστιατόρια, μαγαζάκια με τουριστικά είδη και ακριβά ξενοδοχεία, υπάρχει και το μεγαλύτερο κέντρο κράτησης και απελάσεων της Ισταμπούλ. Από τα εστιατόρια και τα καφέ της πλατείας βλέπεις τον ψηλό πετρόχτιστο τοίχο του κέντρου κράτησης ενώ από κάποια –όπως το καφέ που καθήσαμε εμείς– φαίνονται και τα παράθυρα των κελιών, από όπου συχνά οι μετανάστες-ριες στέκονται και κοιτάζουν την κίνηση των δρόμων. Με χωρητικότητα πάνω από 600 άτομα, το κέντρο κράτησης στο Kumkapi έχει υπάρξει στόχος κριτικής της ομάδας για τα δικαιώματα των μεταναστών της Ισταμπούλ. Τα προηγούμενα χρόνια γίνονταν συχνές διαμαρτυρίες έξω από το κέντρο κράτησης του Kumkapi, με πιο χαρακτηριστική αυτή που έγινε κατά τις ημέρες του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Φόρουμ στην Ισταμπούλ τον Απρίλιο του 2010.

Εικόνες 27, 28: Η πλατεία του Kumkapi. Πηγή: Εικόνα 27 αρχείο έρευνας, Εικόνα 28 από www.googlemaps.com

Εικόνα 27, 28: Το κέντρο κράτησης στο Kumkapi. Πηγή: http://www.demotix.com/photo/414059/protest-kumkapi-detention-center-immigrants-istanbul

Τώρα 9 μήνες ήμουν στην Τουρκία, στο Kumkapi, είναι κέντρο κράτησης αλλά δεν φαίνεται από έξω, είναι όμως σε πλατεία, μέσα στα μαγαζιά, εμείς βλέπαμε έξω. Μέσα ήταν κυρίως Πακιστανοί, Αφγανοί και Αφρικανοί. Μέσα ήταν ωραία, είχαμε φαγητά, είχε νοσοκομείο, είναι όμορφη χώρα η Τουρκία. Μας έλειψε όμως η ελευθερία μας μέσα.

Τζαφάρ, 16 χρόνων, 05.05.2012

Το ζήτημα της μετανάστευσης μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας

Παρά τις αναδιαρθρώσεις που έχουν γίνει στους θεσμούς αλλά και στο νομικό πλαίσιο της Τουρκίας για την καταπολέμηση της «παράνομης» μετανάστευσης, το θέμα αυτό, αποτελούσε και αποτελεί ένα από τα πιο δύσκολα σημεία στην διαπραγμάτευση μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας. Παρ' όλο που το άρθρο 24 «Δικαιοσύνη, Ελευθερία, Ασφάλεια» από την Κοινοτική Νομοθεσία δεν έχει ακόμα «ανοίξει» προς διαπραγμάτευση και οι δύο πλευρές θεωρούν ακανθώδες το ζήτημα της μετανάστευσης.

Από τη μια, η Ευρωπαϊκή Ένωση ακολουθεί τη στρατηγική «εξωτερικοποίησης» της φύλαξης των συνόρων και του ελέγχου της «παράνομης» μετανάστευσης (βλ. Κεφάλαιο 2.3). Με βάση αυτή τη στρατηγική, για την ΕΕ είναι κρίσιμο το να αναλάβει τον αντίστοιχο ρόλο «συνοριοφύλακα» η Τουρκία αφού, σύμφωνα με εκτιμήσεις, ένα μεγάλο ποσοστό των μεταναστών-ριών που φτάνουν χωρίς χαρτιά στην Ευρώπη από το 2010 και μετά, διασχίζουν την Τουρκία (Frontex 2013c).

Από την άλλη, η αβεβαιότητα της Τουρκίας για την ένταξή της στην ΕΕ, ακόμα και αν ενσωματώσει πλήρως την κοινοτική νομοθεσία, αποθαρρύνει την τουρκική κυβέρνηση από το να υιοθετήσει τη στρατηγική που προωθείται από την ΕΕ μέσω των Προγραμμάτων Αδελφοποίησης και των άλλων Κοινοτικών Οδηγιών. Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζεται παραδειγματικά στην άρνηση της Τουρκίας να υπογράψει Συμφωνία Επανεισδοχής μεταναστών-ριών από τρίτες χώρες με την ΕΕ, παρ' όλο που οι διαπραγματεύσεις για μια τέτοια συμφωνία άρχισαν το 2005. Το γεγονός ότι ευρωπαίοι διπλωμάτες πρότειναν ως αντάλλαγμα για την υπογραφή της Συμφωνίας Επανεισδοχής ένα ευνοϊκό καθεστώς για χορήγηση βίζας για τους τούρκους πολίτες, προβλημάτισε ακόμα περισσότερο τους διπλωμάτες από την πλευρά του τουρκικού κράτους, οι οποίοι θεωρούν πως, για μια χώρα υπό ένταξη, η ελεύθερη μετακίνηση των πολιτών θα έπρεπε να είναι εγγυημένη και όχι αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης (Kirişci 2008). Η τουρκική κυβέρνηση είναι επίσης διστακτική στο να άρει τον «γεωγραφικό περιορισμό» στα θέματα χορήγησης ασύλου, παρ' όλο που η ΕΕ ασκεί πιέσεις προς αυτή την κατεύθυνση[83]. Οι κύριοι λόγοι για τη διστακτικότητα της Τουρκίας τόσο στην υπογραφή Συμφωνίας Επανεισδοχής όσο και στην άρση του «γεωγραφικού περιορισμού» είναι πως υπάρχει ο φόβος πως η Τουρκία θα γίνει μια «ενδιάμεση ζώνη προστασίας» (buffer zone) ή ένα είδος «χωματερής» για την ΕΕ, εάν, αφότου θα έχει εναρμονίσει τη νομοθεσία και τις μεταναστευτικές πολιτικές της με αυτές της ΕΕ, θα παραμείνει σε καθεστώς μη μέλους (İçduygu 2011).

Άλλο ένα ζήτημα που η τουρκική κυβέρνηση δεν φαίνεται διατεθειμένη να ενσωματώσει στη μεταναστευτική της πολιτική είναι η υιοθέτηση των ευρωπαϊκών πολιτικών για τη βίζα. Οι τουρκικές αρχές θεωρούν πως δεν θα είναι προς όφελος της χώρας να υιοθετήσει την αυστηρή πολιτική βίζας της ΕΕ (βλ. υποκεφάλαιο 2.3) τη στιγμή που έχει μια αρκετά φιλελεύθερη πολιτική βίζας που της επιτρέπει να διατηρεί οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς δεσμούς με αρκετές χώρες των Βαλκανίων και της Ασίας (στο Παράρτημα 4 γίνεται μια χαρτογραφική σύγκριση της πολιτικής βίζας της

[83] Χαρακτηριστικό ως προς αυτή την κατεύθυνση είναι το δημοσίευμα του *EUobserver* που αναλύει πως η Τουρκία «σπρώχνει» τους Αφγανούς στην Ευρώπη γιατί δεν τους χορηγεί άσυλο: http://euobserver.com/fortress-eu/118399.

Τουρκίας με αυτή της ΕΕ). Οι δηλώσεις ενός τούρκου διπλωμάτη σε συνάντηση με την Ύπατη Αρμοστεία τον Σεπτέμβριο του 2006 αντικατοπτρίζουν το κλίμα δυσπιστίας που υπάρχει στην Τουρκία:

> «Εάν η ΕΕ σκοπεύει να κρατήσει τις διαπραγματεύσεις με ανοιχτό τον χρονικό ορίζοντα ένταξης τότε και εμείς θα κάνουμε τις προτεινόμενες αλλαγές στη νομοθεσία σε ανοιχτό χρονικό ορίζοντα. (…)»(παρατίθεται από Kirişci 2008).

Επίσης ανέφερε πως στην προενταξιακή περίοδο η Τουρκία θα υιοθετήσει εκείνες τις ρυθμίσεις που ωφελούν και την ίδια, ενώ θα αφήσει σε «ανοιχτό χρονικό ορίζοντα» την υιοθέτηση πολιτικών που δεν έχουν αμοιβαία οφέλη. Τα παραδείγματα τα οποία έδωσε ήταν η τουρκική πολιτική βίζας και η άρση του γεωγραφικού περιορισμού σε θέματα ασύλου, θέματα τα οποία η Τουρκία θα είναι διστακτική να εφαρμόσει όσο η ένταξη στην ΕΕ είναι αβέβαιη.

Εκτός όμως από τη μετανάστευση των χωρίς χαρτιά, η ΕΕ στη διαπραγμάτευση για την ένταξη της Τουρκίας εγείρει και ερωτήματα σχετικά με τη μετακίνηση των τούρκων πολιτών και δη της εργατικής δύναμης από την Τουρκία. Όπως διαβάζουμε στις σχετικές εκθέσεις της ΕΕ, η ένταξη της Τουρκίας προβλέπεται να οδηγήσει σε μαζικές μετακινήσεις τούρκων εργατών-ριών –οι οποίοι, όπως αναφέρεται σε σχετικές εκθέσεις, έχουν «δυσκολίες» ένταξης όπως αποδείχθηκε και από τις μεταναστευτικές κινήσεις των προηγούμενων δεκαετιών–, ενώ για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος προτείνονται μεγάλες μεταβατικές περίοδοι κατά τις οποίες οι τούρκοι πολίτες δεν θα έχουν ελευθερία μετακίνησης εντός Σένγκεν ή και ακόμα έναν μόνιμο περιοριστικό όρο[84]. Οι περιορισμοί στην ελεύθερη μετακίνηση των τούρκων εργατών-ριών θεωρούνται από την πλευρά της Τουρκίας αρνητική διάκριση και μη δίκαιη μεταχείριση των τούρκων πολιτών, σε αντίθεση με τις βασικές αρχές της ΕΕ, που εγγυάται την ελεύθερη μετακίνηση ανθρώπων, αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίου εντός Σένγκεν. Ταυτόχρονα, τέτοιες απόψεις, που εκφράζονται όχι μόνο από «ακραίους» ευρωπαίους πολιτικούς αλλά και στα επίσημα έγγραφα της ΕΕ, οξύνουν ακόμα περισσότερο την αίσθηση εντός της Τουρκίας ότι η ΕΕ έχει εγκαταλείψει την ιδέα της πλήρους και ισότιμης ένταξης και προωθεί ένα σχέδιο προνομιακής σχέσης.

Ισταμπούλ

Παρ’ όλο που στη σχετική βιβλιογραφία η Τουρκία παρουσιάζεται ως μια τράνζιτ χώρα, υιοθετώντας την οπτική μιας γεωγραφικής κλίμακας άλλης από αυτή του έθνους-κράτους, μέσα από τις αφηγήσεις ζωής των μεταναστών-ριών, γίνεται φανερό πως η Ισταμπούλ αποτελεί τράνζιτ κόμβο στα ταξίδια των μεταναστών προς την Ευρώπη. Μια πόλη στην οποία γεωγραφικοί, οικονομικοί και πολιτισμικοί παράγοντες συγκλίνουν με πολλαπλά και ετερογενή δίκτυα καθιστώντας εφικτή για τους μετανάστες-ριες χωρίς χαρτιά τη συνέχιση του ταξιδιού τους. Τόσο η γεωγραφική της θέση «ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση» όσο και το μεγάλο της μέγεθος συντελούν στο να αποτελεί μια πόλη-σταθμό στις δια-εθνικές μεταναστευτικές διαδρομές. Η Ισταμπούλ είναι, όχι μόνο μεταφορικά αλλά και

[84] Σχετικές εκθέσεις και έγγραφα της ΕΕ για την ενταξιακή πορεία της Τουρκίας στην ιστοσελίδα http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/key_documents_en.htm.

κυριολεκτικά, ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση καθώς είναι η μόνη πόλη που βρίσκεται ταυτόχρονα στην Ασία και την Ευρώπη. Είναι μια από τις μεγαλύτερες πόλεις του κόσμου σε πληθυσμό, με πολύ υψηλούς ρυθμούς αύξησης. Συγκρίνοντάς τη με την Ελλάδα, ο πληθυσμός της πόλης ξεπερνάει τον συνολικό πληθυσμό της Ελλάδας και φτάνει τα 13.624.240 κατοίκους με βάση την απογραφή της 1ης Ιανουαρίου του 2012, ενώ σχεδόν «μια Αθήνα» προστέθηκε στον πληθυσμό της Ισταμπούλ μέσα σε 12 χρόνια, αφού στην απογραφή του 2000 ο πληθυσμός της ήταν 10.041.477. Η θέση της την κάνει σημαντικό πέρασμα, ενώ το μεγάλο της μέγεθος αποτελεί καίριο πλεονέκτημα, καθώς οι μετανάστες χωρίς χαρτιά μπορούν να γίνονται «αόρατοι». Εκτός αυτών, οι υψηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης των τελευταίων χρόνων, αλλά και ο διευρυμένος άτυπος τομέας της οικονομίας, παρέχουν την ευκαιρία στους μετανάστες-ριες να βρουν δουλειά –αν και συνήθως σε επισφαλείς συνθήκες– ώστε να μπορούν να χρηματοδοτήσουν το υπόλοιπο του ταξιδιού τους.

Η Ισταμπούλ ήταν ιστορικά μια παγκόσμια, πολυεθνική πόλη. Αποτέλεσε την πρωτεύουσα τεσσάρων αυτοκρατοριών, της Ρωμαϊκής, της Βυζαντινής, της Λατινικής και της Οθωμανικής, ενώ μέχρι σήμερα, και παρά τις συχνά βίαιες απόπειρες του τουρκικού κράτους για ομογενοποίηση του πληθυσμού (η γενοκτονία των Αρμενίων και οι διώξεις των Κούρδων αποτελούν ίσως τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα) και «εξαφάνιση» των μειονοτήτων, είναι ακόμα μια πόλη που διατηρεί τις εμπειρίες της συμβίωσης και της αποδοχής του ξένου.

Απόσπασμα από το ημερολόγιο έρευνας
Aksaray, 21/03/2012

Το πρωί κάναμε άλλη μια βόλτα στο Aksaray. Πιάσαμε κουβέντα με τον Μαμαντού, έναν σενεγαλέζο μικροπωλητή που είχε έναν μικρό πάγκο και πουλούσε ρολόγια. Κανονίσαμε να ξαναβρεθούμε το βράδυ για φαγητό. Όταν επιστρέψαμε στο Aksaray γύρω στις 8 το βράδυ, ο Μαμαντού ήταν ακόμα στο ίδιο σημείο. Τον περιμέναμε να μαζέψει τον πάγκο του. Το χάρτινο κουτί με τα ρολόγια που χρησιμοποιούσε για πάγκο το τύλιξε προσεκτικά με ένα πλαστικό κάλυμμα, δίπλωσε το μικρό σκαμπό πάνω στο οποίο ακουμπούσε το κουτί και μάζεψε και την ομπρέλα που είχε κρεμάσει στην κολόνα πίσω του. Ένα ολόκληρο μαγαζάκι τοποθετήθηκε αργά και επιμελώς σε μια σχετικά μικρή πλαστική σακούλα. Κατά τη διάρκεια του φαγητού τον ρωτήσαμε αν έχει καλές σχέσεις με τους ιδιοκτήτες του μαγαζιού δίπλα στο οποίο στήνει τον πάγκο του. Μας είπε πως πάντα τον βοηθούσαν όταν ερχόταν αστυνομία και έκρυβαν αυτόν και τα πράγματά του μέσα στο μαγαζί. Αλλά και καθημερινά, κατά τη διάρκεια της μέρας του έφερναν τσάι. Και αυτός, όμως, τους βοηθούσε όταν έρχονταν τα φορτηγά με τα ρούχα που πουλούσαν, να τα ξεφορτώσουν και να τα κουβαλήσουν στην αποθήκη τους. Σε μια περίοδο που στην Αθήνα έχει ξεσπάσει ο «πόλεμος εναντίον των μικροπωλητών», στην Ισταμπούλ φαίνεται να υφαίνονται πρακτικές συνύπαρξης και αλληλεγγύης.

Η έρευνα της A. Secor (2004) αναδεικνύει πώς οι γυναίκες από το Κουρδιστάν βρίσκουν τρόπους να ζουν και να δουλεύουν στην Ισταμπούλ αλλά και να διεκδικούν την ιδιότητα του πολίτη μέσα από τις καθημερινές τους πρακτικές και σε αντίθεση με τις στρατηγικές καταστολής και αποκλεισμού από την πλευρά του τουρκικού κράτους Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και μια από της γυναίκες του Κουρδιστάν:

> *Η κοινωνία της Τουρκίας νομίζω ήταν πολύ ανοιχτή. Σαν χώρα πολύ διαφορετική από ό,τι είναι στην Ελλάδα. Βέβαια, στην αστυνομία υπήρχε το ίδιο πράγμα. Όταν πιαναν τους μετανάστες χτυπήματα, νομίζω ότι είναι οικονομική βάση. Η φτώχεια είναι το χειρότερο πράγμα σε μια κοινωνία. (…) Γενικά, η κοινωνία της Τουρκίας ήταν αλλιώς, πιο ανοιχτή. Ο τρόπος που σου μιλάει ο κόσμος στον δρόμο, χωρίς να σε ρωτάει. Είναι αλλιώς ο πολιτισμός τους.*
>
> Αλί, 32 χρόνων, 15.06.2012, Αθήνα

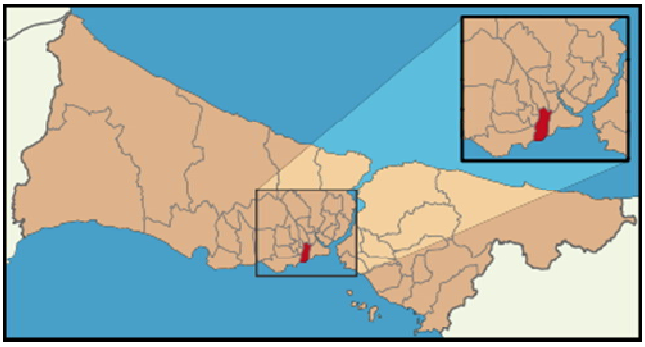
> «Υπάρχει μια Ισταμπούλ που ανήκει σε μένα. (…) Έχω μια σχέση με την Ισταμπούλ, έναν τόπο στον οποίο έχω αναπτύξει πολιτικές και άλλες σχέσεις, και είμαι και εγώ η ίδια δημιουργός της Ισταμπούλ.» (παρατίθεται από Secor 2004, σ.365).

Παρόμοιες σχέσεις με την Ισταμπούλ, παρόμοιες εμπειρίες συμμετοχής και «δημιουργίας» της πόλης φαίνεται να έχουν και πολλοί-ές άλλοι-ες κάτοικοι της πόλης, που δεν ανήκουν στην πλειονότητα των τούρκων πολιτών και είναι είτε μειονοτικοί είτε μετανάστες-ριες των τελευταίων δεκαετιών (Dağdelen 2006; Danış 2006; Akalin 2007).

8.2 Μετανάστευση μεταξύ Αφγανιστάν και Τουρκίας. Η γειτονιά του Zeytinburnu

Στο πλαίσιο της συγκρότησης του τουρκικού έθνους-κράτους αλλά και της αντισοβιετικής της στάσης, η Τουρκία υπό την προεδρία του στρατιωτικού Kenan Evren, ο οποίος είχε έρθει στην εξουσία με πραξικόπημα το 1980, κάλεσε επίσημα 4.000 Αφγανούς τουρκικής καταγωγής το 1982 και άλλους 1.200 το 1983 να εγκατασταθούν στη χώρα. Σε αυτούς τους 5.200 Αφγανούς τουρκικής καταγωγής το τουρκικό κράτος έδωσε καθεστώς μόνιμης παραμονής, το οποίο περιλάμβανε το δικαίωμα στην εργασία, στην εκπαίδευση αλλά και τη δυνατότητα να αποκτήσουν σταδιακά τουρκική υπηκοότητα. Κατά την είσοδό τους στην Τουρκία, έμεναν σε καραντίνα στην πόλη Adarna για κάποιους μήνες και μετά διασκορπίζονταν σε συγκεκριμένες περιοχές της χώρας, κυρίως στην κεντρική, Νότια και Νοτιοανατολική Τουρκία. Την επίσημη μετανάστευση αυτών των 5.200 Αφγανών ακολούθησε μια μικρή σε αριθμούς αλλά σταθερή μεταναστευτική κίνηση, είτε για «οικογενειακή επανένωση» είτε μετανάστευση μέσω γάμων.

Παρ' όλο που η Ισταμπούλ δεν ήταν μια από τις κυβερνητικά καθορισμένες περιοχές όπου κατευθύνθηκε η μετανάστευση των Αφγανών του 1982-83, ένας μεγάλος αριθμός αυτών κατέληξε στην Ισταμπούλ και, πιο συγκεκριμένα, στην περιοχή του Zeytinburnu. Σύμφωνα με την έρευνα της Cherie Taraghi (2006) δύο λόγοι φαίνεται να συνεισέφεραν σε αυτή την επιλογή. Ο ένας είναι ότι μεγάλος αριθμός των μεταναστών του 1982-83 ήταν έμπειροι εργάτες δέρματος και η περιοχή του Zeytinburnu ήταν γνωστή για την ύπαρξη πολλών εργαστηρίων και μικρών βιοτεχνιών που παρήγαγαν δερμάτινα παλτά, παπούτσια, τσάντες κ.ά.

Χάρτης 24: Το Zeytinburnu στην Ισταμπούλ. Πηγή: http://en.wikipedia.org

Στην αρχή περάσαμε αρκετούς μήνες σε καραντίνα στην Adana. Αυτές ήταν περίεργες μέρες. Μετά πήγαμε σε μια αγροτική περιοχή στο Hatay. Υπήρχαν πολλά χιλιόμετρα άδειας γης μεταξύ του σπιτιού μας και του κοντινότερου χωριού… Μια μέρα ο πατέρας μου μας είπε ότι άκουσε πως κάποιοι άλλοι Αφγανοί που είχαμε ταξιδέψει μαζί τους εγκαταστάθηκαν του Zeytinburnu. Είχε ακούσει πως υπήρχε πολύ δουλειά στο Zeytinburnu και δεν ήταν δύσκολο να σε προσλάβουν. Είχε ήδη αποφασίσει να μετακομίσουμε στο Zeytinburnu.

Zahra, 35 χρόνων, έφτασε στην Τουρκία το 1982
(παρατίθεται στο Taraghi 2006, p.71)

Ο δεύτερος λόγος είναι ότι η αρχική επιλογή της τουρκικής κυβέρνησης για εγκατάσταση σε αγροτικές περιοχές και μικρά χωριά δεν ήταν επιτυχημένη, τόσο λόγω της έλλειψης σταθερής εργασίας όσο και λόγω της κοινωνικής απομόνωσης των μεταναστών-ριών σε μικρές

Το Zeytinburnu δεν ήταν ωραίο μέρος την δεκαετία του '80. Ήταν ένα είδος παραγκούπολης. Είχε κακής ποιότητας σπίτια, με υγρασία και χωρίς θέρμανση. Τώρα που το σκέφτομαι, αυτά τα προβλήματα είναι τα ίδια για κάποιους και σήμερα, ιδιαίτερα για τους νεοφερμένους.

Ahmed, 65, έφτασε στην Τουρκία το 1983
(παρατίθεται στο Taraghi 2006, p.71)

κλειστές κοινωνίες. Στους παραπάνω λόγους θα μπορούσε να προστεθεί και το γεγονός ότι το Zeytinburnu ήταν μια γειτονιά στην περιφέρεια της πόλης, με υποβαθμισμένο κτηριακό απόθεμα, το οποίο δημιούργησε χώρους και δυνατότητες ένταξης για τους νεοφερμένους μετανάστες. Στην ίδια περιοχή, άλλωστε, είχαν αρχίσει να εγκαθίστανται από τη δεκαετία του ΄50 και εσωτερικοί μετανάστες, κυρίως από την Ανατολία. Το Zeytinburnu είναι και μια από τις πρώτες γειτονιές στην Ισταμπούλ που χτίστηκε με τη διαδικασία *Gecekondu* –λέξη που στα τουρκικά σημαίνει τοποθετώ τη νύχτα– και αναφέρεται στο αυθαίρετο χτίσιμο σπιτιών, συνήθως μονώροφων, που φτιάχνονται σε πολύ σύντομο χρόνο, χωρίς άδεια και εκτός σχεδίου (Keyder 2005; Greif & Hisarciklioğlu 2010). Σταδιακά η περιοχή του Zeytinburnu κατοικήθηκε από περισσότερους Αφγανούς δημιουργώντας ένα κοινωνικό δίκτυο το οποίο τους επέτρεπε να διατηρούν μια αίσθηση «αφγανικής ταυτότητας», παρ' όλο που βρίσκονταν πολύ μακριά από το Αφγανιστάν. Ταυτόχρονα, η δημιουργία αυτού του κοινωνικού δικτύου παρείχε κοινωνική ασφάλεια σε θέματα καθημερινής επιβίωσης, όπως εύρεση εργασίας, θέματα υγείας, φροντίδα παιδιών αλλά και αίσθηση συντροφικότητας και ένταξης σε μια κατά τα άλλα αχανή πόλη. Αυτές είναι άλλωστε οι συνθήκες που οδηγούν ακόμα και σήμερα τους αφγανούς μετανάστες που φτάνουν στην Ισταμπούλ στην περιοχή του Zeytinburnu. Το γεγονός ότι υπάρχει ήδη μια εγκαταστημένη κοινότητα Αφγανών αποτελεί βασικό λόγο έλξης των νεοφερμένων στη συγκεκριμένη γειτονιά της Ισταμπούλ. Καθώς αρκετοί από τους παλιότερους μετανάστες που έφτασαν στο Zeytinburnu έχουν πια τα δικά τους μαγαζιά, ενώ κάποιοι είναι και ιδιοκτήτες ακινήτων, δημιουργεί συνθήκες υποδοχής με ένα κοινωνικό δίκτυο που παρέχει τα απαραίτητα για την πρώτη περίοδο της διαμονής στην Τουρκία: εύρεση εργασίας και κατοικίας. Όπως και στην Ελλάδα, έτσι και στην Τουρκία η απουσία ενός θεσμισμένου πλαισίου υποδοχής των μεταναστών-ριών με κοινωνικές παροχές από το κράτος οδηγεί σε εναλλακτικούς τρόπους ένταξης «από τα κάτω» (βλ. κόμβος Αθήνας).

Στην πραγματικότητα δεν πιστεύω ότι οι άνθρωποι πρόσεξαν ιδιαίτερα την εγκατάστασή μας στο Zeytinburnu. Δεν ήταν καθόλου αναπτυγμένη περιοχή τότε για να μας προσέξουν, άλλωστε τότε ήταν και η αρχή της εσωτερικής μετανάστευσης, δεν είναι έτσι; Όταν φτάσαμε το Zeytinburnu ήταν φτωχή παραγκούπολη. Δεν υπήρχαν ούτε κανονικοί δρόμοι. Οι άνθρωποι κατασκεύαζαν κτήρια χωρίς άδεια, μέσα σε ένα βράδυ. Κανένας δεν έδινε σημασία σε τίποτα τότε.

Karim, 50 χρόνων, έφτασε στην Τουρκία το 1982
(παρατίθεται στο Taraghi 2006, p.75)

Σχεδόν όλοι οι Αφγανοί ζουν εδώ, στο Zeytinburnu. (…) Στους Αφγανούς αρέσει να είναι ο ένας κοντά στον άλλο. Είμαστε σαν τον υδράργυρο. Χωρίζουμε και μετά ξαναενωνόμαστε σε μια μπάλα. (…) εγώ προσωπικά δεν θα μπορούσα να φανταστώ να ζω μακριά από την κοινότητά μου. Η μητέρα μου είναι εδώ. Η οικογένεια του άντρα μου είναι εδώ. Μπορεί να είναι δύσκολο γιατί όλοι ξέρουν τα πάντα για σένα. (…) Αλλά δεν θα έφευγα ποτέ από εδώ. Ούτε για τις ανέσεις μου ούτε ακόμα και αν κέρδιζα το λαχείο. Μου αρέσει η αίσθηση να είμαι Αφγανή.

Soraya, 32 χρόνων, έφτασε στην Τουρκία το 1998
(παρατίθεται στο Taraghi 2006, p.72)

Απόσπασμα από το ημερολόγιο έρευνας:
Zeytinburnu, Τετάρτη 21/03/2012

Εικόνα 31: Το τραμ προς Zeytinburnu. Πηγή: http://onthebosphorus.co.uk/?page_id=187

Στην Τουρκία πάλι δούλευα ράφτης, στο Zeytinburnu. Είναι η γειτονιά για τους πρόσφυγες, μετανάστες. Σε υπόγειο δούλεψα, έραβα όλη μέρα. Μέσα στο υπόγειο 20 άτομα, 50 άτομα, 200 άτομα, έχει όλα παιδιά. Στην Ελλάδα θέλουν να έρθουν, στην Ευρώπη, τι να κάνουμε εδώ στην Τουρκία, για Ευρώπη θέλουμε.

Ραφίκ, 31 χρόνων, 24.04.2012, 04.05.2012, Αθήνα

Σε ένα call center που άνηκε σε Αφγανούς στο Zeytinburnu συνάντησα τον Αλί, έναν Αφγανό που είχε ζήσει αρκετά χρόνια στην Ελλάδα αλλά το 2011, λόγω της οικονομικής κατάστασης, αποφάσισε να γυρίσει στην Ισταμπούλ. Του ζητήσαμε να περπατήσουμε μαζί του στη γειτονιά, στα μέρη που συχνάζουν οι μετανάστες. (…) Μετά από κάποιες βόλτες φτάσαμε σε μια στοά, στο ισόγειο μιας πολυκατοικίας όπου αριστερά και δεξιά υπήρχαν μαγαζιά που πουλούσαν δερμάτινα μπουφάν, παλτά, γιλέκα κ.λπ. Από ένα πολύ μικρό άνοιγμα που οδηγούσε στο υπόγειο κατεβήκαμε τη σκάλα και βγήκαμε στο πρώτο και στο δεύτερο υπόγειο που ήταν γεμάτο από μικρά εργαστήρια που ράβανε ρετάλια από δέρματα και γούνες που είχαν μείνει από τα μεγάλα παλτά. Ο χώρος ήταν τεράστιος με πολλά μικρά εργαστήρια, διακλαδώσεις στους υπόγειους διαδρόμους, χωρίς καθόλου φυσικό φως, μόνο με φώτα νέον και δεκάδες ανθρώπους να δουλεύουν εκεί. Είχαμε σταθεί στη μέση και μιλάγαμε μεταξύ μας και ένας άντρας μας πλησιάζει και μας μιλάει ελληνικά. Είχε γεννηθεί στις Σάπιες, στον Έβρο, η οικογένειά του ήταν τούρκοι μειονοτικοί που ζούσαν στην Ελλάδα και ο πατέρας του τον είχε στείλει για την ασφάλειά του στην Τουρκία μετά την εισβολή στην Κύπρο. Μας έδωσε πολλές πληροφορίες για το πώς οργανώνεται η δουλειά σε αυτά τα μικρά εργαστήρια. Είπε ότι δουλεύουν κυρίως Κούρδοι και Αφγανοί, ότι πληρώνονται με το κομμάτι που φτιάχνουν και ένα πολύ καλό μεροκάματο είναι περίπου 40 λίρες (17 ευρώ). Η

Εικόνες 29, 30: Τα υπόγεια ραφεία. Πηγή: http://noorimages.com/project/the-flowers-of-afghanistan/

πρώτη ύλη, τα ρετάλια, αγοράζεται από τις μεγάλες μονάδες παραγωγής. Κάθε εργαστήριο έχει έναν ιδιοκτήτη αλλά όλα αυτά τα μαγαζιά ανήκουν σε έναν από τον οποίο τα νοικιάζουν περίπου 300-400 λίρες το μήνα. Συνολικά, στο συγκεκριμένο κτήριο υπάρχουν περίπου 65 τέτοια εργαστήρια ενώ περίπου 10 είναι κλειστά αυτή την περίοδο, καθώς η μεγάλη παραγωγή ξεκινάει το καλοκαίρι που προετοιμάζουν τα πράγματα που θα πουληθούν το χειμώνα. Σε κάθε τέτοιο εργαστήριο δουλεύουν περίπου 5-8 άτομα και είναι και γυναίκες και παιδιά (έλεγε ότι τα παιδιά είναι μόνο πάνω από 15 χρόνων, αλλά σε ένα μαγαζί που μπήκαμε ήταν ένα παιδί που έκοβε τις ενώσεις που είχαν γίνει από το ράψιμο και ήταν σίγουρα μικρότερο). Είπε επίσης ότι ο κόσμος που δουλεύει εδώ δεν έχει χαρτιά, άρα δουλεύουν παράνομα, αλλά η αστυνομία δεν κάνει ποτέ ελέγχους. Μας έκανε και βόλτα μέσα σε κάποια από αυτά τα εργαστήρια και, όπως μας εξήγησε, δεν κάνουν όλα ακριβώς το ίδιο πράγμα: Κάποια εξειδικεύονταν σε patchwork από πολύ μικρά κομμάτια, κάποια δούλευαν μόνο με μεγαλύτερα κομμάτια, κάποια έφτιαχναν φόδρες.

Εικόνες 32, 33: Τα υπόγεια ραφεία. Πηγή: http://noorimages.com/project/the-flowers-of-afghanistan/

8.3 Εργασία

Ο διευρυμένος άτυπος τομέας της οικονομίας και η ελαστικότητα του θεσμικού πλαισίου σε σχέση με τις άτυπες οικονομικές δραστηριότητες αποτελούν παράγοντα έλξης για τους μετανάστες-ριες στην Τουρκία. Ταυτόχρονα, η απουσία ενός αυστηρού κανονιστικού πλαισίου αλλά και η έλλειψη επιτήρησης και επιβολής του νόμου συνεισφέρουν στην περαιτέρω εξάπλωση των άτυπων δραστηριοτήτων.

Σε σχέση με τις χώρες της Β. Ευρώπης, όπου ο κρατικός έλεγχος στις άτυπες οικονομικές δραστηριότητες είναι πολύ πιο έντονος και, αντίστοιχα, η εργασιακή ένταξη των μεταναστών-ριών πολύ πιο δύσκολη, η Ισταμπούλ παρέχει ένα οικονομικό περιβάλλον στο οποίο υπάρχουν πολύ περισσότερες δυνατότητες «άτυπης» ένταξης. Η έλλειψη κρατικών παροχών, όπως, για παράδειγμα η μη ύπαρξη θεσμικών δικαιωμάτων στην κατοικία, την εκπαίδευση και την εργασία, αντισταθμίζεται κατά κάποιον τρόπο από την ευελιξία στην αγορά εργασίας και κατοικίας, όπου μπορούν να συμμετέχουν οι μετανάστες-ριες, με ή χωρίς χαρτιά. Η εσωτερική μετανάστευση από τις αγροτικές περιοχές προς τις πόλεις, που έλαβε χώρα στην Τουρκία το 1960, είχε βασιστεί σε παρόμοιες κοινωνικοοικονομικές δομές: Στη σχετικά εύκολη συμμετοχή των εσωτερικών μεταναστών στους τομείς της εργασίας και της κατοικίας (Danış 2006). Εκείνη την περίοδο, το μοντέλο εκμοντερνισμού της Τουρκίας, προερχόμενο από τις εμπειρίες της Δύσης, υποδείκνυε πως η διεύρυνση της άτυπης εργασίας μεταξύ των εσωτερικών μεταναστών ήταν ένα προσωρινό φαινόμενο το οποίο θα εξαφανιζόταν και θα «κανονικοποιούταν» σε σύντομο χρονικό διάστημα (Keyder 2005). Όπως όμως είναι εμφανές, μισό αιώνα αργότερα οι άτυπες οικονομικές δραστηριότητες όχι μόνο δεν εξασθένησαν με τα χρόνια, αλλά, αντίθετα, αποτελούν ζωντανό και εδραιωμένο κομμάτι της πόλης. Παρ' όλο που πολλά ερωτήματα τίθενται σε σχέση με τα στατιστικά στοιχεία –ειδικά όσον αφορά τις «άτυπες» δραστηριότητες–, είναι ενδεικτικό πως, σύμφωνα με έρευνες, στο σύνολο της Τουρκίας για το 2009 το 43,8% των εργαζομένων απασχολούνταν στην άτυπη οικονομία, ενώ το 50% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος προερχόταν από μη καταγεγραμμένες οικονομικές δραστηριότητες (Greif & Hisarciklioğlu 2010). Επίσης, η συμμετοχή στην αγορά εργασίας στην Τουρκία παρουσιάζει πολύ μεγάλες διαφορές κατά φύλο, αφού από τα περίπου 25 εκατομμύρια εργαζόμενων τα 18 εκατομμύρια είναι άντρες και μόνο τα 7 εκατομμύρια γυναίκες (Eurostat 2011). Ταυτόχρονα, υπάρχουν και σημαντικές διαφορές στην κατά φύλο συμμετοχή στον άτυπο τομέα. Το 2009 το 58% των εργαζόμενων γυναικών απασχολούνταν στον άτυπο τομέα, έναντι του 38% των εργαζόμενων αντρών (Greif & Hisarciklioğlu 2010).

Τα στοιχεία για τη συμμετοχή των μεταναστών-ριών, ειδικά των χωρίς χαρτιά, στην άτυπη αγορά εργασίας δεν είναι επαρκή. Σύμφωνα, πάντως, με τη σχετική βιβλιογραφία, το μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών, ειδικά των νεοεισερχόμενων, εργάζεται στον άτυπο τομέα (Keyder 2005; Danış 2006; Toksöz 2011). Σύμφωνα με έρευνες, οι άντρες μετανάστες απασχολούνται στον κατασκευαστικό τομέα ενώ οι μετανάστριες εργάζονται στην οικιακή φροντίδα αλλά και στους τομείς της διασκέδασης και της πορνείας. Σε πολλούς κλάδους εργάζονται μετανάστες-ριες και από τα δύο φύλα, όπως στις αγροτικές εργασίες, στη μικρή βιοτεχνία και ειδικά σε τομείς που έχουν σχέση με ένδυση/ύφανση (Toksöz 2011).

Παρ' όλο που το 2003, σε μια προσπάθεια της Τουρκίας να εναρμονίσει το θεσμικό της πλαίσιο με τις οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ψηφίστηκε μια πιο αυστηρή νομοθεσία που πρόβλεπε χρηματικά πρόστιμα για τις εταιρείες που απασχολούσαν μετανάστες εργάτες χωρίς χαρτιά, αυτός ο νόμος φαίνεται να μην εφαρμόζεται με αυστηρό τρόπο (Danış 2006).

Ένα «εργοστάσιο» διάχυτο στον αστικό ιστό: Ο κλάδος του ιματισμού

Ένας από τους πιο δυναμικούς, γρήγορα αναπτυσσόμενους αλλά και με έντονη παρουσία στον αστικό ιστό οικονομικούς κλάδους είναι ο κλάδος της ένδυσης/ιματισμού. Στην ανάπτυξη του κλάδου σημαντικό ρόλο παίζει η παραγωγή της πρώτης ύλης, του βαμβακιού, στη χώρα, οι ευνοϊκές εξαγωγικές συμφωνίες που έχουν υπογραφεί τόσο με την ΕΕ όσο και με άλλες χώρες, αλλά και η παράδοση από τους οθωμανικούς χρόνους στην παραγωγή και μεταποίηση υφάσματος (General Secretariat of Istanbul Textile and Apparel Exporter Associations 2011). Το 49% της παραγωγής των υφασμάτων εξάγεται και αυτό καθιστά την Τουρκία 7η σε εξαγωγές υφάσματος χώρα στον κόσμο και 4η σε εξαγωγές έτοιμων ενδυμάτων με βάση τα στοιχεία του Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου για το 2008, ενώ είναι η 2η μεγαλύτερη προμηθεύτρια υφάσματος και έτοιμων ενδυμάτων της ΕΕ (General Secretariat of Istanbul Textile and Apparel Exporter Associations 2010; 2011).

Ημερολόγιο έρευνας
Τρίτη 20/03, Aksaray

Το μεσημέρι επισκεφτήκαμε την περιοχή μαζί με τον Φάμπιο, καθηγητή κοινωνιολογίας στο Koc Unicersity, που δουλεύει σε θέματα μετανάστευσης. Το Aksaray ήταν μια ιδιαίτερα εντυπωσιακή γειτονιά, σαν ολόκληρη να συμμετείχε σε μια αλυσίδα παραγωγής και διανομής έτοιμων ρούχων. Στο κέντρο της γειτονιάς υπήρχαν δρόμοι γεμάτοι με άπειρα καταστήματα, όχι μόνο στα ισόγεια αλλά και στους ορόφους, που πουλούσαν μόνο χονδρική ρούχα, παπούτσια, τσάντες και λευκά είδη. Οι δρόμοι ήταν σε μεγάλο βαθμό χωρισμένοι ανά είδος εμπορεύματος, π.χ. παιδικά ρούχα, γυναικεία ρούχα, δερμάτινα κ.λπ..Λίγα στενά παρακάτω υπήρχαν άπειρες μεταφορικές εταιρείες, «οι μικρές» όπως μας επισήμανε ο Φάμπιο, καθώς οι μεγαλύτερες βρίσκονται εκτός του κέντρου της πόλης. Τόσο στις μεταφορικές εταιρείες όσο και στα καταστήματα οι ταμπέλες ήταν γραμμένες σε πολλές γλώσσες, από τις οποίες μπορούσα να αναγνωρίσω ρωσικά και κάποιες ακόμα ανατολικοευρωπαϊκές γλώσσες και αραβικά ενώ σε κάποιες ταμπέλες υπήρχαν και ελληνικά. Όπως μας είπε ο Φάμπιο, στα περισσότερα διαμερίσματα ζουν οικογένειες που δουλεύουν φασόν στο ράψιμο υφασμάτων (κυρίως γυναίκες αλλά και παιδιά) ενώ στα υπόγεια των καταστημάτων συχνά υπάρχει παραγωγή – είδαμε σε κάποια ανοίγματα σειρές ραπτομηχανών και κόσμο να δουλεύει. Ο Φάμπιο είπε ότι εκεί δουλεύουν κυρίως Κούρδοι, γυναίκες από την Ανατολική Ευρώπη και κάποιοι λίγοι Μπαγκλαντέζοι, Αφρικανοί, Ιρακινοί και Αφγανοί – όπως άλλωστε μαρτυρούσαν και οι ταμπέλες έξω από τα τηλεφωνικά κέντρα της γειτονιάς. Οι δρόμοι ήταν γεμάτοι από κάθε είδους μεταφορικά μέσα: όρθια καροτσάκια με δύο τροχούς –τα οποία ήταν και τα επικρατέστερα και τα έσπρωχναν άντρες μεταφέροντας πακέτα με ρούχα, υφάσματα– αλλά και όλων των ειδών τα φορτηγά, από τρίκυκλα μέχρι νταλίκες. Και ανάμεσα σε όλα αυτά πέρασε και ένα τζιπ Porsche με φιμέ τζάμια.

Ολόκληρες περιοχές της πόλης –όπως το Aksaray που περιγράφεται στο ημερολόγιο έρευνας– συγκροτούνται γύρω από την επεξεργασία, την πώληση και την εξαγωγή υφασμάτων, ρούχων, παπουτσιών και δερμάτινων ειδών (για μια αντίστοιχη έρευνα σε ελληνικές πόλεις βλ. Βαϊου & Χατζημιχάλης 1997). Ο κλάδος του ιματισμού αποτελείται από πάνω από 30.000 εργαστήρια –όπως αυτά που περιγράφτηκαν στην περιοχή του Zeytinburnu– τα οποία έχουν συμβάσεις υπεργολαβίας με εκατοντάδες εταιρείες ιματισμού, ενώ απασχολούν σχεδόν μισό εκατομμύριο εργάτες (Yoruk 2009). Πολλοί-ές από τους εργάτες-ριες των εργαστηρίων είναι (και) τράνζιτ μετανάστες. Ειδικά για τους Αφγανούς, πολλοί από τους οποίους είχαν ήδη εργαστεί σε παρόμοιες δουλειές στο Αφγανιστάν ή στο Ιράν, η εργασία στον κλάδο του ιματισμού είναι μια διαδεδομένη επιλογή. Η έρευνα του Ε. Yoruk επικεντρώνεται στις συνθήκες εργασίας στα χιλιάδες εργαστήρια που υπάρχουν στην Ισταμπούλ. Τα ευρήματα της έρευνας είναι μάλλον απρόσμενα, καθώς ο Yoruk υποστηρίζει πως, παρά την απουσία θεσμικού πλαισίου και ελέγχου από το κράτος, οι εργασιακές σχέσεις ρυθμίζονται με αρκετή ακρίβεια και αξιοπιστία βάσει ενός «ημιεπίσημου επαγγελματικού κώδικα» σε όλα τα εργαστήρια παραγωγής ενδύματος. Ο κώδικας αυτός ορίζει τις ώρες εργασίας, την αμοιβή, την πληρωμή υπερωριών και τα διαλείμματα με αρκετή ακρίβεια (Yoruk 2009, σ.30-31). Ο Yoruk ισχυρίζεται πως μόνο εάν κατανοήσουμε την

Εικόνες 34, 35, 36, 37: Η γειτονιά του Aksaray. Πηγή: Εικόνες 36, 37 προσωπικό αρχείο, Εικόνες 38,39: http://noorimages.com/project/the-flowers-of-afghanistan/

παραγωγή ενδύματος μέσα από μια χωρική οπτική μπορούμε να καταλάβουμε τη δυναμική της αλλά και πώς προέκυψε αυτός ο ημιεπίσημος επαγγελματικός κώδικας:

«Το σύστημα των εργαστηρίων δεν είναι ένας κλειστός χώρος παραγωγής, αλλά μια μορφή παραγωγικών σχέσεων που διαχέονται στον γεωγραφικό, κοινωνικό και πολιτισμικό χώρο της πόλης και αντλούν τις επιχειρηματικές τους στρατηγικές στη βάση υπαρχουσών κοινωνικών σχέσεων» (Yoruk 2009, σ.28).

Οι αιτίες εμφάνισης αυτού του ημιεπίσημου κώδικα είναι, σύμφωνα με την έρευνα, πολλαπλές, όπως οι πιέσεις από τις διεθνείς εταιρείες που «ράβουν» τα προϊόντα τους στην Ισταμπούλ για τήρηση τουλάχιστον κάποιων εργασιακών στάνταρ, αλλά και η ανάγκη πειθάρχησης του εργατικού δυναμικού. Ο ημιεπίσημος αυτός κώδικας άρχισε να εφαρμόζεται στα εργαστήρια της Ισταμπούλ περίπου στο τέλος της δεκαετίας του ’80, όταν υπήρξε εξαγωγικός προσανατολισμός στον κλάδο και η ζήτηση, ειδικά από την πρώην Σοβιετική Ένωση, αυξήθηκε σημαντικά. Εκείνη την περίοδο οι εργάτες-ριες –ιδιαίτερα οι πιο εξειδικευμένοι– απέκτησαν ισχυρότερη διαπραγματευτική δύναμη ενώ, ταυτόχρονα, τα εργαστήρια έπρεπε να δουλεύουν με συνέπεια και πειθαρχία ώστε να ανταποκρίνονται στην αυξημένη ζήτηση. Τα πορίσματα της έρευνας του Yoruk έχουν μεγάλο ενδιαφέρον και θα μπορούσαν να γίνουν αφορμή για να επανατοποθετηθούν θεωρητικές συζητήσεις σε σχέση με το «τυπικό» και το «άτυπο» στην οικονομία και στην εργασία αλλά και στις σχέσεις πόλης - εργασίας. Παρ’ όλα αυτά, το γεγονός πως δεν υπάρχει κάποια παρόμοια έρευνα που να διασταυρώνει τα ευρήματά του για τη ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων στα εργαστήρια της Τουρκίας, τουλάχιστον στη διεθνή βιβλιογραφία απ’ όσο μπορώ να γνωρίζω, καθιστά το ζήτημα αυτό θέμα περαιτέρω μελέτης.

> *Στην Τουρκία δούλευα, ήταν καλά, έπαιρνα 800 ευρώ το μήνα, έφτιαχνα σακάκια, είχα πολύ καλό αφεντικό. Πολύ με ήθελε εμένα, να κάτσω στη δουλειά, μου έδινε και καλά λεφτά. Μου έλεγε κάτσε με εμένα ένα χρόνο και θα σου βγάλω και χαρτιά. Δεν είχα μυαλό εγώ, τότε, έλεγα θα πάμε Ελλάδα, θα είναι καλύτερα. Μου έλεγε σε δύο χρόνια θα καταλάβεις, θα μετανιώσεις, κάτσε μαζί μου, θα σε συγυρίσω εγώ, θα σου βρω και σπίτι. Σκεφτόμουν εγώ ότι αν δουλεύω στην Τουρκία 8 ώρες τη μέρα για 800 δολάρια το μήνα θα πάω εκεί στην Ελλάδα και θα παίρνω 2.000 δολάρια το μήνα και τώρα δουλεύω από 8 η ώρα το πρωί μέχρι 9 η ώρα το βράδυ, πόσο; 30 ευρώ.*
>
> Χουσεΐν, 28 χρόνων, 05.05.2012, Αθήνα

«Όπου και αν είσαι στην Τουρκία, η Ισταμπούλ είναι το κέντρο της διακίνησης για να φύγεις από τη χώρα[85]»

Αν και στη σχετική βιβλιογραφία οι «μη κανονικοί» (irregular) μετανάστες χωρίζονται σε διάφορες κατηγορίες, οι κατηγορίες αυτές μάλλον επιχειρούν να κανονικοποίησουν το φαινόμενο που εξαρχής ορίζουν ως «μη κανονικό», παρά ερμηνεύουν τη σύνθετη διαδικασία των σύγχρονων μεταναστεύσεων. Για παράδειγμα, ο Içduygu –του οποίου η ταξινόμηση αναφέρεται και σε άλλες αντίστοιχες έρευνες– αναγνωρίζει τρεις κατηγορίες «μη κανονικών» μεταναστών: α) όσους-ες έρχονται κατά περιόδους για εργασία ή για μικροεμπόριο (suitcase trade) και είτε έρχονται χωρίς χαρτιά είτε με βίζες μικρής διάρκειας, την οποία συχνά ξεπερνούν, β) τους πρόσφυγες οι οποίοι επιθυμούν να κάνουν αίτημα ασύλου, γ) τους τράνζιτ μετανάστες, οι οποίοι βλέπουν την Τουρκία σαν χώρα περάσματος προς την Ευρώπη.

Όπως όμως αναδεικνύεται μέσα από τις ιστορίες ζωής των μεταναστών-ριών, οι κατηγορίες αυτές είναι, στην καλύτερη περίπτωση, ενδεικτικές. Πολλοί μετανάστες, ενώ έβλεπαν την Τουρκία ως τράνζιτ χώρα, εν τέλει εγκαταστάθηκαν εκεί. Κάποιοι άλλοι έζησαν και δούλεψαν στην Τουρκία για χρόνια και μετά αποφάσισαν να φύγουν. Κάποιοι έκαναν αίτημα ασύλου εκεί καθώς θεωρούσαν ότι υπήρχε ελπίδα μετεγκατάστασής τους λόγω του «γεωγραφικού περιορισμού» σε άλλες χώρες. Κάποιοι θέλουν να κάνουν αίτημα ασύλου αλλά προτιμούν να φτάσουν σε μια ευρωπαϊκή χώρα για να το κάνουν. Κάποιοι που φτάνουν για να δουλέψουν για σύντομο χρονικό διάστημα μπορεί να καταλήξουν να εγκατασταθούν ή ακόμα και να φύγουν προς κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα. Τα ταξίδια των μεταναστών-ριών, όσο μπορώ να τα κατανοήσω, οργανώνονται κυρίως με βάση ένα συνεχές «κυνήγι ευκαιριών», όπου απαιτείται εγρήγορση, ευελιξία αλλά και αποτελεσματικά δίκτυα πληροφορίας και υποστήριξης, παρά εκπορεύονται μέσα από έναν στρατηγικό σχεδιασμό που γίνεται στην αρχή του ταξιδιού και το φέρνει σε πέρας. Τα σύγχρονα μεταναστευτικά ταξίδια παράγονται, όπως θα λέγαμε και στη γλώσσα της διοίκησης επιχειρήσεων, «just in time».

Στην Ισταμπούλ, πέρα από τα κοινωνικά δίκτυα που κάνουν εφικτή την «πρώτη υποδοχή» των μεταναστών-ριών παρέχοντας φιλοξενία, πληροφορίες και πρόσβαση στην αγορά εργασίας, αλλά και εκείνα τα χαρακτηριστικά της πόλης –όπως η διευρυμένη άτυπη αγορά εργασίας και το πολυεθνικό περιβάλλον– που την καθιστούν τόπο άφιξης και, εν μέρει, υποδοχής και αποδοχής των νεοφερμένων μεταναστών-ριών.

[85] Απόσπασμα από συνέντευξη διακινητή, παρατίθεται στο Içduygu & Toktas 2002, σ. 44.

Ταυτόχρονα, λειτουργεί και ένα καλά οργανωμένο δίκτυο διακίνησης που οργανώνει τη συνέχιση του ταξιδιού των χωρίς χαρτιά. Όσοι και όσες αποφασίζουν να συνεχίσουν το ταξίδι τους από την Τουρκία και έχουν και τα απαραίτητα μέσα, θα βρουν την «υποδομή» μέσω των διακινητών. Ανάλογα με το πόσα χρήματα διαθέτουν, μπορούν να φύγουν αεροπορικώς με πλαστά διαβατήρια ή/και βίζες, με μεγάλα πλοία που όταν ξεφορτώνουν τα εμπορεύματά τους στα λιμάνια της Τουρκίας και φορτώνουν το «νέο εμπόρευμα», με τα πόδια και με μικρά πλαστικά βαρκάκια μέσω Έβρου ή Αιγαίου, με φορτηγά ή με τα πόδια μέσω Έβρου ή Βουλγαρίας. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στη μετανάστευση χωρίς χαρτιά η ταξική θέση των μεταναστών-ριών παίζει πολύ σημαντικό ρόλο: Όσοι και όσες μπορούν να διαθέσουν μεγάλα χρηματικά ποσά φεύγουν συνήθως αεροπορικώς με πλαστά διαβατήρια και με σχετική ασφάλεια. Όσοι και όσες έχουν λιγότερα χρήματα περιμένουν περισσότερο καιρό, συνήθως επιλέγουν τα πιο φτηνά περάσματα (Έβρος, Αιγαίο, Βουλγαρία) και τις περισσότερες φορές κάνουν παραπάνω από μία απόπειρα μέχρι να καταφέρουν να φύγουν. Τα άτυπα «ξενοδοχεία» της Ισταμπούλ είναι κόμβοι αυτής της μετακίνησης, όπου συγκεντρώνονται μετανάστες-ριες, έρχονται σε επαφή με διακινητές αλλά και με άλλους μετανάστες και, συχνά, ζουν εκεί για μήνες, περιμένοντας μέχρι να καταφέρουν να φύγουν.

Έγγραφα όπως οι αιτήσεις ασύλου, τα διαβατήρια, οι βίζες και όλα αυτά που υποτίθεται ότι είναι σημαντικά είναι μόνο άδεια λόγια. (…) Σήμερα μπορώ εύκολα να πάρω μια πραγματική βίζα ή ένα πλαστό διαβατήριο. Φτιάχνουν πλαστά διαβατήρια τόσο καλής ποιότητας που ούτε το προσωπικό της πρεσβείας δεν μπορεί να τα αναγνωρίσει. Αλλά είναι επίσης εφικτό να πάρεις κανονικές βίζες μέσω δωροδοκίας. (…) Εμείς πάντως ήμαστε οι ενδιάμεσοι στις δουλειές. Οι μεγάλοι διακινητές έχουν επαφές με την αστυνομία και τις υπηρεσίες πληροφοριών. Υπάρχουν και κάποιοι αστυνομικοί πιο κάτω, που συνέχεια παίρνουν χρήματα για «προστασία» από τους παράνομους μετανάστες.

Τούρκος από το Ιράκ, 40 ετών, έχει τον ρόλο του «μεσάζοντα» μεταξύ μεταναστών και διακινητών (παρατίθεται απο Içduygu & Toktas 2002, σ.38)

Όταν έφτασα στην Ισταμπούλ, πριν από 7-8 χρόνια, έδωσα σε έναν μαφία 1.000 ευρώ, να με πάει από Σόφια, Αυστρία και μετά Αγγλία. Ήμασταν 3 παιδιά, αλλά στη Βουλγαρία μας έπιασε αστυνομικός και μας κράτησε μία εβδομάδα στο κρατητήριο και πάλι πίσω, στην Τουρκία. Εμείς χάσαμε αυτό το μαφία που είχαμε δώσει λεφτά, γιατί όταν δίνεις λεφτά σε μαφία δεν επιστρέφει πίσω. Ή να σε στείλει, ή να μη σε στείλει, εσύ δεν έχεις δύναμη να τα πάρεις τα λεφτά πάλι πίσω. Κι αυτός δεν φοβάται. Τι να κάνουμε, τι να μην κάνουμε, πάλι πήρα τηλέφωνο στον πατέρα μου, μου είπε «εγώ δεν έχω λεφτά, δεν μπορώ να στείλω άλλα λεφτά». Τι να κάνω, έκατσα ένα μήνα στην Τουρκία, δούλευα ράφτης, έραβα ρούχα, έβγαλα περίπου 300 δολάρια τότε. Έμενα τότε σε ένα χότελ, δεν είναι χότελ, αλλά έτσι λέμε, ένα μεγάλο σπίτι που είναι πολύ κόσμο παράνομος όλοι και το έχει η μαφία, δίνεις 100 δολάρια, όσο να κάτσεις 100 δολάρια και κάθε βράδυ φτάνει κόσμος, 10-20 άτομα κάθε βράδυ. Εκεί, στο χοτέλ βρήκα άλλα 3 παιδιά κι αποφασίσαμε με βάρκα να έρθουμε στην Ελλάδα.

Γουλάμ, 23 χρόνων,
21.05.2011, 29.05.2011, Αθήνα

9. Πέρασμα Έβρου: Πολιτικές ελέγχου και καταστολής της μετανάστευσης

Το σύνορο μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας στον Έβρο ακολουθεί στο μεγαλύτερο τμήμα του το ποτάμι και είναι το μόνο σημείο όπου υπάρχουν χερσαία σύνορα μεταξύ των δύο χωρών, μήκους 206 χιλιομέτρων.

Υπάρχουν δύο επίσημα σημεία περάσματος, από τους Κήπους κοντά στην Αλεξανδρούπολη και από τις Καστανιές πάνω από την Ορεστιάδα.

Κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το ποτάμι του Έβρου, η Μαρίτσα όπως ακόμα την αποκαλεί τμήμα των κατοίκων, αποτελούσε σημείο συνάντησης και επικοινωνίας για τους κατοίκους της περιοχής (Αυδίκος 1998a). Η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, πέρα από την οριστικοποίηση των συνόρων του νέου ελληνικού κράτους, φέρνει και τεράστιες αλλαγές στην πληθυσμιακή σύνθεση της περιοχής.

Χάρτης 25: Τα χερσαία σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Πηγή: https://maps.google.gr/

Η συνθήκη ειρήνης της Λωζάννης, που υπογράφτηκε μετά την ήττα των ελληνικών στρατευμάτων το 1922, υπαγόρευσε την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία για πρώτη φορά στην ιστορία του Διεθνούς Δικαίου (Τσιτσελίκης 1996), καθορίζοντας ως «ανταλλάξιμους» τους χριστιανούς της Τουρκίας και τους μουσουλμάνους της Ελλάδας. Έτσι, ολόκληρα χωριά εγκαταλείφθηκαν από τους κατοίκους τους οι οποίοι υποχρεωτικά μετακινήθηκαν στην άλλη πλευρά των συνόρων. Οι δεκαετίες του ’60 και του ’70 επίσης σημαδεύτηκαν από τη μετανάστευση των κατοίκων της περιοχής προς τη Βόρεια Ευρώπη. Την τελευταία δεκαπενταετία ο Έβρος συνδέεται ξανά με τις μεταναστευτικές κινήσεις, όχι ως τόπος αναχώρησης ή υποδοχής, αλλά ως πέρασμα για χιλιάδες μετανάστες-ριες που φτάνουν από τις χώρες της Ασίας και της Αφρικής στην Ευρώπη.

Μια ιστορία διελεύσεων: Το πέρασμα της Μαρίτσας

Το ΄22 που έγινε ο Μικρασιατικός πόλεμος, ήτανε όλοι στο μοναστήρι του Αη Γιάννη. Ήρθε τότες η διαταγή ότι έγινε πόλεμος και έπρεπε όλοι να φύγουμε από εκεί. Περνούσαμε έπειτα με τα αμάξια μας μέσα από τον Έβρο. Ήταν καλοκαίρι.
(παρατίθεται σε Αυδίκος 1998b, σ.33)

Οι πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη, μετά από μια μακρά περίοδο διωγμών και μετακινήσεων κυρίως στο εσωτερικό της Ανατολικής Θράκης, αναγκάζονται το 1922 να μετακινηθούν για άλλη μια φορά. Μόνο που ενώ όλες οι άλλες μετακινήσεις, όπως πιθανόν και αυτή η τελευταία, θα μπορούσαν να εγγραφούν στη μνήμη σαν μετέωρα βήματα, ο αποφασιστικός χαρακτήρας αυτής της μετακίνησης μετατρέπει το γεγονός σε ένα χρονικό σύνορο που οργανώνει τη μνήμη τους στο πριν και στο μετά της πέρα του ποταμού μετεγκατάστασης. Το ‘22 οι πρόσφυγες πίστευαν πως θα ηρεμούσαν τα πράγματα και θα ξαναγύριζαν στα χωριά τους, εγκαταστάθηκαν, λοιπόν, όσο γινόταν πιο κοντά στο ποτάμι.

«Εμείς ήμασταν από εδώ, τούτα τα πρώτα τα χωριά, Καράιλα λέγονταν, τώρα δεν ξέρω αν λέγονται αλλιώς, από την Ανατολική Θράκη. Κάθισαν οι δικοί μας όταν ήρθαν εδώ κοντά γιατί έλπιζαν να ξαναγυρίσουν στην περιοχή μας, αλλά πέρασαν τα χρόνια. Όσο θα γυρίσουν οι Κυπραίοι τόσο θα γυρίσουν και οι δικοί μας πίσω, ο Τούρκος άστο, βάρβαρος, δεν υπολογίζει τίποτα.»
(Μιχάλης, νυν κάτοικος Πέπλου, πρώην μετανάστης στη Γερμανία (παρατίθεται από Λαφαζάνη 2006)])

Παρ’ όλη τη συστηματική προσπάθεια εκ μέρους του ελληνικού κράτους να καλλιεργήσει εθνική συνείδηση στον ετερογενή πληθυσμό της Θράκης και ταυτόχρονα να παρουσιάσει τους «Τούρκους» ως απειλή, οι διαπροσωπικές σχέσεις των κατοίκων διαμορφώνονταν εν μέρει και με άλλους όρους. Η Μαρίτσα ήταν και τόπος συνάντησης για ανθρώπους που είχαν ζήσει μαζί για πολλά χρόνια, καθώς στα χωριά από την ακριβώς απέναντι μεριά του ποταμού εγκαταστάθηκαν αντίστοιχα Τούρκοι οι οποίοι ζούσαν και μέχρι το 1950 στα χωριά των τωρινών δήμων Τυχερού και Φερών και με τους οποίους είχαν φιλικές σχέσεις:

«Μέχρι πέρυσι, πρόπερσι, ζητούσαν οι Τουρκαλάδες, ρωτούσαν. … έβγαιναν στην Μαρίτσα, στον Έβρο. Εγώ πηγαίνω, είμαι ψαράς εκεί, λένε το όνομα. Ρωτούσαν και ρώτησα προχθές για κάποιους και μου είπαν ότι πήγαν στα Ύψαλα. Τα παιδιά τους, εκείνοι πέθαναν. Την μάνα μου τη ζητούσαν μέχρι πέρυσι. Πες της να έρθει, έλεγαν.»
(παρατίθεται σε Αυδίκος 1998b,σ.262)

Τα πρώτα χρόνια της μετεγκατάστασης ήταν εξαιρετικά δύσκολα. Οι περισσότεροι ζούσαν στα τούρκικα σπίτια ή καλύβες μέχρι η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων να τους παραχωρήσει υλικά για την κατασκευή ενός σπιτιού, μια αγελάδα και, το 1935, ένα χωράφι σε κάθε οικογένεια. Η διανομή γης δεν ήταν μόνο μια τεχνική ενέργεια. Ήταν, κυρίως, η αφετηρία για τη συγκρότηση οργανωμένης κοινωνικής και οικονομικής ζωής, ενώ ταυτόχρονα δημιούργησε μια αγροτική τάξη με αναφορά στο μικρό της έστω κλήρο (Αυδίκος 1998b). Τα επόμενα χρόνια οι οικισμοί αυτοί πάλευαν να χτίσουν μια οικονομική ζωή η οποία υπονομευόταν κυρίως από τον ανεξέλεγκτο και απρόβλεπτο Έβρο, του οποίου οι πλημμύρες κατέστρεφαν συστηματικά τις καλλιέργειες.

«Μετά το ανάχωμα βρήκαμε σωτηρία. Ήμασταν πεθαμένοι … γιατί από τότε άρχισαν οι κάτοικοι να βγάζουν καλή παραγωγή. Από τότε άρχισε να προοδεύει το χωριό.»
(παρατίθεται σε Αυδίκος 1998b,σ.57)

Η κατασκευή του αναχώματος το 1955 από τον τότε υπουργό Δημοσίων Έργων Κωνσταντίνο Καραμανλή άλλαξε τη γεωγραφία της περιοχής. Το ανάχωμα, επίσης, ανέτρεψε τη σχέση βουνού και κάμπου: Ενώ παλιότερα τα βουνίσια χωριά ήταν αυτά που αποτελούσαν τους πυρήνες των οικονομικών δραστηριοτήτων, καθώς εκεί ευδοκιμούσε η κτηνοτροφία αλλά παραγόταν και το σιτάρι, μετά το ανάχωμα, το ποτάμι, παρά τις εξάρσεις του, μετατρέπεται σε θετικό παράγοντα όταν χιλιάδες στρέμματα παραδίδονται στην καλλιέργεια.

«Πρόσφυγες, βεβαίως, πρόσφυγες, μετά μετανάστες Γερμανία - Βέλγιο»

Η δεκαετία του ’60 σημαδεύεται από ένα γεγονός που επηρεάζει σημαντικά ολόκληρη την περιοχή του Έβρου. Μια σειρά συμβάσεων για μετανάστευση εργατών προς Βέλγιο, Ολλανδία και Γερμανία ανοίγει το δρόμο της μετανάστευσης για το μεγαλύτερο μέρος του ντόπιου εργατικού δυναμικού.

«Κάθε πρόσφυγας που λέμε τώρα είχαμε λίγα, κάθε πρόσφυγας είχε 30-40 στρέμματα και όλα ξερά, για αυτό αναγκάστηκαν να φύγουνε. …Σε εμένα πήγε πρώτα η γυναίκα μου, τη γυναίκα μου την κάλεσε η αδερφή της, μετά αυτή κάλεσε εμένα. Πήγαινε ο καθένας με συμβόλαιο. Εμείς δουλεύαμε σε ένα εργοστάσιο μετάλλου, έφτιαχνε πολλά πράγματα. Καλή ήτανε, εγώ τη Γερμανία δεν τη βλαστημάω, σωθήκαμε. Σωθήκαμε δηλαδή, να, βγάλαμε μια καλή συνταξούλα, βοηθήσαμε τα παιδιά μας, όλα τα δώσαμε τα λεφτά στα παιδιά, εγώ δεν πήρα σπίτια και τέτοια, αν αποτύχουν τώρα εκείνοι τι να γίνει, δόξα τω θεώ καλά πάνε μέχρι στιγμής, ε, αυτά κάναμε.»
(Μιχάλης, νυν κάτοικος Πέπλου, πρώην μετανάστης στη Γερμανία
(παρατίθεται από Λαφαζάνη 2006)])
«Η περιοχή εδώ είναι συνδεδεμένη με τη Γερμανία, η περιοχή του Estenger είναι όλο Μεταξάδες, Παλιούρι, Χιονάδες. Έχουν τους συλλόγους τους, την εκκλησία τους και εκεί δημιουργούν, προσφέρουν, τι να πεις, όπου γης και πατρίς. Αλλά το κακό είναι ότι φύγανε άτομα της ζωντάνιας, εμένα στα 27 μου έφυγαν 6-7 φίλοι μου, και να εργαστούν και να δημιουργήσουν και να γλεντήσουν.»
(Βασίλης, αντιδήμαρχος Μεταξάδων (παρατίθεται από Λαφαζάνη 2006)])

Από όσους έφυγαν με τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα λίγοι ξαναγύρισαν και κυρίως οι συνταξιούχοι. Τα περισσότερα παιδιά που γεννήθηκαν στο εξωτερικό παρέμειναν εκεί. Αλλά ακόμα και σήμερα η μετανάστευση δεν είναι άγνωστο φαινόμενο για την περιοχή. Τις προηγούμενες δεκαετίες πολλοί νέοι που δεν μπορούσαν να βρουν δουλειά στα χωριά, καθώς η γεωργία δεν ήταν ιδιαίτερα επικερδής, έφευγαν προς τις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας, ενώ την τελευταία πενταετία της οικονομικής κρίσης έχουν «ξανανοίξει» οι δρόμοι της μετανάστευσης προς Βόρεια Ευρώπη ή άλλους προορισμούς.

Πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης στον Έβρο μετά το 2000

Ο Έβρος αποτελεί περίπου από το 2000 και μέχρι σήμερα ένα από τα κυριότερα περάσματα που χρησιμοποιούν οι μετανάστες-ριες για να φτάσουν στην Ευρώπη. Το πέρασμα του ποταμού, ειδικά κατά τους καλοκαιρινούς μήνες και το φθινόπωρο γίνεται συνήθως με μικρές πλαστικές βάρκες είτε, σε κάποια συγκεκριμένα σημεία, με τα πόδια.

Αν και σε όλη την Ελλάδα η αντιμετώπιση της μετανάστευσης από τις κρατικές αρχές έχει ως κύριους άξονες τον έλεγχο και την καταστολή, στην περίπτωση του Έβρου αυτά παίρνουν παραδειγματική μορφή. Ήδη από το 2004 στον Έβρο και στην Ξάνθη

υπήρχαν τα περισσότερα κέντρα κράτησης ενώ, σύμφωνα με μαρτυρίες μεταναστών-ριών που είχαν διασχίσει τον Έβρο, ασκούνταν λεκτική και σωματική βία από την αστυνομία και τη συνοριοφυλακή, οι συνθήκες κράτησης ήταν εξευτελιστικές, ενώ γίνονταν κατά κανόνα άτυπες απελάσεις και επαναπροωθήσεις στο ποτάμι. Είναι, όμως, γεγονός, πως από το 2010, στην περίοδο της οικονομικής κρίσης, όπου η μετανάστευση ποινικοποιείται όλο και περισσότερο (βλ. Κεφάλαιο 3.1), υπάρχει μια όξυνση της καταστολής στην περιοχή του Έβρου. Όπως παρουσιαζόταν στον δημόσιο λόγο, η ανάγκη για αυξημένη φύλαξη των συνόρων του Έβρου προέκυπτε από την «αύξηση των μεταναστευτικών ροών στην περιοχή».

Στις αρχές του 2010 η ελληνική κυβέρνηση ξεκίνησε και πάλι διαπραγματεύσεις με την τουρκική πλευρά για την πιστότερη εφαρμογή του Πρωτοκόλλου Επανεισδοχής που είχε υπογραφεί το 2002[86]. Τον Μάιο του 2010 ο τότε υπουργός Προστασίας του Πολίτη Μ. Χρυσοχοΐδης υπέγραψε με τον Τούρκο ομόλογό του διμερή συμφωνία με βάση την οποία η Τουρκία δεσμεύτηκε να αποδέχεται τουλάχιστον 1.000 αιτήματα επανεισδοχής ανά έτος. Επίσης, η Τουρκία δεσμεύτηκε να ορίσει ένα λιμάνι στην περιοχή της Σμύρνης εντός των τριών μηνών που ακολούθησαν την υπογραφή της διμερούς συμφωνίας, το οποίο θα λειτουργεί ως σταθμός επαναπροωθήσεων, δέσμευση που ακόμα δεν έχει υλοποιηθεί καθώς η Τουρκία είναι συνολικά επιφυλακτική στο να αναλάβει τον ρόλο του «φύλακα» των ευρωπαϊκών συνόρων (βλ. Κεφάλαιο 8.1).

Το καλοκαίρι του 2010 υπήρξε και μια αλλαγή πολιτικής σε τοπικό επίπεδο με στόχο την υιοθέτηση μέτρων για την αποθάρρυνση των μεταναστών-ριών, όπως διευρυμένες περίοδοι κράτησης για όσους-ες η απέλασή τους ήταν εφικτή και για τους αιτούντες άσυλο (Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012). Τον Οκτώβριο του 2010 ο Χ. Παπουτσής, ως υπουργός Προστασίας του Πολίτη ζήτησε την άμεση επέμβαση των ειδικών δυνάμεων RABIT της FRONTEX στην περιοχή του Έβρου, επικαλούμενος τη «μαζική εισροή υπηκόων τρίτων χωρών» στην Ευρώπη. Αυτή ήταν και η πρώτη επιχείρηση των ομάδων ταχείας επέμβασης της Frontex, η οποία διήρκεσε για τέσσερις μήνες, ενώ εγκαθίδρυσε τη μόνιμη παρουσία των δυνάμεων της Frontex στην περιοχή (βλ. στη συνέχεια Κεφάλαιο 9.2).

Τον Ιανουάριο του 2011 ο Χ. Παπουτσής ανακοίνωσε τα σχέδια της ελληνικής κυβέρνησης για την κατασκευή ενός «φράχτη» 12,5 χλμ. στα ελληνοτουρκικά σύνορα. Παρά τις αντιδράσεις που υπήρχαν τόσο σε τοπικό επίπεδο όσο και από ΜΚΟ αλλά και από φορείς της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην κατασκευή του «φράχτη», τόσο η τότε κυβέρνηση όσο και οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν προχώρησαν στην κατασκευή του. Το έργο ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο του 2013 (αναλυτικά για το τείχος στον Έβρο βλ. Κεφάλαιο 9.2).

Η ολοκλήρωση του τείχους στον Έβρο έγινε σε μια χρονική περίοδο που ο Έβρος είχε ήδη σταματήσει να χρησιμοποιείται ως πέρασμα από τους μετανάστες-ριες, καθώς, με την εφαρμογή της μεγαλύτερης αστυνομικής επιχείρησης που έχει γίνει στην περιοχή, της «επιχείρησης Ασπίδα», από τον Αύγουστο του 2012 και μέχρι σήμερα ο Έβρος

[86] Αναλυτικά το Πρωτόκολλο Επανεισδοχής του 2002 από την *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*: https://docs.google.com/file/d/0BzLLCPJMrNIEZDc1MTE0NzEtNjQ0MS00YTFjLTgyMGMtMTBmNzU2NjcwMjY3/edit?pli=1.

χρησιμοποιείται από πολύ λιγότερους μετανάστες-ριες ως πέρασμα προς την Ευρώπη (βλ. υποκεφάλαιο «επιχείρηση Ασπίδα»).

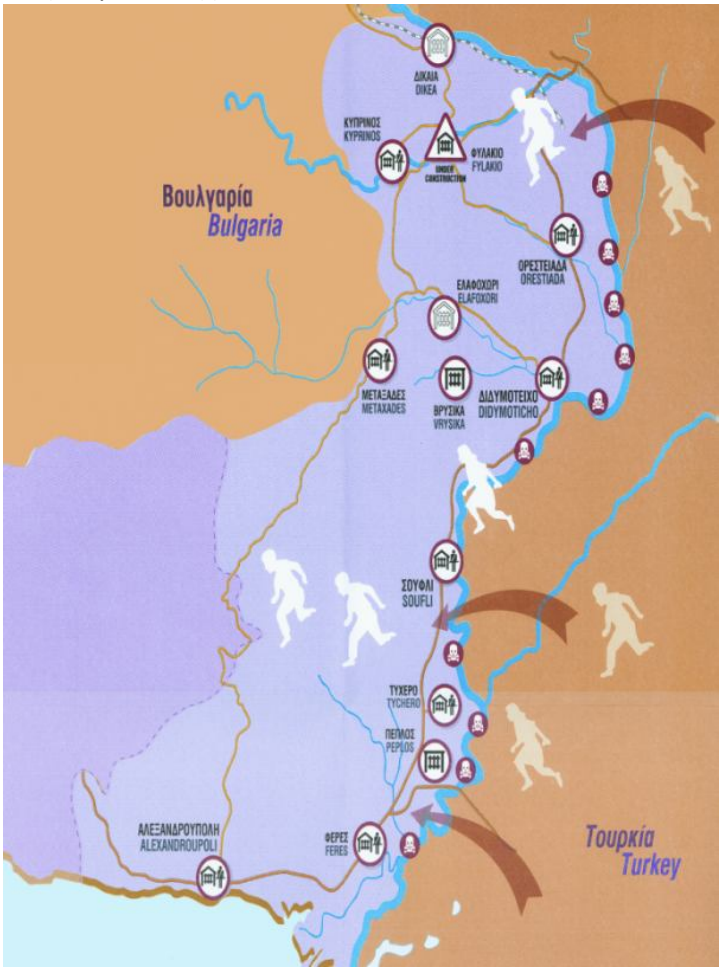
9.1 Κέντρα Κράτησης στον Έβρο

Όσοι μετανάστες-ριες συλλαμβάνονται στην προσπάθειά τους να περάσουν τα σύνορα χωρίς τα απαιτούμενα νομιμοποιητικά έγγραφα, φυλακίζονται σε κέντρα κράτησης. Ο χρόνος κράτησης έχει αυξηθεί από το 2012 στους 12 μήνες με δυνατότητα παράτασης έως και 18 μήνες. Στο Νομό Έβρου υπήρχαν κέντρα κράτησης περίπου από το 2002 και μέσα στην τελευταία δεκαετία κάποια έχουν σταματήσει να χρησιμοποιούνται, ενώ έχουν δημιουργηθεί κάποια καινούργια.

Κατά τη διάρκεια της διπλωματικής εργασίας που εκπόνησα για το μεταπτυχιακό μου το 2005-6 στον Έβρο, κατέγραψα δύο κέντρα κράτησης, οκτώ τμήματα συνοριακής φύλαξης που λειτουργούσαν και ως κέντρα κράτησης και τον χώρο κράτησης στο Φυλάκιο, ο οποίος ήταν υπό κατασκευή (βλ. χάρτης 24, Λαφαζάνη 2006).

Από το 2007 λειτουργεί το κέντρο κράτησης στο Φυλάκιο και σήμερα συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται οι χώροι κράτησης στους σταθμούς συνοριακής φύλαξης στις Φέρες, στο Σουφλί και τα κρατητήρια στο αστυνομικό τμήμα του Τυχερού. Οι υπόλοιποι χώροι λειτουργούν ανά περίσταση κυρίως ως διαμετακομιστικά κέντρα, όπου μετανάστες-ριες κρατούνται προσωρινά (από λίγες ώρες μέχρι κάποιες μέρες) μέχρι να μεταφερθούν σε ένα από τα παραπάνω κέντρα κράτησης.Η Νομαρχία Έβρου χωρίζεται σε δύο αστυνομικές διευθύνσεις, της Αλεξανδρούπολης στο Νότο και της Ορεστιάδας στο Βορρά. Η αστυνομική διεύθυνση της Ορεστιάδας έχει την ευθύνη για το «πρότυπο» κέντρο κράτησης στο Φυλάκιο, ενώ οι χώροι κράτησης των Φερών, του Τυχερού και του Σουφλίου υπάγονται στην αστυνομική διεύθυνση της Αλεξανδρούπολης.

Τα κρατητήρια των αστυνομικών τμημάτων και των τμημάτων συνοριακής φύλαξης έχουν σχεδιαστεί για κράτηση λίγων ωρών ή λίγων ημερών και το γεγονός ότι ο χρόνος κράτησης σε αυτά ξεπερνά πλέον τους 12 μήνες (βλ. Κεφάλαιο 2.3, κέντρα κράτησης) έχει αποτέλεσμα οι μετανάστες-ριες να κρατούνται σε χώρους τελείως ακατάλληλους, χωρίς πρόσβαση σε καθαρό αέρα, φυσικό φως, χωρίς θέρμανση και εξαερισμό, χωρίς

δυνατότητα να βγουν σε υπαίθριους χώρους.

Ενώ συνολικά τα τέσσερα κέντρα κράτησης στον Έβρο έχουν χωρητικότητα 479 ατόμων, συνήθως κρατούνται πολλαπλάσιοι μετανάστες-ριες, με αποτέλεσμα οι συνθήκες κράτησης να επιδεινώνονται και οι κρατούμενοι-ες να μην μπορούν να ξαπλώσουν ούτε στο πάτωμα, να μην επαρκούν οι υποδομές υγιεινής ή να μην υπάρχει καν πρόσβαση σε τουαλέτα και καθαρό νερό. Ταυτόχρονα, στα κέντρα κράτησης του Έβρου δεν υπάρχει επαρκής ιατρική μέριμνα για τους κρατούμενους, το φαγητό που προσφέρεται είναι πολύ κακής ποιότητας και δεν αρκεί για τις ανάγκες τους, ενώ η επικοινωνία με τον έξω κόσμο (χρήση τηλεφώνου) είναι από δυσχερής έως, σε κάποιες περιπτώσεις, αδύνατη. Επίσης, στα περισσότερα κέντρα κράτησης του Έβρου (με εξαίρεση το Φυλάκιο) υπάρχει μεικτή κράτηση αντρών, γυναικών και ανήλικων. Σύμφωνα με τη νομοθεσία, οι ανήλικοι δεν θα έπρεπε καν να κρατούνται (εκτός «εξαιρετικών περιπτώσεων»), ενώ οι γυναίκες με τους άντρες πρέπει να κρατούνται χωριστά.

Χάρτης 26: Χάρτης με τα κέντρα κράτησης στον Έβρο την περίοδο 2005-2006. Πηγή: Λαφαζάνη2006

Τέλος, υπάρχουν πάρα πολλές αναφορές από τους κρατούμενους για προσβολές, ρατσιστική συμπεριφορά εκ μέρους του προσωπικού των κέντρων κράτησης αλλά και χρήση σωματικής βίας από τους φύλακες (αναλυτικά για την άσκηση βίας στα κέντρα κράτησης του Έβρου βλ. Human Rights Watch 2011; Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012). Μια συνοπτική εικόνα για τα κέντρα κράτησης του Έβρου δίνεται στον πίνακα του Παραρτήματος 3.

Στη συνέχεια ακολουθεί μια συνοπτική περιγραφή των τεσσάρων βασικών κέντρων κράτησης του Έβρου, η οποία βασίζεται κυρίως σε δευτερογενή στοιχεία, καθώς η πρόσβαση στα κέντρα κράτησης δεν επιτρέπεται παρά μόνο κατά περίπτωση σε δικηγόρους ή σε συγκεκριμένες ΜΚΟ. Από τις εκθέσεις και τις αναφορές που αφορούν (και) τα κέντρα κράτησης του Έβρου (πλαίσιο που ακολουθεί) χρησιμοποιώ τα πραγματολογικά τους στοιχεία όσον αφορά τις συνθήκες που επικρατούν στους χώρους κράτησης. Στο διάστημα των περίπου τριών χρόνων που καλύπτουν οι παραπάνω εκθέσεις, οι συνθήκες στα κέντρα κράτησης του Έβρου είναι σταθερές.

Εκθέσεις και αναφορές για τα κέντρα κράτησης του Έβρου

- Η έκθεση της ΜΚΟ Pro Asyl σε συνεργασία με το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και την ομάδα Infomobile, με τίτλο *Walls of Shame. Accounts from the inside: the detention centers of Evros* (Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012). Η έκθεση παραθέτει στοιχεία που βασίζονται σε συνεντεύξεις και επιτόπια παρατήρηση στο διάστημα Αύγουστος 2010-Οκτώβριος 2011 και αναφέρεται στα κέντρα κράτησης, στις απελάσεις και τις επαναπροωθήσεις, στα δικαιώματα των κρατουμένων αλλά και στις ευρύτερες συνθήκες που επικρατούν σε σχέση με τα θέματα προσφύγων και μεταναστών-ριών στην περιοχή του Έβρου.
- Η έκθεση του Human Rights Watch με τίτλο *The EU's Dirty Hands. Frontex Involvement in Ill-Treatment of Migrant Detainees in Greece* (Human Rights Watch 2011, σ.29-31), η οποία γράφτηκε μετά από επισκέψεις στην περιοχή του Έβρου τον Νοέμβριο/Δεκέμβριο του 2010 και τον Φεβρουάριο του 2011 και δίνει έμφαση στον ρόλο και την εμπλοκή της Frontex στην αντιμετώπιση των μεταναστών-ριών στην Ελλάδα με έμφαση στην περίοδο των επιχειρήσεων Rabit to 2010.
- Η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (ΕΠΒ) (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment 2012), η οποία βασίζεται σε επίσκεψη στην περιοχή του Έβρου τον Ιανουάριο του 2011.
- Η έκθεση του FRA – European Union Agency for Fundamental Rights με τίτλο *Coping with a fundamental rights emergency. The situation of persons crossing the Greek land border in an irregular manner*, η οποία βασίζεται κυρίως σε συνεντεύξεις με ΜΚΟ αλλά και θεσμικούς φορείς το 2011 (European Union Agency for Fundamental Rights 2011).
- Η έκθεση της Ελληνικής Ένωσης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (τμήμα Θεσσαλονίκης), η οποία περιέχει αναλυτικές περιγραφές των κέντρων κράτησης μετά από επίσκεψη που πραγματοποιήθηκε στις 25-29 Νοεμβρίου του 2009 (Ελληνική Ένωσης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 2009).
- Η αναφορά δικηγόρων-μελών της Ομάδας Δικηγόρων και της Επιτροπής Αλληλεγγύης στους Πρόσφυγες (Χίος) σε σχέση με τις συνθήκες κράτησης και τις μεταγωγές μεταναστών-ριών από το Αιγαίο στον Έβρο, που βασίζεται σε επίσκεψη που πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 2009 (Μ.Τ. & Ν.Σ. 2009).

Φέρες

Το κέντρο κράτησης στις Φέρες είναι ένα τουρκικό Διοικητήριο του 1890 το οποίο βρίσκεται στο κέντρο του οικισμού. Εκτός από τα γραφεία των συνοριακών φυλάκων διαθέτει δύο κελιά με μικρές αυλές. Στα δύο κελιά έγινε ανακαίνιση το 2010-11. Τα παράθυρά τους είναι κλειστά με τούβλα και δεν μπαίνει καθόλου φυσικό φως. Δύο κοντέινερ είναι τοποθετημένα στον εξωτερικό χώρο, τα οποία χρησιμοποιούνταν το 2010-11 από τη Frontex για τις διαδικασίες ταυτοποίησης. Στο κέντρο κράτησης Φερών δεν υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ των ανθρώπων που κρατούνται για ποινικούς λόγους και των μεταναστών-ριών που συνελήφθησαν χωρίς χαρτιά. Πρακτικά, αυτό συνεπάγεται ότι τόσο ανήλικοι όσο και ενήλικοι μετανάστες και μετανάστριες κρατούνται μαζί με ποινικούς κρατούμενους. Σύμφωνα με την έκθεση Walls of Shame, κάποιες από τις μετανάστριες που κρατούνταν στις Φέρες τον Απρίλιο του 2011 συστηματικά κακοποιούνταν σεξουαλικά από συγκρατούμενούς τους (Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012, σ.31). Στο κέντρο κράτησης Φερών δεν υπάρχει θέρμανση ή εξαερισμός ούτε ζεστό νερό, ενώ η ιατρική μέριμνα περιορίζεται στα πολύ επείγοντα περιστατικά (Human Rights Watch 2011).

Εικόνα 38: Το αστυνομικό τμήμα στο κέντρο του χωριού και απέναντι από το δημαρχείο χρησιμοποιείται ως κέντρο κράτησης. Πηγή: αρχείο έρευνας

Εικόνα 39: Το πίσω τμήμα του κέντρου κράτησης Φερών. Πηγή: Tsapopulou, Tzaferakou & Stroux 2012

Σουφλί

Το κέντρο κράτησης στο Σουφλί βρίσκεται στο σταθμό Συνοριακής Φύλαξης και, παρ' όλο που έχει σχετικά πιο καινούργιες εγκαταστάσεις, ο μεγάλος αριθμός κρατούμενων καθιστά τις συνθήκες κράτησης εξίσου άθλιες με τα άλλα κέντρα κράτησης του νομού. Ο χώρος κράτησης αποτελείται από δύο κελιά που επικοινωνούν μέσω ενός διαδρόμου στον οποίο βρίσκονται και οι δύο τουαλέτες με τη μια ντουζιέρα. Με μέσο όρο τους 170 κρατούμενους σε κάθε κελί (από τον Αύγουστο του 2010 έως τον Απρίλιο του 2011), ο χώρος που αντιστοιχεί σε κάθε κρατούμενο είναι περίπου 60 τετρ. εκατοστά (Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012). Σε αυτές τις συνθήκες δεν μένει αρκετός χώρος για να ξαπλώσουν οι κρατούμενοι-ες και αναγκάζονται να κοιμούνται σε βάρδιες ή καθιστοί. Σύμφωνα με όλες τις σχετικές εκθέσεις και αναφορές, οι άντρες, οι γυναίκες και τα παιδιά κρατούνται στους ίδιους χώρους, ενώ στην έκθεση του Human Rights Watch αναφέρεται ο βιασμός μιας γυναίκας από έναν άλλο κρατούμενο (Human Rights Watch 2011, σ.101). Επίσης, στις σχετικές εκθέσεις αναφέρονται πολλαπλά περιστατικά άσκησης σωματικής και λεκτικής βίας από την αστυνομία (Human Rights Watch 2011; Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012). Στα κελιά υπάρχει ελάχιστο φυσικό φως, δεν υπάρχει εξαερισμός, θέρμανση, ζεστό νερό, δυνατότητα προαυλισμού, ούτε επαρκής ιατρική περίθαλψη. Η Ελλάδα έχει καταδικαστεί το 2009 και το 2011 από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για τις συνθήκες κράτησης στο Σουφλί[87].

Εικόνα 40: Το εσωτερικό του κέντρου κράτησης στο Σουφλί. Πηγή: European Union Agency for Fundamental Rights, 2011

Όταν διαμαρτυρόμασταν, ζητώντας από την αστυνομία να μας αφήσει έξω αυτοί μας φώναζαν. Μια μέρα εγώ έκλαιγα και φώναζα να με αφήσουν να βγω λίγο έξω με το μωρό μου να πάρουμε καθαρό αέρα. Δεν με άφησαν. «Δεν σου ζητήσαμε να έρθεις εδώ οπότε μην παραπονιέσαι» μου είπαν. Τους είπα ότι δεν παραπονιέμαι για την βρώμα και την μυρωδιά αλλά επειδή δεν μπορώ να μένω σε ένα τόσο μικρό δωμάτιο με τόσους άντρες. Κάποια στιγμή με άφησαν να βγω έξω μόνο για λίγα λεπτά γιατί κάποιες Γεωργιανές γυναίκες, διαμαρτυρόμενες για το χρόνο κράτησής τους, απειλούσαν ότι θα κάνουν κακό στον εαυτό τους και η αστυνομία έβγαλε εμένα έξω από το κελί για να μην πάθει τίποτα το παιδί.

Farsana, Αφγανή, Αύγουστος 2010

Πηγή: Tsapopoulou, Tzeferakou, & Stroux 2012, σ. 35

[87] Παραβίαση του άρθρου 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Περιπτώσεις S.D. v Greece και R.U. v Greece. http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/1d4d0dd240bfee7ec12568490035df05/f3ca77476a465f2ec12575d10038bb3f?OpenDocument. http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/1d4d0dd240bfee7ec12568490035df05/f2be981edc961203c12578a2002c423f?OpenDocument

Τυχερό

Το κέντρο κράτησης στο Τυχερό του Έβρου είναι ένα μικρό ισόγειο κτήριο, πρώην σιταποθήκη της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών, και έχει παραχωρηθεί από τη Νομαρχία ώστε να γίνει τμήμα συνοριακής φύλαξης. Στο κέντρο κράτησης του Τυχερού, πέρα από τα γραφεία των αστυνομικών, υπάρχουν δύο κελιά που χρησιμοποιούνται για την κράτηση των μεταναστών-ριών. Υπάρχουν κάμερες παρακολούθησης τόσο εντός όσο και εκτός των κελιών. Στο κέντρο κράτησης του Τυχερού δεν υπάρχει κανένας χώρος προαυλισμού ή άλλος εξωτερικός χώρος. Σύμφωνα με την έκθεση *Walls of Shame,* ο μέσος όρος των κρατούμενων στο Τυχερό μεταξύ Αυγούστου 2010 και Απριλίου 2011 ήταν 180 άτομα, ενώ η επίσημη χωριτηκότητα του κέντρου κράτησης σύμφωνα με την αστυνομία ήταν τα 48 άτομα: «Τα κελιά είναι συχνά τόσο γεμάτα ώστε κανένας δεν μπορεί να τεντωθεί ή να ξαπλώσει. Μπορούν μόνο να κάθονται στο πάτωμα. Κατά περιόδους οι κρατούμενοι-ες αναγκάζονται να κάθονται ή να κοιμούνται μέσα στις τουαλέτες λόγω έλλειψης χώρου.» (Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012, σ.30). Καθώς οι κρατούμενοι-ες συχνά δεν έχουν πρόσβαση σε τουαλέτες, πρέπει να ουρούν σε μπουκάλια ή στο διάδρομο ή συνοδεύονται από την αστυνομία εκτός του κέντρου κράτησης (Human Rights Watch 2011, σ.92). Τέλος, όπως προκύπτει από όλες τις σχετικές εκθέσεις και αναφορές, στους κρατούμενους δεν δίνονται είδη υγιεινής, δεν έχουν τη δυνατότητα να κάνουν μπάνιο, ενώ το κέντρο κράτησης δεν έχει εξαερισμό ούτε θέρμανση. Όπως χαρακτηριστικά γράφει στην έκθεσή της η Ελληνική Ένωση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: «Το Συνοριακό Φυλάκιο Τυχερού είναι μακράν ο χειρότερος χώρος κράτησης, καθώς φιλοξενείται σε ένα εξαιρετικά μικρό και παλιό κτήριο που καταρρέει, χωρίς το παραμικρό εκατοστό αυλής. Οι τουαλέτες ήταν πολύ βρώμικες, οι χειρότερες που είχαμε δει, με σοβαρό κίνδυνο μόλυνσης.»

Εικόνα 41: Κέντρο κράτησης Τυχερού. Πηγή: Tsapopulou, Tzeferakou, Stroux 2012

Φυλάκιο

Σε αντίθεση με τα άλλα κέντρα κράτησης του Νομού Έβρου που βρίσκονται μέσα ή τουλάχιστον κοντά σε χωριά ή πόλεις, το «πρότυπο» κέντρο κράτησης στο Φυλάκιο είναι χτισμένο σε μια τελείως απομονωμένη τοποθεσία, μακριά από κατοικημένες περιοχές. Είναι, άλλωστε, και το μόνο από τα κέντρα κράτησης του νομού που αγοράστηκε έναντι 300.000 ευρώ από το υπουργείο Εσωτερικών, το οποίο στη συνέχεια διέθεσε στη νομαρχιακή αυτοδιοίκηση 1,22 εκ. ευρώ για τη μετατροπή αυτού του κτηρίου σε «Πρότυπο Κέντρο Υποδοχής».

Εικόνες 42 ,43, 44: Φωτογραφίες του κέντρου κράτησης στο Φυλάκιο. Πηγή: αρχείο έρευνας

Το «Πρότυπο Κέντρο Υποδοχής και Φιλοξενίας Λαθρομεταναστών» στο Φυλάκιο του Νομού Έβρου άρχισε να λειτουργεί τον Μάιο του 2007. Στις 10 Ιουνίου του 2007 έγιναν τα επίσημα εγκαίνια από τον τότε υπουργό Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης Προκόπη Παυλόπουλο, ο οποίος είχε δηλώσει:

> «Μας κάνει περήφανους για το επίπεδο της φιλοξενίας που προσφέρει η χώρα μας στους λαθρομετανάστες, οι οποίοι παραμένουν σε αυτήν ως την επαναπροώθησή τους στις χώρες προέλευσής τους. Γιατί αυτό το υψηλό επίπεδο φιλοξενίας είναι ενδεικτικό και του επιπέδου των εγγυήσεων που διασφαλίζουμε τόσο για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου όσο και για τον σεβασμό στην αξία και αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Αυτό επιβάλλει τόσο η παράδοσή μας όσο και ο πολιτισμός μας.[88]»

Ο Ν. Ζαμπουνίδης, τότε νομάρχης Έβρου, είχε δηλώσει λίγες μέρες πριν:

> « (…) έχουμε παραδώσει το κέντρο φύλαξης λαθρομεταναστών που είναι ένας χώρος φύλαξης υψηλών προδιαγραφών, με χώρους υγιεινής, εστίασης. (…) υπάρχει ιατρείο, αναρρωτήριο, δύο γενικοί γιατροί, δερματολόγος, κοινωνικός λειτουργός, και ταυτόχρονα περιμένουμε πολύ σύντομα, και είναι δέσμευση του υπουργού Εσωτερικών, άλλα έξι άτομα ψυχολόγο, κοινωνική λειτουργό, διοικητικούς, για να μπορέσουμε να λειτουργήσουμε αυτό το κέντρο φύλαξης οικονομικών μεταναστών. Ο δε χώρος που περιβάλλει το κτίριο είναι άνετος, με αθλοπαιδιές, γήπεδα μπάσκετ, βόλεϊ. (…) Είμαι ιδιαίτερα ικανοποιημένος και ειλικρινά χαρούμενος, που

[88] http://www.gnomionline.gr/2007/66-politics/16164-gn16164

ολοκληρώθηκε μια μεγάλη προσπάθεια που ξεκίνησε πριν τέσσερα χρόνια, και σε πολλούς φάνταζε πολύ ρομαντικό αυτό που πήγαμε να κάνουμε, να βελτιώσουμε τις συνθήκες και να μην ντρεπόμαστε για αυτό που γινόταν.[89]»

Λιγότερο από δύο χρόνια αργότερα, τον Αύγουστο του 2009, σε δημόσια αναφορά δικηγόρων για τις συνθήκες κράτησης στο Φυλάκιο του Έβρου αναφέρεται:

«Σε κάθε θάλαμο υπάρχουν δύο τουαλέτες και δύο ντους (κατά την επίσκεψή μας υπήρχαν περί τα 70 άτομα σε κάθε θάλαμο). Τους έχουν χορηγήσει μια φορά μόνον σαπούνι και δεν υπάρχει ζεστό νερό. Τα σεντόνια είναι εξαιρετικά βρώμικα, τα βρήκαν εκεί από τους προηγούμενους. Όλοι υποφέρουν από δερματίτιδες και φαγούρα. (…) Οι θάλαμοι είναι πολύ βρώμικοι και πλήθη από κατσαρίδες κυκλοφορούν παντού ακόμη και στους χώρους που βρίσκονται οι φύλακες.(…) Έχουν δικαίωμα προαυλισμού κάθε ημέρα 5-10 λεπτά ξεχωριστά κάθε θάλαμος. Οι χώροι αθλοπαιδιών δεν χρησιμοποιούνται και είναι γεμάτοι αγριόχορτα και βλάστηση. [Σε σχέση με την ιατρική περίθαλψη] μια νοσοκόμα χορηγεί χάπια (χωρίς να έχει σταθερή μέρα επίσκεψης), μια φορά το μήνα επισκέπτεται γιατρός το χώρο.» (Μ.Τ. & Ν.Σ. 2009)

Την ίδια εικόνα για το κέντρο κράτησης στο Φυλάκιο δίνουν και οι αναφορές και οι εκθέσεις που δημοσιεύτηκαν τα επόμενα χρόνια και αναφέρονται στα κέντρα κράτησης του Νομού Έβρου (European Union Agency for Fundamental Rights 2011; Human Rights Watch 2011; Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012).

Ακόμα και το κέντρο κράτησης στο Φυλάκιο του Έβρου, το οποίο προβλήθηκε από τις Αρχές την περίοδο της κατασκευής και της πρώτης λειτουργίας του ως «πρότυπο» κέντρο κράτησης το οποίο θα είχε καλύτερες συνθήκες, αποδείχτηκε πως σε λιγότερο από δύο χρόνια λειτουργίας έχει εξίσου εξευτελιστικές και τιμωρητικές συνθήκες κράτησης με τα υπόλοιπα κέντρα του Νομού.

Εικόνα 45: Διαδήλωση ενάντια στα κέντρα κράτησης στο Φυλάκιο, Μάιος 2007. Πηγή: προσωπικό αρχείο

Το κέντρο κράτησης στο Φυλάκιο μπορεί να θεωρηθεί «πρότυπο» αλλά για άλλους λόγους. Γιατί ήταν το πρώτο «επίσημο» κέντρο κράτησης στην Ελλάδα το οποίο αγοράστηκε από το ελληνικό κράτος και τροποποιήθηκε κατάλληλα για να κρατούνται μετανάστες-ριες που επιχειρούν να έρθουν στην Ευρώπη χωρίς χαρτιά. Υπό αυτή την έννοια, το Φυλάκιο θεσμοποίησε την κράτηση των μεταναστών-ριών που μέχρι τότε ήταν μια σχεδόν «άτυπη» πρακτική των Αρχών στις γκρίζες ζώνες των συνόρων (βλ. κεφάλαιο για τις πολιτικές κράτησης). Στο Φυλάκιο έχουν γίνει δύο πανελλαδικές διαμαρτυρίες ενάντια στα κέντρα κράτησης το 2007 και το 2010, ενώ από το 2012 έχουν καταγραφεί πολλαπλές εξεγέρσεις των κρατούμενων μεταναστών-ριών για τις συνθήκες και τον χρόνο κράτησης.

[89] http://www.xronos.gr/detail.php?ID=35011

9.2 Frontex, Τείχος και Επιχείρηση «Ασπίδα»

Rapid Border Intervention Teams (RABIT*)*

Joint Operation (JO) RABIT 2010 [in Evros] will be remembered as a milestone in the history of Frontex

(Ilkka Laitinen, Frontex Executive Director)

Το υπουργείο Προστασίας του Πολίτη με υπουργό τον Χ. Παπουτσή έστειλε επιστολή προς την ΕΕ και τη Frontex στις 24 Οκτώβρη 2010 ζητώντας άμεση βοήθεια για τον έλεγχο των συνόρων στην περιοχή του Έβρου με τη συνεισφορά των Ομάδων Ταχείας Επέμβασης στα Σύνορα (RABIT). Σύμφωνα με την επιστολή του υπουργείου, παρά τις εντατικές προσπάθειες της χώρας και τη συνεχή της συνεργασία με τη Frontex, μεγάλος αριθμός μεταναστών-ριών έφτανε καθημερινά στη συνοριακή περιοχή του Έβρου. Την επόμενη μέρα, στις 25 Οκτώβρη 2010, η Frontex εξέδωσε δελτίο τύπου ανακοινώνοντας ότι θα διαθέσει τις ειδικά εκπαιδευμένες ομάδες RABIT αλλά και τα τεχνικά μέσα που θα θεωρηθούν απαραίτητα για την ενίσχυση του ελέγχου και της φύλαξης στα σύνορα του Έβρου.

Αυτή ήταν η πρώτη και η μόνη μέχρι σήμερα επιχείρηση των RABIT. «Η κλίμακα και η ταχύτητα της ανάπτυξης των επιχειρήσεων σε όρους τόσο ανθρώπινων όσο και τεχνικών πόρων ήταν πρωτοφανής για την 5ετή ιστορία της Frontex. Ειδικοί σε τομείς όπως ανίχνευση πλαστών εγγράφων, παράνομη είσοδος, χειρισμός σκύλων, πρώτης και δεύτερης γραμμής συνοριακών ελέγχων, αναλυτές και γλωσσολόγοι διατέθηκαν από 26 κράτη-μέλη (…)»(Frontex 2011b, σ.7). Κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων, που διήρκεσαν από τις 2 Νοεμβρίου 2010 μέχρι τις 2 Μαρτίου 2011 κάθε εβδομάδα, περίπου 200 καλά εκπαιδευμένοι συνοριοφύλακες και αξιωματικοί ενίσχυσαν τη φύλαξη των συνόρων του Έβρου και συμμετείχαν στις διαδικασίες ταυτοποίησης των συλληφθέντων μεταναστών-ριών. Εκτός από το ανθρώπινο δυναμικό, στην επιχείρηση διατέθηκαν και τεχνικά μέσα: ένα ελικόπτερο, τέσσερα πούλμαν, πέντε μικρά πούλμαν, 19 αυτοκίνητα για περιπολίες με τετρακίνηση, 9 βαν με εξοπλισμό θερμικής όρασης κ.ά. (για περισσότερα βλ. Carrera & Guild 2010).

Τέλος, όπως αναφέρεται στην ανακοίνωση της Κομισιόν για την επιχείρηση των RABIT στην Ελλάδα: «Η επιχείρηση βοήθησε επίσης τις Ελληνικές Αρχές στη συλλογή πληροφοριών που αφορούσαν τις μεταναστευτικές διαδρομές και τα δίκτυα διακινητών που εκμεταλλεύονται την απελπισμένη κατάσταση των μη κανονικών (irregular) μεταναστών.» (European Commission 2011a). Για άλλη μια φορά επαναλαμβάνεται ο διαδεδομένος λόγος της ΕΕ, που στην ουσία παρουσιάζει τους διακινητές ως υπεύθυνους για την εκμετάλλευση της «απελπισμένης κατάστασης» των μεταναστών-ριών (βλ. επίσης Κεφάλαια 2.4, 8.1).

Μαζική εισροή υπηκόων τρίτων χωρών;

Όρος για να αποφασιστεί μια επιχείρηση των ομάδων RABIT σε κάποια συνοριακή περιοχή είναι να αναγνωριστεί πως «ένα κράτος-μέλος είναι αντιμέτωπο με μαζική εισροή υπηκόων τρίτων χωρών που επιχειρούν να εισέλθουν παράνομα στο έδαφός του (…)»(παράγραφος 7, REGULATION (EC) No 863/2007 2007). Είναι γεγονός πως το 2010 η διέλευση μεταναστών-ριών από τον Έβρο αυξήθηκε σημαντικά, αλλά αυτή η αύξηση συνδυάστηκε με αντίστοιχη μείωση στον αριθμό των μεταναστών-ριών που διέσχιζε τα σύνορα του Αιγαίου (βλ. κεφάλαιο παιχνίδια με τους αριθμούς). Έτσι, αν συγκρίνουμε το ποσοστό των συλλήψεων στον Έβρο το 2009 με το 2010 δημιουργείται μια εικόνα «εισβολής» καθώς η αύξηση είναι 435%. Αν όμως συγκρίνουμε τους αριθμούς των συνολικών συλλήψεων στα ανατολικά σύνορα της Ελλάδας, η αύξηση από το 2009 στο 2010 είναι της τάξης του 46%, ενώ αν συγκρίνουμε τις συλλήψεις του 2008 με το 2010 η αύξηση είναι 19%.

Έτος	Έβρος	Αιγαίο	Σύνολο Αν. Σύνορα
2007	16.789	16.781	33.570
2008	14.461	30.149	44.610
2009	8.787	27.685	36.472
2010	47.088	6.204	53.292
2011	54.974	1.030	56.004
2012	30433	3610	34.043

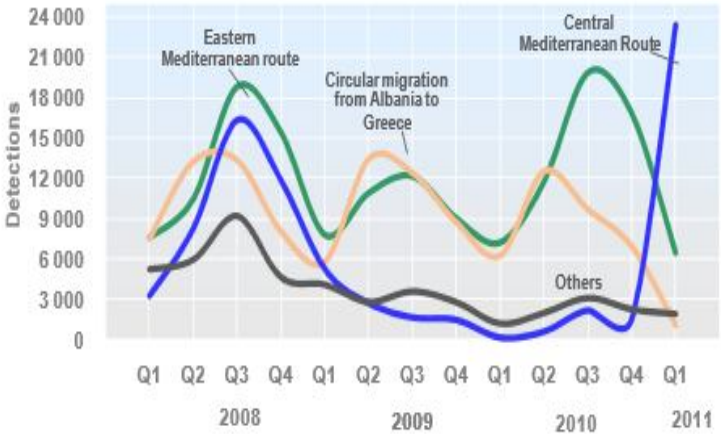
Πίνακας 1: Συλλήψεις μεταναστών-ριων στα Ανατολικά σύνορα της χώρας. Πηγή: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης

Στο δελτίο τύπου το οποίο εξέδωσε η Frontex στις 25 Οκτώβρη 2010 για να ανακοινώσει την επιχείρηση των RABIT στην περιοχή του Έβρου έγραφε:

> «Εξαιτίας του εξαιρετικά υψηλού αριθμού μεταναστών που διασχίζουν τα ελληνοτουρκικά χερσαία σύνορα, η Ελλάδα τώρα είναι υπεύθυνη για το 90% όλων των συλλήψεων παράνομα διελθόντων μεταναστών στην Ευρώπη. Οι Ελληνικές Αρχές αναφέρουν πως στο πρώτο μισό του 2010 συνολικά 45.000 παράνομα περάσματα συνόρων έχουν εντοπιστεί σε όλους τους συνοριακούς τομείς.» (Frontex 2010a)

Στο πρώτο μισό του 2010, σύμφωνα με τα στοιχεία του υπουργείου Δημόσιας Τάξης, στον Έβρο συνελήφθησαν 13.266 μετανάστες-ριες, ενώ ο αριθμός των 45.000 αφορά τα ανατολικά σύνορα, τα ελληνοαλβανικά σύνορα, καθώς και τις συλλήψεις μεταναστών-ριών χωρίς χαρτιά στο εσωτερικό της χώρας.

Επίσης, σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία που δημοσιεύει η Frontex ανά τρίμηνο για τα σύνορα της Ευρώπης, παρατηρούμε ότι

Διάγραμμα 10: Συλλήψεις μεταναστών-ριών στα σύνορα της Ευρώπης. Πηγή: Frontex, Fran Q1, 2011

ενώ το τρίτο τρίμηνο του 2010 υπήρχε μια σχετική αύξηση των συλλήψεων στα ανατολικά σύνορα της Ελλάδας (Eastern Mediterranean route), η αύξηση αυτή οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι το πέρασμα είναι πιο εύκολο τους καλοκαιρινούς μήνες. Αντίστοιχη αύξηση των συλλήψεων, άλλωστε, είχε πραγματοποιηθεί και το τρίτο τρίμηνο του 2008. Ταυτόχρονα, κατά τα έτη 2009 και 2010 το πέρασμα μέσω Κεντρικής Μεσογείου είχε μειωθεί σημαντικά, γεγονός που αλλάζει την στατιστική βαρύτητα των συλλήψεων στην Ελλάδα όσον αφορά το σύνολο της Ευρώπης.

Έτσι, το ότι η Frontex αναφέρει ότι «η Ελλάδα τώρα είναι υπεύθυνη για το 90% όλων των συλλήψεων παράνομα διελθόντων μεταναστών στην Ευρώπη» είναι περισσότερο αποτέλεσμα της μείωσης των συλλήψεων μεταναστών-ριών σε άλλες συνοριακές περιοχές της Ευρώπης παρά ιδιαίτερης αύξησης των συλλήψεων στην Ελλάδα. Επίσης τα νούμερα που χρησιμοποιούνται για να στοιχειοθετήσουν αυτά τα ποσοστά συλλήψεων (π.χ. ότι οι συλλήψεις για το πρώτο εξάμηνο του 2010 έφτασαν τις 45.000) είναι προβληματικά καθώς αφορούν το σύνολο των συλλήψεων μεταναστών χωρίς χαρτιά στην επικράτεια και όχι στις συνοριακές περιοχές, χωρίς να είναι απαραίτητο ότι όσοι-ες συλλαμβάνονται χωρίς χαρτιά, π.χ. στην Αθήνα το 2010, έφτασαν εκείνη τη χρονιά και όχι προηγούμενα έτη.

Στο άρθρο τους σε σχέση με την επιχείρηση RABIT της Frontex στον Έβρο, οι Carrera και Guild (Carrera & Guild 2010) συγκρίνουν τα νούμερα που θεωρούνται «μαζική εισροή υπηκόων τρίτων χωρών» στην Ευρώπη με τη γενικότερη μετακίνηση πληθυσμών στην ΕΕ. Παρουσιάζουν μια ερευνητική άσκηση της ΕΕ σύμφωνα με την οποία, κατά τη διάρκεια της εβδομάδας 31 Αυγούστου έως 6 Σεπτέμβρη 2009, καταγράφηκαν 4,709,175 διελεύσεις συνόρων ευρωπαίων πολιτών και 1,134,576 διελεύσεις υπηκόων τρίτων χωρών. Συγκρίνοντας την τόσο μεγάλη κινητικότητα στα σύνορα της ΕΕ εντός μόνο μιας εβδομάδας με τις «παράνομες» διελεύσεις συνόρων στον Έβρο, που έφτασαν περίπου τα 39.000 άτομα το πρώτο 10μηνο του 2010 πριν την έναρξη των επιχειρήσεων των ομάδων RABIT , επιχειρούν να τοποθετήσουν τους αριθμούς αυτούς σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, αναδεικνύοντας πόσο χαμηλά είναι τα νούμερα που μεταφράζονται ως «κρίση» και «εισβολή» σε σχέση με τη συνολική κινητικότητα πληθυσμών στα σύνορα της ΕΕ.

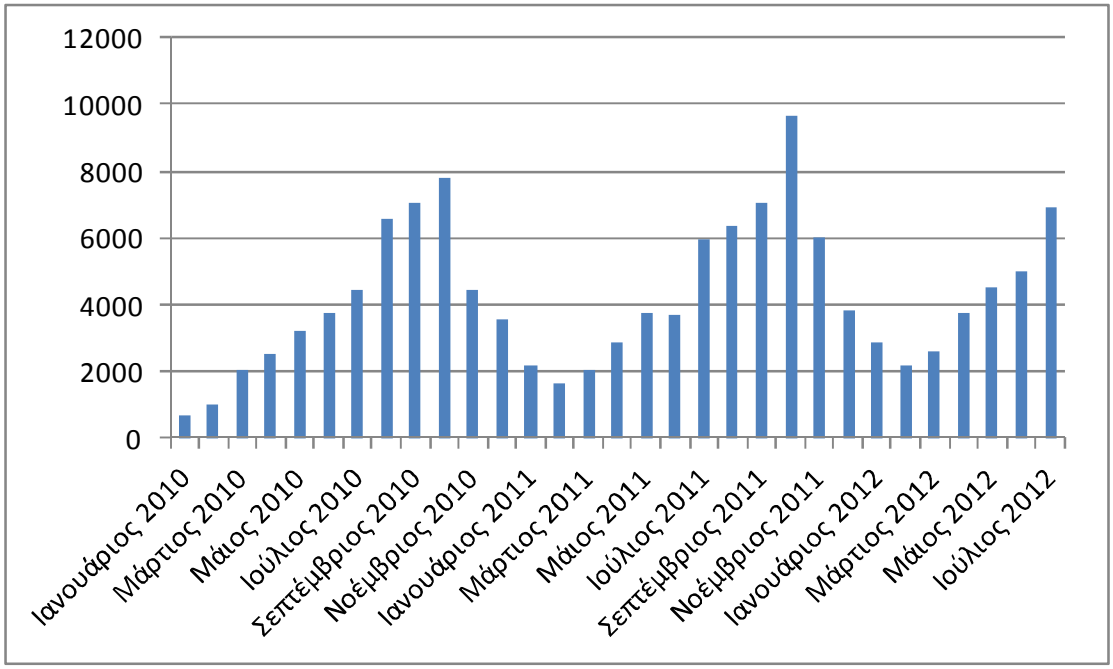
	Air	Sea	Land	TOTAL 31 August – 6 September 2009	ESTIMATED TOTAL IN 2009
European Citizens	2,648,767	442,910	1,617,498	4,709,175	+/- 250,000,000
Third Country Nationals					
Non Visa	438,700	110,397	585,479	1,134,576	+/- 61,000,000
Visa	372,643	31,039	416,920	820,602	+/- 44,000,000
Total TCNs	811,343	141,436	1,002,399	1,955,178	+/- 105,000,000
TOTAL	3,460,110	584,346	2,619,897	6,664,353	+/- 355,000,000

Πίνακας 2: Εκτίμηση για τον αριθμό των εισόδων μέσω χερσαίων, θαλάσσιων και αέριων συνόρων στις χώρες-μέλη της Σένγκεν το έτος 2009. Παρατίθεται από Carera και Guild 2010, σ. 10.

Αποτελέσματα της επιχείρησης RABIT

Στο κείμενο απολογισμού της επιχείρησης των RABIT αναφέρεται:

«Τον Οκτώβριο, πριν την έναρξη των επιχειρήσεων, εντοπίστηκαν συνολικά 7.670 άτομα στα χερσαία ελληνοτουρκικά σύνορα. Τον Νοέμβρη η επιχείρηση ανέφερε συνολικά 4.616 εντοπισμούς και τον Δεκέμβρη οι εντοπισμοί έπεσαν στους 3.413. Σε συνέχεια, τον Ιανουάριο του 2011 μειώθηκαν σε 2.266 και 1.632 τον Φεβρουάριο του 2011. Από την εκκίνηση των επιχειρήσεων Rabit, ο αριθμός των παράνομων διελεύσεων μειώθηκε κατά περίπου 75%.» (Frontex 2011b)

Διάγραμμα 11: Συλλήψεις στην περιοχή του Έβρου ανά μήνα από τον Ιανουάριο 2010 έως τον Ιούλιο 2012. Πηγή: επεξεργασία στοιχείων από την Ελληνική Αστυνομία

Όπως όμως δείχνουν τα στοιχεία από το υπουργείο Δημόσιας Τάξης, μια αντίστοιχη μείωση ανά μήνα υπήρξε και το 2011, χωρίς τις ομάδες RABIT να επιχειρούν στον Έβρο. Έτσι, τον Οκτώβριο του 2011 οι συλλήψεις μεταναστών-ριών χωρίς χαρτιά στον Έβρο ήταν 9.626, τον Νοέμβριο ήταν 6.018, τον Δεκέμβριο 3.802, τον Ιανουάριο του 2012 ήταν 2.864 και τον Φεβρουάριο 2.213. Μεταξύ, δηλαδή, του Οκτώβρη –που, όπως καταγράφεται στις στατιστικές, είναι ο μήνας που αναφέρονται οι περισσότερες συλλήψεις για «παράνομη είσοδο»– και του Δεκέμβρη –που λόγω καιρικών συνθηκών είναι από τους μήνες με τις λιγότερες συλλήψεις στα ελληνοτουρκικά σύνορα– υπήρξε μια μείωση της τάξης του 77%. Την ίδια εικόνα για το σύνολο των συλλήψεων στα ελληνοτουρκικά σύνορα παρουσιάζει το διάγραμμα της Frontex (Διάγραμμα 10) και για τα έτη 2008 και 2009.

Μπορούμε να υποστηρίξουμε, λοιπόν, πως η μείωση των συλλήψεων κατά το 2010 δεν οφειλόταν τόσο στις επιχειρήσεις της Frontex όσο στο ότι λόγω καιρικών συνθηκών, τα περάσματα του Έβρου και του Αιγαίου γίνονται ευκολότερα άρα και συχνότερα τους καλοκαιρινούς μήνες και μέχρι τον Οκτώβρη (τρίμηνα Q2 και Q3 σύμφωνα με τα διαγράμματα της Frontex), ενώ γίνονται δυσκολότερα προσπελάσιμα και άρα μειώνεται ο αριθμός των μεταναστών-ριων που τα διασχίζουν τους χειμερινούς μήνες. Επίσης, το 2011

οι συλλήψεις μεταναστών-ριών στη συνοριακή περιοχή του Έβρου ήταν αντίστοιχες με τις συλλήψεις του έτους 2010, γεγονός που αναδεικνύει πως, ακόμα και αν η επιχείρηση των RABIT πέτυχε τη μείωση των συλλήψεων το 2010, τα αποτελέσματά της ήταν βραχυχρόνια.

Τέλος, στην έκθεσή της η οργάνωση Human Rights Watch επικεντρώνει στις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από πλευράς της ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, στην έκθεσή της Human Rights Watch αναδεικνύεται πως, ενώ τόσο η Κομισιόν όσο και η Frontex γνώριζαν τις συνθήκες που επικρατούσαν στα κέντρα κράτησης του Έβρου, βοήθησαν στη σύλληψη μεταναστών που οδηγούνταν στα κέντρα αυτά επιτείνοντας τις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Εικόνες 46, 47: Αποσπάσματα από βίντεο της Frontex όπου διαφημίζεται ο τεχνολογικά προηγμένος εξοπλισμός που χρησιμοποιείται στη φύλαξη των συνόρων. Οι εικόνες δείχνουν, μέσα από θερμικές κάμερες, μια βραδινή επιχείρηση καταδίωξης μεταναστών-ριών στον Έβρο. Πηγή: http://www.youtube.com/watch?v=RSLVtaUpqI0

Από το 2010 και έπειτα η παρουσία των δυνάμεων της Frontex είναι μόνιμη στον Έβρο. Αρμοδιότητές τους είναι, αφενός, η συμμετοχή και ο «συντονισμός» των επιχειρήσεων εντοπισμού και σύλληψης μεταναστών-ριών στα σύνορα και, αφετέρου, η διαδικασία πρώτης αναγνώρισης (screening) ταυτόχρονα με τη συλλογή πληροφοριών για τις μεταναστευτικές διαδρομές (risk analysis). Όσον αφορά τη συμμετοχή τους στις επιχειρήσεις εντοπισμού και σύλληψης, πέρα από καλά εκπαιδευμένο προσωπικό έχουν συνεισφέρει και τεχνικό εξοπλισμό: θερμικές κάμερες και εξοπλισμός νυχτερινής όρασης, βανάκια, πλωτά μέσα για το ποτάμι. Όσον αφορά τη διαδικασία πρώτης αναγνώρισης, αυτή τυπικά οφείλει να γίνεται από αξιωματικούς της Frontex με παρουσία διερμηνέα αλλά και παρουσία ελλήνων αστυνομικών. Πρακτικά, συνήθως ένας αξιωματικός της Frontex, με ή χωρίς διερμηνέα, με ή χωρίς παρουσία ελλήνων αστυνομικών, κάνει μια πρόταση για την καταγωγή του μετανάστη-ριας μετά από συνέντευξη που διαρκεί 5-10 λεπτά, η οποία υιοθετείται από τις ελληνικές Αρχές. Ακόμα και γερμανοί αξιωματικοί της Frontex ανέφεραν τις αμφιβολίες τους για τη διαδικασία πρώτης αναγνώρισης, λέγοντας πως στη Γερμανία μια τέτοια διαδικασία μπορεί να κρατήσει μια ολόκληρη εργάσιμη μέρα (Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012). Σύμφωνα με την έκθεση «*Walls of Shame. Accounts from the inside: the detention centers of Evros*», υπήρχαν αφγανοί κρατούμενοι στον Έβρο που εγγράφηκαν ως Αλγερινοί, Τούρκοι ή Ιρανοί, υπήρχαν Μαροκινοί και Αλγερινοί που εγγράφηκαν ως Σύροι, υπήρχαν Σουδανοί ή άλλοι γαλλόφωνοι Αφρικανοί που εγγράφηκαν ως Νιγηριανοί. Τις περισσότερες φορές οι κρατούμενοι δεν γνωρίζουν την εθνικότητα καταγραφής τους και δεν μπορούν να προσβάλουν την καταγραφή, αν και σε

εκείνες τις περιπτώσεις που η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ έχει ενημερωθεί για λάθος καταγραφές και έχει ζητήσει δεύτερη διαδικασία αναγνώρισης, η εθνικότητα της πρώτης καταγραφής έχει αλλάξει (Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012).

Τείχος στον Έβρο

Εκείνο που έχει σημασία είναι ότι ο φράχτης είναι έργο που έχει πολύ μεγάλη συμβολική αξία. Έχει συμβολική αξία γιατί στέλνει ένα μήνυμα στη διεθνή κοινότητα ότι η Ελλάδα δεν είναι αφύλακτη, δεν είναι ξέφραγο αμπέλι[90]
(Χ. Παπουτσής, υπουργός Προστασίας του Πολίτη 2010-2012)

Στις αρχές Ιανουαρίου του 2011 ο τότε υπουργός Προστασίας του Πολίτη Χ. Παπουτσής ανακοίνωσε την πρόθεση της κυβέρνησης να φτιαχτεί ένας «φράχτης» για την αποτροπή της εισόδου μεταναστών-ριών στον Έβρο.

Εικόνα 48: Ο Χ.Παπουτσής στα εγκαίνια των εργασιών του «φράχτη». Πηγή: Εφημερίδα *Έθνος*, 8/04/2012

Εικόνα 49: Το ομοίωμα του φράχτη που χρησιμοποιήθηκε για τα εγκαίνια των εργασιών. Πηγή: Εφημερίδα *Έθνος*, 8/4/2012

Αρχικά ζητήθηκε η χρηματοδότηση του έργου από τον προϋπολογισμό του 2011 του Ευρωπαϊκού Ταμείου Συνόρων, αλλά η χρηματοδότηση αυτή δεν εγκρίθηκε από την Κομισιόν «γιατί η ενέργεια αυτή δεν συνιστά από μόνη της λύση στο πρόβλημα της παράνομης μετανάστευσης στην περιοχή[91]», όπως δήλωσε η επίτροπος Εσωτερικών Υποθέσεων Σ. Μάλστρομ. Η χρηματοδότηση του έργου έγινε εν τέλει από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων και ανατέθηκε στην εταιρεία «ΔΑΓΡΕΣ ΑΤΕ». Η σύμβαση υπογράφτηκε τον Ιανουάριο του 2012 Με βάση τη σύμβαση που είχε υπογραφεί τον Ιανουάριο του 2012, η ολοκλήρωση της κατασκευής του «φράχτη» –ο οποίος στη σύμβαση αναφέρεται ως «τεχνικό εμπόδιο»– προβλεπόταν να γίνει μέσα σε 5 μήνες, με καταληκτική ημερομηνία τη 19η Ιουνίου 2012[92]. Τον Φεβρουάριο του 2012 ο Χ. Παπουτσής εγκαινίασε την έναρξη των εργασιών, παρ' όλο που δεν είχαν ξεκινήσει ακόμα, με ένα μεταφερόμενο ομοίωμα του φράχτη, μήκους μόλις 2 μέτρων, που χρησιμοποιήθηκε για τις ανάγκες των τηλεοπτικών συνεργείων και των φωτορεπόρτερ. Παρά τις δεσμεύσεις του υπουργού ότι η ολοκλήρωση θα γινόταν το καλοκαίρι του 2012 και της κατασκευάστριας εταιρείας ότι θα ολοκληρωνόταν μέχρι το τέλος Σεπτεμβρίου 2012, αλλά

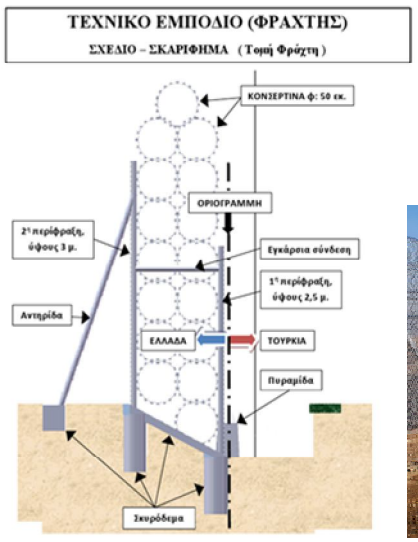
[90] http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=667789
[91] http://www.lifo.gr/now/politics/8681
[92] http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22767&subid=2&pubid=63641444

και του επόμενου υπουργού Δημόσιας Τάξης κ. Δένδια ότι θα ολοκληρωνόταν μέχρι τον Οκτώβριο, το έργο ήταν «σχεδόν» τελειωμένο τον Ιανουάριο του 2013. Σύμφωνα με δημοσιεύματα, το έργο είχε συνολικό κόστος 3.160.000 ευρώ.

Σύμφωνα με τις δηλώσεις του κ. Α. Δεμερτζή, πολιτικού μηχανικού και τεχνικού ασφαλείας του έργου, ο φράχτης αποτελείται από «δυο σειρές με συρματόπλεγμα, που απέχουν 1,20 μέτρα μεταξύ τους. Ενδιάμεσα περιέχει κονσερτίνα, ακανθωτό σύρμα. Το συρματόπλεγμα είναι 2,5μ. από την πλευρά της Τουρκίας και 3μ. από την ελληνική πλευρά. Όσο σύρμα κατασκευάζεται στην Ελλάδα σε ένα χρόνο, περισσότερο σύρμα έχει τοποθετηθεί στο συγκεκριμένο έργο[93]».Το τείχος έχει συνολικό μήκος 10.356 μέτρων και εκτείνεται σε όλο το μήκος των χερσαίων συνόρων από το φυλάκιο των Καστανιών έως τον Ποταμό Έβρο. Πρόκειται για ένα τμήμα των συνόρων όπου η συνοριογραμμή δεν ακολουθεί το ποτάμι αλλά ο Έβρος βρίσκεται στην πλευρά της Τουρκίας. Το τμήμα αυτό των συνόρων αποτελούσε ένα αρκετά διαδεδομένο πέρασμα για τους μετανάστες-ριες, καθώς μπορούσαν να το διασχίσουν με τα πόδια. Η αποτελεσματικότητα του φράχτη δεν μπορεί να αξιολογηθεί αφού προηγήθηκε της ολοκλήρωσής του η επιχείρηση «Ασπίδα» που ανέκοψε τη διέλευση των μεταναστών-ριών από τον Έβρο.

Χάρτης 27: Τα σύνορα στον Έβρο. Με κόκκινη γραμμή το τμήμα των συνόρων στο οποίο χτίστηκε ο «φράχτης».

Εικόνα 50: Το σχέδιο του φράχτη όπως δόθηκε στη δημοσιότητα από την κατασκευάστρια εταιρεία.

Εικόνα 52: Τμήμα του φράχτη. Πηγή: Deutsche Presse-Agentur

[93] http://www.radioevros.gr/2013/01/%CE%AD%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%BF-%CF%86%CF%81%CE%AC%CF%87%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%BD%CE%AD%CE%B1-%CE%B2%CF%8D%CF%83%CF%83%CE%B1-%CE%BC%CE%B5%CE%B9%CF%8E%CE%B8%CE%B7/

Επιχείρηση «Ασπίδα»

Ο Ν. Δένδιας, υπουργός Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη από τον Ιούνιο του 2012, είχε ως προτεραιότητα –ακολουθώντας την κεντρική πολιτική της κυβέρνησης– την αντιμετώπιση της «λαθρομετανάστευσης» τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στα σύνορα. Τον Αύγουστο του 2012 τέθηκε σε εφαρμογή η επιχείρηση *Ξένιος Δίας* στο κέντρο της Αθήνας και η επιχείρηση *Ασπίδα* στον Έβρο. Στόχος της επιχείρησης για τον Έβρο ήταν, με τη μεταφορά αστυνομικών δυνάμεων και τεχνικών μέσων, να «σφραγιστεί ο Έβρος», όπως δήλωνε ο Ν. Δένδιας στα τέλη Ιουλίου:

> «με την έγκριση του Πρωθυπουργού, 1.800 συνοριοφύλακες μετακινούνται ήδη προς τον ποταμό Έβρο, μαζί με πλωτά σε πρώτη φάση. Ήδη σήμερα μετακινούνται έξι πλωτά και μέχρι το τέλος του μήνα θα φτάσουμε στα 26 νέα πλωτά στον Έβρο, ώστε επιτέλους, να επιχειρήσουμε τη "σφράγιση" του Έβρου. Αυτό το οποίο επιδιώκουμε είναι να σταματήσει η Ελλάδα να είναι ξέφραγο αμπέλι[94]»

Τα αποτελέσματα της επιχείρησης ήταν όντως «θεαματικά», όπως σχολιάζει τόσο ο τοπικός τύπος όσο και η Κομισιόν[95]. Όπως αναφέρεται στα σχετικά δημοσιεύματα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου, ενώ την πρώτη εβδομάδα του Αυγούστου στον Έβρο έγιναν 2.000 συλλήψεις, την αμέσως επόμενη εβδομάδα έγιναν 200 συλλήψεις ενώ την τελευταία εβδομάδα του Αυγούστου μόλις 10 συλλήψεις. Η αποτελεσματικότητα της επιχείρησης οφείλεται, αφενός, στην πολύ μεγάλη αύξηση των συνοριοφυλάκων και, αφετέρου, στις πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν για να *σφραγίσουν* τον Έβρο. Οι περίπου 2.000 αστυνομικοί που μεταφέρθηκαν στον Έβρο για την επιχείρηση «Ασπίδα» θα μπορούσαν πρακτικά να αποτελέσουν μια «ανθρώπινη ασπίδα» στα 206 χιλιόμετρα των χερσαίων ελληνοτουρκικών συνόρων. Είναι ενδεικτικό ότι η Frontex, για την επιχείρηση των ομάδων ταχείας επέμβασης RABIT το 2010, διέθεσε περίπου 175 συνοριοφύλακες από όλη την Ευρώπη, ενώ για την επιχείρηση «Ασπίδα» διατέθηκε σχεδόν δεκαπλάσια αστυνομική δύναμη από την Ελλάδα. Το κόστος μιας τέτοιας επιχείρησης είναι τεράστιο και, παρ' όλο που δεν υπάρχουν

> *Όταν περάσαμε το σύνορο του ποταμού Maritza περιμέναμε και κρυβόμασταν μέχρι το πρωί. Μας ανακάλυψε η περίπολος. Είμασταν 25 Πακιστανοί και μαζί μας ήταν 6 Αφγανοί. Αρχίσαμε να τρέχουμε. Οι στρατιώτες άρχισαν να πυροβολούν προς το μέρος μας. Ευτυχώς, μόνο κάποιοι από εμάς χτυπήθηκαν και μόνο στα σακίδιά τους. Μετά μας έπιασαν. Κάποιοι κατάφεραν να δραπετεύσουν και 12 άτομα συνελήφθησαν. Άρχισαν να μας χτυπούν όλους τυχαία. Ήταν και δύο παιδιά μαζί μας, ένα 13 χρόνων και το άλλο 15. Μας ανάγκασαν να ξαπλώσουμε στο έδαφος για μισή ώρα. Ένας στρατιώτης μας επιτηρούσε με το όπλο στο χέρι. Μετά και άλλοι στρατιώτες ήρθαν. Μας έβαλαν σε μια βάρκα και μας άφησαν στην άλλη πλευρά του ποταμού (…)*
>
> Μ.Κ., 21 χρόνων,
> Πηγή: (Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012, σ.14)

[94] http://www.tovima.gr/society/article/?aid=469724

[95] http://www.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathremote_1_03/06/2013_502273 , http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63838167

ακριβή στοιχεία, σύμφωνα με την ανακοίνωση της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Αστυνομικών Υπαλλήλων, τον Μάιο του 2013 (10 μήνες μετά την έναρξη των επιχειρήσεων) τα έξοδα των αστυνομικών που είχαν μετακινηθεί στον Έβρο ξεπερνούσαν τα 20.000.000ευρώ[96]. Η επιχείρηση «Ασπίδα» όντως οδήγησε σε *σφράγισμα* του Έβρου –προς το παρόν τουλάχιστον– αλλά ποιο εν τέλει είναι το όφελος και με τι κόστος;

Ταυτόχρονα, για να επιτευχθεί το *σφράγισμα* των συνόρων στον Έβρο χρειάστηκαν και άλλες νομικές ρυθμίσεις και άτυπες πρακτικές από την πλευρά των Αρχών. Η επέκταση του χρόνου φυλάκισης στα κέντρα κράτησης πλέον του ενός έτους σε άθλιες συνθήκες καθιστά πλέον την κράτηση όχι απλά τιμωρητική αλλά στην ουσία αποτρεπτική για τους μετανάστες-ριες. Ταυτόχρονα, οι επαναπροωθήσεις και οι απελάσεις στα σύνορα αποτελούν πλέον καθημερινή πρακτική των αρχών. Στην έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας με τίτλο **«**Σύνορα της Ευρώπης: Καταπατήσεις Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στα Σύνορα της Ελλάδας με την Τουρκία» που βασίζεται (και) σε 79 συνεντεύξεις με μετανάστες και μετανάστριες καταγράφονται 26 περιπτώσεις συλλογικών απελάσεων στα χερσαία σύνορα της Ελλάδας με την Τουρκία μεταξύ Αυγούστου 2012 και Μαΐου 2013 (Διεθνής Αμνηστία 2013). Οι μετανάστες-ριες που συνελήφθησαν στα σύνορα του Έβρου αναφέρουν ότι κρατήθηκαν σε αστυνομικά τμήματα μερικές ώρες ή ακόμα και μέρες μετά τη σύλληψή τους, ότι τις βραδινές ώρες μεταφέρονταν στην τουρκική πλευρά του ποταμού με βάρκες και αφήνονταν από τις ελληνικές αρχές στο τουρκικό έδαφος ή σε μια από τις νησίδες του ποταμού. Στις περιπτώσεις αυτές η βία, σωματική και λεκτική, που ασκείται από την αστυνομία είναι ανεξέλεγκτη ενώ οι περισσότερες μαρτυρίες αναφέρουν ότι οι συνοριοφύλακες τους κλέβουν τα προσωπικά τους αντικείμενα (χρήματα, κινητά κ.λπ.). Οι περιπτώσεις των μαζικών απελάσεων κατά τη σύλληψη δεν καταγράφονται ως «συλλήψεις» από τις ελληνικές Αρχές και άρα δεν εμφανίζονται και στις επίσημες στατιστικές του υπουργείου Δημόσιας Τάξης σε σχέση με τον αριθμό των μεταναστών-ριών που συλλαμβάνονται στα σύνορα. Αυτό πρακτικά μπορεί να σημαίνει πως, ενώ εμφανίζονται μειωμένες συλλήψεις στα χερσαία ελληνοτουρκικά σύνορα, αυτό που πραγματικά έχει μειωθεί μπορεί να είναι η καταγραφή όσων συλλαμβάνονται καθώς, μεγάλος αριθμός αυτών, απελαύνονται άτυπα πίσω στην Τουρκία.

> «Περάσαμε το ποτάμι τη νύχτα και περπατήσαμε σχεδόν όλη μέρα. Κοντά σε μια ελληνική πόλη μας έπιασε η αστυνομία. Κάλεσαν ένα φορτηγάκι και αυτό το φορτηγάκι μας ξαναπήγε
> στο ποτάμι. Όταν μας μάζεψαν ήταν ήδη στο φορτηγάκι περίπου 20 άνθρωποι. Ήταν όλοι Αφγανοί. Όταν φτάσαμε στο ποτάμι, οι αστυνομικοί μας κράτησαν εκεί στο φορτηγάκι επί τρεις ώρες. (…) Ενώ ήμαστε στο φορτηγάκι, ο φίλος μου τηλεφώνησε στον ΟΗΕ και κάποιους άλλους οργανισμούς για να ζητήσει τη βοήθειά τους. Λίγο μετά από αυτό το τηλεφώνημα, οι αστυνομικοί άνοιξαν το φορτηγάκι και ρώτησαν ποιος τηλεφώνησε στους οργανισμούς [μετά] πήραν τον φίλο μου και τον χτύπησαν με τα κλομπ. Έπειτα μας πήραν τα κινητά και τις ζώνες μας και μας απέλασαν πίσω στην Τουρκία.»
>
> Μ.Κ., 21 χρόνων,
> Πηγή: (Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012, σ.14)

[96] http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=761320

Περνώντας το σύνορο

Φτάνοντας στα ελληνικά σύνορα ήμασταν στο λεωφορείο, μετά περπατήσαμε για λίγο, φτάσαμε στο ποτάμι. Όταν έρχεται πολύ κόσμος μαζί στον Έβρο κάνει διαδρομή η βάρκα, η πλαστική βάρκα που περνάει, την πρώτη φορά έστειλε μια ομάδα μόνο άντρες στην άλλη πλευρά, εμείς περιμέναμε στην Τουρκία, μετά τραβήξαμε πάλι τη βάρκα με το σκοινί και αυτή τη φορά ήταν η σειρά για τις οικογένειες, τα παιδιά και οι γυναίκες και μπήκαμε στη βάρκα και εγώ με τα παιδιά μου, περάσαμε εμείς, μας τράβηξαν στην άλλη πλευρά, αλλά δεν έφτασε να έρθουν και οι υπόλοιποι. Ο άντρας μου ήταν από την άλλη πλευρά. Όλους αυτούς τους πιάσανε οι Τούρκοι. (…) Για να περάσει η βάρκα πρέπει πρώτα να πάνε άντρες για να μπορέσουν να την τραβήξουν μετά πάλι πίσω. Πρέπει δηλαδή να είναι άντρες και στις δύο πλευρές γιατί μόνο με κουπί δεν πάει η βάρκα στο ποτάμι. Πρέπει να τραβήξουν με σχοινί για να έρθει πιο εύκολα. Γι' αυτό έστειλαν πρώτα τους άντρες και μετά πήγαμε γυναίκες και παιδιά. (…) Τον άντρα μου τον κράτησαν στην Τουρκία και μετά τον έστειλαν στο Αφγανιστάν. (…) Μετά εμείς περπατήσαμε άλλο λίγο και μας έπιασε η αστυνομία. Μας έβαλε στο κέντρο κράτησης, (…) ήταν χάλια, χάλια, μέναμε μέσα σε μια τουαλέτα, κυριολεκτικά σε μια τουαλέτα.

(Φατίμα, 28 χρόνων, 12.05.2012, Αθήνα)

Οι κατασταλτικές πολιτικές που εφαρμόζονται και από τις δύο πλευρές των συνόρων καθιστούν το πέρασμα του Έβρου σύνθετο και επικίνδυνο εγχείρημα. Η Φατίμα έχασε τον άντρα της στο πέρασμα του Έβρου, καθώς συνελήφθη από τις τουρκικές Αρχές και απελάθηκε πίσω στο Αφγανιστάν. Την περίοδο της συνέντευξης η Φατίμα ήταν μόνη με τα τρία παιδιά της στην Αθήνα, ενώ ο άντρας της δεν είχε τα απαραίτητα χρήματα για να ξανακάνει το ταξίδι προς Ευρώπη.

Εκατοντάδες μετανάστες-ριες έχουν χαθεί ή σκοτωθεί στο πέρασμα του Έβρου. Ο καθαρισμός των ναρκοπεδίων που υπήρχαν στον Έβρο από το 1974 ολοκληρώθηκε μόλις το 2009. Ταυτόχρονα, οι ομαδικές απελάσεις και οι επαναπροωθήσεις στο ποτάμι, σε συνδυασμό με τις δύσκολες συνθήκες στις οποίες αναγκάζονται οι μετανάστες-ριες να κάνουν το ταξίδι τους προς την Ευρώπη, συχνά οδηγούν σε θανάτους στα σύνορα. Τον Αύγουστο του 2010 αποκαλύφθηκε από το Δίκτυο *Welcome to Europe* πως στο χωριό Σιδερώ, λίγο έξω από το Σουφλί, υπήρχε ένα «νεκροταφείο λαθρομεταναστών» όπου θάβονταν, σε ομαδικούς τάφους, όσοι μετανάστες-ριες είχαν σκοτωθεί στα σύνορα.

Εικόνα 51: Η μόνη ένδειξη για τους ομαδικούς τάφους μεταναστών στον Έβρο. Πηγή: http://w2eu.net/2010/08/09/mass-grave-of-refugees-in-evros-uncovered/

Η ύπαρξη αυτού του ομαδικού τάφου στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ επιβεβαιώνει την εικόνα της μόνιμης και διαρκούς ταπείνωσης και υποβάθμισης της ζωής των προσφύγων. Πρόκειται για την άσκηση συστηματικής βίας με σκοπό να σταματήσει τη διέλευση των συνόρων από τους πρόσφυγες και τους μετανάστες, μια βιαιότητα που οδηγεί στο θάνατο ακριβώς εκείνους που αναζητούν προστασία. Ακόμα και μετά το θάνατό τους, οι άνθρωποι αυτοί παραμένουν άνθρωποι δεύτερης κατηγορίας οι οποίοι, καθώς φαίνεται, δεν αξίζουν ταφή που να αρμόζει στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Από την ανακοίνωση του Δικτύου *Welcome to Europe*

Πηγή: http://w2eu.net/2010/08/09/mass-grave-of-refugees-in-evros-uncovered/

10. Πέρασμα του Αιγαίου: «Ασφαλής αποτροπή»

Στα νησιά του Αιγαίου άρχισαν να φτάνουν μετανάστες-ριες από τα παράλια της Τουρκίας περίπου στις αρχές του 2000. Αρχικά τα νησιά που υποδέχονταν περισσότερους μετανάστες ήταν η Λέσβος, η Χίος και η Σάμος, ενώ σταδιακά οι προορισμοί έγιναν ευρύτεροι, συμπεριλαμβάνοντας νησιά όπως η Πάτμος, το Αγαθονήσι, η Λέρος, η Ρόδος. Είτε από την Ισταμπούλ είτε στα παράλια της Τουρκίας, οι μετανάστες-ριες επικοινωνούν με διακινητές οι οποίοι οργανώνουν το πέρασμα.

Οι μετανάστες-ριες ξεκινούν από διάφορες παραλιακές πόλεις της Τουρκίας και όσοι και όσες διαθέτουν τα λιγότερα χρήματα για να διασχίσουν τα σύνορα, φτάνουν στην Ελλάδα με μικρές βάρκες, κατά κανόνα φουσκωτές, οι οποίες δεν διαθέτουν μηχανή, παρά μόνο κουπιά. Στις περισσότερες περιπτώσεις το ταξίδι γίνεται νύχτα, οι φουσκωτές βάρκες είναι υπερφορτωμένες και δεν διαθέτουν σωσίβια ή άλλες προμήθειες.

Παρ' όλο που οι αποστάσεις που διανύονται είναι συνήθως μικρές –τα κοντινότερα περάσματα από τα τουρκικά παράλια προς τη Λέσβο είναι 5 ναυτικά μίλια και προς τη Χίο 3,5 ναυτικά μίλια– το πέρασμα του Αιγαίου είναι εξαιρετικά επικίνδυνο. Αφενός, το πέρασμα μιας ανοιχτής θάλασσας με μικρά φουσκωτά βαρκάκια χωρίς μηχανή είναι ιδιαίτερα δύσκολο και τα ατυχήματα λόγω καιρικών συνθηκών είναι πολλά. Αφετέρου, οι πολιτικές αποτροπής που εφαρμόζονται από το Λιμενικό Σώμα έχουν συχνά μοιραία αποτελέσματα για τους μετανάστες-ριες. Όποιοι όμως και αν είναι οι λόγοι των «ατυχημάτων» στη θάλασσα, οι κεντρικές πολιτικές, τόσο από την ΕΕ όσο και από το ελληνικό κράτος, που δεν δίνουν σχεδόν καμία δυνατότητα «νόμιμης» μετανάστευσης προς την Ευρώπη είναι η αιτία που χιλιάδες άνθρωποι ρισκάρουν τη ζωή τους στα περάσματα των συνόρων.

10.1 Πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης

«Ασφαλής αποτροπή»

Η βασική πρακτική που ακολουθείται από τα σώματα ασφαλείας στη θάλασσα για την αποτροπή των μεταναστών-ριών λέγεται «ασφαλής αποτροπή». Σύμφωνα με αναφορές σε εκθέσεις ΜΚΟ (Pro Asyl 2007; Human Rights Watch 2008), αντιρατσιστικών οργανώσεων (Στραχίνη 2005) και εφημερίδων (Ιός 2006), η εντολή της «ασφαλούς αποτροπής» δίνεται επίσημα από το ΥΕΝ στις κατά τόπους λιμενικές αρχές της χώρας και αποσκοπεί στο να «αποθαρρύνει» τους μετανάστες-ριες και να αποτρέψει την είσοδό τους στο ελληνικό έδαφος.

Στις επιχειρήσεις «ασφαλούς αποτροπής» το πλήρωμα του λιμενικού σκάφους που εντοπίζει τις βάρκες των μεταναστών αποφασίζει «κατά περίπτωση» να εφαρμόσει τον πλέον πρόσφορο τρόπο για την αποτροπή εισόδου στη χώρα. Τα μέσα που χρησιμοποιούνται είναι συνήθως το σβήσιμο της μηχανής της βάρκας (αν διαθέτει) ή η αφαίρεση των κουπιών, το σκίσιμο της πλαστικής βάρκας ώστε να μην μπορεί να διανύσει την απόσταση προς την Ελλάδα, η ρυμούλκηση της βάρκας προς τα τούρκικα παράλια, αλλά και κύκλοι με τα ταχύπλοα σκάφη του λιμενικού γύρω από τις βάρκες για τη

δημιουργία έντονων κυματισμών. Τόσο από μετανάστες-ριες όσο και από τους κατοίκους των νησιών έχει αναφερθεί κατά τη διάρκεια επιχειρήσεων «ασφαλούς αποτροπής» η χρήση πυροβόλων όπλων για εκφοβισμό.

Η «ασφαλής αποτροπή» σημαίνει συστηματική παραβίαση νομικών δεσμεύσεων:
1. Εκθέτει ανθρώπους σε κίνδυνο (αρ. 306 ΠΚ), καθώς η βάρκα ακυβέρνητη είναι πολύ πιθανόν να ανατραπεί και οι επιβαίνοντες να βρεθούν μεσοπέλαγα.
2. Δεν παρέχει βοήθεια σε αυτούς που κινδυνεύουν στη θάλασσα (αναμφισβήτητη υποχρέωση του ναυτικού κόσμου από τη αρχαιότητα), παράβαση αρ. 307 ΠΚ και αρ. 227 ΚΔΝΔ.
3. Επιπλέον, με την απαγόρευση πρόσβασης των προσφύγων σε ελληνικό έδαφος, οι Λιμενικές Αρχές παραλείπουν να εξασφαλίσουν και την πρόσβαση των προσφύγων σε δίκαιη διαδικασία ασύλου, όπως οφείλουν σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο των προσφύγων.
4. Χρησιμοποιεί πυροβόλα όπλα, μέτρο υπερβολικό σε σχέση με το είδος της απειλούμενης βλάβης (αρχή της αναλογικότητας) και με υπαρκτό τον κίνδυνο εξοστρακισμού του βλήματος και τον πιθανό τραυματισμό (ακόμη και θανάσιμο) κάποιου πρόσφυγα.

Λάθρα, τεύχος 05, Φθινόπωρο 2005

Οι πληροφορίες αυτές έρχονται κατά κανόνα από τους μετανάστες-ριες που διασχίζουν τα θαλάσσια σύνορα, καθώς για τα περιστατικά της «ασφαλούς αποτροπής» δεν υπάρχει καμία επίσημη ενημέρωση, ενώ δεν καταγράφονται σε στατιστικές ούτε ανακοινώνονται επισήμως από το ΥΕΝ. Αυτό συμβαίνει εν μέρει γιατί κατά τη διάρκεια αυτών των επιχειρήσεων υπάρχουν πολλαπλές νομικές παραβάσεις αλλά και γιατί το «σπρώξιμο» προς τα τουρκικά χωρικά ύδατα είναι μια πρακτική που παραβαίνει τις διεθνείς δεσμεύσεις προς την Τουρκία και οξύνει τις σχέσεις των δύο χωρών. Παρ' όλα αυτά, σε άτυπες συνεντεύξεις αξιωματούχοι του λιμενικού έχουν παραδεχτεί ότι εφαρμόζεται η πρακτική της «ασφαλούς αποτροπής» στο Αιγαίο (Pro Asyl 2007, σ.14-15).

Η «ασφαλής αποτροπή» πρακτικά σημαίνει πως οι μετανάστες-ριες αναγκάζονται να προσπαθήσουν πολλές φορές μέχρι να φτάσουν στην Ελλάδα, ενώ μεγάλος αριθμός αυτών έχουν χάσει τη ζωή τους στα περάσματα του Αιγαίου. Όσοι καταφέρνουν να φτάσουν στα νησιά του Αιγαίου φυλακίζονται σε κέντρα κράτησης μέχρι είτε να απελαθούν είτε να τους δοθεί το «άσπρο χαρτί», η απόφαση διοικητικής απέλασης που τους ενημερώνει πως πρέπει να εγκαταλείψουν τη χώρα με «ίδια μέσα» σε διάστημα συνήθως ενός μήνα.

Η κράτηση των μεταναστών χωρίς χαρτιά σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο θα έπρεπε να είναι ύστατο μέτρο για τον έλεγχο των μεταναστών-ριων και να επιβάλλεται μόνο σε εξαιρετικές περιστάσεις και μόνο εφόσον δεν υπάρχει άλλη εναλλακτική. Στην Ελλάδα, όμως, την τελευταία δεκαετία η κράτησης επιβάλλεται σε κάθε περίπτωση, συμπεριλαμβανομένων και των ανηλίκων, και είναι αυταπάγγελτη. Υπό αυτή την έννοια, δεν τηρεί τις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας της ποινής σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο (για περισσότερα βλ. μεταξύ άλλων Διεθνής Αμνηστία 2010). Αυτό που υποστηρίζεται από τις αρμόδιες Αρχές είναι πως η κράτηση είναι αναγκαία ώστε να επιτευχθεί η άμεση απέλαση των μεταναστών-ριών χωρίς χαρτιά. Είναι όμως γεγονός πως οι περισσότεροι μετανάστες-ριες έρχονται από χώρες στις οποίες δεν είναι εφικτό να

απελαθούν, είτε γιατί δεν υπάρχουν διπλωματικές σχέσεις, πρεσβείες, προξενεία, είτε γιατί το κόστος αυτών των απελάσεων είναι απαγορευτικό είτε γιατί δεν μπορούν να γίνουν απελάσεις σε «μη ασφαλής» τρίτες χώρες, όπως χώρες σε εμπόλεμη κατάσταση. Εκτός αυτών, η διμερής συμφωνία που έχει υπογραφεί μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας για την επανεισδοχή μεταναστών-ριών που έχουν αποδεδειγμένα περάσει από το τουρκικό έδαφος για να εισέλθουν στην Ελλάδα, αφορά ένα πολύ μικρό ποσοστό των μεταναστών-ριών και εφαρμόζεται επιλεκτικά. Πρακτικά, δηλαδή, η συντριπτική πλειονότητα των υπό κράτηση μεταναστών-ριών δεν είναι εφικτό να απελαθούν. Δεδομένων των παραπάνω, η κράτηση των μεταναστών-ριών χωρίς χαρτιά έχει καθαρά τιμωρητικό χαρακτήρα.

Κέντρα κράτησης στα νησιά του Αιγαίου

Κέντρα κράτησης ξεκίνησαν να φτιάχνονται στα νησιά του Αιγαίου περίπου στις αρχές του 2000. Τα πρώτα νησιά στα οποία φτιάχτηκαν ήταν η Χίος, η Σάμος και η Λέσβος.

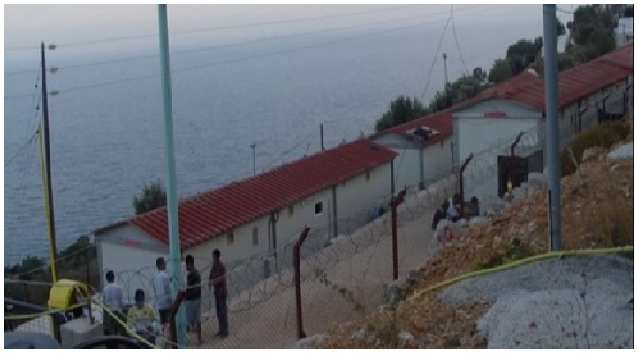
Στη Χίο από τις αρχές του 2000 έως και το καλοκαίρι του 2002 ως χώρος κράτησης χρησιμοποιούνταν δύο κοντέινερ που ήταν εγκατεστημένα στο λιμάνι, δίπλα στην αστυνομία. Στα δύο αυτά κοντέινερ κρατούνταν μέχρι και 100 άτομα, υπήρχε ένας μικρός χώρος προαυλισμού και άθλιες συνθήκες υγιεινής.

Από το 2002 έως τον Ιούνιο του 2003 ως κέντρο κράτησης χρησιμοποιήθηκε η ΒΙΑΛ, ένα εγκαταλειμμένο εργοστάσιο κοντά στο χωριό Χαλκειός, περίπου 7 χλμ. από την πόλη της Χίου. Στον χώρο αυτό στήθηκαν κάποιες μεγάλες σκηνές, η ρευματοδότηση γινόταν με γεννήτριες, δεν υπήρχε θέρμανση ενώ οι υποδομές υγιεινής ήταν ανεπαρκείς και σε κακή κατάσταση.

Από τον Ιούνιο του 2003 μέχρι σήμερα ως χώρος κράτησης χρησιμοποιείται μια περιφραγμένη έκταση στο βουνό κοντά στο χωριό Μερσινίδι που απέχει 10 χλμ. από την πόλη της Χίου. Στο χώρο αυτόν έχουν στηθεί 10 λυόμενα σπιτάκια που θα μπορούσαν να φιλοξενήσουν περίπου 120 άτομα, ενώ οι κρατούμενοι κατά διαστήματα φτάνουν και τους 300.

Εικόνες 52, 53, 54: Οι χώροι κράτησης στο λιμάνι, στη ΒΙΑΛ και στο Μερσινίδι της Χίου. Πηγή: http://www.lathra.gr/

Στη Σάμο από το 2000 και μέχρι το 2007 οι μετανάστες κρατούνταν στο παλιό καπνοκοπτήριο στο Βαθύ. Ήταν ένα κτήριο που είχε παραχωρηθεί από τη Νομαρχία χτισμένο το 1928 και με υποτυπώδη ανακαίνιση έκτοτε (Βογιατζή 2008). Ο χώρος δεν πληρούσε καμία συνθήκη για ομαλή διαβίωση, με άθλιες υποδομές υγιεινής αλλά και χωρίς καμία δυνατότητα προαυλισμού. Η μόνη δυνατότητα επαφής των έγκλειστων με τον έξω κόσμο ήταν τα παράθυρα του κτηρίου, τα οποία το 2004 σφραγίστηκαν από την αστυνομία, που ισχυρίστηκε πως ήταν αναγκαίο για να μην τσακώνονται οι μετανάστες με τους περαστικούς(!). Η είσοδος στο κέντρο κράτησης απαγορευόταν κατά καιρούς τόσο στις τοπικές ομάδες αλληλεγγύης όσο και σε επίσημους φορείς όπως ο Ερυθρός Σταυρός, στον οποίο η αστυνομία απαγόρευσε την είσοδο καθώς, όπως δήλωσε ο τότε νομάρχης Μ. Κάρλας, «αν έμπαιναν, θα αντίκριζαν εικόνες τύπου Λέρου παρελθόντων δεκαετιών» (Λιάλιος 2004). Μετά τη μετεγκατάσταση του κέντρου κράτησης, το πρώην καπνοκοπτήριο σχεδιάζεται να γίνει πολιτιστικό κέντρο.

Εικόνα 55: Ο χώρος κράτησης έξω από το Βαθύ της Σάμου. Πηγή: Αρχείο Δικτύου Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών

Το καινούργιο κέντρο κράτησης στη Σάμο άρχισε να λειτουργεί προς τα τέλη του 2007 και αποτέλεσε, μαζί με το Φυλάκιο στον Έβρο (βλ. Κεφάλαιο 9.1) ένα από τα πρώτα κέντρα κράτησης τα οποία θεωρήθηκαν «πρότυπα». Τα νέα κέντρα κράτησης ήταν πλήρως ανακαινισμένοι και διαμορφωμένοι χώροι οι οποίοι θα προσέφεραν «κατάλληλες» συνθήκες κράτησης και υγιεινής στους κρατουμένους, απαντώντας εν μέρει στις διαμαρτυρίες και καταγγελίες αντιρατσιστικών ομάδων και διεθνών μη κυβερνητικών οργανώσεων για τις άθλιες συνθήκες κράτησης. Ταυτόχρονα, όμως, ήταν και χώροι κράτησης που πληρούσαν προδιαγραφές ασφαλείας αντίστοιχες με αυτές των φυλακών και οι οποίοι συνέβαλαν στην περαιτέρω «ποινικοποίηση» της μετανάστευσης (βλ. Κεφάλαιο 2.2). Στην πραγματικότητα, όμως, ούτε οι συνθήκες κράτησης βελτιώθηκαν στα «πρότυπα» κέντρα, καθώς κρατούνταν διπλάσιος ή και τριπλάσιος αριθμός μεταναστών από την επίσημη χωρητικότητα του κέντρου. Όπως αναφέρεται κατ' επανάληψη σε ανακοινώσεις της Κίνησης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα – Αλληλεγγύη στους Πρόσφυγες της Σάμου, στο «πρότυπο» κέντρο κράτησης με επίσημη χωρητικότητα τα 280 άτομα, κρατούνταν συστηματικά πάνω από 550 μετανάστες-ριες[97].

[97] Οι ανακοινώσεις της Κίνησης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα – Αλληλεγγύη στους Πρόσφυγες της Σάμου βρίσκονται αναρτημένες στα: http://allileggyi-stous-prosfyges.blogspot.gr/ , http://www.lathra.gr/index.php/alles-omades/2010-03-30-18-55-18/265-160408.

Στη Λέσβο από το 2003 έως το 2009 λειτουργούσε το Κέντρο Κράτησης στην Παγανή, μια βιομηχανική περιοχή περίπου 4 χιλιόμετρα έξω από την πόλη της Μυτιλήνης. Πριν την Παγανή, μεταξύ 2001 και 2003 είχαν χρησιμοποιηθεί ως κέντρα κράτησης οι πρώην κατασκηνώσεις του ΠΙΚΠΑ, οι παλιές φυλακές στη Λαγκάδα της Μυτιλήνης και ένα οικόπεδο στην περιοχή του ΚΤΕΟ (Γεωργούλας & Σαραντίδης 2012). Η Παγανή έκλεισε το 2009, μετά από διαμαρτυρίες και δυναμικές κινητοποιήσεις μέσα και έξω από το κέντρο κράτησης και για τρία χρόνια δεν υπήρχε χώρος κράτησης στη Λέσβο (βλ. και Κεφάλαιο 11).

Εικόνα 56: Το κέντρο κράτησης στην Παγανή της Λέσβου. Πηγή: προσωπικό αρχείο

Τον Οκτώβριο του 2013 άρχισε να λειτουργεί το νέο κέντρο κράτησης στη Μόρια της Λέσβου, περίπου 4 χιλιόμετρα από την πόλη της Μυτιλήνης, το οποίο, σύμφωνα με τις ανακοινώσεις του υπουργείου, θα είναι ταυτόχρονα Κέντρο Πρώτης Υποδοχής και «Προαναχωρησιακό κέντρο», δηλαδή κέντρο απελάσεων. Σύμφωνα με τις προδιαγραφές του, θα «φιλοξενεί» μέχρι και 180 μετανάστες και πρόσφυγες στο Κέντρο Πρώτης Υποδοχής (ΚΕΠΥ) και 500 υπό απέλαση μετανάστες στο «Προαναχωρησιακό Κέντρο Κράτησης Υπηκόων Τρίτων Χωρών».

Εικόνες 57, 58: Φωτογραφίες από το υπό κατασκευή κέντρο κράτησης στη Μόρια της Λέσβου τον Σεπτέμβριο του 2013. Πηγή: αρχείο Μαρίλυ Στρουξ

Η Frontex στο Αιγαίο

Η Frontex ιδρύθηκε το 2004 και η πρώτη της επιχείρηση στο Αιγαίο ήταν το 2006. Από το 2006 και μέχρι και το 2008 οι επιχειρήσεις Poseidon πραγματοποιούνταν μεταξύ Ελλάδας, Ιταλίας και Βουλγαρίας, ενώ το 2009 και το 2010 οι επιχειρήσεις έγιναν μόνο στην Ελλάδα.

Όνομα Επιχείρησης	Έτος	Περιοχή	Προϋπολογισμός	Περίοδος
Poseidon	2006	Ελληνικά/ Ιταλικά Λιμάνια, Ανατολικό Αιγαίο	243.805,45	25.06.2006 - 05.07.2006
Poseidon	2007	Ανατολική Μεσόγειος	2.250.000.00	15.05.2007 - 07.10.2007
Poseidon (sea part)	2008	Ανατολική Μεσόγειος	8.103.542,90	05.05.2008 - 15.12.2008
Poseidon	2009	Ανατολική Μεσόγειος	10.830.296,06	16.03.2009 - 31.12.2009
JO POSEIDON 2009 (extension)	2010	Ανατολική Μεσόγειος	1.705.470,70	01.01.2010 – 3103.2010
		Συνολικός προϋπολο-γισμός	**20.883.115,11**	

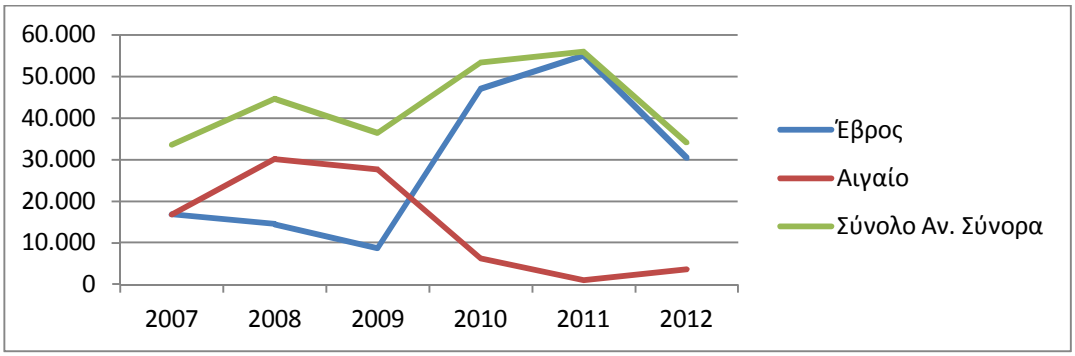
Πίνακας 3: Επιχειρήσεις της Frontex στο Αιγαίο. Πηγή: επεξεργασία στοιχείων από http://www.frontex.europa.eu

Το 2009 έγινε η μεγαλύτερη επιχείρηση της Frontex στο Αιγαίο με σημαντική αναβάθμιση τόσο του προϋπολογισμού όσο και των διαθέσιμων μέσων. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έκθεσης της Frontex για το 2009, στην επιχείρηση Poseidon 2009 συμμετείχαν 21 κράτη-μέλη της ΕΕ διαθέτοντας *«152 εξειδικευμένους εργαζόμενους οι οποίοι παρέδωσαν 2680 άνθρωπο-ημέρες επιχειρησιακής δραστηριότητας»* (Frontex 2010b, σ.43). Στην ίδια έκθεση αναφέρεται πως περισσότερα από 20 διαφορετικά είδη σκαφών παραχωρήθηκαν από τα κράτη-μέλη και διέθεσαν 11.000 ώρες περιπολιών. Επιπλέον, 6 αεροπλάνα και 4 ελικόπτερα παρείχαν 802 ώρες περιπολίας. Σύμφωνα με την Έκθεση της Frontex, «η αυξημένη συμμετοχή ειδικών και εξοπλισμού συνεισέφερε σε μια μείωση των μεταναστευτικών ροών κατά 16% σε σύγκριση με το 2008» (Frontex 2010b, σ.43).

Άλλη μια σημαντική «αναβάθμιση» στον έλεγχο της μετανάστευσης στην περιοχή του Αιγαίου ήταν η πρόσληψη από τη Frontex εξειδικευμένων μεταφραστών για τη διαδικασία ταυτοποίησης. Αυτή η εντατικότερη διαδικασία ταυτοποίησης έρχεται ως απάντηση στην πρακτική των μεταναστών-ριών να δηλώνουν διαφορετική χώρα καταγωγής ελπίζοντας σε καλύτερη μεταχείριση από τις Αρχές (για παράδειγμα πολλοί Αφρικανοί δήλωναν ότι έρχονται από την εμπόλεμη Σομαλία ελπίζοντας ότι έτσι θα έπαιρναν ευκολότερα πολιτικό άσυλο στην Ευρώπη). Στην ουσία, οι μεταφραστές αυτοί προέρχονταν από πολλές διαφορετικές περιοχές των χωρών καταγωγής των μεταναστών-ριών και μπορούσαν να αναγνωρίσουν διαλέκτους και προφορές, ενώ τα ερωτήματά τους στόχευαν στο να «αποκαλύψουν» τις πραγματικές χώρες καταγωγής.

Η επιχείρηση του 2009 ήταν η μεγαλύτερη που έχει πραγματοποιήσει μέχρι στιγμής η Frontex στο Αιγαίο, ενώ λόγω της αλλαγής των χρησιμοποιούμενων διαδρομών από το 2010 και μέχρι το καλοκαίρι του 2012 δεν έγιναν μεγάλης έκτασης επιχειρήσεις στο Αιγαίο.

Από το 2010 υπήρξε μια σημαντική αλλαγή στα περάσματα που χρησιμοποιούνταν από τους μετανάστες-ριες και τα δίκτυα διακίνησης. Ενώ μέχρι και το 2009 οι περισσότερες συλλήψεις μεταναστών-ριών γίνονταν στο Αιγαίο, από το 2009 οι συλλήψεις στο Αιγαίο μειώθηκαν σημαντικά και οι περισσότεροι μετανάστες συλλαμβάνονταν στον Έβρο. Η αλλαγή αυτή ερμηνεύεται με πολλούς τρόπους: από την πλευρά των επίσημων φορέων η συμβολή της Frontex στη φύλαξη των θαλάσσιων συνόρων τα έκανε «απροσπέλαστα». Σύμφωνα με άτυπες πληροφορίες από τουρκικές ομάδες που ασχολούνται με ζητήματα μεταναστών και προσφύγων, το Αιγαίο σταμάτησε να είναι κεντρικό πέρασμα επειδή συνελήφθησαν κάποιοι μεγάλοι διακινητές στην Τουρκία που είχαν τον «έλεγχο» των περασμάτων του Αιγαίου. Τέλος, όπως ειπώθηκε από κάποιους μετανάστες-ριες αλλά και διακινητές στην Ισταμπούλ σε άτυπες συζητήσεις, η παρουσία της Frontex στον Έβρο έκανε το πέρασμα πολύ πιο απλό καθώς σταμάτησε η άτυπη πρακτική της επαναπροώθησης στο ποτάμι (πιο αναλυτικά βλ. κεφάλαιο πέρασμα Έβρου). Είτε λόγω αυξημένης επιτήρησης και συλλήψεων των διακινητών «έκλεισε» το πέρασμα του Αιγαίου είτε έγινε ευκολότερο το πέρασμα του Έβρου, είναι γεγονός πως οι χρησιμοποιούμενες διαδρομές άλλαξαν σημαντικά την περίοδο 2010-12.

Διάγραμμα 12: Συλλήψεις μεταναστών χωρίς χαρτιά στα ανατολικά σύνορα της χώρας. Πηγή: επεξεργασία στοιχείων από την Ελληνική Αστυνομία

Το καλοκαίρι του 2012 άρχισε να διαφαίνεται μια τάση αλλαγής. Η επιχείρηση «Ξένιος Δίας» επεκτάθηκε και στον Έβρο μεταφέροντας 1.800 αστυνομικούς στην περιοχή, ενώ ολοκληρώθηκε και το χτίσιμο του «Τείχους» στην Ορεστιάδα (για πιο αναλυτικά βλ. κεφάλαιο Έβρου). Το πέρασμα του Έβρου έγινε πολύ πιο δύσκολο και μετανάστες-ριες ξανάρχισαν να φτάνουν στα νησιά του Αιγαίου. Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πηγές, η παρέμβαση της Frontex στο Αιγαίο ζητήθηκε ξανά από τις ελληνικές Αρχές[98].

[98] http://www.newsnow.gr/article/200844/enisxyei-tis-dynameis-tis-i-FRONTEX-sto-aigaio.html

10.2 Διασχίζοντας το Αιγαίο: Αφηγήσεις μεταναστών

Γουλάμ

Ο Γουλάμ ήταν 16 χρόνων όταν προσπάθησε να περάσει το Αιγαίο. Είχε δουλέψει ως ράφτης στην Ισταμπούλ για ένα μήνα, μάζεψε κάποια χρήματα και στο άτυπο «ξενοδοχείο» όπου έμενε γνώρισε άλλους τρεις Αφγανούς και αποφάσισαν να προσπαθήσουν να φτάσουν με βάρκα στην Ελλάδα από τον Τσεσμέ. Το πρώτο βράδυ που προσπάθησαν να περάσουν τα σύνορα έβρεχε πολύ και δεν τα κατάφεραν, οπότε έμειναν στα παράλια. Το επόμενο βράδυ φούσκωσαν την πλαστική βάρκα και ξεκίνησαν, αλλά άρχισε πάλι να βρέχει κατά τη διάρκεια του ταξιδιού:

> «Τι να κάνουμε... κανένας δεν έβαζε κουπί, κανένας. Τι να κάνουμε, τι να μην κάνουμε, είχαμε βγάλει και όλα τα ρούχα, ήταν και πολύ κρύο (…)Εκλαίγαμε, εκλαίγαμε, τίποτε άλλο, μόνο προσευχή να μείνουμε ζωντανό. Ο αέρας μας έσπρωχνε από το πιο κοντινό πέρασμα για να φτάσουμε στην Ελλάδα, μας έσπρωχνε ο αέρας πολύ μακριά, πολύ μακριά.»

Την τρίτη φορά ο αέρας τους έσπρωχνε προς την Ελλάδα και έφτασαν στη Μυτιλήνη. Φτάνοντας εκεί έψαξαν να βρουν την αστυνομία για να συλληφθούν, αλλά «δεν μας έπιανε αστυνομικός, σε όποιον πηγαίναμε δεν μας έπιανε, επειδή ήταν για αυτούς η μέρα της Πρωτοχρονιάς 2004.» Όταν κατάφεραν να συλληφθούν, έμειναν δύο μέρες στα κρατητήρια του αστυνομικού τμήματος και από εκεί στην Παγανή. Ο στόχος του Γουλάμ ήταν να φτάσει στην Αγγλία ή στη Νορβηγία, όπου είχε «γνωστούς», αλλά «αποφάσισα τότε ότι αυτή η διαδρομή είναι πολύ δύσκολη για να πάω άλλη χώρα. (…) Όταν έφτασα Μυτιλήνη ήμουν πολύ χάλια, ήμουν και μικρός, αποφάσισα να κάτσω στην Ελλάδα». Ο Γουλάμ έκανε αίτηση ασύλου μέσα στο κέντρο κράτησης της Παγανής και αφέθηκε ελεύθερος με τη ροζ κάρτα μετά από 100 μέρες. Ως ανήλικος, όμως, η αστυνομία δεν του επέτρεπε να ταξιδέψει μόνος του στην Αθήνα:

> «Ότι είμαι μικρός και δεν μπορώ να βγω μόνος μου από Μυτιλήνη, να έρθω προς την Αθήνα, να βγάλω εισιτήριο. Μα είχα έρθει μόνος μου από Αφγανιστάν στη Μυτιλήνη, δεν μπορούσα να πάω Αθήνα; Άλλο πρόβλημα…».

Ένα από τα «*παιδιά*» που ήταν μαζί στην Παγανή αλλά σκόπευε να μείνει στην Μυτιλήνη, έδωσε το δικό του χαρτί της διοικητικής απέλασης στον Γουλάμ για να ταξιδέψει, «μου είπε κόλλα τη φωτογραφία σου σε αυτό και πέρνα». Ο Γουλάμ έκρυψε τη ροζ κάρτα του, πήρε το χαρτί της διοικητικής απέλασης και ταξίδεψε για Αθήνα.

Σαβίκ

Ο Σαβίκ έφτασε το 2007 περνώντας από τη Σάμο. Έζησε και δούλεψε στην Τουρκία για έξι χρόνια μέχρι να καταφέρει να έρθει στην Ελλάδα: «Έξι χρόνια που έμενα στην Τουρκία δεν έμενα επειδή μου άρεσε η Τουρκία, έμενα προσπαθώντας να περάσω τα σύνορα». Τις δύο πρώτες φορές που αποπειράθηκε να φτάσει στην Ελλάδα τον συνέλαβε η τουρκική αστυνομία και τον απέλασε στο Ιράν. Τις επόμενες δύο φορές που προσπάθησε να διασχίσει το Αιγαίο συνελήφθη από το λιμενικό και απελάθηκε στην Τουρκία με

επιχειρήσεις «ασφαλούς αποτροπής». Τη δεύτερη φορά, κατά τη διάρκεια της επιχείρησης δύο μετανάστες έχασαν τη ζωή τους:

> «Και τελευταία φορά που ήρθα πάλι, ήμασταν πολλά άτομα, 24-25 άτομα, άραβες και Αφγανοί, όταν μας ’πιάσαν ξεκίνησαν να μας χτυπάνε πάρα πολύ και μετά μας βάλανε στα μικρά καράβια να γυρίσουμε πίσω στην Τουρκία. Από τις δύο βάρκες που μας έδωσε το λιμενικό η μια δεν μπορούσε να αντέξει και έτσι έσκασε στη θάλασσα και δύο παιδιά δεν γνώριζαν να κολυμπήσουν και έτσι έχασαν τη ζωή τους. Ευτυχώς εμείς τα καταφέραμε, σωθήκαμε.».

Εκείνη τη φορά κατάφερε να φτάσει στη Σάμο, όπου έμεινε στοκέντρο κράτησης για 12 μέρες και μετά, με το χαρτί της διοικητικής απέλασης έφτασε στην Αθήνα.

Αλί

Ο Αλί προσπάθησε τρεις φορές να περάσει το Αιγαίο μέχρι να φτάσει στην Ελλάδα το 2006. Την πρώτη φορά κατευθυνόταν προς Μυτιλήνη, όταν τους εντόπισε το λιμενικό και τους «απέτρεψε» στέλνοντας τη βάρκα πίσω στην Τουρκία. Τη δεύτερη φορά προσπάθησε να φτάσει στη Σάμο:

> «Φτάσαμε στην ελληνική γη, στη στεριά, στη Σάμο και εκεί μας συνέλαβαν και μας έβαλαν σε ένα δικό τους σκάφος και μας πήγαν και μας πέταξαν μέσα στη θάλασσα κοντά σε ένα μικρό νησί, χωρίς ανθρώπους [βραχονησίδα]. Εκεί μας άφησαν χωρίς να έχουμε τίποτα, ούτε νερό, ούτε βάρκα, τίποτα. Η άλλη μέρα ήταν Κυριακή. Σκεφτόμασταν τι μπορούμε να φάμε, πώς να βγούμε από αυτό το νησί, και έτσι είδαμε ένα ψαροκάικο, ενός τούρκου ψαρά που περνούσε από εκεί. Είχαμε μια μπλούζα κόκκινη και βάλαμε τη μπλούζα μας πάνω σε ένα ξύλο και δείξαμε ότι να μας βοηθήσει, (…). Μετά από 15 λεπτά ήρθε το τούρκικο λιμενικό και, εντάξει, δεν θέλω να πω κάτι καλό για τους Τούρκους, αλλά πραγματικά ήρθανε και μας πήρανε πολύ με σεβασμό από το νησί αυτό... Ούτε τα πόδια μας δεν άφησαν να μπουν μες στο νερό, έλα, έλα, μας πήγαν μες στη βάρκα και μετά έτσι μας πήγαν στην άλλη πλευρά, στο Αιβαλί (…)».

Το ίδιο βράδυ ο Αλί επέστρεψε στην Ισταμπούλ. Την τρίτη φορά κατάφερε να φτάσει στη Σάμο και πέρασε δύο βράδια στα κρατητήρια της αστυνομίας χωρίς φαΐ και χωρίς νερό «ζητούσαμε νερό, έλεγαν να πίνετε [από την] τουαλέτα». Από τα κρατητήρια τους έδωσαν το χαρτί της διοικητικής απέλασης για να φύγουν προς Αθήνα. Ο Αλί είχε χάσει τα λεφτά του στο τελευταίο ταξίδι, όμως του έδωσε χρήματα ένας γνωστός του στα κρατητήρια και αγόρασε τα εισιτήρια για να έρθει στην Αθήνα.

Αζάντ

Ο Αζάντ προσπάθησε έξι φορές να φτάσει στην Ελλάδα από το Αιγαίο και τα κατάφερε την έβδομη. Την πρώτη απόπειρα την έκανε μετά από ενάμιση χρόνο που δούλευε στην Ισταμπούλ για να μαζέψει λεφτά για το ταξίδι. Τρεις φορές τους σταμάτησαν στη θάλασσα, δύο φορές το τουρκικό λιμενικό και μια φορά το ελληνικό. Δύο φορές έφτασε στη στεριά αλλά συνελήφθη και επαναπροωθήθηκε στην Τουρκία:

«Μας ’πιάσαν στο νησί, και μας βάλανε μέσα στη βάρκα του λιμενικού, και πήρανε τη βάρκα μας, μας πήγανε εκεί κοντά 200 μέτρα στην πλευρά της Τουρκίας, μας βάζανε μέσα και μας γυρνούσανε. Ήταν πολύς κόσμος που γυρνούσανε έτσι. (…) Όταν δεν ξέρουμε τη γλώσσα είναι καλύτερα. Τότε που μας έπιαναν οι αστυνόμοι μας βρίζανε αλλά δεν το ξέραμε τι λέγανε. Τώρα που ξέρουμε κάπως μας βρίζουν και είναι πιο άσχημα. Στην Τουρκία και για μας, μαλάκ σημαίνει άγγελος, (γέλια) και όταν ερχόμασταν στην Τουρκία λέγαμε η ελληνική αστυνομία, τόσο καλή, όταν μας πιάνει μας λέει άγγελέ μου, άγγελέ μου.»

Την έκτη φορά που προσπάθησε, ο Αζάντ κατάφερε να φτάσει στη Χίο και έμεινε για τρεις μήνες στο κέντρο κράτησης. Όταν τον ρώτησα με τι κουράγιο προσπάθησε τόσες φορές να περάσει τα σύνορα είπε: «Δεν έχεις άλλη λύση, προσπαθείς ξανά και ξανά. Δεν μπορείς να πας στο Αφγανιστάν».

Αντχάμ

Τον Αντχάμ τον γνώρισα στη Λέσβο τον Δεκέμβρη του 2012, καθώς έμεινε για λίγες μέρες στο «Χωριό του Όλοι Μαζί» (για το χωριό στο κεφάλαιο για τη Λέσβο). Ο Αντχάμ είναι Σύρος, είχε ζήσει στην Ελλάδα από το 2003 και επέστρεψε στη Συρία το 2010 για να είναι με την οικογένειά του. Με το ξέσπασμα του πολέμου στη Συρία αποφάσισε να επιστρέψει στην Ελλάδα. Έφτασε στην Ισταμπούλ αλλά, καθώς τον έκλεψαν στη διαδρομή, είχε πολύ λίγα χρήματα. Στο άτυπο ξενοδοχείο που έμενε στην Ισταμπούλ γνώρισε τον Φαρχάν, έναν Αφγανό που του δάνεισε κάποια χρήματα και ο Αντχάμ, σαν αντάλλαγμα, του υποσχέθηκε να περάσουν μαζί τα σύνορα, αφού αυτός τα είχε ξαναπεράσει και ήξερε κάτι παραπάνω. Τα χρήματα που ζητούσαν οι διακινητές στην Ισταμπούλ ήταν πολλά, πάνω από 2.000 ευρώ, και αποφάσισαν να πάνε στην Ιζμίρ μήπως καταφέρουν να περάσουν με λιγότερα χρήματα. Έφτασε σε μια μικρή πόλη κοντά στα παράλια της Τουρκίας:

«Δεν ήξερα τίποτα για εκεί, μόνο το όνομα ενός δρόμου. Πήγαμε εκεί, κάτσαμε σε ένα καφενείο να πίνουμε καφέ, έξω στο δρόμο. Περνάγανε σαν και εμάς άνθρωποι, κουβαλάγανε κάτι, φαίνονταν, και αυτοί θέλαν να φύγουν. Ρώτησα κάποιους αλλά δεν μιλούσαν αραβικά. Βρήκα έναν από τη Συρία, του λέω τι να κάνω; Μου λέει είμαι δύο μήνες εδώ, έκανα 2-3 φορές για να πάω, με πιάσανε. Δύσκολα, πάρα πολύ. Κάθομαι ξανά στο καφενείο και πέρασε ένας, αυτός που με έστειλε από Ισταμπούλ το 2003, τον γνώρισα αμέσως. Του λέω Φαχίζ; Δεν με γνώρισε, αν και είχαμε κάτσει μαζί τρεις μήνες στο Ισταμπούλ, φάγαμε, πήγαμε ντίσκο, είχαμε περάσει ωραία. Του λέω δεν με θυμάσαι; Τότε, το 2003 στην Ισταμπούλ αυτό και εκείνο. Αααα, μου λέει. Τι κάνεις εδώ εσύ; Θέλεις κάτι; Πήγαμε στο ξενοδοχείο που έμενε αυτός. Του λέω τι θα κάνω, θέλω να φύγω ξανά. Πόσα θές; Μου λέει, όσα έχεις, καλά είναι. Του λέω έχω και άλλον ένα μαζί και οι δύο έχουμε 1.000 ευρώ. Μου λέει εντάξει, αλλά μην το πεις στα άλλα παιδιά, γιατί τους είχε βάλει στον καθένα 1.500. (…) Σε δύο μέρες με πήρε τηλέφωνο μου λέει τη νύχτα, 10 η ώρα, φεύγετε. Ήρθε ένα μεγάλο φορτηγάκι με δύο πόρτες πίσω, μπήκαμε μέσα, γρήγορα γρήγορα, μετά από 2-3 ώρες σταμάτησε μιλούσε με τα κινητά, ήρθαν δύο άλλα αυτοκίνητα και μας πήραν,

φτάσαμε στη θάλασσα. Ένας τύπος που ήταν εκεί μίλαγε ελληνικά, πολύ καλά, ρώτησε ποιος μιλάει ελληνικά, του απάντησα, μου είπε ούτε φωνή, ούτε τσιγάρο δεν θα ανάψετε, θα μπείτε στις βάρκες ήσυχα-ήσυχα. 35 άτομα ήμασταν, γύρω γύρω καθόμασταν στη βάρκα και έβαλε τις γυναίκες και τα παιδιά στη μέση να κάτσουν. Μου έδειξε ένα φως, ίσα ίσα που φαινόταν, μου λέει εκεί είναι η Μυτιλήνη, σε 1,5 ώρα θα φτάσετε. Βάζουμε μπροστά τη μηχανή, έκανε έναν ήχο σαν να ήταν παιδικό παιχνίδι χαλασμένο, σαν να ήθελε να σταματήσει κάθε ένα λεπτό. Σιγά σιγά σιγά πήγαινε. Μετά από 3,5 ώρες ούτε στη μέση δεν είχαμε φτάσει. (…) Ακούμε λίγο θόρυβο, δεν βλέπαμε φώτα, σαν ομιλίες, κάνουμε όλοι τελείως ησυχία, σβήνουμε τη μηχανή και περνάει το λιμενικό στα 50 μέτρα, και δεν μας είδαν. Μετά 4 ώρες φτάσαμε στη Μυτιλήνη.»

Αφηγήσεις, πρακτικές, σύνορα/όρια

Όπως αναδεικνύεται από τις αφηγήσεις των μεταναστών, το πέρασμα του συνόρου είναι ένα εξαιρετικά δύσκολο και σύνθετο εγχείρημα που βασίζεται όχι μόνο στην ατομική προσπάθεια αλλά στη συλλογική γνώση, προσπάθεια και ευφυΐα. Το νομικό πλαίσιο, οι πολιτικές κατευθύνσεις από την ΕΕ, οι «ασφαλείς αποτροπές», τα κέντρα κράτησης διαμορφώνουν ένα ασφυκτικό πλαίσιο που ορίζει τη μετακίνηση των «χωρίς χαρτιά». Εντός και εκτός, όμως, αυτού του πλαισίου οι στρατηγικές και οι πρακτικές των υποκειμένων που δρουν στα όριά του το (επανα)διαμορφώνουν. Οι συνοριοφύλακες και οι λιμενικοί δρουν αυθαίρετα και εκτός νόμου στις γκρίζες ζώνες των συνόρων, ασκώντας τιμωρητική και εξευτελιστική βία στα σώματα των μεταναστών, έχοντας οι ίδιοι ενσωματώσει την εξουσία του «ελέγχου των συνόρων». Η αφήγηση του Ραχίμ, η οποία θα αναλυθεί στη συνέχεια (κεφάλαιο κλεισίματος), είναι ενδεικτική της ανεξέλεγκτης βίας που ασκείται από τους συνοριοφύλακες. Από την άλλη, οι μετανάστες-ριες μέσα από δίκτυα επικοινωνίας και πληροφοριών, μέσα από σχέσεις αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης φέρνουν σε πέρας τα περάσματα των συνόρων. Ο Γουλάμ κατάφερε να φύγει από τη Μυτιλήνη όντας ανήλικος γιατί κάποιος άλλος του έδωσε το «χαρτί» του, ο Αλί και οι συνταξιδιώτες του βασίστηκαν στη βοήθεια ενός τούρκου ψαρά, ενώ στο κέντρο κράτησης ο Αλί, που είχε χάσει τα λεφτά του, μπόρεσε να δανειστεί από έναν συγκρατούμενό του. Ο Αντχάμ από τη Συρία μαζί με τον Φαρχάν από το Αφγανιστάν κατάφεραν να περάσουν σχετικά εύκολα και φτηνά λόγω της προηγούμενης γνωριμίας με τον διακινητή. Στις ιστορίες των μεταναστών για τα περάσματα των συνόρων υπάρχει μια ανάγλυφη αποτύπωση του συνόρου, που περιλαμβάνει τόσο την απροκάλυπτη βία του ελέγχου όσο και τις πολλαπλές πρακτικές των «από κάτω» αλλά και την αλληλεγγύη των ντόπιων που, αλληλοσυνδεόμενες, καθιστούν εφικτό το «παράνομο» πέρασμα.

11. Κόμβος Λέσβου: Τόπος υποδοχής και αλληλεγγύης

Μια ιστορία μεταναστεύσεων

Σ' αυτό το νησί και σ' αυτή την πόλη
που κοιτούσε πάντοτε προς τα μικρασιατικά παράλια τόσο στον 19ο αι. όσο και στον 21ο αι.,
η ευημερία περνά μέσα από μια κοινωνία που είναι ανοικτό παράθυρο στον κόσμο.
(Burgel 1996)

Όντας ακόμα τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η μετακίνηση ανθρώπων, αγαθών και ιδεών αποτελούσε συστατικό στοιχείο της κοινωνίας της Μυτιλήνης. Στις αρχές του 19ου αιώνα, με άξονα το εμπόριο λαδιού και σαπουνιού, το λιμάνι της Μυτιλήνης αναδεικνύεται σε μεγάλο διαμετακομιστικό κέντρο προς τη Μασσαλία, την Αγγλία, την Ισταμπούλ, την Τεργέστη και την Αλεξάνδρεια. Το εμπόριο συνοδεύεται και από μεταναστεύσεις εργατών (συχνά σε εποχιακή βάση) αλλά και τη μετακίνηση τμήματος της τότε αναπτυσσόμενης αστικής τάξης του νησιού, που εγκαθίστανται στη Μασσαλία, την Τεργέστη, την Αλεξάνδρεια, το Κάιρο, το Ροστόφ, την Οδησσό, τη Βιέννη και τη Βάρνα, τα μικρασιατικά παράλια και την Ισταμπούλ[99].

Τον 19ο αιώνα δύο γεγονότα εκκίνησαν μαζικές μεταναστευτικές κινήσεις από το νησί. Το πρώτο ήταν η πανώλη του 1832, που οδήγησε σε μετανάστευση προς τη Μ. Ασία την πλειονότητα των κατοίκων του ανατολικού μέρους του νησιού. Το δεύτερο ήταν η «Μεγάλη Καμάδα» του 1850, ο παγετός που έπληξε την παραγωγή λαδιού και εξώθησε χιλιάδες να μεταναστεύσουν. Επίσης, η υποχρεωτική στράτευση των νέων αντρών το 1910 οδήγησε και πάλι σε μαζική μετανάστευση η οποία, σύμφωνα με την ιστορική έρευνα της Ε. Σιφναίου (1996), είχε ως αποτέλεσμα την έλλειψη εργατικών χεριών και την αύξηση των μεροκάματων.

Η Λέσβος γίνεται επίσημα τμήμα του ελληνικού κράτους με τη συνθήκη της Λωζάννης τον Ιούλιο 1923 και, ταυτόχρονα, με την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών φεύγουν περί τις 9.000 τουρκόφωνοι/μουσουλμάνοι και εγκαθίστανται, σύμφωνα με την πρώτη απογραφή του 1923, 57.500 πρόσφυγες (Pentzopoulos 2002). Ο αριθμός των προσφύγων μειώνεται σταδιακά με τη μετεγκατάστασή τους σε άλλες περιοχές της χώρας, παρ' όλα αυτά ένας σημαντικός αριθμός μεταξύ 15.000-30.000, σύμφωνα με διαφορετικές εκτιμήσεις (Αλατζάς 2012), παραμένει στη Λέσβο. Η πλειονότητα των προσφύγων έρχονται από το γειτονικό Αϊβαλί και τους παραχωρούνται τα ανταλλάξιμα κτήματα που είχαν εγκαταλείψει οι πρόσφυγες που έφυγαν για την Τουρκία. Από το 1923 και για μια πενταετία λειτουργεί ο «Σύνδεσμος παροχής εργασίας εις τας πρόσφυγας γυναίκας», ο οποίος βοηθάει πολλές μικρασιάτισσες να βρουν δουλειά είτε ως υφάντρες είτε στον τομέα

[99] Η μετακίνηση των Λέσβιων εμπόρων συμβαδίζει με την ανάπτυξη του βιομηχανικού καπιταλισμού στην Ευρώπη, ο οποίος από προωθητής των προϊόντων της περιοχής του γίνεται σταδιακά και «μεσάζων, τραπεζίτης, γαιοκτήμονας, τοκογλύφος και βιομήχανος» (Σιφναίου 1996, σ. 257). Ο πλούτος που συγκεντρώθηκε στα χέρια των εμπόρων εκείνης της περιόδου είναι ορατός ακόμα στον αστικό ιστό της Λέσβου, με τις πανάκριβες νεοκλασικές κατοικίες στη Μυτιλήνη, το Πλωμάρι, την Αγία Παρασκευή.

της οικιακής εργασίας και φροντίδας. Αυτή η «παράδοση» της υποστήριξης των προσφύγων και των μεταναστών συνεχίζεται μέχρι και τις μέρες μας.

11.1 Η Λέσβος ως κόμβος των σύγχρονων μεταναστεύσεων

Από τις αρχές του 2000 η Λέσβος αποτελεί έναν από τους βασικούς κόμβους στα ταξίδια των μεταναστών-ριών προς την Ευρώπη. Στη Λέσβο, όπως και στις άλλες συνοριακές περιοχές εισόδου μεταναστών-ριών, οι εφαρμοζόμενες κατασταλτικές πολιτικές είναι πολύ σκληρές. Το κέντρο κράτησης της Παγανής λειτουργούσε μέχρι το 2009, ενώ τα πλοία της Frontex έχουν μόνιμη παρουσία στο λιμάνι της Λέσβου από το 2007. Οι επιχειρήσεις «ασφαλούς αποτροπής» δεν λαμβάνουν χώρα μόνο στις «γκρίζες ζώνες» των συνόρων (βλ. κεφάλαιο Πέρασμα Αιγαίου) αλλά καθοδηγούνται από και μεταφράζονται σε κυρίαρχους λόγους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι δηλώσεις του πρώην Λιμενάρχη Λέσβου, Α. Μικρομάστορα (Μπαλάσκας 2007):

> «οποιαδήποτε στιγμή μπορούν να χτυπήσουν την Ευρώπη, αρχίζοντας έναν πόλεμο εδώ. Αυτό είναι επικίνδυνο, πολύ επικίνδυνο. Είναι όλοι τους άνδρες μεταξύ 15 και 35 ετών. Είναι πολύ καλά εκπαιδευμένοι, κολυμπούν πολύ καλά! Η Ευρώπη πρέπει να καταλάβει ότι μία πραγματική απειλή πλησιάζει. Πιστεύω ότι έχουμε να κάνουμε με μια ισλαμική εισβολή. Είναι όλοι τους πολεμιστές!»

Η επιρροή των ιδεών του δεν ήταν μόνο σε τοπικό επίπεδο καθώς, την άνοιξη του 2011, ανάμεσα σε άλλα απόρρητα έγγραφα που είδαν το φώς της δημοσιότητας μέσα από την ιστοσελίδα WikiLeaks, αποκαλύφθηκε πως ο Α. Μικρομάστορας έστελνε κρυφά τηλεγραφήματα στην αμερικανική κυβέρνηση και τη CIA, ενώ το 2008 τον επισκέφτηκε υπάλληλος της Πρεσβείας των ΗΠΑ στον οποίο δήλωσε πως «είχε γίνει αυτόπτης μάρτυρας ενός αθόρυβου στρατού ισλαμιστών που έμπαινε παράνομα καθημερινά στην Ελλάδα» (Μπαλάσκας 2011).

Οι απόψεις αυτές και, κυρίως, οι πρακτικές που τις αποκρυσταλλώνουν στις «ασφαλείς αποτροπές» του Αιγαίου γίνονται κάποιες φορές ορατές και στο τοπίο της Λέσβου. Στις παραλίες συχνά βρίσκονται πλαστικές βάρκες σκισμένες, πεταμένα ρούχα, σακίδια και χαρτιά, ενώ κατά καιρούς ανασύρονται πτώματα μεταναστών-ριών[100].

[100] http://tvxs.gr/news/ellada/nayagio-me-15-nekroys-metanastes-stis-aktes-tis-lesboy

Η πιο ανάγλυφη, ίσως, «καταγραφή» των κατασταλτικών πολιτικών είναι στο νεκροταφείο της Μυτιλήνης: Σε ένα τμήμα του υπάρχουν τάφοι χωρίς ταφόπλακες και σταυρούς, χωρίς ονόματα, με επιγραφές που λένε μόνο την καταγωγή, έναν αριθμό και την ημερομηνία θανάτου. Μόνο από τον Αύγουστο του 2012 έως τον Ιούνιο του 2013, 101 μετανάστες-ριες έχασαν τη ζωή τους προσπαθώντας να διασχίσουν το Αιγαίο (Διεθνής Αμνηστία 2013).

Εικόνες 59, 60: Φωτογραφίες από τους τάφους μεταναστών-ριών στο νεκροταφείο της Λέσβου. Πηγή: αρχείο έρευνας

Ταυτόχρονα, όμως, στην τοπική κοινωνία εκδηλώνεται τόσο αποδοχή όσο και αλληλεγγύη προς τους νεοαφιχθέντες μετανάστες-ριες. Την πρώτη φορά που επισκέφτηκα τη Λέσβο το 2003 για να συμμετάσχω σε μια ανοιχτή συζήτηση για τα δικαιώματα των μεταναστών-ριών, είχε μόλις αρχίσει να λειτουργεί η Παγανή. Εκείνη την περίοδο υπήρχε μια δραστήρια ομάδα φοιτητών-ριών που οργάνωναν δράσεις αλληλεγγύης στους μετανάστες και ταυτόχρονα με την ανοιχτή συζήτηση είχαν καλέσει και για μάζεμα ρούχων στην πλατεία της Μυτιλήνης για τους κρατούμενους της Παγανής. Η ανταπόκριση του κόσμου ήταν εντυπωσιακή, καθώς η Πλατεία Σαπφούς είχε κυριολεκτικά γεμίσει σακούλες με ρούχα. Λίγα χρόνια αργότερα στήθηκε η ομάδα Προς-Φυγή[101], μια ομάδα αλληλεγγύης στους μετανάστες, ενώ διάφορες δράσεις οργανώνονταν και από πολιτικές ή πολιτιστικές ομάδες σε άλλες πόλεις της Λέσβου, όπως στο Πλωμάρι και τον Μανταμάδο. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Ραχίμ, που έζησε περίπου τρία χρόνια στη Λέσβο:

> «Στη Μυτιλήνη είναι πολύ καλύτερα. Ο κόσμος είναι πολύ καλός, η αστυνομία μπορεί να μας ενοχλήσει λίγο. Οι άνθρωποι είναι πάρα πολύ καλοί στη συμπεριφορά τους. Όταν φεύγω από Μυτιλήνη και έρχομαι Αθήνα, αγχώνομαι τόσο πολύ που αρρωσταίνω κάθε φορά. Δεν θέλω να πάω στο νεκροταφείο να κοιμηθώ εκεί, έχω ελπίδες.»
>
> (Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Η Εκκλησία στη Λέσβο παίζει επίσης σημαντικό ρόλο τόσο στην κοινωνική ευαισθητοποίηση όσο και στην έμπρακτη προσφορά προς τους μετανάστες-ριες. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελεί ο παπα- Στρατής, ιερέας στον ναό του Αγίου

[101] http://prosfigi.blogspot.gr/

Γεωργίου στο Κεράμι Καλλονής, ο οποίος σχεδόν μια δεκαετία υποστηρίζει τους νεοαφιχθέντες μετανάστες, ενώ το 2009 έφτιαξε την ΜΚΟ «Αγκαλιά». Για τη δράση και τις απόψεις του παπα-Στρατή γυρίστηκε πρόσφατα ένα μικρό ντοκιμαντέρ με τίτλο «Η "Αγκαλιά" του παπά…»[102] στο οποίο, μεταξύ άλλων, δηλώνει:

> «Εμείς δεν βλέπουμε ούτε φυλή, ούτε πατρίδα, ούτε θρησκεία, ούτε τίποτα. Βλέπουμε μπροστά μας ανθρώπους. Εξάλλου, και ο Θεός τους ανθρώπους έπλασε και όλοι οι άνθρωποι έχουμε το ίδιο στομάχι, όλοι έχουμε την ίδια πείνα, όλοι αγαπάμε, όλοι ερωτευόμαστε, όλοι πεινάμε.»

Στον κόμβο της Λέσβου αναδεικνύεται εμφατικά ότι τα σύνορα δεν παράγονται μόνο από τους κυρίαρχους λόγους και τις πολιτικές αλλά ότι η δράση των τοπικών κοινωνιών, τα διεθνή δίκτυα αλληλεγγύης αλλά και οι αγώνες των ίδιων των μεταναστών-ριών παίζουν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία των συνοριακών καθεστώτων. Στη συνέχεια του κεφαλαίου αναφέρονται δύο συγκεκριμένα γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Λέσβο, τα οποία χρησιμεύουν ως παραδείγματα και αναδεικνύουν πως οι πρακτικές και οι λόγοι των ντόπιων, των κινημάτων αλληλεγγύης αλλά και των ίδιων των μεταναστών-ριών «ξαναγράφουν» τα σύνορα της Ευρώπης, σε αντίθεση με τις «από τα πάνω» πολιτικές. Το πρώτο είναι το NoBorder Camp που διοργανώθηκε στη Μυτιλήνη τον Αύγουστο του 2009 και συντέλεσε στο κλείσιμο του κέντρου κράτησης της Παγανής λίγους μήνες αργότερα, και το δεύτερο είναι ένας αυτοοργανωμένος και ανοιχτός χώρος υποδοχής των νεοαφιχθέντων μεταναστών-ριών, ο οποίος λειτούργησε για περίπου ένα μήνα τον χειμώνα του 2012-3 από τη δικτύωση ομάδων και φορέων «Το Χωριό του Όλοι Μαζί». Στα δύο αυτά γεγονότα συμμετείχα όχι τόσο ως ερευνήτρια όσο ως μέλος του κινήματος αλληλεγγύης στους μετανάστες-ριες.

[102] Ολόκληρο το βίντεο: http://www.youtube.com/watch?v=SsmMNUmy3cg

11.2 Αλληλεγγύη στους μετανάστες-ριες

No border Camp

Τον Αύγουστο του 2009 διοργανώθηκε στη Μυτιλήνη από διεθνείς δικτυώσεις αντιρατσιστικών οργανώσεων σε συνεργασία με αντιρατσιστικές ομάδες από τον ελλαδικό χώρο ένα NoBorder Camp. Τέτοια camp έχουν γίνει σε αρκετές πόλεις της Ευρώπης και όχι μόνο, και αποτελούν χώρους δικτύωσης του αντιρατσιστικού και μεταναστευτικού κινήματος, χώρους όπου πραγματοποιούνται συζητήσεις και ανταλλάσσονται εμπειρίες, απόψεις και στρατηγικές μεταξύ διαφορετικών ομάδων, ενώ ταυτόχρονα οργανώνονται και δράσεις ενάντια στην καταστολή και τον έλεγχο της μετανάστευσης. Το camp στη Μυτιλήνη συζητιόταν από το καλοκαίρι του 2007, καθώς ανάμεσα στις ομάδες που το συνδιοργάνωναν ήταν κοινή παραδοχή πως τα ελληνικά νησιά αποτελούσαν έναν παραδειγματικό τόπο επειδή βρίσκονταν στα σύνορα της ΕΕ, όπου εκατοντάδες μετανάστες-ριες προσπαθούσαν να τα διασχίσουν, ενώ ταυτόχρονα ασκούνταν αυστηρές πολιτικές ελέγχου (κέντρα κράτησης, επαναπροωθήσεις από τις λιμενικές και αστυνομικές αρχές και τη Frontex). Το κάμπινγκ έγινε σε μια παραλία περίπου 20 χλμ. έξω από την πόλη της Μυτιλήνης και, ενώ το κάλεσμα ήταν για 25-31 Αυγούστου, στην ουσία οι δράσεις και οι συζητήσεις άρχισαν πολύ νωρίτερα. Οι τρεις βασικοί άξονες γύρω από τους οποίους κινήθηκαν τόσο οι συζητήσεις όσο και οι δράσεις του camp ήταν η εναντίωση στα κέντρα κράτησης με αιχμή την Παγανή, η εναντίωση στις κατασταλτικές πολιτικές για τη μετανάστευση με έμφαση στις πρακτικές της Frontex και του Λιμενικού Σώματος και, τέλος, η έμπρακτη αλληλεγγύη στους μετανάστες-ριες σε συνεργασία με την τοπική κοινωνία.

Εικόνα 61: Αυτοκόλλητο του NoBorder Camp της Λέσβου. Πηγή: προσωπικό αρχείο

> *...ωσε σε εμάς αλλά και την κατάρα που έδωσε σε άλλους. Πιστεύετε ότι εμείς δεν θυμώνουμε για αυτή την κατάσταση, ότι απλά τοποθετούμε τους εαυτούς μας στην πλευρά των δυνατών αυτού του συστήματος; Πιστεύετε ότι δεν βλέπουμε πως αυτό το καθεστώς συνόρων κάνει τα ταξίδια των μεταναστών και μεταναστριών πιο δύσκολα κάθε μέρα που περνάει; Υπάρχει κανένας που στην πραγματικότητα πιστεύει ότι όσοι και όσες έρχονται στην Ευρώπη δεν χρησιμοποιούν τα χέρια τους για να δουλεύουν, τη λογική τους για να σκέφτονται, το μυαλό τους για να κάνουν όνειρα επειδή απλώς η μετανάστευση σήμερα ορίζεται από την Ευρώπη ως παράνομη; Όλοι ξέρουν. Ξέρουν πως αυτή η «παράνομη» εργασία, η εκμετάλλευση και η κινητικότητα αποτελεί τη βάση που επιτρέπει στο ευρωπαϊκό σύστημα να λειτουργεί.*
>
> Απόσπασμα από κείμενο που κυκλοφόρησε στο NoBorder, (Citizens of Europa 2009)

Κέντρο κράτησης Παγανής

Την περίοδο πριν την έναρξη του NoBorder Camp, στην Παγανή κρατούνταν περίπου 1.000 άτομα ενώ η χωρητικότητα του κέντρου κράτησης με βάση τα επίσημα στοιχεία ήταν στα 240 άτομα. Στην Παγανή υπήρχαν επτά θάλαμοι, εκ των οποίων στους πέντε κρατούνταν ενήλικοι άντρες στον έναν γυναίκες και στον τελευταίο ανήλικοι. Κάθε θάλαμος –ο οποίος κατά περιόδους φιλοξενούσε πάνω από 150 άτομα– διέθετε μια τουαλέτα και ένα μπάνιο, ενώ τα συστήματα ύδρευσης και αποχέτευσης ήταν παλιά, τα στρώματα και οι κουβέρτες μέσα στους θαλάμους ήταν βρώμικα και η θέρμανση και ο εξαερισμός ήταν ανεπαρκείς (Γεωργούλας & Σαραντίδης 2012). Στις 18 Αυγούστου, οι 160 ανήλικοι μετανάστες που κρατούνταν σε έναν από τους θαλάμους ξεκίνησαν απεργία πείνας απαιτώντας την άμεση απελευθέρωσή τους. Στις 20 Αυγούστου, οι ακτιβιστές-ριες που είχαν ήδη φτάσει για το στήσιμο του camp οργάνωσαν διαμαρτυρία έξω από το κέντρο κράτησης για τη στήριξη των απεργών πείνας. Κατά τη διάρκεια της διαμαρτυρίας καταφέρνουν να δώσουν στους ανήλικους μετανάστες ένα κινητό τηλέφωνο με κάμερα και είναι η πρώτη φορά που έρχονται στο φώς της δημοσιότητας εικόνες μέσα από το κέντρο κράτησης της Παγανής. Μέσα στις επόμενες μέρες το βίντεο με τίτλο «Φωνές μέσα από την Παγανή[103]» αναμεταδίδεται από το CNN αλλά και από κάποια ελληνικά, γερμανικά και ολλανδικά ΜΜΕ. Υπό την πίεση της απεργίας πείνας, των διαδηλώσεων αλλά και της δημοσιότητας που έχει λάβει το θέμα της Παγανής, ο πρόεδρος του Ελληνικού Τμήματος της Ύπατης Αρμοστείας επισκέπτεται το κέντρο κράτησης στις 24 Αυγούστου και καταδικάζει τις άθλιες συνθήκες κράτησης. Οι διαμαρτυρίες και οι διαδηλώσεις στο κέντρο κράτησης της Παγανής συνεχίζονται όλες σχεδόν τις μέρες του camp, ιδιαίτερα μετά τις 25 Αυγούστου που είναι και η επίσημη μέρα έναρξης. Οι Αρχές, υπό την πίεση των διαμαρτυριών τόσο εντός όσο και εκτός του κέντρου κράτησης, σταδιακά απελευθερώνουν κάποιους μετανάστες-ριες, κυρίως οικογένειες με μικρά παιδιά, εκ των

Εικόνες 62, 63, 64, 65: Φωτογραφίες από τις διαμαρτυρίες μέσα και έξω από το κέντρο κράτησης της Παγανής. Πηγή: προσωπικό αρχείο

[103] Voices from the Inside of Pagani Detention Centre, Lesvos, Greece, http://www.youtube.com/watch?v=lP2yT6EjBXo.

οποίων κάποιοι φιλοξενούνται στο χώρο του camp μέχρι να καταφέρουν να φύγουν και κάποιοι άλλοι στην τέντα του Infopoint στο κέντρο της πόλης.

Στις 28 Αυγούστου γίνεται η μεγάλη οργανωμένη διαδήλωση στην Παγανή και κάποιοι δικηγόροι μπαίνουν στο κέντρο κράτησης και απαιτούν την απελευθέρωση ακόμα περισσότερων μεταναστών-ριών. Συνολικά, τις μέρες του camp περίπου 500 άτομα απελευθερώνονται από την Παγανή, ενώ κάποιοι άλλοι, με την υποστήριξη των δικηγόρων, παίρνουν το χαρτί της διοικητικής απέλασης –απαραίτητο για να συνεχίσουν το ταξίδι τους– χωρίς να φυλακιστούν. Στις 31 Αυγούστου, 10 συμμετέχοντες στο camp από διαφορετικές χώρες ανεβαίνουν κρυφά στην ταράτσα του κέντρου κράτησης, όπου και μένουν μια ώρα φωνάζοντας συνθήματα για το κλείσιμο της Παγανής. Μετά το τέλος του camp οι κρατούμενοι μετανάστες-ριες συνεχίζουν να διαμαρτύρονται, ενώ οι ακτιβιστές, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, με ανοιχτές συζητήσεις, εκδηλώσεις και δημοσιεύματα κρατούν ανοιχτό το θέμα του κέντρου κράτησης της Παγανής. Τους επόμενους μήνες και λόγω των συνεχιζόμενων κινητοποιήσεων των μεταναστών μέσα από την Παγανή αλλά και της διεθνούς δημοσιότητας που έχει λάβει το θέμα, αρκετές ΜΚΟ επισκέπτονται την Παγανή και στέλνουν αναφορές για τις συνθήκες κράτησης (UNHCR 2009b; Γιατροί Χωρίς Σύνορα 2009), ενώ στο τέλος του Οκτώβρη του 2009 ο υφυπουργός Προστασίας του Πολίτη Σ. Βούγιας επισκέπτεται το κέντρο κράτησης και δηλώνει πως η Παγανή είναι «στρατόπεδο ψυχών» και «Κόλαση του Δάντη» (*Το Βήμα* 2009) και δεσμεύεται για το κλείσιμο του κέντρου κράτησης, δέσμευση που γίνεται πράξη τον Δεκέμβριο του 2009. Από τότε και μέχρι τον Οκτώβριο του 2013 στη Λέσβο δεν λειτουργούσε άλλο κέντρο κράτησης, ενώ ως προσωρινοί χώροι κράτησης χρησιμοποιούνταν τα κρατητήρια των αστυνομικών τμημάτων και του Λιμενικού Σώματος.

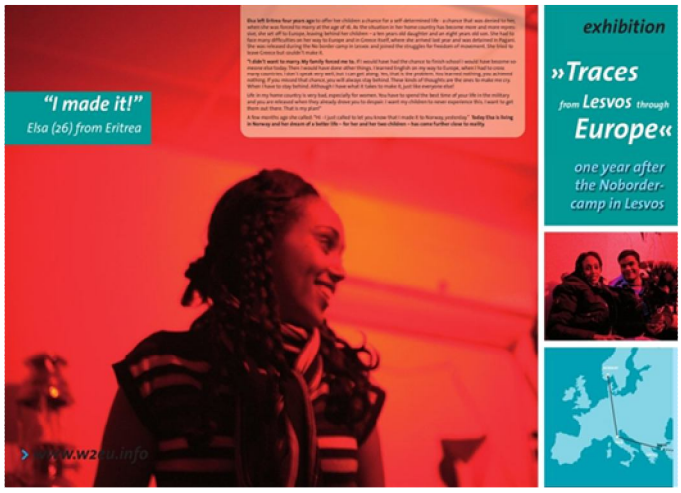

Εικόνες 66, 67, 68: Φωτογραφίες από την απελευθέρωση μεταναστών-ριών από το κέντρο κράτησης της Παγανής. Πηγή: προσωπικό αρχείο

Δύο χρόνια αργότερα, το καλοκαίρι του 2011, ομάδα συμμετεχόντων στο NoBorder Camp του 2009 επισκέφτηκε ξανά τη Λέσβο όπου, με σύνθημα «Να γίνουν τα κέντρα κράτησης μουσεία», διοργάνωσε μια έκθεση στο χώρο του πρώην κέντρου κράτησης της Παγανής. Η έκθεση είχε τίτλο «Από τη Λέσβο διασχίζοντας την Ευρώπη» και στόχος της ήταν να

«επιστρέψουν» οι ιστορίες των μεταναστών-ριών που είχαν φυλακιστεί στην Παγανή, με τα νέα τους, καλά ή κακά, νέα που είχαν φτάσει στους ακτιβιστές μέσα από τις συναντήσεις τους με μετανάστες σε άλλα μέρη, μέσα από μηνύματα σε κινητά, e-mail και facebook.

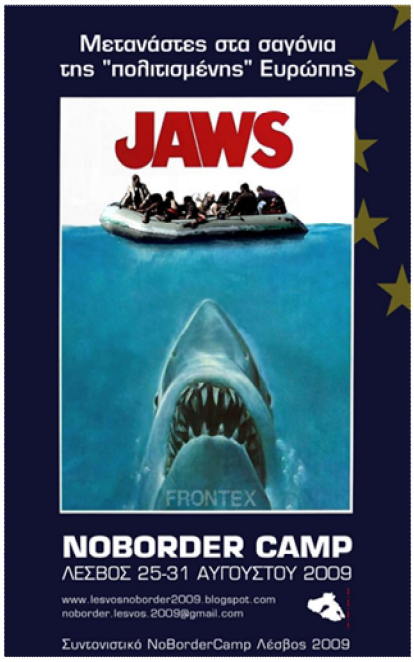

Εικόνες 69, 70, 71: Τα εκθέματα της έκθεσης που έγινε στο κτήριο της Παγανής το καλοκαίρι του 2010, ένα χρόνο μετά το κλείσιμό του κέντρου κράτησης. Πηγή: http://traces.w2eu.net/

Frontex - Λιμενικό Σώμα

Ένας δεύτερος άξονας γύρω από τον οποίο κινήθηκαν οι συζητήσεις και οι δράσεις τις ημέρες του NoBorder αφορούσε την εναντίωση στην καταστολή και τον έλεγχο της μετανάστευσης, όπως αυτά αρθρώνονταν μέσα από τη δράση τόσο της Frontex όσο και των ελληνικών σωμάτων ασφαλείας. Ιδιαίτερα ο ρόλος και η δράση της Frontex, ως ευρωπαϊκού φορέα που συντονίζει και υλοποιεί τις επιχειρήσεις τόσο στα θαλάσσια όσο και στα χερσαία σύνορα της Ευρώπης, αναδείχθηκε σε μείζον επίδικο του camp. Το Σάββατο 29 Αυγούστου έγινε μια μεγάλη διαδήλωση στο λιμάνι της Μυτιλήνης ενάντια στις πρακτικές του λιμενικού και της Frontex στα θαλάσσια σύνορα. Ταυτόχρονα με τη διαδήλωση έγινε μια συμβολική δράση, όπου περίπου 50 ακτιβιστές μπήκαν στο λιμάνι της Μυτιλήνης με μικρά φουσκωτά βαρκάκια, παρόμοια με αυτά που χρησιμοποιούν οι μετανάστες-ριες για να διασχίσουν το Αιγαίο. Χωρίς καμία προφανή αιτία, δύο ταχύπλοα του Λιμενικού Σώματος, με στόχο να εμποδίσουν τα μικρά φουσκωτά βαρκάκια να πλεύσουν, εφάρμοσαν μέσα στο λιμάνι της Μυτιλήνης τις πρακτικές «ασφαλούς αποτροπής» που περιγράφονται από τους μετανάστες-ριες που διασχίζουν τα σύνορα: Άρχισαν να κάνουν κύκλους με μεγάλη ταχύτητα μέσα στο λιμάνι, δημιουργώντας έντονους κυματισμούς και ρίχνοντας νερά μέσα στις βάρκες, με αποτέλεσμα πολλές από τις μικρές βαρκούλες να ανατραπούν[104]. Οι ακτιβιστές όμως δεν βγήκαν από το νερό, συνέχισαν να πλέουν στο λιμάνι και εν τέλει κατάφεραν να κλείσουν την είσοδο του λιμανιού με πανό ενάντια στη Frontex.

Εικόνες 72, 73, 74, 75, 76: Αφίσες και φωτογραφίες από τις δράσεις ενάντια στη Frontex κατά τη διάρκεια του NoBorder Camp στη Λέσβο.

[104] Το βίντεο από τη δράση στο λιμάνι http://www.youtube.com/watch?v=vVNCKE_DgXI.

Ανοιχτές εκδηλώσεις - Infopoint

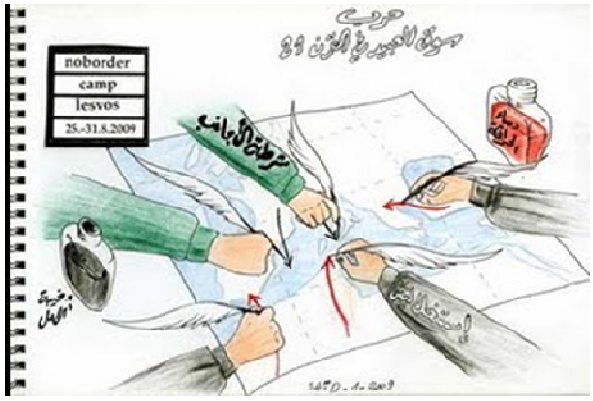
Τόσο τις ημέρες της προετοιμασίας όσο και τις μέρες του camp, έγιναν μοιράσματα φυλλαδίων αλλά και μια σειρά ανοιχτών εκδηλώσεων - συζητήσεων για να ενημερωθεί η τοπική κοινωνία για το camp, τις δράσεις και τους στόχους του, αλλά και για να μεταφερθεί η γενικότερη προβληματική περί συνόρων και μετανάστευσης. Πέρα από την πόλη της Μυτιλήνης τις ημέρες του camp διοργανώθηκαν συζητήσεις στο Μόλυβο, στο Πλωμάρι, στην Καλλονή και στην Αγιάσο.

Εικόνα 80: Φωτογραφία από το Infopoint στο λιμάνι της Μυτιλήνης. Πηγή: προσωπικό αρχείο

Ταυτόχρονα, τις μέρες του camp, υπό την ισχυρή πίεση που ασκούνταν από τις διαμαρτυρίες τόσο των ίδιων των έγκλειστων μεταναστών-ριών όσο και των ακτιβιστών-ριών, τις παρεμβάσεις σε θεσμικό και νομικό επίπεδο αλλά και τη διεθνή δημοσιότητα που είχε λάβει το θέμα του κέντρου κράτησης της Παγανής, οι Αρχές απελευθέρωναν πολύ συχνότερα κρατούμενους μετανάστες-ριες ώστε, εν μέρει, να αποσυμφορήσουν την Παγανή αλλά και την ένταση. Οι μετανάστες αυτοί μέχρι να καταφέρουν να φύγουν με πλοίο από το νησί δεν είχαν πού να μείνουν και έτσι τέθηκε ζήτημα φιλοξενίας τους στη συνέλευση του camp. Καθώς, όμως, το να φιλοξενηθούν στον χώρο που γινόταν το camp, 20 χιλιόμετρα έξω από την πόλη της Μυτιλήνης, φάνηκε ως λύση που εν μέρει θα «έκρυβε» το πρόβλημα για όσο καιρό θα διαρκούσε το camp, αποφασίστηκε να στηθεί ένας χώρος στο κέντρο της πόλης, μπροστά στο λιμάνι και δίπλα από τη Νομαρχία, που να μπορεί να παρέχει πληροφορίες αλλά και να φιλοξενεί για λίγες μέρες τους μετανάστες-ριες. Το στήσιμο αυτού του χώρου ήταν μια τεράστια εμπειρία, καθώς άνθρωποι με τελείως διαφορετικές διαδρομές ζωής –ακτιβιστές και μετανάστες από πολλές διαφορετικές χώρες– συναντήθηκαν προσωρινά και επιχείρησαν να συνδιαμορφώσουν τον χώρο του Infopoint (για περισσότερα NoBorder Lesvos 2010). Αυτός ο χώρος λειτούργησε και ως κεντρικό σημείο επαφής με την τοπική κοινωνία, πληροφόρησης για τις δράσεις του camp και ανταλλαγής εμπειριών.

> *Αύριο, όταν θα συνεχίσουμε το ταξίδι μας, θα είμαστε ξανά πρόσφυγες. Αλλά μέχρι το τελευταίο λεπτό, θα είμαστε απλά άνθρωποι εδώ, σήμερα, φίλοι που γιορτάζουν μαζί. Ποιος θα είχε σκεφτεί ότι σε αυτό το νησί δεν θα πρέπει να κρυβόμαστε στα δέντρα και θα μας δινόταν το δώρο μιας νύχτας ανάμεσα σε φίλους.*
>
> Milad, από το Αφγανιστάν,
> Πηγή: NoBorder Lesvos 2010

Εικόνα 77: Κάρτα από το NoBorder Camp στη Λέσβο. Πηγή: προσωπικό αρχείο

Από την Πεσαβάρ στο Λοντονιστάν: Η ιστορία του Μουσταφά

Τον Μουσταφά τον γνώρισα στη Λέσβο της μέρες του NoBorder Camp. Ήταν τότε 16 χρόνων και είχε φτάσει στο νησί στις 20 Αυγούστου.

Η οικογένεια του Μουσταφά ήταν νομάδες από την φυλή Kuchi και με τα κοπάδια τους μετακινούνταν μεταξύ Αφγανιστάν, Πακιστάν και Ινδίας. Μετά τον διαμελισμό της Ινδίας και την εγκαθίδρυση των συνόρων στην περιοχή, οι νομάδες δεν μπορούσαν πλέον να μετακινούνται ελεύθερα αναζητώντας βοσκότοπους και δεν μπορούσαν να επιβιώσουν. Η οικογένεια του Μουσταφά έμεινε στο Αφγανιστάν και με τον πόλεμο του 2001 μετανάστευσε σε ένα από τα στρατόπεδα προσφύγων της Πεσαβάρ στο Πακιστάν. Από το στρατόπεδο προσφύγων και μέσω διακινητών ο Μουσταφά ξεκίνησε το ταξίδι του προς το Λονδίνο. Πήγε από το Πακιστάν στο Ιράν, στην Τουρκία και με μια φουσκωτή βάρκα και άλλους έξι μετανάστες από τη Σομαλία έφτασε στη Λέσβο το βράδυ της 20ης Αυγούστου. Ήταν εξαντλημένος και αποκοιμήθηκε στην παραλία όπου βγήκαν με τη βάρκα και έτσι έχασε τους συνταξιδιώτες του. Το πρωί ανέβηκε στο δρόμο με στόχο να βρει την αστυνομία, όπως τον είχαν συμβουλέψει οι διακινητές. Εμείς ήμασταν ήδη στη Λέσβο για τη διοργάνωση του Camp και μεταφέραμε υλικά προς την πόλη με ένα φορτηγάκι. Είδαμε ένα νέο αγόρι να μας κάνει σήμα με το χέρι να σταματήσουμε και σταματήσαμε νομίζοντας πως είναι ένα παιδί από το κοντινό χωριό. Μπήκε στο φορτηγάκι, στο χέρι του είχε γραμμένο με στυλό «police». Καταλάβαμε ότι μόλις είχε φτάσει από Τουρκία. Μαζί του είχε μόνο ένα μικρό σακίδιο με τα βρεγμένα τούχα από το ταξίδι τυλιγμένα σε πλαστική σακούλα, λίγο ψωμί, τυλιγμένο και αυτό καλά σε σακούλες. Τον πήγαμε στην πόλη, του πήραμε φαγητό και νερό του δώσαμε καθαρά ρούχα και ένα φίλος που μιλούσε αφγανικά συζήτησε μαζί του. Μας είπε ότι ήθελε να πάει στην αστυνομία για να μπει στο camp να πάρει το χαρτί (την απόφαση διοικητικής δπέλασης) για να πάει Αθήνα. Εκείνες τις μέρες κρατούνταν 160 ανήλικοι στην Παγανή, οι οποίοι είχαν ήδη ξεκινήσει απεργία πείνας. Του προτείναμε να μείνει μαζί μας λίγες μέρες γιατί οι συνθήκες στην Παγανή ήταν άθλιες εκείνη την περίοδο και ότι θα προσπαθούσαμε, μέσω των δικηγόρων να βρεθεί μια λύση. Ο Μουσταφά φοβήθηκε, άρχισε να κλαίει, είπε ότι θέλει να πάει στην αστυνομία και ότι δεν μπορεί να αποφασίσει να μείνει μαζί μας. Προσπαθούσαμε να του εξηγήσουμε ότι οι συνθήκες στα κρατητήρια είναι πολύ άσχημες, αλλά αυτός μας έλεγε πως δεν μπορεί να πάρει μια τέτοια απόφαση. Στο τέλος μας ζήτησε να πάρουμε τον πατέρα του τηλέφωνο. Μετά από τέσσερις τηλεκάρτες και ενώ τόσο εγώ όσο και ο Ζαχίρ μιλήσαμε με τον πατέρα του, ο πατέρας του τον συμβούλεψε να μείνει μαζί μας. Ο Μουσταφά χάρηκε πάρα πολύ, μας αγκάλιαζε και μας φιλούσε. Έμεινε μαζί μας στο camp μέχρι τις 3 Σεπτέμβρη. Γνώρισε πολύ κόσμο, τόσο από τους συμμετέχοντες στο camp όσο και από άλλους μετανάστες-ριες που φιλοξενήθηκαν εκεί κατά διαστήματα.

Τις τελευταίες μέρες, κάποιοι φίλοι από την Αθήνα «ανέλαβαν» να περάσουν τον Μουσταφά μαζί τους στην Αθήνα. Του πήραν καινούργια «νεανικά» ρούχα, γυαλιά ηλίου, ένα καπέλο, του φόρεσαν και ένα walkman ώστε να μην «φαίνεται» μετανάστης και του αγόρασαν ένα εισιτήριο για το πλοίο. Το απόγευμα της 3ης Σεπτεμβρίου μια γυναίκα τον πήρε από κοντά, του είπε να μην βγάλει τα γυαλιά ηλίου γιατί θα φανεί ο φόβος στα μάτια του και ανέβηκαν μαζί στο πλοίο. Φτάνοντας στον Πειραιά, ο Μουσταφά τους ευχαρίστησε και τους είπε να φύγουν, να τον αφήσουν μόνο του γιατί θα ερχόταν κάποιος να τον πάρει. Περίπου 4 μήνες δούλεψε στη Θήβα, σε αγροτικές δουλειές, μετά ο θείος του από το Λονδίνο πλήρωσε για ένα πλαστό διαβατήριο και έφυγε, από ένα μικρό αεροδρόμιο της Ελλάδας για Λονδίνο. Την τελευταία φορά που με πήρε τηλέφωνο δεν είχε μάθει ακόμα αγγλικά και το τηλεφώνημα περιορίστηκε στο στοιχειώδες: «Good? Yes. You? Good. Thank you. Miss you. Bye.»

Διαπραγματεύσεις συνόρων

Μέσα από την αφήγηση του Μουσταφά αναδεικνύονται οι πολλαπλές εκφάνσεις και διαπραγματεύσεις των συνόρων στις ιστορίες ζωής των μεταναστών. Η ιστορία της οικογένειάς του καθορίστηκε από την αποικιακή χάραξη των συνόρων, σύνορα τα οποία διέσχισαν άλλη μια φορά στις αρχές του 2000 για να ξεφύγουν από τον πόλεμο στο Αφγανιστάν. Ο ίδιος ξεκίνησε το ταξίδι του προς την Ευρώπη διασχίζοντας το Ιράν και την Τουρκία και, φτάνοντας στην Λέσβο, συνάντησε μια τελείως διαφορετική «συνοριακή συνθήκη». Η οικογένειά του πίσω στο Αφγανιστάν αλλά και τα οικογενειακά δίκτυα που εκτείνονται μέχρι το Λονδίνο, τα δίκτυα των διακινητών, η συνάντησή του στη Λέσβο με τους ακτιβιστές του NoBorder διαμόρφωσαν το ταξίδι του ξεπερνώντας, ως ένα σημείο, τα σύνορα και τους φραγμούς που θέτουν οι μεταναστευτικές πολιτικές στην Ευρώπη.

Τις μέρες του NoBorder το σύνορο στη Λέσβο λειτουργούσε με άλλους όρους, καθώς η δυναμική παρουσία και δράση ανθρώπων από όλη την Ευρώπη είχε καταφέρει, έστω και προσωρινά, να αλλάξει το συνοριακό καθεστώς αλλά και τα περάσματα δεκάδων μεταναστών. Πολλοί από τους μετανάστες-ριες που έφταναν στο νησί δεν συλλαμβάνονταν, κάποιοι άλλοι που συλλαμβάνονταν έμεναν πολύ λιγότερο χρόνο στο κέντρο κράτησης, για κάποιους εκδόθηκε το χαρτί της διοικητικής απέλασης χωρίς να φυλακιστούν ενώ κάποιοι-ες είχαν εμπειρίες αντίστοιχες με του Μουσταφά.

Για τον Μουσταφά και για όσους κατάφεραν να φύγουν με αυτό τον τρόπο από τη Λέσβο, το κέρδος δεν ήταν μόνο ότι δεν κρατήθηκαν, αλλά κυρίως το γεγονός ότι κατάφεραν να περάσουν από την Ελλάδα χωρίς να καταγραφούν. Η καταγραφή στο κέντρο κράτησης θα σήμαινε να αφήσουν τα δακτυλικά τους αποτυπώματα, τα οποία θα καταχωρούνταν στη βάση δεδομένων του Eurodac και, όσοι και όσες κατάφερναν να φτάσουν σε άλλες χώρες της Ευρώπης, θα υπήρχε πιθανότητα να απελαθούν πίσω στην Ελλάδα ως πρώτη χώρα εισόδου σύμφωνα με το Δουβλίνο ΙΙ (βλ. αναλυτικά υποκεφάλαιο 2.2).

Εκτός, όμως, από τη μη κράτηση ή τη μη καταγραφή τους, οι μετανάστες-ριες που βρίσκονταν ή πέρασαν από την Λέσβο τις μέρες του NoBorder απέκτησαν μια εμπειρία αγώνων, διεκδίκησης δικαιωμάτων και συνεργασίας. Αλλά και για τους ακτιβιστές-ριες που βρέθηκαν στη Λέσβο το καλοκαίρι του 2009 η εμπειρία ήταν αντίστοιχη. Η συνύπαρξη και η συνεργασία σε καθημερινό επίπεδο και με πολύ σημαντικά επίδικα με μετανάστες-ριες που μόλις είχαν φτάσει στην Ευρώπη ήταν μια σύνθετη, δύσκολη αλλά και εξαιρετικά χρήσιμη εμπειρία (NoBorder Lesvos 2010). Η εμπειρία όμως του NoBorder camp ήταν πολύ σημαντική και σε ένα επιπλέον επίπεδο: Έγινε εμφανές πως ακόμα και σε συνθήκες και χώρους που φαίνονται τόσο εδραιωμένοι και αδιαπραγμάτευτοι, όπως τα σύνορα της «Ευρώπης-Φρούριο», υπάρχουν περιθώρια παραγωγής άλλων χώρων και τρόπων, άλλων συνθηκών και καθεστώτων. Αυτή η εμπειρία αποτέλεσε χρήσιμο οδηγό για δράσεις σε όλη την Ευρώπη, ενώ άφησε έντονα τα σημάδια της στη Λέσβο και στους κατοίκους της.

Στο «Χωριό του Όλοι Μαζί»

Οι μετανάστες-ριες που άρχισαν να φτάνουν ξανά στη Μυτιλήνη τον Αύγουστο του 2012 κρατούνταν στα αστυνομικά τμήματα του νησιού σε άθλιες συνθήκες καθώς, σε χώρους μικρής χωρητικότητας που προορίζονται για προσωρινή κράτηση, φυλακίζονταν ακόμα και 100 άνθρωποι για μήνες. Όταν τα κρατητήρια των αστυνομικών τμημάτων γέμιζαν ασφυκτικά οι μετανάστες-ριες έμεναν στον δρόμο και κοιμούνταν σε πάρκα, πλατείες και εγκαταλελειμμένα κτήρια, αφού, για να μπορέσουν να φύγουν από το νησί έπρεπε να καταγραφούν και να πάρουν την Απόφαση Διοικητικής Απέλασης. Η ομπρέλα συλλογικοτήτων και φορέων της πόλης «*Το Χωριό του Όλοι Μαζί*» πρότεινε να παραχωρηθεί ο χώρος των πρώην παιδικών κατασκηνώσεων του ΠΙΚΠΑ και να λειτουργήσει πιλοτικά ως Κέντρο Υποδοχής με τη συνδρομή των οργανώσεων και της τοπικής κοινωνίας. Τον Νοέμβριο του 2012 και ενώ οι καιρικές συνθήκες είναι πλέον πολύ δύσκολες, μια ομάδα μεταναστών-ριών που κοιμόταν στο λιμάνι δέχθηκε ρατσιστική επίθεση με πέτρες από διερχόμενο αυτοκίνητο. Μια έγκυος γυναίκα τραυματίστηκε και μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο της πόλης. Τις επόμενες μέρες οι Αρχές, υπό την πίεση του κινήματος αλληλεγγύης στους μετανάστες που εκδηλώνεται καθημερινά στην πόλη, σε συνδυασμό με την επιδείνωση των καιρικών συνθηκών, παραχωρούν τον χώρο του ΠΙΚΠΑ στο «Χωριό του Όλοι Μαζί» για να λειτουργήσει ένα κέντρο βραχείας φιλοξενίας.

> *Είχαμε μεγάλη τύχη και περάσαμε τη θάλασσα. Όταν φτάσαμε στην πόλη της Μυτιλήνης, πήγαμε στο αστυνομικό τμήμα, δύο ώρες, τρεις ώρες, περιμένουμε, μας λέει ο αστυνόμος να φύγετε, να έρθετε αύριο. Λέω, δεν έχουμε πού να πάμε, εδώ θα μείνουμε, εδώ έξω, αν δεν μας πάρετε, θα κοιμηθούμε στη βροχή, δεν μας νοιάζει. Μετά από τρεις ώρες μας πήραν. Πάμε μέσα στο κρατητήριο, πωωωωω, τι ήταν αυτό; Να βρομάει, εκατό άτομα μέσα, χάλια, χάλια. Είχε κρύο πάρα πολύ. Λέω στον αστυνόμο, είμαστε πέντε, δεν έχουμε ούτε μια κουβέρτα, να μας δώσετε. Δεν έχω, πάρτε από τους άλλους, λέει. Μα δεν είχαν και οι άλλοι, ο καθένας είχε μία, κάποιοι μοιράζονταν. Κοιμηθήκαμε μια νύχτα στο πάτωμα, μου δώσανε τα παιδιά δυο κουβέρτες, όλη τη νύχτα τρέμαμε, μέχρι το πρωί.*
>
> Αντχάμ, Συρία, 20.12.2012

Τις επόμενες εβδομάδες το ΠΙΚΠΑ λειτούργησε με τρόπο υποδειγματικό, με στήριξη μόνο από την κοινωνία της Μυτιλήνης χωρίς χρηματοδότηση ή βοήθεια από το Δήμο ή τα αντίστοιχα υπουργεία. Τις μέρες που ήμουν εκεί πραγματοποίησα κάποιες σύντομες συνεντεύξεις και με μέλη των ομάδων αλληλεγγύης, τμήματα των οποίων παρουσιάζω παρακάτω (αναφέρεται το μικρό τους όνομα). Μέσα από τις συνεντεύξεις αυτές και άλλες φτιάχτηκε με συλλογική δουλειά και ένα φυλλάδιο για το «Χωριό του Όλοι Μαζί»[105].

[105] Το φυλλάδιο στα ελληνικά: http://lesvos.w2eu.net/files/2013/01/mitilini-high.pdf
και στα αγγλικά: http://lesvos.w2eu.net/files/2013/03/pikpa-Kopie-28-klein.pdf.

Ο χώρος του ΠΙΚΠΑ αποτελούνταν από ένα κεντρικό διώροφο κτήριο και από 12 μικρά ξύλινα σπιτάκια, με 6-8 κρεβάτια το καθένα, έναν μεγάλο υπαίθριο χώρο ανάμεσα, μια παιδική χαρά και έναν ακόμα χώρο εκδηλώσεων. Καθώς λειτουργούσε ως παιδική κατασκήνωση, ο χώρος ήταν εξοπλισμένος με κρεβάτια, στρώματα, τουαλέτες και μπάνια, σε κακή όμως κατάσταση λόγω εγκατάλειψης και χρειάστηκε πολύ δουλειά για να μπορέσουν να χρησιμοποιηθούν.

Εικόνα 78: Στο «Χωριό του Όλοι Μαζί». Πηγή: αρχείο Μαρίλυ Στρουξ

«Ήταν μεσημέρι, την πρώτη μέρα που θα άνοιγε το ΠΙΚΠΑ, έφτασα εδώ αμέσως μετά τη δουλειά. Κι αρχίσαμε να μπαίνουμε στα δωματιάκια, τα οποία ήταν εγκαταλειμμένα, ολοκαίνουρια όλα τα πράγματα, τα στρώματα, τα μαξιλάρια, αλλά, πώς είναι όταν γίνεται ένας σεισμός και φεύγει ο κόσμος και τα παρατάνε όλα, έτσι ήταν. Και είχαν μπει μέσα χελιδόνια, πουλιά, ζώα, ήταν χάλια η κατάσταση. Αλλά ήμασταν κάποιοι φίλοι, και βρήκαμε δυο σκούπες της κακιάς ώρας, είχαμε τόση όρεξη, κι αρχίσαμε να τα καθαρίζουμε. Και μυρίζει και το ξύλο πολύ ωραία, κι όταν αρχίσαμε να βάζουμε τα στρώματα πάνω και να τα καθαρίζουμε, η ιδέα ότι θα έρθουν άνθρωποι ταλαιπωρημένοι, γιατί χθες κοιμόντουσαν έξω, και θα μπούνε σε τόσο ζεστά σπιτάκια, σε καθαρά στρώματα, να ξαπλώσουν, να ξεκουραστούνε, ήταν πολύ ωραίο το συναίσθημα. (…) Και όσο ανακαλύπταμε, ξέρεις, βρήκαμε το διακόπτη για το ψυγείο, αααα, χαρά, βρήκαμε από πού ανοίγουν τα νερά, πωωωωω, ενθουσιασμός, έχουμε και νερό. (…) Από κει και πέρα όλα λειτούργησαν καλά, η μια μέρα έφερε το θαύμα της επόμενης μέρας.»

Εικόνα 79: Το εσωτερικό από τα σπιτάκια στο «Χωριό του Όλοι Μαζί». Πηγή: αρχείο Μαρίλυ Στρούξ

Λένα

Είμαι 15 χρόνων, έρχομαι από το Αφγανιστάν και εδώ και τρεις μήνες ταξιδεύω. Η πιο όμορφη εμπειρία μου ήταν όταν έφτασα στη Μυτιλήνη και κατάφερα να τηλεφωνήσω στον αδερφό μου και να του πω ότι έφτασα. Εδώ είναι ωραία, οι άνθρωποι είναι τόσο πρόθυμοι να μας βοηθήσουν. (…) Δεν έχω πάει ποτέ σχολείο. Στο Ιράν απαγορεύεται να πάω, επειδή είμαι Αφγανός, οπότε δούλευα σαν ράφτης, από πολύ μικρός, έφτιαχνα τσάντες. Το όνειρό μου είναι να πάω σχολείο, να μάθω ένα επάγγελμα, και μετά να είμαι ο προστάτης της μάνας μου και να βοηθήσω και τον τόπο μου. Κάποτε θέλω να επιστρέψω.

(Φαρίντ, Αφγανιστάν, 20.12.2012)

Η παροχή τροφής για μεγάλο αριθμό ανθρώπων ήταν ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα το οποίο, όμως, έγινε βατό λόγω της μεγάλης προσφοράς και ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας.

Εικόνα 80: Η κουζίνα στο «Χωριό του Όλοι Μαζί». Πηγή: αρχείο Μαρίλυ Στρούξ

> «Εγώ θυμάμαι τη μέρα που ήταν εδώ 140 άτομα και δεν έβγαιναν οι μερίδες για να τους ταΐσουμε όλους. Και εκεί που συζητάγαμε και σκεφτόμασταν πώς θα τα καταφέρουμε, εμφανίστηκαν τρεις τέσσερις γυναίκες με κατσαρόλες, χωρίς να έχουμε κανονίσει να έρθουν, και η ποσότητα όχι μόνο έφτασε, αλλά περίσσεψε και για την επόμενη μέρα. Υπήρχε ανταπόκριση από κόσμο που δεν το περίμενες, από άντρες, γυναίκες, ακόμα και παιδιά, που ανταποκρίθηκαν τόσο αυθόρμητα σε μια τέτοια ιστορία.»
>
> Εύρης

Στην παροχή τροφής και ρουχισμού πολύ σημαντικό ρόλο έπαιξε και το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία, καθώς καθημερινά έστελναν 50 μερίδες φαγητό με τη συνδρομή των κατοίκων των γύρω χωριών. Εκείνη την περίοδο κάποιες οικογένειες, αντί να κάνουν μνημόσυνα για τους δικούς τους, έδωσαν τα υλικά στο μοναστήρι για ένα ετοιμάσει γεύμα στο «Χωριό του Όλοι Μαζί» ενώ, κάποιες φορές, οι μαθητές-ριες από τα γύρω σχολεία πήγαν στο μοναστήρι και βοήθησαν στην προετοιμασία του φαγητού. Ο Αρχιμανδρίτης Κύριλλος, ο οποίος συμμετείχε σε μια συνέντευξη τύπου που δόθηκε στο χώρο του ΠΙΚΠΑ,[106] δήλωσε:

> «Ένα πιάτο φαγητό νομίζω ότι κανείς το μοιράζεται εύκολα. Αλλά εκείνο που χρειάζεται είναι κάτι πιο πολύ από το φαγητό, είναι οι άνθρωποι αυτοί που βρέθηκαν στον τόπο μας να αισθανθούν μια ζεστασιά, γιατί έκαναν όλο αυτό το μεγάλο και δύσκολο ταξίδι για να βρουν ποιότητα ζωής. Εμείς, λοιπόν, προσπαθούμε να τους δώσουμε αυτή την ελπίδα (…). (…)δεν μπορώ να έχω κάτι εγώ και ο άλλος να το στερείται. Ό,τι έχουμε είναι κοινό και ανήκει σε όλους.»

Επίσης, τα τμήματα του Πανεπιστημίου Αιγαίου συνεισέφεραν στην οργάνωση του «Χωριού του Όλοι Μαζί», όπως επίσης και οι Γιατροί Χωρίς Σύνορα, που προσέφεραν ιατρικές υπηρεσίες. Πέρα όμως από την παροχή στέγης, τροφής, ρούχων και ιατρικής κάλυψης προς τους νεοαφιχθέντες μετανάστες-ριες, το «Χωριό του Όλοι Μαζί» ήταν ένα χτίσιμο σχέσεων, ήταν μια εμπειρία αλληλεγγύης, αποτέλεσε ένα σταυροδρόμι όπου διαπλέκονταν, έστω και προσωρινά, ιστορίες ζωής τόσο διαφορετικές διαμορφώνοντας χώρους συνύπαρξης και ανταλλαγής.

> «Όταν κάποιοι έφευγαν από τα δωμάτια, ήταν γεμάτα ρούχα, γιατί έπαιρναν πολλά, αλλά δεν μπορούσαν να τα πάρουν μαζί τους. Το ίδιο γινόταν και με

[106] http://www.youtube.com/watch?v=t77Ee_YARaA

το πρωινό, έπαιρναν πολύ φαί και μετά δεν μπορούσαν να το φάνε. Τους καταλάβαινα, δεν ξέρουν τι θα γίνει αύριο, φροντίζουν για τις οικογένειές τους, είναι άνθρωποι που έχουν ανάγκη. Ήταν μια οικογένεια χθες, όμως, που μου έκανε πολλή εντύπωση, γιατί στο πρωινό, σε όσους έχουν παιδιά δίνουμε γάλα. (…) Και ήρθε αυτός ο πατέρας από το Αφγανιστάν να πάρει το πρωινό για την οικογένειά του, και του λέω ξέχασες το γάλα, και μου απάντησε, δεν χρειάζεται, κύριε, έχουμε το γάλα από χθες. Κι αυτό μου έκανε μεγάλη εντύπωση. Αυτή η αξιοπρέπεια. Όπως επίσης και το γεγονός ότι δεν είχαμε κανένα επεισόδιο, κανέναν καβγά, τίποτα. Με τόσα άτομα να μένουν εδώ, τόσες μέρες, και δεν έγινε τίποτα. Παλαιότερα συνέβαιναν πολλά, μέσα στις φυλακές που είχαν τους ανθρώπους υπήρχαν πάρα πολλά επεισόδια. Άλλο βέβαια η φυλακή, άλλο να νιώθουν οι άνθρωποι ελεύθεροι και φιλοξενούμενοι.»

Στρατής

«Ήταν μια απ' τις γυναίκες που έφτασε το βράδυ, ήταν παγωμένη, τα ρούχα της βρεγμένα, και κάθισε εκεί που είχαμε την κουζίνα, της φτιάξαμε ένα τσάι και προσπαθούσαμε να τη ζεστάνουμε, βρήκαμε και λίγα στεγνά ρούχα. Αυτή ήταν έγκυος και ήρθε με το ένα από τα παιδιά της, ο άντρας της είχε μείνει πίσω, κάπου στο Μανταμάδο, κι ερχόταν με τα πόδια. Κι αυτή η γυναίκα μέσα στην αγωνία της, μόλις είχε φτάσει, δεν ήξερε πού είναι ο άντρας της, έβγαλε από την τσέπη της ξηρούς καρπούς και σταφίδες, κι έβγαλε και μας κέρασε εμάς, ένας άνθρωπος που δεν έχει τίποτα, ήρθε και κέρασε εμάς. Εντάξει, ήταν μια στιγμή που μου έχει μείνει.»

Μαρία

Σε μια περίοδο όπου ο ρατσισμός και η ξενοφοβία κερδίζουν έδαφος περισσότερο από ποτέ στην Ελλάδα, όπου το ζήτημα των μεταναστών αντιμετωπίζεται ως «πρόβλημα» και «απειλή», τόσο στις προτεινόμενες και εφαρμοζόμενες πολιτικές όσο και στον κυρίαρχο λόγο, αλλά και σε μεγάλο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας, στη Μυτιλήνη διαμορφώθηκε μια τελείως διαφορετική συνθήκη. Η οργάνωση ενός ανοιχτού χώρου υποδοχής και φιλοξενίας αποτελεί ένα αντί-παράδειγμα στις πολιτικές καταστολής και ποινικοποίησης της μετανάστευσης. Αναδεικνύει πως, ακόμα και σε μια περίοδο βαθιάς οικονομικής κρίσης, το χτίσιμο σχέσεων, χώρων και πρακτικών αλληλεγγύης και αμοιβαιότητας αποτελούν τις κοινωνικές «λύσεις».

Εικόνες 81, 82: Στο «Χωριό του Όλοι Μαζί». Πηγή: αρχείο Μαρίλυ Στρουξ

12. Κόμβος Αθήνας: Σύγκρουση και συνύπαρξη στις γειτονιές της πόλης

Η Αθήνα είναι η πόλη όπου κατοικώ αλλά και ο βασικός «χώρος» όπου δραστηριοποιούμαι πολιτικά. Αυτό, όπως αναφέρθηκε και στο Κεφάλαιο 4.2 περί μεθοδολογίας, σημαίνει πως η έρευνα ήταν, κατά κάποιο τρόπο, μια συνεχής διαδικασία. Περίπου από το 1996 παρακολουθώ συστηματικά τον δημόσιο λόγο γύρω από τη μετανάστευση, τις προτεινόμενες και εφαρμοζόμενες πολιτικές σε Ελλάδα και Ευρώπη ενώ, η ενεργός συμμετοχή μου στο αντιρατσιστικό κίνημα από το 2000 με έφερε σε συνεχή επαφή με τους αγώνες της μετανάστευσης: αγώνες για επιβίωση, για δικαιώματα, για καλύτερη ζωη. Παράλληλα, η καθημερινή συνύπαρξη και συνεργασία με μετανάστες-ριες που ζούν στην πόλη με έκανε να αντιλαμβάνομαι τη μετανάστευση ως μια σύνθετη διαδικασία συγκρούσεων και επαναπροσδιορισμών μέσα σε ένα ευρύτερο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο σχέσεων.

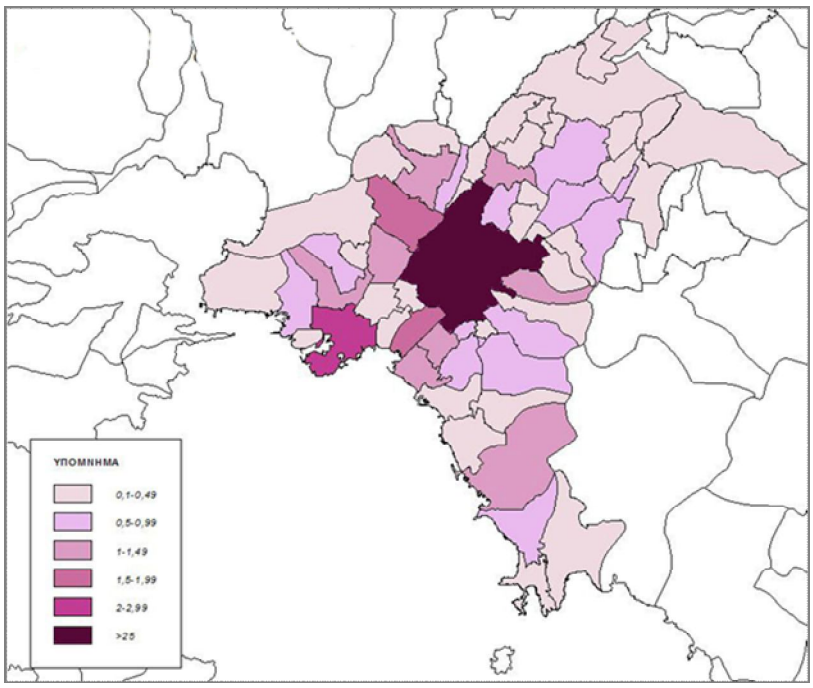
Αυτή την εμπειρία επιχειρώ να αποκρυσταλλώσω στον κόμβο της Αθήνας. Επιχειρώ, δηλαδή, να δω τους τρόπους με τους οποίους η μετανάστευση καθορίζεται από και καθορίζει ένα ευρύτερο πλαίσιο διαδικασιών που έλαβαν χώρα στην Αθήνα από το 1990 και μετά.

Όπως έχει ήδη ειπωθεί, μια αφετηριακή σκέψη αυτής της διατριβής είναι η αναγνωση των συνόρων/ορίων ως καθεστώτων που διαμορφώνονται από πολλαπλούς παράγοντες και δρώντες. Υπό αυτή την οπτική και επιχειρώντας μια διαχρονική ανάγνωση, στον κόμβο της Αθήνας προσπαθώ να δω τους τρόπους που τα όρια/σύνορα μεταξύ ντόπιων και μεταναστών-ριών διαμορφώνονται στο πλαίσιο ευρύτερων οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών. Από τη δεκαετία του ’90 –την πρώτη περίοδο όπου η μετανάστευση προς την Ελλάδα είχε πιο μαζικά χαρακτηριστικά– μέχρι την περίοδο της «Ισχυρής Ελλάδας» και της οικονομικής ανάπτυξης των αρχών της δεκαετίας του 2000 και, τέλος, στην περίοδο της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης και της ανόδου της άκρας Δεξιάς, επιχειρώ να αναλύσω τους τρόπους που η μετανάστευση νοηματοδοτούταν μέσα από κυρίαρχους λόγους και πολιτικές. Σε αυτή την ανάλυση επιχειρώ –ακολουθώντας εν μέρει την ανάλυση του Κεφαλαίου 3.1 που αφορούσε την Ελλάδα– να συμπεριλάβω πολλαπλούς παράγοντες και δρώντες: κυρίαρχους και εναλλακτικούς λόγους, πολιτικές, δράσεις του αντιρατσιστικού κινήματος, «πρότυπα» της μεταναστευτικής εγκατάστασης, οικονομικές συνθήκες, επιστημονικούς λόγους. Από ένα πλούσιο και σημαντικά διαφορετικό υλικό, επικεντρώνω την ανάλυσή μου σε ορισμένα «κομβικά περιστατικά» ή εξελίξεις προκειμένου να δείξω πως η διαπραγμάτευση των συνόρων/ορίων στην καθημερινή ζωή, η σύγκρουση και η συνύπαρξη στις γειτονιές της πόλης λαμβάνει χώρα πάντα σε συνάρτηση με κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διαδικασίες που συμβαίνουν σε αλληλοδιαπλεκόμενες χωρικές κλίμακες.

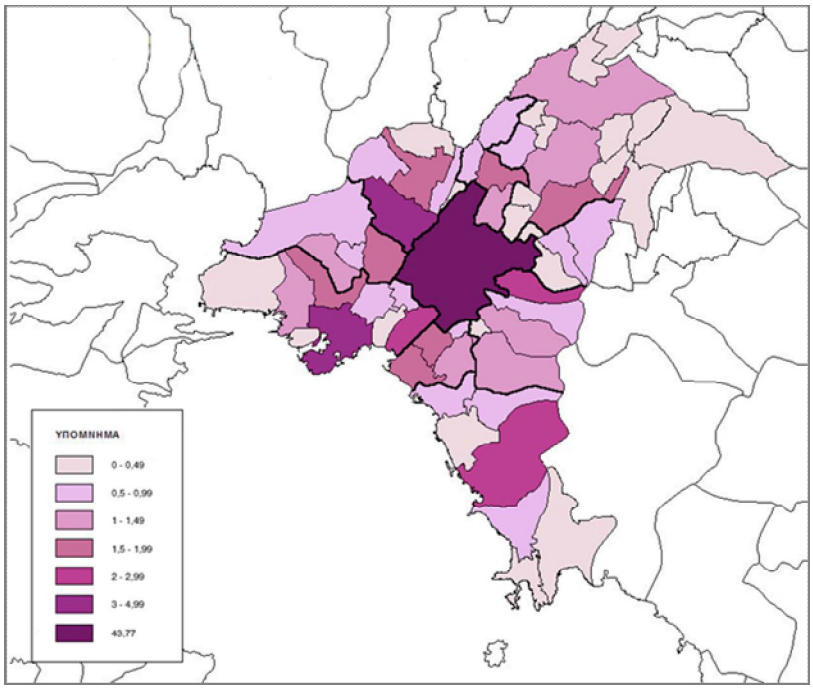
12.1 Το κέντρο της Αθήνας: Κυρίαρχος λόγος και πολιτικές

Εγκατάσταση μεταναστών-ριών στο κέντρο της πόλης

Οι μετανάστες-ριες των αρχών της δεκαετίας του ’90 από τις χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλοκ που έφτασαν στην Ελλάδα, κατευθύνθηκαν σε μεγάλο βαθμό στα μεγάλα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα στην Αθήνα. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2001, το 35% του μεταναστευτικού πληθυσμού της Ελλάδας είχε εγκατασταθεί στην Αττική, ενώ περίπου τα 2/3 αυτών στο Δήμο Αθηναίων. Επίσης σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2001, στον Δήμο Αθηναίων κατοικούν 137.505 αλλοδαποί σε σύνολο 745.514 κατοίκων, δηλαδή το 18,4% του συνόλου, ενώ στο Πολεοδομικό Συγκρότημα της Πρωτεύουσας το αντίστοιχο ποσοστό είναι 9,9% του συνόλου. Η εγκατάσταση των μεταναστών-ριών στο κέντρο της πόλης οφείλεται σε πολλούς παράγοντες.

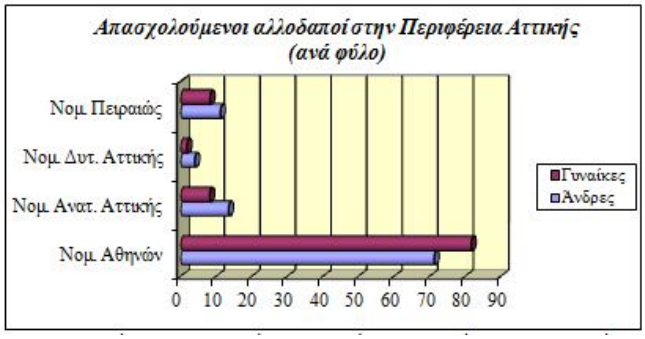

Χάρτης 26α: Συγκέντρωση μεταναστών στους δήμους του ΠΣΠ, δείκτες χωρικής συγκέντρωσης (L.Q.), στοιχεία απογραφής 2001. Πηγή (Βαΐου, κ.α. 2007)

Χάρτης 26β: Κατανομή μεταναστών στους δήμους του ΠΣΠ, (%) στον συνολικό μεταναστευτικό πληθυσμό, στοιχεία απογραφής 2001. Πηγή: (Βαΐου, κ.α. 2007)

Σχηματικά, από τις αρχές της δεκαετίας του ’70 υπάρχει μια έντονη μετακίνηση υψηλών και μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων –ιδιαίτερα των νεότερων νοικοκυριών– από το κέντρο της πόλης προς τα βορειοανατολικά και νοτιοανατολικά προάστια. Η μετακίνηση αυτή οδήγησε σε ανακατατάξεις στη χρήση του οικιστικού αποθέματος σε πολλές κεντρικές γειτονιές (π.χ. εγκατάσταση βιοτεχνιών στα υπόγεια και ισόγεια πολυκατοικιών ή, αργότερα, κενά διαμερίσματα), με αποτέλεσμα τη διατήρηση χαμηλών τιμών στα ακίνητα (Βαΐου, κ.α. 2007). Έτσι, πολλά από τα διαμερίσματα του κέντρου έγιναν προσιτά σε φτωχότερες κοινωνικές ομάδες και, κυρίως, στους μετανάστες και μετανάστριες που άρχισαν να φτάνουν μαζικότερα τη δεκαετία του ’90.

Διάγραμμα 13: Απασχολούμενοι αλλοδαποί στην περιφέρεια Αττικής. Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή πληθυσμού της 18ης Μαρτίου 2001, *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2003-04*.

Στις πυκνοδομημένες περιοχές του κέντρου εντείνεται το φαινόμενο της κάθετης κοινωνικής διαφοροποίησης, όπου οι μετανάστες εγκαθίστανται αρχικά σε υπόγεια και στους χαμηλούς ορόφους των πολυκατοικιών, φοιτητές και επαγγελματικές χρήσεις (κυρίως γραφεία) στους μεσαίους ορόφους, ενώ στους ανώτερους ορόφους και τα ρετιρέ παραμένουν ευπορότερα νοικοκυριά ντόπιων, κυρίως ηλικιωμένοι, των οποίων τα παιδιά μετακινήθηκαν προς τα προάστια (Maloutas & Karadimitriou 2001).

Ταυτόχρονα, το κέντρο της πόλης προσφέρει στους νέους μετανάστες-ριες ευκαιρίες για απασχόληση, δυνατότητα «ανωνυμίας» που είναι εξαιρετικά σημαντική για όσους-ες δεν έχουν χαρτιά, αλλά και άλλου τύπου εξυπηρετήσεις όπως εύκολη πρόσβαση μέσω των αστικών συγκοινωνιών σε όλη την πόλη αλλά και εγγύτητα στα κεντρικά της σημεία. Τέλος, η εγκατάσταση των πρώτων μεταναστών στο κέντρο λειτουργεί και ως παράγοντας έλξης για όσους-ες φτάνουν τα επόμενα χρόνια και βασίζονται σε οικογενειακά ή/και φιλικά κοινωνικά δίκτυα, τα οποία διευκολύνουν την εγκατάστασή τους αλλά και την πρώτη επαφή τους με τη χώρα υποδοχής.

Πολιτικές και δημόσιος λόγος

Στην αρχή της δεκαετίας του ’90 οι νεοεισερχόμενοι μετανάστες αντιμετωπίστηκαν με ανοιχτό ρατσισμό, ξενοφοβία και προκατάληψη (βλ. και υποκεφάλαιο 3.1). Ιδιαίτερα οι Αλβανοί, καθώς ήταν πληθυσμιακά η μεγαλύτερη μεταναστευτική ομάδα, ήταν οι αποδέκτες του πιο έντονου ρατσισμού τόσο από ένα ευρύ τμήμα της κοινωνίας όσο και στον δημόσιο λόγο των ΜΜΕ. Όπως αναδεικνύεται από έρευνες που έγιναν τη δεκαετία του ’90 αλλά και από τις αντιρατσιστικές οργανώσεις και τις μεταναστευτικές κοινότητες που δημιουργήθηκαν εκείνη την περίοδο, οι μετανάστες-ριες στην Αθήνα ήρθαν αντιμέτωποι με εξαιρετικά σκληρές συνθήκες στην εργασία, στην κατοικία και στην ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία. Σύμφωνα με την μελέτη των Χτούρη και Ψημμένου, το 75%

του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού της Αθήνας εργαζόταν σε τομείς που η εργασία τους διαρκούσε λιγότερο από έξι συνεχόμενες μέρες και πάνω από τους μισούς άλλαζαν εργοδότη σε ημερήσια βάση, ενώ μόλις το 15% είχε εξασφαλίσει σταθερή εργασία (Χτούρης & Ψημμένος 1998). Ταυτόχρονα, η αμοιβή της μεταναστευτικής εργασίας ήταν αισθητά χαμηλότερη από την αμοιβή του «ντόπιου» εργατικού δυναμικού, ενώ σε μερικές περιπτώσεις προσεγγίζει ακόμα και το ήμισυ του ημερομισθίου των «ντόπιων» (Fakiolas 1999; Ιωσηφίδης 2001). Στην Αθήνα το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών απασχολούνται στον κατασκευαστικό τομέα ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστριών σε παροχή υπηρεσιών (οικιακές εργάτριες, καθαρίστριες, παροχή φροντίδας κ.ά.), ενώ υπάρχει και μια έντονη αποειδίκευση της εργασίας, καθώς μεγάλο ποσοστό των μεταναστών-ριών είχαν στη χώρα προέλευσής τους υψηλό μορφωτικό επίπεδο ή εργάζονταν σε εξειδικευμένες θέσεις εργασίας (Ιωσηφίδης 2001; Ψημμένος 2001).

Προς τα τέλη της δεκαετίας του ’90 οι απόψεις που εκφράζονταν δημόσια για τη μετανάστευση άρχισαν σταδιακά να αλλάζουν. Σε αυτή την αλλαγή καθοριστική συμβολή είχε τόσο το δυναμικό αντιρατσιστικό κίνημα της περιόδου όσο και οι κοινωνικές σχέσεις και οι δεσμοί που οι μετανάστες-ριες άρχισαν να συγκροτούν με τη χώρα υποδοχής αν και, ίσως σημαντικότερος παράγοντας ήταν η κοινή πλέον παραδοχή πως –εξαιτίας ακριβώς αυτής της επισφαλούς και χαμηλά αμειβόμενης εργασίας– οι μετανάστες-ριες αποδείχθηκαν «απαραίτητοι» για την τότε αναπτυσσόμενη ελληνική οικονομία σε πολλαπλά επίπεδα. Από τον κατασκευαστικό τομέα μέχρι τον τουρισμό, την αγροτική παραγωγή αλλά και την οικιακή εργασία και φροντίδα, οι μετανάστες-ριες κάλυψαν μέρος των ανειδίκευτων θέσεων εργασίας σε μεγάλο ποσοστό στον άτυπο τομέα της οικονομίας «πλουτίζοντας» τους ντόπιους εργοδότες τους είτε αυτοί ήταν επιχειρηματίες, εργολάβοι, ιδιοκτήτες μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων ή νοικοκυριά (Βαϊου & Χατζημιχάλης 1997).

Η άποψη της οικονομικής χρησιμότητας των μεταναστών εδραιώθηκε και διευρύνθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 2000, μέσα στο κλίμα οικονομικής ευφορίας και εθνικής υπερηφάνειας που επικρατούσε με την ένταξη στη ζώνη του ευρώ και πριν τους Ολυμπιακούς του 2004 (βλ. εισαγωγή Ελλάδα). Εκείνη την περίοδο η Αθήνα παρουσιαζόταν στον δημόσιο λόγο (και) ως μια πολυπολιτισμική πόλη στην οποία μετανάστες-ριες από όλες τις γωνιές της γης πρόσθεταν «χρώματα, γεύσεις και αρώματα» από τις ιδιαίτερες πατρίδες τους. Σε δημοσίευμα με τίτλο «Bolywood, Κρίκετ και ναργιλέδες στην Αθήνα» διαβάζουμε:

> «Ινδοί και Μπαγκλαντεσιανοί έφεραν το … Bolywood στην Αθήνα. Άνοιξαν βιντεοκλάμπ που προσφέρουν ταινίες από την πρώτη χώρα στον κόσμο σε παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, την Ινδία. Οι Πακιστανοί … κουβάλησαν από την Ινδία το αγαπημένο τους σπορ, το κρίκετ, στο οποίο επιδίδονται τα Σαββατοκύριακα στις γειτονιές της Αθήνας… Οι Αιγύπτιοι πήραν μαζί τους στο ταξίδι της ξενιτιάς και τους ναργιλέδες. Τους τοποθέτησαν στα καφενεία που άνοιξαν στο Μεταξουργείο… Όσο για τους Αφρικανούς, στα κομμωτήρια που άνοιξαν στην Κυψέλη και στην Ομόνοια, περιποιούνται την κόμη των συμπατριωτών τους και των Ελλήνων με ειδικότητα στην κόμμωση “ράστα”.» (Χαραλαμπάκης 2003)

Επίσης χαρακτηριστικό το δημοσίευμα με τίτλο «Πλατεία Θεάτρου: Και η Αθήνα αποκτά το … Σόχο της», όπου δίνεται η παρακάτω περιγραφή για τη Βαρβάκειο Αγορά:

> «Το πέρα δώθε των χρωματιστών κελεμπιών, τα σκούρα ανατολίτικα μάτια που διασταυρώνονται με το βλέμμα σου, και οι παντός είδους πραμάτειες που μαζεύουν γύρω τους μπουλούκια μεταναστών σου αφήνουν στο φινάλε μια εικόνα σφύζουσας ζωής.» (Ποντίδας 2003).

Δημοσιεύματα όπως τα παραπάνω, αν και παρουσιάζουν με θετικό τρόπο την παρουσία των μεταναστών στην πόλη, ενέχουν την οπτική της εξωτικοποίησης και αντικειμενοποίησης τους . Υπό αυτό το πρίσμα, η περιέργεια των κατοίκων της Δύσης για το «εξωτικό» προσφέρεται «εντός έδρας», ακίνδυνα και προαιρετικά (Πετρονώτη 1998). Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Z. Bauman, «καμία στιγμή δεν διακυβεύεται η ελευθερία του καταναλωτή από την παροχή υπηρεσιών από ξένους, καθότι ο τουρίστας, ο θαμώνας, ο αγοραστής έχει πάντα τον πρώτο λόγο: αυτός απαιτεί, θέτει τους κανόνες και πάνω από όλα αποφασίζει πότε αρχίζει και πότε τελειώνει η επαφή» (Bauman 1997). Τα μεσαία και ανώτερα στρώματα έχουν την πιο ομαλή σχέση με την ετερότητα, καθώς την προσλαμβάνουν μέσα από ένα βλέμμα που ευθέως παραπέμπει και αντανακλά την ταξική και ιδεολογική τους συγκρότηση: Ως σύνολο προϊόντων που μπορούν να αποκτηθούν χωρίς να θέσουν υπό συζήτηση την υπόστασή τους, καθώς δεν αντιμετωπίζονται παρά ως πρόσθετα στοιχεία αισθητικής και αγοραστικού γούστου (Παύλου 2004).

Ταυτόχρονα με τις παραπάνω απόψεις περί «πολυπολιτισμικής» πόλης, συνεχίζουν να εκφράζονται στον δημόσιο λόγο και απόψεις ρατσιστικές ή/και ξενοφοβικές που είτε αναδεικνύουν την όχληση, τη ρυπαρότητα και την υποβάθμιση που φέρνουν οι μετανάστες στις γειτονιές του κέντρου (βλ. για παράδειγμα Σκούρτης 2004) είτε αναφέρονται σε *γκέτο* «όπου βρίσκουν καταφύγιο άνεργοι, κοινωνικά περιθωριοποιημένοι, μετανάστες, τοξικομανείς» (Λιάλιος 2005). Τέτοιου τύπου δημοσιεύματα είναι εκείνη την περίοδο περιφερειακά ενώ, ακόμα και σε αυτά, δεν χρησιμοποιείται ο όρος «λαθρομετανάστες», γεγονός που αποτελεί ένδειξη της μεταστροφής των κοινωνικών στάσεων και αντιλήψεων απέναντι στο θέμα της μετανάστευσης.

Κατά τη διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων στην περιοχή της Ομόνοιας, που αποτελούσε πριν το 2004 κόμβο των μεταναστευτικών κοινοτήτων και καταστημάτων στο κέντρο της πόλης, «σπρώχνονται» όλες οι παράνομες ή ημινόμιμες δραστηριότητες τις οποίες οι Αρχές επιχειρούν να κρύψουν από τα μάτια των τουριστών που θα επισκεφτούν το ιστορικό κέντρο (για τα θέματα ασφάλειας στους Ολυμπιακούς Αγώνες βλ. μεταξύ άλλων Ιός 2003; Κομπρεσέρ 2012). Έτσι, στην Ομόνοια και στους γύρω δρόμους «σπρώχνονται» με αστυνομικές επιχειρήσεις εκκαθάρισης άλλων γειτονιών (όπως για παράδειγμα το Μουσείο και η πλατεία Βάθη) το εμπόριο ναρκωτικών, οι άστεγοι και η πορνεία. Σταδιακά αυτό επιφέρει μια μετεγκατάσταση των μεταναστευτικών καταστημάτων που παρείχαν υπηρεσίες ή λιανικό εμπόριο από την περιοχή της Ομόνοιας προς τον οδικό άξονα της Αχαρνών.

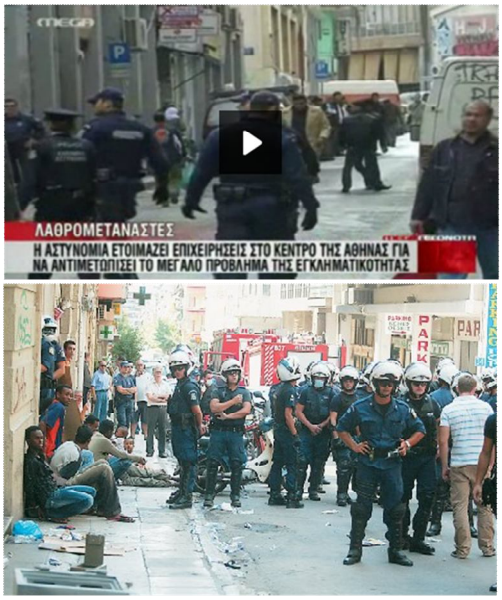
Τη χρονιά μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες γίνεται και η τελευταία νομιμοποίηση μεταναστών-ριών στην Ελλάδα, γεγονός που συνεπάγεται ότι από το 2005 και μέχρι σήμερα, όσοι-ες μετανάστες-ριες φτάνουν στην Ελλάδα είτε δεν έχουν νομιμοποιητικά

έγγραφα είτε κάνουν αίτηση για άσυλο, που είναι ο μόνος τρόπος να εξασφαλίσουν, έστω και προσωρινά, καθεστώς νόμιμης διαμονής στη χώρα. Ταυτόχρονα, η εκλογή στη Βουλή του ακροδεξιού κόμματος του ΛΑΟΣ επαναφέρει σταδιακά στη δημόσια συζήτηση το θέμα της μετανάστευσης με όρους προβλήματος.

Από το 2007-2008 αρχίζουν να διαφαίνονται τα πρώτα σημάδια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα και η ποινικοποίηση της μετανάστευσης αρχίζει να γίνεται όλο και πιο έντονη. Σε αυτό το πλαίσιο, ειδικό βάρος έχουν τα τεκταινόμενα στη γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα, όπου η νεοναζιστική οργάνωση της Χρυσής Αυγής κάνει την εμφάνισή της μέσω επιτροπών κατοίκων που μιλούν για την υποβάθμιση της γειτονιάς εμφανίζοντας ως αποκλειστικά υπεύθυνους τους «λαθρομετανάστες» που ζουν εκεί. Σταδιακά οι νεοναζιστικές οργανώσεις «καταλαμβάνουν» την πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα με καθημερινές επιθέσεις εναντίον μεταναστών-ριών που κατοικούν εκεί (βλ. αναλυτικά κεφάλαιο Άγιος Παντελεήμονας).

Στη συγκυρία της κρίσης, τα πολιτικά κόμματα εξουσίας, σε μια προσπάθεια να αντιμετωπίσουν τη γενικευμένη δυσαρέσκεια και την κοινωνική απονομιμοποίησή τους, στρέφουν την πολιτική ατζέντα σε ζητήματα ασφάλειας και τάξης. Έτσι, οι μετανάστες-ριες μετατρέπονται σε αποδιοπομπαίους τράγους οι οποίοι κατηγορούνται για την ανεργία, την εγκληματικότητα και την ανασφάλεια στο κέντρο της Αθήνας. Σταδιακά το κέντρο της Αθήνας παρουσιάζεται ως γκέτο όπου είναι επικίνδυνο ακόμα και να περπατήσεις «*μέρα μεσημέρι*», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε δεκάδες δημοσιεύματα και τηλεοπτικά ρεπορτάζ τα οποία κατακλύζουν τα τηλεοπτικά κανάλια και τις εφημερίδες από το 2010 και έπειτα (αναλυτικά στη συνέχεια).

Στην προεκλογική περίοδο του 2012 οξύνεται ακόμα περισσότερο ο λόγος και οι κατασταλτικές πολιτικές ενάντια στην εγκληματικότητα και την γκετοποίηση του κέντρου της Αθήνας, σε σύνδεση πάντα με τους «λαθρομετανάστες» – όρος που έχει «πανηγυρικά» επικρατήσει ξανά σε όλες σχεδόν τις αναφορές σε θέματα μετανάστευσης.

Εικόνες 83, 84: Εικόνες και βίντεο από τις επιχειρήσεις-σκούπα κατακλύζουν τα τηλεοπτικά δελτία και τις εφημερίδες. Πηγή: Εικόνα 87: http://www.megatv.com/. Εικόνα 88: *Έθνος* 21/03/2012.

Ο τότε υποψήφιος και μετέπειτα πρωθυπουργός Α. Σαμαράς επαναλάμβανε στις ομιλίες του το σύνθημα «να επανακαταλάβουμε τις πόλεις μας [από τους λαθρομετανάστες]», υιοθετώντας κατά λέξη το σύνθημα από τη Χρυσή Αυγή (*Το Έθνος* 2012). Ο τότε υπουργός Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης Α. Λοβέρδος, έπειτα από αλλεπάλληλες δηλώσεις του σχετικά με την «αφόρητη κατάσταση» στο κέντρο της Αθήνας και το πρόβλημα της παράνομης μετανάστευσης και της παράνομης πορνείας, οργάνωσε επιχείρηση σύλληψης των εκδιδόμενων γυναικών. Οι συλληφθείσες υποβλήθηκαν σε υποχρεωτικό τεστ για AIDS

και οι φωτογραφίες τους δημοσιεύτηκαν αμέσως από την αστυνομία και αναπαράχθηκαν μαζικά από τα ΜΜΕ με πρόσχημα την «προστασία της δημόσιας υγείας»[107]. Ο υπουργός έκανε λόγο για «υγειονομική βόμβα», καθώς η ανεξέλεγκτη παράνομη πορνεία αλλοδαπών, η «βελτίωση της εμφάνισης» των εκδιδόμενων γυναικών και η πιθανή μη χρήση προφυλακτικού, «μεταφέρουν τον κίνδυνο του AIDS στην καρδιά της ελληνικής οικογένειας» [108].

Ο πρώην υπουργός Προστασίας του Πολίτη, Μ. Χρυσοχοΐδης, ανακοίνωσε την κατασκευή 30 νέων κέντρων κράτησης και ένα πρόγραμμα μαζικών απελάσεων, ενώ ταυτόχρονα έκανε τα αδύνατα δυνατά για να ανοίξει και το πρώτο από αυτά στην Αμυγδαλέζα πριν τις εκλογές, δηλώνοντας: «Η Αμυγδαλέζα δείχνει ότι η πολιτική μπορεί να δίνει λύσεις»[109]. Ταυτόχρονα, εκείνη την περίοδο οργανώθηκαν μαζικές επιχειρήσεις-σκούπα (βλ. ενδεικτικά tvxs 2012; Ψαρά 2012), αλλά και μεγάλες αστυνομικές επιχειρήσεις εναντίον του «παραεμπορίου», που και αυτό συνδεόταν στον δημόσιο λόγο με τη «λαθρομετανάστευση» (ο συλλογικός τόμος με επιμέλεια των Βαρουξή, κ.α. 2009 περιέχει κείμενα που αφορούν την επιχειρηματικότητα στο κέντρο της Αθήνας, το παραεμπόριο και την πλανόδια εργασία; βλ. επίσης ενδεικτικά δημοσιεύματα της περιόδου Βραδέλης 2012; Χαροντάκης 2012). Ο τότε υπουργός Προστασίας του Πολίτη, Μ. Χρυσοχοΐδης, δήλωνε για τις επιχειρήσεις-σκούπα:

> «Η θέση μας είναι ότι η ελληνική κοινωνία πρέπει να θωρακιστεί απέναντι στο έγκλημα που κάθε μέρα μεγαλώνει όλο και περισσότερο και δημιουργεί τεράστιο ζήτημα ασφάλειας στη χώρα. Πρέπει να εξουδετερώσουμε τη βόμβα η οποία βρίσκεται στα θεμέλια της ελληνικής κοινωνίας, τη βόμβα του μεταναστευτικού, αντιμετωπίζοντας άμεσα το πρόβλημα.» (Ψαρά 2012).

Μετά τις εκλογές σχηματίστηκε τρικομματική κυβέρνηση (ΝΔ, ΠΑΣΟΚ, Δημοκρατική Αριστερά), ενώ η πολιτική ασφάλειας/φόβου συνεχίστηκε με την ίδια ένταση και κατεύθυνση που χαράχτηκε προεκλογικά. Ταυτόχρονα υπήρξε και δραστική αναθεώρηση του νομικού πλαισίου για τη μετανάστευση. Με «πανηγυρικό» τρόπο αναθεωρήθηκε ο νόμος για τη χορήγηση ιθαγένειας (Ποντικοπούλου-Βενιέρη 2013; Τσιτσελίκης 2013; Χριστόπουλος 2013), ενώ ψηφίστηκαν και νόμοι άνισης αντιμετώπισης των μεταναστών, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα την υποχρέωση καταβολής διπλάσιου πόσου νοσηλείων από ανασφάλιστους μετανάστες στα δημόσια νοσοκομεία[110].

---

[107] Στο ντοκιμαντέρ «Ruins. Οροθετικές γυναίκες. Το χρονικό μιας διαπόμπευσης», η Ζωή Μαυρουδή κάνει μια ανασκόπηση εκείνης της περιόδου παρουσιάζοντας αποσπάσματα από δηλώσεις, τηλεοπτικές εκπομπές και συνεντεύξεις με τις εκδιδόμενες γυναίκες. Αποσπάσματα από το ντοκιμαντέρ στο: http://www.youtube.com/watch?v=56IYPutvYP0.

[108] Κοινή συνέντευξη τύπου υπ. Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχοΐδη και υπ. Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης Ανδρέα Λοβέρδου για την προστασία της δημόσιας υγείας, 1η Απριλίου 2012.

[109] http://www.protothema.gr/politics/article/?aid=194053

[110] Για το θέμα των νοσηλείων βλ. εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 16.01.2013 http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=336241.

Τον Αύγουστο του 2012, ένα μήνα μετά τις εκλογές, ξεκινά η μεγαλύτερη και πιο οργανωμένη επιχείρηση-σκούπα στο κέντρο της Αθήνας, με την κυνική ονομασία «Ξένιος Ζευς», υπό τον υπουργό Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη Ν. Δένδια. Οι επιχειρήσεις έχουν χαρακτήρα πογκρόμ με την κινητοποίηση τεράστιας αστυνομικής δύναμης, μαζικές συλλήψεις, εισβολές σε κτήρια, μέσα μεταφοράς και χώρους κατοικίας. Στο πρώτο εξάμηνο εφαρμογής της επιχείρησης (4 Αυγούστου 2012 έως 6 Φλεβάρη 2013) έγιναν 77.526 προσαγωγές μεταναστών-ριών και 525 έρευνες σε σπίτια, με αποτέλεσμα τη σύλληψη 4.435 μεταναστών γιατί δεν είχαν νομιμοποιητικά έγγραφα και τη σύλληψη 59 μεταναστών και ντόπιων για άλλα αδικήματα (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας 2013). Σύμφωνα με τα στοιχεία του υπουργείου Δημόσιας Τάξης, μετά από αυτή την τεράστια και πολυέξοδη αστυνομική επιχείρηση αποδείχτηκε πως ένα πολύ μικρό ποσοστό της τάξης του 5,7% των μεταναστών που ζουν στην Αττική δεν έχει νομιμοποιητικά έγγραφα (βλ. επίσης υποκεφάλαιο 3.3). Οι μετανάστες-ριες που συλλαμβάνονται είναι υπό απέλαση και οδηγούνται στα τέσσερα νέα κέντρα κράτησης που άνοιξε μέσα σε ένα μήνα ο Ν. Δένδιας (Κόρινθος, Παρανέστι Δράμας, Κομοτηνή, Κοζάνη) ενώ, σύμφωνα με την πρόσφατη τροποποίηση του νόμου, μπορούν να κρατηθούν εκεί μέχρι 18 μήνες[111]. Η επιχείρηση «Ξένιος Ζευς» «διαφημίζεται» καθημερινά σε δημοσιεύματα και ρεπορτάζ, ενώ η Ελληνική Αστυνομία εκδίδει συστηματικά ανακοινώσεις για τα αποτελέσματα των επιχειρήσεων, ανακοινώσεις οι οποίες συχνά περιλαμβάνουν και οπτικοακουστικό υλικό (φωτογραφίες και βίντεο). Η έκθεση της οργάνωσης Human Rights Watch καταγγέλλει τις ελληνικές Αρχές για την επιχείρηση «Ξένιος Ζευς» καθώς, βάσει των διεθνών συμβάσεων, η πρακτική του εθνοτικού προφίλ (race profiling) που εφαρμόζεται κατά κανόνα στο πλαίσιο της επιχείρησης:

Εικόνες 85, 86: Εικόνες από την αστυνομική επιχείρηση «Ξένιος Δίας». Πηγή: Ελληνική Αστυνομία, 29/05/2013

> «συνιστά διάκριση και είναι παράνομη όταν ομάδες ατόμων στοχοποιούνται συστηματικά, με αποκλειστικό ή κύριο κριτήριο τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή. Η στέρηση της προσωπικής ελευθερίας είναι επίσης παράνομη και αυθαίρετη όταν βασίζεται σε λόγους που συνιστούν διάκριση, όπως συμβαίνει στο πλαίσιο της επιχείρησης *Ξένιος Ζευς*» (Human Rights Watch 2013).

Το κέντρο της Αθήνας κατασκευάζεται μέσα από τις ασκούμενες και προτεινόμενες πολιτικές ως ένας χώρος σύγκρουσης μεταξύ «φιλήσυχων ντόπιων» και «ξένων εγκληματιών». Αυτή ακριβώς την εικόνα και τον λόγο της «σύγκρουσης» αναπαράγουν και ταυτόχρονα κατασκευάζουν δεκάδες ρεπορτάζ σε δελτία ειδήσεων και ενημερωτικές εκπομπές που αφορούν το κέντρο της Αθήνας.

[111] Ο χρόνος κράτησης παρατάθηκε από τους 3 στους 6 μήνες το 2009 και στους 12 μήνες το 2012.

Δελτία ειδήσεων και ρεπορτάζ για το κέντρο της Αθήνας

> *Κάποια στιγμή πρέπει και αυτοί να σκεφτούν σαν άνθρωποι, να πουν «εντάξει, εμείς κάνουμε τη δουλειά μας επειδή είμαστε δημοσιογράφοι, δεν έχουμε να κάνουμε κάτι άλλο να ενδιαφέρει τους Έλληνες για να κάτσουν μπροστά στην τηλεόραση, θέλουν να βλέπουν έγκλημα, φτώχεια, βία. Αλλά να μην τους σκοτώσουμε εντελώς τους μετανάστες, να μην τους πατήσουμε εντελώς». (…) Δεν είναι ζώα αυτοί οι άνθρωποι που ήρθαν από εκεί, άνθρωποι είναι, σε ανάγκη.*
> (Ζαχίρ, 27 χρόνων, 18.06.2012, Αθήνα)

Σχηματικά, από το 2008 και με ιδιαίτερη έμφαση μετά το 2011 το κέντρο της Αθήνας παρουσιάζεται σε δελτία ειδήσεων και σε ρεπορτάζ ενημερωτικών εκπομπών ως ένα «γκέτο» όπου επικρατεί η εγκληματικότητα, η ανομία και ο φόβος, άρρηκτα συνδεδεμένα με τη «λαθρομετανάστευση». Τα περισσότερα από αυτά τα ρεπορτάζ είτε παρουσιάζουν αυτή την εικόνα για το «ιστορικό κέντρο» της πόλης είτε αναφέρονται σε συγκεκριμένες περιοχές, μεταξύ των οποίων συνήθως βρίσκονται ο Άγιος Παντελεήμονας και η Ομόνοια και, κατά περίπτωση, η Κουμουνδούρου, η Βικτώρια, η Κυψέλη, τα Πατήσια, η Πλατεία Κοτζιά και η Πλατεία θεάτρου.

Εικόνα 87: Χάρτης με τις «επικίνδυνες» περιοχές του κέντρου. Πηγή: δελτίο ειδήσεων του Alpha, 06/10/2012 (Γιαγτζογλου & Καρσιώτης 2012)

Στο δελτίο ειδήσεων του Ant1 στις 23/01/2011 προβάλλεται ρεπορτάζ με τίτλο «Αφόρητη η κατάσταση στο κέντρο της Αθήνας». Ανοίγοντας το ρεπορτάζ η δημοσιογράφος Κ.Χαραλαμπάκου λέει (Χαραλαμπάκου & Καψάλη 2011):

> «Η Αθήνα και κυρίως το ιστορικό κέντρο έχει γίνει μια δυσάρεστη πόλη, ομολογούν οι κάτοικοι, που φοβούνται να περπατήσουν στις γειτονιές τους και διαμαρτύρονται εδώ και χρόνια. Λαθρομετανάστευση, οργανωμένη επαιτεία, εγκληματικότητα και πορνεία. Το 40% των παράνομων μεταναστών ζουν εδώ».

Εικόνες 88, 89, 90: Ρεπορτάζ στο δελτίο ειδήσεων του Ant1 στις 23/01/2011. Πηγή: http://www.antenna.gr/

Η δημοσιογράφος αναπαράγει μια εικόνα για το κέντρο της Αθήνας όπου οι κάτοικοι φοβούνται να περπατήσουν ενώ η «εικόνα»του ρεπορτάζ δείχνει δρόμους γεμάτους ανθρώπους. Είναι όμως σχεδόν προφανές ότι σε αυτό, αλλά και σε όλα τα αντίστοιχα ρεπορτάζ, «κάτοικοι» του κέντρου θεωρούνται μόνο οι Έλληνες και οι Ελληνίδες, ενώ αυτοί που φαίνονται στις εικόνες των ρεπορτάζ να κινούνται στους δρόμους της πόλης είναι, εκ προοιμίου, όχι απλά μετανάστες αλλά

μετανάστες χωρίς χαρτιά, «λαθρομετανάστες». Ταυτόχρονα, στα αντίστοιχα ρεπορτάζ παρατίθενται στοιχεία που δεν έχουν καμία στατιστική βάση, όπως το ότι το 40% των παράνομων ζει στο κέντρο της Αθήνας (βλ. κεφάλαιο παιχνίδια με τους αριθμούς).

Στο δελτίο ειδήσεων του ΣΚΑΙ στις 04/04/2012 παρακολουθούμε ρεπορτάζ με τίτλο «Οδοιπορικό στα γκέτο της Αθήνας» (Σκαϊ τηλεόραση 2012). Η δημοσιογράφος που μεταδίδει το ρεπορτάζ λέει:

> «Ένας άλλος κόσμος στο κέντρο της Αθήνας αποτυπώνεται στη φωτογραφία που βλέπετε. Ένας κόσμος που οι λαθρομετανάστες ψάχνουν πελάτες όπως τον οδηγό της μηχανής.(…) Στον Άγιο Παντελεήμονα, υπό το καθεστώς φόβου αλλά και απειλών για τη ζωή τους, οι κάτοικοι αισθάνονται ξένοι στην ίδια τους την πόλη. (…) Η ίδια εικόνα και στην Πλατεία Αμερικής όπου, όπως λένε όσοι εναπομείναντες Έλληνες που ζουν εκεί, είναι υπό νιγηριανή κατοχή. (…) Στο κέντρο της πρωτεύουσας, μόλις πέσει το σκοτάδι η ανομία επιβάλει τους δικούς της κανόνες.»

Εικόνες 91, 92: Από το δελτίο ειδήσεων του ΣΚΑΙ στις 04/04/2012. Πηγή: http://www.youtube.com/watch?v=a

Στον λόγο των αντίστοιχων ρεπορτάζ για το κέντρο οποιαδήποτε εγκληματική πράξη συντελείται παρουσιάζεται ως γενόμενη από «λαθρομετανάστες». Αφού άλλωστε είναι εκ προοιμίου «παράνομοι» και «λαθραίοι» οι ίδιοι. Το ρεπορτάζ συνεχίζει περιγράφοντας τις πλατείες της Αθήνας ως «*υπό κατοχή*», όπου επικρατούν η «*ανομία*», ο «*φόβος*» και οι «*απειλές για τη ζωή*».

Μια μέρα μετά, στις 05/04/2012 στην εκπομπή του Ν. Ευαγγελάτου «*ΣΚΑΙ στις 7*» ο δημοσιογράφος εισάγει το θέμα της εκπομπής (Ευαγγελάτος 2012):

> «Να πάρουμε μια ακόμα γεύση για το τι πραγματικά συμβαίνει στο κέντρο της Αθήνας, όχι όταν γίνονται οι επιχειρήσεις-σκούπα, γιατί τότε εξαφανίζονται τα προβλήματα, αλλά μέρες σαν τη σημερινή και πολλές άλλες κάθε χρόνο, όπου οι αστυνομικοί είναι σπάνιο φαινόμενο.»

Ο Ν. Ευαγγελάτος, όπως και οι περισσότεροι δημοσιογράφοι στα αντίστοιχα ρεπορταζ, καλεί για περισσότερη αστυνόμευση του κέντρου και για διενέργεια επιχειρήσεων-σκούπα.

Εικόνες 93, 94: Εκπομπή του Ν.Ευαγγελάτου στις 05/04/2012. Πηγή: http://www.youtube.com/watch?v=TA5Gz4jiYTg&feature=player_embedded

Στην ίδια εκπομπή, η δημοσιογράφος Χ.

Νικολαΐδου δίνει τον «επιστημονικό» ορισμό του γκέτο παρουσιάζοντας μια έρευνα του Παντείου Πανεπιστημίου:

> «(…) η Αθήνα και συγκεκριμένα πέντε περιοχές τείνουν να μετατραπούν σε γκέτο και αυτό γιατί σύμφωνα με τους ίδιους τους κατοίκους υπάρχει υψηλή σε επίπεδο ποσοστού συγκέντρωση μιας μειονότητας η οποία είναι μια κατώτερη κοινωνική ομάδα(…)»

Ακόμα και όταν υπάρχει διαστρέβλωση του επιστημονικού λόγου (όπως η παραπάνω αναφορά στο γκέτο και σε «κατώτερες κοινωνικές ομάδες»), η αναφορά σε αυτόν και η σύνδεσή του με τον δημοσιογραφικό λόγο επαναλαμβάνεται συχνά στα αντίστοιχα ρεπορτάζ, καθώς προσδίδει εγκυρότητα και επιστημονική ορθότητα στην άποψη η οποία εκφέρεται.

Στην εκπομπή «Κοινωνία Ώρα Mega» των Δ. Καμπουράκη και Γ. Οικονομέα παρουσιάζεται ρεπορτάζ το φθινόπωρο του 2011 για το κέντρο της Αθήνας (Καμπουράκης & Οικονομέας 2011). Ο δημοσιογράφος Γ. Σωτηρόπουλος λέει:

> «Ανυπεράσπιστοι και ανασφαλείς συνεχίζουν να αισθάνονται, παρά τις πρόσφατες αστυνομικές επιχειρήσεις, οι κάτοικοι και οι επαγγελματίες που ζουν και εργάζονται στους δρόμους γύρω από την πλατεία Ομονοίας. Η (κάτοικος) απέκτησε ένα διαμέρισμα στην οδό Σατωμβριάνδου. Επιχειρούμε μαζί της κάτι παράτολμο. Να περπατήσουμε νύχτα στους πιο κακόφημους δρόμους γύρω από την Ομόνοια».

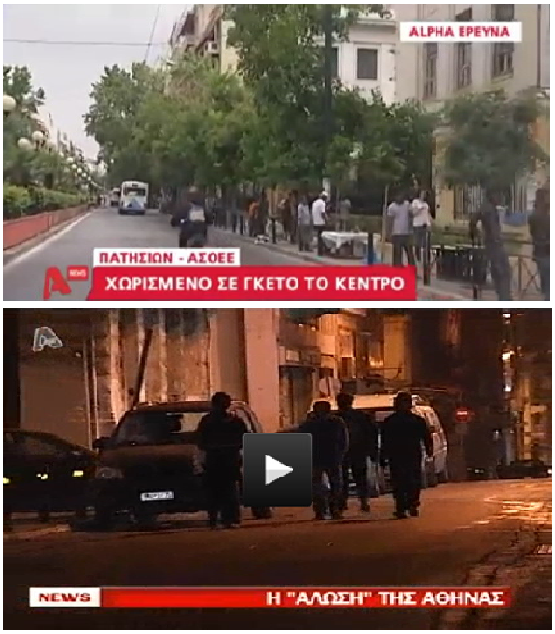
Στα ρεπορτάζ αυτά συνήθως παρουσιάζονται συνεντεύξεις με κατοίκους (σχεδόν πάντα Έλληνες) που μοιράζονται την εμπειρία τους με τους δημοσιογράφους. Συνήθως οι ιστορίες που επιλέγονται να προβληθούν είναι αυτές που επιβεβαιώνουν την εικόνα του κέντρου που έχουν προαποφασίσει να δώσουν: γκέτο, εγκληματικότητα, ανομία, φόβος. Δεν είναι άλλωστε μόνο το τι λέγεται ή γράφεται στα αντίστοιχα δημοσιεύματα και στα τηλεοπτικά δελτία αλλά και οι «εικόνες» και η μουσική υπόκρουση που τα συνοδεύουν.

Εικόνες 95, 96, 97, 98: Εικόνες από το ρεπορτάζ της εκπομπής «Κοινωνία Ώρα Mega». Πηγή: http://www.megatv.com/

Για παράδειγμα, σε ρεπορτάζ του Alpha στις 19/03/2012 με τίτλο «*Γκέτο εγκληματικότητας το ιστορικό κέντρο της Αθήνας*» ακούμε τη δημοσιογράφο Ρ. Κουβελιώτη να «περιγράφει» το κέντρο της πόλης:

> «Ναρκωτικά, πορνεία, παραεμπόριο, λέξεις συνυφασμένες με το κέντρο της Αθήνας, ωστόσο αυτή η Αθήνα δεν έχει καμία σχέση με όσα γνωρίζαμε παλαιότερα. Μπήκαμε στη θέση όσων εργάζονται νύχτα και μέρα στο γκετοποιημένο άβατο και νιώσαμε τον φόβο τους. (…)Εδώ βλέπουμε ότι γίνεται χρήση ουσιών κανονικά, μέρα μεσημέρι, περνάνε οι μανούλες, παιδιά. Κάποιοι που εργάζονται αργά το βράδυ στο παραδομένο στην εγκληματικότητα κέντρο μίλησαν στην κάμερα του Alpha για τις προσωπικές τους περιπέτειες.(…)(Ιδιοκτήτης παρκινγκ λέει στη δημοσιογράφο) Αναγκάστηκα και οπλοφορώ (η δημοσιογράφος απαντάει) Καλά κάνετε και οπλοφορείτε. Μόνο και μόνο εξαιτίας της εγκληματικότητας.» (Κουβελιώτη 2012)

Εικόνες 99, 100: Εικόνες από ρεπορτάζ του Alpha για το κέντρο της Αθήνας στις 19/03/2012 και 07/06/2013. Πηγή: http://www.alphatv.gr

Το μήνυμα που αναπαράγεται από τα κυρίαρχα ΜΜΕ είναι σαφές και ακολουθεί τον λόγο της Χρυσής Αυγής: Αναφορά σε ένα παρελθόν που ήταν ασφαλές και ήρεμο και δεν υπάρχει πια λόγω της γκετοποίησης, της εγκληματικότητας και της ανομίας που επικρατεί στο κέντρο της πόλης, συνθήκη που παρουσιάζεται ως ικανή για να πάρουν οι κάτοικοι «το νόμο στα χέρια τους». Ταυτόχρονα, ακόμα και αν δεν υπάρχουν ευθείες αναφορές στους μετανάστες ως σύνολο αλλά σε συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες μεταναστών-ριών όπως οι Νιγηριανοί ή οι Μαροκινοί (πιο αναλυτικά βλ. Κουβελιώτη 2012), γίνεται σαφές και από τις εικόνες του ρεπορτάζ πως οι μετανάστες φταίνε για την υποβάθμιση, τη φτώχεια, την εγκληματικότητα, το παράνομο εμπόριο.

Λίγους μήνες αργότερα, τον Αύγουστο του 2012, το «αίτημα» των τηλεοπτικών ρεπορτάζ (και όχι μόνο), που απαιτούν περισσότερη και εντονότερη αστυνόμευση, υλοποιείται από την πολιτική ηγεσία. Έτσι η υποδοχή του «Ξένιου Δία» από τα τηλεοπτικά ρεπορτάζ είναι θερμή και παρουσιάζεται ως αναγκαία παρέμβαση για τη «σωτηρία» του κέντρου της Αθήνας.

Σε ρεπορτάζ του Ant1 την πρώτη μέρα διεξαγωγής της επιχείρησης «Ξένιος Δίας» ο ρεπόρτερ Χ. Μαζανίτης (Μαζανίτης 2012) λέει:

> «Ώρα 9 το πρωί η επιχείρηση Ξένιος Ζευς της αστυνομίας βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη. Με συντονισμένες κινήσεις οι αστυνομικοί απέκλεισαν περιμετρικά το κέντρο της Αθήνας. Την ίδια ώρα στο εσωτερικό της αποκλεισμένης ζώνης

αναπτύχθηκαν στατικές δυνάμεις επιτήρησης. Μια τρίτη μεγάλη ομάδα αστυνομικών άρχισε να προσαγάγει κατά εκατοντάδες λαθρομετανάστες και παράνομους μικροπωλητές. (…) Οι αστυνομικοί της ΔΙΑΣ η Άμεση Δράση, ομάδες της ΔΕΛΤΑ και των ΥΜΕΤ, μέχρι τις 12 το μεσημέρι η συνολική δύναμη των αστυνομικών έφτασε τα 2.000 άτομα. Μέσα σε διάστημα πέντε ωρών 2.000 αλλοδαποί, στην πλειοψηφία τους λαθρομετανάστες, είχαν απομακρυνθεί από το κέντρο της πόλης.»

Εικόνες 101, 102, 103: Ρεπορτάζ στο δελτίο ειδήσεων του Ant1 για την επιχείρηση «Ξένιος Δίας», 04/08/2012.

Η επιχείρηση περιγράφεται με καθαρά πολεμικούς όρους, όπως *περιμετρικός αποκλεισμός*, *αποκλεισμένη ζώνη*, στατικές *δυνάμεις επιτήρησης*, ενώ το βίντεο του ρεπορτάζ δείχνει συλλήψεις μεταναστών μέσα από λεωφορεία, πλατείες και δρόμους της πόλης, οι οποίοι μεταφέρονται με κλούβες της αστυνομίας στη Διεύθυνση Αλλοδαπών Αττικής στην Πέτρου Ράλλη. Η επιχείρηση παρουσιάζεται ως «μεγαλειώδης», με συμμετοχή αστυνομικών από όλες τις ομάδες της αστυνομίας, καλά οργανωμένη και συντονισμένη, ενώ δεν λείπουν και οι υποθέσεις του δημοσιογράφου για το ποσοστό των συλληφθέντων μεταναστών που δεν έχουν χαρτιά.

Αντίστοιχα ρεπορτάζ «διαφήμισης» του «Ξένιου Δία» εμφανίζονται συχνά στα δελτία ειδήσεων διαφόρων καναλιών. Για παράδειγμα, σε ρεπορτάζ του Alpha στις 6/10/2012 ο Κ. Μιχαιρίνας, διευθυντής της Αστυνομίας Αθηνών, δηλώνει σε σχέση με την επιχείρηση του «Ξένιου Δία» (Γιαγτζογλου & Καρσιώτης 2012):

> «Είναι μια δράση η οποία συνεχίζεται προκειμένου το κέντρο της Αθήνας και οι ευρύτερες περιοχές να αποδοθούν στους μόνιμους κατοίκους και σε αυτούς που θα επισκέπτονται την Αθήνα όπως ήταν παλιά.»

Η αναφορά του Κ. Μιχαιρίνα είναι ενδεικτική του «οράματος» που έχουν για την Αθήνα η πολιτική ηγεσία και η αστυνομία, σύμφωνα με το οποίο η πόλη ανήκει στους «μόνιμους» κατοίκους –που δεν μπορεί παρά να είναι Έλληνες– και στους τουρίστες, αλλά σίγουρα όχι στους μετανάστες που κατοικούν σε αυτήν.

«Γιατί όλοι πρέπει να φοβηθούν»

Ο δημόσιος χώρος στην Αθήνα συστηματικά παρουσιάζεται τα τελευταία χρόνια σαν να βρίσκεται υπό απειλή ή υπό κατάληψη από τους «λαθρομετανάστες». Άλλωστε, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής καμπάνιας του, ο νυν πρωθυπουργός Α. Σαμαράς, δήλωνε με μια εμφανώς «πολεμική» διάθεση: «Οι πόλεις μας έχουν καταληφθεί από παράνομους μετανάστες, εμείς θα τις ανακαταλάβουμε» (βλ. επίσης Κεφάλαιο 3.1). Οι σχέσεις των κατοίκων στην πόλη παρουσιάζονται συστηματικά –τόσο στα κυρίαρχα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης όσο και μέσα από τις δηλώσεις και τις πολιτικές που εφαρμόζουν οι κυβερνήσεις των τελευταίων χρόνων– σαν μάχη για την κυριαρχία στον χώρο μεταξύ των ξένων (και κατά περίπτωση των «υποστηρικτών» τους) και των ελλήνων κατοίκων. Είναι μια προσέγγιση η οποία αρθρώνεται πάνω σε ένα ήδη διαμορφωμένο και εμπεδωμένο πλαίσιο εθνικιστικών και ρατσιστικών ιδεών (το οποίο έχει αναπτυχθεί τόσο ιστορικά όσο και τις τελευταίες δεκαετίες), στη βάση του οποίου ο «ανταγωνισμός» και η «σύγκρουση» μεταξύ ντόπιων και ξένων φαίνεται λογικοφανής. Στο πλαίσιο της ιδεολογικής ηγεμονίας του εθνικισμού και του καπιταλισμού, τα επιχειρήματα περί ταξικού και όχι εθνικού ανταγωνισμού, τα οποία αντιπαραβάλλονται από την Αριστερά, φαίνονται σαν πολύ πιο σύνθετη ανάλυση, η οποία πολύ δυσκολότερα «πείθει» ένα ευρύ κοινό.

Δεν είναι όμως τυχαίο ότι η «σύγκρουση» ξεσπάει στις πιο υποβαθμισμένες γειτονιές του κέντρου, στις περιοχές εκείνες στις οποίες «συγκατοικούν» ντόπιοι και ξένοι. Όπως αναφέρει και ο Z. Bauman:

> «η φασαρία και η κατακραυγή έρχεται από (…) αστικές περιοχές οι οποίες κατοικούνται από ανθρώπους που δεν έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν πότε και ποιον θα συναντήσουν, ούτε τη δυνατότητα να πληρώσουν για να γίνει σεβαστή η επιθυμία τους. Στη μετανεωτερική πόλη, οι ξένοι έχουν άλλη σημασία για εκείνους που η (πραγματική ή φαντασιακή) απαγόρευση της κυκλοφορίας σε «κακόφημους» δρόμους ισοδυναμεί με το "δεν θα πάω εκεί" και άλλη για εκείνους που η απαγόρευση της κυκλοφορίας ισοδυναμεί με το "δεν μπορώ να βγω έξω".» (Bauman 2002 [1997], σ. 64)

Οι επιχειρήσεις της αστυνομίας, όμως δεν περιορίστηκαν μόνο στους «λαθρομετανάστες». Ο Ν.Δένδιας εξαπέλυσε και τη «Θέτιδα» εναντίον των τοξικομανών[112], ενώ επιδεικνύει σημαντικό έργο και στην καταστολή κοινωνικών και εργατικών αγώνων (χαρακτηριστικά παραδείγματα ο αγώνας ενάντια στις εξορύξεις χρυσού στη Χαλκιδική αλλά και μεγάλες κλαδικές απεργίες), στην εκκένωση καταλήψεων (Villa Amalias, κατάληψη Σκαραμαγκά), στον βασανισμό συλληφθέντων και στη δημόσια επίδειξή τους (συλληφθέντες αντιφασιστικής μοτοπορείας, αναρχικοί συλληφθέντες για ληστεία τράπεζας στο Βελβεντό Κοζάνης). Η διεύρυνση της ποινικοποίησης από τους μετανάστες-ριες σε ευρύτερες κατηγορίες του πληθυσμού, χαρακτηρίζεται από κοινές πρακτικές: Η δημόσια διαπόμπευση και άρση του κριτήριου αθωότητας με τη δημοσίευση φωτογραφιών γενικεύεται από τις εκδιδόμενες γυναίκες σε συλληφθέντες του αναρχικού χώρου, ενώ ο

[112] Για περισσότερα βλ. εφημερίδα *Αυγή*, 12.03.2013 http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=758725.

χώρος κράτησης μεταναστών στην Αμυγδαλέζα χρησιμοποιείται για τη συγκέντρωση και την υποχρεωτική ιατρική εξέταση των χρηστών ναρκωτικών.

Οι αστυνομικές επιχειρήσεις συχνά δικαιολογούνται στο όνομα της αντιμετώπισης των αιτιών που, κατά τον κυρίαρχο λόγο, ευθύνονται για την ανάπτυξη του φασισμού, δηλαδή των προβλημάτων της μετανάστευσης και της ασφάλειας. Υποστηρίζεται, δηλαδή, ότι οι πολιτικές καταστολής μπορούν να «λύσουν τα προβλήματα» και να αφαιρέσουν κατ' αυτό τον τρόπο δύναμη από τη Χρυσή Αυγή. Ωστόσο, δεν είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς τη γοητεία του φασισμού στο λόγο και τον τρόπο οργάνωσης των αστυνομικών μέτρων. Η δημιουργία αποδιοπομπαίων τράγων, η θεαματική και παραδειγματική βία απέναντι στους μετανάστες, η επιβεβαίωση της κρατικής εξουσίας με τη συμβολική βία πάνω στα σώματα των «ξένων» και η ψήφιση ειδικής νομοθεσίας σε καμία περίπτωση δεν αποσκοπούν στην επίλυση προβλημάτων. Οδηγούν, αντίθετα, στον ευρύτερο εκφασισμό της πολιτικής και κοινωνικής ζωής εκφράζοντας μια αυταρχική πολιτική διαχείρισης της κρίσης.

Η ποιοτική διαφορά με τα προηγούμενα χρόνια –καθώς δεν είναι η πρώτη φορά που γίνονται μαζικές επιχειρήσεις-σκούπα, που υπάρχει καταστολή κοινωνικών αγώνων αλλά και βασανισμοί στα τμήματα– δεν έγκειται μόνο στην αύξηση και όξυνση της καταστολής, αλλά και στη δημόσια επίδειξή της. Ο Μ. Φουκώ περιγράφοντας τα βασανιστήρια του Μεσαίωνα έγραφε:

> «Στις τελετές των βασανιστηρίων κύριο πρόσωπο είναι ο λαός (…). Ο κόσμος πρέπει όχι μονάχα να μάθει αλλά και να δει. Γιατί όλοι πρέπει να φοβηθούν. Αλλά και γιατί πρέπει να είναι μάρτυρες, κάτι σαν εγγυητές της τιμωρίας, και ακόμα γιατί πρέπει ως ένα σημείο, να πάρουν μέρος σ' αυτήν.» (Φουκω 2004 [1976], σ.77)

Η καταστολή σε όλη την επικράτεια και απέναντι σε όλο και πιο διευρυμένα τμήματα του πληθυσμού ακολουθεί αυτή τη λογική: «Ο κόσμος πρέπει όχι μόνο να μάθει αλλά και να δει». Τα ΜΜΕ κατακλύζονται από εικόνες αστυνομικών επιχειρήσεων στο κέντρο της Αθήνας, τηλεθεατές παρακολουθούν «ζωντανά» τις συλλήψεις, τις εφόδους σε σπίτια μεταναστών-ριών,τη μεταγωγή τους στα κρατητήρια, τις φωτογραφίες των γυναικών «κατηγορούμενων» ως φορέων του HIV. «Γιατί όλοι πρέπει να φοβηθούν».

Οι πολιτικές της ασφάλειας και καλλιέργειας του φόβου αποτελούν ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της περιόδου των Μνημονίων. Οι μετανάστες-ριες πρέπει να μετατραπούν σε αντικείμενα και υποκείμενα του φόβου (Balibar 2009). Ο κόσμος πρέπει όχι μονάχα να μάθει αλλά και να δει, να πειστεί ότι οι «λαθρομετανάστες» είναι απειλή για «το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας και αλληλεγγύης, τις δομές της δημόσιας υγείας, τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, όπως και την εθνική ασφάλεια της χώρας. Είναι μια βόμβα στα θεμέλια της ελληνικής κοινωνίας.[113]», όπως περιληπτικά και με σαφήνεια δήλωσε ο πρώην υπουργός Δημόσιας Τάξης Μ. Χρυσοχοΐδης. Αλλά και οι ίδιοι οι μετανάστες-ριες πρέπει να ζουν με τον φόβο. Τον φόβο της απόρριψης, τους διαρκούς ελέγχου, της φυλάκισης, της απέλασης.

[113] http://www.chrisohoidis.gr/el άρθρο με τίτλο «Τα κλειστά κέντρα φιλοξενίας έχουν πολλά αντισταθμιστικά οφέλη για τις τοπικές κοινωνίες».

12.2 Άγιος Παντελεήμονας

Άγιος Παντελεήμονας: μια τράνζιτ γειτονιά

Περίπου από το 2000 η γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα αποτελεί περιοχή αναφοράς για τους μετανάστες-ριες από το Αφγανιστάν που φτάνουν στην Ελλάδα. Η περιοχή, όμως, αρχίζει να απασχολεί τη δημόσια συζήτηση περί το 2008, καθώς αποτέλεσε προνομιακό πεδίο και σύμβολο της δράσης των ακροδεξιών και νεοφασιστικών ομάδων στην Αθήνα.

Τις προηγούμενες δεκαετίες η ανάπτυξη της γειτονιάς έγινε σε αντιστοιχία με τις άλλες περιοχές του κέντρου της Αθήνας. Μια γειτονιά που βρίσκεται στα όρια του κέντρου της πόλης, η οποία διασχίζεται από βασικές οδικές αρτηρίες που χρησιμοποιούνται και ως άξονες πρόσβασης προς τις εθνικές οδούς και τα δυτικά προάστια (Αχαρνών, Λιοσίων, Πατησίων). Οι ανεξάρτητες μονοκατοικίες και τα λίγα αρχοντικά της περιοχής αντικαταστάθηκαν, με τη μέθοδο της αντιπαροχής, από πολυκατοικίες στις δεκαετίες του ’60 και του ’70. Ήταν και είναι κυρίως περιοχή κατοικίας με καταστήματα λιανικού εμπορίου που εξυπηρετούσαν βασικά τις ανάγκες των κατοίκων της περιοχής αλλά και μικρές μονάδες μεταποίησης κυρίως σε υπόγειους και ημιυπόγειους βιοτεχνικούς χώρους. Από τη δεκαετία του ΄80 η αναδυόμενη μεσαία τάξη που κατοικούσε στην περιοχή αρχίζει να μετακινείται από τις κεντρικές γειτονιές της πόλης προς τα βορειοανατολικά προάστια του Λεκανοπεδίου (Πεύκη, Χαλάνδρι, Χολαργός, Μελίσσια κ.λπ.), με αποτέλεσμα πολλά διαμερίσματα της περιοχής να παραμένουν κενά ή να κατοικούνται από νέους και νέες «εσωτερικούς μετανάστες-ριες». Σύμφωνα με την έρευνα των Κανδύλη και Καβουλάκου[114] (Kandylis & Kavoulakos 2011), οι έλληνες κάτοικοι της περιοχής μειώνονται και τη δεκαετία του ’90, από 43.013 το 1991 σε 31.312 το 2001, μείωση που αντικατοπτρίζει κυρίως τη μετακίνηση μεσαίων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων, με συνέπεια τη δημιουργία ενός πιο ταξικά «πολωμένου» γηγενούς πληθυσμού. Στη δεκαετία του ’90 παρατηρείται ταυτόχρονα γήρανση των γηγενών κατοίκων της περιοχής με τις ηλικίες άνω των 65 να αυξάνονται από 20% σε 25% του πληθυσμού και τις ηλικίες κάτω των 24 να μειώνονται από 27% σε 21%(Kandylis & Kavoulakos 2011). Τη δεκαετία του ’90 η Αθήνα υποδέχεται και τους νέους κατοίκους της, μετανάστες και μετανάστριες κυρίως από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ , η πλειονότητα των οποίων εγκαθίστανται στο κέντρο της πόλης. Όπως και στις άλλες περιοχές του κέντρου, έτσι και στον Άγιο Παντελεήμονα οι μετανάστες-ριες κατοικούν στα κενά διαμερίσματα, κυρίως στα υπόγεια και στους πρώτους ορόφους ακολουθώντας το «μοντέλο» του κάθετου διαχωρισμού στην κατοικία. Με βάση τα στοιχεία της απογραφής, 12.418 μετανάστες-ριες εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα (Kandylis & Kavoulakos 2011) προσθέτοντας στον κάθετο διαχωρισμό των πολυκατοικιών του Αγίου Παντελεήμονα, πέρα από τα ταξικά χαρακτηριστικά του, τον κάθετο εθνοτικό διαχωρισμό αλλά και αλλάζοντας εν μέρει την ηλικιακή σύνθεση, καθώς ο μεταναστευτικός πληθυσμός αποτελείται κατά κύριο λόγο από άτομα σε εργασιακή ηλικία.

[114] Είναι η μόνη έρευνα που έχει γίνει στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα σε σχέση τόσο με τις γενικότερες εξελίξεις στην περιοχή (δημογραφικές, κοινωνικές, οικονομικές) όσο και με την άνοδο της άκρας Δεξιάς.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000 και ενώ οι μετανάστες-ριες που είχαν φθτσει το ’90 βελτιώνουν τις συνθήκες ζωής και κατοικίας τους –αποκτούν σταθερές δουλειές, κάνουν οικογένειες, είναι σε θέση να νοικιάσουν καλύτερα διαμερίσματα ή ακόμα και να αποκτήσουν ιδιόκτητες κατοικίες–, αρχίζουν να φτάνουν μαζικότερα στην Ελλάδα μετανάστες από τις χώρες της Ασίας και της Αφρικής.

Εικόνα 104: Το κτήριο όπου στεγαζόταν το «αφγανικό ξενοδοχείο». Πηγή: αρχείο έρευνας

Το άτυπο «αφγανικό ξενοδοχείο», που λειτουργούσε από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 στην άκρη της πλατείας του Αγίου Παντελεήμονα, ίσως αποτέλεσε «αφετηρία» της εγκατάστασης των Αφγανών στην ευρύτερη περιοχή. Άλλωστε, την περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα οι Αφγανοί μεταξύ τους την ονόμαζαν Χατζί Γιασίν, από το όνομα του ιδιοκτήτη του ξενοδοχείου. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των Αφγανών, το ξενοδοχείο είχε δέκα μεγάλα δωμάτια, στο καθένα έμεναν περίπου 15 άτομα, ενώ πλήρωναν από 3-5 ευρώ το βράδυ. Όπως αφηγείται και ο Γουλάμ, οι νεοαφιχθέντες που δεν είχαν καθόλου χρήματα μπορούσαν να μείνουν ένα διάστημα στο ξενοδοχείο και να πληρώσουν αργότερα, όταν θα έβρισκαν δουλειά:

> «Στην Αθήνα [υπήρχε]ένα μεγάλο σπίτι που είχε ένας Αφγανός, εκεί έμεινα περίπου ένα μήνα, στον Αγιο Μελέτη, 146, εκεί. Έμεινα ένα μήνα εκεί και εκεί δεν πλήρωσα τότε, επειδή δεν είχα λεφτά, του είπα θα πάω να δουλέψω, όταν θα βρω τα λεφτά θα σου φέρω. Κι επειδή Αφγανοί έχουν εμπιστοσύνη ο ένας στον άλλο, μου είπε εντάξει, πήγαινε να βρεις δουλειά, να βγάλεις τα λεφτά και ξαναέλα.»
>
> (Γουλάμ, 23 χρόνων, 21.05.2011, 29.05.2011, Αθήνα)

Οι νεοαφιχθέντες Αφγανοί πήγαιναν στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα γνωρίζοντας ότι θα βρουν επαφές, πληροφορίες και πιθανόν βοήθεια για την πρώτη περίοδο παραμονής στη χώρα από τους ήδη εγκαταστημένους εκεί ομοεθνείς τους. Κοντά στην πλατεία λειτουργούσαν και τα γραφεία του *Noor* (Φως), του πολιτιστικού συλλόγου των Αφγανών, αλλά και αρκετά μικρά μαγαζιά που είτε παρείχαν υπηρεσίες στους μετανάστες, όπως τηλεφωνικά κέντρα, internet καφέ, και καταστήματα μεταφοράς χρημάτων, είτε μαγαζιά λιανικού εμπορίου με προϊόντα από τις χώρες καταγωγής, κουρεία και εστιατόρια αλλά και άτυποι χώροι προσευχής. Η γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα και ο οδικός άξονας της Αχαρνών ευρύτερα λειτουργούσε, περίπου από το 2004 και μετά, σαν κόμβος για τους μετανάστες κυρίως από την Ασία και την Αφρική, παρέχοντας υπηρεσίες τόσο στον τράνζιτ πληθυσμό που αναζητούσε πληροφορίες, επαφές και τρόπους να φύγει προς την Ευρώπη όσο και στους μόνιμα εγκαταστημένους μετανάστες-ριες. Ο Άγιος Παντελεήμονας αποτελούσε κόμβο διασύνδεσης του «εδώ», του «εκεί» και του «παρακάτω» στα ταξίδια των Αφγανών, καθώς μπορούσαν να έρθουν σε επικοινωνία με άλλους Αφγανούς ήδη εγκαταστημένους στην πόλη και να πάρουν πληροφορίες ή βοήθεια για την πρώτη περίοδο διαμονής, να επικοινωνήσουν με την οικογένεια ή με φίλους τους που είχαν αφήσει πίσω

(στα call centers και στα internet cafe), να συλλέξουν πληροφορίες από άλλους μετανάστες αλλά και να έρθουν σε επαφή με διακινητές για να οργανώσουν τη συνέχεια του ταξιδιού τους, να βρουν ένα πρώτο κατάλυμα και ίσως διασυνδέσεις για κάποια δουλειά.

Η εφαρμογή της συνθήκης του Δουβλίνου ΙΙ από το 2008 σε συνδυασμό με την ένταση της αστυνομικής καταστολής στο λιμάνι της Πάτρας, που αποτελούσε βασικό πέρασμα για τους Αφγανούς προς την Ευρώπη, σήμανε μια μεγάλη αλλαγή για τον τράνζιτ πληθυσμό, καθώς τους «εγκλώβισε» στην Ελλάδα και δη στην Αθήνα. Όλο και περισσότεροι-ες Αφγανοί-ές που τα προηγούμενα χρόνια θα είχαν καταφέρει να φύγουν σχετικά ευκολότερα, από το 2008 και μετά, είτε δεν καταφέρνουν να φύγουν καθόλου από την χώρα είτε «επιστρέφονται» στην Ελλάδα βάσει του κανονισμού Δουβλίνο ΙΙ. Η γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα συνεχίζει να αποτελεί κόμβο γι' αυτούς τους τράνζιτ μετανάστες-ριες, οι οποίοι διαμένουν προσωρινά, περιμένοντας μια ευκαιρία να φύγουν. Καθώς ο πληθυσμός αυτός είναι τράνζιτ, οι συνθήκες διαμονής και κατοικίας είναι στοιχειώδεις, οι περισσότεροι δεν αναζητούν σταθερή εργασία ή βρίσκουν περιστασιακές δουλειές και δεν επιθυμούν να μάθουν τη γλώσσα ή να προσπαθήσουν να «ενταχθούν» στη ζωή της πόλης.

> *Αυτοί [οι μετανάστες] που έρχονταν από κει, έφευγαν και πιο γρήγορα. Δηλαδή δεν ήταν σαν αυτή τη στιγμή, από εκεί να μπουν και από εδώ δεν μπορούν να φύγουν. Γιατί όσοι έρχονται εδώ, δεν είναι ο στόχος τους να μείνουν εδώ. Θέλουν να φύγουν. Τώρα που έκλεισαν από εκεί [προς Ευρώπη] ενώ εδώ μπαίνουν, γι' αυτό έχει δημιουργηθεί όλο αυτό το θέμα στην Ελλάδα.*
>
> Ζαχίρ, 27 χρόνων, 18.06.2012, Αθήνα

Εικόνες 105, 106, 107: Αφγανοί μετανάστες στην Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα το 2008. Πηγή: αρχείο έρευνας

Τα διαμερίσματα στα οποία διαμένουν οι προσωρινοί αυτοί κάτοικοι της πόλης είναι συνήθως υποβαθμισμένα, ενώ συχνά συγκατοικούν πολλοί νέοι άντρες μαζί ή κάποιες οικογένειες με τα παιδιά τους. Έτσι, το χρόνο τους τον περνούν κυρίως στον δημόσιο χώρο. Σε συνθήκες συγκατοίκησης πολλών και συχνά άγνωστων μεταξύ τους ανθρώπων ο δημόσιος χώρος φαίνεται να προσφέρει περισσότερο αίσθηση «ιδιωτικότητας» και «χαλάρωσης», σύμφωνα με τις μαρτυρίες των Αφγανών.

Οι άνθρωποι που μαζεύονταν εδώ [στην Πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα], όλοι έχουν προβλήματα, όλοι έχουν πόνο, μένουν εδώ στην πλατεία, δεν μπορούν να πάνε σπίτια τους. Γιατί στα σπίτια που μένουμε είναι 2-3 οικογένειες σε ένα δωμάτιο, 10 μόνοι άντρες σε ένα δωμάτιο. Οπότε δεν μπορούν να μένουν όλη μέρα σπίτι. Έρχονται έξω, ψάχνουν ένα μέρος να χαλαρώσουν. Και επίσης να γνωριστούν μεταξύ τους, να μοιραστούν τα αισθήματά τους, να βρουν έναν διακινητή, αυτή είναι η μόνη προοπτική που έχουμε.

Σουλεϊμάν, 30 χρόνων,
01.05.2011, 09.05.2011, 14.05.2011, Αθήνα

Με την «εκκαθάριση» της Πλατείας του Αγίου Παντελεήμονα από τους «ξένους» (βλ. συνέχεια του κεφαλαίου) οι Αφγανοί μετακινούνται προς την Πλατεία Αττικής και αργότερα προς τη Βικτώρια. Μαζί τους μετακινούνται και οι αντίστοιχες «υπηρεσίες»: στην Αττική λειτουργούν δύο άτυπα ξενοδοχεία για Αφγανούς και ανοίγουν κάποια ιντερνετ καφέ που ταυτόχρονα αποτελούν και μαγαζιά-«βιτρίνες» για τους διακινητές. Όταν η συντονισμένη δράση αστυνομίας και ακροδεξιών εκδιώχνει τους μετανάστες και από την Πλατεία Αττικής[115], η Βικτώρια γίνεται η επόμενη τράνζιτ πλατεία για τους μετανάστες-ριες από το Αφγανιστάν.

[Έμενα] σε ένα ξενοδοχείο έξι αστέρια, (γελάει) Αφγανικό. Στην Αττική. Ήμουν ένα δύο μήνες εδώ στην Αθήνα και έψαχνα κάποιον να μου δείξει ένα δρόμο να φύγω από εδώ, από την Ελλάδα.

Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012,

Η Φατίμα, με τα τρία παιδιά της έμεινε για τρεις νύχτες στην Πλατεία Βικτωρίας υπό τον φόβο της αστυνομίας μέχρι να βρει κάποιους να τη φιλοξενήσουν:

> «Εμείς δεν είχαμε κόσμο εδώ να βοηθήσει, μείναμε στο πάρκο, στη Βικτώρια, και έτσι όπως ερχόταν κόσμος μας μίλησαν και πήγαμε με κάποιους να μείνουμε για 1-2 νύχτες. Η αστυνομία δεν μας άφηνε να καθόμαστε στο πάρκο. Όλη η δυστυχία του κόσμου ήταν εκεί, όλοι πηγαίναμε εκεί να μιλάμε και τέτοια, και κάποιοι ξεκινούσαν να πουλάνε τσιγάρα, να πουλάνε λίγα φαγητά, έτσι για να ζήσουν, κάτι να βγάλουν και η αστυνομία μας μάζεψε και μας έδιωξε.»
>
> (Φατίμα, 28 χρόνων, 12.05.2012, Αθήνα)

Παρά τις δυσκολίες και τις αντιξοότητες οι μετανάστες-ριες συνεχίζουν «να προσπαθούν όσο μπορούν»:

[115] Το ντοκιμαντέρ με τίτλο «The Battle for Attica square» δίνει μια εικόνα για την ένταση που επικρατούσε στην Πλατεία Αττικής και τις προσπάθειες εκδίωξης των μεταναστών: http://www.youtube.com/watch?v=gPl9PW7ONIQ.

«Αλλά εγώ θα ψάξω να βρω μια δουλειά και να δουλέψω. Πρέπει να φύγω, εδώ τι να κάνω; Δεν μπορώ να διαβάζω, δεν μπορώ να κάνω τίποτα. Πρέπει να πάω. Μόνο μπροστά μπορώ να πάω και θα τα καταφέρω. Θα προσπαθήσω όσο μπορώ.»

(Γουλάμ, 23 χρόνων, 21.05.2011, 29.05.2011, Αθήνα)

Η πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα, η Αττική, η Βικτώρια αποτελούσαν σημεία συνάντησης για τους μετανάστες-ριες οι οποίοι είχαν ανάγκη την επικοινωνία, την επαφή, την πληροφόρηση, ενώ προσπαθούσαν να επιβιώσουν και να συνεχίσουν το ταξίδι τους. Οι δημόσιοι χώροι της πόλης μετατρέπονται μέσα από την –συχνά εφήμερη– κατοίκηση των μεταναστών-ριών σε κόμβους πολύπλοκων και δύσκολων διαδρομών όπου συνυπάρχουν η απόγνωση με το θάρρος, η δυσκολία με την επιθυμία, ο φόβος με την ελπίδα.

Από πλατεία «άφιξης» σε πλατεία «προς αποφυγή»

Στις αρχές του 2008 μια «επιτροπή κατοίκων» αρχίζει να δρα στην γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα. Με κείμενα και συλλογή υπογραφών η «επιτροπή κατοίκων» αναδεικνύει το θέμα της υποβάθμισης της γειτονιάς παρουσιάζοντας ως αποκλειστικά υπεύθυνους τους «λαθρομετανάστες που κατοικούν στην περιοχή οι οποίοι ευθύνονται για την γενικευμένη ανασφάλεια, το φόβο, και την συνολική υποβάθμιση της γειτονιάς (βλ. στο Παράρτημα 5 κείμενο της «επιτροπής κατοίκων»). Εκείνη την περίοδο μια σειρά δημοσιεύματα σε εφημερίδες και free press περιοδικά αναδεικνύουν τα ζητήματα της «γκετοποίησης» του κέντρου της Αθήνας, ενώ σε πολλά από αυτά υπάρχει ειδική αναφορά στην Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα. Τον Μάιο του 2008 η εφημερίδα *Καθημερινή* δημοσιεύει άρθρο για τον Άγιο Παντελεήμονα με τίτλο «Το πρώτο γκέτο στην πρωτεύουσα» (Ονισενκο 2008), ενώ τον Σεπτέμβριο του 2008 σε άρθρο της ίδιας εφημερίδας, με τίτλο «Οι πλατείες το βράδυ γίνονται απειλητικές**»,** διαβάζουμε για τον Άγιο Παντελεήμονα:

«Τα προβλήματα έχουν να κάνουν με τον μεγάλο αριθμό λαθρομεταναστών που ζουν σε άθλιες συνθήκες σε παλιά κτίρια της περιοχής, τα σοβαρά αδικήματα που διαπράττονται, και τα συχνά περιστατικά συγκρούσεων μεταξύ ομάδων μεταναστών.» (Γιανναρου, Καρανατση & Ονισενκο 2008).

Στις 24 Νοεμβρίου του 2008 οργανώνεται η πρώτη συγκέντρωση της «επιτροπής κατοίκων» στην Πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα ενάντια στην «γκετοποίηση» της περιοχής, ενώ την ίδια μέρα αντιρατσιστικές και μεταναστευτικές οργανώσεις καλούν σε αντισυγκέντρωση κάνοντας λόγο για ενότητα των ντόπιων και των ξένων στις γειτονιές της πόλης. Τα γεγονότα εκείνης της μέρας ήταν ενδεικτικά γι’ αυτά που ακολούθησαν στην περιοχή. Στη συγκέντρωση της επιτροπής κατοίκων εμφανίστηκε για πρώτη φορά οργανωμένη δύναμη της Χρυσής Αυγής στην περιοχή, οι οποίοι ξυλοκοπούσαν μπροστά στην αστυνομία διερχόμενους μετανάστες τόσο στην πλατεία όσο και στα γύρω στενά, ενώ οι δυνάμεις των ΜΑΤ επιτέθηκαν στην αντιρατσιστική συγκέντρωση την οποία και απώθησαν ως την κατάληψη της Βίλα Αμαλίας στην Αχαρνών, αρκετές εκατοντάδες μέτρα από την πλατεία (Δασκαλοπούλου 2008). Μόλις δύο μέρες αργότερα, η Αστυνομία οργάνωσε επιχείρηση-σκούπα στην πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα και σε διαμερίσματα,

προσάγοντας δεκάδες μετανάστες, ενώ, σύμφωνα με την καταγγελία ενός εκ των συλληφθέντων μεταναστών, κατά την κράτησή του στο Α.Τ. Αγίου Παντελεήμονα υπέστη ξυλοδαρμό και βασανισμό (Κίνηση "Απελάστε το Ρατσισμό" 2008; Νεολαία Ενάντια στο Ρατσισμό στην Ευρώπη 2008). Η Αστυνομία στην περιοχή όχι μόνο στηρίζει τη δράση των κατοίκων και των ακροδεξιών που στρέφονται ενάντια στους μετανάστες, αλλά και δικαιώνει έμπρακτα τα επιχειρήματά και τον λόγο τους οργανώνοντας «επιχειρήσεις-σκούπα» εναντίον των μεταναστών-ριών της περιοχής.

Εικόνα 112: Εξώφυλλο της εφημερίδας *Τα Νέα*, 27/01/2005

Εικόνες 108, 109: Διαμαρτυρία έξω από το Α.Τ. Αγίου Παντελεήμονα τον Μάιο του 2006 στο πλαίσιο του 6ου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Φόρουμ. Πηγή: αρχείο έρευνας

Άλλωστε, το πρώτο πογκρόμ εναντίον των μεταναστών στη γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα δεν έγινε από τις ομάδες κρούσης της Χρυσής Αυγής. Έγινε το 2004 από τους αστυνομικούς του τμήματος του Αγίου Παντελεήμονα. Στα μέσα του Δεκέμβρη του 2004 και για περίπου μια εβδομάδα, αστυνομικοί, άλλοτε με πολιτικά και άλλοτε ένστολοι, έκαναν εφόδους σε σπίτια αφγανών μεταναστών και στο αφγανικό ξενοδοχείο της πλατείας, ξυλοκοπώντας άγρια και αδιακρίτως όσους από τους ένοικους συναντούσαν εκεί, με το πρόσχημα της αναζήτησης συγκεκριμένου ομοεθνούς τους. Οι αστυνομικοί του τμήματος Αγίου Παντελεήμονα προέβησαν και σε άτυπες προσαγωγές στο συγκεκριμένο αστυνομικό τμήμα, στο χώρο του οποίου ακολούθησαν ανακριτικές μεθόδους με ξεγύμνωμα, ξυλοδαρμούς σε όλα τα σημεία του σώματος, απειλές με όπλα, βρισιές, λήψη φωτογραφιών κατά τη διάρκεια των βασανισμών και κακοποιήσεις κάθε μορφής, ακόμα και σε ανήλικους (Δίκτυο Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών & Δίκτυο για τα Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα 2004). Παρ' όλο που υπήρξε μεγάλη δημοσιότητα γύρω από το θέμα (Μορφονιός 2004; Νεσφύγε 2004b; Σωτήρχου 2004) αλλά και πολλές αντιδράσεις για τα βασανιστήρια που υπέστησαν οι Αφγανοί (Νεσφύγε 2004a), μόνο δύο από τους υπαίτιους αστυνομικούς παραπέμφθηκαν σε δίκη, η οποία, μετά από πολλές αναβολές, ολοκληρώθηκε τον Δεκέμβριο του 2011 αναγνωρίζοντας την πράξη ως πλημμελληματική και επιβάλοντας ποινές 5 και 5,5 χρόνων αλλά αφήνοντας ελεύθερους, μετά από την έφεσή τους, τους δύο αστυνομικούς (Δάμα 2011).

Στην Πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα συνεχίζουν να γίνονται συγκεντρώσεις της «επιτροπής κατοίκων», ενώ μόνη λύση για το «πρόβλημα» φαίνεται να είναι η αποτελεσματικότερη, εντονότερη και αυστηρότερη αστυνόμευση και καταστολή της μετανάστευσης (βλ. κείμενο της «επιτροπής κατοίκων» στο Παράρτημα 6). Η κυβέρνηση σπεύδει να δικαιώσει τον αγώνα και τα αιτήματα της «επιτροπής κατοίκων» με επισκέψεις

πολιτικών προσώπων στην περιοχή, που υπόσχονται περισσότερη αστυνόμευση, περιπολίες και ελέγχους στη γειτονιά (skai.gr 2009).

Στον λόγο των «επιτροπών κατοίκων», το παρελθόν της γειτονιάς κατασκευάζεται με ένα ρομαντικοποιημένο και νοσταλγικό τρόπο (για περισσότερα Kandylis & Kavoulakos 2011). Το υψηλό κοινωνικό στάτους των κατοίκων αλλά και των ανθρώπων που σύχναζαν στην περιοχή και οι υψηλές αξίες γης, τόσο για κατοικία όσο και για εμπορικά καταστήματα, αναδεικνύονται στον λόγο των κατοίκων που μιλούν για την παλιά «αίγλη» της γειτονιάς:

> «Ζούσαν λεφτάδες εδώ. Απέναντι, στην Αχαρνών, έμενε μια κυρία που είχε τη μισή Αθήνα δικιά της. (…)Στη γειτονιά σύχναζαν ηθοποιοί και πολιτικοί, ενώ η πεθερά μου είχε μια τρέλα με τους διάσημους. Τους φώναζε με το μικρό τους όνομα και είχε φιλία με τον Ράλλη. (…)Η Αγίου Μελετίου ήταν περίφημος εμπορικός δρόμος. Για να νοικιάσεις μαγαζί εκεί πλήρωνες πολλά εκατομμύρια για αέρα.» (παρατίθεται απο Παπαδόπουλος 2010).

Κατασκευάζεται με αυτόν τον τρόπο μια ιστορία κοινωνικής συνοχής και εθνοτικής και κοινωνικής ομοιογένειας της περιοχής, η οποία συνδέεται με σχέσεις γειτονιάς και εμπιστοσύνης, με μια αίσθηση κοινότητας και ασφάλειας στο δημόσιο χώρο, η οποία αντιπαραβάλλεται με τη σημερινή υποβάθμιση που συνδέεται κατά κύριο λόγο με την παρουσία των «ξένων». Κυκλοφορούν, όμως, και κείμενα κατοίκων που μιλούν για την υποβάθμιση της περιοχής, η οποία ξεκίνησε πολύ παλιότερα από την άφιξη των μεταναστών-ριών και είχε πολύ διαφορετικές αφετηρίες:

> «Η γενική υποβάθμιση της περιοχής είναι ήδη σε εξέλιξη [πριν την άφιξη μεταναστών], αλλά δεν δημιουργείται δα και κανένα κίνημα. Ποιος νοιάζεται για τα σχολεία και τις παιδικές χαρές; Όχι πάντως οι ντόπιοι που δεν έχουν πια μικρά παιδιά. Ποιος θίγεται από τη ραγδαία αύξηση των οίκων ανοχής; Όχι πάντως οι ντόπιοι που εγκαταστάθηκαν οικογενειακώς κάποτε εντός, εκτός και επί τα αυτά της διαβόητης οδού Φυλής, στην εποχή της μεγάλης της δόξας. Οι κινηματογράφοι της γειτονιάς κλείνουν ήδη από τη δεκαετία του ’80 και δεν ζορίζεται κανένας, μιας και όλοι έχουν πια τηλεόραση, ενώ τα βιντεοκλάμπ ξεφυτρώνουν παντού και γνωρίζουν μεγάλες πιένες. Οι κλειστοί κινηματογράφοι αντικαθίστανται εν μέρει με σκυλάδικα για τους ημεδαπούς και ειδικά “κλαμπ” για τους ξένους. Κανένα πρόβλημα (…)» (Καλαντζοπούλου 2012).

Σε κείμενο υπογεγραμμένο από τον Κ.Μ. Σκηνιώτη αναφέρονται η διακίνηση ναρκωτικών και η πορνεία που ανθούσαν στην πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα στα τέλη της δεκαετίας του ’70, τα μπαρ και τα μπουζουκτσίδικα της δεκαετίας του ’80, όπου γινόταν επίσης διακίνηση ουσιών και τράφικινγκ γυναικών, αλλά και την «κατάληψη» του δημόσιου χώρου της πλατείας από τα τραπεζάκια των καφετεριών της δεκαετίας του ΄90 (Σκηνιώτης 2010). Οι απόψεις αυτές, όμως, είναι μειοψηφικές στον δημόσιο λόγο και δημοσιεύονται μόνο σε εναλλακτικά έντυπα και ιστοσελίδες.

Στις αρχές του 2009 ένα κίνημα αλληλεγγύης στους μετανάστες που προβάλλει τη συνύπαρξη και την αντίσταση στο ρατσιστικό μίσος αναπτύσσεται στη γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα. Η «Κίνηση κατοίκων 6ου Διαμερίσματος», η «Επιτροπή Φορέων και Κατοίκων για τον Άγιο Παντελεήμονα» αλλά και άλλες συλλογικότητες δραστηριοποιούνται με ποικίλους τρόπους στη γειτονιά. Ιδιαίτερα τους πρώτους μήνες του 2009, σχεδόν κάθε εβδομάδα δίνονται συνεντεύξεις τύπου, διοργανώνονται εκδηλώσεις στην πλατεία, μοιράζονται κείμενα στη γειτονιά, οργανώνονται ανταλλακτικά παζάρια και παιχνίδια για παιδιά στην πλατεία. Γίνεται συνολικά μια προσπάθεια «συνάντησης» των κατοίκων της γειτονιάς με τους μετανάστες-ριες, μια προσπάθεια να «χτιστούν γέφυρες και όχι τείχη», όπως χαρακτηριστικά ονομαζόταν ο κύκλος των εκδηλώσεων της Κίνησης Κατοίκων 6ου Διαμερίσματος. Παρ' όλο που οι περισσότερες εκδηλώσεις αλληλεγγύης οργανώνονται από κατοίκους της περιοχής, διαδίδεται, κυρίως από τις ακροδεξιές ομάδες, πως: «αυτοί έρχονται από τα Βόρεια Προάστια να μας πουν τι θα κάνουμε στη γειτονιά μας. Να πάνε στις βίλες τους να κάνουν κουμάντο και εμείς να αντιμετωπίσουμε τα προβλήματά μας μόνοι μας.» (άτυπη συζήτηση με ιδιοκτήτη καφετέριας στην Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα, 29/05/2009). Όσοι και όσες δεν έχουν την ίδια άποψη για το ποια είναι τα προβλήματα της περιοχής και πώς θα λυθούν παρουσιάζονται και αυτοί ως ερχόμενοι από «αλλού», ως ξένοι: Ίσως όχι αλλοεθνείς, αλλά πάντως από άλλες περιοχές της Αθήνας που δεν έχουν δικαίωμα να εκφράζουν άποψη και να έχουν δράση στην περιοχή.

Εικόνες 110, 111, 112, 113: Φωτογραφίες από εκδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν στην Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα στις 08/02/2009 και στις 21/05/2009. Πηγή: αρχείο έρευνας

Από τον Μάιο του 2009 γίνονται πλέον καθημερινά επιθέσεις σε μετανάστες, σε άτυπους χώρους προσευχής ενώ καίγεται και το υπόγειο της εκκλησίας του Αγίου Παντελεήμονα που βρίσκονταν τα τρόφιμα και τα ρούχα που ο πάτερ Προκόπιος διένεμε στους μετανάστες δηλώνοντας πως η Εκκλησία πρέπει «να βοηθά τον πάσχοντα ανεξαρτήτως χρώματος, φυλής, θρησκεύματος (…) δεν μπορεί η Εκκλησία να κλείσει τα μάτια και τ' αυτιά» (Δάμα 2009a).

Εκείνη την περίοδο «σφραγίζεται» και η παιδική χαρά της πλατείας του Αγίου Παντελεήμονα από τις ομάδες της άκρας Δεξιάς που δρουν στην περιοχή:

> «Να τους πάνε στο Κολωνάκι και να δώσουν την πλατεία στους καταστηματάρχες. Δεν θα πάω εγώ που είμαι Ελληνίδα το παιδί μου ανάμεσα στις μαντιλοφορούσες. Δεν ξέρω αν είναι άρρωστα τα παιδιά τους και κολλήσουν τα δικά μας. Να τους κλείσουν κάπου, να μην είναι ανάμεσά μας. Κοιμούνται στη πλατεία και λερώνουν. Ζω εδώ 30 χρόνια, ποτέ δεν υπήρχε τέτοιος συνωστισμός, μπορεί να μας κλέψουν, να μας σκοτώσουν» (Δάμα 2009a).

Η παιδική χαρά παραμένει κλειστή και φρουρείται με βάρδιες από την «επιτροπή κατοίκων», η οποία συλλέγει υπογραφές για να κατεδαφιστεί η παιδική χαρά και στη θέση της να γίνει σιντριβάνι.

Εικόνες 114, 115, 116, 117: Η παιδική χαρά στην Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα πριν και μετά το «σφράγισμα». Πηγή: Εικόνες 119,121: αρχείο έρευνας. Εικόνες 120, 122: *Lifo*, 11/06/2009

Η συνεργασία της αστυνομίας με τις ομάδες κρούσης της Χρυσής Αυγής είναι ορατή σε πολλαπλά επίπεδα: Τα πρωινά η αστυνομία οργανώνει επιχειρήσεις-σκούπα και συλλαμβάνει μετανάστες-ριες χωρίς χαρτιά, ενώ τα βράδια οι ομάδες κρούσης της Χρυσής Αυγής –συχνά μπροστά σε αστυνομικούς, οι οποίοι ποτέ δεν επεμβαίνουν– ξυλοκοπούν, μαχαιρώνουν και τρομοκρατούν μετανάστες. Ταυτόχρονα, όσες φορές μετανάστες-ριες καλούν την αστυνομία ή πηγαίνουν στο αστυνομικό τμήμα της περιοχής να υποβάλουν μηνύσεις, αυτές είτε δεν γίνονται δεκτές από την αστυνομία είτε η αστυνομία φτάνει στο σημείο να συλλαμβάνει, με διάφορες αφορμές, τους ίδιους τους μετανάστες που δέχθηκαν την επίθεση ή προσήλθαν στο αστυνομικό τμήμα ως μηνυτές.

«[Έναν φίλο] στη Μιχαήλ Βόδα, τον είχαν χτυπήσει μια νύχτα, γύρω στις 9.00 η ώρα, τον είχαν κάνει μαύρο στο ξύλο, όταν πήγε στην αστυνομία λέει "είδα ότι αυτός ο αστυνομικός ήταν αυτός που με χτύπησε". Οι αστυνομικοί στο τμήμα του λένε "καλά, πήγαινε πλύνε το πρόσωπό σου, και μετά θα έρθεις να κάνεις κατάθεση". "Αφού σας λέω εγώ, προς τα κάτω πήγανε, να πάτε να τους πιάσετε". «"Πήγαινε εσύ πρώτα στο νοσοκομείο και άσ' τα αυτά"».

(Ραφίκ, 31 χρόνων, 24.04.2012, 04.05.2012, Αθήνα)

«Οι μπάτσοι το είδαν αυτό που έγινε, που μας χτύπησαν οι φασίστες, ήταν μπροστά, αλλά δεν έκαναν τίποτα, δεν πιάσαν αυτούς, πιασαν εμάς και οι φασίστες τους είπαν κρατήστε τους και προσέξτε να μην μας κάνουνε μήνυση. Όλοι σε αυτό το τμήμα [του Αγίου Παντελεήμονα] είναι φασίστες. (…) Αυτοί δεν παίρνουν ποτέ ποινές για αυτά που κάνουν, δεν τιμωρούνται ποτέ.»

(Νουρ, 33 χρόνων, 19.07.2012, Αθήνα)

Εικόνες 118, 119: Κινητοποιήσεις της Χρυσής Αυγής στην Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα. Στη δεύτερη φωτογραφία φαίνεται η «συνύπαρξη» των μελών της οργάνωσης με τα ΜΑΤ. Πηγή: Αρχείο Δικτύου Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών

«Ήμουνα καλεσμένος για φαγητό, τρώγαμε, ήμασταν περίπου δέκα άτομα. Έξω στο δρόμο είχανε πιάσει έναν Ιρανό οι φασίστες, είχαν μαχαίρια, αυτά τα μεγάλα που κόβεις κρέας, αυτός προσπαθούσε να ξεφύγει και έτρεξε προς το σπίτι μας, ήταν η πόρτα ανοιχτή και μπήκε μέσα και έκλεισε την πόρτα. Πήγε ο φίλος μου, και του λέει τι έγινε, και είπε με κυνηγάν οι φασίστες. Περίπου μισή ώρα χτυπούσαν τον τοίχο έξω από το σπίτι. Ακόμα φαίνεται στους τοίχους και τις πόρτες τα χτυπήματα από όταν ήρθαν οι φασίστες και χτυπούσαν την πόρτα. (…) Ο φίλος μου μένει χρόνια στην Ελλάδα και ήθελε να πάρει τους αστυνομικούς τηλέφωνο, αλλά δεν τον αφήναν οι άλλοι γιατί του λέγαν ότι πρώτα θα μας δείρουν οι μπάτσοι και μετά οι φασίστες.(…) Κάποιοι λέγαν ας ανοίξουμε την πόρτα και ας πλακωθούμε στο ξύλο και ότι γίνει. Αλλά φοβόμασταν ότι μετά θα έρθει η αστυνομία και θα μας βάλει χειροπέδες. Από αυτό φοβόμασταν και δεν βγήκαμε έξω.»

(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Όπως φαίνεται στις αφηγήσεις των Αφγανών που έχουν δεχτεί φασιστικές επιθέσεις, διαμορφώνεται ένα πλαίσιο στο οποίο οι μετανάστες-ριες δεν μπορούν να αντιδράσουν: Δεν μπορούν να ακολουθήσουν ούτε τη «νόμιμη» οδό να πάρουν τηλέφωνο την αστυνομία ή να καταγγείλουν τις επιθέσεις, ενώ ταυτόχρονα δεν μπορούν ούτε να

αμυνθούν και να αυτοδικήσουν, καθώς γνωρίζουν ότι και σε αυτή την περίπτωση αυτοί είναι που θα συλληφθούν και θα φυλακιστούν.

Το καλοκαίρι του 2009 οι επιθέσεις των ακροδεξιών γενικεύονται. Σταδιακά στόχοι των επιθέσεων γίνονται δημοσιογράφοι και φωτορεπόρτερ, μέλη των επιτροπών κατοίκων που στέκονται αλληλέγγυοι στους μετανάστες-ριες, εκπρόσωποι του Δήμου, πολιτικοί της Αριστεράς, δικηγόροι που παρουσιάζονται στο Α.Τ. Αγίου Παντελεήμονα για να υπερασπίσουν τους μετανάστες-ριες που θέλουν να υποβάλουν μηνύσεις (Δάμα 2009c; Ισμαηλίδου 2009). Από τον Ιούνιο του 2009 σχεδόν κανένας μετανάστης-ρια δεν πλησιάζει την πλατεία αλλά και τους γύρω δρόμους της περιοχής του Αγίου Παντελεήμονα.

Από το 2008 οι ακροδεξιοί και τα μέλη της Χρυσής Αυγής που δρουν ανεξέλεγκτα στην περιοχή παρουσιάζονται σε «παράθυρα» τηλεοπτικών δελτίων και σε ρεπορτάζ εφημερίδων ως «κάτοικοι της περιοχής» και ως «αγανακτισμένοι πολίτες» οι οποίοι βιώνουν καθημερινά τα προβλήματα του κέντρου. Ο τρόπος παρουσίασής τους από τα ΜΜΕ δημιουργεί, αφενός, ταύτιση των τηλεθεατών με τον «κάτοικο» του κέντρου της Αθήνας και, αφετέρου, αποκρύπτει τη συγκεκριμένη πολιτική και ιδεολογική τους ταυτότητα (για πιο αναλυτικά βλ. ρεπορτάζ απο Jungle report 2010; left.gr 2013).

Εικόνες 120, 121, 122, 123: Στελέχη της Χρυσής Αυγής συστηματικά παρουσιάζονται σε πολλά τηλεοπτικά κανάλια ως «κάτοικοι» των αντίστοιχων περιοχών. Πηγή: jungle report 2010, left.gr 2013

Ταυτόχρονα τα τεκταινόμενα στον Άγιο Παντελεήμονα και σε άλλες γειτονιές του κέντρου παρουσιάζονται ως «συμπλοκές» μεταξύ μεταναστών διαφορετικών εθνικοτήτων[116] και δεν γίνεται καμία αναφορά στις ρατσιστικές επιθέσεις που είναι καθημερινότητα εκείνο το διάστημα (Ιός 2010)[117].

[116] Βλ. για παράδειγμα άρθρο της εφημερίδας Πρώτο Θέμα, 17/09/2010 http://www.protothema.gr/greece/article/81389/gketo-me-fonoys-kai-symplokes-sto-kentro-ths-athhnas/.

[117] Μόνο μετά τη δολοφονία του Π. Φύσσα, ενός «έλληνα», συλλαμβάνονται ο Ν.Μιχαλολιάκος και άλλοι βουλευτές του κόμματος με κύρια κατηγορία τη σύσταση εγκληματικής οργάνωσης ενώ στα

Στις δημοτικές εκλογές τον Νοέμβριο του 2010 η Χρυσή Αυγή στο σύνολο του Δήμου Αθηναίων συγκέντρωσε 5,2% και ο Ν. Μιχαλολιάκος εκλέχτηκε στο δημοτικό συμβούλιο της πόλης. Στα τέσσερα εκλογικά τμήματα του Αγ. Παντελεήμονα τα ποσοστά του κόμματος της Χρυσής Αυγής ήταν τετραπλάσια από το συνολικό ποσοστό της στο Δήμο, κινούμενα μεταξύ 19,5% και 22,3% (*Ελευθεροτυπία* 2010). Η εξάπλωση και «νομιμοποίηση» της δράσης της Χρυσής Αυγής σηματοδοτήθηκε, εκτός από την «παραδειγματική» της οργάνωση στον Άγιο Παντελεήμονα, και από άλλα δύο γεγονότα τα επόμενα χρόνια. Το πρώτο ήταν η εκκένωση του παλιού Εφετείου στην οδό Σωκράτους από τους μετανάστες την άνοιξη του 2009 και το δεύτερο το ρατσιστικό πογκρόμ που ακολούθησε τη δολοφονία του Μ. Καντάρη τον Μάιο του 2011 (βλ. αναλυτικά Παράρτημα 7).

Σταδιακά η Πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα γίνεται προπύργιο της δράσης της Χρυσής Αυγής, ενώ στον λόγο της οργάνωσης έχει παραδειγματικό χαρακτήρα και αποτελεί «μοντέλο προς εξαγωγή» όχι μόνο σε άλλες γειτονιές της πόλης αλλά και στο σύνολο της χώρας. Η ανάπτυξη της Χρυσής Αυγής (βλ. αναλυτικά Παράρτημα 4) στις γειτονιές του κέντρου με «παράδειγμα» τον Άγιο Παντελεήμονα έχει διπλό πρόσημο: Είναι ταυτόχρονα μια κίνηση «από τα κάτω» των κατοίκων του κέντρου, που βλέπουν καθημερινά τη ζωή τους να υποβαθμίζεται στην εποχή του Μνημονίου και αμφισβητούν τη δημοκρατία, το πολιτικό σύστημα και τους θεσμούς αναζητώντας τις πλέον απολυταρχικές λύσεις. Είναι, όμως και μια κίνηση «από τα πάνω», όπου η Χρυσή Αυγή χτίζεται στη βάση προνομιακών σχέσεων και στήριξης από τις Αρχές (π.χ. αστυνομικό τμήμα Αγ. Παντελεήμονα), υιοθέτηση του λόγου και εν μέρει της δράσης της από το κράτος (από δηλώσεις στελεχών και των δύο κομμάτων του «μεσαίου» χώρου αλλά και εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών όπως επιχειρήσεις-σκούπα), αλλά και καθημερινής προβολής της από τα κυρίαρχα ΜΜΕ. Συνολικά, ο λόγος και η δράση των ακροδεξιών επιτροπών κατοίκων βασίζονται στην παραδοχή πως ο δημόσιος χώρος της πόλης ανήκει σε κάποιους, στη συγκεκριμένη περίπτωση στους «Έλληνες», οι οποίοι έχουν δικαίωμα να αποκλείουν τους «ξένους». Έτσι, ο κοινωνικός αποκλεισμός που για χρόνια βιώνουν με διαφορετικές μορφές οι μετανάστες-ριες στο κέντρο της πόλης μετατρέπεται και σε «χωρικό» αποκλεισμό. Οι «επιτροπές κατοίκων» της άκρας Δεξιάς δαιμονοποιούν τους μετανάστες-ριες και αναλαμβάνουν να «καθαρίσουν» τις πόλεις από τους «λάθρο». Οι επιθέσεις δεν περιορίζονται μόνο στις πλατείες, στους δρόμους και στο δημόσιο χώρο εν γένει, αλλά επεκτείνονται και στον ιδιωτικό χώρο, σε σπίτια και διαμερίσματα όπου κατοικούν μετανάστες-ριες.

κυρίαρχα ΜΜΕ οι «αγανακτισμένοι κάτοικοι» γίνονται Χρυσαυγίτες, οι δημοσιογράφοι ανακαλύπτουν πως η Χρυσή Αυγή είναι μια ναζιστική οργάνωση και οι «συμπλοκές» μεταξύ μεταναστών γίνονται ρατσιστικές επιθέσεις.

12.3 Η Αθήνα μέσα από τις αφηγήσεις των μεταναστών-ριών

Μια πόλη άφιξης

Το 1998 δημοσιεύτηκε το βιβλίο της Μ. Πετρονώτη σε συνεργασία με την Κ. Ζαρκιά με τίτλο *Το Πορτραίτο μιας διαπολιτισμικής σχέσης* (Πετρονώτη 1998), το οποίο αποτελεί μια ανθρωπολογική μελέτη της κοινότητας των Ερυθραίων που ζουν στην Αθήνα. Ήταν η πρώτη προσέγγιση της μετανάστευσης στην ελληνική βιβλιογραφία που αναδείκνυε τους τρόπους με τους οποίους οι πρόσφυγες «εντάσσονται» στην αθηναϊκή κοινωνία. Δίνοντας έμφαση στις πρακτικές και τις διαπραγματευσεις που λαμβάνουν χώρα στους χώρους εργασίας και κατοικίας, στην επικοινωνία με τους ντόπιους, στις έμφυλες σχέσεις, η έρευνα της Μ. Πετρονώτη έφερε στο φως τις ιδιαίτερες στρατηγικές μέσω των οποίων οι πρόσφυγες από την Ερυθραία *«μετασχηματίζουν την περιθωριακότητά τους σε δεσμούς αυτάρκειας και αμοιβαιότητας».* Από το 1998 μέχρι σήμερα υπάρχει μια σχετική διεύρυνση της βιβλιογραφίας, που επικεντρώνεται στις εμπειρίες, τις πρακτικές, τις στρατηγικές και τα σχέδια των μεταναστών-ριών που κατοικούν στην Ελλάδα (Καυταντζόγλου & Πετρονώτη 2000; Νιτσιάκος 2003; Παπαταξιάρχης 2006; Βαΐου & Στρατηγάκη 2008; Παπαταξιάρχης, Τοπάλη & Αθανασοπούλου 2008; Τσιμπιρίδου 2009).

Στην έρευνα με τίτλο *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας* (Βαΐου, κ.α. 2007) αναδεικνύονται –μεταξύ άλλων– οι ποικίλες πρακτικές μέσω των οποίων μετανάστριες από την Αλβανία και τη Βουλγαρία βρήκαν τρόπους να «ενταχθούν» στην καθημερινή ζωή της πόλης. Μέσα από την έρευνα δίνεται μια τελείως διαφορετική εικόνα για τις γειτονιές του κέντρου της Αθήνας –πιο συγκεκριμένα για την Κυψέλη και τα Σεπόλια– από αυτή που συνήθως παρουσιάζεται στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Οι γειτονιές του κέντρου της Αθήνας παρουσιάζονται ως τόποι όπου συγκροτούνται (και) σχέσεις αλληλεγγύης και αμοιβαιότητας μεταξύ των μεταναστριών και των ντόπιων, τόποι όπου τα άτυπα κοινωνικά δίκτυα λειτουργούν ως σημαντικοί μηχανισμοί ένταξης «από τα κάτω», παράλληλα ή και παρά τις θεσμικές και πολιτικές διαδικασίες «εκ των άνω» (βλ. επίσης Βαΐου, Λαφαζάνη & Λυκογιάννη 2013).

Όπως αναφέρουν και οι Αφγανοί-ές που συμμετείχαν στην έρευνα, η Αθήνα ήταν μια πόλη όπου, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο και παρά τις δυσκολίες, οι νεοεισερχόμενοι μετανάστες-ριες έβρισκαν τρόπους να «ενταχθούν» στη ζωή της. Τόσο τα άτυπα εθνοτικά κοινωνικά δίκτυα όσο και οι σχέσεις με τους ντόπιους, είτε στη γειτονιά είτε σε χώρους εργασίας, έδιναν δυνατότητες και ευκαιρίες «ένταξης», ακόμα και αν οι επίσημες πολιτικές κρατούσαν τους μετανάστες-ριες σε ομηρία.

Οι περιγραφές του Μπασίρ και του Μαχμούντ για τις πρώτες μέρες άφιξής τους στην Αθήνα είναι ενδεικτικές. Ο Μπασίρ έφτασε 17 χρόνων στην Ελλάδα μέσω Σάμου, συνελήφθη ως διακινητής και καταδικάστηκε ερήμην του (καθώς δεν υπήρχε μεταφραστής στις δίκες του) σε 3 χρόνια φυλάκιση. Το τελευταίο διάστημα της ποινής του το εξέτισε στην Αυλώνα και περιγράφει την πρώτη του μέρα στην Αθήνα:

> «Μόλις έγινα ελεύθερος (…) εκείνη τη μέρα έφτασα στο σπίτι του φίλου μου, που τον ήξερα από παλιά, από το Πακιστάν. Κοιμήθηκα εκεί το βράδυ, μια χαρά, ήταν

καλοκαίρι έξω, κοιμήθηκα πάνω, στο ταράτσα, βλέπω τα αστέρια. (…)Εκείνη τη μέρα ήθελα να πάω στο θάλασσα, για να κάνω μπάνιο και έλεγα ότι έχω φαγούρες από την αλλεργία που είχα στη φυλακή, άμα πάω στο θάλασσα νερό είναι καλό, θα φύγουν. Και έγινε πρωί και μετά πήγαμε στη θάλασσα (…)και μια ώρα δεν βγήκα από το νερό.(…) και μετά φάγαμε με το φίλο μου έξω και όταν γυρίσαμε σπίτι δεν είχα τίποτα, δεν είχα καθόλου φαγούρα. Και το βράδυ λέει αυτός [ο φίλος μου], λέει Μπασίρ έλα εδώ, τώρα τι θα κάνεις; Θα κάτσεις εδώ, θα πας πάνω [προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες]ή θα γυρίσεις πίσω, σπίτι σου; Εγώ λέω δεν μπορώ να πάω πίσω και δεν μπορώ να πάω πάνω. Εγώ θέλω να κάτσω εδώ και να δουλεύω. Και λέει εντάξει, εγώ θα σου δείξω το πλατεία να πας εκεί. Και αυτός δεν είχε δουλειά, εγώ δεν είχα λεφτά, δεν είχα κινητό, τίποτα (…) δεν είχε και πήρε από ένα άλλο παιδί και έδωσε σε μένα 10 ευρώ, 15 ευρώ, λέει πάρ' το αυτό, εγώ από αυτό παραπάνω δεν μπορώ να κάνω για σένα, λέω και αυτό για μένα είναι πολύ. Και πήγα την επόμενη μέρα στο πλατεία για δουλειά, με άφησε, μου λέει εδώ θα περιμένεις.»

(Μπασίρ, 29 χρόνων, 20.04.2011/ 17.05.2011, Αθήνα)

Ο Μαχμούντ, έφτασε στην Αθήνα 18 χρόνων μέσω Λέσβου και περιγράφει πώς του φάνηκε η πόλη τις πρώτες μέρες:

«Όταν έφτασα Αθήνα, πρώτη μέρα, έμεινα στο σπίτι ενός φίλου μου, ήταν φίλος απ' το δικό μου χωριό, δούλεψα[με] μαζί στο Ιράν, κι απ' το Ιράν ήρθαμε μαζί Τουρκία, μετά αυτός πέρασε Ελλάδα πιο γρήγορα, εγώ έμεινα Ισταμπούλ. Αυτός έμενε στην 3ης Σεπτεμβρίου, ακόμα εκεί μένει. Ναι, τα θυμάμαι τώρα! Μια ώρα πριν τα ξέχναγα αυτά, τώρα όλα τα θυμάμαι! Το πρώτη φορά όταν πήγα από το σπίτι, πήγα βόλτα μέχρι πλατεία Βικτωρία, να ξαναγυρίσω μπερδεύτηκα, δεν είχα τηλέφωνο, δεν είχα τίποτα, δεν μπορούσα να βρω το σπίτι μου, πήγα μέχρι Ομόνοια και από Ομόνοια μετά εδώ. Κι αυτός ο φίλος μου να ψάχνει εμένα κι εγώ να ψάχνω σπίτι! Αυτός στον δρόμο όταν [με είδε], που πας ρε;.. Την πρώτη μέρα πήγε έτσι, μπερδεύτηκα. Και μετά τις άλλες μέρες πήγα βόλτα Σύνταγμα μαζί του, Ακρόπολη κι εκεί, για να ξέρω λίγο το δρόμο.(…) Είδαμε όλες γυναίκες δεν ήταν σαν Ιράν, εμείς πάρα πολύ χαρούμενοι... Δεν είχανε μαντίλι, εμείς λέμε τι, τι χώρα είναι; Πρώτη φορά όταν ήρθαμε εμείς, νομίζαμε πάρα πολύ ωραία χώρα είναι αυτό, πάρα πολύ ωραία.»

(Μαχμούντ, 23 χρόνων, 24.02.2012/29.02.2012, Πάτρα)

Στις ιστορίες του Μπασίρ και του Μαχμούντ γίνεται φανερό πως τα κοινωνικά δίκτυα από φίλους ή/και συγγενείς είναι σημαντικά στα πρώτα βήματα σε μια καινούργια πόλη: για το ξεπέρασμα προηγούμενων δυσκολιών, για τη φιλοξενία τις πρώτες μέρες, για τη γνωριμία με την πόλη, για οικονομική στήριξη, για την εύρεση μιας πρώτης δουλειάς.

Ταυτόχρονα με τα άτυπα οικογενειακά/φιλικά δίκτυα στήριξης λειτουργούν και πιο οργανωμένα δίκτυα «υποδοχής», τα οποία προσφέρουν στους νεοεισερχόμενους μετανάστες-ριες πολλαπλές υπηρεσίες. Για παράδειγμα, το άτυπο ξενοδοχείο (ή σπίτι όπως το λένε οι μετανάστες από το Αφγανιστάν) στην πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα αποτελούσε για τους Αφγανούς σημείο αναφοράς αλλά και ένα προσωρινό κατάλυμα μέχρι

να βρουν κανονικό σπίτι, ενώ γίνονταν και «ευκολίες πληρωμής» βασιζόμενες σε σχέσεις εμπιστοσύνης (βλ. κεφάλαιο Άγιος Παντελεήμονας). Πέρα όμως από τα άτυπα ξενοδοχεία (μεγάλα σπίτια που προσφέρουν φτηνό κατάλυμα σε μετανάστες-ριες), στην Αθήνα υπήρχαν και κάποια ξενοδοχεία, κυρίως στους δρόμους γύρω από την Ομόνοια και στο σταθμό Λαρίσης, τα οποία κατά καιρούς «ειδικεύονταν» σε συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες προσφέροντας προσωρινά στέγη σε χαμηλή τιμή αλλά σε κακές σχετικά συνθήκες (βλ. επίσης Πετρονώτη 1998). Μέσω αυτών των λιγότερο ή περισσότερο άτυπων υπηρεσιών καλύπτονται οι ανάγκες προσωρινής στέγασης των νεοεισερχόμενων μεταναστών-ριών ελλείψει οποιασδήποτε κρατικής μέριμνας για τη στέγασή τους.

Μέσω των λιγότερο ή περισσότερο άτυπων δικτύων επιτυγχάνεται και η πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Μέσω φίλων, γνωστών, από στόμα σε στόμα ή μέσω άτυπων γραφείων εύρεσης εργασίας οι νεοεισερχόμενοι μετανάστες-ριες καταφέρνουν να βρουν την πρώτη τους δουλειά:

> «(…)και μετά μια κυρία ήρθε και λέει έχουμε δουλειά για το μαγαζί που φτιάχνει ρούχα, παντελόνια, κάτι τέτοιο, και εγώ λέω ξέρω το μηχανάκι μπορώ να δουλεύω για αυτό(…). Αυτή λέει θέλω 100 ευρώ το άτομο για να σας δώσω αυτή τη δουλειά και εγώ λέω δεν έχω 100 ευρώ, δεν έχω λεφτά ούτε για να πιώ νερό. Αυτή ήταν από την Περσία και έκανε αυτή τη δουλειά. Μετά ήρθε ένας άλλος φίλος μου, και μου λέει ξέρεις μηχανάκι, λέω ναι, δούλευα για τσάντα, λέει έλα αύριο να πάμε εκεί, να πάμε μήπως βρούμε δουλειά και εγώ πάω εκεί και ένα παιδί είχε πολλά μαγαζιά για ρούχα, από Συρία ήτανε , και αυτό το αφεντικό λέει εντάξει, αύριο να έρθεις για δουλειά.»
>
> (Αμανολάι, 27 χρόνων, 10.02.2012, 18.02.2012, Θεσσαλονίκη)

Μέσω αντίστοιχων δικτύων και επαφών οι νεοεισερχόμενοι μετανάστες αποκτούν πρόσβαση και σε άλλες παροχές. Για παράδειγμα, αντιρατσιστικές οργανώσεις, πρωτοβουλίες γειτονιάς και μεταναστευτικές κοινότητες παρέχουν δωρεάν μαθήματα ελληνικών από εθελοντές δασκάλους και δασκάλες για τα οποία οι μετανάστες-ριες πληροφορούνται κυρίως μέσω φίλων, γνωστών ή συγγενών τους[118]. Η γνώση της γλώσσας παίζει καθοριστικό ρόλο στη ζωή των μεταναστών-ριών σε μια κοινωνία: για τη σχέση με τους ντόπιους, την εργασία, τις καθημερινές συναλλαγές, την επικοινωνία με τις κρατικές αρχές αλλά και για την ευρύτερη «κατανόηση» της κοινωνίας στην οποία ζουν:

> «Άμα έρθεις στο εξωτερικό, μάτια σου βλέπουν αλλά δεν μπορείς να κάνεις τίποτα, αυτί σου ακούει αλλά δεν καταλαβαίνεις, τι να το κάνεις αυτό, στόμα σου μιλάει δικό του γλώσσα, όλοι οι άλλοι μιλάν ελληνικά. Χωρίς γλώσσα, χωρίς αυτί, χωρίς μάτι πώς να δουλέψεις; Έχεις επάγγελμα; Δεν έχεις. Πώς θα δουλέψεις; Κυβέρνηση βοηθάει; Όχι. Πώς θα ζήσεις;»
>
> (Μπασίρ, 29 χρόνων, 20.04.2011, 17.05.2011, Αθήνα)

[118] Το δεύτερο αφιέρωμα από το ρεπορτάζ της ΕΡΤ «Εκτός των τειχών», που παρουσιάζει κάποια από τα αυτοοργανωμένα σχολεία ελληνικής γλώσσας για τους μετανάστες-ριες: http://www.youtube.com/watch?v=qDg9rZBH_-I.

Τέτοιου τύπου αυτοοργανωμένες δομές έρχονται να καλύψουν και πάλι το κενό των επίσημων πολιτικών, που μόνο αποσπασματικά και κατά περιόδους παρέχουν μαθήματα ελληνικής γλώσσας στους νεοεισερχόμενους μετανάστες. Τα αυτοοργανωμένα σχολεία, ταυτόχρονα, καλύπτουν και άλλες ανάγκες για τους μετανάστες-ριες, καθώς διαμορφώνουν χώρους ισότιμης συνύπαρξης και αλληλεγγύης, χώρους όπου σπάει η μοναξιά ή/και το «κλείσιμο» στα εθνοτικά φιλικά και συγγενικά δίκτυα.

> «Τρεις μέρες μετά που ήρθα Αθήνα, μου είπε φίλος μου, ήρθα εδώ στο Στέκι [Στέκι Μεταναστών, Εξάρχεια]. Με έβαλαν αμέσως σε τάξη, να μάθω γλώσσα, δασκάλα μου Μαρία, πολύ καλή κοπέλα. (…) Εκεί, μετά, πήγα συνέχεια, όχι μόνο μάθημα αλλά και φίλους, άλλους ανθρώπους, έλληνες και από αλλού, εκεί ένιωσα σαν δεύτερο σπίτι μου. Ακόμα και τώρα, χρόνια μετά, εκεί μόνο να πάω για λίγο και νιώθω πιο καλά, πιο άνθρωπος.»
>
> (Μαχμούντ, 23 χρόνων, 24.02.2012, 29.02.2012, Πάτρα)

Στους αυτοοργανωμένους αυτούς χώρους, όμως, καλύπτονται και άλλες ανάγκες των μεταναστών-ριών, καθώς χτίζονται σχέσεις αλληλεγγύης και συντροφικότητας ανάμεσα σε μετανάστες-ριες διαφορετικών εθνοτήτων και ανάμεσα σε μετανάστες-ριες και Έλληνες (Network for Political and Social Rights 2007; Βαΐου, Λαφαζάνη & Λυκογιάννη 2013).

Η κατοίκηση στις γειτονιές της πόλης δημιουργεί δεσμούς με τους ντόπιους, τμήμα των οποίων –είτε σε μόνιμη βάση είτε σε εφήμερες συναντήσεις– υποστηρίζουν τους μετανάστες-ριες στις καθημερινές τους ανάγκες και δραστηριότητες: στην εύρεση κατοικίας, εργασίας, στη διαχείριση προβλημάτων ή απλά στη δημιουργία φιλικών σχέσεων (βλ. επίσης Βαΐου, κ.α. 2007).

> «Δηλαδή εγώ που μένω στο ίδιο σπίτι 4 χρόνια [στα Πατήσια], γειτονιά μας όλη είναι ευχαριστημένη, ποτέ δεν έχει κάνει παράπονα, μόλις βλέπουμε γεια σας, χαίρεται (…) Από τον φούρνο, εκεί, βρήκα και δουλειά όταν δεν είχα. (…) Και παιδί που ήταν στης μαμάς το στομάχι γεννήθηκε, έγινε μεγάλο, μόλις γεννήθηκε μας φέρανε τούρτες, έβαλαν όνομα Αγγελική, και μετά εγώ έδωσα δώρο και αυτό είναι τώρα μεγάλο παιδί και παίζει, τρέχει, μόλις με δει λέει γεια σας, γεια σας, κάνω πλάκα.»
>
> (Μπασίρ, 29 χρόνων, 20.04.2011, 17.05.2011, Αθήνα)

Αντίστοιχα, κάποιοι από τους μετανάστες προσφέρουν στους έλληνες γείτονές τους –κυρίως στους πιο ηλικιωμένους– βοήθεια αλλά και παρέα στην καθημερινότητά τους.

> «Δίπλα στο σπίτι μου [στην Αχαρνών] μένει μία γυναίκα, γιαγιά ήτανε, πάρα πολύ καλή είναι αυτή. Πάμε στο σπίτι της πολλές φορές, έκανε τσάι για μας, μας καλωσόρισε, μας έλεγε για τα παιδιά της. Εγώ λίγο λίγο καταλάβαινα τα ελληνικά τότε αλλά πήγα εκεί. Και όταν πήγα εγώ έξω για να αγοράσω πράγματα της έκανα ερώτηση: θέλεις ψωμί, γάλα, φρούτα; Κάτι θέλει της έφερνα, κάθε μέρα, κάθε δύο μέρες, χτυπάω την πόρτα, τη ρωτάω αν είναι

καλά, αν κάτι θέλει. (…) Εμένα μάνα μου και γιαγιά μου είναι μακριά, αλλά αυτή είναι κοντά μου.»

(Μαχμούντ, 23 χρόνων, 24.02.2012, 29.02.2012, Πάτρα)

Μέσα από τις σχέσεις της καθημερινότητας στη γειτονιά οι μετανάστες-ριες οικειοποιούνται την πόλη και αναπτύσσουν δεσμούς και σχέσεις αμοιβαιότητας.

Αθήνα: μια πόλη που αλλάζει

Όπως αφηγούνται οι Αφγανοί που συμμετείχαν στην έρευνα και ζουν πολλά χρόνια στην Αθήνα, η πόλη αρχίζει να αλλάζει σταδιακά από το 2008 και με μεγαλύτερη ένταση μετά το 2010. Οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις στην Ελλάδα (βλ. Ελλάδα εισαγωγή, Αθήνα εισαγωγή) επιφέρουν σημαντικές αλλαγές σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής των μεταναστών-ριών στην πόλη.

Καθώς οι συνθήκες εργασίας των μεταναστών-ριών ήταν επισφαλείς και πριν την οικονομική κρίση, ήταν και από τους πρώτους που βίωσαν τις αλλαγές στους όρους εργασίας τους: στα μεροκάματα, στα ωράρια, στην ασφάλιση. Όπως περιγράφουν ο Γουλάμ και ο Ραφίκ, τα μεροκάματα στην πλατεία της Πετρούπολης (μια από τις πιο συνηθισμένες «πιάτσες» για μεροκάματο στην οικοδομή, την οποία μεταξύ τους οι Αφγανοί αποκαλούν Πλατεία Γ12 από το λεωφορείο που φτάνει εκεί) ήταν μεταξύ 30-40 ευρώ, ενώ τώρα έχουν πέσει στο μισό:

«Πριν το μεροκάματο από την πλατεία Γ12 ήταν 40 ευρώ, άντε 35 ευρώ, άντε 30 το λιγότερο, τώρα να γίνει 25, ακόμα και 20. Ακόμα και πιο κάτω. Τώρα ξέρω έναν Πακιστανό που δουλεύει για 250 ευρώ το μήνα. Τι να κάνεις με αυτά τα λεφτά; Να φας, να μαγειρέψεις, αν καπνίζεις τσιγάρο άστο, πρέπει να κόψεις, αν θέλεις να ντυθείς, να πληρώσεις νοίκι, λογαριασμούς.»

(Γουλάμ, 30 χρόνων, 25.01.2012, 02.02.2012, Θεσσαλονίκη)

«Τότε, τον πρώτο καιρό στην Πλατεία παίρναμε 35,30, 40 ευρώ. Όταν δούλευα με τον Μ. με 35 ευρώ. Τώρα δουλεύεις με 20 ακόμα και με 10 ευρώ την ημέρα, ξέρεις πόση ώρα δουλεύεις με 10 ευρώ; 10 ώρες, 8 ώρες. Σε διάφορες μεγάλες εταιρείες εργοδότες δεν έχουν όρια. Και έτσι δουλεύουν, με τόσα λίγα.»

(Ραφίκ, 31 χρόνων, 24.04.2012, 04.05.2012, Αθήνα)

Δεν είναι όμως μόνο οι όροι εργασίας, αλλά και οι σχέσεις που αναπτύσσονται στους εργασιακούς χώρους μεταξύ των εργοδοτών, των πελατών, των συναδέλφων και των μεταναστών που έχουν γίνει πιο «εχθρικές» και απόμακρες.

«Τα πρώτα χρόνια που ήμουν εδώ περιμέναμε στην πλατεία για να πάμε για δουλειά, πηγαίναμε, δουλεύαμε, και όταν τελειώναμε μας έλεγαν, γιό μου, να κάτσεις να πίνεις, να φας, από πού είσαι; Από το Αφγανιστάν. Κάπως συμπάθεια έδειχναν. Τώρα έχει χαθεί εντελώς αυτή η συμπάθεια που έδειχναν.»

(Χουσεΐν, 28 χρόνων, 05.05.2012, Αθήνα)

«Τώρα πια το 80% των Ελλήνων δεν θέλει τους μετανάστες. Δεν το λέω μόνος μου, το βλέπω στην δουλειά μου, κάθε μέρα. Γιατί δουλεύω σε πιτσαρία και πηγαίνω παραγγελίες, μπαίνω σε 15-20 σπίτια κάθε μέρα. Και τη βλέπω την αλλαγή στη συμπεριφορά. Παλιά είχε χαμόγελο, ένα γεια, ένα ευχαριστώ. Τώρα, όταν μιλάς στο κουτί [θυροτηλέφωνο] φαίνεται ωραία να μιλάει. Όταν ανεβαίνεις πάνω, σε βλέπει μετανάστη, σαν να μίλαγες με άλλον άνθρωπο στο κουτί. Ένα στους δέκα λέει γεια. Και αυτά στην περιοχή που είμαι εγώ, δηλαδή Εξάρχεια, Κολωνάκι, Αμπελόκηποι. Αν δείχνουν σε αυτή την περιοχή αυτή την συμπεριφορά, φαντάσου για τις άλλες γειτονιές.»

(Ζαχίρ, 27 χρόνων, 18.06.2012, Αθήνα)

«Είναι μια κοπέλα που δουλεύαμε μαζί. Σε κάποια φάση την έδιωξε το αφεντικό. Αλλά πριν να τη διώξει την ενημέρωσε, κάποιες ημέρες. Αλλάζει η συμπεριφορά της εντελώς με μένα. Ούτε καλημέρα, ούτε τίποτα. Εγώ έφταιγα που την έδιωξε; Επειδή εγώ είχα δουλειά ακόμα και αυτή όχι;»

(Χασάν, 34 χρόνων, 19.02.2012, Θεσσαλονίκη)

Η αλλαγή στις σχέσεις με τους ντόπιους δεν εκφράζεται μόνο στους χώρους εργασίας, αλλά διευρύνεται σε όλες τις σχέσεις και τις συναλλαγές με τους ντόπιους στον αστικό χώρο. Όπως αναδεικνύεται τις αφηγήσεις των μεταναστών, ακόμα και οι Έλληνες με τους οποίους γνωρίζονταν εδώ και χρόνια και είχαν φιλικές σχέσεις έχουν γίνει πιο διστακτικοί και επιφυλακτικοί απέναντί τους:

«Όταν ήρθα εδώ, δεν ήταν που έχει όπως είναι τώρα. Δε λέω για οικονομική κατάσταση, σαν συμπεριφορά του κόσμου εννοώ, ότι από την αρχή ήταν καλά. Σιγά σιγά, δεν ξέρω για ποιο λόγο, έγινε πολύ δύσκολη κατάσταση. Ειδικά όπως έχει γίνει αυτά τα τελευταία δύο τρία χρόνια, δηλαδή δεν μπορείς να συγκρίνεις με το 2004 ή το 2005 σε καμία περίπτωση. Είναι σαν μέσα σε μία νύχτα να λες ότι έφυγαν αυτοί οι άνθρωποι που ζούσαν εδώ και ήρθαν άλλοι. Τόσο μεγάλη αλλαγή έχει γίνει. Τώρα πού οφείλει αυτή η αλλαγή δεν ξέρω, δεν μπορώ να πω γιατί έγινε αυτή η συμπεριφορά, γιατί ξαφνικά αλλάξανε τόσο πολύ, δηλαδή δεν μπορείς να φανταστείς. (…) Ας πούμε αυτούς που γνώρισα το 2004, καθόμασταν και πίναμε μια μπίρα, τώρα άμα θα πάω να τους συναντήσω θα είναι λίγο επιφυλακτικοί, λίγο διστακτικοί, παρ' όλο που με γνωρίζουν, μ' αυτούς που ήμουνα τότε, δεν έχω αλλάξει, με ξέρουν από πού είμαι, αλλά αυτή τη στιγμή αν πάω να τους συναντήσω δεν θα είναι αυτοί που ήταν τότε απέναντί μου.»

(Ζαχίρ, 27 χρόνων, 18.06.2012, Αθήνα)

«Πριν το 2008 ανέβαινα στον 4ο όροφο, στο σπίτι που ζούσαν οι ιδιοκτήτες του διαμερίσματος που νοίκιαζα. Πήγαινα καμιά φορά απόγευμα, μετά τη δουλειά, μιλούσαμε, καθόμασταν, βλέπαμε τηλεόραση. Αν καμιά φορά είχα μέρες να πάω με βλέπαν στην είσοδο της πολυκατοικίας, μου λέγαν γιατί δεν ήρθες καθόλου; Έλα, έλα όποτε μπορείς. Τώρα, ανεβαίνω, χτυπάω, με

βλέπουν περίεργα. Μου ανοίγουν αλλά δεν με καλούνε πια να πάω, με βλέπουν με άλλο μάτι. Οι ίδιοι άνθρωποι είναι και εγώ ο ίδιος. Γιατί τους έγινα ξένος;»

(Ν., προνομιακός πληροφορητής)

Η ολοένα και διευρυνόμενη ποινικοποίηση των μεταναστών-ριών στον δημόσιο λόγο και στις κυρίαρχες πολιτικές, οι ολοένα και συχνότεροι αστυνομικοί έλεγχοι αλλά και οι φασιστικές επιθέσεις έχουν άμεση επίπτωση στον τρόπο που βιώνουν την κατοίκησή τους στην πόλη.

«Τώρα εσύ από το 2002-3 που ήταν η κατάσταση αλλιώς το φανταζόσουν ποτέ τότε ότι ένας Έλληνας θα βγει να σε χτυπήσει; Εγώ τότε αυτή την εικόνα δεν είχα σε καμία περίπτωση. (…) Όταν γινόταν κάτι διάλογο, λίγο φασαρία, ο πρώτος που αποχωρούσε ήταν ο Έλληνας.»

(Ζαχίρ, 27 χρόνων, 18.06.2012, Αθήνα)

«Στην Αθήνα μέχρι το 2008 ήταν καλά. Βγαίναμε βόλτες το βράδυ, μιλάγαμε με τον κόσμο. Τώρα, δεν θέλω να βγαίνω καθόλου από το σπίτι. Γιατί το κεφάλι μου, τα χέρια μου και τα πόδια μου τα αγαπάω, δεν θέλω να τα χάσω.»

(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Αθήνα: «Μια πόλη που τρώει τους ανθρώπους της[119]»

Όπου και να πάω όμως σε αυτόν τον κόσμο η Αθήνα δεν θα μου λείψει ποτέ, όχι εξαιτίας όλου του κόσμου εδώ, εξαιτίας της αστυνομίας και των φασιστών.

(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Οι συνεχείς «επιχειρήσεις-σκούπα» του υπουργείου Δημόσιας Τάξης τα τελευταία χρόνια διαμορφώνουν μια συνθήκη αποκλεισμού και φόβου για τους μετανάστες-ριες που ζουν στην πόλη. Η Αθήνα έχει μετατραπεί σε μια εχθρική πόλη για τους μετανάστες οι οποίοι, σε οποιαδήποτε δραστηριότητα της καθημερινής της τους ζωής, είναι πιθανόν να ελεγχθούν, να προσαχθούν, να συλληφθούν, να φυλακιστούν σε κέντρα κράτησης και να απελαθούν. Ο έλεγχος και η πειθαρχία του συνόρου μεταφέρονται, μέσα από τις πολιτικές καταστολής, στην πόλη: οι δρόμοι, οι πλατείες, τα λεωφορεία, τα καταστήματα αλλά ακόμα και τα σπίτια των μεταναστών μπορούν εν δυνάμει να αποτελέσουν σημεία συνοριακού ελέγχου. Οι έλεγχοι από την αστυνομία ενέχουν σχεδόν πάντα και τη βία, είτε λεκτική είτε φυσική.

Εδώ είναι πολύ δύσκολα. Μια φορά πήρε αστυνομία μου είπε κάτσε εδώ, αριστερά, κάτω. (…) Εγώ είπα, «εγώ παιδιά έχω χαρτιά». «Κάτσε αριστερά, μην μιλάς». (…) Και ήρθαν και χτύπησαν εμένα στην κοιλιά και ένα άλλο παιδί και φώναζαν «ησυχία, ησυχία μην μιλάς». Λέω «γιατί, γιατί να μην μιλάω, έχω χαρτιά, απαγορεύεται να περάσω από το δρόμο;» «Μην μιλάς, σκάσε, μην μιλάς καθόλου, κάτσε εκεί». Και έκατσα, τι να κάνω αστυνομία είναι αυτοί. Και μετά είπαν έλα, όλα, πάμε μέσα φορτηγό. (…) και πάλι εγώ είπα «κοίτα, έχω χαρτί» (…)Και το παίρνει, χωρίς να το δει καθόλου, μου λέει «όχι, αυτό έχει λήξει», λέω «πού έχει λήξει, δεν έχει καμία ημερομηνία εδώ, είναι άδεια παραμονής και άδεια εργασίας». Μισή ώρα σταματήσανε, μιλήσανε πολύ, χτύπησαν δύο, τυχαία, και λένε σε μένα, «μπορώ να σου κάνω ότι θέλω, όταν φύγεις από μέσα Κορυδαλλός να βάλεις δικηγόρο», [Μετά από ώρα] ήρθε άλλος και διαβάζει αυτό και λέει εσύ είσαι καλά, είσαι εντάξει, φύγε. Μετά (…) ήρθα προς το σπίτι μου και αγοράζω κάτι και με σταματάει η αστυνομία έξω από μαγαζί, μου λέει δείξε μου απόδειξη, δείχνω απόδειξη, μου λέει διάβασέ τη μου, λέω πού να τη διαβάσω πάρτην, απόδειξη είναι, λέει όχι, είναι λίγα τα λεφτά, πιο πολλά πράγματα έχεις πάρει(…) Μετά λέει «αυτό είναι από σήμερα;» λέω «βέβαια, αφού το γράφει» (…). Αυτή είναι η αστυνομία, προσοχή πολύ θέλει.

Αζάντ, 30 χρόνων, 22.07.2012, Αθήνα

[119] Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα.

Οι έλεγχοι των μεταναστών-ριών από την αστυνομία γίνονται καθαρά βάσει της εμφάνισής τους (race profiling). Ελέγχονται όσοι φαίνονται μετανάστες είτε λόγω χρώματος είτε λόγω άλλων εξωτερικών χαρακτηριστικών (Human Rights Watch 2013). Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις ελέγχων στα μέσα μαζικής μεταφοράς, όπου η αστυνομία σταματάει το λεωφορείο ή το τρένο βγάζοντας έξω όλους τους επιβάτες που «φαίνονται» μετανάστες.

Ήρθα στην Αθήνα, από το Ιράν και την Ισταμπούλ, χειρότερη ήταν η Αθήνα. Όποτε έβλεπα την αστυνομία έτρεμαν τα χέρια μου, έλεγα ότι θα με ξαναπιάσουν. Μόλις έβγαινες από ένα μαγαζί έλεγαν δώσε τα χαρτιά σου, στην τουαλέτα πήγαινες λέγανε χαρτιά σου δείξε (γελάει). Πιστεύω ότι όντως στο Ιράν ήταν καλύτερα από εδώ. Εκεί δεν ήταν σε τέτοια φάση η αστυνομία, να μην έχει τίποτα να κάνει και να ρωτάει όλους που είναι τα χαρτιά σου.

Ραχίμ, 31 χρόνων,

26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα

> «Οι αστυνομικοί ήρθαν στην πόρτα του λεωφορείου και φώναζαν: "Όλοι οι black έξω, όλοι οι black έξω" (…) Οι Έλληνες στο λεωφορείο χειροκροτούσαν για να τους ενθαρρύνουν. (…) Μου φάνηκε σαν τους παλιούς καιρούς, σαν την εποχή της σκλαβιάς.»
>
> Tupac, 19 χρόνων, καταγωγή από τη Γουινέα
> (παρατίθεται από Human Rights Watch 2013, σ.22)

Η περιγραφή του Tupac για το συμβάν στο λεωφορείο είναι ενδεικτική, όχι μόνο για τη στάση της αστυνομίας όσο, και ίσως πολύ περισσότερο, για τη στάση των ντόπιων απέναντι σε τέτοιου τύπου συμβάντα. Είναι ενδεικτική για το πόσο ο φόβος και το μίσος για τους «ξένους» ριζώνουν στο έδαφος της κρίσης και των μνημονιακών πολιτικών, πόσο η συνεχής αναπαραγωγή των ρατσιστικών και ξενοφοβικών επιχειρημάτων και εικόνων από τα ΜΜΕ διαμορφώνει στην καθημερινή ζωή της πόλης μια ανθρωποφαγική συνθήκη. Αναδεικνύει ταυτόχρονα μια πρόσληψη της πόλης, σύμφωνα με την οποία ο δημόσιος χώρος και οι υπηρεσίες της πόλης «θα έπρεπε» να χρησιμοποιούνται μόνο από «Έλληνες».

> «Σε λεωφορεία, σε τρένα, λένε πάντα κάτι, μιλάνε άσχημα για μετανάστες. Αλλά εμείς... τι μπορούμε να κάνουμε εμείς; Τι μπορούμε να κάνουμε εμείς; (…) Δεν είναι σωστό αυτό... Γιατί εμείς για να μη μπούμε στο λεωφορείο, θα πάρουμε εισιτήριο, κι εσύ θα πάρεις εισιτήριο κι εγώ θα πάρω εισιτήριο, ίδια είναι. (…) Πώς; Εσείς είσαστε άνθρωποι, εμείς δεν είμαστε άνθρωποι, είμαστε ζώα, εμείς δεν έχουμε ψυχή; Δεν έχουμε μάτια, δεν έχουμε μυαλό; Νομίζουν εμείς είμαστε σα ζώα.»
>
> (Μαχμούντ, 23 χρόνων, 24.02.2012, 29.02.2012, Πάτρα)

Οι αφηγήσεις των μεταναστών για την απόρριψη και τη βία που υφίστανται σε απλές, εφήμερες, καθημερινές συναντήσεις στην πόλη επιβεβαιώνουν εμφατικά την εξάπλωση του συνόρου στον αστικό χώρο καθιστώντας το βίωμα της καθημερινότητας των μεταναστών.

> «Τον τελευταίο χρόνο έτσι είναι το κέντρο της Αθήνας. Έτσι, συνέχεια το ίδιο. Δεν μπορώ να πάω έξω, δεν μπορώ να κάνω τίποτα, κουράστηκα πολύ. Αυτό

κάνει η αστυνομία, θέλει πολύ προσοχή. Άμα κάνει έτσι η αστυνομία ο κόσμος τι θα κάνει, ο κόσμος μπορεί να χτυπήσει, να σκοτώνει, ό,τι θέλει κάνει. Ο νόμος τα κάνει έτσι, αν κάνει αστυνομία έτσι μετά κόσμος το ίδιο και χειρότερα.»

(Αζάντ, 30 χρόνων, 22.07.2012, Αθήνα)

Ο Αζάντ μιλώντας για το κέντρο της Αθήνας αναδεικνύει πόσο σημαντικό ρόλο παίζει ο θεσμικός ρατσισμός στη διαμόρφωση του κοινωνικού ρατσισμού –παρατήρηση που, αν και είναι προφανής– υποκρύπτεται συστηματικά από τις κυρίαρχες αναλύσεις για το κέντρο της Αθήνας ή την άνοδο του ρατσισμού. Όταν το κράτος, τα θεσμικά όργανα και τα σώματα ασφαλείας αντιμετωπίζουν και κατηγοριοποιούν τους μετανάστες ως «μη πολίτες», ως ανθρώπους χωρίς δικαιώματα, αυτή η αντίληψη και η στάση μεταφέρεται και στους ντόπιους.

«Ακόμα και η φασιστική νοοτροπία στην κοινωνία που δημιουργείται, αυτή που βλέπουμε στην ελληνική κοινωνία, οι ρίζες είναι το κράτος. Εάν δεν έχει κάποιο πρόγραμμα για να λυθούν κάποια ζητήματα μέσα στην κοινωνία, μάλλον τότε υπάρχουν ομάδες κόσμου που αντιδρούν. Αυτή η αντίδραση, με αυτόν τον τρόπο όπως βλέπουμε είναι φασιστική αντίδραση (…). Όταν βλέπουν μετανάστες θεωρούν ότι ήρθανε, μας ενοχλούν στην ζωή μας, μας παίρνουν τη μερίδα της ζωής μας αυτή που δικαιούμουνα και έτσι φοβούνται, κάπως δημιουργούν έναν φόβο, παρ' όλο που δεν είναι άλυτο αυτό το πρόβλημα.»

(Αλί, 32 χρόνων, 15.06.2012, Αθήνα)

Ο αποφασιστικός ρόλος του κράτους στη δημιουργία ρατσιστικών και φασιστικών αντιλήψεων μέσα στην κοινωνία αναδεικνύεται, μέσα από την αφήγηση του Αλί, και σε ένα ακόμα επίπεδο: Όταν το κράτος δεν εφαρμόζει καμία πολιτική υποδοχής και «ένταξης» των μεταναστών-ριών στην κοινωνία ενώ, αντίθετα, τους καταδικάζει σε ένα κοινωνικό περιθώριο, τότε δημιουργούνται προβλήματα τα οποία ενδεχομένως οδηγούν σε κοινωνικές συγκρούσεις.

Οι απλές παρατηρήσεις του Αζάντ και του Αλί για τον ρόλο του κράτους και των θεσμικών οργάνων στην άνοδο του ρατσισμού, αν και φαίνεται να αποτελούν κοινό τόπο ανάμεσα σε μετανάστες-ριες που υφίστανται τον θεσμικό και κοινωνικό ρατσισμό, δεν παρουσιάζονται καθόλου στον κυρίαρχο λόγο. Για παράδειγμα, σε άρθρα, ρεπορτάζ αλλά και δηλώσεις πολιτικών προσώπων (βλ. σχετικό υποκεφάλαιο) για την κατάσταση του κέντρου της Αθήνας (όπως αυτή κατασκευάζεται στα αντίστοιχα ρεπορτάζ) παρουσιάζονται ως αποκλειστικά ευθυνόμενοι οι μετανάστες, ενώ το κράτος δεν έχει καμία ευθύνη παρά μόνο στην επίλυση του προβλήματος μέσω καταστολής.

Η Αθήνα έχει γίνει μια πόλη εχθρική για πολλούς μετανάστες-ριες, οι οποίοι νιώθουν εγκλωβισμένοι –καθώς δεν μπορούν να φύγουν προς άλλες ευρωπαϊκές πόλεις, αλλά ούτε θέλουν να γυρίσουν πίσω– και ταυτόχρονα αποκλεισμένοι, καθώς δεν μπορούν να έχουν μια αξιοπρεπή ζωή και εργασία και ζουν σε καθεστώς ομηρίας, επισφάλειας και φόβου.

«Άμα περπατάς στο δρόμο φαίνεται ο φόβος πολύ έντονα, οι Έλληνες φοβούνται τους μετανάστες και οι μετανάστες τους Έλληνες. Το είδα αυτό, την πρώτη μέρα που έφτασα εδώ το είδα αυτό το πράγμα, μέσα στο δρόμο. Κάποιοι [φίλοι μου] βγαίνουν μέρα, βγαίνουν το βράδυ να μαζέψουν από τα σκουπίδια πράγματα και λένε άμα είναι να πεθάνω, θα πεθάνω, δεν έχουν επιλογές. Κάθομαι κάποιες φορές με αυτούς και τους λέω καλά, είστε τρελοί, πώς βγαίνετε έξω μόνοι σας τη νύχτα; (…) Αυτοί, με κάποιο τρόπο, έχουν χορτάσει από όλα αυτά τα προβλήματα (…)και δεν τους νοιάζει άμα τους χτυπήσουν οι φασίστες, ή να πεθάνουν. Τι να κάνει ένας άνθρωπος που δεν έχει λεφτά, δεν μπορεί να γυρίσει, δεν μπορεί να πάει σε κάποια άλλη χώρα. Μπορεί να πει κανείς ότι έχουν τρελαθεί, ότι δεν σκέφτονται πια λογικά και εγώ αυτό φοβάμαι. Να μην γίνω και εγώ μια μέρα έτσι, να μην τα χάσω, φοβάμαι και εγώ να μην με νοιάζει μια μέρα ο θάνατος.»

(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

13. Κόμβος Πάτρας: Το σύνορο μέσα στο σύνορο

Η Πάτρα είναι μια πόλη περίπου 200.000 κατοίκων στα δυτικά σύνορα της Ελλάδας, μια πόλη-λιμάνι που συνδέει την Ελλάδα με την Ιταλία. Η Πάτρα αποτελεί, λόγω της θέσης της, σταθμό στα ταξίδια των μεταναστών για πάνω από μια δεκαπενταετία. Στην πόλη, περίπου στις αρχές του 2000, άρχισε να χτίζεται ένας αυτοοργανωμένος και άτυπος καταυλισμός στον οποίο έμεναν προσωρινά οι μετανάστες μέχρι να καταφέρουν να διασχίσουν το σύνορο. Ο καταυλισμός στην Πάτρα άρχισε να αποτελεί πεδίο έντονης πολιτικής και κοινωνικής διαμάχης από το Φθινόπωρο του 2007, με αποτέλεσμα την κατεδάφισή του το καλοκαίρι του 2009 χωρίς κάποιου τύπου μεταστέγαση.

Αποτελούσε, μαζί με το Calais στην Γαλλία, τα μοναδικά παραδείγματα χώρων στην Ευρώπη όπου οι χώροι διαμονής των μεταναστών-ριών είναι άτυποι και όχι κέντρα κράτησης –υπό την επίβλεψη κρατικών φορέων– ή χώροι φιλοξενίας, οργανωμένοι είτε από το κράτος είτε από Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις.

Εικόνα 124 (επάνω): Φωτογραφία από τον καταυλισμό του Calais στη Γαλλία.
Πηγή: http://www.lefigaro.fr
Εικόνα 125 (κάτω): Φωτογραφία από τον καταυλισμό της Πάτρας στην Ελλάδα. Πηγή: αρχείο έρευνας

Έκτοτε στήθηκε στο Calais ένας αυτοοργανωμένος καταυλισμός, όπου διέμεναν μετανάστες-ριες από πολλές χώρες μέχρι να καταφέρουν να φτάσουν στην Αγγλία (για περισσότερα βλ. Rygiel 2011). Η «ζούγκλα» του Calais –όπως την έλεγαν οι μετανάστες-ριες–, αποτέλεσε επίσης σημείο έντονης πολιτικής διαμάχης και το μεγαλύτερο μέρος της κατεδαφίστηκε από τις γαλλικές Αρχές μεταξύ 2009 και 2010[120].

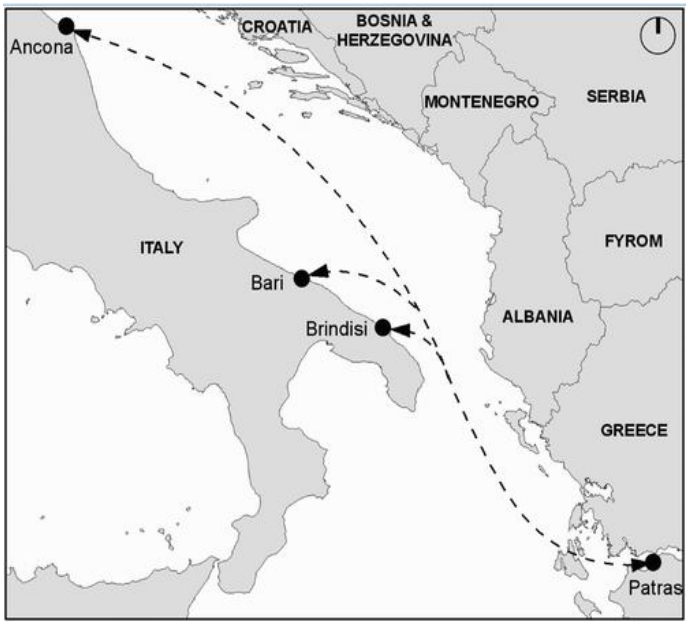
Αυτό που διαφοροποιεί την Πάτρα σε σχέση με τους άλλους κόμβους που μελετήθηκαν στα πλαίσια της διατριβής είναι ακριβώς αυτή η ύπαρξη του άτυπου καταυλισμού όπου ζούσαν οι μετανάστες. Η Αθήνα, η Τεχεράνη, η Ισταμπούλ είναι πόλεις όπου υπάρχει συγκατοίκηση ντόπιων και μεταναστών-ριών στον αστικό ιστό, ακόμα και αν και στις τρεις πόλεις υπήρχαν συγκεκριμένες γειτονιές που αποτελούσαν για τους αφγανούς μετανάστες-ριες σημεία αναφοράς. Στην Πάτρα, όμως, κατά την περίοδο της έρευνας, ο άτυπος καταυλισμός μεταναστών-ριών ήταν μια «πόλη» μέσα στην πόλη: ένας χώρος αυστηρά οριοθετημένος σε σχέση με τον υπόλοιπο αστικό ιστό. Υπό αυτή την οπτική, μέσα από την παρατήρηση στον καταυλισμό, μέσα από την επαφή με ομάδες της τοπικής κοινωνίας και τις συζητήσεις με μετανάστες που έζησαν εκεί, κάνω μια απόπειρα να περιγράψω τον καταυλισμό, να αφουγκραστώ την εσωτερική «ανομοιογένειά» του αλλά και τις ποικίλες επαφές και συνδέσεις του με την πόλη της Πάτρας (Lafazani 2013).

13.1 Ο καταυλισμός και η πόλη

Αυτός ο χώρος εκεί φτιάχτηκε κάπως με έναν τρόπο περίεργο, που δεν μπορώ να περιγράψω, και ήταν περίεργος χώρος, ήταν και ωραίος, έβλεπες διάφορα(…)

(Αλί, 32 χρόνων, 15.06.2012, Αθήνα)

Η πόλη της Πάτρας αποτελεί σταθμό στα δια-εθνικά ταξίδια των μεταναστών-ριών, έναν σταθμό γνωστό για τους περισσότερους-ες μετανάστες-ριες από την αρχή του ταξιδιού τους. Ο άτυπος καταυλισμός άρχισε να κτίζεται στις αρχές του 2000, αυστηρά οριοθετημένος και αρκετά έξω από την πόλη της Πάτρας. Οι κάτοικοί του ήταν πάντα μόνο άντρες, τα πρώτα χρόνια κυρίως Κούρδοι, αργότερα Αφγανοί, χαράσσοντας τις μαζικές μεταναστευτικές κινήσεις. Ο καταυλισμός της Πάτρας δεν μπορεί να προσεγγιστεί ανεξάρτητα από το λιμάνι, άλλωστε αυτός είναι και ο βασικός

Χάρτης 28: Οι διαδρομές των πλοίων από Πάτρα προς Ιταλία. Πηγή: Εργαστήριο ανθρωπογεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

[120] Για περισσότερες πληροφορίες για το πέρασμα των μεταναστών-ριών από το Calais: http://calaismigrantsolidarity.wordpress.com.

συνδετικός του κρίκος με την πόλη. Τα πλοία που αναχωρούν καθημερινά για Μπάρι, Μπρίντεζι και Ανκόνα αποτελούν τον τρόπο φυγής των μεταναστών (Χάρτης 27).

Εικόνες 126, 127: Φωτογραφίες από την καθημερινότητα των Αφγανών στην Πάτρα. Πηγή: ομάδα Φωτοφράξια

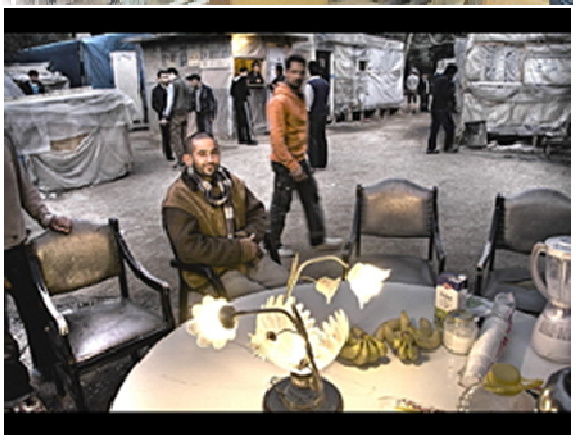
Ταυτόχρονα, όμως, η κινητικότητα και τα υπερ-τοπικά και δια-εθνικά δίκτυα είναι τα πλέον ουσιώδη χαρακτηριστικά αυτού και των άλλων χώρων συγκέντρωσης μεταναστών-ριών. Δίκτυα που αφορούν κυρίως την προσπάθεια οργάνωσης του «παράνομου» ταξιδιού, την κάλυψη βασικών αναγκών με την παροχή κατοικίας, κοινωνικής στήριξης, εργασίας, πληροφόρησης και γενικά της διασφάλισης των στοιχειωδών όρων επιβίωσης. Ο καταυλισμός της Πάτρας κάλυπτε κάποιες από αυτές τις ανάγκες των μεταναστών, αποτελώντας μια μικρή «πόλη» μέσα στην πόλη της Πάτρας: Με μικρά μαγαζιά όπου πωλούνταν τρόφιμα ή άλλα είδη πρώτης ανάγκης, πλατεία, τζαμί, δρόμους ανάμεσα στις αυτοσχέδιες καλύβες. Οι σχέσεις εντός του καταυλισμού ήταν αυστηρά ιεραρχημένες και είτε «μουλάδες» –θρησκευτικοί ηγέτες– είτε «κοτσαχτσήδες» –διακινητές– διευθετούσαν τις εσωτερικές σχέσεις αλλά κυρίως, ήταν υπεύθυνοι για τη συνέχιση του ταξιδιού. Αλλά και ο ταξικός διαχωρισμός ανάμεσα στους κατοίκους του καταυλισμού ήταν αρκετά έντονος: Όσοι προέρχονταν από πλούσιες οικογένειες και είχαν χρήματα μπορούσαν να φύγουν γρήγορα και με ασφάλεια, όσοι δεν μπορούσαν να πληρώσουν για το ταξίδι προσπαθούσαν καθημερινά να κρυφτούν κάτω από ή μέσα σε κάποιο φορτηγό, ή να μπουν απευθείας στα πλοία και μπορεί να περνούσαν μήνες ή και χρόνια μέχρι να τα καταφέρουν.

Ο καταυλισμός της Πάτρας, όμως, δεν μπορεί να μελετηθεί απομονωμένος από τις πολύμορφες διασυνδέσεις του με τον Άγιο Παντελεήμονα ή περιοχές εποχιακής εργασίας στο Άργος, τη Θήβα, την Άρτα και αλλού. Αλλά και από αντίστοιχους χώρους όπως το ZeytinBurnu της Ισταμπούλ, το πάρκο στο σιδηροδρομικό σταθμό της Ρώμης, το λιμάνι του Calais στη Μάγχη. Και, βεβαίως, από τους χώρους κράτησης που «ακολουθούν» το κάθε βήμα των προσφύγων.

Με πολλαπλούς τρόπους, όμως, ο καταυλισμός ήταν «κομμάτι» της πόλης. Ήταν φτιαγμένος από τα σκουπίδια της: χαρτονένια κουτιά, κομμάτια πλαστικού, ξύλα, διάφορα έπιπλα και παλιές ηλεκτρικές συσκευές που βρέθηκαν στο δρόμο και χρησιμοποιήθηκαν για να χτιστούν και να εξοπλιστούν –με βάση τις αρχές της λαϊκής, λειτουργικής αρχιτεκτονικής– οι αυτοσχέδιες καλύβες. Μια πόλη υπερκαταναλωτική που τα σκουπίδια της αρκούν για να στεγάσουν 1.000 ανθρώπους, μια πόλη που μέσα στα σκουπίδια της ζουν οι, κατά τον κυρίαρχο λόγο της πόλης, άνθρωποι-σκουπίδια.

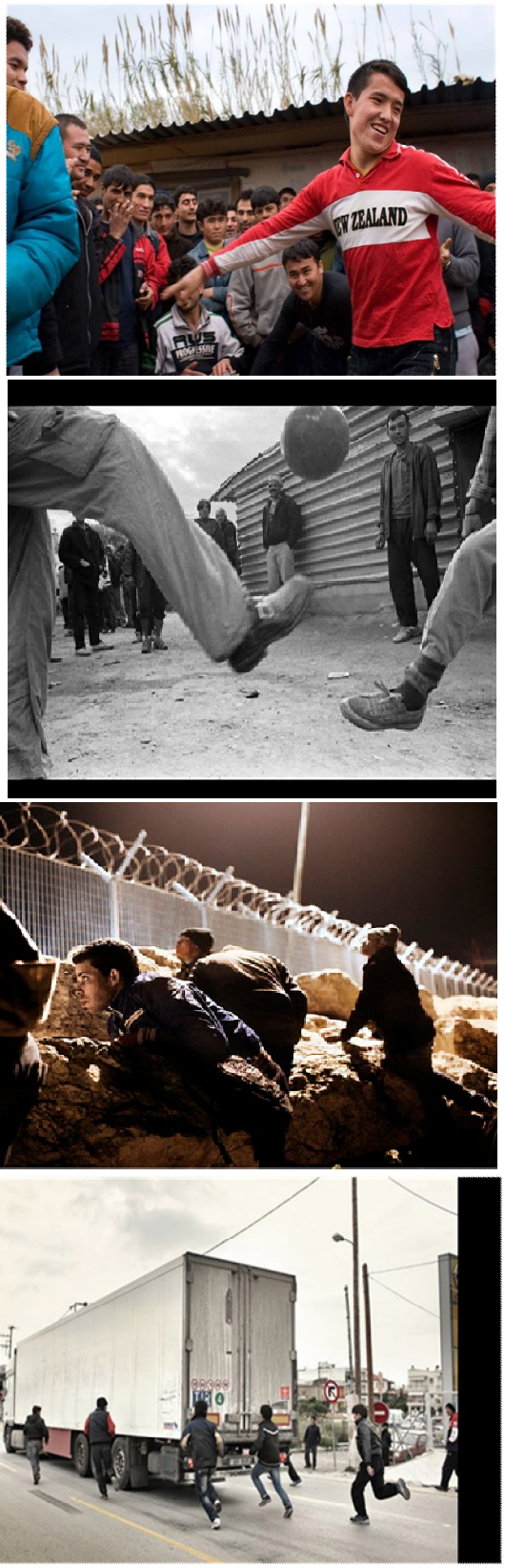

Εικόνες 128, 129, 130: Στον καταυλισμό των μεταναστών. Πηγή: ομάδα Φωτοφράξια

Για τους περισσότερους μετανάστες η Πάτρα ήταν ένας σταθμός, ένα μέρος από όπου προσπαθούσαν να δραπετεύσουν, ένα μετέωρο βήμα του ταξιδιού τους. Δεν βρέθηκαν εκεί για να εγκατασταθούν και η καθημερινότητά τους διαμορφωνόταν με αντίστοιχους όρους. Ο χρόνος στον καταυλισμό ήταν κυκλικός, κάθε μέρα αποτελούσε μια καινούργια ευκαιρία και απαιτούσε μια νέα προσπάθεια για να συνεχιστεί το ταξίδι. Τα δρομολόγια των πλοίων που έφευγαν για Ιταλία, οι ώρες που φόρτωναν τα φορτηγά αποτελούσαν τα καθοριστικά χρονικά σημεία, εκείνα που όριζαν τη μέρα. Ο υπόλοιπος χρόνος καλυπτόταν από τις απλές καθημερινές δραστηριότητες για την επιβίωση, όπως μαγείρεμα και πλύσιμο αλλά και συλλογή πληροφοριών και επαγρύπνηση για την ευκαιρία που θα μπορούσε να προκύψει.

Γι’ αυτόν το λόγο ο καταυλισμός της Πάτρας ήταν ένας «τόπος χωρίς τόπο», γιατί η πλειονότητα των κατοίκων του ζούσαν εκεί προσωρινά, χρησιμοποιούσαν τον καταυλισμό σαν ενδιάμεσο σταθμό, σαν ένα μετέωρο καταφύγιο αλλά όχι σαν μόνιμο τόπο διαμονής. Παρ’ όλο που το μεταβατικό τους πέρασμα είχε δημιουργήσει μια σταθερή δομή στην πόλη, οι κάτοικοι του καταυλισμού άλλαζαν συνεχώς, μέρα με τη μέρα, μήνα με το μήνα, ανάλογα με το πόσο δύσκολο ή εύκολο ήταν το πέρασμα του συνόρου κατά περιόδους, ανάλογα με τα δίκτυα και τις ευκαιρίες που έβρισκε ο καθένας για να συνεχίσει το ταξίδι.

Εικόνες 131, 132, 133, 134: Φωτογραφίες από την καθημερινή ζωή των μεταναστών στην Πάτρα. Πηγή: ομάδα Φωτοφράξια

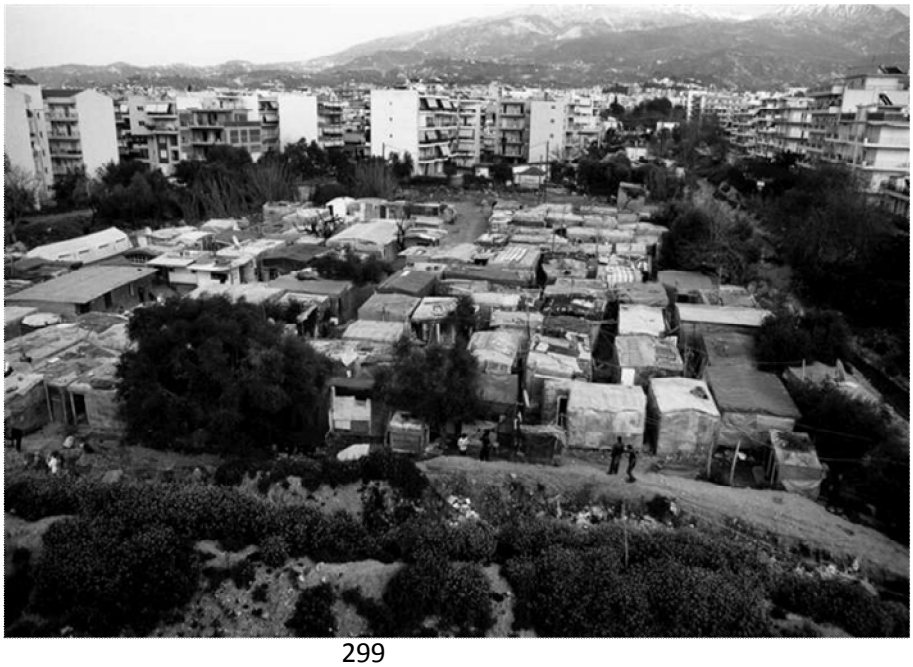
13.2 Ο «πόλεμος» ενάντια στον καταυλισμό

Ο Ζαχίρ ήταν ένας από τους Αφγανούς που βρέθηκε στην Πάτρα προσπαθώντας να περάσει το σύνορο και έζησε για κάποιο διάστημα στον καταυλισμό:

> «Εγώ δεν έχω πάει Πάτρα εδώ και 4-5 χρόνια. Όταν ήμουν εκεί δεν ήταν κακά. Θυμάμαι μια φορά είχα πάει σε ένα χωριό πιο λίγο έξω από την Πάτρα που βγάζει φράουλες, Μανωλάδα λέγεται. Είχα πάει εκεί, αλλά έχασα το λεωφορείο για να γυρίσω στην Πάτρα, δεν μπορούσα να μείνω πουθενά. Δεν υπήρχε τίποτα. Κάνω οτοστόπ, το δεύτερο αμάξι σταματάει, αυτός έμενε στην Πάτρα. (…) Με έφερε εκεί μπροστά ακριβώς στον καταυλισμό. (…) Μου λέει "τσιγάρα θες;" Λέω "Όχι, όχι , έχω ευχαριστώ". " Όχι, πάρε 10 ευρώ, πήγαινε να πάρεις τσιγάρα, να πάρεις μπύρα, να κάνεις...". Αυτή τη συμπεριφορά είχαν. Τώρα από ό,τι ακούω τα πράγματα έχουν γίνει χάλια.»
>
> (Ζαχίρ, 27 χρόνων, 18.06.2012, Αθήνα)

Ποια ήταν όμως εκείνη η συνθήκη που έκανε την παρουσία των μεταναστών και του καταυλισμού αποδεκτή ή τουλάχιστον ανεκτή στην πόλη για οκτώ περίπου χρόνια ενώ από τον Οκτώβριο του 2007 άρχισε ένας πόλεμος εναντίον του καταυλισμού ο οποίος ολοκληρώθηκε με το γκρέμισμά του το καλοκαίρι του 2009;

Στην περίπτωση της Πάτρας, σημείο-τομή στη σχέση του καταυλισμού με την πόλη θεωρώ ότι αποτέλεσε η σταδιακή επέκταση της ίδιας της πόλης. Μια επέκταση που από το 2000 –που ο καταυλισμός ήταν εκτός πόλης– μέχρι το 2008 είχε ως αποτέλεσμα ο καταυλισμός πλέον να μην είναι πλέον απομακρυσμένος και «περιφερειακός» ως προς την πόλη, αλλά να περικυκλωθεί από αυτήν, να αρχίσει να αποτελεί τμήμα του ζωτικού της χώρου. Και μάλιστα σε μια περίοπτη πλέον θέση, που αποτελούσε οικοδομικό «φιλέτο» για το κατασκευαστικό κεφάλαιο, επηρεάζοντας άμεσα τις αξίες γης των οικοπέδων και διαμερισμάτων περιφερειακά του καταυλισμού.

Εικόνα 135: Η πόλη σταδιακά επεκτάθηκε προς τον καταυλισμό. Πηγή: αρχείο έρευνας

Οι πρώτοι λοιπόν που ξεκίνησαν τον «πόλεμο» ενάντια στον καταυλισμό ήταν εργολάβοι, ιδιοκτήτες καταστημάτων της παραλιακής οδού (Ηρώων Πολυτεχνείου) και οι ιδιοκτήτες των διαμερισμάτων κοντά στον καταυλισμό. Στο βιβλίο του Β. Λαδά *Μουσαφεράτ. Οι χίλιες και μια νύχτες ενός καταυλισμού προσφύγων*, ξεδιπλώνεται ο «πόλεμος» που εξελισσόταν στην πόλη της Πάτρας γύρω από το θέμα του καταυλισμού μέρα με τη μέρα, μέσα από τίτλους εφημερίδων, πρόσωπα, ομάδες και συμβάντα (Λαδάς 2008). Συνοψίζοντας την επιχειρηματολογία των πολέμιων του καταυλισμού, μπορούμε να πούμε ότι εντοπιζόταν σε τρία αλληλένδετα ζητήματα: βρομιά, ασφάλεια και αισθητική. Οι λέξεις κίνδυνος, απειλή, βρομιά, μολυσματικές ασθένειες, «σκούπα», στενά συνδεδεμένες η μια με την άλλη, παρελαύνουν στα πρωτοσέλιδα των πατρινών εφημερίδων για περίπου ένα χρόνο. Για την πόλη της Πάτρας –ή μάλλον για τον κυρίαρχο λόγο που εκφράζεται από τα ΜΜΕ και τις τοπικές Αρχές– ο καταυλισμός συμβολίζει την παρανομία/αταξία/βρομιά και αντιτίθεται με τη νομιμότητα/τάξη/καθαρότητα που παρουσιάζεται να επικρατεί στην πόλη. Γι' αυτό πρέπει να «σκουπιστεί» ο καταυλισμός, να καθαρίσει και να τακτοποιηθεί ο χώρος της πόλης.

Εικόνα 136: Γύρω από τον καταυλισμό χτίζονταν διαρκώς νέες πολυκατοικίες. Πηγή: αρχείο έρευνας

Οι οικείοι για την πόλη μετανάστες, που εδώ και χρόνια τους έβλεπαν καθημερινά να περιμένουν στο λιμάνι, να προσπαθούν να κρυφτούν στα φορτηγά, να ζουν κοντά τους, γίνονται μέσα σε μια νύχτα τρομακτικοί ξένοι και το νέο «παιχνίδι» της πόλης αφορά την εξάλειψή τους: μια εκκαθάριση του χώρου για την επιβολή της τάξης την οποία διαρρηγνύει η παρουσία τους. Διαβάζουμε στο βιβλίο του Β. Λαδά:

«Σε μια πόλη που γιορτάζει τον Καρνάβαλο και την Αποκριά το γαλατικό χωριό των Αφγανών αποτέλεσε την ύψιστη μεταμφίεση για να προβοκάρει και να αποκαλύψει στους αμεταμφίεστους Πατρινούς το πρόσωπό τους συλλογικά και ατομικά, να ξεσκεπάσει υποκρισίες, πολιτικά συμφέροντα, απόκρυφες οικονομικές διαπλοκές μέσα στο λιμάνι και γύρω από τον καταυλισμό, έδρασε σαν τον μεταμφιεσμένο σε ζητιάνο ήρωα

Εικόνα 137: Αυτοσχέδιο κουρείο στον καταυλισμό. Πηγή: ομάδα Φωτοφράξια

των μεγάλων επών και παραμυθιών, που με τη μεταμφίεσή του ξεγυμνώνει το πραγματικό πρόσωπο των αμεταμφίεστων» (Λαδάς 2008, σ.15).

Η πολιτική διαμάχη που ξεκίνησε σε σχέση με τον καταυλισμό και ξεδιπλωνόταν για μήνες στην πόλη αποκάλυψε τη διαπλοκή Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, τοπικών Αρχών, Αστυνομίας, εργολάβων και δυσαρεστημένων κατοίκων. Αποκάλυψε όμως και ένα μέρος των κατοίκων που, για πολιτικούς, ηθικούς ή ανθρωπιστικούς λόγους στάθηκαν στο πλευρό των μεταναστών χωρίς χαρτιά και υποστήριξαν, μέχρι τελευταία στιγμή, το δικαίωμα των ανθρώπων αυτών στο άσυλο –δηλαδή στη νόμιμη παρουσία– και στην ελευθερία μετακίνησης. Ξανά ο Β.Λαδάς γράφει: «Έτσι θα έπρεπε να έχει νιώσει η πόλη. Σαν κεφάλαιο σύγχρονου έπους. Και έτσι στο μαγικό καθρέφτη θα είχε δει το πρόσωπό της μεγάλο, να ομορφαίνει»(Λαδάς 2008, σ.70).

Είναι ενδεικτικό ότι οι πρώτες διαμαρτυρίες, ήδη από το 2007, ενάντια στον καταυλισμό οργανώθηκαν από την τότε Δημοτική Αρχή με σύνθημα «το όνειρο του μετανάστη δεν θα γίνει εφιάλτης για την πόλη» και τον τότε Νομάρχη Αχαΐας κ. Κατσικόπουλο να δηλώνει «Τα δικαιώματα των προσφύγων σταματούν εκεί που αρχίζουν τα δικαιώματα των Πατρινών»[121].

Παρ' όλα αυτά εκείνη την περίοδο δημιουργείται η Κίνηση Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων των Προσφύγων και των Μεταναστών-ριών που, σε συνεργασία με άλλες ομάδες της Πάτρας (Αντιεξουσιαστική Κίνηση), αλλά και συλλογικότητες από όλη την Ελλάδα, οργανώνουν μαζί με τους μετανάστες-ριες που ζουν στον καταυλισμό δράσεις ενάντια στην ποινικοποίηση των μεταναστών-ριών και την κατεδάφιση του καταυλισμού.

Τον Ιανουάριο του 2008 μοιράστηκε στους μετανάστες πολύγλωσση ανακοίνωση που τους «προειδοποιούσε» για το γκρέμισμα του καταυλισμού στις 30 Ιανουαρίου του 2008 και τους πληροφορούσε ότι έπρεπε να εγκαταλείψουν το λιμάνι γιατί «εμποδίζουν την κυκλοφορία». Τις μέρες που ακολούθησαν, η αστυνομία έκανε μαζικές

Εικόνες 138, 139, 140: Φωτογραφίες από τη διαδήλωση στην Πάτρα τον Ιανουάριο του 2008. Πηγή: ομάδα Φωτοφράξια

[121] Πιο αναλυτικά βλ. το αρχείο των ανακοινώσεων της Κίνησης Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων Προσφύγων και Μεταναστών/ριών: http://www.kinisipatras.gr/

συλλήψεις ενώ από αντιρατσιστικές ομάδες και οργανώσεις καλέστηκε μια πορεία διαμαρτυρίας για τις 29 Ιανουαρίου. Η διαδήλωση ήταν μια από τις μεγαλύτερες που είχαν γίνει στην Πάτρα, με πάνω από 2.000 άτομα, στην πλειονότητά τους Αφγανοί, να διαδηλώνουν στους κεντρικούς δρόμους της πόλης για το δικαίωμά τους στο άσυλο και την ελεύθερη μετακίνηση. Η διαδήλωση αποτέλεσε τομή για την πόλη. Οι μετανάστες βγήκαν από τα όρια του καταυλισμού, όχι σε μικρές ομάδες για να πάνε στο λιμάνι ή να κρυφτούν μέσα στα φορτηγά, αλλά για να διαδηλώσουν. Το αυστηρό σύνορο/όριο που υπήρχε, όχι μόνο στον χώρο όπου συνήθως κινούνταν οι μετανάστες (καταυλισμός, λιμάνι, παραλιακή οδός) αλλά και στους τρόπους με τους οποίους κινούνταν και δρούσαν (προσπαθώντας να είναι όσο το δυνατόν πιο «αόρατοι» και «αθόρυβοι» υπό τον φόβο της σύλληψης και της απέλασης) μετατοπίστηκε: Οι μετανάστες έφτασαν διαδηλώνοντας στους κεντρικούς δρόμους της πόλης φωνάζοντας συνθήματα και διεκδικώντας το δικαίωμα στη νόμιμη παραμονή αλλά και στη μετακίνηση. Διεκδίκησαν την παρουσία τους, έγιναν ορατοί και απέκτησαν λόγο στο δημόσιο χώρο. Την επόμενη μέρα οι εφημερίδες είχαν τελείως διαφορετικά πρωτοσέλιδα, αναδεικνύοντας τα αιτήματα και τα διακιώματα των μεταναστών και το γκρέμισμα του καταυλισμού αναβλήθηκε. Το καλοκαίρι του 2008 πραγματοποιείται στην πόλη της Πάτρας και ένα NoBorder Camp με συμμετοχή συλλογικοτήτων και ομάδων από όλη την Ελλάδα αλλά και από άλλες πόλεις της Ευρώπης, και με την ουσιαστική συμμετοχή των μεταναστών που ζούσαν εκείνο το διάστημα στον καταυλισμό[122].

Στα αυστηρά όρια του καταυλισμού –ένα οικοδομικό τετράγωνο– σπάνια έμπαιναν οι Πατρινοί, πέρα από τα μέλη των ομάδων αλληλεγγύης, οι οποίοι είχαν διαμορφώσει με τους μετανάστες σχέσεις καθημερινής επαφής και συνύπαρξης. Την περίοδο του «πολέμου», όμως, που το θέμα του καταυλισμού παίρνει δημοσιότητα, γίνονται αρκετά ρεπορτάζ από τοπικά και διεθνή μέσα ενημέρωσης. Οι δημοσιογράφοι και τα τηλεοπτικά συνεργεία που μπαίνουν στον καταυλισμό δεν τον «βλέπουν» στην πραγματικότητα, καθώς έχουν ήδη προαποφασίσει την εικόνα του καταυλισμού που θα δουν και θα μεταδώσουν: Είτε θα παρουσιάσουν την είσοδό τους ως το μεγάλο βήμα προς τα άδυτα, επικίνδυνα μονοπάτια του καταυλισμού, όπου κρύβεται παρανομία, μαφία, εμπόριο ναρκωτικών, διακίνηση ανθρώπων, είτε θα παρουσιάσουν την εικόνα των εξαθλιωμένων, κακόμοιρων μεταναστών οι οποίοι χρήζουν του οίκτου και της συμπάθειάς μας. Δύο εικόνες εξίσου προβληματικές αφού, αφενός, αναπαράγεται ο κυρίαρχος λόγος της απειλής και του φόβου και, αφετέρου, αναπαράγεται μια απόλυτα ιεραρχική σχέση, αυτή του οίκτου, ταυτόχρονα με τη θυματοποίηση των μεταναστών.

Παρ' όλα αυτά, η συλλογική δράση των μεταναστών και του κινήματος αλληλεγγύης δεν κατάφερε να αποτρέψει τα σχέδια για κατεδάφιση του καταυλισμού. Οι απόψεις του συλλόγου των περίοικων του καταυλισμού με το χαρακτηριστικό όνομα «Πόλις Εάλω» κατακλύζουν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, δηλώνοντας πως: «Θα μπούμε στον

[122] Αναλυτική ενημέρωση για τις δράσεις του NoBorder της Πάτρας: http://no-racism.net/article/2768/

καταυλισμό και θα τα γκρεμίσουμε όλα»[123] και «εμείς θα φέρουμε μπουλντόζες και θα γκρεμίσουμε τον καταυλισμό»[124].

Ταυτόχρονα, όλο αυτό το διάστημα οι αστυνομικές αρχές εφαρμόζουν ένα δόγμα πολύ αυστηρής καταστολής. Και όπως κάθε δόγμα καταστολής, ιδιαίτερα συλλογικής, εμπεριέχει εγγενώς τη βία, στην περίπτωσή της Πάτρας λαμβάνει χαρακτήρα συλλογικής ευθύνης και βίας «προς παραδειγματισμό». Όταν ένας μετανάστης συλληφθεί στην Πάτρα θα του σπάσουν το χέρι, το πόδι, θα τον μαχαιρώσουν: προς παραδειγματισμό (αναλυτικά για τη μεταχείριση απο την αστυνομία των μεταναστών στην Πάτρα βλ. Pro Asyl & Greek council for Refugees 2012).

Τον Ιούλιο του 2009 ο καταυλισμός κατεδαφίστηκε υπό την επίβλεψη ισχυρών αστυνομικών δυνάμεων, που συνελάμβαναν όσους μετανάστες δεν είχαν προλάβει να φύγουν ή δεν είχαν πού αλλού να πάνε. Την ώρα της κατεδάφισης ο καταυλισμός έπιασε φωτιά και οι περίοικοι μπήκαν μπροστά στα οχήματα της πυροσβεστικής για να σταματήσουν το έργο της πυρόσβεσης. Μια «πολεοδομική» φωτιά έκαψε και τα τελευταία ίχνη του καταυλισμού των μεταναστών στην Πάτρα και «καθάρισε» την περιοχή από «αυτό το αίσχος», όπως χαρακτηριστικά δήλωσε ο πρόεδρος του συλλόγου «Πόλις Εάλω»[125].

Εικόνες 141, 142: Το γκρέμισμα και το κάψιμο του άτυπου καταυλισμού της Πάτρας. Πηγή: αρχείο έρευνας

[123] Δήλωση στον IONION FM, του προέδρου του Συλλόγου «Η πόλις εάλω», Γιάννη Λαϊνιώτη: http://ionionfm.gr/player_nw.php?clipid=29329&Narea=.
[124] Δήλωση στον ΣΚΑΪ Πάτρας από το μέλος του συλλόγου Γεωργία Λαϊνιώτη: http://www.skaipatras.gr/patra/modules.php?name=News&file=article&sid=1434.
[125] Βλ. βίντεο από την κατεδάφιση του καταυλισμού http://www.youtube.com/watch?v=mgiaet-8-Ck.

Καταφύγιο και φυλακή

Αυτοί που ήταν απ' έξω, που δεν είχαν επαφή με αυτό το χώρο, έβλεπαν ότι ήταν μια μάζα άνθρωποι, ένας καταυλισμός που έχει αλλάξει το χάρτη της πόλης. Αυτοί βέβαια είχαν πολύ αρνητική εικόνα. Απ' έξω φαινόταν αλλιώς, αλλά όταν έμπαιναν μέσα και έβλεπαν και είχαν επαφή με τον κόσμο, κάθονταν με τους πρόσφυγες εκεί, και κάπως μοιράζόνταν και τον πόνο και τη λύπη τους μαζί τους, κάπως καταλάβαιναν τον τρόπο ζωής μες στον καταυλισμό, αυτοί έβλεπαν εντελώς διαφορετικά. Μετά όταν έβγαιναν έξω από τον καταυλισμό είχαν μια αισιοδοξία, βρήκανε κάποια σύμβολα μέσα, είδαν κάτι να τους ενδιαφέρει (…).

(Αλί, 32 χρόνων, 15.06.2012, Αθήνα)

Για την πόλη της Πάτρας αποτέλεσε ένα «πρόβλημα», μια πολιτική διαμάχη της οποίας η πρώτη πράξη ολοκληρώθηκε με το γκρέμισμα του καταυλισμού. Στο εσωτερικό, όμως, του καταυλισμού συνυπήρχαν οι πολλαπλές ιστορίες των μεταναστών που έφτασαν εκεί, οι στρατηγικές που ακολούθησαν και ακολουθούν, αυτά που άφησαν πίσω αλλά και τα όνειρα που έχουν για το μέλλον τους.Για τους μετανάστες που κατοικούσαν εκεί ο καταυλισμός ήταν ταυτόχρονα καταφύγιο και φυλακή. Οι μετανάστες ήταν αναγκασμένοι να ζουν εκεί, καθώς το να διασχίσουν το σύνορο είναι ένα δύσκολο και σύνθετο εγχείρημα που συχνά απαιτεί πολύ χρόνο και κόπο. Αποτελούσε ταυτόχρονα όμως και έναν χώρο ασφάλειας, ένα καταφύγιο που είχαν το χρόνο να ανακάμψουν από προηγούμενες ταλαιπωρίες, να συναντήσουν ή να γνωρίσουν φίλους και γνωστούς, να μαζέψουν πληροφορίες, να οργανώσουν τη συνέχεια του ταξιδιού τους.

Εικόνα 143: «Σε πολιτισμούς χωρίς πλοία, τα όνειρα στεγνώνουν, η κατασκοπία παίρνει το ρόλο της περιπέτειας και η αστυνομία τον ρόλο των πειρατών» (Foucault 1998). Πηγή: ομάδα Φωτοφράξια

Σε μια πολιτική και οικονομική συγκυρία όπου οι ευρωπαϊκές και εθνικές πολιτικές στοχεύουν όλο και περισσότερο στην καταστολή και τον έλεγχο των μεταναστευτικών κινήσεων, η ύπαρξη ενός αυτοοργανωμένου καταυλισμού –με όλα τα προβλήματά του– αποτελούσε χώρο αντίστασης στις πολιτικές που προσπαθούν να επιβάλουν τον έλεγχο στην κινητικότητα ενός μεγάλου τμήματος του παγκόσμιου πληθυσμού, ανάλογα με την εθνοτική και ταξική τους θέση. Έτσι, λοιπόν, αυτό που στα μάτια των περίοικων του καταυλισμού ή ακόμα και του «ουδέτερου» παρατηρητή φαντάζει σαν ένας τόπος μιζέριας, φτώχειας και εξαθλίωσης, κρύβει ταυτόχρονα μέσα του την ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον, τον αγώνα για ελευθερία μετακίνησης, την υπόσχεση μιας ζωής με δικαιώματα. Ο καταυλισμός για τους μετανάστες αποτελούσε ένα μετέωρο βήμα, μια «αίθουσα αναμονής» και όπως κάθε αίθουσα αναμονής εμπεριείχε την αυτοπεποίθηση και την αβεβαιότητα, την αναμονή και την αγωνία, το φόβο και την ελπίδα.

14. Πέρασμα Φλώρινα - Μπίτολα: Ξανανοίγοντας ιστορικούς δρόμους

[Η μετανάστευση] είναι σαν το νερό που τρέχει. Αν μπλοκάρεις το δρόμο του, θα βρει έναν άλλον.

Απόσπασμα από συνέντευξη με κούρδο διακινητή
(παρατίθεται από Khosravi 2010, σ.108)

Το λιμάνι τους Πάτρας αποτελούσε βασική διαδρομή φυγής για τους μετανάστες-ριες προς την Ευρώπη. Με την κατεδάφιση του άτυπου καταυλισμού και την όξυνση της καταστολής εναντίων των μεταναστών χωρίς χαρτιά, η Πάτρα έγινε ένα δύσβατο και πολύ ακριβό πέρασμα. «Άνοιξαν» λοιπόν δύο νέες διαδρομές προς την Ευρώπη: Η πρώτη ήταν το λιμάνι της Ηγουμενίτσας, διαδρομή η οποία χρησιμοποιήθηκε μόνο για ένα μικρό χρονικό διάστημα –περίπου μέχρι τα μέσα του 2011–, καθώς οι τοπικές αρχές, η αστυνομία και ο τοπικός πυρήνας τους Χρυσής Αυγής οργάνωσαν συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας αντίστοιχες με αυτές στην Πάτρα, ενώ επιτέθηκαν και έκαψαν τον άτυπο καταυλισμό που οι μετανάστες είχαν στήσει σε ένα βουνό κοντά στην πόλη[126]. Η δεύτερη διαδρομή που «άνοιξε» μετά το «κλείσιμο» της Πάτρας ήταν ο χερσαίος δρόμος μέσω των Βαλκανικών χωρών και των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης με προορισμό τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης.

Μια φορά προσπάθησα να φύγω από Μακεδονία, 8 άτομα ήμασταν, 2 κοτσαχτσί, μας 'πιάσαν. Από Πάτρα κόσμος φεύγει, αλλά θέλουν πολλά λεφτά πια. Ζητάνε 5.000 ευρώ για να πας μέχρι Ιταλία από Πάτρα και Ηγουμενίτσα. (…) Το πιο φτηνό να βρεις με 4.000, λιγότερο δεν πάει. Προς Μακεδονία για να πας είναι 3.000 άντε 3.500, δεν πάει παραπάνω.

Αμανολάι, 27 χρόνων, 10.02.2012, 18.02.2012, Θεσσαλονίκη

Η διαδρομή αυτή ξεκινάει από την πόλη της Φλώρινας και συνήθως περνάει από την Π.Γ. Δημοκρατία της Μακεδονίας, τη Σερβία, την Ουγγαρία, την Τσεχία ή την Αυστρία, και από εκεί τελικός προορισμός συνήθως είναι η Γερμανία, η Νορβηγία και η Δανία.

Είναι πολλές χώρες αλλά εντάξει, είναι κοντά από εδώ. Αν πηγαίνεις από Ιράν μέχρι Τουρκία αυτή είναι μεγάλη διαδρομή. Η Ευρώπη δεν είναι τίποτα, είναι μικρή.

Ραφίκ, 31 χρόνων, 24.04.2012, 04.05.2012, Αθήνα

Η Φλώρινα αποτελεί τα τελευταία χρόνια μια τράνζιτ πόλη, όπου οι μετανάστες-ριες που θέλουν να φύγουν από την Ελλάδα φτάνουν για να οργανώσουν τη συνέχιση του ταξιδιού τους. Το πέρασμα από τη Φλώρινα στη Μπίτολα γίνεται συνήθως με τη «βοήθεια» διακινητών, τις περισσότερες φορές με τα πόδια, όχι από τα επίσημα σημεία συνοριακού περάσματος αλλά μέσα από τα βουνά:

> «Την προηγούμενη φορά που προσπάθησα να φύγω πήγα με το λεωφορείο μέχρι τη Φλώρινα, είχε πολύ μαφία εκεί. Είχαμε μιλήσει για να με περάσουν

[126] Βλ. ενδεικτικά το κάλεσμα του Εμπορικού Συλλόγου για συμμετοχή στις διαμαρτυρίες εναντίον των «λαθρομεταναστών» http://www.greekalert.com/2011/04/blog-post_8922.html
και το βίντεο από τις επιθέσεις στον άτυπο καταυλισμό
http://www.youtube.com/watch?v=ftyBJz3hz0k.

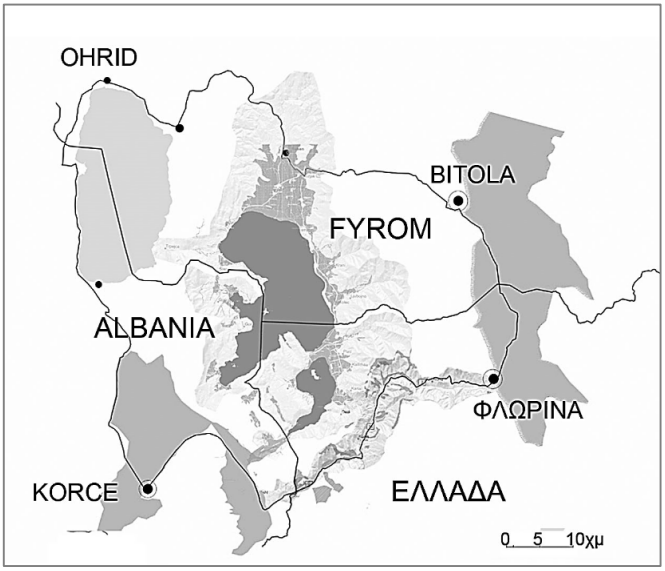
τα σύνορα, 8 ώρες περπάτημα είχαμε, ήτανε μια πόλη στη Μακεδονία, τη λέγανε Μπίτολα, είναι 8 ώρες με τα πόδια μέχρι εκεί.»

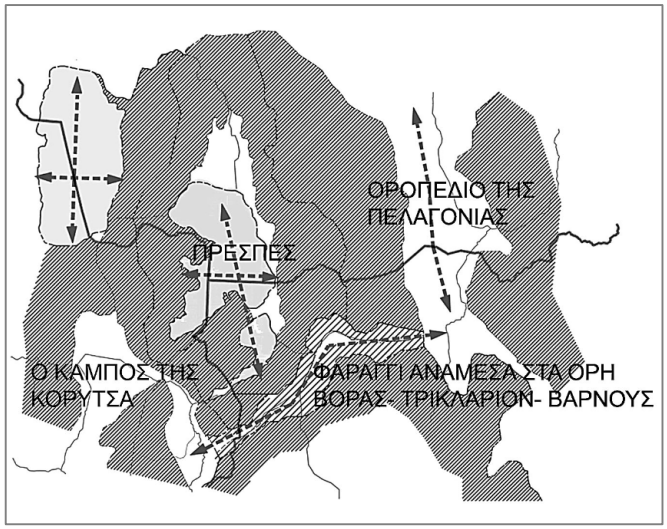
(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

«Εμείς όταν θα φύγουμε από Νίκη η αστυνομία δεν λέει τίποτα, πού πας, τι κάνεις, μόνο λένε μην περπατάτε έτσι, μέσα από κόσμο, γιατί κόσμος φοβάται που τους βλέπει έτσι. Και λέω εντάξει και πήγαμε από χωράφι εκεί, καθόμασταν και βράδυ ξεκινάμε.»

(Αμανολάι, 27 χρόνων, 10.02.2012, 18.02.2012, Θεσσαλονίκη)

Η κίνηση μέσα από τα βουνά έρχεται σε αντίθεση με τη φυσική πορεία από το οροπέδιο της Πελαγονίας που συνδέει τις δυο πόλεις, Φλώρινα και Μπίτολα (το παλιό Μοναστήρι), κοινή πηγή πλούτου αλλά και πανάρχαιο πέρασμα και τόπος ιστορικών μαχών (Χάρτης 28). Από εκεί περνούσε ο δρόμος προς τη Θεσσαλονίκη και μια από τις πρώτες σιδηροδρομικές γραμμές της Μακεδονίας το 1894 που κατέληγε στο λιμάνι, για τις εξαγωγές κτηνοτροφικών προϊόντων αλλά και την εισαγωγή καινοτομιών στην περιοχή. Η Μπίτολα ήταν η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη μετά τη Θεσσαλονίκη στο Βιλαέτι της Θεσσαλονίκης την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Τα σύνορα του 1913 μεταξύ Ελλάδας και Σερβίας έκοψαν την πεδιάδα της Πελαγονίας στη μέση, περιόρισαν δραματικά τις εμπορικές και πολιτισμικές επαφές μεταξύ των δύο πόλεων και τις μετέτρεψαν σε μεθοριακές. Οι δύο πόλεις, η Φλώρινα και η Μπίτολα, ενώ για αιώνες αποτελούσαν μια συνέχεια, μια ενιαία διοικητική, οικονομική, κοινωνική και γεωγραφική περιφέρεια, βρίσκονται διαχωρισμένες από τα σύνορα. Οι αρνητικές επιπτώσεις ήταν ιδιαίτερα σημαντικές για τη

Χάρτης 29: Τα σύνορα στην ευρύτερη περιοχή.
Χάρτης 30: Το ορεινό ανάγλυφο και οι εγκάρσιες συνδέσεις.
Πηγή: (Γκιρτή & Στάμου 2011)

Μπίτολα που έχασε το οικονομικό της δυναμισμό και το μισό πληθυσμό υπέρ των Σκοπίων λόγω της απώλειας της πρόσβασης στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης.

Τα επόμενα χρόνια οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, ο Α' και ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος αλλά και ο ελληνικός εμφύλιος αφήνουν ανεξίτηλα σημάδια με μετακινήσεις πληθυσμών – αναγκαστικές ή εθελούσιες– και το «Μακεδονικό ζήτημα» να ταλανίζει την περιοχή. Την περίοδο του Εμφυλίου και του Ψυχρού Πολέμου το σύνορο έκλεισε και όλη η περιοχή από την ελληνική πλευρά μετατράπηκε σε Επιτηρούμενη Ζώνη (Λαμπριανίδης 2011). Εκείνη την περίοδο τα σλαβόφωνα χωριά της ελληνικής Μακεδονίας ζούσαν υπό το καθεστώς έκτακτων μέτρων και ασφυκτικού ελέγχου της κυκλοφορίας (Κωστόπουλος 2002).

Μετά τη Μεταπολίτευση του 1974 αρχίζει μια σταδιακή αλλά αναμφισβήτητη βελτίωση των συνθηκών «επιτήρησης» στην περιοχή και μετά τη δεκαετία του '80 υπάρχει κινητικότητα μεταξύ Φλώρινας και Μπίτολα που αφορά κυρίως εμπορική δραστηριότητα αλλά και καθημερινά ψώνια:

> «Το '89-'90 υπήρχε μεγάλη κίνηση στο νομό. Πάνω από 20.000 άνθρωποι έρχονταν εδώ την εβδομάδα για να ψωνίσουν, να δουν τους δικούς τους. Όλοι είχαν βολευτεί. Στο παζάρι της Φλώρινας γινόταν χαμός. Δούλευα με το φορτηγό τότε και γεμίζαμε λεφτά μόλις δίναμε τα εμπορεύματα.»
>
> Πούγιος, Γ., πρώην δήμαρχος Κάτω Κλεινών και πρόεδρος της Τοπικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων του Νομού Φλωρίνης
> (απόσπασμα απο συνέντευξη που παρατίθεται από Ιός της Κυριακής 1996)

Η πολιτική διαμάχη που ξεσπά στις αρχές της δεκαετίας του '90 σε σχέση με το όνομα «Μακεδονία» έχει αποτέλεσμα να ξανακλείσουν τα σύνορα με το οικονομικό εμπάργκο που επιβάλλει η Ελλάδα στη γείτονα χώρα, γεγονός που είχε πολύ αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική αλλά και κοινωνική ζωή της Φλώρινας (για περισσότερα βλ. Λαφαζάνη 2004b). Τα σύνορα ξανανοίγουν στα τέλη της δεκαετίας του '90 αλλά οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών παραμένουν τεταμένες ακόμα και σήμερα.

Διασχίζοντας τα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη

Κάποιοι από τους μετανάστες που επιχειρούν να φύγουν από αυτόν το δρόμο συλλαμβάνονται στην Π.Γ. Δημοκρατία της Μακεδονίας και απελαύνονται πίσω στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τους μαρτυρίες, η αστυνομία και η αστυνομία και η συνοριοφυλακή στη Μακεδονία είναι αρκετά «ελαστική» ως τους τη διέλευση των μεταναστών-ριών.

> «Όταν φτάσαμε στη Μακεδονία, περπατήσαμε 2 ώρες, ήταν οι συνοριοφύλακες της Μακεδονίας με τα κιάλια που βλέπεις τη νύχτα, τους είδανε. Όταν τους πιασαν τους έδειξαν και τα κιάλια τους, τους είπαν καλά τρελοί είστε, αφού σας βλέπουμε. Οι μπάτσοι στη Μακεδονία ήταν καλύτεροι, ούτε τους χτύπησαν ούτε έτσι δεν τους κάνανε. Αυτοί δεν είχαν νερό μαζί τους, εμείς είχαμε πολύ και τους δώσαμε. Τους έδειξαν το δρόμο και είπαν γυρίστε. Μετά γυρίσαμε, τους έπιασαν οι Έλληνες, και είπαν από πού ήρθατε,

είπαμε τους απέλασαν από τη Μακεδονία, τώρα και αυτοί μια παρατήρηση τους έκαναν και τους είπαν, άντε, φύγετε, πηγαίνετε να κρυφτείτε κάπου. Ήμασταν ένα βράδυ στη στάση στη Φλώρινα, και μετά σιγά, σιγά γυρίσαμε. Θα ξαναπάω.»

(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Οι μετανάστες-ριες διασχίζουν τις χώρες της διαδρομής τους συχνά με ταξί, καθώς η περίπτωση αστυνομικού ελέγχου είναι πολύ μικρότερη σε σχέση με τα δημόσια μέσα μαζικής μεταφοράς, ενώ το κόστος δεν είναι ιδιαίτερα υψηλό. Ο Γιακούμπ περιγράφει τη διαδρομή του, μαζί με τους τρεις νεαρούς Αφγανούς από τη Μπίτολα μέχρι τα σύνορα Σερβίας - Κροατίας:

«Πήγα Μπίτολα, πήραμε ένα ταξί, είπαμε εμείς θα πάμε στα Σκόπια, μας πήραν 200 ευρώ μέχρι Σκόπια. Μετά πήραμε άλλο ταξί, μέχρι σύνορα με Σέρβια και τους πήρε 100, 110 ευρώ. Μετά περάσαμε με τα πόδια τα σύνορα, δύο βράδυ πήγαμε με τα πόδια, μέχρι, πώς το λένε αυτό το city, μέχρι Βράνια. Και μετά από Βράνια πήραμε άλλο ταξί και πληρώσαμε 200 ευρώ και πήγαμε στο Βελιγράδι και μετά άλλο ταξί μέχρι σύνορα με Κροατία.»

(Γιακούμπ, 21 χρόνων, 25.04.2011, Αθήνα/28.02.2012, Πάτρα)

Το πέρασμα από αυτή τη διαδρομή θεωρείται σχετικά ασφαλές καθώς, ενώ υπάρχει πάντα ο κίνδυνος σύλληψης και απέλασης, η σύλληψη δεν διαρκεί περισσότερο από λίγες μέρες, ενώ απελάσεις δεν γίνονται τους χώρες καταγωγής αλλά στην προηγούμενη χώρα περάσματος (για παράδειγμα, την πρώτη φορά που επιχείρησε να περάσει, ο Γιακούμπ απελάθηκε από την Αυστρία στην Ουγγαρία, από την Ουγγαρία στη Σερβία, από τη Σερβία στη Π.Γ.Δ. Μακεδονίας και από εκεί στην Ελλάδα). Ταυτόχρονα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες όσων προσπάθησαν να φύγουν ακολουθώντας αυτή τη διαδρομή, η αστυνομία κάνει κάποιες φορές «τα στραβά μάτια».

«Κάποια παιδιά περνάνε, δύσκολα είναι, αλλά κάποιες φορές οι αστυνομικοί δεν λένε τίποτα. Θα περιμένω να πάω ξανά για καλοκαίρι, γιατί τώρα είναι χειμώνας και δεν μπορώ.»

(Αμανολάι, 27 χρόνων, 10.02.2012, 18.02.2012, Θεσσαλονίκη)

«Μου αρέσει πιο πολύ ο δρόμος. Δεν σε σκοτώνουνε σε αυτό το δρόμο, εντάξει, δεν σε κρατάνε και στη φυλακή, σου ρίχνουν δυο χαστούκια και σε στέλνουν πίσω. Άμα φύγω έτσι θα δω και 3-4 χώρες στο δρόμο, δεν είναι άσχημα. Σε κάθε χώρα που περνάς μένεις και αναγκαστικά 5-6 μέρες. Πριν στη Μακεδονία δεν είχε φασίστες, τώρα έχει και εκεί, και στη Σερβία εδώ και λίγες μέρες είναι πιο δυνατοί οι φασίστες, σκότωσαν 2 Αφγανούς στη Σερβία, στο ιντερνέτ το είδα, μέρα, όχι νύχτα, αλλά τα παιδιά από τη Σερβία λένε ότι δεν είναι τόσοι πολλοί. Και εκεί έχει κομμουνιστές, τους και εδώ και κάθε μέρα τσακώνονται με τους φασίστες, τους και εδώ. Εκεί ο κόσμος είναι πολύ καλός με τους πρόσφυγες.»

(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Γ' ΜΕΡΟΣ: ΚΑΤΟΙΚΩΝΤΑΣ ΤΟ ΣΥΝΟΡΟ

Το βασικό ερώτημα το οποίο τέθηκε στην παρούσα διατριβή ήταν το *πώς και μέσα από ποιες διαδικασίες γίνεται η διαπραγμάτευση των συνόρων/ορίων στις μεταναστευτικές διαδρομές σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες, από το σώμα στο παγκόσμιο*.

Όπως αναδείχθηκε στο υποκεφάλαιο 4.1 –όπου μέσα από τη βιβλιογραφική έρευνα και την ευρύτερη εμπειρία μου από συμμετοχή σε αντιρατσιστικές συλλογικότητες τέθηκαν τα βασικά ερωτήματα και τα θεωρητικά και μεθοδολογικά «εργαλεία» απάντησής τους–, για τη διερεύνηση του παραπάνω ερωτήματος επιχείρησα να αναλύσω τα σύνορα «από τα κάτω». Εξέτασα λοιπόν τα σύνορα ως καθεστώτα, επιχειρώντας να δείξω τις «τοπικότητες» της παραγωγής τους μέσα από πολλαπλούς δρώντες και σχέσεις, στους τόπους και στους χώρους όπου «πυκνώνει» η διαπραγμάτευσή τους, είτε αυτοί βρίσκονται στις συνοριακές περιοχές είτε στα κέντρα μεγάλων πόλεων. Έδωσα έμφαση στον «πολυσημικό» χαρακτήρα των συνόρων –τους διαφορετικούς τρόπους που το σύνορο προσλαμβάνεται και βιώνεται από διαφορετικά υποκείμενα και κοινωνικές ομάδες– θέτοντας παράλληλα την ερώτηση αν τα σύνορα απλά διαχωρίζουν ή ενεργά παράγουν υποκείμενα και κοινωνικές ομάδες. Επίσης, έδωσα έμφαση στο γεγονός ότι τα σύνορα είναι «πανταχού παρόντα» ρωτώντας με ποιους τρόπους είναι πανταχού παρόντα, σε ποιους χώρους, μέσα από ποιες διαδικασίες, από ποια σώματα.

Πρότεινα τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων μέσα από την οπτική της καθημερινής ζωής. Η καθημερινή ζωή, όπως την αναλύει στα γραπτά του ο H. Lefebvre, δεν συγκροτείται από αντιθέσεις και συγκρούσεις που περιλαμβάνουν τόσο το «μικρό», το καθημερινό, τη ρουτίνα όσο και την ικανοποίηση , το αναπάντεχο μέσα στο συνηθισμένο, το αίσθημα της ολοκλήρωσης. Η εκκίνηση από την καθημερινή ζωή είναι μια οτπική που συνδέει το τοπικό με το παγκόσμιο αφού, όπως χαρακτηριστικά τονίζει και ο Lefebvre, οι δομές και οι σχέσεις εξουσίας έχουν σημασία όσο αλληλεπιδρούν με και διαμορφώνουν την καθημερινή ζωή.

Τέλος, όσον αφορά τη μετανάστευση, αμφισβητώντας την έννοια του «παράνομου» μετανάστη έδωσα έμφαση στις διαδικασίες «παρανομοποίησης» της μετανάστευσης θέτοντας ερωτήματα για το «πώς παράγεται η μεταναστευτική παρανομία» αλλά και «πώς βιώνεται, αναπαράγεται και αμφισβητείται στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής». Υπό την ίδια οπτική, έθεσα και ερωτήματα για την παραγωγή του «ξένου» σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες, από το σώμα στο παγκόσμιο.

Με άλλα λόγια, στη συγκεκριμένη διατριβή *επιχείρησα να «γειώσω» ερωτήματα που προκύπτουν μέσα από συζητήσεις των κλάδων της γεωγραφίας, της πολιτικής επιστήμης και της κοινωνιολογίας και συνήθως τίθενται σε ένα αφηρημένο και «μακρο-» επίπεδο αλλάζοντας κλίμακα και ταυτόχρονα οπτική*.

Η διερεύνηση των ερωτημάτων αυτών έγινε μέσα από μια πολυτοπική εθνογραφική έρευνα που συνδύαζε επιτόπια παρατήρηση σε κόμβους και περάσματα των διαδρομών των αφγανών μεταναστών-ριών, συνεντεύξεις ζωής, βιβλιογραφικές

αναζητήσεις αλλά και επιλεκτική έρευνα σε μέσα μαζικής ενημέρωσης, ιστορικά στοιχεία, χάρτες, στατιστικές.

Από αυτές τις διερευνήσεις προέκυψαν τα εξής:

1. Αμφισβητώντας τη διαδεδομένη άποψη –τόσο σε κυρίαρχους όσο και επιστημονικούς λόγους– πως τα σύνορα κατασκευάζονται μόνο από τις πολιτικές «από τα πάνω», αλλά και τους οικουμενικούς ισχυρισμούς που παρουσιάζουν τα σύνορα ανά τον κόσμο ως δεδομένες και στατικές γραμμές στους πολιτικούς χάρτες, ανέδειξα πως τα σύνορα παράγονται σε συγκεκριμένους τόπους και χρόνους μέσα από πολύπλοκες σχέσεις εξουσίας/δύναμης, πάντα σε σχέση με ευρύτερες κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές διαδικασίες. Έτσι, μέσα από την έρευνα πεδίου αναδείχθηκαν οι διαφορετικοί «τρόποι» που οργανώνεται, λειτουργεί αλλά και βιώνεται το σύνορο. Αναδείχθηκαν, με άλλα λόγια, οι χωρικότητες και οι τοπικότητες του «πολυσημικού» χαρακτήρα των συνόρων.

2. Εκκινώντας από την μελέτη των χώρων της καθημερινής ζωής και όχι (μόνο) από τις συνοριακές ζώνες ή τα κέντρα κράτησης –τα οποία συχνά αποτελούν χώρους όπου δίνεται έμφαση στις κριτικές έρευνες για τη μετανάστευση και τα σύνορα- αναδείχθηκαν τα σύνορα ως «πανταχού παρόντα». Όχι μόνο με τον τρόπο που παρουσιάζεται συχνά στην κριτική βιβλιογραφία, δηλαδή μέσα από πρακτικές αστυνόμευσης και ελέγχου, αλλά και μέσα από κυρίαρχους λόγους που αλληλοδιαπλέκονται με τις πολιτικές αστυνόμευσης όσο και μέσα από πράξεις, βλέμματα, τρόπους οριοθέτησης του «ξένου» στους χώρους και στους χρόνους της καθημερινής ζωής. Υπό αυτή την οπτική τα σύνορα ενσωματώνονται και επιτελούνται τόσο από τους ντόπιους-ες όσο και από τους μετανάστες-ριες, παράγοντας πολλαπλές οριοθετήσεις, ιεραρχήσεις και διαχωρισμούς.

3. Ταυτόχρονα, επιχείρησα να αμφισβητήσω και τους κυρίαρχους λόγους και τρόπους σκέψης γύρω από τη μετανάστευση. Προσπάθησα να μην περιορίσω την οπτική μου στο «εθνικό πλαίσιο» με ένα διπλό τρόπο. Αφενός εξετάζοντας τη μετανάστευση ως μια διαδικασία που εκκινεί σε άλλους τόπους και χρόνους και αναλύοντας τις μεταναστευτικές διαδρομές σε κόμβους και περάσματα δια-εθνικών διαδρομών. Αφετέρου, επιχειρώντας να μην θέσω ερωτήματα είτε από την οπτική του κράτους («πόσοι» είναι οι μετανάστες-ριες, τι νομικό καθεστώς έχουν, ποιες είναι οι κατάλληλες πολιτικές είτε για την αποτροπή είτε για την ένταξη) είτε αναπαράγοντας μέσα από τα ερωτήματά μου «ανησυχίες» μιας κοινωνίας υποδοχής (φόβος, εγκληματικότητα, ανεργία). Έτσι, τα ερωτήματα που τέθηκαν και οι τρόποι που επέλεξα να απαντηθούν αφορούν τα σύνορα και τη μετανάστευση ως διαδικασίες εν εξελίξει, διαδικασίες που συμπεριλαμβάνουν πολλαπλές συγκρούσεις και διαπραγματεύσεις, δίνοντας έμφαση στις εμπειρίες, τις πρακτικές και τους αγώνες της μετανάστευσης. Έτσι, σε αντίθεση με την οπτική που βλέπει τους μετανάστες-ριες μόνο ως θύματα των παγκόσμιων διαδικασιών και των πολιτικών ελέγχου, μέσα από την διατριβή αναδείχθηκε πως, ακόμα και όταν είναι τελείως αποκλεισμένοι από το καθεστώς δικαιωμάτων που συνδέονται με την ιδιότητα του πολίτη, έχουν όχι μόνο λόγο αλλά και δράση.

4. Επίσης αναδείχθηκε πως οι πολιτικές ελέγχου των συνόρων και καταστολής της μετανάστευσης δεν «σταματούν» τη μετανάστευση -ούτε έχουν αυτό το στόχο. Αντίθετα, παράγουν αυτό που ισχυρίζονται ότι θέλουν να εμποδίσουν, παράγουν, με άλλα λόγια «παράνομους» μετανάστες-ριες και ταυτόχρονα επιχειρούν να παράγουν «γυμνές ζωές», δηλαδή υποκείμενα χωρίς δικαιώματα, χωρίς δυνατότητα ισότιμης συμμετοχής στις Ευρωπαϊκές κοινωνίες. Αυτή η διαδικασία στοχεύει όχι μόνο στην καθυπόταξη των μεταναστών-ριων αλλά και στην πειθάρχηση των ντόπιων μέσω μιας διαρκούς διαδικασίας κατασκευής «εχθρών», «ασύμμετρων απειλών» και «μαζικών εισβολών» εντός και εκτός των συνόρων. Τόσο τα σύνορα όσο και οι πολλαπλές οριοθετήσεις και ιεραρχήσεις στοχεύουν, με άλλα λόγια, στην καθυπόταξη των σωμάτων και της εργασίας την οποία φέρουν (βλ. κεφάλαια 1.2 και 4.1). Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Φουκώ, «το σώμα μετατρέπεται σε χρήσιμη δύναμη μόνο αν γίνει σώμα παραγωγικό και σώμα καθυποταγμένο.» (Φουκω 2004 [1976], σ.38).

5. Εκκινώντας από την καθημερινή ζωή έγινε σαφές ότι, ακόμα και αν στόχος των πολιτικών επιβολής συνόρων/ορίων είναι η πειθάρχηση και καθυπόταξη τόσο των μεταναστών-ριών όσο και των ντόπιων, ακόμα και αν τα σύνορα είναι «πανταχού παρόντα» στους χώρους της καθημερινότητας, αυτή δεν είναι ευθύγραμμη διαδικασία. Αναδείχθηκαν, με άλλα λόγια, οι ποικίλοι τρόποι αμφισβήτησης και υπόσκαψης των συνόρων/ορίων: στους κόμβους και τα περάσματα των διαδρομών, κατά τη διάρκεια των ταξιδιών, στους χώρους και στους χρόνους της καθημερινής ζωής.

6. Αναδεικνύονται, υπό αυτή την οπτική, άλλες «πόλεις» και άλλες «συνοριακές περιοχές»: Όχι μόνο αυτές του χωρικού και κοινωνικού αποκλεισμού και των «γκέτο» ή των κέντρων κράτησης, των περιπολιών και των απελάσεων, αλλά αυτές της αμοιβαιότητας, του νοιαξίματος και της αλληλεγγύης μεταξύ ντόπιων και μεταναστών-ριών.

7. Σκιαγραφόνται, παράλληλα και τα άτυπα εκείνα δίκτυα που κάνουν τα «παράνομα» ταξίδια όχι μόνο εφικτά αλλά και υποφερτά. Δίκτυα οικογενειών, φίλων και γνωστών ή ακόμα και άγνωστων ανθρώπων που υποστηρίζουν όσους και όσες είναι καθ'οδόν: με πληροφορίες, χρήματα, συμβουλές, με παροχή στέγης ή τροφής, με βοήθεια στην εύρεση εργασίας. Δίκτυα ρευστά και άτυπα που ξεδιπλώνονται και μορφοποιούνται σε κάθε βήμα των μεταναστευτικών διαδρομών. Δίκτυα που αφήνουν το στίγμα τους στον αστικό ιστό, διαμορφώνοντας μετέωρες κεντρικότητες καθώς «πατούν» σε γειτονιές, στέκια, πλατείες, άτυπα ξενοδοχεία, αναδεικνύοντας όχι μόνο τις πόλεις της εγκατάστασης και της ένταξης –όπως συχνά τις συναντάμε στη βιβλιογραφία– αλλά τις εφήμερες πόλεις των συνεχών αφίξεων και αναχωρήσεων. Δίκτυα που απλώνονται παράλληλα σε υλικούς και ψηφιακούς χώρους: μέσω κινητών τηλεφώνων, μέσω e-mail ή facebook, μέσω messenger και skype δίκτυα των οποίων «κόμβοι» και «περάσματα» αποτελούν τα call center, τα internet café, τα μαγαζιά μεταφοράς χρημάτων.

8. Πέρα από τα δίκτυα αυτά, οι μετανάστες-ριες επιστρατεύουν και άλλες στρατηγικές και πρακτικές στην προσπάθειά τους να διασχίσουν τα σύνορα. Έτσι, ακόμα και τα σώματα των μεταναστών, η ηλικία, το όνομα, η χώρα καταγωγής, ακόμα και η ίδια τους η ζωή αποτελούν, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, «όπλα» σε μια συνεχή διαπραγμάτευση με

πολλαπλά σύνορα· σύνορα που πότε «τους νικάνε» και πότε «τα νικάνε», σε μια διαδικασία συνεχών συγκρούσεων.

9. Οι διαφορετικές σχολές σκέψης της κριτικής βιβλιογραφίας γύρω από το θέμα της μετανάστευσης παράγουν και διαφορετικές «φιγούρες» των μεταναστών-ριών: θύματα των παγκόσμιων διαδικασιών, «γυμνές ζωές», εργάτες-ριες, δια-εθνικά υποκείμενα, νομάδες ή πλάνητες, δυνάμει επαναστατικά υποκείμενα. Μέσα από τη μελέτη της καθημερινής ζωής, όμως, αναδεικνύεται ότι όλες αυτές οι «φιγούρες» ενυπάρχουν στις μεταναστευτικές βιογραφίες. Αναδεικνύεται, με άλλα λόγια, το γεγονός ότι στις μεταναστευτικές βιογραφίες ενυπάρχει η αποφασιστικότητα με την παθητικότητα, το «εδώ», το «εκεί» και άλλοι ενδιάμεσοι τόποι ή τόποι στους οποίους ακόμα δεν έχουν φτάσει, ενυπάρχουν στιγμές που η αποδοχή και η ενσωμάτωση των συνόρων συναντάει την αμφισβήτησή τους, όπου η καθυπόταξη συναντιέται με την αντίσταση στη γειτονιά, στην πόλη, στους χώρους εργασίας. Δεν προτείνω μια σύνθεση για χάρη της σύνθεσης. Κάθε άλλο. Προτείνω, όμως, πως για να κατανοήσουμε πολύπλοκες και σύνθετες διαδικασίες, όπως η μετανάστευση ή η παραγωγή συνόρων, δεν πρέπει να ακολουθούμε απλουστευτικά σχήματα και μονοθεματικές ερμηνείες, αλλά να φέρουμε στο φως τις αντιθέσεις και τις συγκρούσεις μέσα από τις οποίες παράγονται και τις οποίες παράγουν, σε σχέση πάντα με ευρύτερες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα σε πολλαπλές κλίμακες.

Στη συνέχεια, αναπτύσσω περαιτέρω και εμβαθύνω σε αυτά τα σημεία ξαναπερνώντας από τους κόμβους και τα περάσματα, χαρτογραφώντας τις διαδρομές, (ξανα)διασχίζοντας εθνικά σύνορα, δρόμους και πλατείες μέσα από θραύσματα των ιστοριών των Αφγανών που μεταναστεύουν, οι οποίοι μιλούν για συναντήσεις στον δημόσιο χώρο, για την εργασία, για την «παρανομία», για τις συνθήκες της τράνζιτ μετακίνησης. Επιχειρώ, με άλλα λόγια, μια σύνδεση της έρευνας πεδίου με τα θεωρητικά σχήματα που παρουσιάστηκαν στο πρώτο μέρος της διατριβής.

15. Χαρτογραφώντας διαδρομές

Στις κυρίαρχες χαρτογραφικές αναπαραστάσεις η μετανάστευση συνήθως παρουσιάζεται με ένα βέλος ροής από κάποιο σημείο του χώρου σε κάποιο άλλο. Τέτοιου τύπου αναπαραστάσεις δημιουργούν, αφενός, μια εικόνα για τη μετανάστευση ως ευθύγραμμης κίνησης από το σημείο α στο σημείο β, ενώ ταυτόχρονα καλλιεργούν και την αίσθηση μιας «εισβολής» στις χώρες υποδοχής μεταναστών (όπως είδαμε στα υποκεφάλαια 3.3 και 3.4).

Στο πλαίσιο της διατριβής, αλλάζοντας οπτική και κλίμακα και επιλέγοντας τη χαρτογράφηση όχι μεταναστευτικών «ροών», αλλά διαδρομών συγκεκριμένων ατόμων, έγινε μια προσπάθεια να αποδομηθούν τέτοιου τύπου κυρίαρχες αναπαραστάσεις.

Όπως αναδείχθηκε από τις αφηγήσεις των μεταναστών-ριών, η διαδρομή από το Αφγανιστάν ή το Ιράν προς την Ευρώπη είναι κάθε άλλο παρά ευθύγραμμη πορεία. Σε πολλές περιπτώσεις δεν υπάρχει καν ένας τελικός τόπος άφιξης ενώ, ακόμα και αν υπάρχει, συχνά αλλάζει στην πορεία της μετανάστευσης. Πολλοί-ές από τους Αφγανούς-ές με τους οποίους μίλησα στο πλαίσιο της έρευνας είτε είχαν γεννηθεί στο Ιράν είτε είχαν μεταναστεύσει εκεί σε νεαρή ηλικία με τις οικογένειές τους. Κάποιοι άλλοι –αποκλειστικά άντρες– πήγαν στο Ιράν να ζήσουν και να δουλέψουν ως έφηβοι και από εκεί αποφάσισαν να μεταναστεύσουν για μια ακόμη φορά προς την «Ευρώπη». Η «Ευρώπη», άλλωστε, στις αφηγήσεις των μεταναστών-ριών εμφανίζεται συχνά ως ενότητα και λίγοι, κυρίως όσοι έχουν συγγενείς σε μια συγκεκριμένη χώρα, είχαν από την αρχή αποφασίσει σε ποια χώρα ήθελαν να φτάσουν – απόφαση που σε πολλές περιπτώσεις αναιρέθηκε κατά τη διάρκεια του ταξιδιού.

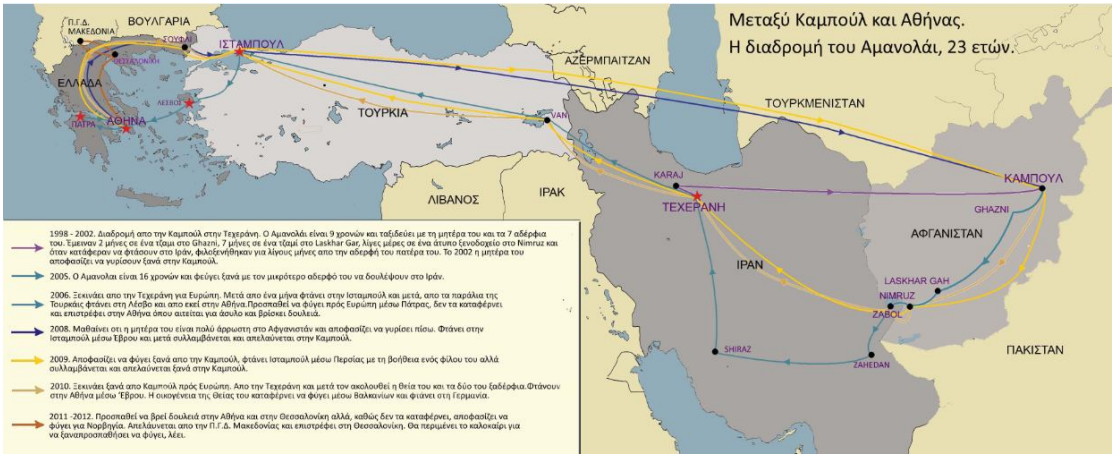
> *Το μεγάλο καράβι [του λιμενικού] ήρθε εκεί, έκανε δυο τρεις βόλτες γύρω από τη βάρκα μας, λέει «πού πάτε»; Και εμείς ούτε ξέραμε τι να πούμε, λέει άλλο χώρα ο ένας, άλλο χώρα ο άλλος, εγώ δεν ήξερα τι να πω, είχα ένα καπέλο, έγραφε Παρίς και εγώ λέω πάω Παρίς.*
>
> Μπασίρ, 29 χρόνων, 20.04.2011, Αθήνα

Καθώς (και) οι «δρόμοι» της μετανάστευσης ορίζονται από ταξικά κριτήρια, όσοι έχουν περισσότερα χρήματα φεύγουν αεροπορικώς με πλαστά διαβατήρια. Όσοι έχουν λιγότερα διαθέσιμα χρήματα ακολουθούν τον χερσαίο δρόμο, μέσω Τουρκίας, και οι περισσότεροι φτάνουν στην Ισταμπούλ. Στην Ισταμπούλ πολλοί μένουν για μεγάλα διαστήματα –ίσως και χρόνια– μέχρι να καταφέρουν να μαζέψουν τα απαραίτητα χρήματα για τη συνέχιση του ταξιδιού. Κάποιοι συλλαμβάνονται στην Τουρκία και απελαύνονται ξανά στο Αφγανιστάν, ακόμα και αν δεν έχουν ζήσει ποτέ εκεί και έχουν γεννηθεί στο Ιράν. Είτε επιλέξουν τον χερσαίο δρόμο μέσω Έβρου είτε επιχειρήσουν να φτάσουν στην «Ευρώπη» μέσω Αιγαίου, οι περισσότεροι-ες κάνουν παραπάνω από μια απόπειρα μέχρι να τα καταφέρουν, λόγω των επαναπροωθήσεων και των «ασφαλών αποτροπών» στα χερσαία και στα θαλάσσια σύνορα αντίστοιχα (βλ. κεφάλαιο πέρασμα Έβρου - Αιγαίου). Αλλά και το ότι καταφέρνουν να φτάσουν στην «Ευρώπη» δεν σημαίνει και την ολοκλήρωση του ταξιδιού τους. Αν και κάποιοι θα ήθελαν να μείνουν στην Ελλάδα, δεν μπορούν να αποκτήσουν καθεστώς νόμιμης παραμονής –εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις που δίνεται πολιτικό άσυλο– ενώ, λόγω της οικονομικής κρίσης των τελευταίων χρόνων, είναι εξαιρετικά δύσκολο να βρουν δουλειά. Οι περισσότεροι-ες φτάνουν στην Αθήνα

επιχειρώντας να συνεχίσουν το ταξίδι τους προς τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Αλλά και το να φύγουν από την Ελλάδα –σε μια Ευρώπη που υποτίθεται ότι δεν έχει εσωτερικά σύνορα– είναι ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα, τόσο λόγω των αυστηρών συνοριακών ελέγχων όσο και λόγω των εφαρμοζόμενων πολιτικών (βλ. Κεφάλαιο 2.2). Χρειάζονται συχνά πολλές προσπάθειες και αρκετά χρήματα για να καταφέρουν κάποιοι να φτάσουν στις χώρες της Βόρειας Ευρώπης, ακολουθώντας είτε το δρόμο μέσω Πάτρας ή Ηγουμενίτσας για Ιταλία είτε τον χερσαίο δρόμο μέσω Φλώρινας είτε επιχειρώντας να φύγουν αεροπορικώς με πλαστό διαβατήριο.

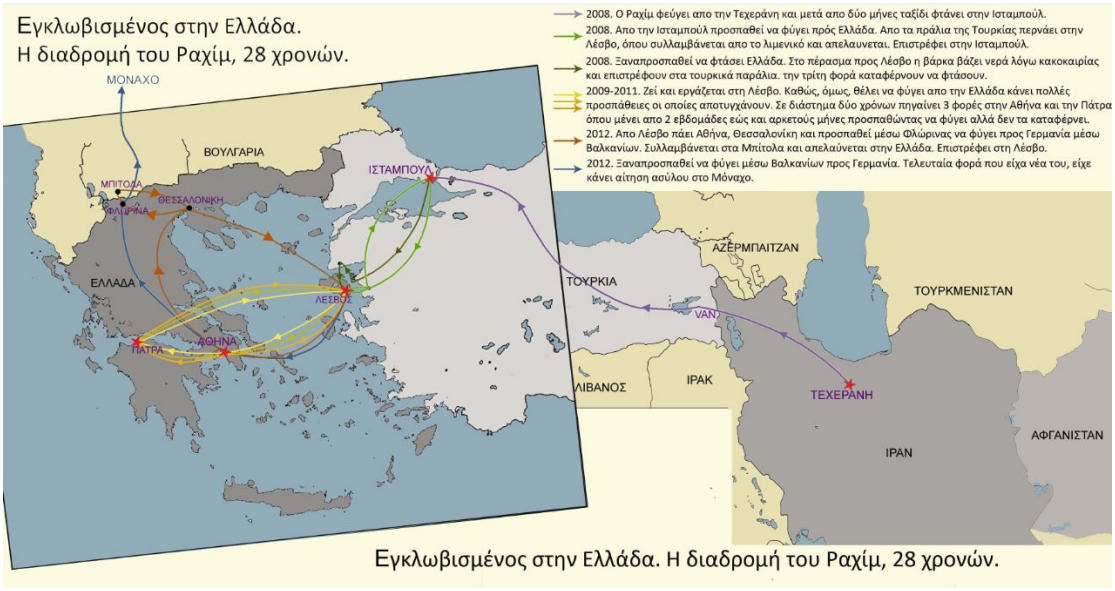
Από τις περιγραφές των μεταναστών-ριών για τις διαδρομές των ταξιδιών τους, που συλλέχθηκαν στο πλαίσιο της διατριβής, επιλέχθηκαν αυτές του Ραχίμ και του Αμανολάι για να χαρτογραφηθούν, καθώς αναδεικνύουν διαφορετικές «πτυχές» των διαδρομών, των κόμβων και των περασμάτων. Οι χάρτες αυτοί κάθε άλλο παρά ευθύγραμμες πορείες απεικονίζουν. Αντίθετα, απεικονίζουν διαδρομές που χαράσσονται βήμα βήμα και διαρκούν πολλά χρόνια, απεικονίζουν όλα αυτά τα μπρος πίσω, κάποιες φορές εθελούσια –αν και συνήθως αναγκαστικά λόγω των όλο και αυστηρότερων ελέγχων της μετανάστευσης–, τις στάσεις και τις αναμονές, τις πολλαπλές προσπάθειες να διασχίσουν τα σύνορα, συχνά με κίνδυνο της ζωής τους. Οι χάρτες αυτοί επιχειρούν, με άλλα λόγια, να θέσουν το ερώτημα αν οι μετανάστες «απειλούν» τα ευρωπαϊκά σύνορα ή αν, αντίθετα, οι ίδιοι «απειλούνται» από τα ευρωπαϊκά σύνορα που αρθρώνονται σε πολλαπλές κλίμακες –χωρικά, θεσμικά, κοινωνικά– και από τα οποία προσπαθούν, με κάθε τρόπο, να δραπετεύσουν.

ΧΑΡΤΗΣ 3

Χάρτης 31: Η διαδρομή του Αμανολάι μεταξύ Αφγανιστάν και Ελλάδας.

ΧΑΡΤΗΣ 4

Χάρτης 32: Η διαδρομή του Ραχίμ καθώς προσπαθεί να φύγει από την Ελλάδα.

16. Διαπραγματεύσεις συνόρων/ορίων στην καθημερινή ζωή

Επιλέγοντας, μέσα από τις αφηγήσεις των μεταναστών-ριών κάποια γεγονότα και εμπειρίες, οι κόμβοι και τα περάσματα αποκρυσταλλώνονται σε στιγμές και γίνεται μια προσπάθεια να συζητηθεί η διαπραγμάτευση των συνόρων/ορίων στην καθημερινή ζωή των μεταναστών-ριών. Συνδυάζοντας ιστορίες που συνέβησαν σε διαφορετικούς κόμβους/περάσματα συνόρων, επιχειρώ να ξαναγυρίσω στις βασικές θεωρητικές έννοιες της διατριβής και να εμβαθύνω, μέσα από το πρίσμα της καθημερινής ζωής, στις έννοιες του «ξένου» και του «παράνομου», στις συνθήκες πειθαρχίας και υποτέλειας που παράγονται από τις κυρίαρχες πολιτικές συνόρων και διαχέονται στους χώρους της καθημερινότητας, αλλά και στις πρακτικές ξεπεράσματος αυτών των συνθηκών και αμφισβήτησης των συνόρων/ορίων στην καθημερινή ζωή.

16.1 Διασχίζοντας τα εθνικά σύνορα

Ο Ραχίμ ξεκίνησε το ταξίδι του προς την Ευρώπη από το Ιράν, όπου ζούσε με την οικογένειά του. Έφτασε στην Ισταμπούλ, όπου δούλεψε για κάποιους μήνες μέχρι να μαζέψει χρήματα και μετά έκανε τρεις αποτυχημένες απόπειρες να φτάσει στην Ελλάδα μέχρι να τα καταφέρει. Ο Ραχίμ, μαζί με τέσσερις συνταξιδιώτες, καθώς δεν είχαν αρκετά χρήματα, αποφάσισαν να μην πληρώσουν διακινητή αλλά να αγοράσουν μόνοι τους το μικρό πλαστικό βαρκάκι και βασίστηκαν στις πληροφορίες από άλλους μετανάστες που είχαν κάνει το ίδιο. Όταν βγήκαν στην ανοιχτή θάλασσα, ο καιρός ήταν πολύ κακός αλλά μετά από κάποιες ώρες ήρθε ένα σκάφος του λιμενικού και τους πέταξε ένα σχοινί:

> «Το πιάσαμε το σκοινί αλλά φοβόμασταν να μας τραβήξουν έτσι. Φοβόμασταν γιατί μας κοροϊδεύανε. Ενώ μας είχανε δώσει το σκοινί μας βρίζαν και γι' αυτό φοβόμασταν. Από αυτή τη στιγμή που ήρθε η αστυνομία δεν φοβόμασταν πλέον τη θάλασσα. Από αυτή τη στιγμή έγινε η αστυνομία ο μεγαλύτερος φόβος μας.»

Όταν τελικά ανέβηκαν στο σκάφος, τους χτύπησαν και, καθώς ήταν τελείως βρεγμένοι, τους είπαν να γδυθούν για να βάλουν κάτι στεγνό, αλλά δεν τους έδωσαν ρούχα. Τους πήγαν στη Μυτιλήνη, στο χώρο της αστυνομίας στο λιμάνι μαζί με μετανάστες από δύο άλλες βάρκες που εντόπισαν τη νύχτα. Τους έβαλαν σε ένα παλιό φορτηγάκι της αστυνομίας. Τους άφησαν μέσα στο φορτηγάκι όλη τη νύχτα και νωρίς το πρωί ήρθαν να τους πάρουν:

> «7-8 αστυνομικοί που φορούσαν τα ρούχα του στρατού στεκόντουσαν αριστερά και δεξιά και εμείς έπρεπε από τη μέση να περάσουμε, είχανε γκλόμπς, μας λέγανε να κατεβάσουμε το κεφάλι μας και να περάσουμε ανάμεσά τους.(…)Εμείς δεν καταλαβαίναμε τι μας λέγανε, μας λέγανε μαλάκα, μαλάκα και όταν περνούσαμε ανάμεσά τους μας χτυπούσαν. Εμείς απλά σκεφτόμασταν αυτοί οι τρελοί τι θέλουν να κάνουν; Μας βάλανε μέσα σε ένα

φουσκωτό, στη μέση του φουσκωτού, ήμασταν σύνολο 18 άτομα, (…)και μας σκέπασαν με δύο άλλα φουσκωτά από πάνω μας για να μην φαινόμαστε, μετά ήρθανε πέντε από αυτούς τους στρατιώτες στο φουσκωτό … (παύση) όταν το θυμάμαι αυτό το σκηνικό μου έρχεται να κλάψω (γέλια, ξεφυσάει). Όταν είχαμε φτάσει μακριά από τη Μυτιλήνη μας πήγαν στη μέση της θάλασσας, ένας στεκόταν και οδηγούσε, ένας στεκόταν δίπλα του και είπε σε ένα από τα παιδιά έλα κάτσε εδώ δίπλα μου και σκύψε και έκατσε πάνω του, και έναν έναν μας έλεγε να πάμε για να κάτσει πάνω μας. Και είπε γδυθείτε τελείως, τελείως γυμνοί. Το σκάφος πήγαινε. Παντού μας έψαξαν. Μόνο θέλαν να μας πάρουν τα λεφτά μας. Για παράδειγμα, τα παπούτσια μας παίρναν και βγάζαν τη σόλα και κοιτούσαν και μετά πετούσαν τα παπούτσια στη θάλασσα. Τη ζώνη πετούσαν στη θάλασσα. (…). Είχα λεφτά μαζί μου αλλά τα είχα κρύψει σε ένα σημείο που ούτε το μυαλό από ένα τζίνι δεν θα μπορούσε να καταλάβει που είναι. Μόνο 20 ευρώ είχα βάλει στην τσέπη μου, γιατί αυτούς που δεν είχαν τίποτα τους χτυπούσαν. Με το ζόρι άνοιγαν το στόμα μας και κοίταζαν μέσα, γιατί σκεφτόντουσαν ότι θα τα είχαμε καταπιεί και θα είχαμε βάλει σκοινάκι στο δόντι να μπορέσουμε να τα τραβήξουμε έξω. Εγώ έτσι λέω, σαν σκυλί ήταν η αστυνομία, σκύλοι, δεν ήταν άνθρωποι. Και πολύ δύσκολα σημεία επίσης τα κοιτούσαν. Μας βρίζαν, μας χτυπούσαν, (…). Μας πήγανε στη θάλασσα την τούρκικη πάλι, όταν μας πετούσανε τα κουπιά δεν είχαμε φανταστεί ότι θα χαλάσουνε το φουσκωτό με μαχαιριές, στο δικό μας φουσκωτό που ήταν για πέντε άτομα βάλανε δέκα. (…) Εμείς σε αυτό ήμασταν μέσα, αφού μας άφησαν εκεί μέσα γύρισαν πίσω Μυτιλήνη. Εμείς μείναμε εκεί, το φουσκωτό είχε λυγίσει. Λέγαμε όλοι ότι θα πεθάνουμε. Ακόμα γυμνοί. Είχαμε παγώσει. Περίπου μια ώρα έτσι ήμασταν στη θάλασσα. (…) Το μόνο που σκεφτόμασταν ήταν οι οικογένειές μας. Σκεφτόμουν αυτό το πράγμα ακριβώς, αυτό που φοβόντουσαν οι γονείς μου, αυτό θα πάθω τώρα, θα πνιγώ. Όμως παρ' όλα αυτά, κάναμε πλάκα μεταξύ μας και λέγαμε αυτά είναι τα τελευταία μας γέλια, πρέπει να γελάσουμε τώρα. Ήταν και ένα παιδί μαζί μας, πιο μικρός από μένα, δέκα, έντεκα χρόνων ήταν, τόσο πολύ έκλαιγε που στο τέλος και εμείς κλάψαμε από τα πολλά τα δικά του κλάματα. (…) Πάρα πολύ δύσκολα ήτανε. Και να το πω ακόμα είναι πάρα πολύ δύσκολο. (…) Όταν έφτασε το τούρκικο λιμενικό για να μας σώσει μας μάζευε έναν έναν, είχαμε πέσει όλοι στη θάλασσα και μας μάζευε.»

Ενάντια σε συγκεκριμένες αναγνώσεις των εθνικών συνόρων ως άκρων μιας επικράτειας όπου εφαρμόζεται ο νόμος του κράτους, η ιστορία του Ραχίμ αναδεικνύει τις καθημερινές πρακτικές που κατασκευάζουν, εν τέλει, τα εθνικά σύνορα.

Στη συγκεκριμένη αφήγηση **το σύνορο αναδεικνύεται ως ένας χώρος όπου επιτελούνται κοινωνικοί ρόλοι και θέσεις**: Οι συνοριοφύλακες που δεν «φυλάνε» τα σύνορα αλλά τα παράγουν και τα επιτελούν στα σώματα των μεταναστών-ριών, τα οποία (επανα)διαμορφώνονται μέσα από τη βία και τον εξευτελισμό των πρακτικών οριοθέτησης. Αυτές οι πρακτικές επαναλαμβάνονται ξανά και ξανά, με διαφορετικούς ή παρόμοιους

τρόπους, όπως μαρτυρούν πολλοί μετανάστες-ριες που διέσχισαν το Αιγαίο (βλ. αναλυτικά Κεφάλαιο 10.2, Πέρασμα Αιγαίου).

Οι συνοριοφύλακες έχουν ενσωματώσει την «εξουσία» να παράγουν το σύνορο, μια «εξουσία» που, σύμφωνα με τον Φουκώ, μάλλον ασκείται παρά κατέχεται, καθώς δεν είναι το αποκτημένο ή διατηρημένο προνόμιο μιας «κυρίαρχης τάξης», αλλά το συνολικό αποτέλεσμα των στρατηγικών της θέσεων (Φουκω 2004 [1976]). Οι συνοριοφύλακες ασκούν την εξουσία πέραν του νόμου, την εξουσία που τους δίνει η κοινωνική τους θέση έναντι των μεταναστών: Ως λευκοί, άντρες, «εκπρόσωποι» του νόμου, ένοπλοι, μέλη της κυρίαρχης εθνότητας απέναντι στους ξένους, στους άοπλους, στους «χωρίς χαρτιά» και άρα, σύμφωνα με τον νόμο, χωρίς φωνή και χωρίς δικαιώματα.

Στην αφήγηση του Ραχίμ, **το σώμα υπάγεται άμεσα σε ένα πολιτικό πεδίο**: «οι συσχετισμοί εξουσίας ασκούν πάνω του άμεσο έλεγχο· το επενδύουν, το σημαδεύουν, το δαμάζουν, το βασανίζουν (…)» (Φουκω 2004 [1976], σ.38). Ακολουθώντας τον Φουκώ, η γνώση του σώματος και οι τρόποι να το καθυποτάξεις συγκροτούν μια πολιτική τεχνολογία του σώματος: «η τεχνολογία τούτη είναι απροσδιόριστη και σπανιότατα αποτυπώνεται με τρόπο σαφή και συστηματικό· αποτελείται συχνά από τμήματα και κομμάτια· χρησιμοποιεί ανόμοια εργαλεία ή μεθόδους» (Φουκω 2004 [1976], σ.39). Οι τρόποι που οι συνοριοφύλακες παράγουν το σύνορο –οι προσβολές, οι ξυλοδαρμοί, οι βασανισμοί, το κλέψιμο των χρημάτων–, όλες αυτές οι πειθαρχικές πρακτικές που χαράσσονται στα και χαράσσουν τα σώματα των μεταναστών, λαμβάνουν χώρα στις γκρίζες ζώνες των συνόρων, στον «κλειστό» χώρο της αστυνομίας στο λιμάνι ή στη θάλασσα, μακριά από οποιοδήποτε βλέμμα, από οποιονδήποτε κοινωνικό έλεγχο.

Παρ' όλο που οι «πρακτικές» αυτές ασκούνται στις γκρίζες ζώνες των συνόρων, βρίσκονται σε **συνεχή διαλεκτική σχέση με τους κυρίαρχους λόγους** που εκφράζονται και τις πολιτικές που ασκούνται εντός των συνόρων σε πολλαπλές γεωγραφικές κλίμακες. Οι δηλώσεις του πρώην λιμενάρχη Λέσβου, ο οποίος ισχυριζόταν ότι η Ελλάδα δέχεται «ισλαμική εισβολή» (βλ. Κεφάλαιο 10.1), οι δηλώσεις κυβερνητικών στελεχών ότι η μετανάστευση αποτελεί «βόμβα στα θεμέλια της ελληνικής κοινωνίας» (βλ. Κεφάλαια 3.1, 12.1), οι μαζικές επιχειρήσεις-σκούπα και οι απελάσεις σε όλη τη χώρα διαμορφώνουν το συνολικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ασκείται η παραδειγματική, εξευτελιστική και χωρίς όρια βία απέναντι στους μετανάστες που προσπαθούν να περάσουν τα σύνορα.

Εάν όμως τα δίχτυα της πειθάρχησης διευρύνονται όλο και πιο πολύ, εάν τα σύνορα «ασκούνται» σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες, έχει ενδιαφέρον όχι μόνο να μελετάμε την εξάπλωση και τη διεύρυνση των συνόρων αλλά και τους τρόπους «αντίστασης» η ξεπεράσματός τους, τόσο από τους ντόπιους όσο και από τους μετανάστες. Έχουν εξίσου ενδιαφέρον, από αυτή την άποψη, οι καθημερινές και ελάχιστες εκείνες πρακτικές που παρακάμπτουν και μεταστρέφουν τους μηχανισμούς της πειθάρχησης (Ντε Σερτώ 2010 [1990]).

Ο Γιακούμπ ήταν 21 χρόνων όταν ξεκίνησε από τα τουρκικά παράλια το καλοκαίρι του 2010 με προορισμό τη Λέσβο:

> «Πολύ δύσκολο είναι, ένα βαρκάκι, δεν είναι ξύλο, δεν είναι τίποτα, μόνο πλαστικό είναι. Πρέπει να το φουσκώνεις και μετά, χωρίς μηχανή, με κουπί,

και εμείς ήμασταν πέντε παιδιά, μεγαλύτερος από αυτά τα παιδιά εγώ ήμουν(…). Στις 1 το βράδυ φτάσαμε δίπλα από τα νερά και μετά φουσκώσαμε το βαρκάκι. Μετά φουσκώσαμε το βαρκάκι, πήγαμε μέσα νερό, 7 ώρες ήμασταν μέσα νερό. Και μετά φτάσαμε στο Μυτιλήνη, μπροστά στο λιμάνι (γελάει) ναι, δεν ξέραμε, μέσα στο λιμάνι. Δυο τρεις άνθρωποι μας βοήθησαν και βγήκαμε έξω από το βαρκάκι, ήταν και άλλος κόσμος, κοίταζε, (…) μας έφεραν λίγο νερό, κάτι φαγητό.»

«Ήταν εκεί το ship, το μεγάλο (γελάει) το πλοίο, εμείς κατεβήκαμε, πήγα δίπλα στο πλοίο, «excuse me, I want two tickets for Athina», αυτή μου είπε δώσε μου το διαβατήριό σου, εγώ της είπα, εγώ δεν έχω διαβατήριο αλλά έχω ένα χαρτάκι από αστυνομία, ήμουν στο camp, εγώ της είπα ψέματα. Εντάξει, τι να έκανα. Μου έδωσε ticket χωρίς αποτύπωμα, ήρθαμε στην Αθήνα. Πέντε παιδιά χωρίς αποτυπώματα φτάσαμε στην Αθήνα.»

Χωρίς αμφιβολία ο Γιακούμπ ήταν τυχερός, καθώς δεν συνελήφθη από την αστυνομία ή το λιμενικό ούτε στη θάλασσα ούτε στο λιμάνι. Η αφήγησή του αναδεικνύει τις τακτικές… Αλλά η τύχη συνδυάστηκε με την τακτική και το άδραγμα της ευκαιρίας:

Οι **τακτικές** δεν παίρνουν τη μορφή του λόγου, δεν μπορούν να διαβιβαστούν ή να μεταφερθούν με λόγια· είναι αποφάσεις· μορφοποιούνται στους τρόπους που δράττονται οι ευκαιρίες. Η τακτική επαγρυπνεί για να «πιάσει στον αέρα» τις ευκαιρίες που προκύπτουν. Όπως γράφει και ο Ντε Σερτώ, ό,τι κερδίζει, δεν το φυλάει. Πρέπει διαρκώς να παίζει με τα συμβαίνοντα για να τα μετατρέψει σε «ευκαιρίες» (Ντε Σερτώ 2010 [1990], σ.67).

Τα ταξίδια των μεταναστών μπορούν να γίνουν αντιληπτά (και) σαν **κατακερματισμένες στιγμές**· και κάποιες από αυτές –εάν «παιχτούν» σωστά– αποτελούν **ευκαιρίες για τη συνέχιση του ταξιδιού**, για την αποφυγή του ελέγχου, για την επιβίωση. Μέσα από την αφήγηση του Γιακούμπ δίνεται μια εικόνα για τέτοιες στιγμές που παρουσιάζονται στη διάρκεια του ταξιδιού, αλλά και για τους τρόπους που αυτές μετατρέπονται σε ευκαιρίες. Ο Γιακούμπ και οι συνταξιδιώτες του «μετέτρεψαν» το γεγονός ότι κατά λάθος βγήκαν με τη βάρκα τους μέσα στο λιμάνι –γεγονός το οποίο θα μπορούσε να σημαίνει και την άμεση σύλληψή τους– σε ευκαιρία, καθώς κατάφεραν κατευθείαν να βγάλουν εισιτήριο για την Αθήνα χωρίς να συλληφθούν και χωρίς να αφήσουν δακτυλικά αποτυπώματα στα σύνορα.

Για να μπορέσει όμως αυτή η στιγμή να μετατραπεί σε ευκαιρία για τη συνέχιση του ταξιδιού, καθοριστικό ρόλο έπαιξαν και δύο άλλοι παράγοντες: **οι τυχαίες συναντήσεις με τους ντόπιους-ες** αλλά και η συγκέντρωση και χρήση πληροφοριών σε σχέση με την υλοποίηση του ταξιδιού. Έτσι, όσοι-ες είδαν τον Γιακούμπ και τους συνταξιδιώτες του να φτάνουν στο λιμάνι της Μυτιλήνης δεν ειδοποίησαν την αστυνομία ή το λιμενικό για να τους συλλάβει αλλά, αντίθετα, τους βοήθησαν να βγουν από τη θάλασσα και τους έδωσαν νερό και φαγητό. Υποσκάπτοντας, μέσα από την πράξη τους, τις συνοριακές πολιτικές που παρουσιάζουν και αντιμετωπίζουν τους μετανάστες-ριες ως «ανεπιθύμητους» και

«επικίνδυνους», οι ντόπιοι στην ιστορία του Γιακούμπ επέλεξαν να βοηθήσουν τους νεοαφιχθέντες, δημιουργώντας μαζί τους την ευκαιρία για ασφαλή συνέχιση του ταξιδιού τους. Επίσης, η συνάντηση με τη γυναίκα που εργαζόταν στο πωλητήριο των εισιτηρίων μπορεί να ειδωθεί σαν μια «υπονόμευση» των κυρίαρχων συνοριακών πολιτικών: Την ξεγέλασαν ή, το πιο πιθανό, τους άφησε να την ξεγελάσουν και τους έδωσε εισιτήρια για το πλοίο χωρίς να ελέγξει τα χαρτιά τους – παρ' όλο που οι υπάλληλοι υποχρεώνονται από τις ναυτιλιακές εταιρείες να ελέγχουν τα έγγραφα των μεταναστών-ριών πριν εκδώσουν τα εισιτήρια.

Ταυτόχρονα, κεντρικό ρόλο για την υλοποίηση των ταξιδιών και για τη μετατροπή των συμβάντων σε ευκαιρίες παίζουν οι **πληροφορίες και οι γνώσεις** που έχουν οι μετανάστες-ριες πριν ξεκινήσουν το ταξίδι τους. Οι πληροφορίες αυτές συλλέγονται κατά κύριο λόγο από άλλους μετανάστες-ριες που έκαναν το ταξίδι και τα κατάφεραν, με τους οποίους έχουν επικοινωνία μέσω κινητών τηλεφώνων, e-mail, facebook κ.λπ., από μετανάστες που συναντούν στις πόλεις από τις οποίες περνούν και προσπάθησαν να φτάσουν στην Ευρώπη αλλά δεν τα κατάφεραν, αλλά και από τους διακινητές, οι οποίοι έχουν μια –λιγότερο ή περισσότερο– εποπτική εικόνα των διαδρομών. Οι πληροφορίες αυτές αποτελούν ένα από τα πιο χρήσιμα εργαλεία για την υλοποίηση των «παράνομων» ταξιδιών. Στην αφήγησή του ο Γιακούμπ αναφέρει πως ήξερε από πριν ότι για να μπεις στο πλοίο από τη Μυτιλήνη για Αθήνα πρέπει να έχεις το χαρτί της αστυνομίας, το οποίο μπορείς να πάρεις αφού περάσεις από το κέντρο κράτησης· αυτή την πληροφορία χρησιμοποίησε για να βγάλει το εισιτήριο και να φύγει για Αθήνα. Αλλά και σε τόσο δύσκολες συνθήκες όσο αυτές που αφηγείται ο Ραχίμ, καθώς γνώριζε από πριν ότι μπορεί να πέσει θύμα κλοπής από τους συνοριοφύλακες, είχε κρύψει τα χρήματά του «σε ένα σημείο που ούτε το μυαλό από ένα τζίνι δεν θα μπορούσε να καταλάβει πού είναι», αφήνοντας ταυτόχρονα 20 ευρώ στην τσέπη του, καθώς γνώριζε από πριν πως «αυτούς που δεν είχαν τίποτα τους χτυπούσαν». Το ότι ο Ραχίμ κατάφερε να μη χάσει τα λεφτά του στην πρώτη προσπάθεια να περάσει τα σύνορα, είχε ως αποτέλεσμα να έχει και άλλες ευκαιρίες για να ξαναπροσπαθήσει.

Στις ιστορίες του Ραχίμ και του Γιακούμπ ανάγλυφα αποτυπώνεται ότι *τα σύνορα δεν παράγονται με έναν ευθύγραμμο τρόπο, ως αποτέλεσμα των κρατικών πολιτικών και των νόμων, αλλά, ίσως πολύ περισσότερο, παράγονται μέσα από τις πρακτικές πολλαπλών δρώντων σε συγκεκριμένες συναντήσεις, σε συγκεκριμένους τόπους και χρόνους*. Η ανάγνωση των συνόρων ως καθεστώτων επιτρέπει την εμβάθυνση στις «στιγμές» της παραγωγής των εθνικών συνόρων, όπου αυτά χαράσσονται, επιβεβαιώνονται αλλά και υποσκάπτονται και αμφισβητούνται.

16.2 Σώματα στην πόλη ή συναντώντας «τον ξένο»

Μεταξύ εμού και του υπόλοιπου κόσμου υπάρχει πάντα ένα ερώτημα που δεν τίθεται, δεν τίθεται από κάποιους λόγω ευγένειας, από άλλους λόγω της δυσκολίας να το αρθρώσουν σωστά. Όλοι, πάντως, γυρνάνε τριγύρω του. Με πλησιάζουν, με έναν σχεδόν διστακτικό τρόπο, με κοιτάζουν περίεργα ή συμπονετικά, και αντί να μου πουν ευθέως «Πώς νιώθεις να είσαι το πρόβλημα;», λένε «Γνωρίζω έναν εξαιρετικό έγχρωμο κύριο στην πόλη μου» (…).

Εισαγωγή στο βιβλίο Souls of Black Folk (Burghart du Bois 1903)

Όπως αναδείχθηκε στα κεφάλαια της επιτόπιας έρευνας (βλ. Μέρος Β'), τα σύνορα εξαπλώνονται στον αστικό χώρο. Οι πολιτικές καταστολής της μετανάστευσης, ο διαρκής έλεγχος, οι επιχειρήσεις-σκούπα, τα κέντρα κράτησης, οι απελάσεις καθιστούν το σύνορο τμήμα της καθημερινής ζωής στην πόλη. Οι μετανάστες μπορεί να βρεθούν, από τη μια στιγμή στην άλλη, καθώς πηγαίνουν στη δουλειά τους ή μια βόλτα στην πόλη ή ακόμα και μέσα από το σπίτι τους, «υπό απέλαση» έγκλειστοι στα κέντρα κράτησης της Σένγκεν.

Στην παρούσα διατριβή, όμως, αναδείχτηκε πως τα σύνορα δεν είναι «πανταχού παρόντα» μόνο μέσα από τις πολιτικές ελέγχου αλλά και στους χώρους της καθημερινότητας. Εκκινώντας από μικρές, καθημερινές συναντήσεις στα μέσα μαζικής μεταφοράς, στους δρόμους και στις πλατείες των «κόμβων» που παρουσιάστηκαν στην έρευνα πεδίου, επιχειρώ να ανιχνεύσω τους τρόπους που παράγεται ο ξένος, τους τρόπους που η απόρριψη συνυπάρχει με την αλληλεγγύη, τους τρόπους που οι ηγεμονικοί λόγοι αναπαράγονται ακόμα και από τα «θύματά» τους.

Μέσα μαζικής μεταφοράς ή παράγοντας τον «ξένο»

Ο Α. (προνομιακός πληροφορητής) περιγράφει μια τυχαία συνάντηση που είχε στον ηλεκτρικό στην Αθήνα:

> «Καθόμουν στο τρένο, κοιτάζοντας έξω από το παράθυρο. Ένας άντρας έρχεται και κάθεται δίπλα μου, αρχίζει να μου μιλάει για τον καιρό, και τέτοια πράγματα. Εγώ καταλαβαίνω αμέσως, από τον τρόπο που μιλάει, από αυτό που λέει, ότι νομίζει ότι είμαι Έλληνας.»

Ο Α. καταλαβαίνει αμέσως, από τον τρόπο που ο άντρας του μιλάει ότι δεν τον έχει αναγνωρίσει σαν ξένο, αλλά σαν ντόπιο, σαν Έλληνα, σαν κάποιον που ανήκει στον ίδιο εθνικό χώρο. Όπως χαρακτηριστικά γράφει η S. Ahmed μιλώντας για την κατασκευή του ξένου σε συγκεκριμένες συναντήσεις, «οι τυχαίες αυτές συναντήσεις δεν συμβαίνουν μόνο στο παρόν: κάθε τέτοια συνάντηση ξανανοίγει προηγούμενες αντίστοιχες συναντήσεις» (Ahmed 2000). Υπό αυτή την έννοια, ο Α. μπορεί κατευθείαν να καταλάβει, από προηγούμενες αντίστοιχες συναντήσεις, ότι δεν έχει ακόμα αναγνωριστεί ως ξένος. Αλλά μπορεί κάποιος απλά να είναι ξένος; Μπορούμε απλά να συναντήσουμε έναν ξένο στον δρόμο; Ο ξένος δεν είναι κάποιος που φέρει τη διαφορά στο σώμα του, αλλά η φιγούρα του

ξένου παράγεται σε συγκεκριμένες συναντήσεις. Ο ξένος, όπως γράφει η Ahmed, δεν είναι απλά κάποιος που δεν ξέρουμε, καθώς υπάρχει μια διαφορά μεταξύ του ξένου και του γείτονα ή κάποιου που θεωρητικά ανήκει στην κοινότητά μας, όπως και αν αυτή ορίζεται. Ξένος, λοιπόν, δεν είναι αυτός που δεν ξέρουμε, αλλά, αντίθετα, είναι κάποιος που έχουμε ήδη αναγνωρίσει ως ξένο.

> «Όταν γύρισα το κεφάλι μου να του απαντήσω, όταν είδε το πρόσωπό μου, άκουσε τη φωνή μου και τα ελληνικά μου κατάλαβε ότι είμαι μετανάστης. Άλλαξε αμέσως τρόπο που μου μίλαγε, που με κοιτούσε, ο ήχος των λέξεών του ήταν άλλος. Η πρώτη του ερώτηση –πάντα η ίδια– από πού είσαι; Και συνέχισε, πού δουλεύεις, σου αρέσει εδώ, πόσα χρόνια είσαι εδώ; Ένιωθα άλλη μια φορά σαν να με ανακρίνουν.»

Η πρώτη ερώτηση, πάντα η ίδια, από πού είσαι; Μια ερώτηση που τονίζει –ηθελημένα ή άθελα– ότι κάποιος δεν είναι από εδώ, ότι στην πραγματικότητα δεν ανήκει εδώ. Μια ερώτηση που οριοθετεί τον ξένο, τον κρατάει «εκτός τόπου». Και μετά μια σειρά ερωτήσεων, ερωτήσεις που δεν θα θέτονταν σε μια τυχαία συνάντηση μεταξύ Ελλήνων, όπως ξέρει καλά ο Α. Ερωτήσεις που τονίζουν τη διαφορά, που παράγουν τον ξένο: Πόσα χρόνια είσαι εδώ, σου αρέσει η Ελλάδα; Όπως ειπώθηκε πριν, οι τυχαίες συναντήσεις δεν συμβαίνουν μόνο στο παρόν αλλά ξανανοίγουν προηγούμενες συναντήσεις. Υπό αυτή την έννοια, αυτός που ρωτάει έχει ενσωματώσει την εξουσία να ρωτάει, σαν λευκός, άντρας, μέλος της κυρίαρχης γηγενούς κοινότητας. Έχει ενσωματώσει τον κυρίαρχο λόγο, τις πολιτικές συνόρων και αποκλεισμού του κράτους και του νόμου, την εξουσία να παράγει τον ξένο σε μια τυχαία συνάντηση. Την ίδια στιγμή αναπαράγει και το σύνορο, καθώς η αναγνώριση του ξένου επιτρέπει την επαναοριοθέτηση δεδομένων χώρων και ιδεών έθνους στη δημόσια σφαίρα.

> «Και μετά αρχίζει να με ακουμπάει, με χτυπάει στην πλάτη, όπως θα έκανε ένας φίλος αλλά λίγο πιο δυνατά, μου λέει "πρέπει να δουλεύεις σκληρά εδώ στην Ελλάδα", το λέει αυτό δυο τρεις φορές. Νιώθω πολύ άσχημα. Δεν υπάρχει περίπτωση αν ήμουν Έλληνας να μου φερόταν με αυτόν τον τρόπο στα πρώτα λεπτά της συνάντησής μας σε ένα τρένο.»

Στις περισσότερες περιπτώσεις ο ξένος είναι κάποιος που αρνούμαστε να αγγίξουμε, καθώς το άγγιγμα μπορεί να δείξει οικειότητα, σύνδεση, επικοινωνία. Η άρνηση αγγίγματος, όπως γράφει η Simonsen, είναι ένας τρόπος να δίνεις μορφή και νόημα σε κάποια σώματα σε σχέση με κάποια άλλα (Simonsen 2007). Αλλά το ερώτημα δεν είναι μόνο ποια σώματα αγγίζουν ποια άλλα σώματα. Μπορούμε επίσης να ρωτήσουμε για τους διαφορετικούς τρόπους που κάποια σώματα αγγίζουν άλλα σώματα και πώς αυτοί οι διαφορετικοί τρόποι κατασκευάζουν αυτά τα σώματα. Μπορούμε να δούμε, στη συγκεκριμένη αυτή συνάντηση ότι ο συγκεκριμένος τρόπος αγγίγματος είναι ένας τρόπος καθυπόταξης, είναι ένας τρόπος τοποθέτησης σε κατώτερη θέση. Ο τρόπος αγγίγματος επιτελεί το σύνορο και τον πειθαρχικό του ρόλο. Το σώμα που αγγίζει έχει την εξουσία να αγγίζει και επιτελεί αυτή την εξουσία σε μια τυχαία συνάντηση. Και ο Α. ξέρει ότι δεν θα του συμπεριφέρονταν έτσι αν δεν τον είχαν αναγνωρίσει ως ξένο.

«Ένιωσα πολύ άσχημα και η πρώτη σκέψη μου ήταν να βγω έξω από το τρένο και να πάρω το επόμενο. Και μετά είπα, το έχω κάνει αυτό πολλές φορές, πολλές φορές έχω κατέβει από το τρένο, δεν μπορώ να κάνω πάντα το ίδιο. Και παρ' όλο που ένιωθα αγωνία, δεν ήξερα τι θα γίνει μετά, φοβόμουν ένα μεγάλο καβγά, έκατσα εκεί και τον κοίταξα στα μάτια, και είπα λίγο δυνατά "πάρε το χέρι σου από πάνω μου". Αυτός με κοίταξε πολύ περίεργα, πήρε ένα πρόσωπο κακό, αλλά πήρε το χέρι του, γύρισε από την άλλη και δεν μου μίλησε ξανά. Ένιωσα πολύ καλά που έκανα έτσι, ένα βάρος έφυγε από πάνω μου.»

Το σύνορο ενσωματώνεται και επιτελείται τόσο από τους γηγενείς όσο και από τους μετανάστες, αλλά την ίδια στιγμή επίσης υποσκάπτεται και αμφισβητείται. Σε αυτή την τυχαία συνάντηση, στον ηλεκτρικό στην Αθήνα, ο άντρας από την Ελλάδα φαίνεται να έχει ενσωματώσει την εξουσία να παραγάγει τον ξένο. Από την άλλη, ο Α. λέει «πολλές φορές έχω κατέβει από το τρένο» και μέσα από τα λόγια του αναδεικνύεται η κατώτερη θέση η οποία επιβάλλεται στους μετανάστες στην ελληνική κοινωνία. *Οι τυχαίες συναντήσεις δεν συμβαίνουν μόνο στο παρόν, αλλά ξανανοίγουν άλλες, παλιότερες συναντήσεις*. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι είναι όλες ίδιες. Κάθε τυχαία συνάντηση περιλαμβάνει την έκπληξη ή, με άλλα λόγια, η καθημερινή ζωή δεν είναι μόνο μια συνεχής προσαρμογή αλλά επίσης περιέχει στιγμές σύγκρουσης, συνδεδεμένες με διαδικασίες χειραφέτησης.

Στη συγκεκριμένη ιστορία ο Α. αποφάσισε να μείνει και να αντιμετωπίσει το πρόβλημα – ή ίσως το γεγονός ότι ο ίδιος είναι το πρόβλημα. Αποφάσισε ότι δεν μπορεί πάντα να κατεβαίνει από το τρένο. Κοίταξε τον άλλο άντρα στα μάτια, μίλησε δυνατά και επαναδιαπραγματεύτηκε το σύνορο, την «κατωτερότητά» του, όχι μόνο με τις λέξεις αλλά και με το σώμα του.

Δημόσιοι χώροι ή απόρριψη και αποδοχή

«Είχαμε πάει όταν ήρθε η φίλη μου στο Πεδίο του Άρεως, είχε ένα θέατρο για μικρά παιδιά και θέλαμε να δούμε, ακόμα δεν είχα κάτσει ήρθε ένας τεράστιος τύπος καραφλός και μου είπε σήκω, σήκω, σήκω, έξω, έξω, ούτε ένα λεπτό δεν με άφησε, μου σήκωσε και την τσάντα και μου είπε έξω, έξω, και τη φίλη μου την έδιωξε, που ήταν γερμανίδα, και κάτι άλλοι Έλληνες που είχαν μπει μαζί μας, και αυτούς τους διώξανε γιατί νόμιζαν ότι ήταν μαζί μας. (…)Και αυτός ο Έλληνας μας έβριζε, έλεγε άι γαμήσου (…) αυτός με έβριζε στα ελληνικά εγώ στα αγγλικά και στα φαρσί. (…)Είχανε μαζευτεί διάφοροι και τους έβρισα όλους, είχα εκνευριστεί πάρα πολύ γιατί και αυτοί που μαζεύτηκαν έβριζαν τους μετανάστες και εμένα, κανείς δεν ήρθε να πει μια καλή κουβέντα. (…) Έτσι που περπατούσαμε μετά στο πάρκο είχα πάρα πολλά νεύρα και κλωτσούσα ό,τι έβρισκα μπροστά μου, δέντρα, πάγκους και ήταν κάτι παππούδες εκεί που τρώγανε ηλιόσπορους και με φώναξαν και μου είπαν τι έπαθες παιδάκι μου; Μας ρώτησαν, σας 'βρίσαν εκεί; Μετέφραζε ο φίλος μου και τους εξήγησε τι έγινε, μας φέρανε μετά κάτι να πιούμε, κάτι πορτοκαλάδες και νερό. Αυτό με ξάφνιασε, τόσο κοντά, τόσο διαφορετικός κόσμος, στα λίγα μέτρα απόσταση που είχαμε κάνει, από τη μια οι φασίστες

και από την άλλη τόσο καλοί άνθρωποι βρέθηκαν. Με έπιασαν τα κλάματα όταν οι παππούδες μας φέρθηκαν τόσο γλυκά και μετά από λίγο τρελαινόμουν και μου ερχόταν να πάρω το μπουκάλι να γυρίσω πίσω να τους σφάξω, αλλά έβλεπα μετά τα πρόσωπα των παππούδων και δεν μου πήγαινε η καρδιά να πάω να τσακωθώ με τους άλλους. Σκέφτηκα είναι τρελοί αυτοί, δεν έχουν μυαλό, άσ' τους. Οι παππούδες γελούσαν και λέγαν είναι βλάκες αυτοί, νομίζουν ότι κάτι έχετε και δεν σας θέλουν. Κοίτα διαφορά, με τους παππούδες άνοιξε η καρδιά μου και οι άλλοι με είχαν φτάσει στα άκρα. Έτσι είναι η Αθήνα.»

(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Στον αστικό χώρο υπάρχει μια συνεχής επιβεβαίωση, επιτέλεση, ενσωμάτωση αλλά και υπόσκαψη και αμφισβήτηση των κυρίαρχων συνοριακών πρακτικών. Αυτή η διαδικασία διαπραγμάτευσης των συνόρων/ορίων δεν γίνεται μόνο από τους μετανάστες-ριες αλλά και από τους ντόπιους. Σε «απόσταση λίγων μέτρων», όπως χαρακτηριστικά λέει ο Ραχίμ, υπάρχουν άνθρωποι που αναπαράγουν και ενισχύουν μέσα από την πράξη και τον λόγο τους τις συνοριακές πρακτικές, που έχουν ενσωματώσει την εξουσία να αποκλείουν από τον δημόσιο χώρο της πόλης όσους αναγνωρίζουν ως «ξένους» και, ταυτόχρονα, άνθρωποι που αμφισβητούν με τις πράξεις τους τον κυρίαρχο λόγο, που αντιμετωπίζουν ισότιμα τους μετανάστες-ριες, που αναπτύσσουν μαζί τους σχέσεις αμοιβαιότητας, φροντίδας και αλληλεγγύης.

Μέσα από την αφήγηση του Ραχίμ, όμως, αναδεικνύεται και μια πτυχή που αφορά την «ένταξη» των μεταναστών – μια πτυχή που παρ' όλο που είναι αυτονόητη, συστηματικά «παραβλέπεται» στη χάραξη πολιτικών αλλά και στις κυρίαρχες προσεγγίσεις της μετανάστευσης: Το γεγονός πως όσο οι μετανάστες-ριες «αποκλείονται» από τον δημόσιο χώρο, όσο αντιμετωπίζονται εκ προοιμίου ως «λαθραίοι» και «ανεπιθύμητοι» τόσο – τουλάχιστον τμήμα αυτών– θα αντιδρά με αντίστοιχο τρόπο: με φόβο, απόγνωση και βία. Το παράδειγμα των εξεγέρσεων στα παρισινά προάστια, ανθρώπων που ήταν στην πλειονότητά τους Γάλλοι υπήκοοι αλλά ταυτόχρονα αποκλείονταν από τη δημόσια σφαίρα και αντιμετωπίζονταν ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας, είναι ενδεικτικό. Όπως επίσης και το παράδειγμα των βίαιων εξεγέρσεων των μεταναστών-ριών που βρίσκονται έγκλειστοι στα αστυνομικά τμήματα και στα κέντρα κράτησης σε όλη την επικράτεια: Εξεγέρσεις που περισσότερο εκφράζουν την οργή και την απόγνωση των έγκλειστων παρά αιτήματα προς ικανοποίηση σε κάποια Αρχή.

Στον αντίποδα αυτού, η αντιμετώπιση των μεταναστών-ριών ως ισότιμων μελών, τόσο από τις επίσημες κρατικές πολιτικές και τους θεσμούς όσο και από την κοινωνία, δημιουργεί μια συνθήκη συνύπαρξης και αμοιβαιότητας. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο Ραχίμ: «...τρελαινόμουν και μου ερχόταν να πάρω το μπουκάλι να γυρίσω πίσω να τους [αυτούς που τους είχαν διώξει από το θέατρο] σφάξω, αλλά έβλεπα μετά τα πρόσωπα των παππούδων και δεν μου πήγαινε η καρδιά να πάω να τσακωθώ με τους άλλους. (…) με τους παππούδες άνοιξε η καρδιά μου και οι άλλοι με είχαν φτάσει στα άκρα.»

Δρόμοι της πόλης ή ηγεμονική ιδεολογία

> «Η Αθήνα έχει γίνει χάλια πια. Εγώ βλέπω μια γυναίκα στο πεζοδρόμιο να περπατάει και πάω απέναντι πια, γιατί βλέπω πώς σφίγγει την τσάντα της όταν είμαι κοντά της και δεν θέλω να φοβάται, να ανησυχεί, γι' αυτό περνάω πιο μακριά. Παλιά δεν ήταν έτσι. (…) Δεν φταίει Έλληνας, τώρα έχει και αυτός πρόβλημα. Έχουν και αυτοί δίκιο, τι να πεις; Τώρα βλέπουν τους ξένους, είναι πολλοί, θέλουν να δουλέψουν και λένε εγώ τι θα κάνω, θα κάτσω σπίτι; Ελλάδα δεν ήταν έτσι. Τώρα έχει γίνει. Τώρα έχουν αρχίσει και κλειδώνουν την κάτω πόρτα, την είσοδο.»
>
> (Νουρ, 33 χρόνων, 19.07.2012, Αθήνα)

Ο Νουρ, περιγράφοντας τις τυχαίες συναντήσεις του στην πόλη με γυναίκες, αναφέρει πως, καθώς δεν θέλει να τις φοβίζει, απομακρύνεται. Μέσα από την αφήγησή του φαίνεται να έχει αποδεχτεί πως «είναι πρόβλημα», να έχει αποδεχτεί και εν μέρει ενσωματώσει το βλέμμα όσων τον αντιμετωπίζουν ως «επικίνδυνο», «εγκληματία», «παράνομο».

Άλλωστε, και η δικαιολόγηση των Ελλήνων που *έχουν δίκιο* γιατί οι *ξένοι είναι πολλοί*, αποτελεί επιβεβαίωση και αποδοχή του κυρίαρχου λόγου που αντιμετωπίζει και περιγράφει τη μετανάστευση ως πρόβλημα. Αυτού του τύπου η «δικαιολόγηση» της στάσης των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες-ριες επαναλαμβάνεται συχνά στις αφηγήσεις των Αφγανών. Αφενός, φανερώνει το πόσο ισχυρός είναι ο λόγος της εξουσίας, καθώς καταφέρνει να πείσει ακόμα και τους ίδιους τους μετανάστες-ριες ότι «είναι πολλοί» και η παρουσία τους στη χώρα αποτελεί «πρόβλημα» με έναν ευθύγραμμο τρόπο. Αφετέρου, πιθανόν να νιώθουν την ανάγκη να φανούν ευγενικοί μιλώντας μαζί μου –μια ελληνίδα γυναίκα–, θεωρώντας ότι θα με προσβάλουν αν μιλήσουν άσχημα για τους Έλληνες. Αλλά ακόμα και αυτό, ακόμα και η προσπάθειά τους να φανούν ευγενικοί μαζί μου δικαιολογώντας τη στάση κάποιων Ελλήνων απέναντί τους, φανερώνει την αποδοχή μιας κατώτερης θέσης στην κοινωνία, μια θέσης από την οποία δεν μπορούν να εκφράσουν ελεύθερα τη γνώμη τους. Συζητώντας για τον τρόπο που παρουσιάζουν κάποιοι από τους μετανάστες τη συμπεριφορά των Ελλήνων στις συζητήσεις μας, ο Α., προνομιακός πληροφορητής, μου είπε:

> «Έχει δημιουργηθεί μια νοοτροπία, κάποιοι από το Ιράν κουβαλάνε μαζί τους, αλλά και από τα μέσα ενημέρωσης, που λένε μικρή χώρα η Ελλάδα δεν χωράμε, δεν χωράμε άλλους μετανάστες. *Μικρή χώρα ο Καρατζαφέρης*. (…)Πιστεύουν ότι οι Έλληνες είναι κάπως ιδιοκτήτες στη χώρα και έχουν πάντα δίκιο, ό,τι θέλουν να κάνουν. Ειδικά όταν μιλάμε με τους Έλληνες πρέπει να μην πούμε αλήθεια, ότι η κατάσταση είναι χάλια, γιατί είναι χώρα τους και δεν έχουμε δικαίωμα εμείς να πούμε άλλο. (…). Πώς, όμως, η εξουσία επιβάλλει αυτά τα πράγματα; Πώς μπορείς να δημιουργήσεις αυτή τη νοοτροπία ακόμα και στους μετανάστες; Και μετά απορούμε που οι Έλληνες λένε αυτά τα πράγματα.»

Ο Α. τονίζει το πόσο ταυτίζονται με την ηγεμονική ιδεολογία ακόμα και «τα θύματά της», εν προκειμένω πώς κάποιοι μετανάστες-ριες υιοθετούν λόγους και στάσεις που φανερά στρέφονται εναντίον τους, αποδεχόμενοι ότι είναι υποτελείς. Ο Ραχίμ αφηγείται μια τυχαία

συνάντηση με μια γυναίκα σε έναν δρόμο στην Πάτρα. Σε αντίθεση με την παραπάνω ιστορία, όπου ο Νουρ αποδέχεται τη θέση του ως «πρόβλημα» και απομακρύνεται, ο Ραχίμ προσπαθεί με τη στάση του, με το σώμα του, να αμφισβητήσει το βλέμμα και την πράξη που τον κατατάσσει ως «πρόβλημα». Πράττει αυθόρμητα, μιμούμενος τη γυναίκα που κολλάει στον τοίχο, καθρεφτίζοντας τη δική της στάση, αμφισβητώντας ότι αυτός είναι ο «επικίνδυνος» στη συγκεκριμένη συνάντηση.

> «Στην Αθήνα και στην Πάτρα είναι φορές που είναι κόσμος που με κοιτάει κάπως επειδή είμαι Αφγανός, επειδή φαίνομαι ξένος, σαν να είμαι κλέφτης, σαν να είμαι δολοφόνος, σαν να είμαι κάτι κακό. Αυτό πολύ με ενοχλεί. (…) Περπατούσα κάποια στιγμή και ήταν στο δρόμο στην Πάτρα και μια γυναίκα, τη στιγμή που την πλησίασα είχε κολλήσει στον τοίχο από τον φόβο της γιατί ήμασταν μόνοι στον δρόμο και φοβόταν ότι θα κάνω κάτι κακό. Και εγώ έτσι για πλάκα, έκανα και εγώ το ίδιο που έκανε και εκείνη σαν να την φοβάμαι και πήγα και εγώ και κόλλησα στο αυτοκίνητο από την άλλη πλευρά και προσπεράσαμε ο ένας τον άλλο περπατώντας στο πλάι σαν τα καβούρια (γελάει). (…) Κάποιες φορές στην Πάτρα, εννοείται ότι ήμουνα βρώμικος, δεν μπορούσα να είμαι καθαρός εκεί, αλλά δεν έφταιγα εγώ. Με βλέπανε κάποιοι και με κοιτούσαν σαν να είμαι έτοιμος να τους δαγκώσω, να τους φάω. Εντάξει, όντως βρώμικοι ήμασταν, όχι εμείς, τα ρούχα μας, αλλά έχουμε μάτια βλέπουμε, έχουμε μύτη μυρίζουμε, έχουμε αυτιά ακούμε, έχουμε μυαλό καταλαβαίνουμε, άνθρωποι είμαστε, δεν είμαστε ζώα. Αυτοί, που έχουν τέτοια συμπεριφορά δείχνουν κατά τη γνώμη μου ότι δεν είναι άνθρωποι.(…) Δεν φανταζόμουν ποτέ πως κάποιος που έχει σπουδάσει, που είναι σε καλή κατάσταση, που έχει δουλειά μπορεί να φέρεται έτσι.»
>
> (Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Ο λόγος που χρησιμοποιεί ο Ραχίμ για να «περιγράψει» τον τρόπο που κάποιοι Έλληνες τον αντιμετωπίζουν είναι τελείως διαφορετικός από του Νουρ. Όχι μόνο δεν τους «δικαιολογεί», αλλά αντίθετα δηλώνει πως τον ενοχλεί το βλέμμα των ανθρώπων που, αναγνωρίζοντάς τον ως ξένο, τον αντιμετωπίζουν σαν «κάτι κακό».

Πολλοί μετανάστες, μιλώντας μου, ένιωθαν την ανάγκη να τονίσουν πως «είναι άνθρωποι». Σε μια κοινωνική συνθήκη όπου οι μετανάστες-ριες κατηγοριοποιούνται όλο και περισσότερο ως ενιαία ομάδα και περιγράφονται στον κυρίαρχο λόγο με όρους όπως «παράνομοι», «λαθραίοι», «εγκληματίες», ενώ αντίστοιχη είναι και η αντιμετώπισή τους από τις Αρχές (αστυνομία, λιμενικό, συνοριοφυλακή) και από τμήμα των ντόπιων, η ανάγκη τους να τονίσουν ότι είναι «άνθρωποι» φανερώνει την υποτελή θέση στην οποία νιώθουν ότι βρίσκονται. Ταυτόχρονα, όμως, το να δηλώνουν ότι είναι «άνθρωποι» μπορεί να διαβαστεί (και) ως μια προσπάθεια υπέρβασης και αμφισβήτησης της υποτελούς τους θέσης, μια άρνηση ότι είναι «γυμνές ζωές», μια προσπάθεια διεκδίκησης μιας ζωής άξιας να βιωθεί.

Ο Ραχίμ με τα λόγια, με τις πράξεις, με το σώμα του αντιστρέφει τις κυρίαρχες πρακτικές οριοθέτησης. Με το σώμα του καθρεφτίζει τη στάση της γυναίκας που τον

φοβάται, προσπαθώντας να αντιστρέψει την εικόνα ότι ο ίδιος είναι αντικείμενο φόβου. Αντίστοιχα στον λόγο του αντιστρέφει την αντίληψη ενός τμήματος των ντόπιων που αντιμετωπίζουν τους μετανάστες σαν να μην είναι «άνθρωποι», ισχυριζόμενος πως «αυτοί που έχουν μια τέτοια στάση δεν είναι άνθρωποι».

Ο Α. λέει: «Από τότε που άφησα το Αφγανιστάν έζησα δύο χρόνια στο Ιράν και άλλον 1,5 χρόνο στο Πακιστάν. Αλλά μόνο στην Ελλάδα νιώθω μετανάστης, νιώθω ξένος». Και εγώ τον ρωτάω: «Πώς νιώθει ένας μετανάστης;» Απαντάει:

> «Είναι σαν κάθε λέξη που κάποιος άλλος λέει, κάθε κίνηση, κάθε άγγιγμα μετράει, όλα αυτά έχουν σημασία. Μαθαίνεις πολλά από αυτή την εμπειρία, είναι ενδιαφέρον, καταλαβαίνεις πολλά για την κοινωνία που ζεις, είναι σαν να την κοιτάς στα μάτια. Αλλά είναι δύσκολο, ποτέ δεν είσαι ήρεμος, χαλαρός, μόνο στο σπίτι σου ή με ανθρώπους πολύ οικείους. Έξω πρέπει πάντα να είσαι με προσοχή και με νεύρο».

Πηγαίνοντας πίσω στην αρχική ερώτηση που έθεσε ο Du Bois, «πώς νιώθεις να είσαι το πρόβλημα», ο ίδιος γράφει:

> «Όπως και να έχει, να είσαι το πρόβλημα είναι μια περίεργη εμπειρία, – ιδιαίτερη ακόμα για κάποιον που δεν έχει υπάρξει ποτέ τίποτα άλλο (…). Ο νέγρος γεννιέται πίσω από ένα βέλο και έχει το χάρισμα μιας δεύτερης όρασης στον αμερικάνικο κόσμο, έναν κόσμο που δεν του επιτρέπει μια πραγματική αυτοσυνείδηση, παρά μόνο τον αφήνει να βλέπει τον εαυτό του μέσα από την αντανάκλαση του υπόλοιπου κόσμου. Είναι μια ιδιαίτερη αίσθηση, αυτή η διπλή συνείδηση, αυτή η αίσθηση να βλέπει κάποιος τον εαυτό του πάντα μέσα από τα μάτια των άλλων.»
>
> Εισαγωγή στο βιβλίο *Souls of Black Folk*, (Burghart du Bois 1903)

16.3 Εργασία – Πειθάρχηση – Αντίσταση

Όπως έχει αναλυθεί σε προηγούμενα κεφάλαια, τα σύνορα/όρια έχουν άμεση σχέση με τα καθεστώτα εργασίας (βλ. Κεφάλαια 1.2, 4.1). Μέσα από την εμπέδωση των συνόρων, μέσα από τις πρακτικές οριοθέτησης και διαχωρισμού παράγεται, εν τέλει, ένα εργατικό δυναμικό καθυποταγμένο και πειθήνιο.

Εμπέδωση του συνόρου

Ο Μπασίρ έφτασε στη Σάμο 17 χρόνων, συνελήφθη από τις Αρχές ως διακινητής (καθώς ήταν ο μόνος «λευκός» σε μια βάρκα που όλοι οι άλλοι ήταν Αφρικανοί) και καταδικάστηκε ερήμην του (καθώς στο δικαστήριο δεν είχε μεταφραστή) σε 3,5 χρόνια φυλάκισης. Σήμερα δουλεύει σε μια αλυσίδα φαστφούντ:

> «Εκεί είμαι φούρναρης, από 10 το βράδυ μέχρι πρωί, 10, 11 ώρα δουλεύω, δηλαδή 12-13 ώρες δουλεύω τη μέρα. Μια φορά την εβδομάδα ρεπό. Φτιάχνουμε ψωμιά ζωντανά, (γελάει) έχει κάμερα, μας παίρνει και μας βλέπουνε έξω στην τηλεόραση (γελάει) και έρχονται κόσμος και βλέπουνε στην τηλεόραση εμάς, πώς φτιάχνουμε τα ψωμιά για σάντουιτς, πώς ψήνουμε και εκείνο φρέσκο - φρέσκο, τρώνε. 24 ώρες είναι ανοιχτό. (…). Τώρα εκεί μια χαρά είναι, άσπρο καπέλο, άσπρο ρούχα, στο κάμερα μπροστά και δουλεύω και βλέπουνε κόσμος και τρώνε σάντουιτς και εγώ θέλω να φτιάξω πιο ωραίο, πιο καλό, για να φάει και να είναι ευχαριστημένος ο πελάτης. Και γυρίζω γύρω, γύρω, τρέχω δεν σταματάω, full speed, και έχει εγώ που ψήνω ψωμιά και έχει και τα παιδιά, 5-6 παιδιά που φτιάχνουν σάντουιτς, άμα θέλει κάτι, Μπασίρ θέλω πατάτες, Μπασίρ θέλω κρέατα, Μπασίρ θέλω αυτό, θέλω αυτό, αμέσως, αμέσως, ό,τι ζητάνε, μπαμ, μπουμ και έγινε. Οι γνωστοί πελάτες, μόλις έρχονται, άμα δεν είμαι εγώ, ψάχνουνε, λένε πού είναι το Μπασίρ, λέω εγώ είμαι μέσα, βγαίνω, καλώς ήρθες, τι θέλετε, και έρχονται από το εξωτερικό, που μιλάνε αγγλικά και εγώ ξέρω λίγο αγγλικά και άλλοι δεν ξέρουν αγγλικά και φωνάζουν εμένα, λένε Μπασίρ έλα μιλάει αγγλικά, λέω ναι, τι θέλετε; (…) Μόλις έχει πολύ δουλειά μου παίρνουν τηλέφωνο, για πιο νωρίς, λέει Μπασίρ έλα, έχει πολύ δουλειά, κατευθείαν, πάω στο δουλειά και αμέσως ξεκινάω. Μια χαρά ήμαστε. Εκεί έχω ένσημα. Είμαι νόμιμος.»
>
> (Μπασίρ, 29 χρόνων, 20.04.2011, 17.05.2011, Αθήνα)

Η δουλειά σε βραδινή βάρδια, 12-13 ώρες τη μέρα(και αν *έχει πολύ δουλειά* ακόμα περισσότερες ώρες) για 6 μέρες την εβδομάδα και με μια κάμερα να βιντεοσκοπεί τον χώρο εργασίας όλες αυτές τις ώρες και να προβάλει την εικόνα *ζωντανά* στο μαγαζί, θα ήταν αναμενόμενο να περιγράφεται τουλάχιστον ως δύσκολη –αν όχι ανυπόφορη– από κάποιον εργαζόμενο. Ο Μπασίρ, όμως, περιγράφει την δουλειά του με μεγάλη ικανοποίηση.

Στα 3,5 χρόνια φυλάκισης τα οποία ο Μπασίρ περιγράφει με απόγνωση, καθώς ένιωθε αδικημένος και τελείως αδύναμος, φαίνεται να έχει εμπεδώσει την υποτέλεια του συνόρου, την πειθαρχία της εξουσίας και να είναι διατεθειμένος να αποδεχτεί πολύ σκληρές εργασιακές συνθήκες αρκεί να «είναι νόμιμος» και «ορατός». Η «αορατότητα» που του είχε

επιβληθεί για χρόνια στη φυλακή φαίνεται να αντιστρέφεται (και) μέσω της κάμερας στον εργασιακό του χώρο: Το να τον γνωρίζουν οι πελάτες και να τον αναζητούν, το γεγονός ότι είναι για αυτούς «υπαρκτός» και «ορατός» φαίνεται να έχει πολύ μεγάλη σημασία. Ταυτόχρονα, η καλή σχέση με τους συναδέλφους του αλλά και ότι μπορεί να προσφέρει γνώσεις που οι άλλοι δεν έχουν (π.χ. αγγλικά) τον κάνουν να αισθάνεται σημαντικός και απαραίτητος. Για ανθρώπους που για χρόνια αναγκάζονται να κινούνται «στις σκιές», να είναι «παράνομοι», να μην έχουν φωνή, δικαιώματα και παρουσία στον δημόσιο χώρο, η συνθήκη της «νομιμότητας» αλλά και η αναγνώριση της ύπαρξής τους από τους άλλους (τους συναδέλφους και τους πελάτες στη συγκεκριμένη ιστορία) αποτελούν επίδικα. Ο Μπασίρ δέχεται με ικανοποίηση τις πιο σκληρές συνθήκες εργασίας με μόνο αντίβαρο την αναγνώριση της (νόμιμης) ύπαρξής του.

Μέσα από την αφήγηση του Μπασίρ προκύπτει πόσο βαθιά εμπεδώνεται και πόσο καθοριστικά λειτουργεί στο πεδίο της καθημερινότητας η καθυπόταξη και η πειθαρχία των σχέσεων κυριαρχίας που εγγράφονται στα σώματα των μεταναστών-ριών που διασχίζουν τα σύνορα.

Το σώμα ως «όπλο»

I ain't got no home, ain't got no shoes
Ain't got no money, Ain't got no clothes
Ain't got no land, Ain't got no country
Ain't got no freedom, Ain't got no god,
Ain't got no love, ain't got no name

Then what have I got
Why am I alive anyway?
Got my hair, got my head
Got my brains, got my ears
Got my eyes, got my nose
Got my mouth, I got my smile
Yeah, what have I got
Nobody can take away
I've got life

Nina Simone - Ain't Got No/I Got Life

Ο Χουσεΐν περιγράφει την εμπειρία του όταν δούλευε ως ράφτης με έναν «Έλληνα» εργοδότη:

> «Μετά βρήκα μια δουλειά με ένας Έλληνας, δούλευα μαζί του ένα μήνα και μου χρωστούσε 600 ευρώ. (…)Στο τέλος, όταν ζήτησα λεφτά μου έδωσε 200 ευρώ, λέω δεν είναι αυτό, πρέπει να μου τα δώσεις όλα, τα λεφτά μου όλα, και μου έλεγε πολύ κακές λέξεις, με προσέβαλε, και ότι δεν έχω λεφτά και τα λοιπά, και εγώ δεν μπορούσα να κάνω με προσβολή και τέτοια, εντάξει, τσακώθηκα μαζί του.(…). Και επειδή το μέρος της δουλειάς εκεί ήταν δίπλα στο αστυνομικό τμήμα, το μέρος που έχει εκεί σαν ράφτης, και πάντα μας φοβίζει με την αστυνομία όταν ζητάμε λεφτά, και εγώ όταν ζήτησα λεφτά είπε φύγε, σε παρακαλώ, θα καλέσω την αστυνομία και εγώ έλεγα, άντε, να καλέσεις την αστυνομία, εγώ δεν έχω τίποτα να χάσω, λεφτά μου ζητάω, αυτό που δούλεψα. Έτσι, αυτός, φοβίζει τον κόσμο για να φύγουν, να μην τους δώσει τα λεφτά τους. Μετά κατάλαβα ότι 7-8 άτομα δούλευαν μαζί του, έτσι, με αυτόν τον τρόπο, δεν έδωσε λεφτά, έδωσε 200-300 ευρώ και φύγανε, επειδή νόμιζαν ότι είναι Έλληνας και δεν μπορούν να κάνουν κάτι μαζί του, δεν μπορούν να πάνε κάπου και να πάρουμε τα δικαιώματά μας.»
>
> (Χουσεΐν, 28 χρόνων, 05.05.2012, Αθήνα)

Ο εργοδότης του Χουσεΐν –όπως πολλοί άλλοι εργοδότες σε όλη την Ελλάδα– χρησιμοποιεί την κοινωνική και ταξική του θέση –ως Έλληνας, άντρας, ιδιοκτήτης επιχείρησης– για να εκμεταλλευτεί την εργασία των μεταναστών. Αυτή, όμως, η εκμετάλλευση της εργασίας γίνεται εφικτή στο πλαίσιο των διαδικασιών «παρανομοποίησης» της μετανάστευσης που συντελούνται σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες

και εμπλέκουν πολλαπλούς θεσμούς και δρώντες: τις πολιτικές καταστολής στα σύνορα, τα κέντρα κράτησης, τη συνοριοφυλακή, την αστυνομία, τον κυρίαρχο λόγο αλλά και τις πολιτικές για την εργασία. Το γεγονός ότι ένας μετανάστης χωρίς χαρτιά δεν έχει δικαίωμα εργασίας και άρα δεν μπορεί να απευθυνθεί στα θεσμικά όργανα για τη διεκδίκηση εργασιακών δικαιωμάτων τον εκθέτει –σε θεσμικό επίπεδο– σε ακραία εκμετάλλευση της εργασιακής του δύναμης. Ο εργοδότης του Χουσεΐν χρησιμοποιεί την «αστυνομία» για να απειλήσει τους μετανάστες χωρίς χαρτιά, καθώς γνωρίζει ότι, στις περισσότερες περιπτώσεις, η επέμβαση της αστυνομίας θα είναι προς όφελός του, αφού πιθανότητα θα σημάνει τη σύλληψη, κράτηση και ίσως την απέλαση των χωρίς χαρτιά μεταναστών. Στις αφηγήσεις κάποιων μεταναστών «Έλληνας» σημαίνει με έναν ευθύγραμμο τρόπο ανώτερος, φορέας δικαιωμάτων, φορέας εξουσίας.

> «Τελικά δεν μου έδινε τα λεφτά μου και εκείνη την ώρα δεν ήξερα τι να κάνω, πήρα το ψαλίδι το έβαλα στο λαιμό μου και έλεγα ότι θα χτυπήσω τον εαυτό μου αν δεν μου δώσεις τα λεφτά. Εντάξει, ξέρω, εγώ δεν μπορώ να σε χτυπήσω επειδή είσαι Έλληνας, αλλά θα χτυπάω τον εαυτό μου για να καταλάβεις ότι δεν είναι σωστό αυτό που κάνεις.(…)Και εγώ προσπάθησα έτσι, με αυτόν τον τρόπο να πάρω τα δικαιώματά μου, μοναδικό τρόπο που σκέφτηκα ότι μάλλον μπορώ να τα καταφέρω. Στο τέλος μου έφερε τα λεφτά μου και μου λέει φύγε.»
>
> (Χουσεΐν, 28 χρόνων, 05.05.2012, Αθήνα)

Ο τρόπος που διάλεξε ο Χουσεΐν να αντιδράσει και να διεκδικήσει τα δικαιώματά του φανερώνει ταυτόχρονα την εμπέδωση της υποτέλειας και την προσπάθεια αμφισβήτησής της. Γνωρίζει την υποτελή κοινωνική του θέση, γνωρίζει πως δεν μπορεί να απευθυνθεί στους θεσμούς αλλά ούτε να «χτυπήσει» (κυριολεκτικά και μεταφορικά) έναν Έλληνα. Επιλέγει, λοιπόν, να χρησιμοποιήσει ως «όπλο» αυτό που έχει: Το ίδιο του το σώμα, απειλώντας τον εργοδότη του ότι θα μαχαιρωθεί μέσα στο μαγαζί του. Η χρήση του σώματος ως «όπλου» είναι ίσως ο ύστατος τρόπος διεκδίκησης όσων είναι αποκλεισμένοι από θεσμισμένα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα. Οι απεργίες πείνας των μεταναστών που έλαβαν χώρα τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα (βλ. και Lafazani 2012) καταδεικνύουν ακριβώς αυτό: Αποτελούν μια μορφή αγώνα που φανερώνει τις συνθήκες αποκλεισμού από δικαιώματα τις οποίες βιώνουν ενώ, ταυτόχρονα, ο ίδιος ο αγώνας επιχειρεί να σπάσει αυτόν τον αποκλεισμό. Θέτοντας την ίδια τους τη ζωή σε κίνδυνο –όπως έχουν ξανακάνει περνώντας τα σύνορα ή δουλεύοντας σε επικίνδυνες συνθήκες–, οι μετανάστες αντιστέκονται στον αποκλεισμό τους και καθιστούν τα αιτήματά τους κεντρικό πολιτικό διακύβευμα. Τέτοιοι τρόποι αντίστασης, είτε σε ατομικό επίπεδο –όπως η ιστορία του Χουσεΐν–, είτε σε συλλογικό επίπεδο –όπως οι απεργίες πείνας–, αναδεικνύουν πως, ακόμα και όταν το μόνο που «έχουν» οι μετανάστες είναι η «γυμνή ζωή» τους, μπορούν να την μετατρέψουν σε όπλο αντίστασης στην εκμετάλλευση και αμφισβήτησης του αποκλεισμού τους.

16.4 Γυναικείες διαδρομές

Μέσα από την αφήγηση της Φατιμά, μιας από τις λίγες αφγανές γυναίκες που μίλησα στο πλαίσιο της διατριβής, αναδεικνύονται τόσο οι δυσκολίες της μετανάστευσης όσο και οι τρόποι διαχείρισης αυτών των πολλαπλών δυσκολιών αλλά και αλλαγών στη ζωή των γυναικών που μεταναστεύουν.

Για όσους-ες από εμάς το να ταξιδέψουμε με τους τρόπους που περιγράφτηκαν στην έρευνα πεδίου φαντάζει σχεδόν αδιανόητο, ακόμα πιο δύσκολο και ακατόρθωτο φαντάζει να ταξιδέψουμε «χωρίς χαρτιά» από το Ιράν προς την Ευρώπη με τρία μικρά παιδιά. Η Φατιμά λέει:

> «Να ταξιδεύεις με μικρά παιδιά φαίνεται ότι είναι δύσκολο, εντάξει είναι δύσκολο, αλλά όχι τόσο. Υπάρχουν 2-3 οικογένειες ανάμεσα στους 40, 50 άντρες. Στο δρόμο υπάρχει αλληλεγγύη μεταξύ μας, ειδικά τις οικογένειες τις βοηθάνε πολύ, οπότε δεν είναι τόσο δύσκολο. Μαζί ταξιδεύαμε Αφγανοί, Ιρανοί και Πακιστανοί. Κράταγαν τα παιδιά, μας βοηθούσαν με τα πράγματα, σε όλο το δρόμο.»
>
> (Φατιμά, 28 χρόνων, 12.05.2012, Αθήνα)

Στην αφήγηση της Φατιμά αναδεικνύεται για άλλη μια φορά η σημασία των σχέσεων αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης που αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια των ταξιδιών. Η Φατιμά έφτασε με τον άντρα της και τα τρία της παιδιά στον Έβρο αλλά, στην προσπάθεια να διασχίσουν το ποτάμι, ο άντρας της έμεινε από την τουρκική μεριά, όπου συνελήφθη και απελάθηκε πίσω στο Αφγανιστάν (όπως περιγράφτηκε αναλυτικά στο Κεφάλαιο 9.2). Φτάνοντας στην Αθήνα, η Φατιμά έμεινε για 2-3 μέρες στην πλατεία Βικτωρίας, καθώς δεν ήξερε κανέναν στην πόλη, ενώ εκεί γνώρισε κάποιες οικογένειες Αφγανών που τη φιλοξένησαν για κάποιες μέρες (αναλυτικά στο υποκεφάλαιο 12.2).

> «Είναι διαφορετικά για μένα χωρίς τον άντρα μου εδώ. Εξαρτάται πώς ζεις, πάντα. Αν είσαι σε μια αφγανική κοινότητα νιώθεις ασφάλεια να έχεις τον άντρα σου μαζί σου. Εγώ εδώ, χωρίς τον άντρα μου, δεν νιώθω ασφάλεια, γιατί με βλέπουν με άλλο μάτι ο κόσμος, όταν με συναντάνε στο δρόμο με ρωτάνε πάντα για τον άντρα μου. Εγώ τώρα μόνη μου πρέπει να προσέχω κάποια πράγματα, είναι έτσι η δομή της κοινωνίας μας, που είναι λίγο δύσκολο.»

Μέσα από την αφήγηση της Φατιμά προκύπτουν και άλλα «όρια» που αρθρώνονται και τίθενται υπό διαπραγμάτευση στη διαδικασία της μετανάστευσης: Αναδεικνύεται ότι τα εθνοτικά δίκτυα, τα οποία αποτελούν δίχτυ ασφαλείας για τους νεοφερμένους-ες, μπορούν υπό συγκεκριμένες συνθήκες να «επιβάλουν» και πολλούς περιορισμούς, καθώς συχνά εντός τους αναπαράγονται κοινωνικά πρότυπα από τις χώρες καταγωγής. Όπως αναλύθηκε και στην εισαγωγή του δεύτερου μέρους της διατριβής, οι γυναίκες στο Αφγανιστάν βιώνουν ποικίλους περιορισμούς στην κοινωνική ζωή, περιορισμοί που, όπως διαφαίνεται από την αφήγηση της Φατιμά, «επιβάλλονται» μέσω των εθνοτικών δικτύων και στις γυναίκες που μεταναστεύουν από το Αφγανιστάν.

Ο Α., προνομιακός πληροφορητής και μεταφραστής στη συνέντευξη με τη Φατιμά, λέει:

«Κάποιες γυναίκες που είναι μόνες τους εδώ, νιώθουν να έχουν την ελευθερία τους, λένε δεν είχαμε ζήσει ποτέ έτσι, θέλουν να είναι μόνες τους, τις ενδιαφέρουν μόνο τα παιδιά τους, δεν θέλουν άντρα τους. Επειδή ξεκινάνε από μια κοινωνία που είναι πολύ συντηρητική, πολύ ανδρική, όλα ό,τι είναι μέσα στο μυαλό τους αλλάζει με τη μετανάστευση. Επειδή έχουν πολύ δύσκολη ζωή πίσω στις χώρες μας, όταν έρχονται εδώ αλλάζουν πολύ, και δεν θέλουν πια να ζουν το ίδιο. Και είναι και έξυπνες, πάρα πολύ έξυπνες. Βλέπεις, αυτές δεν έχουν συνηθίσει να είναι όλα τα πράγματα στα χέρια τους, αυτές ξέρουν να παλεύουν.»

Μια τέτοια διαδικασία αλλαγής διαφαίνεται και μέσα από την αφήγηση της Φατιμά, παρ' όλο που στην Αθήνα βρίσκεται μόλις ένα μήνα και αντιμετωπίζει πολύ δύσκολες συνθήκες καθώς δεν έχει αρκετά χρήματα, δεν μπορεί να δουλέψει λόγω των παιδιών και ψάχνει έναν τρόπο να φύγει προς Βόρεια Ευρώπη:

«Εγώ εδώ έχω αλλάξει το ντύσιμό μου. Στο Αφγανιστάν και στο Ιράν ντυνόμουν με έναν τρόπο, τον ίδιο περίπου, με ριχτά ρούχα, με μαντίλα, όχι χρωματιστά, ενώ εδώ φοράω τζιν και ωραία χρώματα. Εγώ θέλω να είμαι όπως γενικά η κοινωνία που ζω. Να είμαι σαν αυτούς. Επειδή αν δεν το κάνω αυτό, τα παιδιά μου που θα πάνε σχολείο θα μαθαίνουν πολιτισμό, ιστορία εδώ ή σε μια άλλη χώρα σίγουρα αυτοί θα αλλάξουν. Και εγώ δεν έχω πρόβλημα, αν φοράω μαντίλα ή όχι, αλλά αυτή τη στιγμή υποχρεωτικά τη φοράω επειδή ζω σε μια κλειστή κοινωνία με Αφγανούς, δεν έχω επαφή με άλλο κόσμο, ήμαστε πιο πολύ μεταξύ μας και δεν μπορώ να τα πετάξω όλα και να φοράω όπως θέλω εγώ, σε αυτή την κοινωνία. Δεν έχει σημασία για μένα. Σημασία έχει να είμαι όπως είναι οι γυναίκες που είναι εδώ, στην Ελλάδα. Θα ήθελα να πάνε και εδώ τα παιδιά στο σχολείο, αλλά ήμαστε πάντα σε αναμονή, φεύγω αύριο, φεύγω μεθαύριο, για αυτό χάσαμε αυτή τη χρονιά. Αν θα μείνω εδώ σίγουρα θα πάνε στο σχολείο. (…)Εμείς περιμένουμε αν θα βρούμε κάποια στιγμή ευκαιρία να περάσουμε τα σύνορα και αν μπορώ να δουλέψω εγώ να μαζέψω χρήματα. (…) Ούτε θρησκευόμενη θέλω να είμαι, θα ήθελα πολύ να ήμουνα όπως εδώ. Είμαι σημερινός άνθρωπος, δεν έρχομαι από το παρελθόν.»

Είναι εντυπωσιακό πώς μια γυναίκα που έρχεται από μια εξαιρετικά συντηρητική κοινωνία φαίνεται διατεθειμένη να αμφισβητήσει τον «ρόλο» και τη «θέση» της, τα έμφυλα πρότυπα και όρια, σε τόσα πολλά επίπεδα (σε σχέση με το ντύσιμο, την εργασία, τη θρησκεία) και μάλιστα μόλις έφτασε στην «Ευρώπη» και ενώ βρίσκεται σε εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες. Αν και, όπως έχει ήδη ειπωθεί, ελάχιστες γυναίκες από το Αφγανιστάν φτάνουν στην Ελλάδα χωρίς τους συζύγους τους, όπως αναδεικνύεται από την αφήγηση της Φατιμά αλλά και τα σχόλια του Α., ανοίγουν πολλά ερωτήματα για μελλοντική έρευνα σε σχέση με τους τρόπους που τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες που μεταναστεύουν επαναδιαπραγματεύονται –πέρα από τα πολλαπλά σύνορα/όρια που αναδείχθηκαν στη διατριβή– και τα έμφυλα πρότυπα και τους κοινωνικούς ρόλους που «φέρουν» στα σώματά τους από τη χώρα καταγωγής τους.

16.5 Τράνζιτ

Όπως αναδείχθηκε στην έρευνα πεδίου, τα «παράνομα» μεταναστευτικά ταξίδια διαρκούν συνήθως μεγάλα χρονικά διαστήματα μέχρι την άφιξη σε έναν τελικό προορισμό, που συχνά δεν είναι δεδομένος από πριν. Κατά τη διάρκεια αυτών των χρονικών περιόδων, οι μετανάστες-ριες διευθετούν προσωρινά τις συνθήκες ζωής τους επινοώντας και διαπραγματευόμενοι συνεχώς τρόπους με τους οποίους τα ταξίδια αυτά γίνονται εφικτά. Στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο, επικεντρώνοντας θεματικά σε κάποιες από τις ιστορίες των μεταναστών-ριών προσπαθώ να αναδείξω τις συνθήκες αλλά κυρίως τους τρόπους με τους οποίους τα ταξίδια αυτά γίνονται εφικτά.

Μόνιμη προσωρινότητα

Τώρα με τα μεγάλα σύννεφα
Τον πιότερο χώρο μες στο σπίτι τον πιάνουν οι βαλίτσες
Ανοιχτές ή κλεισμένες
Με κείνα τους τα πέτσινα λουριά
Ανελέητα άλλους να δένουν στη στεριά και άλλους να σέρνουν στα πελάη

Γ. Ρίτσος, *Οι Βαλίτσες*

Το σπίτι της Somaye που επισκέφτηκα στην Τεχεράνη ήταν μια μονώροφη μονοκατοικία με εσωτερική αυλή και δύο δωμάτια. Το δωμάτιο όπου καθίσαμε ήταν ταυτόχρονα κουζίνα, καθιστικό και υπνοδωμάτιο, ενώ η μεγάλη ντουλάπα που υπήρχε στον χώρο ήταν άδεια και τα ρούχα τους ή άλλα πράγματα ήταν μέσα σε ανοιχτές βαλίτσες. Η πρώτη μου εικόνα ήταν ότι μόλις είχαν μετακομίσει στο σπίτι, αλλά η Somaye μου είπε πως τα πράγματά τους είναι μέσα σε βαλίτσες γιατί περιμένουν, εδώ και ένα μήνα, να φύγουν για Τουρκία:

> «Έχουμε συνεννοηθεί με τον κοτσαχτσί πριν ένα μήνα. Πότε θα μας πάρει δεν ξέρουμε, γι' αυτό τα πράγματά μας είναι έτσι. Μας είπε πριν μια βδομάδα αλλά ακυρώθηκε. Από μέρα σε μέρα, από βδομάδα σε βδομάδα. (…) Νομίζω ότι το αργότερο σε 2 μήνες και θα έχουμε φύγει. Έτσι γίνεται αυτό.»
>
> (Σομαγιέ, 16 χρόνων, 26.09.2012, Τεχεράνη [παρατίθεται επίσης στο Κεφάλαιο 6.3])

Το σπίτι του Σουλεϊμάν στο κέντρο της Αθήνας ήταν ένα δωμάτιο σε διαμέρισμα στην οδό Ιεροσολύμων. Στο δωμάτιο ζούσε ο Σουλεϊμάν με τη γυναίκα του και την κόρη τους, που ήταν τότε 1,5 χρόνων. Την κουζίνα και το μπάνιο τα μοιράζονταν με άλλες τρεις οικογένειες που ζούσαν στα άλλα δωμάτια του σπιτιού. Και στο σπίτι του Σουλεϊμάν όλα τους τα πράγματα ήταν μέσα σε βαλίτσες, οι οποίες έπιαναν τον περισσότερο χώρο του δωματίου αφήνοντας ίσα ίσα «πατήματα» για να κινηθείς μέσα στον χώρο:

> «Είμαστε στην Αθήνα τέσσερις μήνες. (….) Σε αυτό το σπίτι μένουμε περίπου τρεις μήνες. Έδωσα τα λεφτά μου σε έναν διακινητή στην αρχή αλλά αυτός έφυγε, εξαφανίστηκε με τα λεφτά πολλών ανθρώπων, εκατοντάδες 'χάσαν τα

> λεφτά τους με αυτόν. (…) Μας έστειλε ξανά λεφτά η οικογένειά μας από την Αυστρία πριν από 1,5 μήνα, έδωσα 8.000 ευρώ σε έναν άλλο διακινητή που έχει και ένα μαγαζί. Μου είπε σε δύο μέρες θα φύγετε, ετοιμάσαμε τα πράγματα, ήμασταν χαρούμενοι. Τώρα έχει περάσει 1,5 μήνας και δεν μας στέλνει. (…) Δεν ξέρουμε πώς θα φύγουμε ούτε πότε. Θα μας πάρει μια μέρα τηλέφωνο, λέει, σε μισή ώρα κατεβείτε κάτω στο πεζοδρόμιο, θα έρθει αυτοκίνητο να σας πάρει. Μετά δεν ξέρω, θα πάμε Πάτρα, Ηγουμενίτσα ή από τον άλλο τον δρόμο πάνω. Δεν μας το λένε. Το τηλέφωνο το έχω πάντα στο χέρι μου, περπατάω, κοιμάμαι, τρώω, μήπως πάρει για να ετοιμαστούμε. Ούτε μακριά από το σπίτι φεύγω ποτέ, για να μπορώ κατευθείαν να γυρίσω όταν χρειαστεί.»

Για τους περισσότερους ανθρώπους «με χαρτιά» το να κανονίσεις την αναχώρηση για ένα ταξίδι είναι κάτι σχετικά απλό: προκαθορισμένη ημερομηνία, διαδρομή, τρόπος μετακίνησης, τόπος αναχώρησης και άφιξης. Για τους «χωρίς χαρτιά» το ταξίδι αποτελεί δύσκολο και σύνθετο εγχείρημα καθώς, σε πολλές περιπτώσεις, το πότε, το πώς και το πού του ταξιδιού είναι ασαφή. Η συνθήκη του τράνζιτ καθορίζει αποφασιστικά την καθημερινή ζωή, ειδικά στις περιόδους εκείνες που πλησιάζει η μέρα της αναχώρησης – περίοδοι που μπορεί να διαρκέσουν από κάποιες μέρες μέχρι μήνες. Αυτή η «συνεχής αναμονή» σημαίνει πως κάποιος-α δεν μπορεί ούτε να απομακρυνθεί από το σπίτι του ή να ξεχάσει το κινητό του τηλέφωνο, ότι κατοικεί, με άλλα λόγια, στο σύνορο σε μια συνθήκη «μόνιμης προσωρινότητας».

Διακινητές

Πολύ σημαντικό ρόλο στα «παράνομα» μεταναστευτικά ταξίδια παίζουν οι διακινητές. Το ποιος μπορεί να είναι διακινητής και υπό ποιες συνθήκες θα δουλεύει, εξαρτάται από το συγκεκριμένο συνοριακό πέρασμα και από τις πολιτικές και τις πρακτικές ελέγχου του. Διακινητής μπορεί να σημαίνει «οδηγός» μέσα από βουνίσια μονοπάτια που ξέρει να αποφεύγει τις περιπολίες στα σύνορα, στην περίπτωση, για παράδειγμα, των συνόρων μεταξύ Ιράν και Τουρκίας. Επίσης διακινητής είναι αυτός που θα δώσει οδηγίες για τη διαδρομή και τις συνθήκες που θα αντιμετωπίσουν κατά την άφιξη και ένα πλαστικό βαρκάκι στο πέρασμα του Αιγαίου. Οι διακινητές, όμως, σε περάσματα όπως αυτό της Πάτρας έχουν συχνά επαφές με την αστυνομία, το λιμενικό, με υπαλλήλους του λιμανιού ή/και οδηγούς φορτηγών, οι οποίοι συνήθως πληρώνονται για να «κάνουν τα στραβά μάτια». Στην Ισταμπούλ και στην Αθήνα κάποιοι διακινητές έχουν επαφές με την αστυνομία, υπαλλήλους των αεροδρομίων ή ακόμα και υπαλλήλους σε πρεσβείες ή άλλες γραφειοκρατικές υπηρεσίες που σχετίζονται με την έκδοση ταξιδιωτικών εγγράφων.

Παρ’ όλα αυτά, για τους ίδιους τους μετανάστες οι διακινητές είναι πρόβλημα αλλά και λύση. Σε μια περίοδο που στην Ευρώπη δεν υπάρχει κανένας τρόπος νόμιμης μετανάστευσης, η ύπαρξη διακινητών είναι ο μόνος τρόπος να κάνουν το ταξίδι και να φτάσουν στην Ευρώπη. Έτσι, παρ’ όλο που συχνά οι διακινητές ζητούν υπέρογκα ποσά για το ταξίδι και κάποιες φορές κλέβουν τα χρήματα των μεταναστών-ριών ή τους εκβιάζουν, χωρίς αυτούς το ταξίδι δεν θα μπορούσε να γίνει. Υπό αυτή την οπτική, το γεγονός ότι οι δηλωμένοι στόχοι των ευρωπαϊκών πολιτικών είναι (και) η καταπολέμηση της παράνομης

διακίνησης και του τράφικινγκ ενώ παράλληλα καταγγέλλουν τους διακινητές για «τα δεινά» των μεταναστών-ριών (βλ. Κεφάλαιο 2.4), αποτελεί μια αντιστροφή της πραγματικότητας, καθώς οι ίδιες οι πολιτικές καταστολής της μετανάστευσης και ελέγχου των συνόρων δεν αφήνουν κανένα περιθώριο νόμιμης μετανάστευσης προς την Ευρώπη, δημιουργούν τις συνθήκες ύπαρξης της διακίνησης: Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Φουκώ, «η ύπαρξη μιας νόμιμης απαγόρευσης δημιουργεί γύρω της ένα πεδίο από παράνομες πρακτικές» (Φουκω 2004 [1976], σ.368).

Ηλικία, όνομα, χώρα καταγωγής

Η ηλικία φαίνεται να παίζει ρόλο-κλειδί στις μεταναστευτικές στρατηγικές περάσματος των συνόρων και εγκατάστασης στην Ευρώπη. Η ευνοϊκότερη νομοθεσία που υπάρχει στην Ευρώπη για τους ασυνόδευτους ανήλικους –οι οποίοι βάσει του νόμου δεν θα πρέπει να βρίσκονται σε κέντρα κράτησης αλλά σε ξενώνες ανηλίκων υπό την προστασία κάποιας κρατικής αρχής ενώ θεσμικά δεν μπορούν να απελαθούν–, ακόμα και αν δεν εφαρμόζεται πλήρως, δίνει ελπίδα στους νεαρότερους μετανάστες ότι θα καταφέρουν να αποκτήσουν «χαρτιά» στην Ευρώπη. Η διαχείριση της ηλικίας ως τακτικής περάσματος αποτελεί μια οικογενειακή στρατηγική, όπως περιγράφτηκε από κάποιους συνομιλητές μου, καθώς η οικογένειά τους επέλεξε να υποστηρίξει τη μετανάστευση των νεότερων παιδιών, αφού γνώριζαν πως θα έχουν καλύτερες πιθανότητες μόνιμης εγκατάστασης χωρίς τον φόβο της απέλασης.

Γύρω από το θέμα της ηλικίας υπάρχει μια έντονη διαπραγμάτευση. Αφενός, κάποιοι μετανάστες-ριες δηλώνουν ανήλικοι στα σύνορα –ακόμα και αν είναι λίγο μεγαλύτεροι– ώστε να έχουν ευνοϊκότερη μεταχείριση από τις Αρχές. Αφετέρου, συχνά οι κατά τόπους αστυνομικές διευθύνσεις που ευθύνονται για την καταγραφή των μεταναστών-ριών καταγράφουν ως ενήλικους ακόμα και τους μετανάστες που δηλώνουν ανήλικοι, δρώντας τιμωρητικά απέναντί τους και επιχειρώντας να τους στερήσουν αυτή την ευνοϊκότερη μεταχείριση. Το παράδειγμα του Τζαφάρ είναι ενδεικτικό, καθώς ο ίδιος ήταν 16 χρόνων όταν έφτασε στην Ελλάδα, ενώ στο χαρτί που του έδωσαν στα σύνορα φαίνεται να είναι 32 χρόνων. Σε καταγγελίες που έχουν γίνει για την αλλαγή της ηλικίας των μεταναστών-ριών από τις αστυνομικές Αρχές, η συνήθης απάντηση είναι πως έγινε λάθος (Tsapopoulou, Tzeferakou & Stroux 2012).

Είναι όμως γεγονός ότι ,αν και οι ανήλικοι μετανάστες έχουν γενικότερα πιο ευνοϊκή μεταχείριση από τους ενήλικους, υπάρχουν και οι περιπτώσεις εκείνες που το να είναι κάποιος ανήλικος αποτελεί πρόβλημα στη συνέχιση του ταξιδιού του. Για παράδειγμα ο Γουλάμ, αν και πήρε τη ροζ κάρτα του αιτούντος άσυλο μετά από τρεις μήνες έγκλειστος στο κέντρο κράτησης της Λέσβου, η αστυνομία δεν του επέτρεπε να ταξιδέψει στην Αθήνα ως ανήλικος. Έτσι, ένας από τους φίλους του του έδωσε το δικό του χαρτί και ταξίδεψε ως ενήλικος (πιο αναλυτικά Κεφάλαιο 10.2).

Αντίστοιχα με την ηλικία κάποιοι μετανάστες-ριες άλλαζαν το όνομά τους αλλά και τη χώρα καταγωγής τους ώστε να έχουν πιο ευνοϊκή μεταχείριση από τις Αρχές. Αυτό, βέβαια, δεν ήταν ποτέ απαραίτητο για τους Αφγανούς καθώς, λόγω των συνθηκών στη χώρα καταγωγής τους, είχαν πάντα σχετικά καλές πιθανότητες να πάρουν άσυλο στην Ευρώπη. Κάποιοι Σύροι, όμως, για παράδειγμα, δήλωναν τα προηγούμενα χρόνια

Παλαιστίνιοι για να έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να πάρουν άσυλο στην Ευρώπη – αν και τώρα με τον πόλεμο στη Συρία δεν υπάρχει πλέον αυτή η «ανάγκη». Μαζί με την αλλαγή της εθνικότητας άλλαζαν και το όνομά τους ώστε να ακούγεται, για παράδειγμα, «παλαιστινιακό». Άλλωστε, για το ξεπέρασμα άλλων συνόρων/ορίων τη δεκαετία του '90 πολλοί Αλβανοί βαφτίζονταν, αλλάζοντας το όνομα και τη θρησκεία τους σε μια προσπάθεια να ενταχθούν και να γίνουν λιγότερο «ξένοι» στην Ελλάδα.

Οι Αρχές τις αλλαγές στο όνομα, την εθνικότητα και την ηλικία τις παρουσιάζουν ως προσπάθειες των μεταναστών να «κοροϊδέψουν» τις χώρες υποδοχής. Το 2011, σε μια συνέντευξη που είχα κάνει στο Τμήμα Αλλοδαπών Θεσσαλονίκης στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος GEMIC, ο εκπρόσωπος με τον οποίο συνομιλούσα μου είχε πει εκνευρισμένος: «Όσοι έρχονται στην Ελλάδα κάνουν αίτηση ασύλου. Δεν είναι ντροπή; Μας κοροϊδεύουν. Αφού ξέρουν ότι δεν δικαιούνται άσυλο». Το γεγονός πως οι μετανάστες-ριες που φτάνουν στην Ελλάδα δεν έχουν κανέναν άλλο τρόπο πέραν του να κάνουν αίτηση ασύλου για να εξασφαλίσουν, έστω και μια σύντομη περίοδο νόμιμης διαμονής, φαίνεται να διέφευγε της προσοχής του.

Για το θέμα του καθορισμού της ηλικίας, τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια συζήτηση εάν θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν ιατρικές εξετάσεις –όπως για παράδειγμα ακτινογραφίες της οδοντοστοιχίας– ώστε να μπορεί να καθοριστεί η ηλικία των μεταναστών-ριών με σχετική ακρίβεια (Smith & Marmo 2013). Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενα κεφάλαια, η εισαγωγή βιομετρικών δεδομένων στον έλεγχο της μετανάστευσης, όπως και οι συνεντεύξεις στα σύνορα από προσωπικό της Frontex εξειδικευμένο στο να «αναγνωρίζει» την εθνικότητα, αποσκοπούν στο να *ελέγξουν αυτές τις πρακτικές κινητικότητας* των μεταναστών. Αποσκοπούν, με άλλα λόγια, στο να *μετατρέψουν τα ίδια τα σώματα των μεταναστών-ριων σε «διαβατήρια».*

Το γεγονός ότι οι μετανάστες για να «ξεπεράσουν» τα σύνορα και να «ξεγελάσουν» τις πολιτικές ελέγχου αναγκάζονται να αλλάξουν βασικά στοιχεία της ταυτότητας και των σωμάτων τους, όπως το όνομα, τη χώρα καταγωγής ή την ηλικία τους δεν είναι πάντα μια «ανώδυνη» διαδικασία. Ο Ζιάντ, Σύρος και στενός φίλος από το Στέκι Μεταναστών, πέντε χρόνια μετά τη γνωριμία μας, είπε πως θέλει, πια, να τον φωνάζουμε με το πραγματικό του όνομα, να τον φωνάζουμε Τσέχο, ακόμα και αν στα χαρτιά του τον λένε αλλιώς. Ο Ραχίμ σχολιάζει για το θέμα της ηλικίας του:

> «Ντρέπομαι, πέντε χρόνια είμαι εδώ και είμαι ακόμα 18. Πάλι σκέφτομαι να πω ότι είμαι ανήλικος αν φτάσω στην Αυστρία ή στη Γερμανία. Έχω μια ελπίδα, μια μέρα να κοιτάω τα χαρτιά μου και να είμαι 30. Θα πεθάνω και θα είμαι ανήλικος. Θα είμαι γέρος, θα πεθαίνω και το διαβατήριό μου ακόμα θα λέει ότι μόλις έγινα 18. Θα έχω άσπρο μούσι, θα είμαι 17. Ντρέπομαι, είναι άσχημο αυτό.»
>
> (Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Mobile commons

Κι εγώ προσωπικά, όπως και κάτι άλλοι σαν εμένα από το Αφγανιστάν,
είμαστε η συνέχεια μιας μεγάλης ιστορίας μετανάστευσης, σαν μια αλυσίδα,
που ξεκίνησε και συνεχίζει αυτόν το δρόμο,
εμείς μεγαλώνουμε αυτή την αλυσίδα.
(Αλί, 32 χρόνων, 15.06.2012, Αθήνα)

Ο Γιακούμπ περιγράφει την προσπάθειά του να φύγει από την Ελλάδα προς Βόρεια Ευρώπη:

«Πήγα στο Φλώρινα και πέρασα το border, σύνορα με τα πόδια και πήγα στο Μπίτολα, τέσσερα παιδιά ήμασταν. Από Μπίτολα πήρα ένα ταξί, είπαμε εμείς θα πάμε στα Σκόπια, μας πήραν 200 ευρώ μέχρι Σκόπια. Μετά πήρα άλλο ταξί, μέχρι σύνορα με Σέρβια και μας πήρε 100, 110 ευρώ, και μετά πέρασα με τα πόδια τα σύνορα, δύο βράδια πήγαμε με τα πόδια, μέχρι, πώς το λένε αυτό το city, μέχρι Βράνια και μετά από Βράνια πήρα άλλο ταξί μέχρι Ίγκρα και πλήρωσα 200 ευρώ και πήγα στο Βελιγράδι, πήρα άλλο ταξί μέχρι σύνορα με Κροατία.»

(Γιακούμπ, 21 χρόνων, 25.04.2011, Αθήνα, 28.02.2012, Πάτρα)

Στα σύνορα της Κροατίας συνελήφθησαν από την αστυνομία και αφέθηκαν ελεύθεροι με ένα χαρτί που τους απαγόρευε να επιστρέψουν στη Σερβία για έναν χρόνο. Στη συνέχεια επιχείρησαν να φύγουν από τη Σερβία προς Ουγγαρία. Στην Ουγγαρία συνελήφθησαν από την αστυνομία στον δρόμο προς Βουδαπέστη και η αστυνομία τους ανακοίνωσε ότι θα τους απελάσουν πίσω στη Σερβία. Ο Γιακούμπ με άλλον έναν από τους αφγανούς συνταξιδιώτες τους δήλωσαν ανήλικοι και τους οδήγησαν σε ένα κέντρο υποδοχής ανηλίκων στην Ουγγαρία. Το κέντρο υποδοχής ήταν ανοιχτό, έμειναν εκεί ένα βράδυ και το πρωί πήραν ένα ταξί και έφτασαν στη Βουδαπέστη:

«Αυτό το ταξί μας πήρε 130 ευρώ, μέχρι Βούδαπεστ, πήγα εκεί και τελείωσαν όλα τα λεφτά μου, δεν έχω ούτε ένα λεφτά, και αυτό το παιδί, που ήταν μαζί μου και αυτό έφυγε. Άφησε μόνος μου, εγώ έκατσα, σκέφτηκα, πού να πάω, τι να κάνω, ήμουν στο station, (…) είδα 3 μαύρα, μαύρα παιδιά, σαν Πακιστανούς. Α, λέω, να ρωτήσω κάτι αυτά τα παιδιά. Πήγα, «Hi, how are you», εγώ τους είπα «where are you from», «Afghanistan»μου λένε, αααααχ, αχ (γελάει) μιλήστε φάρσι, μιλήσαμε φάρσι και τους είπα εγώ χρειάζομαι ένα σπιτάκι για αυτό το βράδυ, γιατί εγώ δεν έχω καθόλου λεφτά, μόλις στείλει λεφτά από την Αθήνα, εγώ θα πάω στην Αυστρία. Αυτά τα παιδιά μου είπαν εμείς δεν μπορούμε να λύσουμε το πρόβλημά σου γιατί αν σε πάρω στο σπίτι μου θα μας πιάσει η αστυνομία. Αλλά μπορώ να σου δείξω το ένα Μάσιντ, ξέρεις εσύ Μάσιντ εκκλησία είναι, πρέπει να πάτε εκεί (…) Εντάξει, στο Μάσιντ εγώ μπήκα μέσα και τους είπα, εγώ έτσι πρόβλημα έχω, αυτός μου είπε δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα, μπορείτε να κοιμάστε αυτό το βράδυ στο Μάσιντ (…). Εγώ κοιμήθηκα στο Μάσιντ και το πρωί πήρα ένα παιδί Αφγανό που έχει χαρτιά από την Ουγγαρία, πήγα στο Eastern Bank, πήρα τηλέφωνο

> ένα φίλο στην Αθήνα, λέω εγώ χρειάζομαι τόσα λεφτά, 400 δολάρια, και μου έστειλε γρήγορα γρήγορα, σε 20 λεπτά τα πήρα.»

Από την αφήγηση του Γιακούμπ για το ταξίδι του φαίνεται καθαρά πως για την υλοποίηση των «παράνομων» ταξιδιών συνυφαίνονται τυχαίες συναντήσεις, ευκαιρίες που προκύπτουν στη διαδρομή, βοήθεια από άγνωστους ανθρώπους αλλά και από φίλους: Ένα άτυπο, ρευστό δίκτυο που συγκροτείται τη στιγμή που είναι αναγκαίο από διαφορετικούς ανθρώπους, σε διαφορετικές πόλεις και μπορεί, σε κρίσιμες στιγμές της μετακίνησης, να δώσει λύσεις στις δυσκολίες που προκύπτουν. Στην ιστορία του Γιακούμπ, οι άγνωστοι Αφγανοί που συνάντησε τυχαία του έδωσαν μια λύση για τη διαμονή του, ενώ στον χώρο λατρείας όπου τον φιλοξένησαν βρέθηκε ένας Αφγανός με χαρτιά για να μπορέσει να παραλάβει τα χρήματα που ένας φίλος του έστειλε από την Ελλάδα. Οι Papadopoulos και Tsianos (2013) κάνουν λόγω για τα «κινητά κοινά» (mobile commons), για εκείνες τις υποδομές, σχέσεις και δίκτυα τα οποία κάνουν εφικτό το ταξίδι των χωρίς χαρτιά και υπάρχουν στον βαθμό που οι άνθρωποι τα χρησιμοποιούν και τα δημιουργούν όσο είναι σε κίνηση. Ή όπως χαρακτηριστικά λέει ο Αλί στο παράθεμα στην αρχή του υποκεφαλαίου «εμείς μεγαλώνουμε αυτή την αλυσίδα».

Με τα λεφτά που του έστειλαν, ο Γιακούμπ πήρε το τρένο για Αυστρία αλλά η αστυνομία έκανε έλεγχο χαρτιών μέσα στο τρένο και τον συνέλαβαν ξανά. Από τη Σερβία απελάθηκε στο Κόσοβο και από εκεί στην Π.Γ. Δημοκρατία της Μακεδονίας. Εκεί βρέθηκε ξανά με δυο γνωστούς του από το ταξίδι και αποφάσισαν να ξαναπροσπαθήσουν:

> «Πήγαμε προς Κούσλοβο, ξέρεις, παλιά, Γιουκοσλαβία, ήταν μια μεγάααλη χώρα και μετά χωρίσαν τη Σλοβενία, Σερβία, Κούσλοβο, Μοντενέγκρο, Βόσνια, Κροάτια, πόσα είναι, πολλά χώρα είναι τώρα, Κούσλοβο είναι μικρό, χωρέσανε αυτόν τον κόσμο που είναι Σλάβοι τώρα, και φτιάξανε μια χώρα. Που τσακώνονται με την Αλβανία. Τώρα τη λένε μεγάλο Αλβανία, μικρό Αλβανία, δύο χώρα είναι για Αλβανία, (γελάει) τώρα αυτή τη χώρα Κούσλοβο τη λένε αλλά σήμα είναι Αλβανό και Αμερικάνο, τα δύο αυτά είναι εκεί. Και εμείς φτάσαμε στο Πρίστινα, πρωτεύουσα στο Κούσλοβο και πήγαμε στο καμπ γιατί εμείς κουραστήκαμε, πήγαμε λίγο να καθίσουμε στο καμπ γιατί εκεί είναι ανοιχτό το καμπ, μπορείς να βγαίνεις όποτε θέλεις. (…) Φύγαμε δύο μέρες μετά, πήρα ένα ταξί, αυτό ταξί πολύ καλός άνθρωπος ήταν, πήρε 5 ευρώ μέχρι τα σύνορα της Σέρβιας. Εγώ πάλι δεν πήγα από το δρόμο, δεν πήγα από το μονοπάτι, πήγα από το βουνό και κουράστηκα, και πάλι μια μέρα μέχρι 9 στο βουνό περπατήσαμε με τα παιδιά, ξέρουμε να φτάσουμε στην Κοζλουένα.»

Στην αφήγηση του Γιακούμπ είναι εντυπωσιακή η γνώση του για τα Βαλκάνια, τις πόλεις, τις διαδρομές, τα περάσματα, τα κέντρα κράτησης που υπάρχουν σε κάθε πόλη και τους όρους κράτησης σε καθένα από αυτά. Εξίσου εντυπωσιακή είναι, για έναν 20χρονο Αφγανό γεννημένο στο Ιράν, η γνώση για την ιστορία των Βαλκανίων και για τις τοπικές αλλά και παγκόσμιες γεωπολιτικές σχέσεις της περιοχής. Ρωτώντας τον εάν είχε χάρτη μαζί του, μου απάντησε:

«Κοίτα, όταν θα έρθουμε από την Πέρσια και κάθε μέρα θα πάμε στο ίντερνετ να δούμε το χάρτη όλης της γης και ποιο είναι πρωτεύουσα της Μακεδονίας, ποια city είναι, έτσι, θυμάσαι. Δεν μπορείς να πάρεις μαζί σου χάρτη. Γιατί όταν θα πάρω χάρτη θα είναι από Ελλάδα, ελληνική γραφή, και αν με πιάσει η αστυνομία βλέπει, βλέπουν, λένε, ωωω, ήρθατε από την Ελλάδα. Όταν θα πάρουμε ένα τσιγάρο το τσιγάρο θα το βάλουμε μέσα στην τσέπη μας και το πακέτο θα το πετάξουμε, γιατί όταν είναι ελληνικό γράψιμο, ωωω, λένε, ήρθε από την Ελλάδα.»

Η χρήση νέων τεχνολογιών και μέσων όπως οι παγκόσμιοι χάρτες στο διαδίκτυο, αλλά και η επικοινωνία μέσω κινητών τηλεφώνων και διαδικτύου, είναι άλλο ένα εργαλείο που κάνει εφικτές τις «παράνομες» διαδρομές. Όπως επίσης σημαντικές είναι οι πληροφορίες που διαδίδονται στόμα με στόμα από όσους-ες έχουν κάνει το ταξίδι για τους τρόπους περάσματος, τις πολιτικές κάθε χώρας, τις πρακτικές της αστυνομίας, τις τακτικές που οι ίδιοι ακολούθησαν για να καταφέρουν να κάνουν το ταξίδι. Αλλά η μεταφορά και η ανταλλαγή δεν αφορούν μόνο πληροφορίες για τους τρόπους περάσματος, αλλά και γνώσεις για τη μελλοντική εγκατάσταση: Ο Τζαφάρ, για παράδειγμα, έμαθε αγγλικά κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του, από τους δύο συνταξιδιώτες του που ήξεραν.

Χρήματα «σε κίνηση»

Η αλληλεγγύη μεταξύ αυτών που μετακινούνται χωρίς χαρτιά δεν περιορίζεται μόνο στην ανταλλαγή πληροφοριών ή στην υποστήριξη σε ζητήματα στέγης, εύρεσης εργασίας ή δικτύων υποστήριξης για την πρώτη εγκατάσταση σε μια πόλη (βλ. επίσης κόμβος Αθήνας). Διευρύνεται και στην υλική υποστήριξη και βοήθεια.

«Είχα τρελαθεί πριν έρθω στην Αθήνα. Ήθελα να (…) γυρίσω στο Αφγανιστάν μαζί με ένα άλλο παιδί που γύρισε τώρα, ούτε λεφτά δεν είχα, (…) Έτσι, τυχαία, άρχισα να παίρνω τους φίλους μου και να τους παρακαλάω να μαζέψουν ό,τι μπορούν να δώσουν, λίγα ευρώ από εδώ, λίγα από εκεί, έδωσαν κάποιοι φίλοι μου, από 10 ευρώ, από 5 ευρώ, από 15 ευρώ, για να μαζευτούνε κάποια λεφτά, κάποιοι δεν έχουν, κάποιοι που έχουν καταφέρει αν φτάσουν σε ένα καλύτερο μέρος στείλανε και αυτοί περισσότερα. Τώρα έχω κάποια λεφτά, όχι ότι φτάνουνε, αλλά τώρα αποφάσισα να φύγω, έτσι αποφάσισα, δεν θέλω να γυρίσω. (…) Για να φτάσω κάπως πιο σίγουρα χρειάζονται 3.000 από αυτόν το δρόμο. Τώρα έχω 2.400, περιμένω λίγα ευρώ από κάποιους φίλους ακόμα.»

(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Ο Ραχίμ μάζεψε σε περίπου δύο μήνες τα 3.000 ευρώ που χρειαζόταν για να συνεχίσει το ταξίδι του και έφτασε στο Μόναχο. Τα χρήματα αυτά δεν ήταν δανεικά, δεν πρόκειται δηλαδή να επιστραφούν στους φίλους και στους γνωστούς οι οποίοι του τα έδωσαν ως βοήθεια. Ίσως, όμως, ο Ραχίμ που τώρα ζει στη Γερμανία, αν κάποια στιγμή έχει χρήματα, να βοηθήσει κάποιους άλλους που θα προσπαθούν να κάνουν το ταξίδι.

Ο Α., σε μια κουβέντα που κάναμε για αυτές τις άτυπες ανταλλαγές, μου είπε:

> «Φτάνοντας στην Ισταμπούλ δεν είχα καθόλου χρήματα και ξεκίνησα να δουλεύω σε ένα υπόγειο ραφτάδικο στην Ισταμπούλ. Μια μέρα ήρθε ένας διακινητής και με ζήτησε, μου είπε ο φίλος σου ο Β. σε ψάχνει, δώσε μου ένα τηλέφωνο να επικοινωνήσει μαζί σου. Τότε μέναμε σε ένα σπίτι 11-12 παιδιά, είχαμε ένα τηλέφωνο, του το έδωσα. Λίγες μέρες αργότερα με πήρε τηλέφωνο, ήταν κοντινός φίλος μου από το σχολείο. Κάποια παιδιά που ταξιδέψαμε για λίγο μαζί είχαν καταφέρει να φτάσουν στην Αγγλία όπου ζούσε αυτός. Αυτός τους ρώτησε με ποιους ταξίδευαν μαζί και του είπαν για μένα και έψαξε και με βρήκε στην Ισταμπούλ. Έτσι γίνεται. Αν έχεις κάνει αυτό το ταξίδι και ξέρεις τις δυσκολίες, πάντα ρωτάς μετά, να μάθεις ποιοι είναι στο δρόμο, πού είναι, σε τι κατάσταση. Μου έστειλε λεφτά, αρκετά λεφτά για να φύγω από την Ισταμπούλ. Με τα λεφτά του έφυγα εγώ και άλλος ένας φίλος που δουλεύαμε μαζί. Φτάσαμε Ελλάδα.»

Ρώτησα τον Α. αν αυτά τα λεφτά του δόθηκαν ως δώρο ή αν κάποτε επιστράφηκαν ή θα επιστραφούν. Μου είπε:

> «Όσοι έχουν κάνει το ταξίδι, όσοι έχουν βρεθεί σε αυτή τη θέση και ξέρουν τα προβλήματα και τις δυσκολίες, έχουν νιώσει την απόγνωση και τη θλίψη, δίνουν, αν έχουν, λεφτά στους άλλους που είναι στο δρόμο από την καρδιά τους. Το κάνουν γιατί αν βρέθηκαν κάποιοι που βοήθησαν αυτούς, θέλουν και αυτοί να βοηθήσουν κάποιους άλλους. Έτσι είναι. Δεν είναι δάνειο, δεν είναι φιλανθρωπία. Εγώ παλιά που ήμουν καλύτερα με τη δουλειά μου πάντα έδινα φαγητό σε κάποιους που ήξερα ότι δεν είχαν. Αυτός που δεν έχει βρεθεί σε αυτή τη θέση θα δώσει φαγητό αλλά από οίκτο, από λύπη, εκτός βέβαια από αυτούς που πιστεύουν πολιτικά κάποια πράγματα, αυτό είναι άλλο. Εγώ τα δίνω γιατί ξέρω ότι κάποιος βρέθηκε να δώσει σε μένα, ότι ήμουν σε αυτή τη θέση και ότι αν ξαναβρεθώ σε αυτή τη θέση, κάποιος πάλι θα βρεθεί να μου δώσει.»

Αυτά τα δίκτυα αλληλεγγύης μεταξύ των μεταναστών-ριών χωρίς χαρτιά που μετακινούνται δεν συγκροτούνται μόνο ως νοιάξιμο ή ως φροντίδα για αυτούς που είναι στη διαδρομή: Αποτελούν αναγκαίο όρο, τρόπο και μέσο για την υλοποίηση αυτών των ταξιδιών. Αυτά τα δίκτυα αλληλεγγύης διαχέονται στους χώρους της καθημερινότητας των μεταναστών από την Τεχεράνη μέχρι το Λονδίνο και από την Πάτρα μέχρι το Μόναχο, ενώ φορείς τους είναι όσοι και όσες διέσχισαν «παράνομα» τα σύνορα πριν από χρόνια αλλά και όσοι-ες είναι αυτή τη στιγμή καθ' οδόν.

Όλα είναι δρόμος

...Τι είδους σύνορα πράγματι να χαράξει κανείς, όταν δεν έχει πιά μπροστά του φυτά ή ζώα, κάποιο γεωγραφικό ανάγλυφο ή κάποιο κλίμα, αλλά ανθρώπους τους οποίους δεν σταματά καμιά οριοθέτηση, ανθρώπους που ξεπερνούν όλα τα σύνορα;

(Μπρωντέλ 1993 [1949], σ.206)

Στη συγκεκριμένη διατριβή το βασικό ερώτημα ήταν η διαπραγμάτευση των συνόρων/ορίων σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες. Ή, με άλλα λόγια, πώς παράγονται τα σύνορα/όρια: Με ποιους τρόπους, σε ποιους χώρους, μέσα από ποιες σχέσεις, από ποια σώματα.

Έτσι, σε αντίθεση με τις περισσότερες έρευνες που για τη μελέτη των συνόρων και της μετανάστευσης υιοθετούν οπτικές «από τα πάνω» και αναλύουν μόνο τα μακρο-επίπεδα της χάραξης των πολιτικών ή των διεθνών μεταναστευτικών κινήσεων, στη συγκεκριμένη διατριβή έδωσα έμφαση στους χώρους και τους χρόνους της καθημερινής ζωής, μια οπτική που δεν περιορίζεται στο μικρο- επίπεδο αλλά επιχειρεί να αναδείξει τη διαλεκτική ένταση μεταξύ τοπικού και παγκόσμιου (βλ. αναλυτικά Κεφάλαιο 4.1).

Μια βασική θεωρητική και μεθοδολογική επιλογή για τη διερεύνηση των ερωτημάτων της διατριβής ήταν το ίδιο το σύνορο να τίθεται ως ερώτημα και όχι ως μια δεδομένη κοινωνικοπολιτική συνθήκη. Μελέτησα, υπό αυτή την οπτική, τα σύνορα ως καθεστώτα που διαμορφώνονται από πολλαπλούς δρώντες με άνισες μεταξύ τους σχέσεις εξουσίας/δύναμης, εκκινώντας από τους χώρους και τους χρόνους της καθημερινής ζωής.

Για να προσεγγιστεί η παραγωγή των συνόρων ως καθεστώτων επιχείρησα να συνδυάσω μεθοδολογικά τις δικές μου εμπειρίες από τη συμμετοχή σε αντιρατσιστικές συλλογικότητες με την έρευνα πεδίου, έρευνα που περιλάμβανε τόσο τη βιβλιογραφική επισκόπηση όσο και μια πολυτοπική εθνογραφική έρευνα με συνεντεύξεις ζωής και επιτόπια παρατήρηση. Τα «στοιχεία» που συλλέχθηκαν κατά την ερευνητική διαδικασία και παρουσιάστηκαν σε κάθε κόμβο ή πέρασμα προέρχονται από πολλαπλές πηγές, γεγονός που αντικατοπτρίζει (και) την πολλαπλότητα των δρώντων που διαμορφώνουν αυτά τα καθεστώτα συνόρων: Αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις ζωής των μεταναστών-ριών, στοιχεία από την επιτόπια παρατήρηση, αποσπάσματα από το «ημερολόγιο έρευνας», βιβλιογραφικές αναφορές, φωτογραφικό υλικό, δηλώσεις τοπικών Αρχών και αρμόδιων στελεχών της κυβέρνησης, παραθέματα από κείμενα αλληλεγγύης στους μετανάστες-ριες, στατιστικά δεδομένα, χάρτες, ιστορικά στοιχεία, «αποκόμματα» από εφημερίδες ή τηλεοπτικά ρεπορτάζ. Μέσα από αυτό το μωσαϊκό στοιχείων διαφαίνεται και ο *πολυσημικός* χαρακτήρας των συνόρων, οι διαφορετικές εικόνες που παράγονται από τα διαφορετικά σημεία θέασής του. Διαφαίνονται οι τρόποι με τους οποίους «βλέπουν», νοηματοδοτούν και πράττουν (επανα)χαράσσοντας τα συνοριακά καθεστώτα οι μετανάστες και οι μετανάστριες, οι ερευνητές, οι Αρχές, οι διακινητές, οι συνοριοφύλακες, οι ντόπιοι, οι δημοσιογράφοι, οι ακτιβιστές.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι μετανάστες-ριες δεν νοηματοδοτούνται μόνο ως «θύματα» – που καθυποτάσσονται μέσα στο πλέγμα των πολιτικών ελέγχου της μετανάστευσης και των

πολλαπλών οριοθετήσεων και ιεραρχήσεων– αλλά ως δρώντα υποκείμενα – που μέσα σε αυτό το πλέγμα επιχειρούν να βρουν τρόπους να μετακινηθούν και να οργανώσουν τη ζωή τους. Έτσι, σε αυτή τη διατριβή δόθηκε έμφαση στις εμπειρίες, τις νοηματοδοτήσεις, τις πράξεις, τις επιθυμίες και τις πρακτικές των μεταναστών-ριών.

Αν και αναμφίβολα η έρευνα δίνει έμφαση στον ελλαδικό χώρο, αναδεικνύει ταυτόχρονα και τους κόμβους και τα περάσματα πριν την άφιξη στην Ελλάδα αλλά και τα σημεία φυγής τους προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Έτσι, σε αντίθεση με το σύνολο σχεδόν της έρευνας στην Ελλάδα, που βλέπει τους μετανάστες μέσα από την οπτική της κοινωνίας άφιξης, προβάλλοντας σε αυτούς τις δικές της ανησυχίες (πολιτικές ένταξης/ελέγχου, δημογραφικές προσεγγίσεις, αστυνόμευση, ασφάλεια, εγκληματικότητα, εργασία/ανεργία), στη συγκεκριμένη διατριβή *επικεντρώνω στους τρόπους συνάντησης και διαπραγμάτευσης των σχέσεων στους κόμβους και τα περάσματα των μεταναστευτικών διαδρομών χωρίς να περιορίζω την οπτική στο ελληνικό εθνικό πλαίσιο*. Επιχειρώ, δηλαδή, να ξεπεράσω τον μεθοδολογικό εθνικισμό αναδεικνύοντας μέσα από τις **τράνζιτ βιογραφίες** των μεταναστών-ριών και την επιτόπια έρευνα τόσο τις κυρίαρχες πρακτικές οριοθέτησής τους όσο και τις πρακτικές των μεταναστών-ριών, που ταυτόχρονα ενσωματώνουν και αμφισβητούν αυτή την οριοθέτηση.

Η επικέντρωση στην **εθνοτική ομάδα των Αφγανών** αποτέλεσε μια προσπάθεια εμβάθυνσης στη διαπραγμάτευση του συνόρου επιλέγοντας ως «παράδειγμα» μια εθνοτική ομάδα που έχει συσσωρευμένη εμπειρία από «παράνομα» μεταναστευτικά ταξίδια. Υπό αυτή την οπτική, στόχος της διατριβής δεν ήταν να αναλύσει τις τράνζιτ βιογραφίες των Αφγανών και τις διαδρομές τους, αλλά τους τρόπους που, στις μεταναστευτικές βιογραφίες και στις διαδρομές αυτές, επαναδιαπραγματεύονται τα σύνορα/όρια. Έτσι, τα «συμπεράσματα» της διατριβής δεν αφορούν τη μετανάστευση από το Αφγανιστάν ή το Ιράν προς την Ελλάδα, αλλά τους τρόπους και τους χώρους όπου παράγεται και εμπεδώνεται η μεταναστευτική «παρανομία», όπου κατασκευάζεται ο «ξένος», όπου τα σύνορα/όρια διασχίζονται – με τη μεταφορική και κυριολεκτική έννοια του όρου.

Μέσα από την ανάλυση των πολιτικών σε σχέση με τα σύνορα και τη μετανάστευση στην Ευρώπη, την Ελλάδα, την Τουρκία και το Ιράν ανέλυσα πώς λειτουργούν τα καθεστώτα ελέγχου της μετανάστευσης: Τα ειδικά σώματα φύλαξης συνόρων, οι διαρκείς έλεγχοι, τα κέντρα κράτησης, τα τείχη, οι «ασφαλείς αποτροπές», οι απελάσεις, οι πολλαπλές συνθήκες και συμβάσεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο αλλά και οι εθνικές νομοθεσίες όπως αναλύθηκαν τόσο στα Κεφάλαια 2 και 3 όσο και στους κόμβους και τα περάσματα της έρευνας πεδίου, διαμορφώνουν ένα **ευρύ και πυκνό δίκτυο καταστολής των μεταναστευτικών κινήσεων**.

Ένα βασικό στοιχείο της ανάλυσης, όπως αναδείχθηκε τόσο μέσα από τη βιβλιογραφική έρευνα όσο και μέσα από την έρευνα πεδίου, είναι ότι, πολύ περισσότερο από το να επιδιώκουν να σταματήσουν τη μετανάστευση των χωρίς χαρτιά –όπως συνήθως δηλώνουν– **οι πολιτικές σε σχέση με τα σύνορα και τη μετανάστευση παράγουν τη μεταναστευτική παρανομία**. Με άλλα λόγια, οι πολιτικές ελέγχου και καταστολής της μετανάστευσης επιδιώκουν να κατασκευάζουν «γυμνές ζωές», υποκείμενα πειθήνια, σώματα καθυποταγμένα και, άρα, χρήσιμα και παραγωγικά.

Όπως έχει χαρακτηριστικά επισημάνει και ο S. Castles, οι πολιτικές σε σχέση με τη μετανάστευση διαμορφώνονται είτε μέσα από τη γραφειοκρατική αντίληψη πως οι κρατικές πολιτικές και οι κανονισμοί των χωρών υποδοχής διαμορφώνουν τη συλλογική συμπεριφορά των μεταναστών είτε μέσα από μια αντίληψη που εμπνέεται από τη νεοφιλελεύθερη ανάλυση κόστους - οφέλους και ερμηνεύει τις μεταναστευτικές κινήσεις ως μεγιστοποίηση της προσωπικής χρησιμότητας. Με άλλα λόγια, *η βασική υπόθεση στη χάραξη των πολιτικών είναι πως η μετανάστευση μπορεί να ανοίγει ή να κλείνει όπως μια βρύση, αν υιοθετηθούν οι κατάλληλες πολιτικές ρυθμίσεις* (Castles 2004b 208).

Τέτοιες προσλήψεις των μεταναστευτικών πολιτικών οδηγούν και σε αντίστοιχους τρόπους πρόσληψης και κατανόησης του χώρου. Οι *ευρωπαϊκές πολιτικές συνόρων και μετανάστευσης φαίνεται να προϋποθέτουν έναν χώρο ομογενοποιημένο, ουδέτερο και άδειο, ο οποίος μπορεί να ποσοτικοποιηθεί, να δομηθεί ιεραρχικά και να χωριστεί σε ζώνες με συγκεκριμένες λειτουργίες*· με άλλα λόγια, όπως το έθεσε ο H. Lefebvre (1991 [1974]) κάποιες δεκαετίες πριν, προϋποθέτουν έναν αφηρημένο χώρο.

Σε αντιστοιχία με τα παραπάνω, και στον επιστημονικό λόγο συχνά τα σύνορα και η μετανάστευση «διαβάζονται» μόνο μέσα από τις πολιτικές ελέγχου και καταστολής, σαν η παραγωγή των συνόρων και των μεταναστευτικών διαδρομών να ελέγχεται απόλυτα από τις «από τα πάνω» πολιτικές. Στη συγκεκριμένη διατριβή προσπάθησα να αλλάξω την κλίμακα και άρα την οπτική. Επιχείρησα να δω την παραγωγή των συνόρων «από τα κάτω» σε συγκεκριμένους τόπους, χώρους και διαδικασίες. Μελετώντας, λοιπόν, τις τοπικότητες των συνόρων στους κόμβους και τα περάσματα των διαδρομών, αναδεικνύονται οι πολλαπλοί δρώντες και οι διαφορετικοί τρόποι που αυτά διαμορφώνονται.

Οι **«λαθρέμποροι»,** που οργανώνουν τα περάσματα των συνόρων μεταξύ Αφγανιστάν και Ιράν αλλά και Ιράν και Τουρκίας, φαίνεται να έχουν τελείως διαφορετικές προσλήψεις του χώρου. Στις περιοχές αυτές ζουν εθνοτικές ομάδες οι οποίες μετά τη χάραξη των αποικιοκρατικών συνόρων βρέθηκαν να κατοικούν σε διαφορετικά έθνη-κράτη. Οι εδραιωμένες στον χώρο και στον χρόνο εμπορικές διαδρομές διακόπηκαν με τη χάραξη των συνόρων και το εμπόριο, που αποτελούσε τρόπο ζωής για τους κατοίκους των περιοχών αυτών, έγινε «λαθρεμπόριο»: Πολύ πιο επικερδές αλλά και πολύ πιο επικίνδυνο. Ακολουθούνται, έτσι, οι πιο δύσβατες και μακρινές διαδρομές πάνω από τα βουνά ώστε να αποφεύγονται τα σημεία ελέγχου και οι περιπολίες, διαδρομές που έχουν κοστίσει τη ζωή πολλών μεταναστών-ριών (βλ. αναλυτικά Κεφάλαια 5 και 7). Αντίστοιχα και η χάραξη των συνόρων μεταξύ Φλώρινας και Μπίτολα διέκοψε τις σχέσεις των δύο πόλεων, οι οποίες αποτελούσαν οικονομική και κοινωνική γεωγραφική ενότητα κατά τα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι μετανάστες-ριες χωρίς χαρτιά, που επιχειρούν να φτάσουν σε άλλες χώρες της Ευρώπης, αναγκάζονται να μετακινούνται μέσα από τα βουνά, σε αντίθεση με τη «φυσική» κίνηση μέσα από το οροπέδιο της Πελαγονίας, που το διέσχιζαν ιστορικοί εμπορικοί δρόμοι (βλ. αναλυτικά Κεφάλαιο 14).

Μέσα από τη μελέτη των κόμβων αναδείχθηκε πως τα **σύνορα είναι πανταχού παρόντα**. Οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης εκτείνονται στον αστικό χώρο και διαμορφώνουν την καθημερινότητα των μεταναστών-ριών: Στην Τεχεράνη οι Αφγανοί συλλαμβάνονται από τους δρόμους και τους χώρους εργασίας και απελαύνονται στο Αφγανιστάν· στην Ισταμπούλ ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα κράτησης στο Κουμ Καπί

βρίσκεται πάνω στην κεντρική πλατεία της περιοχής· στην Αθήνα οι επιχειρήσεις-σκούπα επεκτείνονται από τους δρόμους και στις πλατείες στα μέσα μαζικής μεταφοράς, ενώ μετανάστες-ριες συλλαμβάνονται ακόμα και μέσα από τα σπίτια τους· στην Πάτρα στους μετανάστες που συλλαμβάνονται ασκείται παραδειγματική βία με άγριους ξυλοδαρμούς και σοβαρούς τραυματισμούς από τις αστυνομικές και λιμενικές αρχές.

Μέσα από τη διατριβή, όμως, και σε αντίθεση με τις περισσότερες αντίστοιχες έρευνες που εντοπίζουν τη διεύρυνση των συνόρων στον αστικό χώρο μόνο σε σχέση με τις πολιτικές ελέγχου και καταστολής, αναδείχθηκαν και πολλοί άλλοι «τρόποι» με τους οποίους τα σύνορα είναι πανταχού παρόντα.

Έτσι, **τα σύνορα είναι πανταχού παρόντα και μέσα από κυρίαρχους λόγους** που διαμορφώνονται από και διαμορφώνουν τόσο τις πολιτικές όσο και τις κοινωνικές στάσεις και αντιλήψεις. Στους κυρίαρχους λόγους όλο και περισσότερο ποινικοποιούνται οι μετανάστες-ριες και παρουσιάζονται ως «ανεπιθύμητοι», «επικίνδυνοι», «εγκληματίες»: Από τις δηλώσεις κυβερνητικών στελεχών και των κατά τόπους Αρχών (βλ. αναλυτικά Κεφάλαια 3, 9, 10) μέχρι τα τηλεοπτικά ρεπορτάζ για το κέντρο της Αθήνας (βλ. Κεφάλαιο 12.1) οι μετανάστες-ριες παράγονται ως αντικείμενα φόβου. Ταυτόχρονα, οι μεταναστευτικές κινήσεις παρουσιάζονται ως «αθρόα εισβολή» και «ανεξέλεγκτες ροές» (βλ. Κεφάλαιο 3.3), οι οποίες πρέπει να αντιμετωπιστούν με τις «κατάλληλες» πολιτικές, ενώ οι μόνες πολιτικές που αναγνωρίζονται ως «κατάλληλες» εμπεριέχουν πάντα την εντονότερη αστυνόμευση και καταστολή, είτε αναφέρονται στις συνοριακές περιοχές είτε στα αστικά κέντρα.

Με επίκεντρο την Ελλάδα, στη συγκεκριμένη διατριβή προσπάθησα να δείξω πώς αυτοί **οι λόγοι και οι πολιτικές συναρθρώνονται με τις γενικότερες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις**. Κάνοντας μια σύντομη αναδρομή από το ’90 και μετά (βλ. Κεφάλαια 3, 12) και επικεντρώνοντας σε εξελίξεις που θεώρησα κομβικές (π.χ. διαδικασίες νομιμοποιήσεων των μεταναστών-ριών, είσοδος στο ευρώ και διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων, οικονομική κρίση) επιχείρησα να δείξω πως οι τρόποι πρόσληψης, αναπαράστασης και «αντιμετώπισης» της μετανάστευσης προκύπτουν ως συνάρτηση ευρύτερων κοινωνικών διαδικασιών. Ιδιαίτερα στην περίοδο της κρίσης, οι μετανάστες-ριες μετατρέπονται σε αποδιοπομπαίους τράγους οι οποίοι παρουσιάζονται ως υπευθύνοι για τα «δεινά» της χώρας –από την ανεργία μέχρι την υποβάθμιση του κέντρου της πόλης και την εγκληματικότητα– ενώ, ταυτόχρονα, τέτοιου τύπου διαδικασίες χρησιμεύουν και στο να εθίζουν τον ντόπιο πληθυσμό στην ιδέα των «αναλώσιμων» και «περιττών» ανθρώπων που δεν έχουν δικαιώματα.

Αντίστοιχα, όμως, και στους κόμβους της Ισταμπούλ και της Τεχεράνης αναδείχθηκε πως η «αντιμετώπιση» των μεταναστών-ριών από τις κοινωνίες υποδοχής είναι συνάρτηση ευρύτερων γεωπολιτικών εξελίξεων: Στην περίπτωση του Ιράν, η αντιμετώπιση των αφγανών μεταναστών-ριών καθορίζεται εν μέρει από τις σχέσεις των δύο χωρών (βλ. υποκεφάλαιο 6.1)· στον κόμβο της Ισταμπούλ φάνηκε πως οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης «υπαγορεύονται» στην Τουρκία ως αποτέλεσμα της γειτνίασης με την ΕΕ και της διαδικασίας ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωζώνη (βλ. υποκεφάλαιο 8.1).

Ταυτόχρονα, **τα σύνορα είναι πανταχού παρόντα και σε εκείνους τους αστικούς χώρους που δεν «αστυνομεύονται»**. Οι τρόποι που οι «ντόπιοι» κατασκευάζουν τους

«ξένους» και οι πρακτικές οριοθέτησής τους εκτείνονται στους χώρους και στους χρόνους της καθημερινής ζωής: Οι συνθήκες εργασίας, από τα εργοστάσια της Τεχεράνης ως τα χωράφια κοντά στην Πάτρα, οι συνθήκες κατοικίας, από το Zeytinburnu ως την Ομόνοια, ο έλεγχος του δημόσιου χώρου από ακροδεξιές ομάδες στον Άγιο Παντελεήμονα, αλλά και τα βλέμματα, οι ερωτήσεις, οι «τρόποι» συνάντησης των σωμάτων στους δημόσιους χώρους των πόλεων ενέχουν πολλαπλές οριοθετήσεις των «ξένων». **Το σύνορο,** υπό αυτή την οπτική, **οι μετανάστες-ριες το φέρουν στα σώματά τους, το «κουβαλάνε μαζί τους**» και το ενσωματώνουν, το επιτελούν, καθώς καθορίζει το ενδεχόμενο πεδίο δράσης τους (βλ. Κεφάλαιο 4.1): Όταν σκύβουν το κεφάλι, όταν τους προσβάλλουν και κατεβαίνουν από το λεωφορείο, όταν αλλάζουν πεζοδρόμιο για να μη φοβίζουν τους περαστικούς, όταν χαμηλώνουν το βλέμμα, όταν αποδέχονται άθλιες συνθήκες εργασίας, όταν λένε «δεν χωράει άλλους μετανάστες η Ελλάδα».

Μέσα από τις εμπειρίες των μεταναστών-ριών, μέσα από την έρευνα στους κόμβους και τα περάσματα των διαδρομών τους, δεν αναδείχθηκαν μόνο οι τρόποι που τα σύνορα και η πειθάρχηση ενσωματώνονται και επιτελούνται, αλλά και **οι χώροι και οι τρόποι που τα συνόρα/όρια αμφισβητούνται και διασχίζονται**. Σε αντίθεση με το μεγαλύτερο τμήμα της σχετικής βιβλιογραφίας, που επικεντρώνει στους τρόπους με τους οποίους η εξουσία επιβάλλεται, ιεραρχεί και καθυποτάσσει, στη συγκεκριμένη έρευνα έδωσα έμφαση (και) στους τρόπους που η εξουσία αμφισβητείται και τα πολλαπλά σύνορα/όρια υποσκάπτονται. Από τις καμπάνιες μέσω του facebook ενάντια στον αποκλεισμό των Αφγανών από τους δημόσιους χώρους της Τεχεράνης μέχρι τους αγώνες ενάντια στην κατεδάφιση του καταυλισμού της Πάτρας, από τις διαδηλώσεις ενάντια στα κέντρα κράτησης στον Έβρο και στη Λέσβο μέχρι τα άτυπα σχολεία για τους Αφγανούς στο Sahr e Ray, από το «Χωριό του Όλοι μαζί» στη Μυτιλήνη και τις εκδηλώσεις αλληλεγγύης στη γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα, αναδείχθηκαν πολλαπλές διαδικασίες, στιγμές και χώροι όπου τα σύνορα αμφισβητούνται από κινήματα αλληλεγγύης και από τους αγώνες των ίδιων των μεταναστών-ριών .

Παρ' όλα αυτά, στη συγκεκριμένη έρευνα δεν εστίασα μόνο σε διαδικασίες όπως αυτές που αναφέρθηκαν, όπου η αμφισβήτηση/αντίσταση εκφράζεται συλλογικά και δημόσια, αν και υπάρχουν πολλά τέτοια παραδείγματα, όπως απεργίες ή κινητοποιήσεις σε εργασιακούς χώρους (για παράδειγμα, οι απεργίες στα χωράφια της Μανωλάδας ή εκείνη των αιγύπτιων αλιεργατών), μεγάλες μεταναστευτικές διαδηλώσεις (όπως οι διαδηλώσεις για τη νομιμοποίηση), απεργίες πείνας (για παράδειγμα, η απεργία πείνας των 300 μεταναστών εργατών) και εξεγέρσεις στα κέντρα κράτησης (βλ. μεταξύ άλλων Lafazani 2012; Λαφαζάνη 2013). Όχι γιατί θεωρώ πως αυτοί οι αγώνες δεν έχουν σημασία, κάθε άλλο: Θεωρώ πως αποτελούν κομβικές διεργασίες διεκδίκησης, χειραφέτησης, πολιτικής πράξης, συνάντησης του μεταναστευτικού κινήματος με το αντιρατσιστικό και το εργατικό κίνημα. Ωστόσο, αυτή η διατριβή επικεντρώθηκε κυρίως σε στιγμές της καθημερινή ζωής, σε αυτές τις «μικρότατες» και για πολλούς «ασήμαντες» στιγμές κατά τις οποίες υποσκάπτονται οι πρακτικές πειθάρχησης ή, όπως το θέτει ο Ντε Σερτώ, στις:

> «λαθραίες μορφές που προσλαμβάνει η σκόρπια, μαστορευτική και τακτικού τύπου δημιουργικότητα των ομάδων ή των ατόμων που έχουν πιαστεί εφεξής στα δίχτυα της "επιτήρησης"» (Ντε Σερτώ 2010 [1990], σ.59)

Επέλεξα να δώσω έμφαση σε αυτές τις **λαθραίες μορφές πρακτικών αμφισβήτησης/αντίστασης** γιατί αυτές είναι οι λιγότερο ορατές, οι περισσότερο αγνοημένες τόσο στον δημόσιο όσο και στον επιστημονικό λόγο ενώ, ταυτόχρονα, θεωρώ ότι έχουν καθοριστική σημασία τόσο για την κατανόηση του κοινωνικού γίγνεσθαι όσο και για τις συλλογικές διαδικασίες χειραφέτησης. Και αυτό γιατί πιστεύω ότι οι «τρόποι του πράττειν» στην καθημερινή ζωή συνδέονται με τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης· με άλλα λόγια, *τα υποκείμενα δεν διαμορφώνονται με έναν ευθύγραμμο τρόπο μέσα από σχέσεις κυριαρχίας, εξουσίας και πειθάρχησης, ενώ η «ταυτότητα» δεν είναι παγιωμένο και αμετάβλητο χαρακτηριστικό αλλά τόσο τα υποκείμενα όσο και οι «ταυτότητές» τους διαμορφώνονται (και) μέσα από συναντήσεις, διαδρομές, εμπειρίες και πράξεις της καθημερινής τους ζωής*. Όπως χαρακτηριστικά γράφει και η J. Butler: «Δεν είναι ανάγκη να υπάρχει ένας "πράττων" πίσω από μια πράξη, αλλά αυτός ο "πράττων" κατασκευάζεται με ρευστό τρόπο μέσω και διαμέσου της πράξης». (Butler 2006 [1990], σ.195)

Έτσι μέσα από το υλικό των συνεντεύξεων ζωής επικέντρωσα (και) σε εκείνες τις στιγμές όπου οι μετανάστες δεν έσκυψαν το κεφάλι αλλά απάντησαν, διεκδίκησαν την παρουσία τους στον δημόσιο χώρο, απαίτησαν το μεροκάματό τους, ακόμα και αν το μόνο «όπλο» που είχαν σε αυτή τη διεκδίκηση ήταν το ίδιο τους το σώμα, αντέστρεψαν με το σώμα τους και τα λόγια τους την «οριοθέτησή» τους.

Μέσα από αυτό το πρίσμα αναδείχθηκαν και «άλλες» πόλεις: Όχι μόνο αυτές της απόρριψης, του φόβου, του αποκλεισμού, και των «γκέτο» αλλά **οι πόλεις της αμοιβαιότητας, της αλληλεγγύης, του νοιαξίματος**: Αναδείχθηκε η Τεχεράνη, όπου οι Ιρανοί βοηθούν τους Αφγανούς να πάνε στο νοσοκομείο, να αγοράσουν σπίτια ή να γράψουν τα παιδιά τους στο σχολείο «αλλάζοντας» τα ονόματά τους, αναδείχθηκε η Ισταμπούλ, όπου οι μαγαζάτορες κρύβουν τους μικροπωλητές στα καταστήματά τους για να μην τους συλλάβει η αστυνομία, αναδείχθηκε η Λέσβος, όπου οι ντόπιοι φροντίζουν τους νεοαφιχθέντες μετανάστες, αναδείχθηκε η Αθήνα, όπου οι κάτοικοι βοηθούν τους μετανάστες-ριες να επιβιώσουν στην πόλη.

Στη γεωγραφική φαντασία όσων διαθέτουν τα σωστά «χαρτιά» και τα απαραίτητα χρήματα το ταξίδι εντός και εκτός Ευρώπης είναι μια σχετικά απλή μετακίνηση, με κεντρικά σημεία κυρίως τα αεροδρόμια των μεγάλων πόλεων. Αντίστοιχες εικόνες συχνά παράγονται και από ένα τμήμα της βιβλιογραφίας περί κινητικότητας και παγκοσμιοποίησης, όπου συχνά μιλούν για έναν κόσμο ροών και δικτύων, όπου κεφάλαιο, εμπορεύματα, πληροφορίες και άνθρωποι διασχίζουν τα εθνικά σύνορα χωρίς φραγμούς. Όπως, όμως, φάνηκε στη συγκεκριμένη διατριβή, **οι μετακινήσεις των χωρίς χαρτιά φτιάχνουν έναν τελείως διαφορετικό χάρτη της παγκόσμιας κινητικότητας**: Έναν χάρτη που οι διαδρομές του χαράσσονται βήμα βήμα, περπατώντας μονοπάτια που διασχίζουν τα εθνικά σύνορα μακριά από τα σημεία ελέγχου, με απρόσμενες στάσεις και αναγκαστικές επιστροφές, βασιζόμενοι σε «λαθρέμπορους», πατώντας σε ένα άτυπο αλλά διευρυμένο δίκτυο γνωστών, φίλων ή ακόμα και άγνωστων ανθρώπων, χρησιμοποιώντας πληροφορίες που προέρχονται από άλλους-ες που έχουν κάνει το ταξίδι, ξοδεύοντας πολύ περισσότερα χρήματα από όσα θα στοίχιζε η αντίστοιχη διαδρομή σε οποιονδήποτε έχει «χαρτιά» και ρισκάροντας, σε κάθε βήμα, τη σύλληψη, τη φυλάκιση, την απέλαση και, κάποιες φορές, ακόμα και τη ζωή τους.

Αν και στη σχετική βιβλιογραφία –κυρίως εκθέσεις και αναφορές ΜΚΟ– δίνεται έμφαση κυρίως στις δυσκολίες αυτών των ταξιδιών, στις κακουχίες, στους τρόπους που οι κατά τόπους Αρχές αντιμετωπίζουν τους μετανάστες-ριες με βία, εξευτελισμούς, εγκλεισμό και απελάσεις, στο πλαίσιο της διατριβής αναδείχθηκε και πώς αυτά τα ταξίδια γίνονται εφικτά, πώς υλοποιούνται αλλά και πώς γίνονται υποφερτά. Έτσι, μέσα από τις αφηγήσεις και την επιτόπια έρευνα αναδείχθηκαν εκείνα τα δίκτυα οικογενειών, φίλων και γνωστών που χρηματοδοτούν αυτά τα ταξίδια, που παρέχουν πληροφορίες, γνώση και υλική υποστήριξη τόσο για να ξεκινήσει το ταξίδι όσο και κατά τη διάρκειά του. **Δίκτυα ρευστά που εκτείνονται στους κόμβους και τα περάσματα** που μελετήθηκαν στη διατριβή, αλλά και πέρα από αυτά, σε άλλους κόμβους και σε άλλα περάσματα των μεταναστευτικών διαδρομών. Η βοήθεια προς τις οικογένειες με μικρά παιδιά που ταξιδεύουν προς τον Έβρο, το νοιάξιμο για όσους χτύπησαν ή κουράστηκαν στη διαδρομή στα σύνορα μεταξύ Ιράν και Τουρκίας, η τυχαία συνάντηση σε έναν σιδηροδρομικό σταθμό στη Βουδαπέστη, τα αστεία που λέγονται μεταξύ συνταξιδιωτών στο πέρασμα μεταξύ Ιράν και Τουρκίας, η «αλλαγή» των χαρτιών στη Λέσβο, η αποστολή χρημάτων στην Ισταμπούλ, η φιλοξενία σε σπίτια γνωστών ή φίλων στην Αθήνα κάνουν υποφερτά και εφικτά τα «παράνομα» ταξίδια για όσους-ες είναι καθ' οδόν.

Δίκτυα αλληλεγγύης και υποστήριξης που δεν μπορούν να «χαρτογραφηθούν» καθώς παράγονται επί τόπου, σε κάθε βήμα των μεταναστευτικών διαδρομών. Δίκτυα που ενώ είναι ρευστά και άτυπα είναι συγχρόνως αξιόπιστα και αποτελεσματικά. Είναι, άλλωστε, το βασικό «όπλο» που έχουν οι «από κάτω» για να ξεπερνούν τα σύνορα/όρια που συναντούν σε κάθε βήμα των διαδρομών τους.

Μέσα από τις τράνζιτ βιογραφίες των μεταναστών-ριών αναδεικνύονται και άλλες πόλεις: Η Ισταμπούλ των διακινητών, των τηλεφωνικών κέντρων και των υπόγειων ραφείων, η Αθήνα των άτυπων ξενοδοχείων και των πλατειών που χρησιμοποιούνται ως χώροι συνάντησης και συγκέντρωσης πληροφοριών για τη συνέχιση του ταξιδιού, η Πάτρα του αυτοοργανωμένου καταυλισμού. Μέσα **στις πόλεις των τράνζιτ διαδρομών υπάρχουν και άλλοι κόμβοι**, συγκεκριμένες γειτονιές όπως το Zeytinburnu και ο Άγιος Παντελεήμονας, που –τουλάχιστον για κάποιο διάστημα– αποτελούσαν γειτονιές άφιξης και υποδοχής των νεοφερμένων μεταναστών-ριών. Σε αυτές τις γειτονιές ενυπάρχουν και άλλοι, μικρότεροι κόμβοι: Τα ιντερνέτ καφέ, τα τηλεφωνικά κέντρα και τα καταστήματα μεταφοράς χρημάτων, τα οποία αποτελούν σημεία σύνδεσης του «εδώ», του «εκεί» και του «αλλού»· οι πλατείες και τα άτυπα ξενοδοχεία, τα οποία, εκτός από χώροι χαλάρωσης και στέγασης, χρησιμεύουν και ως σημεία επαφής με τους διακινητές, σημεία ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των ταξιδιωτών. *Όλοι τους χώροι ενδιάμεσοι και προσωρινοί, ρευστοί σταθμοί των μεταναστευτικών ταξιδιών, κόμβοι της σύγχρονης μεταναστευτικής γεωγραφίας, περάσματα μιας δια-εθνικής και εν εξελίξει «παράνομης» μετακίνησης. Χώροι και τόποι, κόμβοι και περάσματα όπου η ανασφάλεια συναντάει την επιμονή, η απόγνωση το θάρρος, η απελπισία την προσπάθεια, η αποτυχία τη θέληση, η θλίψη το κουράγιο, ο φόβος την ελπίδα*.

Τρόποι σκέψης - τόποι πράξης

Η μελέτη της καθημερινής ζωής (…) είναι να αναζητάς οτιδήποτε μπορεί να μεταμορφωθεί και να ακολουθείς τα αποφασίστηκα στάδια ή τις στιγμές αυτής της πιθανής μεταμόρφωσης:
είναι να κατανοείς το πραγματικό βλέποντας το σε σχέση με το πιθανό (…).
(Lefebvre 2008 [1961], σ.99)

Ολοκληρώνοντας αυτή τη διατριβή, θέλω να προτείνω κάποιους τρόπους να σκεφτόμαστε γύρω από τα βασικά θέματα που συζητήθηκαν, δηλαδή τα σύνορα, τη μετανάστευση και τον χώρο.

Η οικονομική, κοινωνική, γεωγραφική και πολιτική οργάνωση του κόσμου στον οποίο ζούμε βασίζεται σε πολλαπλά σύνορα και ποικίλες οριοθετήσεις. Τόσο τα σύνορα που χωρίζουν τις εδαφικές επικράτειες των εθνών-κρατών όσο και τα όρια που ταυτόχρονα ομογενοποιούν και διακρίνουν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες στη βάση πολλαπλών κριτηρίων (όπως για παράδειγμα η ταξική θέση, η εθνοτική προέλευση, το φύλο, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η ηλικία κ.ά.), διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό τους τρόπους που κατανοούμε και ζούμε τον κόσμο. Παράλληλα, μέσα από πολιτικές, χάρτες, κυρίαρχους λόγους αλλά και επιστημονικές έρευνες, τα σύνορα παρουσιάζονται ως σταθερά και αμετάβλητα, ως δεδομένα και εδραιωμένα στο χώρο και στη σκέψη μας.

Στη συγκεκριμένη διατριβή προσπάθησα να δείξω πως τα σύνορα/όρια, αν και παίζουν καθοριστικό ρόλο κυρίως ως μηχανισμοί πειθάρχησης και καθυπόταξης, ταυτόχρονα αμφισβητούνται και υποσκάπτονται. Επεξεργάστηκα, υπό αυτή την οπτική, έναν τρόπο κατανόησης των συνόρων και των ορίων όχι σαν μονοδιάστατες διαδικασίες που καθορίζονται αποκλειστικά από το κράτος και το νόμο. Πρότεινα μια ανάγνωση του συνόρου/ορίου ως χώρου διαπραγματευτικών πρακτικών, σαν μια διαδικασία συγκρούσεων που λαμβάνει χώρα σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες, από το σώμα στο παγκόσμιο. Υπό αυτή την έννοια, τα σύνορα δεν είναι αμετάβλητα και στατικά αλλά επαναδιαπραγματεύονται, ενώ, όπως φάνηκε στους κόμβους και στα περάσματα των μεταναστευτικών διαδρομών, υποσκάπτονται και αμφισβητούνται.

Με άλλα λόγια, προσπάθησα να (απο)δείξω πως τα σύνορα, ακόμα και αν καθορίζουν αποφασιστικά τις ζωές της μεγάλης πλειονότητας των ανθρώπων, ενώ για τους μετανάστες-ριες αποτελούν συχνά ζήτημα ζωής και θανάτου –είτε γιατί γεννήθηκαν στη «λάθος» μεριά των συνόρων είτε γιατί προσπαθούν να τα διασχίσουν ρισκάροντας τη ζωή τους– δεν είναι τόσο δεδομένα και εδραιωμένα όσο συνήθως παρουσιάζονται. Υπό αυτή την οπτική, έχει νόημα να συνεχίσουμε να σκεφτόμαστε και να οργανώνουμε τρόπους υπέρβασής τους: μέσα από την παραγωγή γνώσης, από δημόσιους λόγους, από συγκρούσεις στην καθημερινή ζωή, από συλλογικές διαδικασίες.

Η εμπειρία μου τόσο στο αντιρατσιστικό κίνημα και στην καθημερινή συνύπαρξη με μετανάστες-ριες όσο και στη συγγραφή αυτής της διατριβής με έκανε να συνειδητοποιήσω τις αντιφάσεις και την πολυπλοκότητα της διαδικασίας της μετανάστευσης. Η μετανάστευση αναδείχθηκε σε διαδικασία που συμπυκνώνει με ιδιαίτερο τρόπο την ένταση

μεταξύ τοπικού και παγκόσμιου, καθώς αυτή η ένταση εγγράφεται στα σώματα των ανθρώπων που μεταναστεύουν: Σώματα που φέρουν τα σύνορα που διέσχισαν, τις ηγεμονικές πολιτικές των «ισχυρών» χωρών, τα γεωπολιτικά παιχνίδια εξουσίας, το «εδώ» και το «εκεί» αλλά και τους ενδιάμεσους σταθμούς, τις αναμνήσεις άλλων τόπων, τις εμπειρίες των ταξιδιών, τα κοινωνικά δίκτυα που απλώνονται στον χώρο, τις επιθυμίες και τα όνειρα μιας καλύτερης τύχης.

Κατέληξα, λοιπόν, πως τέτοιου τύπου διαδικασίες δεν μπορούν να ερμηνευτούν με απλουστευτικά διπολικά σχήματα, όπως για παράδειγμα νόμιμος/παράνομος, πρόσφυγας/οικονομικός μετανάστης, ένταξη/αποκλεισμός. Τέτοιου τύπου σχήματα εξυπηρετούν περισσότερο τη διοικητική ανάγκη ρύθμισης και ελέγχου της μετανάστευσης και μάλλον ανταποκρίνονται σε προσωρινά νομικά καθεστώτα παρά περιγράφουν τους όρους και τις συνθήκες μέσα στις οποίες συντελείται. Με άλλα λόγια, σε δεδομένους χώρους και χρόνους της διαδικασίας της μετανάστευσης ο «οικονομικός μετανάστης» μπορεί να γίνει «πρόσφυγας», ο «νόμιμος» να γίνει «παράνομος» ενώ, στην καθημερινή ζωή, ο αποκλεισμός να εμπεριέχεται στην ένταξη και η ένταξη να συνυπάρχει με τον αποκλεισμό.

Υπό αυτή την οπτική, προτείνω πως αντί να σκεφτόμαστε με βάση συγκεκριμένους «άλλους» και συγκεκριμένους τρόπους κατάταξης, ιεράρχησης και οριοθέτησής τους, μπορούμε να σκεφτόμαστε τους τρόπους με τους οποίους παράγονται αυτοί οι «άλλοι». Αντί, δηλαδή, να σκεφτόμαστε τη διαφορά σαν κάτι που κάποιος ήδη έχει, όπως το φύλο, η φυλή ή η εθνικότητα, για παράδειγμα, μπορούμε να σκεφτόμαστε πώς αυτές οι διαφορές κατασκευάζονται και πώς λειτουργούν σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες από το σώμα στο παγκόσμιο πάντα σε σχέση με ευρύτερες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες. Έτσι, μπορούμε να αποφύγουμε προκατασκευασμένες κατηγορίες και οριοθετήσεις ανοίγοντας την πιθανότητα στην έκπληξη.

Τέτοιες προσλήψεις των συνόρων και της μετανάστευσης μας οδηγούν σε αντίστοιχες αναγνώσεις του χώρου. Έτσι, σε αντίθεση με τον ομογενοποιημένο, άδειο και ουδέτερο χώρο, που αποτελεί υπόβαθρο για τη χάραξη συνόρων και πολιτικών ελέγχου της κινητικότητας, μέσα από την έρευνα αναδείχθηκαν χώροι οι οποίοι παράγονται διαρκώς μέσα από τις στρατηγικές, τις συναντήσεις, τις πράξεις, τις ανάγκες, τις επιθυμίες, τις σκέψεις και τις εμπειρίες των «από κάτω». Ο χώρος, λοιπόν, μπορεί να γίνει κατανοητός σαν μια διαδικασία εν εξελίξει, που διαμορφώνεται μέσα από πολλαπλές και πολύπλοκες σχέσεις, μέσα από ρευστά δίκτυα και μετέωρους τόπους. Όπως χαρακτηριστικά γράφει και η D. Massey(2005), για να είναι ανοιχτό το μέλλον πρέπει και ο χώρος να είναι ανοιχτός.

Όπως έγραφα και στην εισαγωγή, ξεκινώντας αυτή τη διατριβή είχα δεκάδες ανοιχτά ερωτήματα, ενώ είχα καταφέρει να δώσω απαντήσεις και σε δεκάδες άλλα. Παραμένω, αν και σημαντικά μετατοπισμένη, με δεκάδες ανοιχτά ερωτήματα τα οποία θα συνεχίσω να διερευνώ τόσο μέσα από τις διαδρομές της γνώσης όσο και μέσα από τις συλλογικές διαδικασίες στην καθημερινή μου ζωή.

Παραρτήματα

Παράρτημα 1: Προσχέδιο ερωτηματολογίου για τις συζητήσεις με μετανάστες-ριες

Εστιασμένη Συνέντευξη

Σύνορα: Από το σώμα στο παγκόσμιο

1/ Χώρα καταγωγής – Αφγανιστάν ή Ιράν

i. Πότε γεννήθηκες;
ii. Πού γεννήθηκες; Ήταν πόλη ή χωριό; Πώς ήταν, μπορείς να μου το περιγράψεις;
iii. Είχες μεγάλη οικογένεια; Είχες αδέρφια; Ζούσατε όλοι μαζί;
iv. Έχεις καθόλου φωτογραφίες του χωριού/ πόλης ή/και της οικογένειάς σου;
v. Πήγες σχολείο; Πώς ήταν το σχολείο σου; Συνέχισες τις σπουδές σου;
vi. Πώς ήταν τα πράγματα στη χώρα σου, οι συνθήκες στις οποίες μεγάλωσες; Σε ποια φυλή ανήκεις;

1^{α}/ Απόφαση μετανάστευσης

i. Γιατί αποφάσισες να μεταναστεύσεις;
ii. Πότε πήρες την απόφαση; Πώς πήρες την απόφαση; Πόσο καιρό το σκεφτόσουν πριν φύγεις;
iii. Η οικογένειά σου το ήξερε ότι θα φύγεις; Τι σου έλεγαν;
iv. Πώς μάζεψες πληροφορίες για να ξεκινήσεις; Μίλησες με διακινητές; Είχες άλλους φίλους/ συγγενείς που είχαν κάνει το ίδιο ταξίδι;
v. Τι γνώριζες από πριν για την Ευρώπη; Ήξερες σε ποια χώρα ήθελες να πας; Πώς τη φανταζόσουν τότε;
vi. Μπορείς να μου περιγράψεις τη μέρα πριν φύγεις; Τι έκανες, πώς ένιωθες, ποιους ανθρώπους είδες; Τι είχες μαζί σου (κινητό, φωτογραφίες, τηλέφωνα, διευθύνσεις);

2/ Δια-εθνικά ταξίδια: Διασχίζοντας τα σύνορα του κόσμου

i. Και όταν έφυγες από το Αφγανιστάν ποια ήταν η πρώτη χώρα που πέρασες;
ii. Πόσον καιρό έμεινες εκεί; Έπιασες δουλειά; Πού έμενες;
iii. Ήσουν μόνος σου; Γνώρισες άλλους ανθρώπους από εκεί;
iv. Κάθε πότε επικοινωνούσες με την οικογένειά σου και πώς;
v. Μπορείς να μου περιγράψεις μια μέρα σου σε αυτή τη χώρα (αν έμειναν καιρό);

Τις ίδιες περίπου ερωτήσεις για κάθε πόλη/χώρα από όπου πέρασαν…

3/Διασχίζοντας τα σύνορα της Σένγκεν

i. Από ποια πόλη της Τουρκίας πέρασες στην Ελλάδα;

ii. Πώς πέρασες τα σύνορα; Ήταν μέρα ή νύχτα; Ήσουν μαζί με ανθρώπους που ήξερες ή όχι;
iii. Σε πιάσανε; Έμεινες σε κάποιο κέντρο κράτησης;
iv. Αν ναι, πώς ήταν στο κέντρο; Πόσο κόσμο είχε μέσα; Πόσες μέρες έμεινες εκεί; Γνώρισες κάποιους ανθρώπους; Μιλούσες με την οικογένειά σου; Ήξερες πόσο θα μείνεις εκεί; Πώς φερόταν η αστυνομία; Πόσον καιρό έμεινες μέσα; Σου πήραν δακτυλικά αποτυπώματα; Με ποιον τρόπο;
v. Αν όχι, πώς έφτασες μετά στην Αθήνα; Πέρασες ή έμεινες σε άλλες πόλεις πριν έρθεις εδώ;

4/Αθήνα

i. Όταν έφτασες στην Αθήνα πού πήγες;
ii. Πώς σου φάνηκε η Αθήνα; Έμοιαζε με το χωριό σου;
iii. Μπορείς να μου περιγράψεις την πρώτη μέρα που ήσουν στην Αθήνα; Τι έκανες, ποιους είδες;
iv. Ήξερες καθόλου ανθρώπους από πριν; Τι είχες ακούσει για την Αθήνα;

Κατοικία

I. Πού ήταν το πρώτο σου σπίτι; Έμενες μόνος/η σου εκεί; Πώς το βρήκες;
II. Τι σχέση είχες με τον ιδιοκτήτη του σπιτιού; Με τους άλλους κατοίκους της πολυκατοικίας;
III. Το δεύτερο/τρίτο σπίτι σου πού ήταν; Πώς το βρήκες;

Γειτονιά

Ποιες γειτονιές έχουν αλλάξει, για ποιους λόγους, τι τους αρέσει και τι όχι στην περιοχή τους, σχέσεις που έχουν με τους γείτονες, τους αναγνωρίζουν, τους μιλάνε, αν ψωνίζουν στα μαγαζιά, σε ποια μαγαζιά, ποιες άλλες γειτονιές γνωρίζουν και για ποιους λόγους – π.χ. ζουν φίλοι, γνωστοί, έχουν δουλέψει εκεί κ.λπ., συναντήσεις με ντόπιους/άλλους μετανάστες.

Δημόσιος χώρος/ελεύθερος χρόνος

Τι κάνουν στον ελεύθερο χρόνο τους, αν συναντούν φίλους/γνωστούς, σε στέκια/σπίτια/πλατείες/πάρκα, αν κάνουν βόλτες στην πόλη, με τι μέσα, πώς νιώθουν στους δημόσιους χώρους (οικειότητα, άνεση, επιφυλακτικότητα, από τι εξαρτάται)

Τυχαίες ή προγραμματισμένες συναντήσεις με ντόπιους/ άλλους μετανάστες

Διαδρομές στην πόλη

Πώς πηγαίνουν στη δουλειά τους, στους φίλους τους, αν συναντούν σταθερά κάποιους ανθρώπους στις διαδρομές τους, αν περπατούν (για βόλτα ή για την καθημερινή

μετακίνηση, αν χρησιμοποιούν μέσα μαζικής μεταφοράς, αν περνούν συχνά από κάποια μέρη, αν αποφεύγουν άλλα, αν υπάρχουν σημεία της πόλης που θα ήθελαν να πάνε και δεν έχουν πάει ποτέ.

Τυχαίες συναντήσεις σε δρόμους, σε μέσα μαζικής μεταφοράς, με Έλληνες, με άλλους μετανάστες/ριες.

Έλεγχος στον αστικό χώρο.

Έλεγχοι χαρτιών από αστυνομία, επιθέσεις από άκρα Δεξιά, ανανέωση αιτήματος ασύλου, πιθανότητα σύλληψης, πιθανότητα απέλασης και αίσθηση που προκύπτει από αυτή, φόβος να κυκλοφορήσουν σε συγκεκριμένες περιοχές και συγκεκριμένες ώρες της ημέρας, αίσθημα ασφάλειας/απειλής στον δημόσιο χώρο.

5/Αποτίμηση της διαδρομής τους/ Σχέδια για το μέλλον

Πώς αποτιμούν τη ζωή τους, θεωρούν ότι έκαναν γενικά σωστές ή λάθος επιλογές και σε ποιες πτυχές.

Τι σχέδια έχουν για το μέλλον και πώς σκέφτονται να τα υλοποιήσουν, σκέφτονται να ζήσουν στην Αθήνα, να γυρίσουν στο Αφγανιστάν, να πάνε σε άλλες χώρες της Ευρώπης.

Παράρτημα 2: Συλληφθέντες μετανάστες-ριες χωρίς χαρτιά στο σύνολο της χώρας ανά υπηκοότητα και ανά έτος (2007-2013) με βάση τα στατιστικά στοιχεία που δημοσιεύει η Ελληνική Αστυνομία.

Οι πίνακες που παρουσιάζονται στο Παράρτημα είναι οι πίνακες που δημοσιεύει κάθε χρόνο η ελληνική αστυνομία. Για την παρουσίασή τους εδώ έχω αφαιρέσει τις χώρες καταγωγής από όπου οι συλληφθέντες δεν ξεπερνούσαν τα 50 άτομα (όπως φαίνεται και στην πρώτη στήλη του πίνακα της αρίθμησης κατά αύξοντα αριθμό). Το σύνολο, όμως, που αναγράφεται στην τελευταία σειρά κάθε πίνακα είναι το σύνολο των συλλήψεων ανά έτος και όχι το σύνολο των τιμών που εμφανίζονται στους πίνακες όπως παρατίθενται στη συνέχεια.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΓΙΑ ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΕΙΣΟΔΟ & ΠΑΡΑΜΟΝΗ, ΑΝΑ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ, ΑΠΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ & ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ 11ΜΗΝΟ 2013				
Α/Α	ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΕΣ	ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΕΣ ΑΠΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΕΣ ΑΠΟ ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ
3	ΑΓΝΩΣΤΟΣ	72	0	72
5	ΑΙΓΥΠΤΟΣ	222	9	231
9	ΑΛΒΑΝΙΑ	14.356	10	14.366
10	ΑΛΓΕΡΙΑ	350	82	432
16	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	2.742	3.218	5.960
22	ΓΕΩΡΓΙΑ	510	16	526
23	ΓΚΑΜΠΙΑ	15	2	17
25	ΓΚΑΝΑ	62	4	66
32	ΕΡΥΘΡΑΙΑ	225	347	572
39	ΙΝΔΙΑ	217	3	220
42	ΙΡΑΚ	640	32	672
43	ΙΡΑΝ	204	92	296
53	ΚΙΝΑ	104	0	104
58	ΚΟΝΓΚΟ	67	2	69
60	ΚΟΣΥΦΟΠΕΔΙΟ	57	0	57
71	ΛΙΒΥΗ	98	1	99
76	ΜΑΡΟΚΟ	376	48	424
83	ΜΠΑΓΚΛΑΝΤΕΣ	1.394	4	1.398
93	ΝΙΓΗΡΙΑ	155	0	155
98	ΟΥΚΡΑΝΙΑ	82	0	82
100	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	3.719	25	3.744
101	ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ	249	203	452
108	ΡΩΣΙΑ	91	0	91
111	ΣΕΝΕΓΑΛΗ	102	0	102
115	ΣΟΜΑΛΙΑ	574	368	942
117	ΣΟΥΔΑΝ	71	39	110
118	ΣΡΙ ΛΑΝΚΑ	41	1	42
119	ΣΥΡΙΑ	3.769	3.896	7.665
126	ΤΟΥΡΚΙΑ	60	2	62
129	ΤΥΝΗΣΙΑ	78	14	92
ΣΥΝΟΛΟ		30.732	8.421	39.153

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΓΙΑ ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΕΙΣΟΔΟ & ΠΑΡΑΜΟΝΗ, ΑΝΑ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ, ΑΠΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ & ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΕΤΟΣ 2012

Α/Α	ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΕΣ	ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΕΣ ΑΠΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΕΣ ΑΠΟ ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ
3	ΑΓΝΩΣΤΟΣ	161	0	161
5	ΑΙΓΥΠΤΟΣ	586	1	587
8	ΑΚΤΗ ΕΛΕΦΑΝΤΟΣΤΟΥ	438	0	438
9	ΑΛΒΑΝΙΑ	10.599	3	10.602
10	ΑΛΓΕΡΙΑ	4.448	158	4.606
13	ΑΡΜΕΝΙΑ	86	0	86
16	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	16.002	582	16.584
22	ΓΕΩΡΓΙΑ	782	11	793
23	ΓΚΑΜΠΙΑ	82	0	82
25	ΓΚΑΝΑ	414	1	415
27	ΓΟΥΙΝΕΑ	63	0	63
29	ΔΟΜΙΝΙΚΑΝΙΚΗ ΔΗΜ.	370	1	371
31	ΕΡΥΘΡΑΙΑ	912	11	923
38	ΙΝΔΙΑ	555	3	558
41	ΙΡΑΚ	2.192	20	2.212
42	ΙΡΑΝ	659	33	692
46	ΚΑΜΕΡΟΥΝ	72	0	72
52	ΚΙΝΑ	126	0	126
56	ΚΟΜΟΡΕΣ	160	0	160
57	ΚΟΝΓΚΟ	631	0	631
59	ΚΟΣΥΦΟΠΕΔΙΟ	92	0	92
64	ΛΑΪΚΗ ΔΗΜ. ΚΟΝΓΚΟ	73	0	73
66	ΛΑΟΣ	62	0	62
68	ΛΙΒΑΝΟΣ	112	2	114
70	ΛΙΒΥΗ	250	1	251
74	ΜΑΛΙ	199	0	199
76	ΜΑΡΟΚΟ	2.175	32	2.207
77	ΜΑΥΡΙΤΑΝΙΑ	75	0	75
80	ΜΟΓΓΟΛΙΑ	51	0	51
81	ΜΟΛΔΑΒΙΑ	60	3	63
82	ΜΠΑΓΚΛΑΝΤΕΣ	7.860	3	7.863
84	ΜΠΟΥΡΓΚΙΝΑ ΦΑΣΟ	67	1	68
87	ΜΥΑΝΜΑΡ	94	3	97
92	ΝΙΓΗΡΙΑ	449	0	449
97	ΟΥΚΡΑΝΙΑ	71	0	71
98	Π.Γ.Δ.Μ.	83	0	83
99	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	11.116	20	11.136
100	ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ	1.536	182	1.718
107	ΡΩΣΙΑ	98	0	98
110	ΣΕΝΕΓΑΛΗ	384	0	384
111	ΣΕΡΒΙΑ	46	0	46
114	ΣΙΕΡΑ ΛΕΟΝΕ	58	1	59
116	ΣΟΜΑΛΙΑ	1.761	4	1.765
117	ΣΟΥΔΑΝ	295	0	295
118	ΣΡΙ ΛΑΝΚΑ	84	0	84
119	ΣΥΡΙΑ	7.414	513	7.927
126	ΤΟΥΡΚΙΑ	161	27	188
129	ΤΥΝΗΣΙΑ	610	5	615
	ΣΥΝΟΛΟ	74.674	1.621	76.295

Σελίδα 1

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΓΙΑ ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΕΙΣΟΔΟ & ΠΑΡΑΜΟΝΗ, ΑΝΑ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ, ΑΠΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ & ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΕΤΟΥΣ 2011

Α/Α	ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΕΣ	ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΕΣ ΑΠΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΕΣ ΑΠΟ ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ
1	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	28.269	259	28.528
2	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	19.975	0	19.975
3	ΑΛΒΑΝΙΑ	11.731	2	11.733
4	ΜΠΑΓΚΛΑΝΤΕΣ	5.416	0	5.416
5	ΑΛΓΕΡΙΑ	5.398	0	5.398
6	ΜΑΡΟΚΟ	3.404	1	3.405
7	ΙΡΑΚ	2.838	25	2.863
8	ΣΟΜΑΛΙΑ	2.234	4	2.238
9	ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ	1.980	85	2.065
10	ΚΟΝΓΚΟ	1.855	0	1.855
11	ΣΥΡΙΑ	1.439	83	1.522
12	ΕΡΥΘΡΑΙΑ	1.167	5	1.172
13	ΤΥΝΗΣΙΑ	1.095	0	1.095
14	ΑΙΓΥΠΤΟΣ	757	238	995
15	ΙΡΑΝ	941	18	959
16	ΙΝΔΙΑ	950	0	950
17	ΓΕΩΡΓΙΑ	879	0	879
18	ΑΚΤΗ ΕΛΕΦΑΝΤΟΣΤΟΥ	822	0	822
19	ΣΕΝΕΓΑΛΗ	733	0	733
20	ΝΙΓΗΡΙΑ	661	0	661
21	ΚΟΜΟΡΕΣ	562	0	562
22	ΑΓΝΩΣΤΟΣ	494	0	494
23	ΓΚΑΝΑ	425	0	425
24	ΣΟΥΔΑΝ	404	0	404
25	ΛΙΒΑΝΟΣ	303	0	303
26	ΔΟΜΙΝΙΚΑΝΙΚΗ ΔΗΜ.	295	0	295
27	ΚΙΝΑ	270	0	270
28	ΣΡΙ ΛΑΝΚΑ	266	0	266
29	ΑΓΙΟΣ ΔΟΜΙΝΙΚΟΣ	247	0	247
30	ΤΟΥΡΚΙΑ	205	35	240
31	ΓΟΥΙΝΕΑ	184	0	184
32	ΛΙΒΥΗ	166	0	166
33	ΜΥΑΝΜΑΡ	161	0	161
34	ΚΑΜΕΡΟΥΝ	143	0	143
35	ΜΑΛΙ	137	0	137
36	ΣΙΕΡΑ ΛΕΟΝΕ	124	0	124
37	ΡΩΣΙΑ	123	0	123
38	ΜΠΟΥΡΓΚΙΝΑ ΦΑΣΟ	116	0	116
39	ΟΥΚΡΑΝΙΑ	111	0	111
40	ΓΚΑΜΠΙΑ	102	1	103
41	ΜΑΥΡΙΤΑΝΙΑ	97	0	97
42	ΝΕΠΑΛ	91	0	91
43	ΚΟΥΒΕΪΤ	83	0	83
44	ΑΙΘΙΟΠΙΑ	70	1	71
45	ΑΡΜΕΝΙΑ	63	0	63
46	ΜΟΛΔΑΒΙΑ	59	0	59
47	ΡΟΥΑΝΤΑ	57	0	57
48	ΚΟΣΥΦΟΠΕΔΙΟ	53	0	53
49	Π.Γ.Δ.Μ.	52	0	52
	ΣΥΝΟΛΟ	98.007	757	98.764

Σελίδα 1

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΓΙΑ ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΕΙΣΟΔΟ & ΠΑΡΑΜΟΝΗ, ΑΝΑ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ, ΑΠΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ & ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΕΤΟΣ 2010		
Α/Α	ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΕΣ	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ
1	ΑΛΒΑΝΙΑ	50.175
2	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	28.299
3	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	8.830
4	ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ	7.561
5	ΑΛΓΕΡΙΑ	7.336
6	ΣΟΜΑΛΙΑ	6.525
7	ΙΡΑΚ	4.968
8	ΜΠΑΓΚΛΑΝΤΕΣ	3.264
9	ΜΑΡΟΚΟ	1.645
10	ΕΡΥΘΡΑΙΑ	1.628
11	ΓΕΩΡΓΙΑ	1.456
12	ΙΡΑΝ	1.133
13	ΤΥΝΗΣΙΑ	988
14	ΑΓΝΩΣΤΟΣ	898
15	ΣΥΡΙΑ	851
16	ΜΥΑΝΜΑΡ	792
17	ΙΝΔΙΑ	672
18	ΑΙΓΥΠΤΟΣ	575
19	ΚΙΝΑ	571
20	ΣΟΥΔΑΝ	505
21	ΝΙΓΗΡΙΑ	425
22	ΤΟΥΡΚΙΑ	417
23	ΛΙΒΑΝΟΣ	305
24	ΣΡΙ ΛΑΝΚΑ	216
25	ΑΚΤΗ ΕΛΕΦΑΝΤΟΣΤΟΥ	191
26	ΣΕΝΕΓΑΛΗ	174
27	ΡΩΣΙΑ	158
28	ΑΓΙΟΣ ΔΟΜΙΝΙΚΟΣ	155
29	ΓΟΥΙΝΕΑ	120
30	ΟΥΚΡΑΝΙΑ	119
31	ΣΙΕΡΑ ΛΕΟΝΕ	106
32	ΑΡΜΕΝΙΑ	104
33	ΡΟΥΑΝΤΑ	95
34	ΚΟΝΓΚΟ	90
35	ΜΟΛΔΑΒΙΑ	89
36	Π.Γ.Δ.Μ.	86
37	ΑΙΘΙΟΠΙΑ	85
38	ΓΚΑΝΑ	82
39	ΔΟΜΙΝΙΚΑΝΙΚΗ ΔΗΜ.	75
40	ΜΑΥΡΙΤΑΝΙΑ	66
ΣΥΝΟΛΟ		132.524

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΓΙΑ ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΕΙΣΟΔΟ & ΠΑΡΑΜΟΝΗ, ΑΝΑ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ, ΑΠΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ & ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΕΤΟΣ 2009				
Α/Α	ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΕΣ	ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΕΣ ΑΠΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΕΣ ΑΠΟ ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ
1	ΑΛΒΑΝΙΑ	63.563		**63.563**
2	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	13.780	4.048	**17.828**
3	ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ	8.591	2.172	**10.763**
4	ΣΟΜΑΛΙΑ	5.394	2.316	**7.710**
5	ΙΡΑΚ	7.446	216	**7.662**
6	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	4.734	120	**4.854**
7	ΓΕΩΡΓΙΑ	2.514	8	**2.522**
8	ΕΡΥΘΡΑΙΑ	1.064	422	**1.486**
9	ΜΥΑΝΜΑΡ	1.452	6	**1.458**
10	ΜΠΑΓΚΛΑΝΤΕΣ	1.403	40	**1.443**
11	ΛΙΒΑΝΟΣ	606	341	**947**
12	ΙΡΑΝ	432	75	**507**
13	ΤΟΥΡΚΙΑ	400	102	**502**
14	ΣΥΡΙΑ	411	29	**440**
15	ΚΙΝΑ	428		**428**
16	ΙΝΔΙΑ	342	6	**348**
17	ΑΛΓΕΡΙΑ	310	19	**329**
18	ΑΓΝΩΣΤΟΣ	292		**292**
19	ΑΙΓΥΠΤΟΣ	212	56	**268**
20	ΣΟΥΔΑΝ	217	37	**254**
21	ΡΩΣΙΑ	233		**233**
22	ΜΑΡΟΚΟ	219	3	**222**
23	Π.Γ.Δ.Μ.	213		**213**
24	ΝΙΓΗΡΙΑ	190	5	**195**
25	ΣΡΙ ΛΑΝΚΑ	132	55	**187**
26	ΜΟΛΔΑΒΙΑ	158	4	**162**
27	ΑΡΜΕΝΙΑ	157	1	**158**
28	ΟΥΚΡΑΝΙΑ	154		**154**
29	ΤΥΝΗΣΙΑ	85	2	**87**
30	ΡΟΥΑΝΤΑ	42	41	**83**
31	ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΣ	72	4	**76**
32	ΣΕΝΕΓΑΛΗ	72	3	**75**
33	ΛΕΥΚΟΡΩΣΙΑ	59		**59**
34	ΣΕΡΒΙΑ	57		**57**
35	ΑΙΘΙΟΠΙΑ	55		**55**
36	ΓΚΑΝΑ	53		**53**
ΣΥΝΟΛΟ		**115.980**	**10.165**	**126.145**

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΩΝ ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ, ΓΙΑ ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΕΙΣΟΔΟ & ΠΑΡΑΜΟΝΗ, ΑΠΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ & ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΕΤΟΣ 2008		
Α/Α	**ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΕΣ**	**ΣΥΝΟΛΟ ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΩΝ**
1	ΑΛΒΑΝΙΑ	72.454
2	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	25.577
3	ΙΡΑΚ	15.940
4	ΣΟΜΑΛΙΑ	6.713
5	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	5.512
6	ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ	4.593
7	ΓΕΩΡΓΙΑ	2.961
8	ΜΠΑΓΚΛΑΝΤΕΣ	1.655
9	ΜΥΑΝΜΑΡ	1.611
10	ΕΡΥΘΡΑΙΑ	1.566
11	ΛΙΒΑΝΟΣ	992
12	ΙΡΑΝ	700
13	ΙΝΔΙΑ	531
14	ΑΙΓΥΠΤΟΣ	502
15	ΣΥΡΙΑ	451
16	ΚΙΝΑ	426
17	Π.Γ.Δ.Μ.	366
18	ΜΟΛΔΑΒΙΑ	319
19	ΡΩΣΙΑ	286
20	ΣΟΥΔΑΝ	285
21	ΝΙΓΗΡΙΑ	256
22	ΤΟΥΡΚΙΑ	256
23	ΑΓΝΩΣΤΟΣ	246
24	ΑΛΓΕΡΙΑ	224
25	ΟΥΚΡΑΝΙΑ	198
26	ΣΡΙ ΛΑΝΚΑ	176
27	ΑΡΜΕΝΙΑ	163
28	ΜΑΡΟΚΟ	143
29	ΚΑΣΜΙΡ	141
30	ΑΙΘΙΟΠΙΑ	123
31	ΣΕΡΒΙΑ	85
32	ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΣ	83
33	ΣΕΝΕΓΑΛΗ	79
34	ΜΑΥΡΙΤΑΝΙΑ	77
35	ΛΙΒΥΗ	68
36	ΤΥΝΗΣΙΑ	65
ΣΥΝΟΛΟ		**146.337**

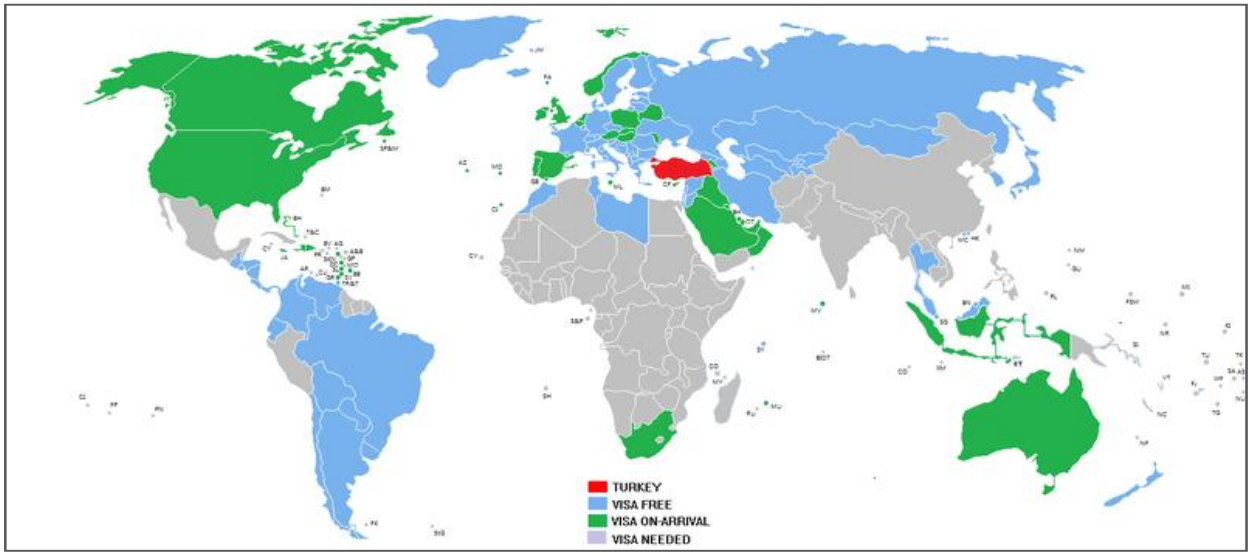
ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΛΛΗΦΘΕΝΤΩΝ ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ, ΓΙΑ ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΕΙΣΟΔΟ & ΠΑΡΑΜΟΝΗ, ΑΠΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ & ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΕΤΟΣ 2007		
Α/Α	**ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΕΣ**	**ΣΥΝΟΛΟ**
1	ΑΛΒΑΝΙΑ	66.818
2	ΙΡΑΚ	12.549
3	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	11.611
4	ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ	5.135
5	ΣΟΜΑΛΙΑ	3.656
6	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	2.834
7	ΓΕΩΡΓΙΑ	1.441
8	ΜΠΑΓΚΛΑΝΤΕΣ	721
9	ΑΙΓΥΠΤΟΣ	598
10	ΜΑΥΡΙΤΑΝΙΑ	532
11	ΙΝΔΙΑ	532
12	ΙΡΑΝ	515
13	ΚΙΝΑ	471
14	Π.Γ.Δ.Μ.	459
15	ΜΥΑΝΜΑΡ	411
16	ΕΡΥΘΡΑΙΑ	375
17	ΤΟΥΡΚΙΑ	326
18	ΜΟΛΔΑΒΙΑ	316
19	ΚΑΣΜΙΡ	290
20	ΛΙΒΑΝΟΣ	281
21	ΣΟΥΔΑΝ	269
22	ΣΥΡΙΑ	234
23	ΛΙΒΥΗ	228
24	ΡΩΣΙΑ	199
25	ΑΓΝΩΣΤΗ	183
26	ΜΑΡΟΚΟ	161
27	ΑΙΘΙΟΠΙΑ	161
28	ΣΡΙ ΛΑΝΚΑ	126
29	ΝΙΓΗΡΙΑ	119
30	ΤΥΝΗΣΙΑ	107
31	ΟΥΚΡΑΝΙΑ	105
32	ΑΡΜΕΝΙΑ	90
33	ΑΛΓΕΡΙΑ	84
34	ΙΟΡΔΑΝΙΑ	79
35	ΣΕΡΒΙΑ	58
ΣΥΝΟΛΟ		**112.364**

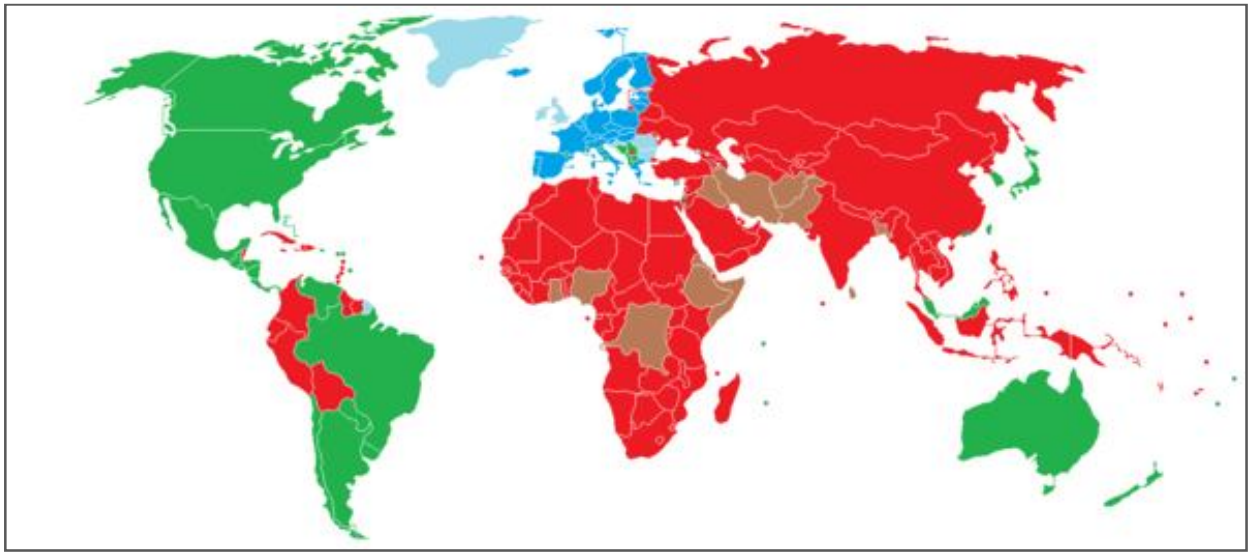
Παράρτημα 3: Λίστα με τα κέντρα κράτησης στην Τουρκία

Πηγή: Global Detention Project, 2010, http://www.globaldetentionproject.org/countries/europe/turkey/list-of-detention-sites.html

Name	Status (Year)	Location	Facility Type	Security	Authority	Management	Capacity	Reported Single Day Pop.	Demographics & Segregation
Ankara Guesthouse for Foreigners	In use (2007)	Ankara	Ad hoc - migrant detention centre	Secure	Ministry of the Interior	Tracing and Control Police			Segregation of men and women, no age segregation.
Bitlis Guesthouse for Foreigners	In use (2009)	Bitlis	Ad hoc - migrant detention centre	Secure	Ministry of the Interior	Tracing and Control Police	750 (2009)		Segregation of men and women, no age segregation.
Edirne City Centre Guesthouse for Foreigners	In use (2007)	Edirne City Centre	Ad hoc - migrant detention centre	Secure	Ministry of the Interior	Tracing and Control Police			Segregation of men and women, no age segregation.
Edirne Tunca Camp Guesthouse for Foreigners (Temporarily closed between 2009 and 2010 for re-construction)	In use (2009)	Edirne	Ad hoc - migrant detention centre	Secure	Ministry of the Interior	Tracing and Control Police	200 (June 2008)	704 (11 June 2008)	Segregation of men and women, no age segregation.
Haskoy District Police Headquarters Foreigners' Department	In use (2008)	Haskoy, Eastern province of Mus.	Ad hoc - migrant detention centre	Secure	Ministry of the Interior	Tracing and Control Police			Segregation of men and women, no age segregation.
Hatay Guesthouse for Foreigners	In use (2007)	Hatay	Ad hoc - migrant detention centre	Secure	Ministry of the Interior	Tracing and Control Police			Segregation of men and women, no age segregation.
Istanbul Ataturk Airport Transit Zone	In use (2007)	Istanbul Ataturk Airport	Ad hoc - transit zone	Secure	Ministry of the Interior				
Istanbul Police Headquarters (Foreigners' Department)	In use (2008)	Istanbul (Aksaray district)	Ad hoc - police station	Secure	Ministry of the Interior	Tracing and Control Police	90 (2005)	147 men, 43 women (December 2005)	Segregation of men and women, no age segregation.
Izmir Gendarmerie Post	In use (2007)	Izmir	Ad hoc - gendarmerie post	Secure	Ministry of the Interior				
Izmir Guesthouse for Foreigners	In use (2009)	Izmir	Ad hoc - migrant detention centre	Secure	Ministry of the Interior	Tracing and Control Police	250 (2009)	25 (end June 2009)	Segregation of men and women, no age segregation.
Kırklareli (Kirklareli) Guesthouse for Foreigners ("Gazi Osman Pasa Migrant Guesthouse" or "Gaziosmanpasa Foriegners' Admission and Accommodation Centre")	In use (2009)	Kırklareli	Ad hoc - migrant detention centre	Secure	Ministry of the Interior	Tracing and Control Police	2,500 (2008)	174 (11 June 2008)	Segregation of men and women, no age segregation.
Kumpaki District of Istanbul Guesthouse for Foreigners	In use (2009)	Kumkapi district, Istanbul	Ad hoc - migrant detention centre	Secure	Ministry of the Interior	Tracing and Control Police	560 (2009) (360 male, 200 females)	96 (end June 2009) (56 male, 40 female)	Segregation of men and women, no age segregation.
Van Gendarmerie Post	In use (2007)	Van	Ad hoc - gendarmerie post	Secure	Ministry of the Interior				
Van Guesthouse for Foreigners	In use (2007)	Van	Ad hoc - migrant detention centre	Secure	Ministry of the Interior	Tracing and Control Police			Segregation of men and women, no age segregation.
Zeytinburnu Security Directorate Guesthouse for Foreigners (Previously the Istanbul Security Directorate on Vatan Avenue)	In use (2007)	Zeytinburnu district, Istanbul	Ad hoc - migrant detention centre	Secure	Ministry of the Interior	Tracing and Control Police			Segregation of men and women, no age segregation.

Παράρτημα 4: Χαρτογραφική σύγκριση των πολιτικών βίζας Τουρκίας και ΕΕ. Πηγή: http://en.wikipedia.org/

Schengen Area visa lists

Schengen member states

Other EU members and special territories of EU and Schengen members

Visa-free access to the Schengen states for 90 days in any 180 day period (which entails considering the 180 day period preceding each day of stay), although some Annex II nationals can enjoy longer visa-free access in some circumstances (EC 539/2001 Annex II)

Visa required to enter the Schengen states (EC 539/2001 Annex I)

Visa required for transit via the Schengen states (EC 810/2009 Annex IV)

Passport not accepted

Visa status unknown

Παράρτημα 5:Κέντρα κράτησης στον Έβρο

Συνοπτικά στοιχεία για τα Κέντρα Κράτησης του Έβρου. Πηγή: Tsapopoulou,Tzeferakou &Stroux, (2012)

Detention centre	Capacity (persons)	Average number of detainees during missions	No of cells	Space in m2	Separation of sexes (except families)	Separation of unaccompanied minors
Tychero	49	August 2010: 90, November 2010: 155, December 2010: 180, February 28, 2011: 210, April 14, 2011: 260, October 12, 2011: 50.	2	Two cells of 35 m^2 (CPT 2005) and one cell of unknown size used for temporary detention until screening	No	No
Feres	26	August 2010: 94, November 2010: 77-144 (changes due to newarrivals), December 2010: 110 (in one cell while the other was renovated), February 2011: 68, April 12, 2011: 72, October 13, 2011: 42	3	One cell of 48 m^2, one of 30m^2 and one of approx. 40m^2 (FRA 2011). Two cells of approx. 48m^2 and another of 12m^2 (CPT 2009, paragraph 49)	Yes	No
Soufli	25	August 2010: 88, November 2010: approx. 180, December 2010: approx. 190, February 28, 2011: 170, April 14, 2011: 100-150, October 11, 2011: 30.	1	One cell of approx. 110m^2 (FRA 2011), – this space consists of the hallway, a small room for the garbage and two cells all connected to each other.	Not until 2011	No
Fylakio	374	August 2010: 492-592, November 2010: sometimes more than 450, December 2010: up to 600, April 15, 2011: 397, October 9, 2011: 276 October 10,•• 2011••: 650[72]	7	Cell for women of 40m^2 and other 6 cells of approx. 100m^2 each (FRA 2011)	Yes	Yes (some exceptions, see chapter on unaccompanied minors)

Παράτημα 6: Κείμενο της «επιτροπής κατοίκων» του Αγίου Παντελεήμονα.

-Εντατικοποίηση της αστυνόμευσης για τους λαθρομετανάστες καθώς και για τη μείωση της **υπερβολικά αυξημένης εγκληματικότητας**.
-Εντατικοί έλεγχοι στον χώρο γύρω από τον Ναό του Αγ. Παντελεήμονα, στην πλατεία και στους παράνομα νοικιασμένους χώρους με σκοπό την καταγραφή και λήψη άμεσων μέτρων για τις πολεοδομικές και υγειονομικές παραβάσεις από τις αρμόδιες υπηρεσίες.
-Εντοπισμός και απομάκρυνση των λαθρομεταναστών.
-Φύλαξη του χώρου γύρω από τον Ναό και απομάκρυνση όσων κοιμούνται και κάνουν χρήση της περιοχής ως τουαλέτα. Ζητούμε σεβασμό του ιερού χώρου, της υγιεινής, της καθαριότητας και της αξιοπρέπειάς μας.
-Καθαρισμός και φύλαξη της παιδικής χαράς. Διορισμός φύλακα από τον Δήμο Αθηναίων ώστε να γίνει πάλι χώρος παιχνιδιού για τα παιδιά μας.
-Άμεση παρέμβαση από τις αρμόδιες αρχές να κλείσουν τα **ΤΕΣΣΕΡΑ ΤΖΑΜΙΑ** που λειτουργούν στην περιοχή μας.
-Εντατικές περιπολίες από την Δημοτική Αστυνομία από την αρχή μέχρι το τέλος της βάρδιας για την εξάλειψη των λαθρομεταναστών μικροπωλητών καθώς και όλων των αλκοολικών που βρίσκονται μόνιμα και κοιμούνται στα παγκάκια της πλατείας
-**ΝΑ ΕΦΑΡΜΟΣΤΕΙ ΑΜΕΣΑ Η ΠΟΣΟΣΤΩΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ**
-Έλεγχος του αριθμού των μεταναστών σε σχέση με τον αριθμών των Ελλήνων μαθητών στα σχολεία.(ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΤΟ 80% ΣΤΙΣ ΤΑΞΕΙΣ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ ΜΕ ΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ)
-ΑΜΕΣΑ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ. ΑΝ ΘΕΛΟΥΜΕ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΥΣ .

Τα αιτήματα της «επιτροπής κατοίκων» από το κείμενο που τοιχοκολλήθηκε και καλούσε σε συγκέντρωση στην Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα (η υπογράμμιση και τα κεφαλαία από το αρχικό κείμενο)

Παράρτημα 7. Κόμβος Αθήνας: Εξάπλωση της Χρυσής Αυγής

Στην προεκλογική του καμπάνια τον Ιούνιο του 2012, ο νυν πρωθυπουργός Α. Σαμαράς επισκέφτηκε τη γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα δηλώνοντας:

> «Την Αθήνα που ξέραμε, θα την βρούμε ξανά! Τις γειτονιές που ξέραμε, θα τις έχουμε ξανά. Η εισβολή των παρανόμων θα τελειώσει (…) Γιατί η ασφάλεια είναι Ιερό δικαίωμα σε μία σωστή Δημοκρατία και είναι Ιερό δικαίωμα στον κάθε Έλληνα και στην κάθε Ελληνίδα. (…)»(Ραβανός 2012)

Ο Α. Σαμαράς στις δηλώσεις του ακολουθεί με ακρίβεια το «πετυχημένο» ερμηνευτικό σχήμα που υιοθέτησε η Χρυσή Αυγή. Αναφορά σε ένα ρομαντικοποιημένο παρελθόν που είχε αίγλη, ασφάλεια και ηρεμία, το οποίο καταστράφηκε (μόνο) από την «εισβολή των παράνομων». Στην προεκλογική περίοδο του 2012, όπου η χώρα μαστίζεται από την πιο άγρια οικονομική και κοινωνική κρίση λόγω συγκεκριμένων πολιτικών επιλογών των κυβερνήσεων των προηγούμενων χρόνων, ο μέλλων πρωθυπουργός της χώρας υιοθετεί το πλέον απλουστευτικό ερμηνευτικό σχήμα ισχυριζόμενος πως για την υποβάθμιση της ζωής και της πόλης φταίει η «εισβολή των παράνομων». Ταυτόχρονα αναφέρεται και στο «ιερό» δικαίωμα της ασφάλειας, το οποίο φαίνεται να το έχουν μόνο οι Έλληνες και οι Ελληνίδες αλλά όχι οι αλλοδαποί κάτοικοι της χώρας.

Εικόνα 144: Εξώφυλλο της εφημερίδας *Πρώτο Θέμα* 01/04/2012. Πηγή: http://www.protothema.gr/

Εκλογικά, όμως, η ενίσχυση και η διάδοση του ρατσιστικού και ξενοφοβικού λόγου πιστώθηκε περισσότερο στους «εμπνευστές» της, δηλαδή στη Χρυσή Αυγή, η οποία, ενώ στις βουλευτικές εκλογές τον Μάιο του 2009 δεν είχε ξεπεράσει το 0,3%, εκτινάχθηκε στο 6,92% στις βουλευτικές εκλογές του Ιουνίου 2012 εκλέγοντας 18 βουλευτές. Η εκλογική της δύναμη σε κάποια εκλογικά τμήματα του 6ου Διαμερίσματος φτάνει μέχρι και το 18%. Την προεκλογική περίοδο, την προώθηση της Χρυσής Αυγής –άμεσα ή έμμεσα– ενίσχυσε και τμήμα των ΜΜΕ. Από τα πιο χαρακτηριστικά δημοσιεύματα της περιόδου ήταν το κυριακάτικο εξώφυλλο της εφημερίδας *Πρώτο Θέμα*, ένα μήνα πριν τις βουλευτικές εκλογές του 2012, σύμφωνα με το οποίο δύο ηλικιωμένες γυναίκες έχουν καλέσει την «άμεση δράση της Χρυσής Αυγής» προκειμένου να πάνε με ασφάλεια στην τράπεζα, ενώ μια από τις κυρίες δηλώνει πως «η οργάνωση τους εξασφαλίζει την ασφάλεια που δεν υπάρχει». Όπως αποκαλύπτεται αργότερα, το ρεπορτάζ είναι στημένο με στόχο να καλλιεργήσει μια δημόσια εικόνα της Χρυσής Αυγής ως οργάνωσης που βρίσκεται δίπλα στον πολίτη, ενώ η κυρία η οποία έδινε τη συνέντευξη στην εφημερίδα είναι μητέρα υποψήφιου βουλευτή της Χρυσής Αυγής (Ψαράς 2012).

Στα εκλογικά αποτελέσματα του 2012 αποτυπώθηκε και η «συνεργασία» της Χρυσής Αυγής με τα Σώματα Ασφαλείας σε ένα ακόμα επίπεδο: Σύμφωνα με την ανάλυση των ποσοστών σε συγκεκριμένα εκλογικά τμήματα που ψηφίζουν αστυνομικοί από διάφορα σώματα, τα ποσοστά της Χρυσής Αυγής ήταν ακόμα υψηλότερα από εκείνα του

6ου Διαμερίσματος, φτάνοντας από 19% έως και 24%. Αυτό, σύμφωνα με στατιστικές αναλύσεις, σημαίνει πως σε ποσοστό 45% με 59% οι υπάλληλοι των Σωμάτων Ασφαλείας ψήφισαν Χρυσή Αυγή (Λαμπρόπουλος 2012). Οι αστυνομικοί, λοιπόν, τόσο στο Τμήμα του Άγιου Παντελεήμονα αλλά και στο σύνολο της πόλης, όχι μόνο «συγκαλύπτουν» τα ρατσιστικά εγκλήματα αλλά συναινούν με τη Χρυσή Αυγή στον λόγο και στη δράση της[127].

Εκκένωση του πρώην Εφετείου στη Σωκράτους και ρατσιστικό πογκρόμ μετά τη δολοφονία του Μ.Καντάρη

Από το 2001, όταν μεταστεγάστηκε το Εφετείο από την οδό Σωκράτους και Αγίου Κωνσταντίνου στη Λ. Αλεξάνδρας, στο κτήριο του παλιού Εφετείου έβρισκαν στέγη άστεγοι και ναρκομανείς, ενώ σταδιακά προστέθηκαν και μετανάστες από χώρες όπως η Αλγερία, το Μαρόκο και το Σουδάν. Τον Απρίλιο του 2011 η αστυνομία τοιχοκόλλησε ανακοινώσεις στο κτήριο του Εφετείου απαιτώντας την εκκένωσή του, ενώ μεταναστευτικές κοινότητες, αντιρατσιστικές και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις πρότειναν να μετατραπεί το Εφετείο σε χώρο προσωρινής φιλοξενίας μεταναστών-ριών στην πόλη, πρόταση που απορρίφθηκε από τον Δήμο Αθηναίων. Οι «*Έλληνες πολίτες για την απελευθέρωση της χώρας από τους αλλοδαπούς εισβολείς*» καλούν σε συγκέντρωση διαμαρτυρίας κατά των μεταναστών στις 9 Μαΐου στην πλατεία Ομονοίας, κάλεσμα το οποίο στηρίζεται και από άλλες νεοναζιστικές και ακροδεξιές οργανώσεις. Ταυτόχρονα οργανώνεται συγκέντρωση από αντιρατσιστικές οργανώσεις για την προστασία των ενοίκων του Εφετείου, η οποία δέχεται κοινή επίθεση από τους ακροδεξιούς και τις δυνάμεις των ΜΑΤ, που εγκλωβίζουν για περισσότερο από τρεις ώρες τους μετανάστες και τα μέλη των αντιρατσιστικών ομάδων στο χώρο του Εφετείου πετώντας πέτρες, δακρυγόνα και κροτίδες κρότου-λάμψης (Δάμα 2009b; Ελευθεροτυπία 2009). Από εκείνη την ημέρα και μέχρι τις 20 Ιουλίου που έγινε και η τελική εκκένωση του κτηρίου του Εφετείου, έξω από το χώρο υπήρχαν διαρκώς ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις που διενεργούσαν συνεχείς ελέγχους στους μετανάστες που

Εικόνα 145, 146: Οι δυνάμεις των ΜΑΤ σε συνεργασία με ακροδεξιούς και νεοναζιστές επιτίθενται στο παλιό Εφετείο. Πηγή: *Ελευθεροτυπία,* 11/05/2009

[127] Χαρακτηριστικό για τη συνεργασία Αστυνομίας και Χρυσής Αυγής το βίντεο του tvxs, όπου μέλη της Χρυσής Αυγής μεταφέρονται σε διαμαρτυρία με κλούβα της αστυνομίας: http://www.youtube.com/watch?v=qpdHNnJeuX8.

διέμεναν εκεί ή απλά περνούσαν από το σημείο, σε συνδυασμό με επιχειρήσεις-σκούπα σε άλλα κτήρια όπου κατοικούσαν μετανάστες στην περιοχή.

Εικόνα 147: Επιθέσεις κατά μεταναστών στην οδό Αθηνάς. Πηγή: athens.indymedia.org

Ίσως, όμως, το πιο καθοριστικό γεγονός στην εξάπλωση του λόγου και των πρακτικών της Χρυσής Αυγής σε ολόκληρο το κέντρο της Αθήνας ήταν το πογκρόμ που ακολούθησε τη δολοφονία του Μ. Καντάρη τον Μάιο του 2011. Επί μέρες, μέλη της νεοναζιστικής οργάνωσης της Χρυσής Αυγής αλλά και άλλων εθνικιστικών και ακροδεξιών ομάδων χτυπούσαν, μαχαίρωναν και επιτίθονταν σε μετανάστες στο κέντρο της πόλης χωρίς να υπάρξει καμία σύλληψη – παρά μόνο προσαγωγές– των δραστών. Το γεγονός παρουσιάζεται από τις ακροδεξιές ομάδες σαν η εν ψυχρώ δολοφονία ενός Έλληνα στο κέντρο της πόλης από μετανάστες (παρ' όλο που η εθνικότητα των δραστών ήταν ανεπιβεβαίωτη κατά τη διάρκεια του πογκρόμ) να οδηγεί τους «αγανακτισμένους» έλληνες κατοίκους του κέντρου σε δικαιολογημένες πράξεις αυτοδικίας εναντίον οποιουδήποτε μετανάστη[128].

[128] Για παράδειγμα η ακροδεξιά εφημερίδα *Στόχος* έχει δημοσιεύματα εκείνες τις μέρες με τίτλους όπως:
10/5/11ΠΟΛΛΕΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΔΕΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΤΗΣ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΑ ΑΠΟ ΤΑ ΖΩΑ!
13/5/11Ο ΒΡΩΜΙΑΡΗΣ Ο ΠΑΠΟΥΤΣΗΣ ΛΕΕΙ ΟΤΙ ΟΙ 40 ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΥ ΠΡΟΣΗΧΘΗΣΑΝ ΕΧΘΕΣ ΗΤΑΝ ΜΑΧΑΙΡΟΒΓΑΛΤΕΣ ΠΟΥ ΚΑΛΥΨΕ Η ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ!!!
13/5/11ΩΡΑ 7:50... ΚΛΕΙΣΤΗ ΠΑΡΑΜΕΝΕΙ Η Γ' ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ ΑΠΟ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΑΓΑΝΑΚΤΙΣΜΕΝΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΤΗΣ ΑΓΡΙΑΣ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΗ ΜΑΣ.

Ταυτόχρονα οι Αρχές στην ουσία δικαιολογούν/ανέχονται τα τεκταινόμενα. Αφενός, δεν προβαίνουν σε συλλήψεις και τιμωρία των δραστών (τόσο μετά τα γεγονότα του Εφετείου όσο και μετά το ρατσιστικό πογκρόμ του Μαΐου 2011), παρά μόνο σε προσαγωγές ατόμων που αφήνονται ελεύθεροι λόγω ελλιπών στοιχείων. Αφετέρου, μόλις πέντε μέρες μετά τη δολοφονία του Μ. Καντάρη και ενώ το ρατσιστικό πογκρόμ βρίσκεται σε εξέλιξη στο κέντρο της πόλης, ο Δήμος Αθηναίων σε συνεργασία με αρμόδια υπουργεία ανακοινώνει *Δέσμη μέτρων για την Αθήνα και το Ιστορικό Κέντρο,* τα οποία έχουν ως βασικό στόχο την εγκληματικότητα και την αποτροπή των «παράνομων» μεταναστών. Ακολουθώντας στην ουσία τη λογική της Ακροδεξιάς, η δημοτική Αρχή παρουσιάζει την «παράνομη» μετανάστευση –σε άμεση σύνδεση με την εγκληματικότητα– ως το σημαντικότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η πόλη και το οποίο πρέπει να παταχθεί. Τέτοιες πολιτικές προτάσεις δικαιώνουν όχι μόνο τον λόγο αλλά και τη δράση των νεοναζιστικών ομάδων, αφού ακολουθούν τη λογική τους (οι «παράνομοι» μετανάστες φταίνε) ενώ φαίνεται να θεωρούν απαραίτητη τη δράση τους («κυνήγι» και εκδίωξη των «παράνομων» μεταναστών) προτείνοντας άλλους φορείς υλοποίησής της όπως η αστυνομία, η συνοριοφυλακή και οι εισαγγελικές αρχές.

Δέσμη Μέτρων για την Αθήνα και το Ιστορικό Κέντρο, όπως ανακοινώθηκαν στην ηλεκτρονική σελίδα του Δήμου Αθηναίων στις 16/05/2001.

1.Προηγούνται τα αντιεγκληματικά μέτρα σε συνδυασμό με τα μέτρα αποτροπής της παράνομης εισόδου αλλοδαπών στη χώρα και καθόδου στην Αθήνα.

Στρατηγικοί στόχοι: δραστική ανάσχεση της επέκτασης της"περιοχής ανασφάλειας", όχι άλλη εισροή παρανόμων μεταναστών στην πόλη, (…).Πρέπει να εφαρμοστεί ο νόμος προς πάσα κατεύθυνση. Εάν αληθεύει το γεγονός ότι δεν υπάρχουν επαρκείς χώροι κράτησης για όσους συλλαμβάνονται, οι χώροι αυτοί πρέπει να διαμορφωθούν άμεσα. (…)

2. Αποτροπή καθόδου στην Αθήνα των αλλοδαπών που εισέρχονται παράνομα στη χώρα

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, πρέπει να αποτραπεί η μαζική κάθοδος στην Αθήνα όσων καταφέρουν να εισέλθουν παράνομα στη χώρα. (…)

3. Καταγραφή των παρανόμως ευρισκομένων στη χώρα αλλοδαπών (…)

4. Επειδή πολλοί παρανόμως ευρισκόμενοι στη χώρα αλλοδαποί ζουν κατά δεκάδες σε αποθήκες ή διαμερίσματα που τους εκμισθώνουν έλληνες ή σε εγκαταλελειμμένα κτίρια, ο Δήμος της Αθήνας προτίθεται να αναζητήσει, ακόμη και με τη βοήθεια των εισαγγελικών αρχών τους ιδιοκτήτες οι οποίοι προβαίνουν σε αυτές τις εκμισθώσεις και υπέχουν ποινικές ευθύνες για παροχή στέγης σε παρανόμως ευρισκομένους στη χώρα αλλοδαπούς.(…) Επίσης, συνεργεία του Δήμου, με την αρωγή των εισαγγελικών αρχών, θα μπουν σε εγκαταλελειμμένα κτίρια που αποτελούν κίνδυνο για τη δημόσια υγεία, προκειμένου να τα καθαρίσουν και να τα σφραγίσουν.

Πηγή: http://www.cityofathens.gr/node/13249

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Abbasi-Shavazi, M. J., D. Glazebrook, G. Jamshidiha, H. Mahmoudian, & R. Sadeghi
2005 *Return to Afghanistan? A Study of Afghans Living in Tehran*

Abu-Lughod, L.
2002 *Do Muslim Women Really Need Saving? Anthropological Reflections on Cultural Relativism and Its Others*. American Anthropologist 104(3):783-790.

Adelkhah, F., & Z. Olszewska
2007 *The Iranian Afghans*. Iranian Studies 40(2):137-165.

Agamben, G.
1999 *Remnants of Auschwitz: the witness and the archive*. New York: Zone Books.

Agamben, G.
2000 *Means without end: notes on politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Agamben, G.
2005 *State of exception*. Chicago, Ill. ; London: University of Chicago Press.

Ahmadi, A.
2012 Web users angry at Iranian bid to expel Afghans. http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-17954943, Ημ. πρόσβ.: 06.03.2013.

Ahmed, S.
2000 *Strange Encounters: Embodied Others in Post-Coloniality*. London & New York: Routledge.

Akalin, A.
2007 *Hired as a Caregiver, Demanded as a Housewife: Becoming a Migrant Domestic Worker in Turkey*. European Journal of Women's Studies 14(3):209-225.

Al Jazeera English
2007 *Exclusive report on Baluch Wall*. http://www.youtube.com/watch?v=KV1ENB8t_jg, Ημ. πρόσβ.: 04.03.2013.

Amelina, A.
2010 *Searching for an Appropriate Research Strategy on Transnational Migration: The Logic of Multi-Sited Research and the Advantage of the Cultural Interferences Approach*. Forum: Qualitative Social Research 11(1).

Amin, A., & N. Thrift
2002 *Cities: reimagining the urban*. Cambridge: Polity.

Amnesty International
2003 *Afghanistan "no one listens to us and no one treats us as human beings" : justice denied to women*. London: Amnesty International.

Amnesty International
2010 *The Dublin II Trap: Transfers of Asylum Seekers to Greece*. http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR25/001/2010/en/e64fa2b5-684f-4f38-a1bf-8fe1b54d83b5/eur250012010en.pdf, Ημ. πρόσβ.: 13.11.2011.

Anderson, A. B., & G. W. Pickering
1986 *Confronting the color line: the broken promise of the civil rights movement in Chicago*. Athens: University of Georgia Press.

Anderson, M.
2001 *European Frontiers at the End of the Twentieth Century: An introduction*. Στο The frontiers of European Union. Επιμ. M. Anderson & E. Bort. Basingstoke: Palgrave.
Andreas, P., & T. Snyder
2000 *The wall around the West: state borders and immigration controls in North America and Europe*. Lanham, Md ; Oxford: Rowman & Littlefield.
Andrijasevic, R.
2010 *Deported: The Right to Asylum at EU's External Border of Italy and Libya*. International Migration 48(1):148-174.
Anzaldúa, G.
1987 *Borderlands/La frontera: the new mestiza*. San Francisco: Spinsters/Aunt Lute.
Arango, J.
2004 *Theories of International Migration*. Στο International Migration and the New Millennium. Επιμ. D. Joly. Aldershot: Ashgate.
Arapoglou, V., & T. Maloutas
2011 *Segregation, inequality and marginality in context: the case of Athens*. The Greek Review of Social Research 136(C'):135-155.
Arapoglou, V. P., & J. Sayas
2009 *New Facets of Urban Segregation in Southern Europe: Gender, Migration and Social Class Change in Athens*. European Urban and Regional Studies 16(4):345-362.
Ashrafi, A., & H. Moghissi
2002 *Afghans in Iran: Asylum Fatigue Overshadows Islamic Brotherhood*. Global Dialogue 4(4).
Baldwin-Edwards, M.
1997 *The Emerging European Immigration Regime: Some Reflections on Implications for Southern Europe*. JCMS: Journal of Common Market Studies 35(4):497-519.
Baldwin-Edwards, M.
2002a *Semi-reluctant hosts: Southern Europe's ambivalent response to immigration*. Meditteranean Migration Observatory, http://www.mmo.gr/pdf/publications/publications_by_mmo_staff/studiemigrazioneV4.pdf, Ημ. πρόσβ.: 10.11.2013.
Baldwin-Edwards, M.
2002b *Southern European labour markets and Immigration: A Structural and Functional Analysis*. Meditteranean Migration Observatory, http://www.uehr.panteion.gr/site/pdf/MMO_WP5.pdf, Ημ. πρόσβ.: 18.11.2013.
Balibar, E.
2002 *Politics and the other scene*. London ; New York: Verso.
Balibar, E.
2004 *We, the people of Europe? Reflections on transnational citizenship*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
Balibar, E.
2009 *Europe as borderland*. Environment and Planning D: Society and Space 27(2):190-215.
Balland, D.
2012 Boundaries of Afghanistan. http://www.iranicaonline.org/articles/boundaries-iii, Ημ. πρόσβ.: 27.03.2013.

Balzacq, T., & S. Carrera
2006 *Security versus freedom? A challenge for Europe's future*. Aldershot: Ashgate.
Basak, K.
2006 *Trafficking of Human Beings within the Context of Turkey's Accession Process to the EU*. National Defence Academy and Bureau for Security Policy at the Austrian Ministry of Defence in co-operation with Center for Strategic Research, Ministry of Foreign Affairs Turkey; Bahçeşehir University Istanbul and PfP Consortium of Defence Academies and Security Studies Institutes.
Basch, L. G., N. G. Schiller, & C. Szanton Blanc
1994 *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*. Amsterdam: Gordon and Breach.
Bauder, H.
2006 *Labor Movement. How Migration Regulates Labor Markets*. Oxford – New York: Oxford University Press.
Bauman, Z.
1997 *Postmodernity and its discontents*. New York: New York University Press.
BBC News
2009 *World's barriers: Pakistan-Iran*. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/8343138.stm, Ημ. πρόσβ.: 04.06.2013.
Beck, U.
2002 *The Terrorist Threat: World Risk Society Revisited*. Theory, Culture & Society 19(4):39-55.
Bell, D.
1995 *Pleasure and danger: the paradoxical spaces of sexual citizenship*. Political Geography 14(2):139-153.
Benhabib, S.
2004 *The Law of Peoples, Distributive Justice, and Migrations*. Fordham Law Review 72(5):1761-1788.
Berger, A.
2013 *Goals of Eurosur border scheme questioned*. Deutsche Welle, Ημ. έκδοσης: 11.10.2013. http://dw.de/p/19xk9, Ημ. πρόσβ.: 12.11.2013.
Bigo, D.
1997 *Frontiers and Security in the European Union: The Illusion of Migration Control*. Στο The frontiers of Europe. Επιμ. M. Anderson & E. Bort. London: Pinter.
Bigo, D.
2002 *Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease*. Alternatives: Global, Local, Political 27(1 suppl):63-92.
Bigo, D.
2011 *Freedom and speed in enlarged borderzones*. Στο The contested politics of mobility. Borderzones and irregularity. Επιμ. V. Squire. New York: Routledge.
Bigo, D., & E. Guild
2005 *Controlling frontiers: free movement into and within Europe*. Aldershot: Ashgate.
Boedeker, J.
2012 *Cross-border trade and identity in the Afghan-Iranian border region*. Στο Subverting borders doing research on smuggling and small-scale trade. Επιμ. B. Bruns & J. Miggelbrink. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften / Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH.

Boggs, S. W.
1940 *International boundaries: a study of boundary functions and problems*. New York: Columbia University Press.
Boggs, S. W.
1941 *Mapping the Changing World: Suggested Developments in Maps*. Annals of the Association of American Geographers 31(2):119-128.
Boggs, W.
1932 *Boundary Functions and Principles of Boundary Making*. Annals of the Association of American Geographers 22:48-49.
Borneman, J.
1998 *Grenzregime (border regime): the Wall and its aftermath*. Στο Border Identities: Nation and State at International Frontiers. Επιμ. T.M. Wilson & H. Donnan. Cambridge: Cambridge University Press.
Brigham, A. P.
1919 *Principles in the Determination of Boundaries*. Geographical Review 7(4):201-219.
Brodsky, A. E.
2003 *With all our strength. The Revolutionary Association of the Women of Afghanistan*. New York ; London: Routledge.
Broeders, D.
2007 *The New Digital Borders of Europe: EU Databases and the Surveillance of Irregular Migrants*. International Sociology 22(1):71-92.
Brown, W.
2010 *Walled states, waning sovereignty*. New York: Zone.
Burghart du Bois, W. E.
1903 *The Souls of Black Folk*. Chicago: A.C. McClurg & Co.
Butler, J.
2006 [1990] *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York ; London: Routledge.
Cakan, S.
2012 *Turkish police destroy smuggler's oil pipeline with Iran*. http://news.yahoo.com/turkish-police-destroy-smugglers-oil-pipeline-iran-155348744.html, Ημ. πρόσβ.: 06.02.2013.
Calavita, K.
1984 *U.S. immigration law and the control of labor, 1820-1924*. London ; Orlando: Academic Press.
Carrera, S., & E. Guild
2010 *'Joint Operation RABIT 2010' – FRONTEX. Assistance to Greece's Border with Turkey: Revealing the Deficiencies of Europe's Dublin Asylum System*. Center for European Policy Studies.
Carsten, J.
1998 *Borders, boundaries, tradition and state on the Malaysian periphery* Στο Border Identities: Nation and State at International Frontiers. Επιμ. T.M. Wilson & H. Donnan. Cambridge: Cambridge University Press.
Carter, D., & H. Merrill
2007 *Bordering Humanism: Life and Death on the Margins of Europe*. Geopolitics 12(2):248 - 264.
Casas-Cortes, M., S. Cobarrubias, & J. Pickles
2010 *Stretching Borders Beyond SovereignTerritories? Mapping EU and Spain's Border Externalization Policies* Geopolítica(s) 2(1):71-90.

Casas-Cortes, M., S. Cobarrubias, & J. Pickles
2013 *Re-bordering the neighbourhood: Europe's emerging geographies of non-accession integration*. European Urban and Regional Studies 20(1):37-58.
Castells, M.
1996 *The rise of the network society*. Malden, Mass. ; Oxford: Blackwell.
Castells, M., & B. Catterall
2001 *The making of the network society*. London: Institute of Contemporary Arts.
Castles, S.
2004a *The factors that make and unmake migration policies*. International Migration Review 38(3):852-885.
Castles, S.
2004b *Why migration policies fail*. Ethnic and Racial Studies 27(2):205 - 227.
Castles, S.
2010 *Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective*. Journal of Ethnic and Migration Studies 35(10):1565-1586.
Castles, S., & M. J. Miller
1993 *The age of migration : international population movements in the modern world*. Basingstoke: Macmillan.
Cavounidis, J.
2002 *Migration in Southern Europe and the Case of Greece*. International Migration 40(1):45-70.
Cawood, C.
2002 *Islam's threat to women, Christianity, and America. 1991-2002, twelve years of terror. From Afghanistan to Armageddon: is the end near?* Kingston, TN: Magnolia Hill Press.
Chavis, M. E.
2004 *Meena: heroine of Afghanistan. The martyr who founded RAWA, the Revolutionary Association of the Women of Afghanistan*. London: Bantam.
Cheater, A. P.
1998 *Transcending the state? Gender and borderline constructions of citizenship in Zimbabwe* Στο Border identities: Nation and state at international frontiers. Επιμ. T.M. Wilson & H. Donnan, σ. xii, 301 p. Cambridge: Cambridge University Press.
Chernilo, D.
2006 *Social Theory's Methodological Nationalism: Myth and Reality*. European Journal of Social Theory 9(1):5-22.
Chernilo, D.
2011 *The critique of methodological nationalism: Theory and history*. Thesis Eleven 106(1):98-117.
Citizens of Europa
2009 *Communiqué from Mytilini/Lesvos, August 2009: From Lesvos To An Unknown Land*. http://eipcp.net/n/1254869514, Ημ. πρόσβ.: 24.05.2013.
Clandestino research project
2008 *Size and development of irregular migration to the EU*. http://irregular-migration.net/, Ημ. πρόσβ.: 30/11/2013.
Clifford, J.
1994 *Diasporas*. Cultural Anthropology 9(3):302-338.
Clifford, J.
1997 *Routes: travel and translation in the late twentieth century*. Cambridge, Mass. ; London: Harvard University Press.

Cockcroft, J. D.
1986 *Outlaws in the promised land : Mexican immigrant workers and America's future*. New York: Grove Press.
Cohen, R.
1988 *The new helots: migrants in the international division of labour*. Aldershot: Gower.
Collyer, M., F. Düvell, & H. de Haas
2012 *Critical approaches to transit migration*. Population, Space and Place 18(4):407-414.
Cox, L.
2004 *Border lines: globalisation, de-territorialisation and the reconfiguring of national boundaries*. http://hdl.handle.net/1959.14/45909, Ημ. πρόσβ.: 23.02.2013.
Cresswell, T.
2010 *Towards a politics of mobility*. Environment and Planning D: Society and Space 28(1):17-31.
Cresswell, T.
2011 *Mobilities II: Still*. Progress in Human Geography 36(5):645-653
Cresswell, T., & P. Merriman
2011 *Geographies of mobilities: practices, spaces, subjects*. Farnham, Surrey ; Burlington, VT: Ashgate.
Curzon, G. N.
1907 *Text of the 1907 Romanes Lecture on the subject of FRONTIERS*. https://www.dur.ac.uk/resources/ibru/resources/links/curzon.pdf, Ημ. πρόσβ.: 18.12.2012.
Curzon, G. N.
1908 *Frontiers*. Oxford: Clarendon Press.
Cuttitta, P.
2006 *Points and Lines: A Topography of Borders in the Global Space*. Ephemera, theory & politics in organization 6(1):27-39.
Düvell, F.
2006 *Crossing the Fringes of Europe: Transit Migration in the EU's Neighbourhood*. Centre on Migration, Policy and Society.
Düvell, F.
2009 *Pathways into Irregularity: The Social Construction of Irregular Migration*. Clandestino project, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy.
Düvell, F.
2012 *Transit migration: A blurred and politicised concept*. Population, Space and Place 18(4):415-427.
Dağdelen, G., επιμ.
2006 Between Cultural Exclusion and Economic Inclusion:Moldovan Immigrants' Everyday Life Strategies in Istanbul
Dağdelen, G.
2008 Changing Labour Market Positions and Workplace Interactions or Irregular Moldovan Migrants: the case of Textile/Clothing sector in Istanbul, Turkey, Department of Sociology, Middle East Technical University.
Danış, D.
2006 *Introduction*. Στο "Integration in Limbo". Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in Istanbul. Επιμ. D. Danış. Istanbul: Migration Research Program at the KOÇ University.

De Genova, N.
2002 *Migrant "Illegality" and Deportability in Everyday Life*. Annual Review of Anthropology 31(1):419-447.
De Genova, N.
2007 *The Production of Culprits: From Deportability to Detainability in the Aftermath of "Homeland Security"*. Citizenship Studies 11(5):421 - 448.
De Genova, N.
2013 *Spectacles of migrant 'illegality': the scene of exclusion, the obscene of inclusion*. Ethnic and Racial Studies 36(7):1180-1198.
De Genova, N., & N. Peutz, επιμ.
2010 The deportation regime: sovereignty, space, and the freedom of movement Durham, N.C.: Duke University Press.
de Haas, H.
2008 *The myth of invasion – the inconvenient realities of African migration to Europe.* Third World Quarterly 7:1305–1322.
Donnan, H., & T. M. Wilson
1994 *Border approaches: anthropological perspectives on frontiers*. Lanham, Md.;London: University Press of America.
Donnan, H., & T. M. Wilson
1999 *Borders: frontiers of identity, nation and state*. Oxford: Berg.
Douglas, W. A.
1998 *A western perspective on an eastern interpretation of where north meets south: Pyrenean borderland cultures*. Στο Border identities: nation and state at international frontiers. Επιμ. T.M. Wilson & H. Donnan, σ. 301. Cambridge: Cambridge University Press.
Droukas, E.
1998 *Albanians in the Greek informal economy*. Journal of Ethnic and Migration Studies 24(2):347-365.
Drydakis, N., & M. Vlassisa
2007 *Ethnic Discrimination in the Greek Labour Market: Occupational Access, Insurance Coverage and Wage Offers*. University of Crete, Department of Economics, http://www.soc.uoc.gr/econ/wpa/docs/Correspondence_Test-1.pdf, Ημ. πρόσβ.: 17.03.2011.
Dyck, I.
2005 *Feminist geography, the 'everyday', and local–global relations: hidden spaces of place-making**. Canadian Geographer / Le Géographe canadien 49(3):233-243.
Emadi, H.
2002 *Repression, resistance, and women in Afghanistan*. Westport, Conn.: Praeger.
England, M. R., & S. Simon
2010 *Scary cities: urban geographies of fear, difference and belonging*. Social & Cultural Geography 11(3):201 - 207.
Esfandiari, G.
2012a *'I Am Also An Afghan' - Iranians Condemn Racism On Facebook*. http://www.rferl.org/content/iran_afghan_racism/24535458.html, Ημ. πρόσβ.: 16.04.2013.
Esfandiari, G.
2012b *Iran Issues List Of Banned Cities, Banned University Courses For Afghans*. http://www.payvand.com/news/12/jun/1021.html, Ημ. πρόσβ.: 13.04.2013.

European Commission
2011a *Frontex and the RABIT operation at the Greek-Turkish border*. *In* MEMO/11/130.
European Commission
2011b *The Global Approach to Migration and Mobility* http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0743:FIN:EN:PDF, Ημ. πρόσβ.: 14.11.2013.
European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment
2012 *Report to the Goverment of Greece on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT)*. https://docs.google.com/file/d/0BzLLCPJMrNIEYmJlYThhMzctZDQ2NC00NGJkLWE3MzItYTkxMTE3OTFjY2Q1/edit?pli=1, Ημ. πρόσβ.: 13.07.2013.
European Union Agency for Fundamental Rights
2011 *Coping with a fundamental rights emergency. The situation of persons crossing the Greek land border in an irregular manner*. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1500-Greek-border-situation-report2011_EN.pdf, Ημ. πρόσβ.: 14.07.2013.
Eurostat
2011 *Labour Market Statistics*. Berlin: European Commision.
Faist, T.
2000a *Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture*. Ethnic and Racial Studies 23(2):189-222.
Faist, T.
2000b *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*. Oxford: Clarendon Press.
Faist, T.
2010 *Towards Transnational Studies: World Theories,Transnationalisation and Changing Institutions*. Journal of Ethnic and Migration Studies 36(10):1665-1687.
Fakiolas, R.
1997 *Current Migration Trends in Greece*. Στο Immigration in Southern Europe. Επιμ. M.I. Baganha. Portugal: Celta Editoria.
Fakiolas, R.
1999 *Socio-Economic Effects of Immigration in Greece*. Journal of European Social Policy 9(3):211-229.
Fakiolas, R.
2003 *Regularising undocumented immigrants in Greece: Procedures and effects*. Journal of Ethnic and Migration Studies 29(3):535-561.
Falzon, M.-A.
2009 *Multi-sited ethnography: theory, praxis and locality in contemporary research*. Farnham: Ashgate.
Fawcett, C. B.
1918 *Frontiers: a study in political geography*. Oxford: Clarendon Press.
Feghali, Z.
2011 *Re-articulating the New Mestiza* Journal of International Women‟s Studies 12(2):61-74.
Fernández-Kelly, M. P.
1983 *For we are sold, I and my people: women and industry in Mexico's frontier*. Albany: State University of New York Press.

Fidan, G. O.
2009 *An approach to undocumented migrants in Greece. Focusing on undocumented Afghans*: European Programme for integration and migration.
Flynn, M., & C. Cannon
2010 *Detention at the Borders of Europe: Report on the Joint Global Detention Proj ect*. Global Detention Project, http://www.globaldetentionproject.org/fileadmin/publications/GDP_Workshop_Report_2010.pdf, Ημ. πρόσβ.: 13.11.2013.
Follain, J., & R. Cristofari
2002 *Zoya's story: an Afghan woman's struggle for freedom*. New York, NY: W. Morrow.
Fotiadis, A., & C. Ciobanu
2013 *Closing Europe's Borders Becomes Big Business*. Inter Press Service, Ημ. έκδοσης: 09.01.2013. https://www.commondreams.org/headline/2013/01/09-0, Ημ. πρόσβ.: 12.11.2013.
Foucault, M.
1998 *Different Spaces* Στο Aesthetics, Method, and Epistemology. Επιμ. J.D. Faubion. Essential Works of Foucault, 1954-1984. , Vol. 2. London: Allen Lanne.
Frontex
2010a *Frontex deploys Rapid Border Teams to Greece*. Press Release, Ημ. έκδοσης: 25.10.2010.
Frontex
2010b *General Report 2009*. http://www.frontex.europa.eu/about-frontex/governance-documents/2009, Ημ. πρόσβ.: 27.05.2013.
Frontex
2010c *Programme of Work 2010*. http://www.frontex.europa.eu/gfx/frontex/files/programme_of_work/2010/pow2010.pdf, Ημ. πρόσβ.: 13.02.2013.
Frontex
2011a *Budget*. http://www.frontex.europa.eu/assets/About_Frontex/Governance_documents/Budget/Budget_2011.pdf, Ημ. πρόσβ.: 13.11.2013.
Frontex
2011b *RABIT Operation 2010. Evaluation Report*. http://frontex.europa.eu/assets/Attachments_News/fer_rabit_2010_screen_v6.pdf, Ημ. πρόσβ.: 14.05.2013.
Frontex
2012 *Budget*. http://www.frontex.europa.eu/assets/About_Frontex/Governance_documents/Budget/Budget_2012.pdf, Ημ. πρόσβ.: 13.11.2013.
Frontex
2013a *Annual Risk Analysis 2013*. http://www.frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2013.pdf, Ημ. πρόσβ.: 13.11.2013.
Frontex
2013b *Budget*. http://www.frontex.europa.eu/assets/About_Frontex/Governance_documents/Budget/Budget_2013.pdf, Ημ. πρόσβ.: 13.11.2013.

Frontex
2013c *Frontex Annual Risk Analysis 2013*. http://www.frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map, Ημ. πρόσβ.: 15.08.2013.
General Secretariat of Istanbul Textile and Apparel Exporter Associations
2010 *Turkish Clothing Industry*.
General Secretariat of Istanbul Textile and Apparel Exporter Associations
2011 *Turkish Textile Industry*.
Glazebrook, D., & M. Jalal Abbasi-Shavazi
2007 *Being Neighbors to Imam Reza: Pilgrimage Practices and Return Intentions of Hazara Afghans Living in Mashhad, Iran*. Iranian Studies 40(2):187-201.
Global Detention Project
2010 *Turkey Detention Profile*. http://www.globaldetentionproject.org/countries/europe/turkey/introduction.html, Ημ. πρόσβ.: 11.01.2013.
Glytsos, N. P.
1995 *Problems and Policies Regarding the Socio-economic Integration of Returnees and Foreign Workers in Greece1*. International Migration 33(2):155-176.
Graham, S.
2004 *Cities, war and terrorism: towards an urban geopolitics*. Oxford: Blackwell.
Gregory, D., & A. Pred
2006 *Violent geographies: fear, terror, and political violence*. New York, London: Routledge.
Greif, W., & R. Hisarciklioğlu
2010 *Informal Economy in the EU and Turkey*. http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/informal_economy_joint_report_enx.pdf, Ημ. πρόσβ.: 19.04.2013.
Guiraudon, V., & G. Lahav
2007 *Immigration policy in Europe: the politics of control*. London: Routledge.
Gupta, A., & J. Ferguson
1992 *Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference*. Cultural Anthropology 7(1):6-23.
Hackitectura
2004 *Cartografía crítica del Estrecho de Gibraltar*. http://estrecho.indymedia.org/, Ημ. πρόσβ.: 17.05.2013.
Hage, G.
2005 *A not so multi-sited ethnography of a not so imagined community*. Anthropological Theory 5(4):463-475.
Hanifi, M. J.
2000 *Anthropology and the Representation of Recent Migrations from Afghanistan*. Στο Rethinking Refuge and Displacement: Selected Papers on Refugees and Immigrants. Επιμ. E.M.G.a.D.J. Shandy, σ. 291-321. Arlington: American Anthropological Association.
Hann, C., & I. Beller Hann
1998 *Markets, morality and modernity in north-east Turkey*. Στο Border Identities Nation and State at International Frontiers. Επιμ. T.M. Wilson & H. Donnan. Cambridge: Cambridge University Press.
Harding, S. G.
1991 *Whose science? Whose knowledge? : thinking from women's lives*. Milton Keynes: Open University Press.
Harley, J. B., & D. Woodward
1987 *The history of cartography*. Chicago & London: University of Chicago Press.

Harpviken, K. B.
2009 *Social networks and migration in wartime Afghanistan*. Basingstoke ; New York: Palgrave Macmillan.
Hartshorne, R.
1936 *Suggestions on the Terminology of Political Boundaries*. Annals of the Association of American Geographers 26:56-57.
Hatziprokopiou, P.
2003 *Albanian immigrants in Thessaloniki, Greece: processes of economic and social incorporation*. Journal of Ethnic and Migration Studies 29(6):1033-1057.
Hatziprokopiou, P. A.
2006 *Globalisation, migration and socio-economic change in contemporary Greece processes of social incorporation of Balkan immigrants in Thessaloniki*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
Hayes, B.
2006 *Arming Big Brother*. http://www.statewatch.org/analyses/bigbrother.pdf, Ημ. πρόσβ.: 04.02.2013.
Hayes, B.
2010 *The robot armies at our borders*. European Voice, Ημ. έκδοσης: 2.12.2010. http://www.europeanvoice.com/article/imported/the-robot-armies-at-our-borders/69598.aspx, Ημ. πρόσβ.: 12.11.2013.
Hayes, B., & M. Vermeulen
2012 *Borderline: The EU's New Border Surveillance Initiatives*. Heinrich Böll Foundation, http://www.boell.de/sites/default/files/DRV_120523_BORDERLINE_-_Border_Surveillance.pdf, Ημ. πρόσβ.: 12.11.2013.
Heckmann, F.
2004 *Illegal Migration: What Can We Know And What Can We Explain? The Case of Germany1*. International Migration Review 38(3):1103-1125.
Hess, S.
2012 *De-naturalising transit migration. Theory and methods of an ethnographic regime analysis*. Population, Space and Place 18(4):428-440.
Holdich, T. H.
1916 *Political frontiers and boundary making*. London: Macmillan and Co.
Holdich, T. H.
1918 *Boundaries in Europe and the Near East*. London: Macmillan.
Human Rights Watch
2001 *Humanity denied : systematic violations of women's rights in Afghanistan*. New York ; London: Human Rights Watch.
Human Rights Watch
2002 *"We want to live as humans" : repression of women and girls in Western Afghanistan*. New York ; London: Human Rights Watch.
Human Rights Watch
2008 *Stuck in a Revolving Door*. http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/greeceturkey1108web_0.pdf, Ημ. πρόσβ.: 04.03.2013.
Human Rights Watch
2011 *The EU's Dirty Hands. Frontex Involvement in Ill-Treatment of Migrant Detainees in Greece*. http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/greece0911webwcover_0.pdf, Ημ. πρόσβ.: 12.07.2013.

Huysmans, J.
2000 *The European Union and the Securitization of Migration*. Journal of Common Market Studies 38(5):751-777.
İçduygu, A.
2011 *Europe, Turkey, and International Migration: An Uneasy Negotiation*.
Içduygu, A., & S. Toktas
2002 *How do Smuggling and Trafficking Operate via Irregular Border Crossings in the Middle East? Evidence from Fieldwork in Turkey*. International Migration 40(6):25-54.
İçduygu, A., & D. Yükseker
2012 *Rethinking transit migration in Turkey: reality and re-presentation in the creation of a migratory phenomenon*. Population, Space and Place 18(4):441-456.
Ingram, A., & K. Dodds
2009 *Spaces of security and insecurity: geographies of the War on Terror*. Farnham: Ashgate.
IOM
2008 *Migration in Turkey: a country profile*. http://www.turkey.iom.int/documents/migration_profile_turkey.pdf?entryId=10260, Ημ. πρόσβ.: 21.03.2014.
Iosifides, T.
1997 *Immigrants in the Athens labour market: a comparative survey of Albanians, Egyptians and Filipinos*. Στο Southern Europe and the New Immigrations. Επιμ. R. King & R. Black. Brighton: Sussex Academic Publishers.
Iosifides, T., & R. King
1996 *Recent immigration to Southern Europe: The socio-economic and labour market contexts*. Journal of Area Studies 4(9):70-94.
Iosifides, T., M. Lavrentiadou, E. Petracou, & A. Kontis
2007 *Forms of Social Capital and the Incorporation of Albanian Immigrants in Greece*. Journal of Ethnic and Migration Studies 33(8):1343-1361.
Isin, E. F., & B. S. Turner
2002 *Handbook of citizenship studies*. London: SAGE.
Jandl, M.
2011 *Methods, Approaches and Data Sources for Estimating Stocks of Irregular Migrants*. International Migration 49(5):53-77.
Jones, S. B.
1945 *Boundary-Making, A Hand-book for Statesmen, Treaty Editors, and Boundary Commissioners*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
Jones, S. B.
1959 *Boundary Concepts in the Setting of Place and Time*. Annals of the Association of American Geographers 49(3):241-255.
Justice for Iran
2012 *Iran: An Afghan Free Zone?!* , http://justiceforiran.org/?lang=en, Ημ. πρόσβ.: 12.05.2013.
Kandylis, G., V. Arapoglou, & T. Maloutas
2008 *Immigration and the Spatial (Dis)Equilibriumof Competitiveness – Cohesion in Athens*. Στο Cities between Competitiveness and Cohesion: Discourses, Realities and Implementation. Επιμ. P. Ache, H.T. Andersen, T. Maloutas, M. Raco, & T. Tasan-Kok. Dordrecht: Springer.
Kandylis, G., & K. I. Kavoulakos
2011 *Framing Urban Inequalities: Racist Mobilization against Immigrants in Athens*. The Greek Review of Social Research Special issue 136 C΄:157-176.

Kapsalis, A.
2009 *The need for a new approach to the issue of migration*. INE / GSEE Notebooks 31.
Kargar, Z., & N. Goldsmith
2011 *Dear Zari: stories from women in Afghanistan*. London: Chatto & Windus.
Kasimis, C., & A. G. Papadopoulos
2005 *The multifunctional role of migrants in the Greek countryside: implications for the rural economy and society*. Journal of Ethnic and Migration Studies 31(1):99-127.
Kasimis, C., A. G. Papadopoulos, & C. Pappas
2010 *Gaining from Rural Migrants: Migrant Employment Strategies and Socioeconomic Implications for Rural Labour Markets*. Sociologia Ruralis 50(3):258-276.
Kasimis, C., A. G. Papadopoulos, & E. Zacopoulou
2003 *Migrants in Rural Greece*. Sociologia Ruralis 43(2):167-184.
Katrougalos, G.
1995 *The Rights of Foreigners and Immigrants in Europe: Recent Trends*. Web Journal of Current Legal Issues, University of Newcastle 5.
Keyder, C.
2005 *Globalization and Social Exclusion in Istanbul*. International Journal of Urban and Regional Research 29(1):124-134.
Khosravi, S.
2010 *"Illegal" traveller : an auto-ethnography of borders*. Basingstoke ; New York: Palgrave Macmillan.
King, R.
2012 *Theories and typologies of migration: an overview and a primer*. Malmo University. Malmo Institute gor studies of migration, diversity and welfare.
King, R., T. Iosifides, & L. Myrivili
1998 *A migrant's story: From Albania to Athens*. Journal of Ethnic and Migration Studies 24(1):159-175.
King, R., G. Lazaridis, & C. G. Tsardanidis
2000 *Eldorado or fortress? Migration in Southern Europe*. Basingstoke: Macmillan.
Kiprianos, P., S. Balias, & V. Passas
2003 *Greek Policy towards Immigration and Immigrants*. Social Policy & Administration 37(2):148-164.
Kirişçi, K.
1996 *Refugees of Turkish Origin: "Coerced Immigrants" to Turkey since 1945*. International Migration 34(3):385-412.
Kirişci, K.
2003 *Turkey: A Transformation from Emigration to Immigration*. http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?id=176, Ημ. πρόσβ.: 24.02.2012.
Kirişci, K.
2008 *Managing Irregular Migration in Turkey: a political - bureaucratic perspective*. European University Institute, Robert Schuman Center for Advanced Studies.
Kiviat, K., & S. Heidler
2007 *Women of courage : intimate stories from Afghanistan*. Salt Lake City, Utah: Gibbs Smith.

Kivisto, P.
2001 *Theorizing transnational immigration: a critical review of current efforts*. Ethnic and Racial Studies 24(4):549-577.
Koepke, B.
2011 *The Situation of Afghans in the Islamic Republic of Iran Nine Years After the Overthrow of the Taliban Regime in Afghanistan*. Middle East Institute, Fondation pour la Recherche Strategique.
Kofman, E.
1995 *Citizenship for some but not for others: spaces of citizenship in contemporary Europe*. Political Geography 14(2):121-137.
Kolhatkar, S., & J. Ingalls
2006 *Bleeding Afghanistan : Washington, warlords, and the propaganda of silence*. New York: Seven Stories Press.
Kolossov, V.
2005 *Border Studies: Changing Perspectives and Theoritical Approaches*. Geopolitics 10(4):606-632.
Koser, K.
2008 *Why Migrant Smuggling Pays*. International Migration 46(2):3-26.
Koser, K.
2010 *Dimensions and dynamics of irregular migration*. Population, Space and Place 16(3):181-193.
Koser, K., & H. Lutz
1998 *The new migration in Europe : social constructions and social realities*. Basingstoke: Macmillan.
Kraler, A., & D. Reichel
2011 *Measuring Irregular Migration and Population Flows – What Available Data Can Tell*. International Migration 49(5):97-128.
Kristof, L. K. D.
1959 *The nature of frontiers and boundaries*. Annals of the Association of American Geographers 49(3):269-282.
Labrianidis, L., A. Lyberaki, P. Tinios, & P. Hatziprokopiou
2004 *Inflow of migrants and outflow of investment: Aspects of interdependence between Greece and the Balkans*. Journal of Ethnic and Migration Studies 30(6):1183-1208.
Labrianidis, L., & T. Sykas
2009 *Migrants, Economic Mobility and Socio-Economic Change in Rural Areas: The Case of Greece*. European Urban and Regional Studies 16(3):237-256.
Lafazani, O.
2008 *Context Analysis and Methodology Review Report*. Research Project: Gender, Migration and Intercultural Interaction, http://www.gemic.eu/wp-content/uploads/2009/04/greece-wp2.pdf, Ημ. πρόσβ.: 18.11.2013.
Lafazani, O.
2012 *The border between theory and activism*. Acme 11(02):189-193.
Lafazani, O.
2013 *A Border within a Border: The Migrants' Squatter Settlement in Patras as a Heterotopia*. Journal of Borderlands Studies 28(1):1-13.
Lahav, G.
2004 *Immigration and politics in the new Europe: reinventing borders*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lambert, N., & É. Vallet
2012 *Atlas des migrants en Europe: géographie critique des politiques migratoires*. Paris: Armand Colin.
Lazăr, A.
2011 *Transnational migration studies. Reframing sociological imagination and research*. Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology 2(2).
Lazaridis, G.
1996 *Immigration to Greece: A critical evaluation of Greek policy*. Journal of Ethnic and Migration Studies 22(2):335-348.
Lazaridis, G., & M. Koumandraki
2006 *Albanian migration to Greece: patterns and processes of inclusion and exclusion in the labour market*. European Societies 9(1):91-111.
Lazaridis, G., & J. Poyago-Theotoky
1999 *Undocumented Migrants in Greece: Issues of Regularization*. International Migration 37(4):715-740.
Lazaridis, G., & I. Psimmenos
1999 *Migrant Flows from Albania to Greece: Economic, Social and Spatial Exclusion*. Στο Eldorado or Fortress? Migration in South Europe. Επιμ. R. King, G. Lazaridis, & C. Tsardanidis: Palgrave Macmillan.
Lazaridis, G., & K. Romaniszyn
1998 *Albanian and Polish Undocumented Workers in Greece: A comparative analysis*. Journal of European Social Policy 8(1):5-22.
Lefebvre, H.
1971 *Every day life in the modern world*, Τίτ. Πρωτ.: 1968. New York: Harper & Row.
Lefebvre, H.
1991 [1947] *Critique of Everyday Life*. London and New York: Verso.
Lefebvre, H.
1991 [1974] *The production of space*. Μεταφρ. D. Nicholson-Smith, Τίτ. Πρωτ.: 1974. Oxford: Blackwell.
Lefebvre, H.
2008 [1961] *Critique of everyday life. Foundations for a sociology of the everyday* 3vols. Volume 2. London: Verso.
left.gr
2013 *Η επαγγελματίας αγανακτισμένη κάτοικος, κυρία Παπαδοπούλου*. Ημ. έκδοσης: 06/01/2013. http://left.gr/news/i-epaggelmatias-aganaktismeni-katoikos-kyria-papadopoyloy, Ημ. πρόσβ.: 04.06.2013.
Lianos, T. P., A. H. Sarris, & L. T. Katseli
1996 *Illegal Immigration and Local Labour Markets: The Case of Northern Greece*. International Migration 34(3):449-484.
Linardos Rylmon, P.
2000 *Poltical issues in relation to the legalization of migrants in Greece*. INE / GSEE Notebooks 18-19.
Lösch, A.
1954 *The economics of location*. New Haven: Yale University Press.
Lyde, L. W.
1915 *Some frontiers of to-morrow : an aspiration for Europe*. London: A. & C. Black.

Maloutas, T.
2007 *Segregation, Social Polarization and Immigration in Athens during the 1990s: Theoretical Expectations and Contextual Difference*. International Journal of Urban and Regional Research 31(4):733-758.
Maloutas, T., & N. Karadimitriou
2001 *Vertical Social Differentiation in Athens: Alternative or Complement to Community Segregation?* International Journal of Urban and Regional Research 25(4):699-716.
Marcus, G. E.
1995 *Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography*. Annual Review of Anthropology 24(ArticleType: research-article / Full publication date: 1995 / Copyright © 1995 Annual Reviews):95-117.
Markova, E., & A. H. Sarris
1997 *The Performance of Bulgarian Illegal Immigrants in the Greek Labour Market*. South European Society and Politics 2(2):57-77.
Massey, D. B.
1994 *Space, place and gender*. Cambridge: Polity.
Massey, D. B.
2005 *For Space*. London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
Massey, D. S.
1998 *Worlds in motion: understanding international migration at the end of the millennium*. Oxford: Clarendon Press.
Massey, D. S., J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouci, A. Pellegrino, & J. E. Taylor
1993 *Theories of International Migration: A Review and Appraisal*. Population and Development Review 19(3):431-466.
Massey, D. S., & C. Capoferro
2004 *Measuring Undocumented Migration*. International Migration Review 38(3):1075-1102.
Mezzandra, S.
2011 *The Gaze of Autonomy. Capitalism, Migration and Social Struggles*. Στο The Contested Politics of Mobility: Borderzones and Irregularity. Επιμ. V. Squire. London: Routledge.
Mezzandra, S., & B. Neilson
2008 *Border as a Method, or, the Multiplication of Labor*. European Institute for Progressive Cultural Politics, http://eipcp.net/transversal/0608/mezzadraneilson/en, Ημ. πρόσβ.: 24.12.2012.
Mezzandra, S., & B. Neilson
2013 *Border as Method, or, the Multiplication of Labor*. United States of America: Duke University Press.
Migreurop
2010-2011 *At the margins of Europe. The externalisation of migration controls.*
Minghi, J. V.
1963 *Boundary Studies in Political Geography*. Annals of the Association of American Geographers 53(3):407 - 428.
Moghadas, A. A., S. Vaezzade, & A. Aghajanian
2007 *Fertility and Family Planning Among Immigrant Afghan Women in an Iranian City: A Research Note* Sociation Today 5(1).
Monsutti, A.
2007 *Migration as a Rite of Passage: Young Afghans Building Masculinity and Adulthood in Iran1*. Iranian Studies 40(2):167-185.

Navaro-Yashin, Y.
2003 *`Life is dead here': Sensing the political in `no man's land'*. Anthropological Theory 3(1):107-125.
Network for Political and Social Rights
2007 *20 years Diktio: For Freedom and Freedoms*. http://diktio.org/node/67, Ημ. πρόσβ.: 03.03.2013.
Ngalikpima, M., & M. Hennessy
2013 *Dublin II Regulation: Lives on hold*. Forum Réfugiés – Cosi, Hungarian Helsinki Committee, European Council on Refugees and Exiles (ECRE), http://www.ecre.org/component/downloads/downloads/701.html, Ημ. πρόσβ.: 13.11.2013.
Nilüfer, N.
2003 *Human Smuggling and Migration of Illegal Labour to Turkey*. *In* Crushing Crime in South East Europe: A struggle of Domestic, Regional and Europen Dimensions. I.f.P.S.a.C.M. National Defence Academy of Vienna, ed. Vienna.
No Racism
2012 *Migrants in Serbia, the externalisation of EU migration policies and resistance*. Ημ. έκδοσης: 09.12.2012. http://no-racism.net/print/4313/, Ημ. πρόσβ.: 13.11.2013.
NoBorder Lesvos
2010 *Infopoint during NoBorder Lesvos 2009*: Imprenta.
O'Brien, R.
1992 *Global financial integration: the end of geography*. London: Pinter Publishers.
Ohmae, K. i.
1990 *The borderless world: power and strategy in the interlinked economy*. London: Collins.
Ohmae, K. i.
1995 *The end of the nation state: the rise of regional economies*. London: HarperCollins.
Ong, A.
1999 *Flexible citizenship: the cultural logics of transnationality*. Durham N.C. ; London: Duke University Press.
Ong, A.
2006 *Mutations in Citizenship*. Theory, Culture & Society 23(2-3):499-505.
Paasi, A.
2005a *The changing discourses on political boundaries. Mapping the Backgrounds, Contexts and Contents*. Στο B/ordering space. Επιμ. H.v. Houtum, O.T. Kramsch, & W. Zierhofer, σ. 251 p. Aldershot: Ashgate.
Paasi, A.
2005b *Generations and the 'Development' of Border Studies*. Geopolitics 10(4):663-671.
Pain, R.
2010 *The New Geopolitics of Fear*. Geography Compass 4(3):226-240.
Pain, R., & S. Smith
2008 *Fear: critical geopolitics and everyday life*. Aldershot: Ashgate.
Painter, J., & C. Philo
1995 *Spaces of citizenship: an introduction*. Political Geography 14(2):107-120.
Papadopoulos, D., N. Stephenson, & V. Tsianos
2008 *Escape routes: control and subversion in the 21st century*. London: Pluto Press.

Papadopoulos, D., & V. S. Tsianos
2013 *After citizenship: autonomy of migration, organisational ontology and mobile commons*. Citizenship Studies 17(2):178-196.
Papadopoulou-Kourkoula, A.
2008 *Transit migration : the missing link between emigration and settlement*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
Papantoniou, A., -. P. Frangoulis, M, & K. M. Leventi
2000 *The Regularisation of aliens in Greece*. International Migration Review 34(3):950-978.
Pentzopoulos, D. r.
2002 *The Balkan exchange of minorities and its impact on Greece*. London: Hurst.
Perrin, B.
2010 *Just Passing Through? International Legal Obligations and Policies of Transit Countries in Combating Trafficking in Persons*. European Journal of Criminology 7(1):11-27.
Petronoti, M.
2001 *Ethnic Mobilisation in Athens. Steps and Initiatives towards integration*. Στο Multicultural Policies and Modes of Citizenship in European Cities. Επιμ. J. Tillie & A. Rogers. Aldershot: Ashgate.
Piore, M. J.
1979 *Birds of passage: migrant labor and industrial societies*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press.
Portes, A.
1978 *Introduction: Toward a Structural Analysis of Illegal (Undocumented) Immigration*. International Migration Review 12(4):469-484.
Portes, A.
1999 *Conclusion: Towards a new world - the origins and effects of transnational activities*. Ethnic and Racial Studies 22(2):463-477.
Portes, A.
2010 *Migration and Social Change: Some Conceptual Reflections*. ournal of Ethnic and Migration Studies 36(10):1537-1563.
Portes, A., & J. De Wind
2007 *A Cross-Atlantic Dialogue: The progress of research and theory in the study of International Migration* Στο Rethinking Migration. New Theoritical and Empirical Perspectives. Επιμ. A. Portes & J. De Wind. New York Oxford: Berghahn Books.
Portes, A., L. E. Guarnizo, & P. Landolt
1999 *The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field*. Ethnic and Racial Studies 22(2):217-237.
Potts, L., & T. Bond
1990 *The world labour market: a history of migration*. London: Zed.
Prescott, J. R. V.
1965 *The geography of frontiers and boundaries*. London: Hutchinson University Library.
Prescott, J. R. V., & G. D. Triggs
2008 *International frontiers and boundaries*. Leiden ; Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
Pro Asyl
2007 *The Situation of Refugees in the Aegean and the Practices of the Greek Coast Guard*. http://www.proasyl.de/fileadmin/proasyl/fm_redakteure/Englisch/Griechenlandbericht_Engl.pdf, Ημ. πρόσβ.: 10.12.2012.

Pro Asyl, & Greek council for Refugees
2012 *"I came here for peace". The systematic ill-treatment of migrants and refugees by state agents in Patras*. http://www.proasyl.de/fileadmin/fm-dam/p_KAMPAGNEN/Flucht-ist-kein-Verbrechen/Patras-Webversion04D-DS-k_03.pdf, Ημ. πρόσβ.: 17.12.2013.
Psimmenos, I.
1995 *Migration from the Balkan states: Social Exclusion in Athens*. Athens: Glory Books-Papazisis.
Psimmenos, I., & K. Kassimati
2003 *Immigration control pathways: organisational culture and work values of Greek welfare officers*. Journal of Ethnic and Migration Studies 29(2):337-371.
Rabinowitz, D.
1998 *National identity on the frontier: Palestinians in the Israeli education system*. Στο Border identities: Nation and state at international frontiers. Επιμ. T.M. Wilson & H. Donnan, σ. xii, 301 p. Cambridge: Cambridge University Press.
Ravenstein, E. G.
1885 *The laws of migration*. Journal of the Statistical Society 48:167-227.
Rawls, J.
1999 *The law of peoples: The idea of public reason revisited*. Cambridge, Mass. ; London: Harvard University Press.
REGULATION (EC) No 863/2007
2007 *Establishing a mechanism for the creation of Rapid Border Intervention Teams and amending Council Regulation (EC) No 2007/2004 as regards thatmechanismand regulating the tasks and powers of guest officers*. European Parliament and Council of European Union.
Rösler, M., & T. Wendl
1999 *Frontiers and borderlands: anthropological perspectives*. Frankfurt am Main: P. Lang.
Rostami Povey, E.
2003 *Women in Afghanistan: Passive victims of the borga or active social participants?* Development in Practice 13(2-3):266-277.
Rygiel, K.
2011 *Bordering solidarities: migrant activism and the politics of movement and camps at Calais*. Citizenship Studies 15(1):1-19.
Sarhaddi Nelson, S.
2001 *Afghan Refugees in Iran Learn to Keep School a Secret*. http://articles.latimes.com/2001/dec/25/news/mn-17907, Ημ. πρόσβ.: 13.01.2013.
Sarrica, F.
2005 *The Smuggling of Migrants. A Flourishing Activity of Transnational Organized Crime* Crossroads 5(3):7-23.
Sassen, S.
1988 *The mobility of labor and capital: a study in international investment and labor flow*. Cambridge: Cambridge University Press.
Sassen, S.
1998 *Globalization and its discontents*. New York: New Press.
Sassen, S.
1999 *Guests and aliens*. New York: New Press - Norton.
Sassen, S.
2006 *Migration Policy: from control to governance*. Open Democracy, http://www.opendemocracy.net/people-migrationeurope/militarising_borders_3735.jsp Ημ. πρόσβ.: 24.12.2012.

Schiller, N. G., L. Basch, & C. Blanc-Szanton
1992 *Towards a Definition of Transnationalism*. Annals of the New York Academy of Sciences 645(1):ix-xiv.
Schiller, N. G., L. G. Basch, C. Szanton Blanc, & New York Academy of Sciences.
1992 *Towards a transnational perspective on migration : race, class, ethnicity and nationalism reconsidered*. New York: New York Academy of Sciences.
Scholte, J., A.
1996 *Beyond the buzzword: towards a critical theory of globalization*. Στο Globalization : theory and practice. Επιμ. E. Kofman & G. Youngs, σ. xii, 339 p. New York, N.Y.: Pinter.
Secor, A.
2004 *"There Is an Istanbul That Belongs to Me": Citizenship, Space, and Identity in the City*. Annals of the Association of American Geographers 94(2):352-368.
Semple, E. C.
1903 *American history and its geographic conditions*. Boston: Houghton Mifflin.
Shahi, A.
2012 *The plight of Afghan refugees in Iran*. Open Democracy, http://www.opendemocracy.net/opensecurity/afshin-shahi/plight-of-afghan-refugees-in-iran, Ημ. πρόσβ.: 12.05.2013.
Sheller, M., & J. Urry
2006 *The new mobilities paradigm*. Environment and Planning A 38(2):207-226.
Simonsen, K.
2007 *Practice, Spatiality and Embodied Emotions: an outline of a Geography of Practice* Human Affairs 17(2):168-181.
Sitaropoulos, N.
1992 *The New Legal Framework of Alien Immigration in Greece: A Draconian Contribution to Europe's Unification*. Immigration and Nationality Law and Practice 6:89-96.
Skaine, R.
2002 *Women of Afghanistan under the Taliban*. Jefferson, N.C. ; London: McFarland.
Skordas, A.
2002 *The New Immigration Law in Greece: Modernization on the Wrong Track*. European Journal of Migration and Law 4(1):23-48.
Smith, D. E.
1988 *The everyday world as problematic: a feminist sociology*. Milton Keynes: Open University Press.
Smith, E., & M. Marmo
2013 *Examiningthe Body through Technology: Age disputes and the UK bordercontrol system*. Anti-Trafficking Review (2):67-80.
Spykman, N. J.
1942 *Frontiers, Security, and International Organization*. Geographical Review 32(3):436-447.
Squire, V., & J. Huysmans
2009 *Migration and Security*. *In* Handbook of Security Studies. M.a.M. Dunn Cavelty, Victor, ed. London: Routledge.
Stark, O.
1991 *The migration of labor*. Oxford: Basil Blackwell.
Stark, O., & D. E. Bloom
1985 *The New Economics of Labor Migration*. American Economic Review 75(2).

Stigter, E., & A. Monsutti
2005 *Transnational Networks: Recognising a Regional Reality*. Afghanistan Research and Evaluation Unit.
Strokes, M.
1998 *Imagining 'the south': hybridity, heterotopias and Arabesk on the Turkish-Syrian border*. Στο Border identities: Nation and state at international frontiers. Επιμ. T.M. Wilson & H. Donnan, σ. xiv, 182 p. Cambridge: Cambridge university press.
Strozza, S.
2004 *Estimates of the Illegal Foreigners in Italy: A Review of the Literature*. International Migration Review 38(1):309-331.
Taraghi, C.
2006 *Afghanis in Zeytinburnu: a cross between 'permanency' and 'transition'*. Στο "Integration in Limbo". Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in Istanbul. Επιμ. D. Danış. Istanbul: Migration Research Program at the KOÇ University.
Tatsoglou, E., & J. HadjiconstandI
2003 *Never outside the labour matket, but always outsiders. Female migrant workers in Greece*. The Greek Review of Social Research 110(A):189-220.
Taylor, J. E.
1999 *The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process*. International Migration 37(1):63-88.
Temel, I.
2007 The border management issue in relation between Turkey and Eu, Graduate School of Social Sciences International Relations, Hacettepe University.
The Economist
2010 *Illegal immigration in Greece. Border burden*. http://www.economist.com/node/16847278, Ημ. πρόσβ.: 23.05.2012.
Tilly, C.
1990 *Transplanted Networks*. Στο Immigration Reconsidered: History, Sociology and Politics. Επιμ. V. Yans-McLaughlin. New York: Oxford University Press.
Tober, D.
2007 *"My Body Is Broken Like My Country": Identity, Nation, and Repatriation among Afghan Refugees in Iran*. Iranian Studies 40(2):263-285.
Toksöz, G.
2011 *Gendered Experiences of irregular migrant workers*. M.C. Education, ed.
Tölölyan, K.
2007 *The Contemporary Discourse of Diaspora Studies*. Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East 27(3):647-655.
Torpey, J.
2000 *States and the Regulation of Migration in the Twentieth-Century North Atlantic World* Στο The Wall around the West. State Borders and Immigration Controls in North America and Europe. Επιμ. P. Andreas & T. Snyder. New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
Triandafyllidou, A.
1996 *Greek Migration Policy: A Critical Note*. Synthesis: Review of Modern Greek Studies 1(1):15-22.
Triandafyllidou, A.
1999 *'Racists? Us? Are You Joking?' The Disclosure of Social Exclusion of Immigrants in Greece and Italy*. Στο Eldorado or Fortress? Migration in South Europe Επιμ. R. King, G. Lazaridis, & C. Tsardanidis: Palgrave Macmillan.

Triandafyllidou, A.
2000 *The political discourse on immigration in southern Europe: a critical analysis*. Journal of Community & Applied Social Psychology 10(5):373-389.
Triandafyllidou, A., & A. Mikrakis
1995 *Greece: A Ghost Wanders Through the Capital*. Στο New Xenophobia in Europe. Επιμ. B. Baumgartl & A. Favell. London: Kluwer Law International.
Triandafyllidou, A., & M. Veikou
2002 *The hierarchy of Greekness: Ethnic and national identity considerations in Greek immigration policy*. Ethnicities 2(2):189-208.
Tsapopoulou, K., M. Tzeferakou, & S. Stroux
2012 *Walls of Shame. Accounts from the inside: the detention centers of Evros*: Pro Asyl, Greek council for Refugees, Infomobile.
Tsianos, V., S. Hess, & S. Karakayali
2009 *Transnational migration.Theory and method of an ethnographic analysis of border regimes*. Sussex Centre for Migration Research, ed: University of Sussex.
Tsianos, V., & S. Karakayali
2010 *Transnational Migration and the Emergence of the European Border Regime: An Ethnographic Analysis*. European Journal of Social Theory 13(3):373-387.
Tsianos, V., & B. Kuster
2013 *Thematic Report "Border Crossings"*. Research Project: Transnational Digital Networks, migration and gender, FP7.
Turton, D., & P. Marsden
2002 *Taking Refugees for a Ride? The politics of refugee return to Afghanistan*.
UNHCR
2009a *Global Trends: Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons* UNHCR, http://www.unhcr.org/4c11f0be9.html Ημ. πρόσβ.: 14.07.2012.
—
2009b *UNHCR delegation visits detention centre on Greek island, urges closure*. http://www.unhcr.org/4ae1af146.html, Ημ. πρόσβ.: 12.03.2013.
—
2013 *New UNHCR report says global forced displacement at 18-year high*. http://www.unhcr.org.uk/news-and-views/news-list/news-detail/article/new-unhcr-report-says-global-forced-displacement-at-18-year-high.html, Ημ. πρόσβ.: 11.06.2013.
Urry, J.
2000 *Sociology beyond societies : mobilities for the twenty-first century*. London: Routledge.
Vaiou, D.
2002 *In the interstices of the city: Albanian women in Athens*. Espace, Polulations, Sociétés, 3:373-385.
Vaiou, D.
2006 *Integration of new female migrants in Greek labor market and society and policies affecting integration: State of the art*. Centre for research on Women's Issues, http://diotima.wizcom.com.gr/ig_common/upload/Integration_of_new_female_migrants_in_Greek.pdf, Ημ. πρόσβ.: 18.11.2013.
Vaiou, D.
2010 *Gender, migration and socio-spatial transformations in Southern European cities*. Στο Handbook of Local and Regional Development. Επιμ. A. Pike, A. Rodríguez, & J.P. Tomaney. London: Routledge.

Vaiou, D.
2011 *Gendered mobilities and border-crossings: from Elbasan to Athens*. Gender, Place & Culture 19(2):249-262.
Vaiou, D., & R. Lykogianni
2006 *Women, Neighbourhoods and Everyday Life*. Urban Studies 43(4):731-743.
Vaiou, D., R. Lykogianni, & O. Lafazani
2010 *Urban Intercultural Spaces and Movements-Kypseli*. Panteion University.
Vaiou, D., & M. Stratigaki
2008 *Fron `Settlement' to `Integration': Informal Practices and Social Services for Women Migrants in Athens*. European Urban and Regional Studies 15(2):119-131.
van Dijk, H.
1999 *State borders in Geography and History*. Στο Nationalising and denationalising European border regions, 1800-2000: views from geogrpahy and history. Επιμ. H. Knippenberg & J. Markusse. Dordrecht, Boston: Kluwer academic.
Van Houtum, H.
2005 *The Geopolitics of Borders and Boundaries*. Geopolitics 10(4):672 - 679.
van Houtum, H.
2010 *Human blacklisting: the global apartheid of the EU's external border regime*. Environment and Planning D: Society and Space 28(6):957-976.
Van Houtum, H., O. T. Kramsch, & W. Zierhofer
2005 *B/ordering space*. Aldershot: Ashgate.
Van Houtum, H., & R. Pijpers
2007 *The European Union as a Gated Community: The Two-faced Border and Immigration Regime of the EU*. Antipode 39(2):291-309.
Van Houtum, H., & J. Scott
2005 *Boundaries and the Europeanisation of Space:The EU, Integration and Evolving Theoretical Perspectives on Borders*. http://www.exlinea.comparative-research.net/fileadmin/user_upload/reports_and_publications/State_of%20the_art_exlinea.pdf, Ημ. πρόσβ.: 13.01.2011.
Vertovec, S.
1999 *Conceiving and researching transnationalism*. Ethnic and Racial Studies 22(2):447-462.
Vogel, D., V. Kovacheva, & H. Prescott
2011 *The Size of the Irregular Migrant Population in the European Union – Counting the Uncountable?* International Migration 49(5):78-96.
Wallerstein, I. M.
1974 *The modern world-system / Vol.1, Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.
Walters, W.
2002 *Mapping Schengenland: denaturalizing the border*. Environment and Planning D: Society and Space 20(5):561-580.
Walters, W.
2004 *The Frontiers of the European Union: A Geostrategic Perspective*. Geopolitics 9(3):674 - 698.
Wastl-Walter, D.
2011 *The Ashgate research companion to border studies*. Farnham ; Burlington, Vt.: Ashgate.
Wickramasekara, P., J. Sehgal, F. Mehran, L. Noroozi, & S. Eisazedah
2006 *Afghan Households and Workers in Iran: Profile and Impact*.

Wilkinson, H. R.
1951 *Maps and politics: a review of the ethnographic cartography of Macedonia*. Liverpool: University Press.
Wilson, T. M., & H. Donnan
1998a *Border identities: Nation and state at international frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press.
Wilson, T. M., & H. Donnan
1998b *Nation, state and identity at international borders*. Στο Border identities: Nation and state at international frontiers. Επιμ. T.M. Wilson & H. Donnan. Cambridge: Cambridge University Press.
Wilson, T. M., & H. Donnan
2012 *A Companion to Border Studies*. Hoboken: John Wiley & Sons.
Wimmer, A., & N. G. Schiller
2002a *Methodological nationalism and beyond: nation–state building, migration and the social sciences*. Global Networks 2(4):301-334.
Wimmer, A., & N. G. Schiller
2002b *Methodological nationalism and the study of migration*. European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie 43(02):217-240.
Wimmer, A., & N. G. Schiller
2003 *Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology1*. International Migration Review 37(3):576-610.
Yoruk, E.
2009 *Labor Discipline in the Informal Economy: The Semi-formal Professional Code of Istanbul's Apparel Urban Factory*. Berkeley Journal of Sociology 53:27-61.
Young, M.
2004 *Still stuck in the big muddy*. Στο Cold War Triumphalism: The Misuse of History after the Fall of Communism. Επιμ. E. Schrecker. New York: The New Press
Zaiotti, R.
2011 *Cultures of border control: Schengen and the evolution of European frontiers*. Chicago ; London: University of Chicago Press.
Zarkar, R.
2012 *Afghans in Iran: Contradictory State Policies and a Grassroots Anti-Racist Movement*. Ajam Media Collective, http://ajammc.wordpress.com/2012/05/31/afghans-in-iran-contradictory-state-policies-and-a-grassroots-anti-racist-movement/, Ημ. πρόσβ.: 14.03.2013.

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Έ., Α. Αθανασίου, Γ. Κουζής, Ι. Λαλιώτου, Π. Χαντζαρούλα, Β. Παπαθανάση, & Α. Ψαρρά

2009 *Επισφαλής εργασία, "γυναικεία εργασία"*. Αθήνα: Νεφέλη.

Agamben, G.

2005 [1995] *Homo sacer - Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*. Μεταφρ. Π. Τσιάμουρας, Τίτ. Πρωτ.: Homo sacer - Il potere sovrano e la nuda vita. Αθήνα: Scripta.

Αθανασίου, Α.

2006 *Διαβάσεις και εξαιρέσεις: Αντινομίες της διεθνικότητας στις παρυφές του κοσμοπολιτισμού*. Σύγχρονα Θέματα 92:65-71.

Αλατζάς, Ε.

2012 Μελέτη Εξέλιξης του Ιδιοκτησιακού Καθεστώτος και των Χρήσεων Γης στην Πόλη της Μυτιλήνης, Σχολή Αγρονόμων Τπογράφων και Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Αμίτσης, Γ., & Γ. Λαζαρίδη

2001 *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήση.

Anderson, B.

1997 [1983] *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού.*, Τίτ. Πρωτ.: 1983. Imagined Communities:Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso. Αθήνα: Νεφέλη.

Αντωνιάδου, Μ.

2010 *Ο χάρτης του Ισλάμ στην Ελλάδα*. Το Βήμα, Ημ. έκδοσης: 14/02/2010. http://www.tovima.gr/society/article/?aid=315225, Ημ. πρόσβ.: 15/08/2013.

Αράπογλου, Β., Ι. Κ. Καβουλάκος, Γ. Κανδύλης, & Θ. Μαλούτας

2009 *Η νέα κοινωνική γεωγραφία της Αθήνας: μετανάστευση, ποικιλότητα και σύγκρουση*. Σύγχρονα Θέματα 107:57-67.

Αράπογλου, Β., & Ί. Σαγιάς

2008 *Έμφυλες όψεις του χωρο-κοινωνικού διαχωρισμού στην Αθήνα: Οικονομική αναδιάρθρωση, θυληκοποίηση της απασχόλησης και μετανάστευση*. Στο Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου αιώνα. Επιμ. Δ. Εμμανουήλ, Ε. Ζακοπούλου, Ρ. Καυταντζόγλου, Θ. Μαλούτας, & Α. Χατζηγιάννη. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας

2013 *Αποτίμηση της επιχείρησης «Ξένιος Ζευς» από την ημέρα εφαρμογής της* Ελληνική Αστυνομία, Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=24518&Itemid=1058&lang=, Ημ. πρόσβ.: 16.06.2013.

Αυδίκος, Ε.

1998a *Απο την Μαρίτσα στον Έβρο*. Τυχερό: Πολύκεντρο Δήμου Τυχερού.

Αυδίκος, Ε.

1998b *Χάλασε το χωριό μας χάλασε. Ιστορίες περί ακμής και πτώσης στη Λευκίμη Έβρου*. Τυχερό: Πολύκεντρο Δήμου Τυχερού.

Βαΐου, Ν.

2009 *Από τις 'γυναίκες' στο 'φύλο'. Θεωρητικές προσεγγίσεις και χώροι της μετανάστευσης*. Στο Το φύλο της μετανάστευσης. Επιμ. Ν. Βαΐου & Μ. Στρατηγάκη. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Βαΐου, Ν., Α. Καλαντίδης, Μ. Καραλή, Ρ. Κεφαλέα, Ο. Λαφαζάνη, Ρ. Λυκογιάννη, Μαρνελάκης. Γ., Α. Μονεμβασίτου, Α. Μπαχαροπούλου, Κ. Παπασημάκη, Φ. Τούντα, Θ. Φωτίου, & Σ. Χατζηβασιλείου
2007 *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας*. Αθήνα: L-Press και ΕΜΠ.

Βαΐου, Ν., Ό. Λαφαζάνη, & Ρ. Λυκογιάννη
2013 *Πρακτικές συνύπαρξης στις γειτονιές της πόλης. Συναντήσεις στην Κυψέλη.* Στο Φύλο, μετανάστευση, διαπολιτισμικότητα. Επιμ. Α. Ζαββού, Ν. Καμπούρη, & Μ. Στρατηγάκη, σ. 71-102. Αθήνα: Νήσος.

Βαΐου, Ν., & Α. Γ. Παπαδόπουλος
2007 *Μετανάστευση και Αστικός Χώρος: Επίπεδα και ΠρακτικέςΈνταξης*. Γεωγραφίες 13(Ειδικό Τεύχος).

Βαΐου, Ν., & Μ. Στρατηγάκη, επιμ.
2008 Το φύλο της μετανάστευσης. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Βαϊου, Ν., & Κ. Χατζημιχάλης
1997 *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς. Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*. Αθήνα: Εξάντας.

Βαΐου, Ν., & Κ. Χατζημιχάλης
2012 *Ο χώρος στην Αριστερή σκέψη*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, Νήσος.

Bauman, Z.
2002 [1997] *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*. Μεταφρ. Γ.Ι. Μπαμπασάκης, Τίτ. Πρωτ.: Postmodernity and its discontents, Cambridge: Polity Press. Αθήνα: Ψυχογιός.

Βαρουξή, Χ.
2009 *Μεταναστευτική πολιτική και δημόσια διοίκηση: Μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση. Συμπεράσματα έρευνας πεδίου.* Στο Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα. Επιμ. Χ. Βαρουξή, Ν. Σαρρής, Α. Φραγκίσκου, & Ι. Τσίγκανου. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Βαρουξή, Χ., Ν. Σαρρής, Α. Φραγκίσκου, & Ι. Τσίγκανου, επιμ.
2009 Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Βεντούρα, Λ.
1994 *Μετανάστευση και Έθνος*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Βεντούρα, Λ.
1999 *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*. Αθήνα: Νεφέλη.

Βεντούρα, Λ.
2004 *Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα*. Στο Η Ελλάδα της Μετανάστευσης. Επιμ. Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος, σ. 174-204. Αθήνα: Κριτική, ΚΕΜΟ.

Βεντούρα, Λ.
2006 *Διασπορά, Παγκοσμιοποίηση και Συλλογικότητες*. Σύγχρονα Θέματα 92:31-39.

Βεντούρα, Λ.
2009 *Εθνικό κράτος και σύγχρονες μεταναστεύσεις: τάσεις, πολιτικές, προσεγγίσεις*. Σύγχρονα Θέματα 107:23-36.

Βεντούρα, Λ., επιμ.
2011 Μετανάστευση και κοινωνικά σύνορα. Διαδικασίες αφομοίωσης, ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού. Αθήνα: Νήσος.

Βιδάλη, Ά.
1996 *Σύγχρονη ελληνική ταυτότητα και μειονότητες*. Ο Πολίτης 23(33-36).
Βογιατζή, Ι.
2008 Παράμετροι της ελληνικής και ευρωπαικής μεταναστευτικής πολιτικής. Μελέτη περίπτωσης: το κέντρο κράτησης παρανόμως εισερχομένων υπηκόων τρίτων χωρών στη Σάμο, Τμήμα Μεταναστευτικής Πολιτικής, Εθνική Σχολή Τοπικής Αυτοδιοίκησης.
Βόγλη, Κ. Ε.
2007 *"Έλληνες το γένος". Η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων 1821-1844*
Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
Βούλγαρης, Γ., Δ. Δώδος, Π. Καφετζής, Χ. Λυριντζής, Κ. Μιχαλοπούλου, Η. Νικολακόπουλος, Μ. Σπουρδαλάκης, & Κ. Τσουκαλάς
1995 *Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του "άλλου" στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας*. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 5:81-100.
Βραδέλης, Σ.
2012 *Επιχειρήσεις - σκούπα για παρεμπόριο και λαθρομετανάστες στο Κέντρο της Αθήνας*. Τα Νέα, Ημ. έκδοσης: 29/03/2012. http://www.tanea.gr/news/greece/article/4706755/?iid=2, Ημ. πρόσβ.: 01.03.2013.
Braudel, F.
2005 [1962] *Γραμματική των Πολιτισμών*. Μεταφρ. Ά. Αλεξάκης. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
Burgel, G.
1996 *Προλεγόμενα*. Στο Λέσβος. Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία (1840-1912). Επιμ. Ε. Σιφναίου. Αθήνα: Τροχαλία.
Γερολύμπου, Α., Ν. Καλογήρου, & Κ. Χατζημιχάλης
1988 *Βορειοελλαδικοί οικισμοί πρίν και μετά την απελευθέρωση: μετασχηματισμοί του αστικού και περιφερειακού χώρου*. Υπουργείο Βιομηχανίας, Έρευνας και Τεχνολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
Γεωργαράκης, Ν.
2009 *Η μεταναστευτική πολιτική: Στάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική διοίκηση*. Στο Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα. Επιμ. Χ. Βαρουξή, Ν. Σαρρής, Α. Φραγκίσκου, & Ι. Τσίγκανου. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
Γεωργούλας, Σ., & Δ. Σαραντίδης
2012 *Έγκλημα και αντεγκληματική πολιτική για τους μετανάστες και τους πρόσφυγες. Μια μελέτη περίπτωσης στο Κέντρο Κράτησης Παγανής Μυτιλήνης*. Στο Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα. Διαβάσεις και μελέτες συνόρων. Επιμ. Σ. Τρουμπέτα, σ. 275-314. Αθήνα: Παπαζήση.
Γιαγτζογλου, Σ., & Π. Καρσιώτης
2012 *Νέος Ξένιος Ζεύς*. Alpha, Ημ. έκδοσης: 6/10/2012. https://www.youtube.com/watch?v=_0uPLsLdXzk, Ημ. πρόσβ.: 17.05.2013.
Γιανναρου, Λ., Ε. Καρανατση, & Κ. Ονισενκο
2008 *Οι πλατείες το βράδυ γίνονται απειλητικές*. Καθημερινή, Ημ. έκδοσης: 14/09/2008. http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_1_14/09/2008_284497, Ημ. πρόσβ.: 13.03.2012.
Γιαννόπουλος, Ν.
2001 *Ταξικότητα και πολυεθνικότητα, επιβολή και αποδοχή: αντινομίες στη διαμόρφωση ενός νέου αντιρατσισμού*. Στο Μετανάστες και Μετανάστευση.

Οικονομικές, Πολιτικές και Κοινωνικές πτυχές. Επιμ. Χ. Ναξάκης & Μ. Χλέτσος. Αθήνα: Πατάκη.

Γιατροί Χωρίς Σύνορα

2009 *People without any hope living in the Pagani detention center in Lesvos, Greece*. http://www.msf.org/article/people-without-any-hope-living-pagani-detention-center-lesvos-greece, Ημ. πρόσβ.: 12.05.2011.

Green, N. L.

2004 [2002] *Οι δρόμοι της μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις.* Μεταφρ. Δ. Παρσάνογλου, Τίτ. Πρωτ.: Repenser les migrations, Presses Universitaires de France. Αθήνα: Σαββάλας.

Γκιρτή, Δ., & Γ. Στάμου

2011 *Ο υγροβιότοπος των Πρεσπών: ένα τοπίο σε μετάβαση», στο: Κ. Χατζημιχάλης (επιμ.) , Αθήνα: Μέλισσα, σελ. 66-73.* Στο Σύγχρονα Ελληνικά Τοπία: Γεωγραφική Προσέγγιση από Ψηλά. Επιμ. Κ. Χατζημιχάλης, σ. 66-73. Αθήνα: Μέλισσα.

Γκλαρνέτατζης, Ν.

2001 *Μια ματιά στο Αντιρατσιστικό κίνημα στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Αντιρατσιστικής Πρωτοβουλίας Θεσσαλονίκης*. Στο Μετανάστες στην Ελλάδα. Επιμ. Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, & Μ. Παύλου, σ. 391-400. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γκολφινόπουλος, Γ.

2007 *"Έλληνας ποτέ...". Αλβανοί και ελληνικός Τύπος τη νύχτα της 4ης Σεπτεμβρίου 2004*. Αθήνα: Ισνάφι.

Γρηγορίου, Χ., & Β. Κούταλης

2001 *Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ στα Ιωάννινα: οι απαρχές μιας τοπικής αντιρατσιστικής δραστηριοποίησης*. Στο Μετανάστες στην Ελλάδα. Επιμ. Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, & Μ. Παύλου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Δάμα, Γ.

2009a *Αγριος Παντελεήμονας*. Ελευθεροτυπία, Ημ. έκδοσης: 07/02/2009.

Δάμα, Γ.

2009b *Το αυγό του φιδιού «κλωσσάει» η ΕΛ.ΑΣ.* Ελευθεροτυπία, Ημ. έκδοσης: 11/05/2009.

Δάμα, Γ.

2009c *Τρόμου και ρατσισμού γωνία*. Ελευθεροτυπία, Ημ. έκδοσης: 27/05/2009. http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=48314, Ημ. πρόσβ.: 03/08/2013.

Δάμα, Γ.

2011 *10,5 χρόνια για βασανισμό, αλλά ελεύθεροι*. Ελευθεροτυπία, http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=333256, Ημ. πρόσβ.: 20.12.2012.

Δασκαλοπούλου, Ν.

2008 *Δευτέρα χωρίς λιακάδα*. *In* Εψιλον. Αθήνα: Ελευθεροτυπία.

Δεληθαναση, Μ.

2006 *Οι μετανάστες μάς φέρνουν ευημερία* Ημ. έκδοσης: 17/12/2006.

Δημουλάς, Κ., Δ. Παπαδοπούλου, & Κ. Μποκουβάλας

2005 *Μορφές κοινωνικής ένταξης των μεταναστών στην περιοχή της Αττικής*. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, http://www.inegsee.gr/equal/equal2/%CE%95%CE%A1%CE%95%CE%A5%CE%9D%CE%95%CE%A3/ereunes_1_body.htm, Ημ. πρόσβ.: 01.02.2012.

Διεθνής Αμνηστία

2010 *Ελλάδα: Συστηματική κράτηση παράτυπων μεταναστάν και αιτούντων άσυλο σε υποτυπώδεις συνθήκες*. http://www.amnesty.org.gr/greece-irregular-

migrants-and-asylum-seekers-routinely-detained-in-substandard-conditions, Ημ. πρόσβ.: 13.04.2012.

Διεθνής Αμνηστία
2013 *Σύνορα της Ευρώπης: Καταπατήσεις Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στα Σύνορα της Ελλάδας με την Τουρκία*.

Δίκτυο για τα Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα
2007 *20 χρόνια Ελευθερίες και Ελευθερία. Ιστορικό του Δικτύου για τα Πολιτικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*. http://diktio.org/sites/diktio.org/files/20_hronia.pdf, Ημ. πρόσβ.: 17.11.2013.

Δίκτυο Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών, & Δίκτυο για τα Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα
2004 *Ανακοίνωση για την κακοποίηση Αφγανών από αστυνομικούς*. Αθήνα.

Ελευθεροτυπία
1991a *Αλβανοί - Βάλθηκαν να ξυπνήσουν το ρατσισμό μας*. Ημ. έκδοσης: 21/12/1991.

Ελευθεροτυπία
1991b *Αλβανοί: Μαζικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις σε όλη τη χώρα*. Ημ. έκδοσης: 23/12/1991.

Ελευθεροτυπία
2009 *«Παρακρατικοί συνδεδεμένοι με τα ΜΑΤ»*. Ελευθεροτυπία, Ημ. έκδοσης: 11/05/2009. http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=43074, Ημ. πρόσβ.: 13.03.2011.

Ελευθεροτυπία
2010 *Εφτασε στο 8,5% η Αυγή του φόβου στο 6ο διαμέρισμα*. Ημ. έκδοσης: 10/11/2010. http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=222207, Ημ. πρόσβ.: 12.05.2012.

Ελληνική Ένωσης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
2009 *Αναφορά της Ελληνικής Ένωσης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ομάδα Θεσσαλονίκης) σχετικά με τους χώρους κράτησης μεταναστών χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα στην Ροδόπη και τον Έβρο*.

Ευαγγελάτος, Ν.
2012 *Σκαί στις 7*. Ημ. έκδοσης: 05/04/2012. http://www.youtube.com/watch?v=TA5Gz4jiYTg&feature=player_embedded, Ημ. πρόσβ.: 13.05.2013.

Ζαββού, Α., Ν. Καμπούρη, & Μ. Στρατηγάκη, επιμ.
2013 Φύλο, μετανάστευση, διαπολιτισμικότητα. Αθήνα: Νήσος.

Hardt, M., & A. Negri
2002 [2000] *Αυτοκρατορία*. Μεταφρ. Ν. Καλαιτζής, Τίτ. Πρωτ.: Empire, Harvard University Press. Αθήνα: Scripta.

Hobsbawm, E.
1999 [1994] *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας (1914-1991)*. Μεταφρ. Β. Καπετανγιάννης, Τίτ. Πρωτ.: Age of extremes : the short twentieth century, 1914-1991. London: Michael Joseph.: Θεμέλιο.

Human Rights Watch
2013 *Ανεπιθύμητοι επισκέπτες: Καταχρηστικές πρακτικές της Ελληνικής Αστυνομίας κατά των μεταναστών στην Αθήνα*. http://www.hrw.org/node/116918, Ημ. πρόσβ.: 14.07.2013.

Jungle report
2010 *Οι χρυσαυγανακτισμένοι πολίτες του Αγίου Παντελεήμονα*. http://jungle-report.blogspot.gr/2010/10/blog-post_27.html, Ημ. πρόσβ.: 9.02.2013.

Θεοδωρόπουλος, Χ., & Α. Σικιώτου
1994 *Η προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών εργατών και των οικογενειών τους . Η διεθνής και η εθνική διάσταση.* Αθήνα: Εστία.
Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ - ΑΔΕΔΥ
2012 *Ετήσια Έκθεση 2012 : Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*. http://www.inegsee.gr/sitefiles/files/EKTHESH%2014.pdf, Ημ. πρόσβ.: 17.11.2013.
Ιός
2003 *Επιχείρηση «ολυμπιακή ασφάλεια»*. Ελευθεροτυπία, Ημ. έκδοσης: 21/09/2003. http://www.iospress.gr/ios2003/ios20030921a.htm, Ημ. πρόσβ.: 13.04.2012.
Ιός
2006 *Τα κορμιά που ρυπαίνουν τη θάλασσα*. Ελευθεροτυπία, Ημ. έκδοσης: 19/11/2006. http://www.iospress.gr/ios2006/ios20061119.htm, Ημ. πρόσβ.: 13.01.2011.
Ιός
2010 *Η χρονιά του Μαύρου Τρόμου*. Ελευθεροτυπία, Ημ. έκδοσης: 03/01/2010. http://www.iospress.gr/ios2010/ios20100103.htm, Ημ. πρόσβ.: 13.03.2011.
Ιός της Κυριακής
1996 *Εμπάργκο στην Φλώρινα*. Ελευθεροτυπία, Ημ. έκδοσης: 28.01.1996. http://www.iospress.gr/ios1996/ios19960128a.htm, Ημ. πρόσβ.: 28.03.2013.
Ισμαηλίδου, Έ.
2009 *Επιθέσεις ακροδεξιών κατά δημοσιογράφων και κομμάτων της αριστεράς*. tvxs.gr/node/13822 Ημ. πρόσβ.: 14.04.2011.
Ιωακείμογλου, Η.
2001 *Οι μετανάστες και η απασχόληση*. Στο Μετανάστες στην Ελλάδα. Επιμ. Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, & Μ. Παύλου, σ. 81-94. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
Ιωσηφίδης, Θ.
2001 *Συνθήκες εργασίας τριών μεταναστευτικών ομάδων στην Αθήνα*. Στο Μετανάστες στην Ελλάδα. Επιμ. Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, & Μ. Παύλου, σ. 227-246. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
Καβουνίδη, Τ.
2012 *Η ένταξη των μεταναστών στην αγορά εργασίας*. Στο Μετανάστες στην Ελλάδα. Απασχόληση και ένταξη στις τοπικές κοινωνίες. Επιμ. Χ. Κασίμης & Α.Γ. Παπαδόπουλος. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
Καβουνίδη, Τ., & Λ. Χατζάκη
1999 *Αλλοδαποί που υπέβαλαν αίτηση για κάρτα προσωρινής παραμονής: Υπηκοότητα, φύλο και χωροθέτηση.* Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας.
Καθημερινή
1991 *Λαθρομετανάστες: η ανησυχία έγινε τρόμος*. Ημ. έκδοσης: 22/12/1991.
Καθημερινή
2013 *Δένδιας: Η χώρα μας δεν είναι πια ξέφραγο αμπέλι*. http://www.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathremote_1_12/04/2013_493449, Ημ. πρόσβ.: 15/08/2013.
Καλαντζοπούλου, Μ.
2012 *Άγιε μου Παντελεήμονα, τι αυγή μας ξημερώνει;*. Αυγή, Ημ. έκδοσης: 29/04/2012.
Καμπουράκης, Δ., & Γ. Οικονομέας
2011 *Κοινωνία Ώρα Mega*. Mega Chanel, Ημ. έκδοσης: 08/10/2011. http://www.youtube.com/watch?v=gaNM7QFSFJE, Ημ. πρόσβ.: 17.05.2012.

Καμπούρη, Ε.
2007 *Φύλο και Μετανάστευση. Τόμος ΙΙ. Η Καθημερινή ζωή των μεταναστριών απο την Αλβανία και Ουκρανία*. Αθήνα: Gutenberg.
Καμπούρη, Ε.
2013 *Φύλο, Μετανάστευση και Βία*. Στο Φύλο, μετανάστευση, διαπολιτισμικότητα. Επιμ. Α. Ζαββού, Ε. Καμπούρη, & Μ. Στρατηγάκη, σ. 103-126. Αθήνα: Νήσος.
Καπλάνι, Γ.
2006 *Μικρό Ημερολόγιο Συνόρων*. Αθήνα: Α.Α. Λιβανη.
Καραγιάννης, Β.
2006 *Μετανάστευση - Διεθνικότητα - Κινητικότητα. Παρατηρήσεις πάνω στην έρευνα διεθνικής μετανάστευσης*. Σύγχρονα Θέματα 92:23-30.
Καρύδης, Β.
1996 *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα. Ζητήματα θεωρίας και αντεγκληματικής πολιτικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
Κασιμάτη, Κ.
2003 *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*. Αθήνα: Gutenberg
Γιώργος & Κώστας Δαρδανός.
Κασιμάτη, Κ., & Ι. Ψημμένος
2003 *Μεταναστευτικές ροές και άτυπες πολιτικές μετανάστευσης*. Αθήνα: Gutenberg.
Κασίμης, Χ., & Α. Γ. Παπαδόπουλος, επιμ.
2012 Μετανάστες στην Ελλάδα. Απασχόληση και ένταξη στις τοπικές κοινωνίες. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
Κατσανέβας, Θ.
2011 *Πρόλογος*. Στο Μεταναστευτική Πολιτική και Ενσωμάτωση των Μεταναστών. Η περίπτωση της Ελλάδας. Επιμ. Γ.Η. Κολοβός. Αθήνα: Πελασγός.
Καυταντζόγλου, Ρ., & Μ. Πετρονώτη, επιμ.
2000 Όρια και Περιθώρια: Εντάξεις και Αποκλεισμοί. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
Καψάλης, Α.
2012 *Αδήλωτη απασχόληση και μετανάστευση: "Νομιμοποίηση" των μεταναστών μέσα απο την εργασία τους ή νομιμοποίηση της εργασίας τους;*. Στο Μετανάστες στην Ελλάδα. Απασχόληση και ένταξη στις τοπικές κοινωνίες. Επιμ. Χ. Κασίμης & Α.Γ. Παπαδόπουλος. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
Kedourie, E.
1999 [1960] *Εθνικισμός*. Αθήνα: Κατάρτι.
Κίνηση "Απελάστε το Ρατσισμό"
2008 *Επιχείρηση-σκούπα της ΕΛ.ΑΣ. στον Άγιο Παντελεήμονα*.
Κοιλιάρη, Α.
1997 *Ξένος στην Ελλάδα. Μετανάστες, γλώσσα και κοινωνική ένταξη. Στάση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες ομιλητές*. Αθήνα: Παρατηρητής.
Κόλμερ, Κ.
2012 *Λαθρομετανάστευση. Η απειλή της εθνικής ασφάλειας*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνι.
Κολοβός, Γ. Η.
2011 *Μεταναστευτική Πολιτική και Ενσωμάτωση των Μεταναστών. Η περίπτωση της Ελλάδας*. Αθήνα: Πελασγός.
Κομπρεσέρ
2012 *Αθήνα 2004: χτίζοντας την Αθήνα της κρίσης*.

Κοντιάδης, Ξ. Ι., & Θ. Παπαθεοδώρου
2007 *Η μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής*. Αθήνα: Παπαζήσης.
Κοντογιώργης, Γ. Δ.
2003 *Πολίτης και πόλις. Έννοια και τυπολογία της 'πολιτειότητας'*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
Κουβελιώτη, Ρ.
2012 *Γκέτο εγκληματικότητας το ιστορικό κέντρο της Αθήνας*. Alpha TV News, Ημ. έκδοσης: 19/03/2012. http://www.alphatv.gr/Newsroom/Alpha-News/Society/%CE%93%CE%BA%CE%B5%CF%84%CE%BF-%CE%B5%CE%B3%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%B5%CE%BD%CF%84%CF%81%CE%BF-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%91%CE%B8%CE%B7%CE%BD%CE%B1%CF%82.aspx, Ημ. πρόσβ.: 16.03.2013.
Κούρτοβικ, Ι.
1997 *Οι ποινικές διαδικασίες ως μοχλός διακρίσεων και κοινωνικού αποκλεισμού*. Στο Μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και μηχανισμοί παραγωγής του. Επιμ. Σ. Δημητρίου. Αθήνα: Ιδεοκίνηση.
Κούρτοβικ, Ι.
2001 *Μετανάστες: ανάμεσα στο δίκαιο και τη νομιμότητα*. Στο Μετανάστες στην Ελλάδα. Επιμ. Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, & Μ. Παύλου, σ. 163-198. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
Kristeva, J.
2011 [2004] *Ξένοι μέσα στον εαυτό μας*. Μεταφρ. Β. Πατσογιάννης, Τίτ. Πρωτ.: Étrangers à nous-mêmes. Αθήνα: Scripta.
Κωνσταντινίδου, Χ.
1999 *Κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος. Η εγκληματικότητα των Αλβανών μεταναστών στον αθηναϊκό τύπο*. Στο Εικόνες εγκλήματος. Επιμ. Α. Κουκουτσάκη. Αθήνα: Πλέθρον.
Κωστόπουλος, Τ.
2002 *Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*. Αθήνα: Μαύρη Λίστα.
Κωτούλας, Ι.
2011 *Μετανάστευση και κυρίαρχη εθνική κουλτούρα. Θρησκεία, πολιτική, πολυπολυτισμικότητα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
Λαδάς, Β.
2008 *Μουσαφεράτ. Οι χίλιες και μία νύχτες ενός καταυλισμού προσφύγων*. Athens: Futura.
Λαδάς, Β.
2009 *Εγκλωβισμένοι στην Πάτρα*. Σύγχρονα Θέματα 107:75-80.
Λαλιώτου, Ι.
2006 *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό : Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*. Αθήνα: Πόλις.
Λαμπριανίδης, Λ.
2011 *Πομακοχώρια: άνιση ανάπτυξη και Επιτηρούμενη Ζώνη*. Στο Σύγχρονα Ελληνικά Τοπία: Γεωγραφική Προσέγγιση από Ψηλά. Επιμ. Κ. Χατζημιχάλης, σ. 50-53. Αθήνα: Μέλισσα.
Λαμπριανίδης, Λ., & Α. Λυμπεράκη
2001 *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη. Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Λαμπρόπουλος, Β.
2012 *Ενας στους δύο αστυνομικούς ψήφισαν «Χρυσή Αυγή»*. Το Βήμα, http://www.tovima.gr/afieromata/elections2012/article/?aid=457088&h1=true#commentForm, Ημ. πρόσβ.: 16.05.2013.
Λαφαζάνη, Δ.
2004a Νέα μετανάστευση προς την Ελλάδα κατά την τελευταία εικοσαετία: Προσπάθεια για έναν πρώτο απολογισμό. Η Κοινωνική Αλλαγή στην Ελλάδα, από το 1980 ως το 2001, Αθήνα, 2004a. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
Λαφαζάνη, Ό.
2004b Φλώρινα – Μπίτολα: 1980 – 2000. Οι επιπτώσεις των εθνικών πολιτικών, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
Λαφαζάνη, Ό.
2006 Μετανάστευση, Όρια, Σύνορα: Το πέρασμα του Έβρου, Π.Μ.Σ. Χωροταξίας και Πολεοδομίας, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
Λαφαζάνη, Ό.
2013 *«Παρανομοποίηση» - Πειθάρχηση - Αντίσταση. Ο ρόλος των κέντρων κράτησης μεταναστών στη διαχείριση της κρίσης*. Χρόνος 01.
Λέκκας, Ε. Π.
2001 *Το παιχνίδι με το χρόνο. Εθνικισμός και Νεοτερικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
Λιάλιος, Γ.
2004 *Η Σάμος δεν χωράει τους λαθρομετανάστες*. Καθημερινή, Ημ. έκδοσης: 29-09-2004. http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_1_24/09/2004_117268, Ημ. πρόσβ.: 13.05.2012.
Λιάλιος, Γ.
2005 *Τα πέντε γκέτο της Αθήνας*. Καθημερινή, Ημ. έκδοσης: 27/03/2005.
Λινάρδος-Ρυλμόν, Π.
1992 *Μετανάστευση και αγορά εργασίας στην Ελλάδα: Πρώτες διαπιστώσεις*. ΙΝΕ Ενημερωτικό Δελτίο 12-13:37-44.
Λινάρδος-Ρυλμόν, Π.
1995 *Η ελληνική κοινωνία και η νέα μετανάστευση*. Τετράδια πολιτικού διαλόγου, έρευνας και κριτικής 36-37:61-71.
Λυμπεράκη, Α., & Θ. Πελαγίδης
2000 *Ο "φόβος του ξένου" στην αγορά εργασίας. Ανοχές και προκαταλήψεις στην ανάπτυξη*. Αθήνα: Πόλις.
Λυκογιάννη, Ρ.
2012 *Η καθημερινή ζωή στο έργο του Ανρί Λεφεβρ*. Στο Ο Χώρος στην Αριστερή σκέψη. Επιμ. Ν. Βαΐου & Κ. Χατζημιχάλης, σ. 275-280. Αθήνα: Ινστιρούτο Νίκος Πουλαντζάς, Νήσος.
Μ.Τ., & Ν.Σ.
2009 *Αναφορά πρός Pro Asyl, Γερμανία, Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για του Πρόσφυγες*. Αθήνα.
Μαζανίτης, Χ.
2012 *"Ξένιος Ζεύς" με σκούπα κατά λαθρομεταναστών*. Ant1, Ημ. έκδοσης: 04/08/2012. https://www.youtube.com/watch?v=z0bB5t307dA, Ημ. πρόσβ.: 01.03.2013.
Μαλαγκιονιάρης, Σ.
2009 *Τουρκία: 140.000 πρόσφυγες έτοιμοι να «εισβάλουν»*. Έθνος, Ημ. έκδοσης: 12/06/2009. http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=4068811&tag=8400, Ημ. πρόσβ.: 15/08/2013.

Μαλιωτάκη, Κ.
2012 *Ασία - Ευρώπη σε 12 Ώρες: Ο Λόγος για το Μεγάλο Ταξίδι*. Στο Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα. Διαβάσεις και μελέτες συνόρων. Επιμ. Σ. Τρουμπέτα, σ. 159-184. Αθήνα: Παπαζήση.
Μαρβάκης, Α.
2004 *Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό απαρτχάιντ;*. Στο Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη. Επιμ. Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος, σ. 88-120. Αθήνα: Κριτική, ΚΕΜΟ.
Μαρβακης, Α., Δ. Παρσάνογλου, & Β. Τσιάνος
2006 *Και όμως κινούνται! Η επανάσταση των προσδοκιών και η αυτονομία των μεταναστών*. Σύγχρονα Θέματα 92:72-81.
Massey, D. B.
1995 [1991] *Η Παγκοσμιότητα του Τοπικού*. Η Νέα Οικολογία 56-61.
Μορφονιός, Ν.
2004 *Για τα βασανιστήρια κατα των Αφγανών στα Πατήσια*. Αυγή, Ημ. έκδοσης: 22/12/2004.
Μουσούρου, Λ.
1991 *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*. Αθήνα: Gutenberg.
Μουτούση, Ν.
2005 *Οι μετανάστες σώζουν το ασφαλιστικό σύστημα*. Τα Νέα, Ημ. έκδοσης: 16/02/2005.
Μπαλάσκας, Σ.
2007 *Ισλαμική εισβολή βλέπει ο λιμενάρχης Λέσβου*. Ελευθεροτυπία, Ημ. έκδοσης: 01.11.2007.
Μπαλάσκας, Σ.
2011 *Εάν ο υπουργός μου το γνώριζε, θα μου έκοβε το κεφάλι*. Εμπρός, Ημ. έκδοσης: 18.04.2011. http://www.emprosnet.gr/emprosnet-archive/b99d0e48-425e-499c-b122-a9df8549da71, Ημ. πρόσβ.: 17.05.2012.
Μπαλτσιώτης, Λ.
2004 *Ιθαγένεια και πολιτογράφηση στην Ελλάδα της μετανάστευσης: (αντι)φάσεις μιας αδιέξοδης πολιτικής*. Στο Η Ελλάδα της Μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη. Επιμ. Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος. Αθήνα: Κριτική.
Μπενέκος, Δ. Σ.
2007 *Η βίωση της μετανάστευσης στη Γερμανία. Κείμενα και άνθρωποι. Ιστορική διαδρομή. Κοινωνική και πολιτισμική προσέγγιση μέσα από τα κείμενα της μεταναστευτικής λογοτεχνίας. Εκπαιδευτική αξιοποίηση*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
Μπιτζένης, Α.
2005 *Η ελληνική επιχειρηματικότητα στα βαλκάνια: πανόραμα ελληνικών επενδύσεων στα βαλκάνια*. Επιθεώρηση διοίκησης επιχειρήσεων 3(1):5-19.
Μπίτσικα, Π.
2001 *Οι τρεις χιλιάδες Ελληνες της Γένοβας*. Το Βήμα, Ημ. έκδοσης: 22.07.2001. http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=135222, Ημ. πρόσβ.: 13.11.2013.
Μπρωντέλ, Φ.
1993 [1949] *Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός Κόσμος την εποχή του Φίλιππου Β της Ισπανίας, Α' Τόμος*. Αθήνα.
Μωυσίδης, Α., & Δ. Β. Παπαδοπούλου, επιμ.
2011 Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα. Εργασία, εκπαίδευση, ταυτότητες. Αθήνα: Κριτική.

Ναγόπουλος, Ν.
2012 *Πολιτικές ένταξης μεταναστών και κοινωνικά δικαιώματα*. Στο Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα. Επιμ. Σ. Τρουμπέτα. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
Ναξάκης, Χ.
2001 *Το "οικονομικό θαύμα" οφείλεται (και) στους μετανάστες*. Στο Μετανάστες και Μετανάστευση. Οικονομικές, Κοινωνικές και Πολιτικές πτυχές. Επιμ. Χ. Ναξάκης & Μ. Χλέτσος. Αθήνα: Πατάκης.
Ναξάκης, Χ., & Μ. Χλέτσος, επιμ.
2001 Μετανάστες και Μετανάστευση. Οικονομικές, Πολιτικές και Κοινωνικές πτυχές. Αθήνα: Πατάκη.
Νεολαία Ενάντια στο Ρατσισμό στην Ευρώπη
2008 *Καταγγελία - Δελτίο Τύπου YRE*.
Νεσφύγε, Λ.
2004a *Τους αιφνιδίασαν οι κουκουλοφόροι* Τα Νέα, Ημ. έκδοσης: 27/12/2004.
Νεσφύγε, Λ.
2004b *«Σοκ και δέος» για Αφγανούς μετανάστες*. Τα Νέα, Ημ. έκδοσης: 20/12/2004. http://ta-nea.dolnet.gr/neaweb/nsearch.print_unique?entypo=A&f=18120&m=N20&aa=1, Ημ. πρόσβ.: 13.05.2012.
Νικολακόπουλος, Δ.
1998 *Οι αλήθειες και οι μύθοι για την εγκληματικότητα*. Το Βήμα, Ημ. έκδοσης: 22/03/1998. http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=97370, Ημ. πρόσβ.: 01.02.2011.
Νιτσιάκος, Β.
2003 *Μαρτυρίες Αλβανών Μεταναστών*. Αθήνα: Οδυσσέας.
Νιτσιάκος, Β.
2010 *Στο σύνορο. Μετανάστευση, σύνορα και ταυτότητες στην αλβανο-ελληνική μεθόριο*. Αθήνα: Οδυσσέας.
Ντε Σερτώ, Μ.
2010 [1990] *Επινοώντας την Καθημερινή Πρακτική. Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν.* Μεταφρ. Κ. Καψαμπέλη, Τίτ. Πρωτ.: De Certeau, Michel. L'invention du quotidien. Arts de faire. Galimard 1990. Αθήνα: Σμίλη.
Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος
2009 *Η κατασκευαστική και οικοδομική δραστηριότητα ως συνιστώσες της οικονομικής ανάπτυξης και οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σε αυτές*. http://www.oke.gr/opinion/op_225.pdf, Ημ. πρόσβ.: 17.11.2013.
Ονισενκο, Κ.
2008 *Το πρώτο γκέτο στην πρωτεύουσα*. Καθημερινή, Ημ. έκδοσης: 22/05/2008. http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_100049_22/05/2008_270837, Ημ. πρόσβ.: 13.05.2013.
Πανουργιά, Ν.
1992 *Ο ρατσιστικός λόγος στην Ελλάδα: Οι ιθαγενείς στοχασμοί*. Ο Πολίτης 117:38-43.
Παπαγαρουφάλη, Ε.
2002 *Η συνέντευξη ως σωματική επικοινωνία των συνομιλητών και πολλών άλλων*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 107(Α):29-46.
Παπαδόπουλος, Γ.
2010 *Ζούσαν λεφτάδες εδώ, τώρα ζει μόνο ο φόβος*. Τα Νέα, Ημ. έκδοσης: 11/10/2010. http://www.tanea.gr/news/greece/article/4598438/?iid=2, Ημ. πρόσβ.: 04.03.2013.

Παπανδρέου, Π.
2009 *Βία και δεύτερη γενιά μεταναστών*. Στο Μετανάστες και Μειονότητες. Λόγος και Πολιτικές. Επιμ. Μ. Παύλου & Α. Σκουλαρίκη. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
Παπανδρέου, Π.
2013 *Παιδιά της μετανάστευσης στην Αθήνα. Η πολιτική του ανήκειν και οι σκοτεινές πλευρές της προσαρμογής*. Αθήνα: Νήσος.
Παπαταξιάρχης, Ε., επιμ.
2006 Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
Παπαταξιάρχης, Ε.
2009 *Στην άκρη του βλέμματος: η κρίση της φιλοξενίας στην εποχή των διαπερατών συνόρων*. Σύγχρονα Θέματα 107:67-74.
Παπαταξιάρχης, Ε., Π. Τοπάλη, & Α. Αθανασοπούλου
2008 *Κόσμοι της Οικιακής Εργασίας. Φύλο, μετανάστευση και πολιτισμικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα του πρώιμου 21ου αιώνα.* . Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
Παρσάνογλου, Δ.
2009 *Όταν οι κοινωνικές επιστήμες αναπαράγουν ιδεολογικά σχήματα: το αβασάνιστο άλλοθι του "ξαφνιάσματος" της ελληνικής κοινωνίας απο τη μετανάστευση*. Στο Μετανάστες και Μειονότητες. Επιμ. Μ. Παύλου & Α. Σκουλαρίκη, σ. 287-306. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
Παύλου, Μ.
2001 *Ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον τύπο μιας υποψήφιας μητρόπολης*. Στο Μετανάστες στην Ελλάδα. Επιμ. Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, & Μ. Παύλου, σ. 127-162. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
Παύλου, Μ.
2004 *Οι μετανάστες σαν και εμάς: όψεις της απόκρισης στο μεταναστευτικό φαινόμενο στην Ελλάδα*. Στο Η Ελλάδα της Μετανάστευσης. Επιμ. Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος, σ. 39-87. Αθήνα: Κρίτική.
Παύλου, Μ., & Α. Σκουλαρίκη, επιμ.
2009 Μετανάστες και Μειονότητες. Λόγος και Πολιτικές. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
Παύλου, Μ., & Δ. Χριστόπουλος, επιμ.
2004 Η Ελλάδα της Μετανάστευσης. Κοινωνική Συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη. Αθήνα: Κριτική.
Πετράκου, Η.
2001 *Η κατασκευή της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία*. Στο Μετανάστες στην Ελλάδα. Επιμ. Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, & Μ. Παύλου, σ. 31-56. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
Πετράκου, Η.
2006 *Προβληματισμοί περί του διασπορικού λόγου: Οι θεωρητικές προσεγγίσεις του Robin Cohen και του James Clifford*. Σύγχρονα Θέματα 92:40-45.
Πετράκου, Η.
2009 *Νέες τοπογραφίες των συνόρων: πολιτικές ασύλου στην Ε.Ε. και κέντρα κράτησης*. Σύγχρονα Θέματα 107:37-46.
Πετράκου, Η., & Θ. Ιωσηφίδης
2012 *Γεωγραφικοί και Πολιτικοί Προβληματισμοί για τα Σύνορα και τη Μετανάστευση*. Στο Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα. Διαβάσεις και μελέτες συνόρων. Επιμ. Σ. Τρουμπέτα, σ. 33-50. Αθήνα: Παπαζήση.
Πετρινιώτη, Ξ.
1993 *Η μετανάστευση προς την Ελλάδα. Μια πρώτη καταγραφή, ταξινόμηση και ανάλυση*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Πετρονώτη, Μ.
1998 *Το Πορτραίτο μιας διαπολιτισμικής σχέσης*. Αθήνα: Πλέθρον.
Ποντίδας, Χ.
2003 *Πλατεία Θεάτρου: Και η Αθήνα αποκτά το … Σόχο της*. Τα Νέα, Ημ. έκδοσης: 29/10/2003.
Ποντικοπούλου-Βενιέρη, Ε.
2013 *Ιθαγένεια: Μια συζήτηση που δεν έχει τελειώσει*. Ημ. έκδοσης: 14.07.2013. http://www.avgi.gr/article/607133/ithageneia-mia-suzitisi-pou-den-exei-teleiosei, Ημ. πρόσβ.: 20.11.2013.
Ραβανός, Ά.
2012 *Με δόγμα «νόμος και τάξη» ο Σαμαράς φλερτάρει με τους «νοικοκυραίους»*. Το Βήμα, http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=461325, Ημ. πρόσβ.: 12.06.2013.
Ριζοσπάστης
2001 *Ευρω-βούρδουλας και ευρω-χαφιέδες σε πλήρη δράση*. Ημ. έκδοσης: 20.07.2001. http://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=20/7/2001&pageNo=8&direction=1, Ημ. πρόσβ.: 14.11.2013.
Ρομπόλης, Σ. Γ.
2011 *Οικονομική κρίση, αγορά εργασίας, μετανάστευση*. Στο Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα. Εργασία, εκπαίδευση, ταυτότητες. Επιμ. Α. Μωυσίδης & Δ.Β. Παπαδοπούλου. Αθήνα: Κριτική.
Σαλούρου, Ρ.
2006 *Οι μετανάστες σώζουν τα ασφαλιστικά ταμεία*. capital.gr, Ημ. έκδοσης: 25/09/2006. http://www.capital.gr/news.asp?id=165785, Ημ. πρόσβ.: 13.07.2011.
Sassen, S.
2003 [1996] *Χωρίς έλεγχο; Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Μεταφρ. Π. Παπανδρέου, Τίτ. Πρωτ.: Columbia University Press. Αθήνα: Μεταίχμιο.
Σιφναίου, Ε.
1996 *Η Λέσβος. Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία (1840-1912)*. Αθήνα: Τροχαλία.
skai.gr
2009 *Θωρακίζεται το Α.Τ. του Αγίου Παντελεήμονα*. http://www.skai.gr/mobile/article?aid=108145, Ημ. πρόσβ.: 01.02.2012.
Σκαϊ τηλεόραση
2012 *Οδοιπορικό στα γκέτο της Αθήνας*. Ημ. έκδοσης: 04/04/2012. http://www.youtube.com/watch?v=qNMTj-wCkYU, Ημ. πρόσβ.: 13.04.2012.
Σκηνιώτης, Κ. Μ.
2010 *Άγ(ρ)ιος Παντελεήμονας*. Δρόμος της Αριστεράς, http://rigasili.blogspot.gr/2010/11/blog-post_5062.html, Ημ. πρόσβ.: 12.05.2011.
Σκούρτης, Γ.
2004 *Μετανάστες*. Τα Νέα, Ημ. έκδοσης: 18/10/2004.
Σταυράκης, Γ.
1999 *Στα βήματα του Οδυσσέα. Κοινωνιολογική και ιστορική αναδρομή για την ελληνική μετανάστευση Αμερική - Αυστραλία*: Εκδόσεις Παπαζήση.
Στραχίνη, Ν.
2005 *Όταν η ασφάλεια πνίγεται μαζί με τα ανθρώπινα δικαιώματα στα νερά του Αιγαίου κατ' εντολή του ΥΕΝ*. Λάθρα 5.
Σύρρη, Δ., επιμ.
2011 Συμβιώνοντας με τη μετανάστευση. Θεσσαλονίκη: Ιανός.

Σωτήρης, Π.
2012 *Η κυριαρχία πέραν του στρατοπέδου: Κριτική προσέγγιση της έννοιας του στρατοπέδου στο έργο του Giorgio Agamben και της εφαρμογής της στα Κέντρα Κράτησης Μεταναστών και Προσφύγων*. Στο Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα. Επιμ. Σ. Τρουμπέτα, σ. 217-242. Αθήνα: Παπαζήση.
Σωτήρχου, Ι.
2004 *Μαζικές κακοποιήσεις Αφγανών μεταναστών με επιδρομή σε κατάλυμα* Ελευθεροτυπία, Ημ. έκδοσης: 20/12/2004. http://www.enet.gr/online/online_text?c=112&id=76663916, Ημ. πρόσβ.: 13.07.2010.
Σωτήρχου, Ι.
2005 *Νανσι Γκριν, ειδική στην ιστορία της μετανάστευσης. "Δομικό στοιχείο για τις μοντέρνες καπιταλιστικές οικονομίες, οι μετανάστες".* Ελευθεροτυπία, Ημ. έκδοσης: 16/03/2005.
Τάκης, Α. Χ., επιμ.
2010 Μετανάστευση, ετερότητα και θεσμοί υποδοχής στην Ελλάδα. Το στοίχημα της κοινωνικής ένταξης. Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
Tariq, A.
2003 [2002] *Η σύγκρουση των φονταμεταλισμών. Σταυροφορίες, τζιχάντ και νεωτερικότητα*. Μεταφρ. Σ. Μιχαήλ, Τίτ. Πρωτ.: The clash of fundamentalisms. Crusades, Jihads and modernity. London: Verso. Αθήνα: Άγρα.
tvxs
2012 *Επιχείρηση «σκούπα» με πάνω από 300 προσαγωγές*. http://tvxs.gr/news/ellada/epixeirisi-skoypa-me-pano-apo-300-prosagoges, Ημ. πρόσβ.: 29.03.2012.
Το Βήμα
2009 *Σπύρος Βούγιας: «Κόλαση του Δάντη η Παγανή Μυτιλήνης»*. Ημ. έκδοσης: 23.10.2009. http://www.tovima.gr/society/article/?aid=295461, Ημ. πρόσβ.: 24.06.2010.
Το Έθνος
2012 *Σαμαράς: «Θα επανακαταλάβουμε τις πόλεις μας»*. Ημ. έκδοσης: 29.03.2012. http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22767&subid=2&pubid=63637266#, Ημ. πρόσβ.: 20.11.2013.
Τριανταφυλλίδου, Α.
2005 *Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική:Προβλήματα και Κατευθύνσεις*. ΕΛΙΑΜΕΠ, http://www.eliamep.gr/old/eliamep/files/TRIAND.pdf, Ημ. πρόσβ.: 29.01.2010.
Τριανταφυλλίδου, Α., & Θ. Μαρούκης, επιμ.
2010 Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα. Αθήνα: Κριτική.
Τρουμπέτα, Σ.
2000 *Μερικές σκέψεις σχετικά με την παράσταση του «άλλου» και το φαινόμενο του ρατσισμού στην ελληνική κοινωνία*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 101-102(Α'-Β'):136-176.
Τρουμπέτα, Σ.
2006 *Υβριδισμός: Εννοιολογικές περιπλανήσεις - Πολτικές συναινέσεις*. Σύγχρονα Θέματα 92:57-63.
Τρουμπέτα, Σ., επιμ.
2012 Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα. Διαβάσεις και μελέτες συνόρων. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Τσιάκαλος, Γ.
2000 *Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
Τσιμπιρίδου, Φ.
2004 *Μετανάστες και Πολιτισμός: Σκέψεις για την εννοιολόγηση και χρήση των αναλυτικών εργαλείων στο ζήτημα της "μετανάστευσης"* Στο Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη. Επιμ. Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος, σ. 141-173. Αθήνα: Κριτική.
Τσιμπιρίδου, Φ., επιμ.
2009 Μειονοτικές και Μεταναστευτικές Εμπειρίες. Βιώνοντας την "Κουλτούρα του Κράτους". Αθήνα: Κριτική.
Τσιτσελίκης, Κ.
1996 *Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*. Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκουλας.
Τσιτσελίκης, Κ.
2013 *Ιθαγένεια: το ελληνικό δίκαιο πρέπει να παραμείνει εναρμονισμένο με τον ευρωπαϊκό Νότο*. Η Αυγή, Ημ. έκδοσης: 10.02.2013. http://enthemata.wordpress.com/2013/02/10/tsitselikis-2/, Ημ. πρόσβ.: 20.11.2013.
Φουκω, Μ.
1991 [1982] *Η μικροφυσική της Εξουσίας*. Μεταφρ. Λ. Τρουλίνού. Αθήνα: Ύψιλον.
Φουκω, Μ.
2004 [1976] *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής* Μεταφρ. Κ. Χατζηδήμου & Ι. Ράλλη, Τίτ. Πρωτ.: 1976. "Surveiller et punir. Naissance de la prison", Gallimard, Paris. Άθήνα: Ραππα.
Χαραλαμπάκης, Μ.
2003 *Bolywood, Κρίκετ και ναργιλέδες στην Αθήνα*. Τα Νέα, Ημ. έκδοσης: 12/06/2003.
Χαραλαμπάκου, Κ., & Α. Καψάλη
2011 *Αφόρητη η κατάσταση στο κέντρο της Αθήνας*. Ant1, Ημ. έκδοσης: 23/01/2011. http://www.antenna.gr/webtv/watch?cid=_tc_d_zgf_w5_qtw=, Ημ. πρόσβ.: 29.05.2013.
Χαροντάκης, Δ.
2012 *Επιχείρηση σκούπα κατά του παρεμπορίου*. Το Βήμα, Ημ. έκδοσης: 18/09/2012. http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=475495, Ημ. πρόσβ.: 03.05.2013.
Χατζημιχάλης, Κ.
2009 *Όρια/σύνορα, εδαφοκυριαρχία και κοινωνικός έλεγχος*. *In* Σύνορα/ Όρια. Ε.Μ.τ.Ε.τ.Α. ΙΓ' Εργαστήριο των Τοπικών, ed. Πρέσπες.
Χριστόπουλος, Δ.
2001 *Το τέλος της εθνικής ομο(ιο)γένειας: παραδοσιακές και νέες μορφές ετερότητας στην Ελλάδα*. Στο Μετανάστες στην Ελλάδα. Επιμ. Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, & Μ. Παύλου, σ. 57-80. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
Χριστόπουλος, Δ.
2004 *Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα*. Στο Η Ελλάδα της Μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη. Επιμ. Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος, σ. 338-366. Αθήνα: Κριτική.
Χριστόπουλος, Δ.
2012 *Ποιος είναι Έλληνας πολίτης; Το καθεστώς ιθαγένειας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως τις αρχές του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Χριστόπουλος, Δ.
2013 *Ενάντια στο φυλετικό ρίσκο. Ιθαγένεια: Ο κρίσιμος μάγειρας της πολιτικής κοινότητας*. Χρόνος 1.
Χτούρης, Σ., & Ι. Ψημμένος
1998 *Μεταναστευτικές ομάδες στην Αθήνα*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Νομαρχία Αττικής.
Ψαρά, Μ.
2012 *Επιχείρηση-σκούπα στην Αθήνα*. Έθνος, Ημ. έκδοσης: 21/03/2012. http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63633246, Ημ. πρόσβ.: 04.02.2013.
Ψαράς, Δ.
2012 *Η μαύρη Βίλος της Χρυσής Αυγής*. Αθήνα: Πόλις.
Ψημμένος, Ι.
1995 *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: Κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
Ψημμένος, Ι.
2001 *Νέα εργασία και ανεπίσημοι μετανάστες στην μητροπολιτική Αθήνα*. Στο Μετανάστες στην Ελλάδα. Επιμ. Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, & Μ. Παύλου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.